- خاوەنی ئیمتیاز
شەوکەت شێخ یەزدین
- سەرنووسەر
ئازاد عەبدولواحید
- بەڕێوەبەری هونەری
سەرکەوت وەلی
- مۆتیڤ و پۆرترێت
قەرەنی جەمیل

١٠٨

مانگانەیەکی ڕۆشنبیریی گشتییە

بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیریی ڕامان دەری دەکات

خولی سێیەم/ ساڵی دەیەم/ ئایار ٢٠٠٦

ناونیشان/ هەولێر ـ تەنیشت سینەما سەڵاحەدین
ئەدرێسی ئەلیکترۆنی / www.raman-media.net
فاکس / 00448701358681
تەلەفۆن / ٢٢٣٠٥٨٢
تەلەفۆن و مۆبایلی سەرنووسەر / ٤٤٩٤٦٦٢ ـ ٢٢٢٨٥٠٦
چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر
نرخ ٧٥٠ دینار

لۆگۆ
ئاسۆ مامزادە

ناوەڕۆکی

● سەروتار

- بۆ جەژنی ڕۆژنامەگەری..چەند سەرە قەڵەمێک/سەرنووسەر/3

● دەق

- مردوویەک ئاگای لە هەمووانە/ سەباح ڕەنجدەر/ 4
- بازاڕی بۆنفرۆشان/ دڵشاد عەبدوڵڵا/ 7
- سێبەرە دارییەکان/ فاتمە حوسێن پەناهی/ 9
- لە شەرابی لێوی مەراق دەخۆمەوە/ چنوور نامیق حەسەن/ 10
- وەرە/ یوونس بەهرام/ 11
- چەند کورتیلە شیعرێکی ژاک بریڤێر/ لە فەرەنسییەوە: فەرهاد پیرباڵ/ 12
- کۆڵان پڕ بووە لە تەنیایی/ سەحەر ڕەسایی/ 14
- ئیتر ئەو ژنە شاراوە گۆرانی ناڵێت/ چنوور سەعیدی/ 16
- سەرم پڕ لە ورتکە گوڵە زەردە و تۆ بووی ئەو شەوەی/ نیگار نادر/ 19
- ڕۆژێکی پیرۆز/ ماپارە ئیبراهیمی/ 21
- ڕێگای سەفەرێکی بێ گەڕانەوە/ خەندە گۆران/ 23
- ڕۆژێک/ لە فارسییەوە: فەرەیدوون حەکیم زادە/ 24
- پەرێزی مەملەکەتی لم/ نەوزاد یووسف کاکەیی/ 31

● هەڤپەیڤین

- هەڤپەیڤینێک لەگەڵ نووسەر و ڕۆژنامەڤان (فرات جەوەری)/ ئا: سەلاحەدین بایەزیدی/ 42
- دیمانەیەک لەگەڵ (مەدحەت بێخەو)ی شاعیر/ ئا: مەحموود زامدار/ 50

● لێکۆڵینەوە و ڕەخنە

- بەرجەستەکردنی شیعر لە زیهنییەتی شاعیردا/ کەمال غەمبار/ 58
- خولیای مەیموونە سپییەکان لە چیرۆکی کوردیدا/ ڕەووف حەسەن/ 71
- مەکتوب یان کتێبی ئەڤین/ هاشم سەڕاج/ 93
- ڕۆمانی ئینگلیزی/ لە ئینگلیزییەوە: هیمداد عەبدولقەهار محەمەد/ 103
- فاکتەکانی چیرۆک و ڕەوتی چیرۆکنووسی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا/ عومەر محەمەدی/ 109
- سەمایا وێنەییێن هونەری دکەڤالێ رویسێ/ئازاد دارتاش/ 115

● وتار

- ئەزموونم لەنێوان ڕۆمان و شێوەکاریدا/ عەبدوڵڵا سەڕاج/ 122
- «دزی» یان «دەڤئاوێزانی»/ زانا خەلیل/ 124
- ئایدیۆلۆژیای ئەدەبی مۆدێرن/ لە فارسییەوە: فەرەیدوون بێوار/ 127

● هزر و فەلسەفە

- کارل مارکس.. بە بۆنەی یادی ١٨٨ ساڵەی لە دایک بوونییەوە/ د. حەمید عەزیز/ 130
- داهێنان/ سەعید محەممەد نووری/ 140
- مرۆڤی حەماسی و مرۆڤی تراژیک/ لە فارسییەوە: یوونس ڕەزایی/ 146
- تەمەننا کردنی مەرگ لەنێو گوتاری کۆمەڵایەتی کوردیدا/ دیار عەزیز شەریف/ 152

● زمانزانی - ڕۆژنامەڤانی

- ڕەهەندی زمان و دەوری ڕاگەیاندن/ ڕەووف محەممەدپوور/ 155

● مێژوو - کەلەپوور

- ڕاز و هێزی چاو لە ئەفسانە و کەلەپووردا/ محەممەد سلێمان عەباس/ 160
- کوردەکانی دەوری چیای تەفتان/ لە فارسییەوە: ئەحمەد شەریفی/ 165

● هونەر

- ڕیژیسێر و کردەی جەستەیی/ د. فازیل جاف/ 167
- مۆسیقا و پێشینەکەی لە کوردستاندا/ لە فارسییەوە: مەریوان جەبار عەبدوڵڵا/ 176
- سایکۆلۆژیای نیگارکێشان و تایبەتمەندیی کەسێتی/ و - ئا: تەها ئەحمەد ڕەسووڵ/ 179
- چ کامیرایەک هەڵبژێرم بۆ وێنەگرتن/ فارس سەعدی/ 188

● خوێندنەوەی کتێب

- جەمهووریەتی کوردستان/ لێدوانی: ئارام عەلی سەعید/ 190
- دیاری بۆ منداڵانی کوردستان/ لێدوانی: مەغدید حاجی/ 194
- نامەی منداڵان بۆ خوا/ لێدوانی: ڕۆستەم باجەلان/197
- ڕۆمانی شەڕی سێیەمی جیهانی/ و/ لێدوان: ئیسماعیل تەنیا/ 200
- زەوتی ئاوەز.. تێکشکانی عەقڵ/ لێدوانی: عەبدوڵڵا مەحموود زەنگنە/ 202

● نامە

- یەکەم نامەی «لۆرکا» لە نیویۆرکەوە بۆ کەسوکاری لە غەرناتە/ لە عەرەبییەوە: ڕەمزی میرەکانی/ 204

● ئێستێتیک

- زمان، باڵاپۆشی هزر/ عەبدولخالق یەعقووبی/ 208

سەروتار

لە پەراوێزی کولتوورەوە

بۆ جەژنی ڕۆژنامەگەری..

چەند سەرە قەڵەمێک

(٢ - ٢)

سەرنووسەر

* لە ڕاستیدا بێ سەروبەری و تەهریج بزاڤی ڕۆژنامەگەریی کوردیی کوشتووە، دەردی زۆروبۆریش لەولا بوەستێ، زۆروبۆری و خنکاندنی بازاڕی چاپەمەنی بەو هەموو ڕۆژنامەو گۆڤار و بلاڤۆکانە نیشانەی پێشکەوتن و ئازادیی نییە، بگرە بێ بەرنامەییە و ئەو پەتایە بەهیچ شێوەیەک خزمەتی بزاڤی ڕۆژنامەگەریی ناکات. ئەم پاشاگەردانییە، ئەم دەردی زۆری و بۆرییە سەری لە خوێنەرانیش شێواندووە، تەنانەت متمانەیان بە دەوروکاریگەریی ڕۆژنامەگەریی لاواز بووە و خەریکە نامێنێ. ئێستا هەر چین و توێژێ بگرین، هەر ڕێکخراوێک، هەر شاروشارۆچکەیەک، تەنانەت وای لێهاتووە بڵێین هەر گوند و گەڕەکێکیش ڕۆژنامەو گۆڤاری بەبەر دەکەوێ، بەڵام ڕۆژنامە و گۆڤاری بێ تەئسیر و بێ کەڵک، دەکرێ بڵێین ئەو گوند و گەڕەکانەش کە تا ئێستا ڕۆژنامە و گۆڤاریان نییە، ئەوانیش هەقیانە لە داهاتوودا داوای ئۆرگان و ڕۆژنامە و گۆڤاری تایبەت بەخۆیان بکەن و بکەونە دەرکردنی بلاڤۆکێک، بۆیە زۆر پێویستە ئەم زۆری و بۆرییە سنوورێکی بۆ دابنرێت و کەم و پوخت بکرێنەوە و لە پرۆسەیەکی (پێداچوونەوە)ی دیراسەتکراودا بەو فەوزایەدا بچینەوە کە هەیە، چونکە ئەم حەمکە گۆڤار و ڕۆژنامانە لەسەر حیسابی یەکتر دەردەچن. لێرەشدا بەپێی یاسای (مانەوە بۆ چاکتر) دەبێ ڕەفتار بکرێ.

* ئێمە لە پاش تێپەڕینی (١٥) ساڵ بەسەر (ڕاپەڕین)ی خەڵکی کوردستان و ئەو ئازادییەی لە ئەنجامی تێکوپێک شکاندنی داوودەزگایەکانی داگیرکاری و سەرکوت کردن بۆمان فەراهەم بوو، خەریکە کێشەی (چەپاندن)ی فیکری و ئازادی بیرورا دەربڕین وەک سەرەتای ڕاپەڕین هەمانبوو نامێنێ، یان بەرەو لاوازی دەڕوات، کە هەر ئەو تاسەو تامەزرۆییەی ئازادی بوو وای لێمان کرد لە ساڵی ١٩٩٦ بەولاوە بە لێشاو گۆڤار و ڕۆژنامە و چاپەمەنی دەربکەین، ئەم بارودۆخ و حاڵەتە ئەگەر تا ئەمڕۆش ڕەواو پێویست بووبێ، بەڵام لەمڕۆ بەدواوە پێویستە لەم بێ سەروبەرییە خۆ دەرباز بکەین و بۆ داهاتوو ڕۆژێک زووتر ژیانی ڕۆژنامەوانی خۆمان ڕێک بخەین.

* لە جیاتی دەرکردنی ئەم هەموو گۆڤارو ڕۆژنامە و بلاڤۆکانە کە ڕۆژ دوای ڕۆژیش ڕوو لە زیاد بوونن، دەبێ هەوڵ بدرێ دنیای ڕۆژنامەگەریی کوردیی بژاربکرێ و نەهێڵێن چیتر (ڕۆژنامەنووسی!) ناشی و ناکارە خۆ بکوتنە ناو ڕۆژنامەگەری و وەک لامێژو مشەخۆر بەسەرییەوە ببنە بارگرانی و مایەی ڕەزا قورس کردن، کە لەم بارودۆخەشدایە ڕۆژنامەنووسی چاک ون دەبن، بۆیە بە ئەرکی هەموو لایەکی دەزانم ئەم کارە لە ئەستۆی خۆیان بگرن و دەست نیشانیان بکەن و وردە وردە لە ڕیزەکانی خۆیان بەلاوەیان بنێن، هەر هیچ نەبێ ڕۆژنامەنووسە چاکەکان ناوبەناو بەسەر بکرێنەوە و خەڵات بکرێن و ڕێزیان لێ بنرێ تا لەوانی دیکە جودا بکرێنەوە.

* ئێستا کەم نووسەر هەیە کە پێی نایە ناو دنیای ڕۆژنامەگەرییەوە چاوی لەوە نەبێ لە (سەرنووسەر) کەمتری بۆ دابنرێ، یەکێکیش لە هۆیەکانی زۆر بوونی ژمارەی ئەو هەموو گۆڤار و ڕۆژنامانە هەر بۆ ڕازی کردنی ئەو حەزەیە کە لەبەر خاتری وان گۆڤار و ڕۆژنامە زیاد دەکرێن تا دڵیان ڕابگیرێ و گۆڤار و ڕۆژنامەیان بۆ دەربکرێ و بکرێنە (سەرنووسەر) و (بەڕێوەبەری نووسین) و نەرەنجێن، ئەگەر هەموو ڕۆژنامەنووسەکان چاویان لە سەرنووسەری بێ، یان بەلانی کەمەوە (بەڕێوەبەری نووسین) ئەی کاری بوارەکانی دیکەی ڕۆژنامەوانیی چۆن ڕاپەڕێنین؟ کابرای خاوەن کۆمپانیا ناهەقی نەبووە کاتێ وتبووی (بەدوای سەرنووسەرێکدا دەگەڕێم)، چونکە وا نەبێ ئەو ڕۆژنامەنووسەی وەگیر ناکەوێ، ئەوە لە کاتێکیشدایە کە بەشی هەرە زۆری ئەو ڕۆژنامەنووسانە نەدەزانن هەواڵێک بە جوانی دابڕێژن و نە دەزانن کاری (بەتاڵکردنەوە) ئەنجام بدەن، نە دەتوانن گفتوگۆیەک- دیمانەیەک ئامادە بکەنەوە، نەعەرەبی دەزانن و تێی دەگەن تا بە ئەمانەت و دەستپاکییەوە کارەکە ڕاپەڕێنن، نەکوردییەکەشیان بایی ئەوەندەیە لە کاتی ڕاگوێزانی گفتوگۆکە بە وردی کارەکان ئەنجام بدەن.

* ئەمڕۆکە بەشێوەیەک چەمکی (ئازادی) لە ڕۆژنامەگەریی کوردیدا شێواوە کە ئامانجی پاک و پیرۆزی (ڕەخنەگرتن) تێکەڵ بە (جنێو فرۆشی) و (تانەوتەشەر) لێدان و وڕووشاندنی هەست و بریندارکردنی کەسایەتی تێکەڵاوی یەکتر بوونە، بۆیە ئەگەر پێناسەیەکمان بۆ چەمکی (ئازادی) نەبێ، ئەوە ئازادییەکەی بۆ (بیرورا) دەربڕین داوای دەکەین حاڵی بەدەردی ئەو (ئازادی)یە دەچێ کە لە ناو (ڕۆژنامەگەریی ئەلکترۆنی)دا هەیە و لەناو سایتە کوردییەکاندا دەبینرێ، خوێنەرێ ڕێزی چێژو عەقڵ و هەستی خۆی بگرێ، قەت بەلایانەوە ناچێ و نایانخوێنێتەوە.

* پێویست بوو ئەمساڵ داوودەزگای ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەوانی حزبی و حکوومی لە یادی (٢٢)ی نیساندا، بە هاوکاری سەندیکای ڕۆژنامەنووسان پلان و پرۆژەی ئایندەییان دابڕێژن و سەرجەم ڕۆژنامەنووسە جدییەکانیانی تێدا بەشدار بێ، تا زیاتر کاری ڕۆژنامەوانی لە چوارچێوەی پرۆژەی یاسایەکدا ڕێک بخرێت. لەلایەک ڕۆژنامەگەری لە زۆری و بۆری ڕزگاربکەن، لەلایەکی دیکەوە لە (لاساییکردنەوە) قورتاری بێ، چونکە کە ئەوە کرا ئەوساکە (ڕۆژنامە) و (گۆڤارەکان)یش پەنا نابەنە بەر (وێنەی ڕووت) و (کەلووەکان) تا فرۆختی ڕۆژنامەوگۆڤارەکانیان زیاد بکەن. ئەمڕۆکە دەبێ ڕاگەیاندن و کاری ڕۆژنامەنووسیی ئەولەویاتی خۆی لەپێش چاو دابنێ کە پێش هەر شتێ بەهێزکردنی گیانی لێبوردەیی و بەیەکەوە ژیان و یەکتر قەبووڵکردن و بەهێزکردنی هەستی نەتەوایەتی و نیشتمانییە کە نەوەی ئەمڕۆکە بۆ بەیانی ئامادە بکات.

* بەڵێ.. دەبێ ڕۆژنامەنووس فێربکرێ کە بوێری و جورئەتەکەی لە (فیکری)دایە، نەک لە (چەقاوەسوویی) و ڕووقایی و هەڵەشەیی و گێرەشێوێنی. بێ ڕێزی بە خەڵک کردن بوێری نییە، شەلم کوێرم ناپارێزم بوێری نییە، نووسەرێ ڕۆژنامەنووسێ ڕێزی قەڵەمەکەی خۆی بگرێ لە خۆڕا قسە ناکات و تفەنگ بە تاریکییەوە نانێ، خوێنەرو هاووڵاتی خۆی لە داوودەزگا نیشتمانییەکانی وڵاتەکەی تووشی بەدگومانی ناکات و تەڕو وشکیش پێکەوە ناسووتێنێ. هەست نەکردن بەرپرسیاری و سنوور بەزاندن ئازایەتی و جورئەت نییە، چونکە زۆرمان لەو بوێرییە بینی بۆ (خۆ دەرخستن) و ناوبانگ و دەسکەوت بوون و زۆر (شێر)ی کارتۆنیشمان بینی هەر زوو (مێ)کران و بوونە ڕێوی.

* ئەگەر کەناڵەکانی ڕاگەیاندن و ڕۆشنبیریی ئێمە بەمەبەستی زیاتر خزمەت گەیاندن بە بواری ڕۆژنامەگەریی هاوئاهەنگیی یەکتر بکەن، ئەوساکە دەتوانن لە پاش دەربازبوون لە دەست زۆری و بۆری، ڕۆژنامەنووسە دڵسۆز و چاکەکان، بەهرەدارو بەتواناکان لەمووچە و ئیمتیازاتیاندا دادوەری هەبێ و چیتر (میزاج)ی تاکەکەسی ڕۆژنامەگەری بەو دەردە نەبات کە بردوویەتی. پێشم وایە هەر ئەو بێ سەروبەرییەیە وای کردووە هەندێ لەو بەناو ڕۆژنامەنووسانە پەنا بۆ زیاتر لە چەند کارێک و چەند کەناڵێکی ڕاگەیاندن ببەن کە هەرگیز ئەوانە نەتوانایان بایی ئەوەندەیەو نە دەتوانن هەقی ئەو شوێنانەش بدەن کە کاری تێدا دەکەن، دەشبێ ئەو شێوەکارکردنە هەر لە بنەڕەتەوە ڕەت بکرێتەوە، چونکە لەلایەک یاسایی نییە کەسێ لە دوو یان زیاتری داوودەزگایەکی حزبی یان حکوومی کاربکات، لەلایەکی تریشەوە ئەو ڕۆژنامەنووسە سەفەرییانە کە وەک (دەسگێڕ) خۆ نمایش دەکەن ناتوانن هەقی هیچ کام لەو کەناڵانە بدەن کە کاری تێدا دەکەن، چونکە دەبنە هۆی پشت سارد کردنەوەی ڕۆژنامەنووسی جددی، کاتێ دەبینن دەسکەوت و داهات و مووچەی ئەوانەی کوڕێنی بەسەر کاری ڕۆژنامەگەرییەوە دەکەن زۆر زیاترە لە هی ئەوان کە ڕێزی قەڵەمی خۆیان و پیشەکەیان دەگرن، بۆ ئەو جۆرە (ڕۆژنامەنووسانەش) ڕێگری یاسایی هەبێ تا ئەمبەرو ئەوبەر کردن نەبێتە نەریت.

* لە کۆتاییدا دەڵێین پێویستە زۆر بە پەلە (پێداچوونەوەیەک) بە سەرجەم بزاڤی ڕۆژنامەگەریی کوردیماندا بکرێ، بەتایبەتی پاش یەکگرتنەوەی هەردوو ئیدارەکە تا ئەوانەی پێویست نین نەمێنن و ئەوەش کە پێویستە بمێنێ و بەکەڵکی مانەوە دێت و کۆ دەنگییەک هەیە بۆ باشییەکەی، خزمەتی زیاتر بکرێن و وەک هەر کەناڵێکی خواپێداوی دیکەی چاپ و بڵاوکردنەوە چاوی لێبکرێ و دەسەڵاتی هەبێ و بۆ خزمەتکردنی کار و کادیرەکانی دەست کراوە بێ. پێشم وایە ئەگەر دەسەڵاتیان هاوشانی یەکتر بن، ئەوساکە دەکرێ کێبەرکێی تەندروست و ڕەوا لە نێوانیان دروست ببێ، نەک جیاوازی و تەفاوتی نێوانیان ئەرز و ئاسمان بێ و دەست ڕۆییوەکانیان بە پارەی مفتەوە بچنە ژێر کڵێشەی کادیری کەناڵەکانی دیکەوە و کار لە یەکتری بنکۆڵ بکەن و بە ناهەمواری بۆ ڕۆژنامەگەری کوردی بگەڕێتەوە.

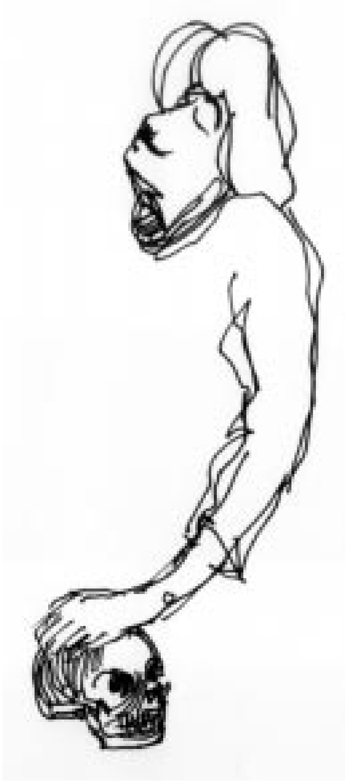

مردوويەک ئاگای لە هەمووانە

سەباح ڕەنجدەر

تاج سەر گران دەكات

تاج چاوی لە ئەشق
ڕوون بووەوە و جوانی بە ئاگا هێنا
دوای ماوەیەکی کورت کەوتە سۆراخکردنی
ونبووەکانی و بریقەی چاویلکە و دڵنیایی
ئەسپی جڵەوزیوینیشی لە گۆڕەپانی شێوە پەرستگا
خەڵات کرد بە زوو ورووژانی پەروانە
ئەفسوونێکی لە چەکەرە و نەرم و شلی گوان
دا بەگژوگیای ئالوودەی نیاز و نەزر لەسەر خوێندراو
گژوگیا کەس و کاری منن
ڕزگاریان کردم لە گەمارۆ
مەرەکەب و کاغەز خۆیان لەناو ڕێکخست
ئەم سرووشەیان هەڵدا
ژیان و مردن بردنەوە و دۆڕان نین
شیر و قاوە و دیوان و مۆمی
دەم بە سووراو و سپیاو
سۆز و سێبووری و بێپەروابیان
تاگەیشتن بە خۆت بەرزبووەوە
هاوارە بە هانا هاتووەکانت
کە بە دڵێکی بەهێز شوورە دراوە
هەڵدە سەرە ڕێگاکان
نە لەگەڵ سەرەتا کاروانت دەجمێ
نە لە کۆتایی تاسەیەکی بریسکەدار
گیانت دەکات بە جانتایەکی ئامادەکراو بۆ گەشت

له نامەیەکی تایبەتیدا داوا بکە
پێویستم بە دەستەیەک پێغەمبەر هەیە
لەناو گەرمایی دێڕەکانم
هونەری پێگەیینی میوە
بکەن بە بیرکردنەوە و خولیا
ئەی سەمای ڕێشمە و زەنگوڵەی نەرمی
کۆچی بەختەوەری
ئەستێرە بۆیەکراوەکانی
ناو ڕستە سڕەکان لە خەو دابڕژێنە
هەنگ هەنگوینیان بڕییەوە
نەمانزانی ئەو تەشتەی حەوشەمان خۆشبوێ
کە تریفەی مانگی بۆ پاراستین
سڵاوت لێدەکەم ئەی ئاسوودەیی
بە دڵ ئاوڕێک
لە پاشماوەی برینەکانمان بدەرەوە
کولانەوەیان کێڵگەیەکە مەست و ڕازدرکێن
مۆم تێکۆشەری بنەماڵەی ڕووناکییە
جەنگێکی گەورەی بردووەتەوە
نیشانەکانی خاڵبەندی ژیان
گوێ لەو دەنگانە ڕادەگرن
دەبنە ئاواز
نیشانەکانی خاڵبەندی مردن
گوێ لەو دەنگانە ڕادەگرن
نابنە ئاواز
گوێ گرتن و نەگرتن
بردنەوە و دۆڕان نین
باری دەروونی و دوو ئاراستەن
دەتوانین پێیدا بڕۆین و بێینەوە
بازێکی ڕاونەکراو لەناو ڕەزێکی خان و مان
لە باوەشی درەختێکی نزم خۆی هەڵدا
پرشنگی بەهرە دانەوێڵە و ئومێدی
لە نزیک دەنووک و باڵی دانا
بۆنی حاجیلەی کوتراویش
لەناو گۆریە و ئاون
دەنیشێتە شوێن پێیەکانی

وەک ئەستێرە دەجریوێنن
بێ چرا کتێب کەسێکی لە بیرکراوە
شەوقی ڕووداوەکانی ساڵ
چەشنی باران ئاوی سەر بە شەختە بە ئاگا دەهێنێ
بۆن و بەرامەمان بۆ دەنێرێتە ماڵەوە
پۆرتریتی کۆچکردووان و چەتری گوڵفرۆشێک
پەڕەی زمانن قەت درۆ ناکەن
وایان کردووە
بە وچانەوە درەوشانەوە تەماشامان بکات
درەختی بڵند دەڕوێن
ڕەگیان بەناوچەوانمانەوە گرێ دەدەن
تیشک و سێبەر
ناکۆکییەکانیان خاو دەبێتەوە
مۆسیقایەکی دەوڵەمەند دێتە ناوەوە
کتێبەوانێک کە لە گەڕەکی ئێمە چووە ناو ڕەش و سپی
بە تاجی کتێبەوە
دێتە یەکەم کۆڵانی شار
تێدەگات ئاو و هەوای
ڕوخساری ڕۆشنی ئەسپە
یان هێزی ڕاوچیی ڕێوی

تشرینی یەکەمی ٢٠٠٥ هەولێر

ڕێوڕەسمی کردنەوەی پەیکەرێک

خوا بە نیازی سڵاو
چاوی داوەتە دەستێک
دەبدەبەی ڕەنگاوڕەنگی پێوەکرد
قوماشی ڕەش و سپی بڕی
پێت ڕژایە ناو دەمم
توانیم وشە لێکدەم و داوا بکەم
مانگ بەسەر هەولێرەوە پڕ بێ
بەو نازەی داویەتییە ئاوی مەنگ
چەتر هەڵدا
پەیکەرێک حەفتا ساڵ

پیاسەی کردبوو
ئاوێنەی دابووە ژن و شووشە بۆنی وەرگرتبوو
سەیری پەند و وێنەی سەر قەڵغانی کردبوو
قسەی توندی لەگەڵ وەردیان کردبوو
نامەی لەسەر کۆلارە نووسیبوو
سەرسام بوو بە گوێی کەروێشک و گوارەی شۆڕ
بلووری لامپای سڕیبووەوە
تووتن و پایپی خۆش کردبوو
زۆر تەماشای وێنەی دایک و باوکی خۆی کردبوو
پێوەندییەکانی نێوان درەخت و باڵندەی باش ناسیبوو
گڕوگاڵ و دارەدارەی منداڵیی
دەبێتە کاروانسەرا
یەکەم هێلکە لەوێ دەشکێ
لە بریقەی خان و مانی ڕەش و سپی
ڕەنگەکانی دی لەودا
بە کامی دڵ سۆز و ئاوازی گیان
دەدا بە پاڵەوانی
هیوا و فەرموودەکانی سەفەرمان پێ دوا دەخست
باڵندەی شادمانی هەمە جۆر لەشکری بوون
پەلکەزێڕینەش بیر و بۆچوونی
لەشکر کە دەڕژێنە بڵندایی دەم و چاوی
بە نیازی ناسکبوونەوەی
نیشتنەوە و بڕیاردان لەسەر مانەوە
بیر دەکەنەوە و قسە و باس دەدرکێنن
کە ئێمە زۆر پێویستمانە بیزانین
گوڵەکانی لە ڕێوڕەسمی لە دایکبوون و مردنی
دەخرێنە سەر پەیکەری
تەنیان وەک تەڵەشقاتەی بەکارهاتوو
بولبول لە پاڵیان
بانگی ئەشق و نیانی جۆلانەی ون کردووە
دوای سەرگەرمی دیدارێک
گۆشەنشین و خەواڵوو
ماسوولکەی جەستەیان
دەمەتەقێی لەگەڵ هێز بە کۆتا دەگا
چێژ لە زولاڵی ئاو و خۆری ڕوون و پاراو وەرناگرن
بەڵام خەیاڵ کە دووڕوویی مردانووە
بێ بگرە و بەردە بە هەموو شتەکانمان دەگەیەنێ
لە بۆنەی ئاشقبوونی دەپێچێ
هەڵیدەدەنە ناو ئاهەنگەکانی هاتوچوون
بیرەوەری سوودی پێدەگەیەنێ
هەڵە و نوێژە درۆینەی لەبیر دەباتەوە
دەستێک لە گێڕانەوە ڕاستگۆ
نامەکانی دەخاتە پۆستە
نامە هاتووەکانیشی وەردەگرێت
ڕۆژی هەمیشە بۆنخۆش بە شەقبوونی خاک
کاتێک دومبەڵان خۆی دەناسێنێ
لێدەگەڕێ ئاقیق و نووسراوی ناوچەوانی
هەر هەموو پێغەمبەرەکان تێکەڵی بن
لە گەرمەی سەما و ناخ جریواندن
دڵی دەشوات و دەڕوا
پڕ دەستمان کڵۆشەکر و مۆری بەخت دەکات
دەتوانین
کەلوپەل و وێنەی بەرهەمەندەکانمان بکڕین
دەستەسڕی تەنکیش لەگەڵ خۆمان هەڵگرین
بێباکی بڵند بوونەوەی چنار
دەبێتە شوێنێک
وەک قۆزاخەی ئاوریشم
جوانکراو بە سپێنەی هێلکە
ئاسوودە و پڕ بەهرە و پەیماندار
هەموومان شەقامێکمان دەبێ تێیدا
بچینە سەردانی خزم و کەس و برادەرەکانمان
ڕۆژ کە ئاوا دەبێ
تەواو ئەڤینی خۆی کردووە

کانوونی یەکەمی ٢٠٠٥ هەولێر

بازاڕی بۆنفرۆشان

دڵشاد عەبدوڵڵا

شۆستە پڕە لە بۆنیان بە پرچی چنارەکانەوە
بە نووکی پەنجەی خەنەیی
بەسوورە هەناری گۆی مەمکیان
هەڵیان داوە ژنەکان
ئاشنام بکە پێیان
لە دوورەوە هاتووم بۆ کڕینیان.

شار پڕە لە بۆنی یاخیبوون لە تووکی خۆخی مانادا
فەرهەنگی شیعرم پڕە لێیان
کەس نایان کڕێ.
شار پڕە لە بۆنی شەڕ
ئەو بۆنە هەرزانە
لە دەسکی شمشێری دەدەن
شەڕکەران وەختێ دەچنە مەیدانی جەنگ
لە ڕدێن و سمێڵی خۆیانی دەدەن
عاشقە درۆزنەکان وەختی دەچن بۆ جێ ژوانێ
کڕیاری زۆرە
شووشەی بەقرانێ.

بۆنی سەفەر بەخۆڕایی پەرت دەبێ کەس خڕی ناکاتەوە
هی چیلکەو لقی شکاوە
بۆنی خنکاوە
مەلەوانێک بە باسکە مەلە هێناویەتی
یا دزو جەردە
لە قەمسەڵەو جانتای شاندا دزیویەتی.

لە بازاڕی بۆنفرۆشاندا
بۆنی چەند دڵۆپ بارانێک ماوە
تینوویەتی گۆڕایتیەوە بە مەرگی
نەیخواردۆتەوە

هەڵیگرتووە لە شیشەی شیندا
لە دڵی رووبار شاردوویەتییەوە.
سوپاش بۆ باران
بۆنی خودای لەو دوورەوە هێناوە
لە خاکی شیعردا
لە دەستی ڕژاوە.

نمە نمە لەسەرخۆ لێم دەدا
بۆنێکی غەمگینم لێ دێ
دەنگێکی غەمگین،
لەوانەی باغە کۆنەکان
لە چۆڵەوانیدا دەیبەخشن بەبا
یا هی ئەو ماڵە تەمومژانەی
هێشتا لێیان تێر نەبوو بووین
کە جێمان هێشتن بۆ باڵندەو جنۆکەو خێو.

بۆنی ئێستا لە رابردوو دێ
بۆنی داهاتوو لە ئێستا
ئێستا بۆنی خۆی لێ دێ
گیا لە ڕۆخی باریکی بەتاسووقەو پەرۆش دەروێ.

مێگەلی هەورەکان روویان لە باکوورە
بۆنی شۆڕشیان لێ دێ
سوور وەکی دەنکی گێلاس
دڵم بۆنیان دەکا
دەعبا لموزیان دێننە پێش
بۆنی باکوور بۆنی خوێنێکی پاکە
لەهەر شتێکی بدەی
سەرتاپای دەخرۆشێ.

بۆنی دێوێک دێ لە باشوور
برینێکی لە پاشپانیدایە
بۆی تیمار بکەم دەبێتە کۆیلەم
قودیلەی خەیاڵ دەسووتێ
ئەو بۆنە بۆنی منداڵی نییە
دێویش هی ناو حیکایەت و
هی شەوانی زستان نییە

بۆنی بێگانە دەنیشێ لەسەر پەراسوو
توند دەنووسێ بە گەرووەوە
هەتا زووە ڕزگاربە لێی

بۆنی بەهەرە کزمیەکی لێ دێ خۆڵەمێش لادەدا
بۆنی پشکۆ دەردەکەوێ لە ئاراستەی ڕوحەوە
سوپاس بۆ ئاگر
حیکمەتی گەشبوونەوەی دامێ
بەیانییەکانم پێ گەرم کردەوە
لە بەستەڵەکی قافیەو
وشکە سەرمای ماڵی کێشدا.

بۆنی بەختەوەری وئومێد پڕ پەلکی پان و باریکە
لە قەدو لاسکەوە دێ
ئەویش لە ڕەگی گرتووە
ڕەگیش لە خاکدا ماندووە

بۆنی دنیام خڕکردۆتەوە لە دەنکە خۆڵێکدا
لە پووشکەو خەیاڵێکی باریک
بەدەنووکی وشەیەکەوە
دەیبەم لەهەر کوێ بڵندە
هێلانەیەکی لێ دروست دەکەم لە بۆ منداڵی
پڕ لە خەون وخولیا
لافاوی نووحیش هەڵبکا نەیگاتێ.
شار پڕە لە بۆنی ژەهری ڕەش
ژەهری سۆر
شین، نارنجی، مۆر
ژەهر لە ترسی ژەک و شیر
لە ترسی بەفر هەرگیز سپی نییە.

شار پڕە لە بۆنی گەنیو
ئەوە ماڵیانە
حەوشەو دیواریان پڕ جیقنە
باڵندە هەر بەحەواوە بەبۆنی تۆڕ دەکەون
گوڵەکان بە بۆنی پایز
بیانبەم بۆ کوێ لەگەڵ خۆم
شاری بۆنە ڕاستەقینەکان لە کوێیە؟

سێبەرە دارییەکان

فاتمە حوسێن پەناهی
(یۆنان)

کتێبێکی داری،
شیعرێکی داری،
گوڵێکی داری،
لەوانەیە
ئەو سێبەرگەلەی لە یەک ئاڵان
لەسەر سەرزەمینێکی بۆشدا ...

٢٠٠٥/٥/١١

یۆتۆپیایەکی وێران

هەناسەکانت،
لەسەر جەستەم شەپۆل دەدات،
وەک جاران!
لە کەنارە شینەکاندا
ئاوەشتەی یەکتر دەبینەوە!
ئەو قفڵەی دەرگاکەت
پێ دەکردەوە تازە خرایە
نێو شیعری ئاوێنەوە،
جگەرە دەکێشی!
نوقمی هەناسەکانتم و
هەناسەکانت غەرقی
شیعری عاشقانەم...

ئەسینا – ٢٠٠٥/١/١١

له شه‌رابی لێوی مه‌راق ده‌خۆمه‌وه

چنوور نامیق حه‌سه‌ن
(که‌رکووک)

خاک مه‌راقه گه‌شه‌کانی چاوم ده‌با و
ڕوخسه‌ت له ڕۆحم ده‌خوازێ
هه‌میشه خاک بانگم ده‌کا و
چاوه‌کانم به‌سه‌وزایی ده‌شواته‌وه
وه‌ڵێ هاوڕێ
چه‌ند شه‌رابی لێوی مه‌راق ده‌خۆمه‌وه
مه‌ستم ناکا
غوباره‌کانی پێڵووم و
گۆرانی پایز هاوماڵن
ته‌نها من و تۆ سنوورمان له مابه‌ینه
ئه‌گه‌ر هاتییه‌وه
پێکێک له چاوی مه‌راقم بۆ بێنه‌وه
ئه‌گه‌ر هاتییه‌وه
بیرت نه‌چێ
چه‌پکێ وه‌نه‌وشه‌ی ئه‌و چه‌مه و
چڵێ چنووری کێوانم له بۆ بێنی
تا له باخی خه‌یاڵێکما
له جێی خۆمان ببنه هاوماڵ

*   *   *

هه‌میشه خاک زه‌رده‌م ده‌کا و
له مه‌راقی لێوه‌کانم ده‌خواته‌وه
که هاتییه‌وه بیرت نه‌چێ
چڵێ ڕه‌یحانه‌ی ئه‌و یاڵه و
چه‌ند حه‌رفێکی قه‌تیسماوی
سه‌ر لێوی ڕۆژم بۆ بێنی
ئه‌گه‌ر هاتییه‌وه بیرت نه‌چێ
قومێ مه‌راقی ده‌شته‌کی
کانییه‌کی ڕوونم بۆ بێنی
بۆ ئه‌وه‌ی من جارێکی تر
له شه‌رابی لێوی مه‌راق نه‌خۆمه‌وه

٢٠٠٦/٣/١٥

وەرە

یوونس بەهرام
(باکووری کوردستان)

وەرە،
وەرە و خوە ل من بپێچە،
وەکی تایێ لاڤلاڤکێ،
کو قورمێ دارێ دۆرپێچ دکە.

خوە ڤەشێرم
دناڤ لەهی
و شەڤتاریا
پۆرێ تە دە.

تۆزەک راوەستم
وەکی پەنابەرەکی
دناڤ گەرماهییا
ملێن تە دەبپۆنژم.

مەلەڤان بم
دناڤا دەریایێن چاڤێن تە دە
دەمبێزکرنا تە دە
ئەزێ بێدەنگ بم
فەنا زارۆکەکی
سەری ل سەر چۆکا دێ

دناڤا حەزکرنا تەدە
ئەو ئاشتیا کو ئەز لێ دگەرم
پەیدە بوویە.

ژێدەر:
گۆڤارا (W) هەژمار (٥) گولان ٢٠٠٥ ل٤٦

چەند کورتیلە شیعرێکی ژاک پریڤێر

لە فەرەنسییەوە: فەرهاد پیربال

نووسینی سەر دیوار

تەنانەت ئەگەر تۆش
بە چاوێکی جوانەوە
نەیبینی
دیمەنەکە ناشیرین نییە
ئەمە چاوی تۆیە
کە لەوانەیە خراپ ببینێ

عاجباتییەکانی ئازادی

لەنێو ددانەکانی تەڵەیەکدا
پەلی رێوییەکی سپی
بەسەر بەفریشەوە خوێن
خوێنی رێوییە سپییەکە
چەند پاشماوەیەکیش بەسەر بەفرەکەوە
پاشماوەکانی رێوییە سپییەکە
کە بە سێ پەلان هەر غار دەدا
لەژێر خۆری ئاوابوودا
غاردەدات و لە میانەی ددانەکانیشیدا
کەروێشکێک
هێشتا هەر زیندووە.

تایبەت بە خێزان

دایک درووومان دەکا
کوڕ دەچێتە جەنگ
دایک ئەمە بە شتێکی سروشتی دەزانێ
ئەدی باوک، چی دەکا؟
باوک سەرقاڵی کاروبارە

ژنەکەی دروومان دەکا
کوڕەکەی چۆتە جەنگ
ئەویش سەرقاڵی کار
باوک ئەمە بەشتێکی سروشتی دەزانێ
ئەدی کوڕەکە
کوڕەکە چۆن لە دنیا تێدەگا؟
هیچ.
کوڕەکە بەهیچ شێوەیەک هیچ نابینێ
کوڕەکە
دایکی دروومان دەکا باوکی سەرقاڵی کارە، خۆیشی لە جەنگە
هەر وەختێ جەنگ کۆتایی بێت
ئەویش دەچی لەگەڵ باوکی کاردەکا
جەنگ بەردەوامە و دایکیشی بەردەوامە لە دروومان
باوک بەردەوام سەرقاڵی کارە

کوڕەکە کوژرا و نەیتوانی چیتر بەردەوام بێ
باوکەکە و دایکەکە دەچنە گۆڕستان
باوکەکە و دایکەکە ئەمە بە شتێکی سروشتی دەزانن
ژیانی بەدروومان و جەنگ و کارکردنەوە بەردەوام دەبێ
کار جەنگ دروومان جەنگ
کار کار کار
ژیان لەگەڵ گۆڕستانەکەدا.

پاریسە گەوجەکان

گرەوە گەوجەکان
کابرایەک بە ناوی (بلێز پاسکال)... تاد. تاد.

یەکەمین ڕۆژ

چەند چەرچەفێکی سپی لەناو کەنتۆرێکدا
چەند چەرچەفێکی سوور لەناو نوێنێکدا
منداڵێک لەناو دایکی خۆیدا
دایکێک لەناو ئازارەکاندا
باوک لەناو ڕێڕەوەکەدا
ڕێڕەوەکە لەناو ماڵەکەدا
ماڵەکە لەناو شارەکەدا
شارەکە لەناو تاریکیدا
مردن لەناو هاوارێکدا
منداڵەکەش
لەناو ژیاندا.

وەرزی خۆش

دووپەڵکەیەکی سەرگەردان و کەسیرە
بە تاقی تەنیا بێ پارە و پووڵ
کچۆڵەیەکی شازدە ساڵەیە
بەبێ جووڵە وێستاوە
لە مەیدانی (کۆنکۆرد)
نیوەڕۆی ڕۆژی پازدەی ئەیلوول.

سەرچاوە:
Jacque Prevert: Paroles, ed. Folio, Paris: 96

کۆڵان پڕ بووە لە تەنیایی

سەحەر ڕەسایی
(سوێد)

ئەوم لە یەکێک لەو جارانەدا ناسی کە جلەکانی ئاغای تەهمورسیم لە جلشورخانە گشتییەکەی لای ماڵەوەیاندا ئەشت، بە زمانێکی تێکەڵ لە سوێدی و فارسی و ئەفغانی قسەی لەگەڵ کردم و داوای یارمەتی کرد. بۆی باس کردم کە ماوەی پێنج ساڵێک ئەبێت لێرەیە و لەگەڵ کوڕە تاقانەکەیدا ئەژی و هێشتاش نازانێ ئیش بە ماشینی جلشۆرییەکە بکات. هەموو یەکشەممەیەک سەعات دە بەخۆیی و زەمیلەیەک جلەوە لەبەردەرگاکەدا ئەوەستێ تا من دەرئەکەوم.

هەر کە لە دوورەوە ئەمبینێ چاویلکە ڕەشەکەی لا ئەبات، دەستە میهرەبانەکانی ئەکاتەوە و وەک ئەوەی زۆری بیرکردبێتم و بیەوێت باوەشم پیابکات وایە، پاشان هەر کە ئەگەمە لای پەشیمان ئەبێتەوە و پڕ ئەکات بە زەمیلەکەیدا.

ڕۆژانێ من و هاوڕێ ئەفغانییەکەم لە جلشۆرخانەکەدا بە باسکردنی سەرمای ئێرە دەست پێئەکات تا ئەگات بە گڵەسەری بۆنخۆشی ئەفغانستان و سەفەرە سەرسوڕهێنەرەکانی خۆی لەسەر پشتی فیلەکان بۆ هیندستان. هەموو یەکشەممەیەک بە تاسەوە دەست بەسەر سکمدا دێنێت، بەڵام ئەوەندە هێور و لەسەرخۆ وەک ئەوەی دەست بۆ پیرۆزترین شت بەریت وایە، ئەیەوێت بزانێت سکم هەیە یان نا، پێئەکەنم، سەرم بە نیشانەی نەء ڕائەوەشێنم، ئەو تووڕە ئەبێت و دوعام بۆ ئەکات و وەعدم لێوەرئەگرێت تا یەکشەممەی داهاتوو دڵی ئەو کە وەک دڵی دایکم وایە بۆ من و خۆشکەم. هەموو یەکشەممەیەک هاوڕێکەم جلی کوڕە خۆشەویستەکەی خراپ ئەکات، گەر لەسەر سی بێت لەسەر چل ئەیانشوات و گەر لەسەر چل بێت لەسەر شەست ئەیانشوات.

ئەو پێیوایە ئەم ماشینی جلشتنانە خراپترین شتگەلێکن کە ئینسان لە تەمەڵیا دروستی کردوون. هەمیشە ناڕازی و بۆڵە بۆڵکەر زەمیلەکەی هەڵ ئەگرێ و

بەرەو ماڵ ئەگەڕێتەوە، بەرەو تەنیاییە درێژخایانەکەی و نامیهرەبانی کوڕەکەی. پێیوایە ڕۆژانی یەکشەممە هەرە خۆشترین ڕۆژانی ئەون جا با ماشێنی جلشتنەکانیش باش کارنەکەن.

جار جار ئەو لەگەڵ خۆی بۆ ئەفغانستانم دەبات بۆ لای بۆنی بەهارات و ملوانکە سەرسوڕهێنەرەکان و برسێتی و داماوی خزم و کەسەکانی ئەوێی، هاوڕێکەم خۆشی ئەوێم، چونکە لەگەڵ باسکردنی جوانی و غەریبی ملوانکەکانی ئەوێدا چاوەکانم ئەدرەوشێنەوە، بە باسکردنی هەژاری کەسەکانیشی چاوم پڕ ئەبن لە فرمێسک و لێڵ ئەبن. هەموو هەفتەیەک باسی شووکردنەکەیم بۆ ئەکات، لەگەڵ گێڕانەوەیدا خوڕ خوڕ فرمێسک بەچاوە جوانەکانیدا دێتە خوارەوە و بۆ چەند ساتێکی کەم ئاگای لە جلە بەنرخەکانی کوڕە نازدارەکەی نامێنێت، بەشەرم و ئازارەوە باسی یەکەم زریکەیم بۆ ئەکات، باسی بووکە پەڕۆینەکانیم بۆ ئەکات کە لە چیلکە و پەڕۆ دروستی کردبوون، ئەوەم بۆ ئەگێڕێتەوە پاش پێنج ساڵ کاتێک کە یەکەم جار خوێن بە لاڕانیدا هاتۆتە خوارەوە گریاوە و لە مێردەکەی شاردۆتەوە، پاشان ناچار بووە بۆ مێردەکەی باس بکات کە ئەو بەو زووانە ئەمرێت، لەبەر ئەوەی پێنج ڕۆژی ڕەبەق بەردەوام خوێنی لەبەر دەڕوات، من وەک قوتابیەک یان هاوڕێیەکی باش هەموو حەکایەتەکانیم لەبەرە، کاتێک کە بۆ شتێک دائەمێنێ من بیری ئەخەمەوە. جار جار لە قاپێکی گوڵسورخیدا قوبڵیم بۆ ئەهێنێ، ئەمباتە دەرەوەی جلشۆرخانەکە و لەسەر کورسیەک دامئەنیشێنێ و دەرخواردم ئەدات، دەستە دایکانەکانی بەسەر سەرمدائەهێنی و بەزەیی بە لاوازی جەستەمدا دێتەوە.

سۆزی داومەتێ چ فێری کەم بتوانێ سی لە چل و چل لە شەست جیاکاتەوە یان نا، بڕیاری داوە گەر سەفەری ئەفغانستانی کرد یەکێک لە هەرە جوانترین و درەوشاوەترین ملوانکەکانی ئەوێم بۆ بکڕێ و پڕ بە کلدانێکیش کلی هاڕدراوی قەندەهارم بۆ بێنێ، کە لەبەر مانگە شەودا دانرابێت و تێکەڵ بە شیری مەمکی دایکێک کرابێت کە منالەکەی کچ بێت.

ئەمڕۆ بەڵێنە من و هاوڕێکەم بڕۆین بۆ لای دکتۆر و من تەرجومەی بۆ بکەم، تووشی ئازارێکی سەیر بووە لە مندالدانیدا، کاتێک ئەگەینە ئەوێ و ئەبینێ دکتۆرەکەی پیاوە، پا بە کەوشێکدا ئەکات و نایەوێت خۆی پیشانی کابرایەکی نەناسی سوێدی بدات، گەر زەوی لە ئاسمان بدات و هەموو شتە نەگۆڕەکانی دنیاش بگۆڕێن ئەوا ئەوکاتەش هەر ڕازی نابێت، ناهێڵێت ئەم دکتۆرە بیانییە نەک ڕەحمی تەنانەت گوێیشی ببینێ. ئەپاڕێمەوە و بەڵێنی ئەدەمێ کە لە دوو دەقیقە زیاتری پێ ناچێت، شتی وا نەبووە و نابێت، دەمی ئەنێ بە گوێمەوە بە چرپە ئەڵێ کەگوایە هەتا ئێستا تەنانەت مێردەکەشی لە ڕووناکیدا نەیبینیوە، چ بگات بە کابرایەکی نەناسی سوێدی.

ئیدی من لای ئاغای تەهمورستی کارم نەماوە، هەفتەی داهاتوو بە بێ جل ئەڕۆم بۆ بەردەمی جلشۆرخانەکە و بۆ هاوڕێکەمی باس ئەکەم، کەچی ڕووی داوە، بە دەنگی بەرز ئەگری و نایەوێت تێبگات کە تەواو سەردەمی سەفەرە خەیاڵییەکانمان بۆ ئەفغانستان ئیدی بەسەرچوو، باوەشی پیائەکەم و سۆزی پێئەدەم کە بەردەوام دێمە بەردەمی جلشۆرخانەکە و نە ئەهێڵم ئیتر جلی کوڕە نازدارەکەی خراپ بکات و نە بەسەرهاتەکانی تەنیا و ناچار بۆ ماشینە خراپەکانی ئەم سەردەمە بگێڕێتەوە.

من کە هاوڕێی باشی ئەو بووم ئیتر بە سەرسۆزی خۆمدا زاڵ ئەبم و بەبێ باسی سەفەر و کل و کلچێوک و بەهارات و تەنیاییەکانی بەجێی دێڵم. من، هاوڕێ خۆشەویستەکەی هاوڕێکەم، بەجێی ئەهێڵم تا هەر خۆی بە تەنیا لەگەڵ ماشینە خراپەکانی ئەم جلشۆرخانەیەدا سەفەر بکات و نەگاتە جێ.

ئەوەتا ئەوە خۆیەتی پاش دوو مانگ لە یەکێک لە هەرە سەر سەوزترینی ئەم کۆڵانانەدا ئەیبینم، باوەشی پیا ئەکەم و هەواڵی کوڕە نازدارەکەی ئەپرسم، پاش چەند ساتێک بێدەنگی عەینەکەکەی لائەبات، چی بووە؟! بەرپێڵووەکانی مۆرهەڵگەڕاون، ئەڵێ:

– شوهرم خواستە بیاد پیشم تصادف کرد و مرد. شوهرم مرد(١)

ئەڵێی من ڕەفتەیەکی بەربووی دەم بام و تێکەڵ بە جلە چڵکن و ئەستوورەکانی کوڕە نازدارەکەی هاوڕێکەم کراوم و ئەو دیسان بە هەڵە لە بری ئەوەی دەست بەسەر سیدا بنێ، لەسەر شەست شتوونی.

عەلاگەیەک حەب و دەرمانی پێیە و بە تەنیا بە هێمنی بەجێم دێڵێت و هاوار ئەکات:

– شوهرم مرد(٢)

تا بەخۆمدا دێمەوە ئەو لە ناوەڕاستی کۆڵانەکەدا بە سووکی هەنگاوئەنێت و بە دەنگی بەرز مێردە دوورە وڵاتەکەی دەلاوێنێتەوە، «با» یاری بە چەمکی سەرپۆشە ڕەشەکەی ئەکات. بە خێرایی وەک گەیشتنمان بۆ سەفەرە خەیاڵییەکانمان بۆ ئەفغانستان ئەگەمەوە لای و باوەشی پیائەکەمەوە و لەگەڵ ئەگریم هاوڕێ حەفتا و حەوت ساڵەکەم زۆر غەریب، غەریبتر لە زریکەکانی کاتی ڕووتبوونەوەی لەگەڵ مێردەکەیدا سەیرم ئەکات، وەک لەوەی بیەوێت پێم بڵێت تازە تەواو مێردەکەم مرد.

کۆڵان پڕ بووە لەتەنیایی.

١– مێردەکەم ویستی بێت بۆ لام وەرگەڕا و مرد.
٢– مێردەکەم مرد.

٢٠٠٥

ئیتر ئەو ژنە شاراوە گۆرانی نالێت

چنوور سەعیدی
(سنە)

ئەسووڕێمەوە، ئەسووڕێمەوە، سەرم گێژ ئەخوا، دامەنەکەم بازنەیەکە و من لە سەنتەرییەوە ئەخولێمەوە. دەنگی شریتەکە زۆر ئەکەم شەپۆلێکی نەرم لە باسکمەوە ئەخزێتە خوارێ و پێش ئەوەی بگاتە قامکەکانم تەواو ئەبێ و دووبارە شەپۆلێکی تر. ئێستا سەد، نا هەزار ساڵ لەمەوبەرە، بەم جیاوازییەوە کە ئیتر زانیم ناهێڵێ وەکو جاران خێرا هەستم، ئەبێ دەست بنێمە زەوین، ئەوەڵ کەمەرم هەستی، ئینجا خۆم!

شریتەکە ئەگۆڕم، ئەمە چاکە چۆپی کێشانم هەرگیز لەبیر ناچێ لانیکەم ساڵێ جارێ لە زەماوەندێ، سەیرانێ...

هەر بە هەڵپەڕکێوە ئەڕۆم ژێر چێشتەکە خامۆش کەم نەکا بڕوا. بۆ کوێ؟ نازانم!

چێشتخانەکەمان بچووکە، ئەبێ قامکەکانم بچووک هەڵگرم و داینێم. چاوێک ئەخشێنمە سەر سەلاجەکە، لێرەش دامنەناوە، بەرلەوەی نەزمەکە بگۆڕم، کلیل ئەخاتە دەرگاوە. بە پەلە شریتەکە ئەکوژێنمەوە، عارەقم کردووە:

– سلاو.

ئاوڕم لێ ناداتەوە، چاوەکانی نالێین سلاو، ئەڵێت بۆ کەوتوومەتە هەناسەبڕکێ، چاو ئەگێڕێتە ژوورەکانا.

– ئەمڕۆچوومەتەوە بۆ هەزار ساڵ لەوەپێش! لە بیرت دێ؟ چەند ئێسک سووک بووم، ئەو کاتە تۆ کوڕێکی لاوبوویت.

سفرەکە ڕائەخەم تۆی نانەکان ئەگەڕێم، ڕەنگە لە کاتی دەستە کردنیان دامخستبێت و نەمزانیبێ، یان ڕەنگە ئەو هەڵیگرتبێ، هەڵیگرتبێ و بیهەوێ حەقم لێ بسێنێتەوە.

دەتوخوا شتێک بڵێ.

- ئاڵقەکەم ون کردووە! چاوەکانی خرت ئەبێتەوە.

- ون نا... لە شـــوێنێکا دامناوە، نازانم چی لێ هاتووە؟!

بۆ ئەم چاوانە ناناسم؟ بۆ ناتوانم بزانم چی ئەڵێت؟ ڕەنگە بە جێگای من ئەو کچە ئێسک سووکەیە و یەکەم جارە کە ئەم کلاش و ژێر سیغارییە ئەبینێ، یا موشکیل لەو سمێڵانەدایە وا لە کاتی دۆ خواردنەوەدا تا نیوە سپی ئەبێ. شـتێک بڵێ خـەریکم شـێت ئەبم، لە دوای ئەم هەموو ساڵەوە ناتوانم، نا، ناتوانم بە قسە نەکردنی دوای شەڕەکـان عـادەت کـەم، ئەزانم وەکـو هەمـیـشـە ئەبێ من ئاشتی کەمەوە: چێشتێکی خۆش لێ بنێم، لەنێو گۆرانی و پێکەنینەکانما- تەنانەت قسەکانی هەمیشە- لەگەڵیا بدوێم و ناچاری کەم جوابم بداتەوە، ئەبێ وابێت، چونکو ئەو وا عادەتی کردووە.

«ئەزانم لەلای تۆیە و ئەتەوێ سەربنێیتە سەرم.»

لەعنەتی! پەیتا پەیتا دۆ ئەخواتەوە و ناهێـڵێ بزانم چاوەکانی چی ئەڵێن؟

«بۆیە وائەڵێم چونکو بڕێ جار وەکو منداڵێکی هارت لێ دێ، گـەر مـاندوو نەبی، گـەر تاقـەتت هەبێ» تەنیـا خۆم پێئەکەنم، چەند ترسناکە بێدەنگی، چای بۆ دێنم و ژێر سیغارییەکەی ئەڕێژم، ڕەنگە هێشتا لە هەزار ساڵ لەوەپێـشـدا بم! ئەی بۆ قـســە ناکـا؟ بۆ چاوەکـانی ناخوێنمەوە؟ یا ڕەنگە هەر لەم ماڵە نەبم، ژنێکی شاراوە بم کـە دێت و دەچێت و هەر خـۆی، خـۆی ئەبینێ. «دە توخوا شتێک بڵێ لەعنەتی!»

جلوبەرگم لە بەرانییـە، یا لەچکەکەم داکەوتووە؟ وەکو هەمیشە کیلۆیەک تەماتە و گۆشتم کڕیوە، ئەی بۆ ئاوا سەیرم ئەکەن؟ تا ئێستا ژنی چوار ئەنگوستیان نەبینیوە؟ لە ڕووم هەڵنایە وەکو جاران لەبەر دووکانەکانا بوەستم و پرسـیـار لە نرخی ئاڵـتوون و قـوماش بکەم. ئەزانن لە دوای ساڵەهاوە بەبێ ئەو ئاڵقە سارد و زەردە هاتوومەتە دەرێ، یا هێـشـتـا ژنێکی شـاراوەم و تەنیـا مـانتـۆ و لەچکەکەم دیارە! ئەبێ بیدۆزمەوە لە کوێ دامناوە خوایا؟

«شەقامی ئازادی»

نیگای لە قژەکانمەوە دەست پێئەکا و ئەخزێتە سەر ســینگم و هەر لەوێ ئەوەســتێ: «ســەرکــەوە.» لە ئاوێنەکەوە سەیری قامکەکانم ئەکا. ئەیژمێرمەوە: یەک، دوو، سێ، چوار.

ئەزانم گـەر ئەو هەڵیگرتبێ، بێ ئەوەی خـۆی بزانێ، بە قـســەیەک، ئامــاژەیەک ئەیدرکـێنێ. ڕەنگە لە نێــو تاکسییەکی ئەم شارە دامخستبێ.

لە ئاوێنەکەوە دووچاوی زاق و ڕەش لێم ناگەڕێن. من بۆ شەقام و خەڵک و نووسینی سەر تابلۆکان ئەڕوانم، بۆ خـۆم سـەرقـاڵ کـەم؟ منیش سـەیری ئەکـەم، چاوم لێ هەڵئەگرێ و دوو پیاوی قەڵەو سەرئەکەون.

ئیـتـر وەک جـاران جـانتـاکـەم نابێـتـە سنوور و خـۆم نانووسێنمە دەرگاکەوە، لەشم داخ ئەبێت، چەند خوێنێکی تازەیە لە دەمـارەکانما، چەند هەسـتێکی تازەیە لە لەشما، بێ شک بۆ ئەویش وایە.

زۆرتر ئەنووسـێـینە یەکـەوە، نەک هەر پێـمـان، بەڵکو شان و باسک و پێڵاوەکانیشمان.

بە دزییەوە سەیری قامکەکانم ئەکات، لەژێر جانتاکەما دائیـەشـارێم. گـەر وەکـو جـاران پێنج قـامکم ببـوایە ئەمگوت:

«بێ زەحمەت جوان دانیشە.»

شاراوە نیم، لانیکەم لە پاڵ گەرمی لەشی ئەم پیاوە کە نایناسم، شاراوە نیم، ئەی بۆ جێگای لێ تەنگ کردووم؟ جووتێ چاو پڕ لە نەفرەت، جووتێ پڕ لە شەهوەت چاوم لێ هەڵناگرن، ئەو بەدزی ئەوی ترەوە.

- شەقامی ئازادی سەرچاو.

ناوێرین دابەزین.

* * *

مـاڵەکـەمـان گـۆڕسـتـانە، دەنگی زیندووەکـان نایەت، تەنیا دەنگی شتەکان و ئەو کەسانەیە کە، یا مردوون، یا لە ماڵی ئێمە نین: تەلەفزوێن، جیڕە جیڕی دەرگاکان، کاتژمێر، گۆرانیبێژ... ژێر زەوین تەنیا شوێنێک بوو کە نەمپشکنی بوو، مستێ وێنەی دڕاوم دۆزییەوە و هیچی تر، لە هەمـوو لەتەکـانا کـچـێک بە کـراس و تۆڕێکی سپییەوە دووپات ئەبووەوە. کچەکە بە پێنج قامکەکەیەوە لە دوایین برووسکەی کامێراکە ماڵاوایی ئەکرد. پیاوەکە دەستی ئاڵقـە کـردبووە دەوری کـەمـەری و مـاچی ئەکرد، سمێڵی نەبوو.

گەر بمزانیبا هەرگیز لەگەڵما نادوێ و لەتەکانم لەژێر

زەوینەوە ئەدۆزمەوە، ونم نەئەکرد، بۆ چیم بوو بزانم حەسانەوە بەبێ ئاڵقە چۆنە؟

لە کاتی قاپ شۆردنا ئاو بردوویەتی، نەک هەر ئاڵقەکەم بەڵکو خۆمیش، لەو ڕۆژەوە کە ون بووە ئەو ژنە بێ قامکە بۆ ساتێکیش لێم ناگەڕێ، بڕێ جار شاراوەیە و بڕێ جار نا، کە تەنیا ئەبم، نادوێ، چێشتی خۆش لێ ئەنێم، گۆرانی ئەڵێم و هەر نادوێ، شاراوەیە، کە لە شەقامێکی جەنجاڵدا پیاوێکی زل شان لە شانم ئەدا، لە تاکسیا جانتاکەم نابێ بە سنوور، چاو لەو چاوە پڕ لەشەهوەت و هارانە هەڵناگرم، دوو گرێ لە لەچکەکەم نادەم، گەر داشکەوێ سەرم لێ تێکناچێ، شاراوە نیم، خۆمم.

«زۆر سەیرە. هەموو خەڵک شەڕ ئەکەن، جنێو بە یەکتر ئەدەن، لە دواییدا بە ماچێک هەموو شتێک لەبیریان ئەچێتەوە، یان باشترە بڵێین لەبیری خۆیان ئەبەنەوە.»

«هەموو کەس ئاڵقە ون ناکەن، شەوانە نانووسێنە ئەو دیوارە ساردانەوە، هەموو ڕۆژێک بە بیانوویەک نارۆنە دەرێ.»

هاوار ئەکەم:

«بەڵام گەر شتێکت پێویست بێ، قار و قینت لەبیر ئەچێتەوە: ئەو کاتە کە برسیت بێ، تینووت بێ، جلەکانت چەپەڵ کردبێ، کەمەربەندەکەت ون کردبێ، یان... کە بێنیاز بوویت یەکجارە دێتەوە بیرت ماوەیەک پێش «ژنێک» لەم ماڵەدا جنێوی پێت داوە، کتوپڕ ئاڵقەکەی ون کردووە.»

«کتوپڕ؟ هە!»

بە ئەنقەست ئەڵێم «ژنێک». چۆن ئەو نازانێ ئەم ماڵە پڕ بووە لە ژن، هەموو دەستەخوشکی ئەو ژنە چوار قامکە نادیارەن.

یەکێ چێشت لێ ئەنێ، یەکێ گۆرواکانی ئەو ئەشۆرێ، ئەوی دی ئیسک سووکە و سەما ئەکا، گەر ئەو شتێکی بوێت خێرا بوێ دێنێ.

من عاشقی ئەو دانەیەم وا بە زمانی منداڵانەوە ئەدوێ، یاری ئەکا، بیانوو ئەگرێ. گەر بە قسەی نەکەم، هەموو چینی و کریستاڵەکانم ئەشکێنێ.

* * *

«تازە هاتووی تۆزێکی تر دانیشە.»

«درەنگە تاکو سەردانێکی بازاڕیش کەم ئەو دێتەوە، بزانە کەس لەبەر دەرگا نییە؟»

«بەیانی بێرەوە باشە؟!»

«بزانم چۆن ئەبێ، گەر ئیشی بازاڕم نەبێ...»

دەستەکانم ئەگرێ و ماچی ئەکا، قامکەکانم ئەژمێرێ.

«تۆ ئەڵێیت من چەند قامکم هەیە؟»

قاقا ناکێشێ، بەردەمی ئەگرێ و هێواش پێئەکەنێ:

«شێتە! هەزار!»

«چوار قامک، لە لای قامکە چکۆلەکەمەوە یەکێکیان نەماوە، تا ئێستا سەرنجی ئەو قامکە ون بووەت داوە؟»

«بەیانی دێیتەوە؟»

«ڕەنگە ئاو بردبێتی، یان لە حەوشا دامنابێت و قالاوێکی لە بریقەی خۆیەوە فریو دابێ.»

«بەیانی کە هاتیتەوە، لە دەرگای پشتی حەوشەوە وەرە، ئێرە وەکو جاران نەماوە.»

گەر بەیانی بێمەوە ناپرسم ئەمبینی، یان نا؟ ناڵێم ئەو ژنە چوارقامکە ئاو بردوویەتی، نە ئاو، نە قالاو. بۆ بڵێم ها؟ گەر شاراوە ببوومایە بڕیاری بەیانیمان دانەئەنا و لەبەر من سمێڵەکانی لا نائەبرد.

«شەقامی ئازادی!»

پیاوەکە سەیری قامکەکانم ئەکات و سەرئەکەوم.

جانتاکەم بۆ هیچ کەس ناکەمە سنوور، ئیتر ئەو ژنە منداڵەم خۆش ناوێ، ئەو ژنەم خۆش ئەوێ وا چوار قامکی هەیە و تەنیا لەو چوار دیوارییە شاراوەیە کەچی خووی بەبێدەنگی و دیوارە ساردەکە گرتووە.

جۆزەردانی ١٣٨٤ هەتاوی (٢٠٠٥ز)

سەرم پڕ لە ورتکە گوڵەزەردە و تۆ بووی ئەو شەوەی...

نیگار نادر
(بەریتانیا)

وەک پەڵە گوڵەزەردەیەکی بنارەکانی چیای ساوێنێ ڕندرابوو، پەلک و گوڵ و بڕک و گەڵای تێکباهەڵدرابوون و لقوپۆپی بەسەر یەکتریدا کەڵەکە ببوون، ژانی ڕنینەوەی تێ گەڕابۆوە. هەموو شتێکی وەبیر دەهاتەوە، ئەو ساڵانەی عەشقی وەسەر گەڕابوو، گوڵەزەردەی وەسەر گەڕابوو، شەوێک دەیەویست چیدی شتی وەبیرنەیەتەوە، هیچ، خۆشییەکان، ناخۆشییەکان، هەموو شتێکی لەبیر چێتەوە. پەنجەکانی توند دەگوشین. ژانە سەرێکی گرانی هاتێ.

تاوی دا چەقۆیەک و سەری لە لەشی کردەوە و لە پرچەکانی نووسا و تا تینی تێدا بوو سەری هەڵدا و بەبێ سەر ڕاکشایەوە،، گێژەیەک دەسەری هەڵکرد و سەری ڕادا دەگەڵ سەدەها پەلکە گوڵی هەڵپڕواو، کەوتە چاڵێکەوە، چاڵێک پڕ لە لاشەی ژنان. سەری کەوتە جێی سەری لاشەی کیژەکی و قاقای کێشا. لە خۆشی ژیانەوەی و ئەو دەمانەی لەبیر دەکرد لەسەر ماچێکی دڵخوازەکەی سەریان بە فیشەکان دابێژت و وتیان برایەکەی تفەنگی لەدەست دەرچوو. سەری بەلاشەی ژنێکی دی ڕۆدەکرد لە ترسی ژیانەوەی دەیدایە پڕمەی گریانێ. دەترسا ئەو پیاوە دەسەڵاتدارەی لەبەر نەزڕانی ناو و نامووسی خۆی زیندە بەچاڵی کردبوو هەواڵی زیندووبوونەوەی پێ بگا و چەکدار و پاسەوانەکانی بنێرێ و دووبارە بە گوللان دایبێژنەوە، ورتکە گوڵە زەردە لێویان خوێناوی دەبوون.

سەری لەویش هەڵپچڕیەوە بە لاشەی ژنێکی تریەوە نووساند و خوێن بە کەپۆ و دەمیدا فیچقەی کرد. ژنە بە لەرزەوە هاواری دەکرد لێم دوورکەونەوە نەبادا مێردەکەم چەقۆیەکەی بگەیەنێتە جەستەم، وەکو لووت و لێوەکانم کوتکوتی کا. لە پاش ئەوەی پیاوێک گێژەڵووکانە تێیهەڵکردبووم و دڵی بردووم، سەری بە ویشەوە خۆی ڕانەگرت بە لاشەیەکی دی ڕۆچوو پۆلووەکانی لەشی کیژۆڵەیەک گەشانەوە پاش ئەو نامەیەی لێی گیرابوو

خۆی لە دۆلکە نەوتێک هەڵکێشابوو.
لە ترسان هاواری دۆلکە بەنزینەکیشی دەکرد و دەیگوت مەمکوژێننەوە تا ڕەژوو و خۆڵەکەشم بزر دەبێ و پێیان کۆناکرێتەوە. گوڵەکانی وەکی مۆم لەسەر سەری دەسووتان.
نیوەشەو بوو وەکو تۆپێک خۆی بە پەنجەرەی ژورەکەیدا دا و لەگەڵ کۆڵێک ورتکە شووشە خۆی بەسینگیدا دایەوە تاوێک لێی گەڕا، هەستا دە بە ئاو و سابوونی نا و پاک پاک شوشتیەوە، لەنێو هەر دووک ئەژنۆیانی گرت و پرچەکانی شە کردنەوە و لەتەنیشت خۆی قوت کردەوە.
سبحەینێ هەڵستا لێی بزر ببوو. هەرچی کۆمیدی جل و بەرگانە دەری دان، هەر نەیدییەوە لەنێو هەموو سەتڵە زبڵەکان گەڕا دەستی لە هەموو زێراب و ئاوەڕۆکان گێڕا چ دیارنەبوو.
تاوێکی نەبرد لێی وەدەرکەوت. دیتی بە دمی پشیلێکیەوە، بۆ ژنێکی دەفڕاند تا گوڵانی تێدا بچێنێ و بۆ پیرۆزبایی خانمێکی بەرێ کە گەورەترین پۆستی بۆ ئازادی و چالاکی ئافرەتان پێسپێرا بوو، هەر ئاوڕێکی دایەوە لە دەڵاڵخانەیەک بە دەست ئافرەتێکی بەژن بڵندەوە بوو دەیویست بیکرێ و بیکاتە ئارم. لە ڕۆژی کردنەوەی ڕێکخراوە نوێیەکەی هەڵیواسێ، بە بەرچاوانیدا خانمێک پەتی لە مل کردبوو بۆ کۆنگرەی نێودەوڵەتی مافی ئافرەت ڕایدەکێشا، لە دووررا دەیدی هەڵیانپاچیوە و کردوویانەتە قاسەی سەنتەری ڕۆشەنبیری زارۆک و ئافرەتان و دووسێ قفڵی لێدراون.
لە پشتەوەرا لێی دەڕوانی چۆن لە بنهەنگڵی ژنەکی سەرنووسەری گۆڤارەکی نوشتاوەتەوە و دەیکاتە دیاری بۆ دیوانی حیزبێک و گوڵەکانی ناوی وشک هەڵگەڕابوون.
تاوێکی نەبرد دیتی هەردووک چاوی لێ دەرپەڕیون و تەقەتەقی دێ لە پێی ئەو ژنەیدا کە بۆ ڕۆژی مەراسیمی خەڵات کردنی لەسەر مافی ژن و یەکسانی لە پێی کردووە.
بەیانی سەگێک پێش تاو کەوتنێ بەدەمییەوە گرتبوو بۆی دەهێنایەوە لەسەر پەلکی گوڵە زەردەکان چاوی لەسەر هەڵنەدەبڕی لێ پێش ئەوەی سەری بگاتەوە سەر پیاوێکی بەرپرس بۆ شەوێک لەشی کڕیبوو بێ ئەوەی لەسەری بنۆڕێ و بزانێ سەری پێوەیە یا نە؟
سەری لەو گۆڕەی بەجێمابوو لەو بیر کەوتنەوە نەکەوتبوو گوڵەکان ببوونە ژن یا ژنەکان ببوونە گوڵ ئەگەر نا بۆ وێکرا دڵیان دەسک دەکردن. سەریان دەسک دەکردن. وێکرا بۆنیان دەبردن دەیانڕنین و بەجێیان دەهێشتن؟

لەندەن - ٢٠٠٦/١/٩

ڕۆژێکی پیرۆز

ماپارە ئیبراهیمی
(بۆکان)

هەموو ژنانی شار وێکڕا کۆڕیان بەستبوو، ببوون بە قەتارەی شەمەندەفەر، هەروەک مێروو، سەریان لە خاک دەردێنا، دەتگوت ژنانی سەدەی زیندە بەگۆڕین خاکیان بەچڕنووک هەڵکۆڵیوە و سەریان هەڵداوە. قەتم زەین بۆی نەچووبوو، لەنێو شارەکەمدا ئەو هەموو ژنە هەبێ. دیمەنی هیچ کامیان بۆم ئاشنا نەبوو. ژنانی شاری من هەموو باڵابەرز و چاو شەهێن بوون. بسکیان کەژێنی تێکەڵاو بە پەلکە زێڕینە بوون، ژنانی شاری من زۆر بە حەجمین و شەرمن بوون. دەنگیان بەگوێی کەس نەدەگەیشت، وشەکانیان لەیەک سەرچاوە وەرگرتبوو، بەڵام زۆر سەیرن، ئەوڕۆ هیچیان لەوی دیکە ناچن. جوان و کرێتن، سوورو سپین لە هەمان کاتیشدا ڕەشن وەک قولە ڕەش، ئەسمەرن، چاوگەش و چاوەڕەشن، باڵا عەرعەرو دەوەنن، قژە سەریان جاڵجاڵووکەیە، گەڵای شۆڕەبییە، ئاورێشمی خاوە، دیسانیش وشەکانیان هەریەکە، بەڵام زریکەیە، هاوارە، دووپات کردنەوەی ئاوێنە، ئاوێنەیە.

من لەمێژ بوو نووستبووم، نازانم چەند سەعات، چەند ساڵ؟ خەونەکانم زۆر ئاڵۆز بوون: [کتێبێکی دەسنووسی کۆنم پێ بڕاوە، هەمووی باسی مێژووی پڕ لە کارەسات، ڕۆیشتن و نەگەیشتن، خولانەوە لەنێو بازنەیەکی ئەفسووناویدا، تاشە بەردێک هەر دەبەنە لووتکەی کێوەکەو خلۆر دەبێتەوە، کەسایەتییەکان تەوەللان، خاتوو زین، خەجن، شێخی سەنعان و کچە گاورن. لەژێر کورسی ڕاکشاوم، ژوورەکە جمەی دێ لە میوانان، دەنگی باوکم زوڵاڵ و نەرم دێتە گوێم، فرمێسکەکانم ڕوون و گەشن، قەتارەی پرسیار مێشکی ساوامیان داگیرکردووە. شێخ ڕوو لە ڕووگەی باووباپیرانی وەردەگێڕێ و ڕووەو

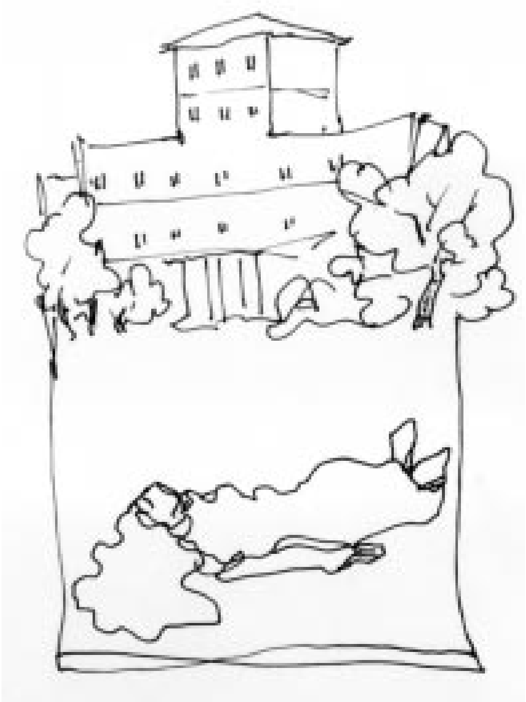

ڕووگەی ئەوین نوێژ دەخوێنێ. منیش بە چاوی زلکوێران ملی ڕێگەم گــرتووە. پشت لە ئاســۆ هەنگاو دەنێم. هەناسەم سوار دەبێ ماندوو دەبم، سانەوەی ژێر سێبەری دار چەندە خۆشە. دوو کۆتر لەسەر لکی دار ئاخاوتنیانە:
– تۆ بڵێی بەکوێ بگا؟
– بەهەڵدێر.
– بۆ وەئاگای نەیەنین؟
دەنگیان گوێم پڕ دەکا:
ڕابوون.
موچڕکەم پێدادێ، پشتاوپشت دەگەڕێمەوە، دەکەومە نێو داوی تەنیایی. [نا من ناتوانم تەنیا بژیم، ناتوانم لە ژوورێک دۆش دابمێنم، ناتوانم بۆ دیتنی پەرەسێلکەی سەر دارتێلی کارەبای نێوشار نەڕۆم، دەڕۆم.]
بەدەسنووسەکەدا ئاکامی هەموو ڕۆیشتنەکان سەر لێشێواویە، ئێستا تێدەگەم باوکم بۆچی دەگەیبە زەنابەستنی شێخ دەنگی گڕ دەبوو. دەتگوت دەگری. هەروا کەمن دەگریام، گریانێکی پڕ لە ئەوینی بێ ماناو ساکار بۆ شێخ. ئێستەش دەگریم، بەڵام بێدەنگ، دەنگی گریان لەنێو قوڕگمدا پەنگی خواردۆتەوە، بۆتە مۆتەکە لەسەر سینگم، ناهێڵێ دەنگم هەڵبڕم.
تێناگەم ئەم برینەی گۆشتەزوون دێنێ، یان لەجیاتی تەشەنابوون و ناسۆربوونەوە بەیەکجار دەم دەکاتەوە و هەموو کێم و چڵکی چەند ساڵەی هەڵدەڕێژێ؟ ئەوەندەی لەبن بێ. چەندم سەرمایە، ئەم چەقوچۆیەم بۆ لێ نابێتەوە! لەوانەیە هەردووک چاوم دەرپەڕێتە نێو کۆشم. (با توند بیانگرم نەهێڵم پەرەوازەبن.)
دەنگدانەوەی (ئاوێنە، ئاوێنە) لە خەوی ڕاپەڕاندم، دایچڵەکاندم، هانی دام بۆ ڕوانین لە دەلاقەی نێو ژوورەکەمەوە، تا لەبیرمە ئەو دەلاقەیەم بەگاڵەدراوی دیوە. پێویستمان بەکردنەوەی نەبووە، ژنمان لە دەلاقە یاساخ بووە، پیاویشمان بەبوونی دەرکە پێویستیان بەدەلاقە نەبووە. قەتم ڕوانگەی ئەودیو دەلاقە نەدیبوو. ئێستە کە ژنان بیوون بەهۆی ئەوە دەلاقە بکرێتەوە، لە یەکەم ڕوانین داسڵەمیمەوە. لام وابوو ئەودیو دەلاقەکە شەقامی بەر ماڵەکەمانە، بەڵام تا چاو هەتەری دەکرد، شینایی بوو، گیای سەوز و شین و قەوزەیی، بنجیان سوورهەڵگەڕاو. دیسان دەنگدانەوەی (ئاوێنە، ئاوێنە) هێنامیەوە سەرخۆم. بۆ ئەوەی ڕەنگ و بۆنی سەوزو سووری تێکەڵاو، خۆم و ژوورەکەم لێ بزر نەکا، دەلاقەم بەست. منیش پەنام بردە بەر دەرکە و خۆم دەرباز کرد. لە نێوەڕاستی شەقامی شار هاوەڵانی خۆم ناسییەوە: چۆنی چاکی؟
– خۆش بن، ئێوە چۆنن؟
– تۆش ئەو هەراو هۆریایەت گوێ لێ بوو؟.
– بۆ دەکرێ گوێم لێ نەبێ؟ بەڵام تێناگەم.
– تێگەیشتنی ناوێ، لەبیرتە هەمووومان تێگەیشتین و سوارمان بە ئەسپەوە گلاند.
– بۆ لە بیردەچێ؟ هەر دەڵێی لەنێو ئاوی ڕووندا خۆم دەبینم.
[ڕۆژی تێگەیشتنم، ڕۆژی ئاکامی سەودارسەریم دنیا لە پێش چاوم وێک هاتبوو، ببوو بە تۆپێک یاریم پێدەکرد، لەنێو ژوورەکەمدا خولی دەخوارد، تەواوی وشە پڕ لە قین و ماناکان لە مێشکمدا ببوون بە میوان. ئەو میوانداریە لە خۆی بایی کردبووم. فرم بەسەر دنیاوە نەبوو. دنیا تەواوی هی من بوو، وشە نەیارو کرێتەکان شوێن پێیان گوم بوو...
لە پڕ دەنگێکی بەسام، تۆپی تەقاند، وشەی لێ ون کردم: ڕووگەیان پێ برووخێن، کڕنۆشیان پێ بەرن.
لەو ڕۆژەوە شار وەنەوشەی مل کەچە، کێوی ئاگرپڕێنی نووستووە. ئەو ڕۆژە ئێمە سەری مارمان پان نەکردەوە، پەڕاندمان. بۆیە لە جەستەی مارێکی دیکەدا سەری هەڵدا. ئێستا وەک بانبانکی لەسەر کۆمای زێڕ نووستووەو بێچووە ماری ژەهراویمان دەرخوارد دەدەن. زمانمان دەبڕن، خەومان لێ دەتارێنن.
– ئەوە بۆ لە نقووم بووندای؟. وەخۆ هاتمەوە و گوتم: لەوانە گەڕێن، ئەو ژنانە چی دەڵێن؟
– بڕیاریان داوە هەموو ئاوێنەی نێو شار کۆکەنەوەو بیکەنە ئاوێنەیەکی باڵا نوێن.
– نەتبیستووە ئاوێنە ڕاست نوێنە؟
سەرسامیم گرتبوو، ئاوێنە تەنیا دەنوێنێ، ئەوانەش چاو لەهەر کەس بکەن، دەیکەن بە بەرد. (بەرد، ئاوێنە، ئەفسانەی میندۆز...) ئێستا تێدەگەم ژنانی شارەکەم چەندە وریان.

ڕێگای سەفەرێکی بێ گەڕانەوە

خەندە گۆران

هەموو شتەکان دەگۆڕێن و ڕەنگ وەردەگرن و ڕەنگ دەدەن. ئەوە تەواو بەسەرچوو.. تەنها خەمی خۆی هەڵدەگرێت.. وەک منداڵێک داوی کۆلارە ونبووەکەی ڕابکێشێتەوە.. لەسەرخۆ نیگا و بیر و هۆشی دوور هەڵفڕی و گەڕایەوە. لە چیا بلّندە دوورەکانەوە بۆ گرد و دەشتە نزیکەکان، کەوتە بیرکردنەوەیەکی قووڵ و بێدەنگی و تەنیایی، خەمێکی قورس و ژانێکی دیکەیان بۆ هێنا، هەر خۆبەخۆ فرمێسک لە چاوەکانی هاتە خوار، هەر کەسێک بە لای تێپەڕیایە گوێی لە دەنگی گریانەکەی دەبوو کە لە قوڕگێکی پڕ سووی گریانەوە دەهاتە دەرێ، فرمێسک لە چاوەکانی چۆڕاوگی بەست، دادەڕژایە سەر هەردوو چۆکی، برووسکی بیر و خەیاڵ ئەوها دابوویان لە هۆش و لەشی کەنەفت بوو، وزەی ڕاچەنینی تێدا نەمابوو، تا دەهات توند و تیژتر دەبوو، دیمەنەکەی ئاسایی نەبوو. موچڕکی سارد بەلەشیدا دەهات سەرتاپای گیانی کەوتە مێرووولەکردن، بە برینێکی نادیار و شاراوە کولایەوە.. کڵاوی چۆکی شل بوو، کەمێک دەلەرزی، هەستێکی تێکەڵ لە ترس و شەرم دایگرت، چاوەکانی داخست، دووبارە هەڵیهێنایەوە. بە کزی سەرنجی دیمەنەکەی دا، هیچ گومانی نەماوە کە ئەوە دوایین جاری پێ شادبوونەوەی ئەندێشەکانیەتی، ئیتر هەتا هەتایە پێک ناگەنەوە، شادەمارە ئەشقە تەمەن کورتەکەی لێ دەقرتێندرێ و گیانی دەکێشرێت. دەزوولەکانی بەنێو دەمارەکانی لەشیدا ڕووناچێتە خوارەوەو خوێنەکەی لە تۆز و گەردو چلّکی بیست و چوار کاتژمێری پێشوودا ناشۆرێتەوە، بەڵێ نەهامەتییەکی زۆر گەورە و گرانە. لە دیمەنەکەدا نیگای ڕووەو ساڵانی تەمەنی چووبووە، لە ساڵانی تەمەنی چی کرد؟ چی بکات هەموو ژیانی وەک مۆمێک بۆ عەشقەکەی داگیرساندبوو، بەڵام خەم و فرمێسک دنیای ژێر ئەم شەفەقەی لێ تاریک کردبوو، بیر و خەیاڵی لەگەڵ ئەو دیمەنە کە عاشقێک ببینێ، ئەوەتا دڵدارەکەی ڕێگای سەفەرێکی بێ هاتنەوە دەگرێتە بەر بە دڵێکی پڕ لە خەمەوە سەرنجی بداتێ و ڕوخساری تاڵاوی لێ بتکێ، قوڵپی گریانێکی بە کوڵ لە قووڵایی دەروونییەوە شاڵاوی دەهێنا و لە گەروویدا گیری دەخوارد، هەردوو چاوی پڕ ببوون لە فرمێسک و ویستی هەستێ باوەشی پێدا بکات و نەیەڵێ بەجێی بهێڵێ، ترس و خەمی ئەوەشی هەر لە دڵدا مابوو کە چەند مانگێک ئەشقەکەی لێ زەوت کرابوو، ئیتر ئەو چاوەڕوانی چی بکات لەم دوایییە زۆر هاتبوونە داوای، ئاخۆ دەبێت شوو بکات؟ دوای ئەو هەموو خۆشەویستییە، بە کوڵ بۆ بەختی خۆی دەگریا، بۆ نەگری هەر ئەم تنۆکە فرمێسکانەیە خەمەکەی دەشۆنەوە، ژانی خەمەکانی وەک گەردەلوولێکی بەتین ناخی پڕ تۆز و خۆڵی خەم کردبوو، سەرکەوت تا قوڕگی گرت لەژێر کاریگەری کارەساتی ڕۆژانی ئێستا و ڕابردوویدا دەیناڵاند، بەڵێ بەبێ دەنگی دەیناڵاند، کەسێک نەبوو دڵی بداتەوە و تۆزێ ئەو بێدەنگییەی ڕامالێ، تاریکی شەو هات و هێدی هێدی زەردەی خۆری لە کۆڵان و حەوشە و سەربانەکان ڕاونا..!

ڕۆژێک

عەلی ئەشرەف دەروێشیان
لە فارسییەوە: فەرەیدون حەکیم زادە
(مهاباد)

کوڕم هەستە. تاو هەڵات، هەستە باوکم بە قوربانت بێ.

سەرم لەبن لێفە هێنا دەر. ڕووناکی ڕۆژ چاوەکانمی ئازار دەدا. دیسان خۆم دەژێر لێفە ڕاکرد. دەنگی میهرەبان و بلاوێنی دایکم گوێ لێ بوو:

«مەگەر ناچیەوە سەرکار؟ برالەکەم مەگەر سالی داهاتوو، ناتهەوێ بچیە مەدرەسە؟ پۆلی نێونووسی و کتێب و کاغەزت دەوێ. پۆلی کەوش و لیباس. هەستە خوا قەزا. یاللا برا نازدارەکەم بۆ وەخەبەر نایەی؟!»

لەژێر لێفەوە چاوم هەڵێنا. ڕووناکایی لەبن لێفە کۆنەکەوە، پرژ و بلاوببوو. وەک ئەستێرەکان لە شەوزەنگدا. تاو لەو جێیانەی ڕزیبوو، تێدەپەڕی و چاومی ئازار دەدا. گۆشەی لێفەکەم هەڵداوە. ئەستێرەکانی ژێر لێفەکەم کوژانەوە.

جیکەجیکی چۆلەکە و نالە نالی کەنالی ئاوی حەوز و دەنگی خوێندنی قوربانی مام عەلی دراوسێمان، بۆنی ڕەژی و ڕۆنی دووگ، حەساری پڕ کردبوو. دایکم ئەولاتر لەبەر هەیوان دانیشتبوو. سەماوەرێکی تەنەکە لەلایەک و مەنقەلی پڕ ئاور لەگەڵ جامێک کە لێوەدەنگی قرچەقرچی ڕۆنی دووگی دەبیسرا. دایکم چارشێوی لەسەر بوو دەستەیەک مووی خەناوی بەرچاو دەکەوت. دەموچاوی وەڕەنگی نانی هەویر و فەتیر دەچوو، بەلۆیەکی چارشێوەکەی خەریک بوو چاوی کە پڕ لە دووکەڵ و فرمێسک ببوون، دەیسڕییەوە. ئاوڕم دایەوە. چاوم دە ئاسمان بڕی. چناری مالی دراوسێکەمان لە پشت گلە دیواری پیس و بەلەک خۆی کێشابوو سەرێ و تازە تاو لک و پۆپەکانی سەرەوەی سوور هەلگەڕاند بوو.

دروست وەک قـــژی دایکم کـــە لەژێر چار شـــێـــوە پینەکراوەکەی هاتبوونە دەر! چاوم لە دایکم کرد لە پشت هەڵمی سەماوەرەکە ڕا دیار بوو. لەسەرەخۆ ئەنگوستی بە ئاوی زاری تەڕ دەکرد و لەسـەر سفـرەکـە دەنکە شـەکـری هەڵدەگرتەوە و دەیخوارد. کاغـەزە بەتاڵەکانی چا و شەکر لە تەنیشت سفـرە کەوتبوون. لەتکە سـەنگەکـێکی تازە لەکن نانە ماوەکانی دوێنێ شەوێ لە نێو سفرەکەدا بوو. دەستمالێک پڕ لە ئاردی لەکن بوو، دەیهـەویست ئارد و ڕۆنی دووگ و شەکری تێکەڵ بکات و «بژی»

کولیچەی کـرمانشانی دروست بکا، هەتا ئەکبـەر برا بچووکەکەم ببیات و لە کووچان بیفرۆشێ.

دایکم چاوێکی لە جلوبەرگ و جێگایەکـەم کـرد، هەر لەو کـاتەدا لە تێک سـەنگەکی تازەی لێ کـردەوە و لە زاری هاویشت و دیسان بەقەو، هەرای لێ کردم:

«بۆ وەخـەبەر نایەی ئازیزەکـەم، گـیانەکـەم. یا عـەلی بلێ. ئەوە هەوەڵێن ڕۆژی تەحـــتـیلی هاوینە. دەوری مـەیدانی شارەداری ئێسـتـا پڕە لە حـەشیـمـەت. ئەگـەر کـــارت وەچنگ نەکـــەوێ چ دەکـــەی؟ ها! ســـاڵێکی تر ناتهەوێ بچیەوە مەدرەسە. یاڵلا، یاڵلا، براکەم. ئەوساڵ دەچیە پۆلی نۆ، خەرجی گرانترە. یاڵلا»

هەسـتـا. هات و لێـفـەکـەی لێ لادام. هەسـتـام، چاوم هەڵماڵین. چوومە سەر حەوز و دەست و ڕوومـەتم شتن، پاشان لەکن دایکم دانیشتم. دوو چای بۆ من و بۆ خۆی تێ کرد. لەتە نانی تازەی لەپێش دانام. پێم گوت:

«بۆ خۆشت لەو نانە بخۆ»

دایکم گوتی:

«نا، نا، نانی کـۆن لەگـەڵ چا تامی هەیە. نانی تازە ئەتۆ بخۆ هەتا تێربی و تا نیـوەڕۆیە برسی نەبی. ئەمن نانی تازەم پێ خۆش نییە»

هەتا چایەکەم خواردەوە، کەمێک نانی بۆ لە دەسرەیەک پێچامەوە. دەسرەکەم هەڵگرت. چاوێکم لە هەیوانی کرد. دوو برا و خوشکەکەم نووستبوون. جێگای بابم چۆڵ بوو. دایکم لە چاوەکانم ڕاخوێندبییەوە، گوتی:

«بابت بەیانی چۆتە باغی. هەتا سێ چوار مـانگی تر نایبینینەوە.»

بێ دەنگ بووم، وەڕێ کەوتم. لە کووچەڕا گوێم لێ بوو دایکم دەیگوت:

«فـاتم هەستە، جوتێک کەوشی کەلاشەت ماوە دەبێ ئەورۆ تەواوی بکەی. یاڵلا، ئەکـبـەر، ئەسـغـەر یاڵلا هەستن یاڵلا.»

کە گەیشـتـمـە مـەیدانی کرێکاران تازە تاو هەڵاتبـوو. بەنناو کـارگـەر و شاگـردبەنناکـان دەوری مـەیدانیـان پڕ کردبۆوە. سیغاریان دەکێشا و قسەیان دەکرد. گاڵتە و گـەپیـان لە تەک یەکـتـردا دەکـرد و جـاری وایەش بەشەڕ دەهاتن و بێ بەزەییـانە سـەروچاوی یەکـتـریان خـوێناوی دەکرد.

بە ئەسپایی لەکنیان ڕاوەستام. یەکیان خۆی خوراند، دەستی بۆ بن هەنگڵی برد پاشان شتێکی هێنایەدەر. بێ ئەوەی سـرنجی کـەس بۆ لای خـۆی ڕابکێـشێ تاوێک ڕایگرت. نەیزانی چ بکات؟ بەڵام زوو شـتـەکـەی لەنێـو تووتنی سیغـارەکەی ناو جگەرەیەکی هەڵپێچا. شەمچەی لێ دا. مژێکی لە جگەرەکەدا و تەقی. ڕواڵەتی پیاوانەی بە بزەیەکی نادیار کـرایەوە، خـۆشـیـەکی منداڵانە لە ڕوومەتی گەڕا و لەژێر لێوی گوتی:

«لا کـــرداری بەدمللەت، هەرچی خـــوێنی هەمـــبـــوو خواردوویە»

بە هەنگاوی لەرزۆک و شـــەرمـــەزار و نابەڵەدەوە لە گۆشەیەک کز دانیشتم. جاران بابم ئەمنی لەژێر دەستی وەسـتـا حوسـێنی «سفت کـار» دادەنا، بەڵام زسـتـانی ڕابردوو وەستا حوسێن بە دەردی ئازارە باریکە مرد، دڵم وەخـرت و پرت کـەوت. لە کن کێ کـار بکەم؟ دو سێ هاوپۆلی وەکـو من شـاگـرد بەننایان دەکـرد. دەیانگوت «ناسک کاری» ئاسانترە و ناونیشانی دەوری مـەیدانی شارەداریان دامێ.

پیـاوێک لەدەوری مـەیدان پزدانی دەفـرۆشت. دارێکی درێژی پێ بوو بەسەری دارەکەوە پزدانێکی سوور و دوانی سـەوز هەڵاوەسرابوو. سـوورەکـەی زۆر باکـردبوو، بەڵام سەوزەکان سیس بوون.

پیاوەکە دەینەڕاند:

«ئای گونی شەیتان.. ئای گ.. ونی شەیتان»

دو سێ کەس پێ کەنین و یەکیان گوتی:

«هەرچی بای هەبووە لە سوورەکەی کردووە.»

لاوێکی کز لەکن سەتڵی زبڵی دانیشتبوو بە دەنگێکی ناسک گوتی:

«وەکو زگی حەبیب بۆشکە دەچێ»

پیـــرە پیـــاوێک دەڵێی زاری پڕ لە ئاردەنۆک بوو، بە دەنگێکی گیراوە گوتی:

«ئەو سەوزانە وەکو زگی ئێمەن»

لەو کـاتەدا پیـاوێکی قـەڵە و ئارەقـاوی و بە هەنـاسـە بڕکەوە لە دوورەوە دەهات. کارگەرەکان ناسیـان. حاجی حەبیب بوو کە پێیان دەگوت: حەبیب بۆشکە. زنجیری ساعـەتەکـەی زێڕ بوو لەسـەر زگە گـەورەکـەی هاتوچۆی دەکرد.

ڕوومـەتی خڕ بـوو و دەتروسکایەوە. وەک پزدانێکی پڕ با دەجووڵایەوە. هەموو ڕۆژێ بۆ خۆی بۆ بردنی کرێکاری ئازا دەهاتە مەیدان کارگەرەکان دەوریان گرتبوو. حاجی لەنێـو ئەواندا سێ کـەسی هەڵبـژارد. کـارگـەرێک کـە سمێـڵێکی ئەسـتـوور و ڕوومەتێکی پڕ لە برینی هەبوو گوتی:

«حاجی بەقەدەر پێنج کەسان دەخوا. دەبینی چ زگێکی هەیە؟.»

پێکەنیم و قسەی مامـۆستـای ئەدەبیـاتەکەمـان وەبیر هاتەوە:

«قەڵەویەکەیان لە کزی خەڵکە.!!!»

کارگەرەکان دیسان هورووژمیان بۆ لای حاجی حەبیب برد. دوو کـەس وێک کـەوتن، سـەر تقلێکیـان بردەوە. کڵاوی یەکیـان کەوتە ژێر لاقی کرێکارەکان، فرچ بۆوە، ئاخێـزێکی داو گـەڕاوە و یەخـەی کـارگـەرێکی گـرت و مـسـتـێکی لە دەم و لووتی دا. خـوێن لە لـووتی کـابرا فیـچقەی کرد، ئەویش هێرشی بردەسەر و قۆڵی چاکەتە ڕزیوەکـەی لە بنەڕەت ڕا هەڵقـەند. پیـاوە بێ قـۆڵەکـە پشـتـاوپشت دەکـشـایەوە و دەیهـەویست هەڵێ، بەڵام ڕاوەستا. ئەو پیاوەی قۆڵەکەی بەدەستـەوە بوو و خوێن سمێڵەکانی سوور کردبوو. دەستێکی بە لووتیدا کێشا و چاوی لێ کـرد خـوێنی دیت، بە تەواوی وجـودیەوە لە قووڵای دڵیەوە قیژاندی:

«ئا.. ی.. ئاجان..ن. ئای هاوا...ر»

قۆڵەکەی فڕێدا و بۆ لای شەقام لە هەڵاتنێ نا. پیاوە بێ قۆڵەکە ڕەنگی بە ڕوخسارەوە نەما. تاقمێک دەوریان دابوو. غـروور ئیـزنی هەڵاتنی پێ نەدەدا. شـایەت فکرێکی بەزەین گـەیشـتـبوو. چۆن بە ئاسـپـایی چووە قـوژبنێکی مـەیدان و بە هەمـوو تاقـەتی خـۆی، لووتی وەبەر مستان داو فنی کرد، بەڵام ئەوەی دەیهەویست لە لووتی نەدەهات. وەکـو گـۆشـتـێک کـە لە پیـوازی دەن، توندتر لە لووتی دا و فنی کـرد، بەڵام دیسـان هیـچ نەهاتەخوار! کارگەرەکەکان و خەڵکی ڕێبوار لە دەوری کـۆببـوونەوە و چاوەڕوان بوون. چاویان لە فـرتکی کـابرا دۆزیبوو.

هەر کەس شتێکی دەگوت:

«بەو بەخـتـە دەڵێی خـوێنی نیـیـە، دەمـارەکـانی پڕ لە چڵمە»

پیاوەکەی ئەسپیی لەنێو سیغارەکە خستبوو گوتی:

«مەگەر ئەسپێ خوێنمان بۆ دێڵنەوە»

ئەوی تر گوتی:

«توندتری لێدە، وەک ئەوەی لە لمۆزی کابرات دا»

یەکێک وەڵامی داوە:

«ئاخر ئەو لووتی خەڵکی بوو، ئەوەش لووتی خۆیەتی»

پیـرە پیـاوێک ئاو نەباتی دەمـژی و دەسـتـمـاڵێکی لەدەوری سەری بەستبوو، گوتی:

«بسـمـیللا. وە مـەولای دینی عـەلی ئەمن تا ئێـسـتـا لووتی قایم نەدیوە و نەبیستووە»

کـابرایەک چای دارچینی دەفـرۆشت و شـتـوومـەکی لە عەرزی بڵاوکردبۆوە، چاوێکی لێ کردن و گوتی:

«لووتی فیلە»

پیرە پیاوێکی چاویلکە لە چاو لەکن مەیدان، دوکانی عەتر فرۆشی هەبوو. وەک کابرا چا فرۆشەکە کفری کرد بێ لەژێر عەینەکەوە چاوی لێ کرد و گوتی:

«ئەگەر لووتی فـیلیش بووبایە تائێـسـتـا داغـان ببـوو، مامە نسرەت فکرت لەکوێیە؟»

سـەرجـەم چەند دڵۆپە خـوێن لە لووتی پیـاوەکـە هاتە خوارێ. خوێنەکەی لە دەم و چاوی هەڵسوو. پاسەبان لە دوورەوە وردە وردە دەهات.

* * *

هێشـتـا هەر لە تەنیشت پاردەی مـەیدانەکە ڕاوەسـتـام بووم. جار ناجارێک تاقـمێک بەدوای خـاوەن کـار یان بەننا هورووژمیـان دەبرد، ئەمنیش بەدویاندا هەڵدەهاتم، بەڵام بەدەگمەن دەلوا ڕێم بدەن. دیسان دەهاتمەوە سەرجێی هەوەڵێ.

ئەوانەی کـاریان نەدۆزیبـۆوە لە سـووچێک بە پەرۆشی دانیـشــتــبـوون و مـژیان لە جگەرە دەدا. مـەیدان و شەقامەکانی دەوروبەر پڕ لە حەشیمەت ببوو. خەڵک لە هاتوچۆدا بوون. ژنەکـان بۆ شت کـڕین، بێکارەکـان بۆ خولانەوە. کچـان و کـوڕانیش بەجلکی جوان و نوێ لەو نێـوەدا دەگـەڕان. سـڵاویان لە یەکـتـر دەکـرد. چاویان دادەگرت. قیـمـەتی شتیـان دەپرسی و پێدەکەنین. جار جارەش یەکتریان تووڕە دەکرد. دەچوونە بەستەنی فرۆشی

دەوری مەیدان و دەهاتنە دەر، پاقلاوە و پیپسیان بە تەواوی نەدەخوارد و بەجێیان دەهێشت. بە کەیف و سەردەماخ، ترسێکیان لە داهاتوو نەبوو. لە فکری پوڵی نێونووسی و کتێب و کاغەز و لە هەمووان گرینگتر نان نەبوون.

کچ و کوڕێک قۆڵ لە قۆڵی یەکتر بە پێش چاومدا تێپەڕین. چاویان بە دڵۆپە خوێنی سەر عەرزی کەوت. کچەکە گوتی:

«وا... ئەوە چییە؟! چەند پیسە»

کوڕە وەڵامی داوە:

«شتێک نییە، وەرە با بڕۆین. داخوا ئەو کارگەرانە و مریشکیان بۆ کێ شتۆتەوە؟»

یەخەی کراسی کوڕە تاسەر نێوکی ئاوەڵا بوو. زنجیرێکی ئەستووری لەملدابوو. شاڵوارێکی تەنگی لەپێدابوو، تەواوی لەشی تێڕا دیار بوو. کچەکەش هەروا، بەڵام زێڕێکی سێ گۆشە کە خشڵێکی لەنێوەڕاستی دابوو، بە ملیەوە هەڵواسیبوو. بۆ ساتێک هەموو شتێکم لەبیرچۆوە. حاڵەتێکم بەسەرداهات. هەستێک مابەینی نەفرەت و خۆش ویستن. بە خەیاڵ خۆم لە جیاتی ئەو کوڕە دانا. دەستی کچەم گرتبوو و بەدەوری مەیدانیدا دەمسوڕاندەوە. هەڵدەفڕیم، بەڵام دەنگێکی ئاشنا بەر گوێم کەوت. دەنگی مامۆستا میهرەبانەکەم:

«ئەورۆ مۆدەکان لە دەستی تاقمێک «لووسکەباز»* دان. ئەوەیە کە دەبینی، پۆشاکی کچان لەبەر کوڕان و پۆشاکی کوڕان لەبەر کچان دەکەن... هەڵبەت لە پۆلی ئێوەشدا تاقمێک هەن خەرج و موخاریجی ڕۆژێکیان بەقەدەر مانگێکی بنەماڵەی هی دیکەیە.. و..»

چ مامۆستایەکی باش بوو! قسەکانی لە دڵەوە دەهاتن، پڕ سۆز و بەتین. هەر دەڵێی قسەکانی تاڵەتاڵە گیانی بوون. دەسووتا و ڕۆچنایی دەدا، هەربۆیە لەبەر دڵان بوو، بەردەوام کتێبی خەڵاتی ئەوکەسانە دەکرد کە تێکۆشەر و سەرکەوتوو بوون. لەو کتێبە چاکانەی بۆ خۆی دەیخوێندنەوە. ئەمن دوو جاران خەڵات کرام.

لەنێوەڕاستی ساڵی خوێندندا ون بوو. لە پۆلی ئێمە بوو، بانگیان کرد و ڕۆیشت ئیتر نەماندیەوە. لە جیاتی ئەو، مامۆستایەکی تر هات، لە پشت مێزەکە دادەنیشت پاش ئەوەی کە قوتابییەک «ئینشا»ی دەخوێندەوە، سەری وەژان دەکەوت «موبسیر چاودێر»ی دەنارد حەبی سەرئێشەی بۆ بێنێ و بۆ خۆشی وە نەوزی دەدا. پۆڵ بێ دەنگ و جووڵە و ژیان دەبوو. کەسیش کارێکی بە ئەو نەبوو. سەری مانگێ مەعاشی خۆی وەردەگرت و لەژێر مێزەکەی چەند جار دەیبژارد. جارجارەش لە تەنانێکی ویشکە لەسەر یەخەی کۆتەکەی دەدیترا.

لە سووچێکی مەیدان دانیشتبووم، چاوەڕێی کەسێک بووم بێت و بمباتە سەر کارێ. هەستم کرد تا چ ڕادەیەک مامۆستای پێشووم خۆش دەویست و چلۆن وەک ئەستێرەیەک لە ئاسمانی ڕەشی ژیانی من و هاوپۆلەکانی وەک من هات و ڕۆیی و ون بوو. بە خۆم گوت:

هەرچی بەسەری هاتووە، هاتووە و تەواو بوو، بەڵام ئایا دەتوانم خۆشەویستی ئەو لە دڵم و قسە پڕ مانا و دڵئاواکەی لەسەر دەرکەم؟ نا، نا! بەڵام بۆچی؟ مەگەر ئەوەی کە دڵ و مێشکم دەرهێنن و فڕێی دەنە سەر ئاسفالتی شەقام و بەشەق پێ شێلی بکەن. تازە وەختایەک زبڵچی پیر، لە تەکانی دەگەڵ زبڵ و زاڵ لە قوژبنی مەیدانێ، لەژێر دار تووەکە کۆ کاتەوە و پاشان دارەکە بەرهەم بدا و باڵندەکان بیخۆن، هەر مەلێک لەسەر دارێک و لەبن دەرکەی هەر ماڵێک دەنگی مامۆستای ئێمە دووپات دەکاتەوە.

وەسەر شۆق کەوتبووم. لەسەرخۆ چووم. لە پڕ سەرنجم بۆ قوژبنی مەیدان ڕاکێشرا. شەهریاری هاوپۆلم دیت، دەهاتە لام. ئەو کوڕێکی دەست و پێ سپیلکە لە بنەماڵەی خانان بوو. دەگەڵ کو منی دیتبا لە قوتابخانە لێم نەدەگەڕا و هەزار قسەی بۆ دەردێنام و خۆی شیرین دەکرد. خێرا خۆم لە پشت کارگەرێک شاردەوە کە هەستا بوو، کۆتەکەی دەتەکاند، بەدڵم داهات:

«دەگەل کو بمبینێ بۆ ئەو قوتابخانەیە نابێ بچمەوە»

شەهریار نزیک دەبۆوە، کراسێکی سپی تۆری لەبەر دابوو، لەشی تێڕا دیار بوو، هێشتا نەیدیتبووم. کارگەرێک دەیهەویست بپەڕێتەوە ئەوبەری شەقامەکە، خۆم لە تەنیشت ئەو حەشار داو و پەڕیمەوە. «شەهریار»یش دەیهەویست بپەڕێتەوە لەنەکاو «تاکسی»یەک پڕتاو لەپێش وی وێستا. شۆفێری تاکسی سمێڵێکی لەبنا گوێیان بوو بە زاراوەی تارانی توندی تێکەڵ بەکوردی هاواری کرد: «شاوهەردەکەن، گیانەکەم»

پاشان گازی دایە و ڕۆیشت. بە پڕتاو خۆم لە سووچێک شاردەوە.

* * *

ساعەت نزیکەی دە دەبوو. شپرزەحاڵ دانیشتبووم. دەمهەویست بگریم. ئەگەر ئیشم نەدۆزیبایەوە؟ ئەگەر دەست بەتاڵ چووبامایە ماڵێ؟ ئەگەر هەموو ڕۆژێ ئاوابوایە؟ فکر و خەیاڵ بەسەرمدا زاڵ ببوو لە ناکاو، دەستێک وەشانم کەوت:

وەستایەکی بەننا بەرامبەرم ڕاوەستا بوو. کزبوو ڕەنگی بە ڕوخسارەوە نەما بوو. بن نینۆکەکانی پڕ لە گەچ بوون. «بیلر سوتی»* لەبەر دابوو و پڕ لە پەڵە گەچی گەورە و بچووک. لەسەر ئەژنۆی چەپی قەیماغەیەکی ئەستووری دۆخاوی لێ ساز ببوو. وەک ئەو وێنە تازانە. لە قاپی پینەی سەر ئەژنۆی، دەستێک وە ڕەنگی زەرد هاتبووە دەرێ و یارمەتی دەویست. دەستە کە لە دەستی بەننا دەچوو. کز وێڕای ئەنگوستی شووش و باریک. دوو سێ پەڵە گەچ وەکو کۆتر لە شاڵواری کابرا لەنێوان ئاسۆی سووری پینەی سەر ئەژنۆی لە حاڵی فڕیندا بوون.

سەرم داخستبوو و بۆ ساتێک ئەو وێنە گەلەم هاتەبەر زەین. دەنگی کۆخەی بەننا بەرزتر بۆوە و گوتی:

«ناوت چییە کوڕە»

– عەلی ئەشرەف.

«بێکاری؟»

– بەڵێ.

«لە قوتابخانەیی»

– بەڵێ.

«پۆلی چەندی؟»

– دەچمە پۆلی نۆ.

«ئیش دەزانی، ناسک کاری؟!»

تفی زارم قووت دا و بەشک و گومانەوە گوتم:

– ئا.. بە.. ڵـ.. ێ، بەخوا دەزانم.

بەننا بە سەرسوڕماوەیەوە گوتی:

«باشە باش بۆ سوێند دەخۆی!؟»

بە ئەدەب بوو. ئاخاوتنەکەی هیچ وە شوغڵەکەی نەدەچوو. دەستماڵێکی لەدەستدابوو و عارەقی دەم و چاوی پێ وشک دەکردەوە. دەڵێی هەڵاتبوو. توورەگەی بەننایی و هێڵەگ و شمشەکەم لێ وەرگرت و لە کۆڵێم نان و بەدواییدا وەڕێ کەوتم

هەروا لە پشت وەستا دەڕۆیشتم، مامۆستا خەتم وەبیر هاتەوە. لە ڕێگەدا وەستا پرسی:

«کوڕی کێی؟»

– کوڕی مەشەدی سەیفوڵڵا.

«سەیفوڵڵا کێهە، سەیفوڵڵا درێژە؟»

– نا درێژ نییە. کرێکارە دەچێتە مەزرا. زستانانیش ئاسنگەری دەکا.

«وەڵڵا نایناسم»

پاش چەند هەنگاوی تر، دیسان پرسی:

«ماڵەکەتان لەکوێیە؟»

– لە تەویلە.

هەردووکمان بێدەنگ بووین. لە پێچی کۆڵانێک تێپەڕین. گوێ درێژێک دوو مەشکە دۆی لێ بار کرابوو.

کوردێکی دێهاتی لە پشتەوەی دەڕۆیی و هاواری دەکرد:

«ئا..ی دۆ، ئای دۆ»

چەند منداڵە شارستانی لەوبەرێڕا هاواریان دەکرد:

«ئای دووی باوگتە کنا روی» واتە «ئای دۆ فرۆش بابت لەنێو کونی ڕێوی» و هەڵدەهاتن.

دۆ فرۆش دۆش دامابوو. زنجیرێکی لە ولاخەکەدا و بۆی دەرباز بوو.

* * *

وەستا «یا ئەڵڵا»ی گوت و چووینە ژووری ماڵێک. خانوویەکی گەورە بوو. دەیانهەویست ئەمباری ماڵەکە دۆخاو لێ دەن. هەر لەو حەسارەدا خانوویەکی سێ نهۆمی لێ بوو. یەکێک لە پەنجەرەکانی نهۆمی دوکرابۆوە.

پیاوێک پۆشاکی خەوی لەبەردابوو لەسەر تەختەکەی دانیشتبوو و دەرەوەی چاولێ دەکرد. خەواڵو لە شووشەی کن دەلاقە کە شتێکی خواردەوە و پاشان ڕاکشاوە. خزمەتکاری ماڵی هات، ژنێکی قەڵەو بە جووتە مەمکێکی وەک مەشکە. کاری سەخت و کوێرەوەری دەستەکانی وەک چەوەندەری سوور لێ کردبوو. ئەمباری پیشان داین و ڕۆیشت.

کەمێک گەچ لە گۆشەی ئەمبارە کە ڕژابوو، بەننا گوتی:

– بەڵێ.. بەڵێ دەزانم.

«باشە، باشە، ئەتۆ گەچە کە دابێژە و کوشتەی ساز بکە، تا دەچم لە خزمەتکارەکە پۆڵی وەرگرم و لە بازاڕێ گڵی سپی و سرێش بکڕم.»

گوتم:

– باشە وەستا.

وەستا ڕۆیشت. گەچەکەم دابێژت و لەنێو تەشتێکی

گەورەم کرد پاشان ئاوم لەپاڵ کرد. یەکەم جار بوو ئەو هەمـوو گـەچ و ئاوەم دەگرتەوە. تێکم وەردا. گـەچ خۆی دەگرت و ڕەق دەبوو. دەسـتـەکانم شل و دەمارەکانم لێک کـێـشـرا بوون. گـەچ بە تەشـتـەکـەوە ڕەق هەڵاتبـوو، هەڵنەدەقەندرا. دڵم داخورپا. گەچەکە توند ببوو هێندەم تاقەتدایە بنی تەشتە کە لێک زەڕیەوە و گۆشەی نینۆکە چکۆلەم شکا.

دیسـان بە هەمـوو توانامـەوە گـەچاوەکـەم تێک وەردا. لێواری تەشـتـەکە دەستی بڕیم. سپـیایی گـەچەکە سوور بوو. گوردیم وەژان کەوتبوو و ژانەکەش بۆ لای تیرەغەی پشـتم دەچوو. دڵـە کـوتەم لێ بوو. دیسـان لە پەنجـەرەی ئەمـبـارەوە چاوم بە دەلاقـەی خـانووی ئەوبەری حـەسـار کـەوت پیاوەکە دیسان هەستا بۆوە. لەو بوتڵـەی شـتی خـاریجی لێ نووسـرابوو خـواردیەوە. زگـە سـپی و ورگنەکەی لەژێر کراسەوە دیار بوو. ڕاکێشـایەوە. لەشم سست بوو. خۆم لۆمە دەکرد کە لە نەکاو فکرم کردەوە نێوی خوای لێ بنێم. ئینجا سەتڵێک ئاوم لە تەشتەکە کرد. پاشان خێرا خێرا لێکمدا. عـارەق لە دەم و چاوم دەڕژایە خوار و برۆیەکـانم تەڕ ببـوون، عـارەق دەچوو ناو چاوانم. لە گۆشـەی لێـوەکانم عـارەقێکی سارد و سوێر کۆببۆوە زمانم وەک تەختە ویشک ببوو. لەپشت لێوەکانم عـارەق وەک زەنگۆڵە دەجـوولانەوە و دەچوونە ناو زارم. دیسان گەچەکەم تێک وەردا. گـەچە کە نەرم ببوو، بەڵام گلوی بچـووک و ڕەق هێـشـتـا مـابوون و هەرچیم دەکـرد نەدەخووسان، لەژێر دەستم هەڵدەخلیسکان، ئاخیرەکەی هەر نەخووسان.

* * *

وەسـتـا هاتەوە. پاکـەتی سـرێش و گـڵـە سـپی دانا و ڕووی لە من کرد، ئەمنیش عـارەقاوی سەرم داخستبوو. ماندوو ببوو، پرسی:

«حازرت کرد؟»

– بەڵێ، بەڵێ

وەستا دەستی لەنێو تەشتەکە نا، بەسەر سوڕمایەوە و ڕووی تێ کردم و گوتی:

«ئەشـرەف!! ئەشـرەف!! ئەتۆ گـوتت دەزانم! ئەوە هەمووی گلو گلو بووە. مەسەبت بسووتێ. لادین.» بەڵام بە پێچەوانەی وەستا حوسێن لێی نەدام. ئەگەر وەستا حوسێن بایە دوو سێ مستی لە دەمی دەدام. شایەت لە چاوە ترسـاوە و شـەرمـاویەکـانم تەریق ببـۆوە. سـەرم داخسـت عـارەق بەنێـو چاوانم ڕا دیار بوو. ئەوە ئیـدی عارەقی شەرمەساری بوو.

تا نیوەڕۆیە وەستا گلویەکانی دەپووچاندنەوە. گڵەسپی خووسـاند و سـرێش لە ئاودا تواندنەوە. ئینجـا لەگـەڵ کوشتەی گەچەکە تێکەڵی کرد. پاشان تێکەڵاوی ئەوانەی هێڵەساو کرد، دۆخاو حازر بوو.

بۆن و بەرامـەی خۆرشتی «قـورمە سەوزی» و شـتی تر کـــە نەمــــدەناسین، دەهات. کـــابرای ئەوبەری هەر وا نووستبـوو. دڵم لە خێڵەوە دەچوو. چەند جاران چوومە حەسارێ و چاوم لە سێبەری پارەکە کرد، دەمهـەویست بزانم بۆ کـــاتی نان خـــواردن چەندی مـــاوە؟ ســـەرێکی دەستماڵە نانەکەمدا. خستبوومە ژێر گڵ تا نەرم ببێتەوە.

هەمـوو جارێ دەمهـەویست پارووێەکی لێ بخۆم، بەڵام زوو ژێر گڵم دەنایەوە و دەگەڵ خۆم دەمگوت:

«ئەگەر وەستا ببینێ، سبەینێ دەڵێ نەوسنە و نامباتە سەر کار» نیوەڕۆیە وەستا تمەنێکی دامێ و گوتی: پێنج قـــــران بۆ نیـــــوەڕۆیەت، بایی پێنج قـــــرانیـش «ئەسکەنجەمین»م بۆ بکرە. قاپی نێو توورەگە کە دەگەڵ خۆت بەرە. بۆ خۆت هەرچی ویستت بکرە.»

قاپەکەم دەرهێناو وەڕێ کەوتم. بۆنی برنج لە حەسارێ دەهات. خزمەتکاری ماڵەکە برنجی نیوەکوڵاوەی لەسەر سەوەتەیەک کە پان کردبۆوە و ئاوی ساردی پێدا دەکرد، هەڵمێکی داغ لە برنجەکە هەڵدەستا. ئیشتیـام لێ بوو مستێک برنج بەکاڵی بخۆم. ئاورێکی جوان وەک شیر لەژێر ســەوەتـە کـە دەهاتـە خـوار و دەچووە ناو کـونی تەنیـشت حـەوزەکـە. کـاتێک دەمـهـەویست لە دەرگـای مـاڵەکە بچـمە دەرێ. خشەخشی چارشێـوێک هات، ژنێک بە بۆن و بەرامەیەکی خۆش هاتە ژووری حەسار.

* * *

کەمێکم شت کڕی و گەڕامەوە. قاپە ئەسکەنجەمینەکەم دایە. چوومە حەسارێ و دەستماڵە نانەکەم هێنادەر. لە قوژبنێکی ئەمبار لە تەنیشت تەشتە دۆخاوەکە دانیشتم. بایی دوو قـرانان ڕۆن نەباتی و دوو قـرانیش «خـورمـا»م کڕیبوو تا دەگەڵ نانی بیخۆم.

وەسـتـا دەسـتـماڵی نانەکەی دەرهێنا، پاروی دروست دەکـرد دەینایە زاری پاشـان بە قـامکی پاڵی پێـوەدەنا و قومـێک ئەسکەنجـەمـینی لەسەر دەخواردەوە. گوپەکـانی لێک دەکێشران و گۆشەی چاوەکانی دادەچۆڕان، ئالۆز لە ڕوخسـاری هێـلانەی دەکرد. چاوم لێ کرد بەدوو گـوپان

نانی دەخوارد.

تا نیوەڕۆیە وەستا هیچی نەگوتبوو. جگە لە دەنگی فلچەی دۆخاو لەسەر دیوار دەنگێکی تر نەدەهات.

دۆخاوم بۆ دەبردە پێش. چاوی لێ دەکردم و بە دەنگە ناسکەکەی دەیگوت:

«ئەشرەف!! ئەشرەف!! ئەتۆ دەتگوت دەزانم!» و بێ دەنگی لەسەر دیوارەکانی ئەمبار نیشتبوو. نانی نیوەڕۆ تەواو بوو.

وەستا ئەسکەنجەمینی مابۆوە دایمێ تا بیخۆمەوە. لە پێشدا وەرم نەگرت، بەڵام ئەو بە توندی گوتی:

«بخۆ شەرمێ مەکە. یاڵڵا کارمان هەیە. منداڵی، چاک نییە نەخۆی»

دیسان دەنگ، دەنگی شڵپە شڵپی فلچە بوو و دۆخاو و لۆمە و ماندوویی.

پیاوەکەی نێو پەنجەرە نان و چای خوارد بوو، سەری هێنابوو دەرێ و قامکی لە زاری دەنا تا برشێتەوە. ژنە بۆن خۆشەی بن دەرکێ، لە پشتەوەڕا ملی دادەماڵی.

* * *

ئێوارێ کارەکەمان زووتر تەواو بوو. زارکی توورەگەکەم بەست و دەگەڵ وەستا دەم و چاومان شووشت.

شمشەکەم لەنێوان دەسکی توورەگەکە ڕاکرد و هێڵەکەکەم بەسەری شمشەکەدا کرد و لە کوڵێم نا. خزمەتکارەکە هات و حەقە کاری خۆمانی داینێ. وەستا پووڵەکەی وەرگرت و قسەیەکی نەکرد، ڕۆیشتین.

لە ڕێگادا وەستا ڕووی لە من کرد و گوتی:

«با سەرێک لەو ماڵانە بدەین، شایەت سبەی کارمان وەچنگ کەوێ»

وەدوای کەوتم. گەیشتینە دەرکی ماڵێک. لە دەرکەی دا. ژنێک هات. وەستا سڵاوی کرد و گوتی: «خانم کەرەسەی کارتان حازرە؟ گەچ و مەچو کڕیوە؟ سبەینێ بۆ کاربێین؟»

ژنە دەیهەویست نەبیندرێ بۆیە لە پشت دەرکە خۆی حەشاردا. ئەو قاپەی لە دەستی دابووە وەک داپۆشێنەرێک لەسەر مووی سەری دانا و هەر لەپشت دەرگاوە گوتی:

«ناوەستا گیان، ناکێ تاقەتی قوڕکاری هەیە. ئاغا گوتوویەتی دوایی خەبەریان دەکەمەوە.»

چاوم لە ڕەنگی دەم و چاوی وەستا کرد سپی هەڵگەڕابوو. پشتە کۆمەکەی زەقتر بەرچاو دەکەوت. گەڕاوە، ئیتر چاوی لێ نەکردم. کاتێک ویستمان بڕۆین پرسی:

«سبەینێ لە دەوری مەیدانیی؟»

– بەڵێ، لەوێم.

«باشە، باشە ئەگەر کار، مارێکمان هەبوو دێم لە دوت. منداڵێکی شەرمێونی، ناتوانی بۆ خۆت کار بدۆزیەوە. بۆ خۆم دێمە لات.»

قەیدی نییە، وەستا.

ورده ورده هەوا تاریک دەبوو. لە پیادەڕێدا بەدوای یەکتر دەڕۆیشتین. دەم و چاوم لە پشت توورەگەی وەستا– کە لەسەر شانم بوو– شاردبۆوە.

وەستا گوتی:

«وەرە بڕۆ ئەو پووڵەی وردکەوە، پێنج تمەنی هەڵگرە. پێنج قرانیشت نیوەڕۆیە خەرج کردووە. قەیدێ ناکە. خەرجی کتێب و دەفتەرت هەیە».

– خوا بەرەکەتی تێخا.

بیست تمەنی دامێ تا وردی کەمەوە. لەوبەری دەستفرۆشێک لەپشت قاپی ئاوێنەکەی دانیشتبوو. بلێت و بنێشت و جگەرەی هەبوو. نزیک دەستفرۆش بووم، توورەگەی وەستا لەسەر شانم بوو، پۆشاکی دڕاو و پڕ لە پەڵەی دۆخاوم لەبەر دابوو. دەستم درێژ کرد.

هێشتا زارم هەڵنەپچڕیبوو، دەستێکی خاوێن دەگەڵ بیست تمەنێکی شەق و نۆی لەسەر شتەکانی دەستفرۆشەکە داندرا. بەندی ساعەتی، کە زێڕ بوو، دەگەڵ سپیایی دەستی بەربەرەکانی دەکرد:

«ئاغا.. بەستەیەک جگەرەی وینیستۆن»

دەنگەکەم ناسییەوە ڕاتڵەکیم. گەڕامەوە. شەهریار بوو بە چەشنێکی قەشمەری* چاوی لێ دەکردم.

*** لووسکەباز: بچەباز**

*** بیلرسوت: پۆشاکی کاری کە یەکپارچە بێت، فرمانی**

*** قەشمەری: مەسخەرە، سووکایەتی**

سەرچاوە:

کتێبی «فصل نان»، چاپی یەکەم- هاوینی ٢٥٣٧، ل ٣٠ تا ٤٨ ن: عەلی ئەشرەف دەروێشیان.

پەرێزی مەملەکەتی لم

نەوزاد یووسف کاکەیی
(کەرکووک)

کەسایەتییەکان:

خانزاد: تەمەنی لە سی ساڵ بەرەو ژوورە.

مـیـر: برای خـانزادە. تەمـەنی هـەڤدە سـاڵە، باری دەروونی ناتەواوە.

کاردۆ: تەمەنی لە سی ساڵ بەرەو خوارە.

کاوە: تەمەنی سی ساڵە، شەڕەنگێزە.

پیرەمێرد: تەمەنی لە هەفتا بەرەو ژوورە.

شیرین: لە شێوەی تارمایی، هاوسەری کۆچکردووی پیرەمێردە.

منداڵ: تەمەنی نۆ ساڵە.

شانۆ ڕووناک دەبێتەوە. شوێن ژێر زەمینێکە، لە پاڵ دیواری بەرامبەر چەرپایەیەک دەبینرێ، دەستێ نوێنی لەسەرە، لەلای ڕاست و چەپی چەرپایەکە و لە سەرەوە دوو پەنجەرەی بچووک کە دەڕوانێتە دەرەوە، دیارن.

لەلای ڕاستی چەرپایەکە چەند شتێک بەدارەوەن، وەک بشێن، جلکی کوردی. جامانیەک. گۆچانێک.

لە قوژبنی لای چەپ. بۆفەیەکی کۆن هێتەرێکی بازنەیی لەسەرە لەگەڵ چەند قوتوویەک و تاوەیەک بەسەر هیتەرەکەوەیە.

لە پاڵ بۆفەیەکە و لەسەر زەویەکە چەند قابلەمە و مەنجەڵێک دانراون. لالەیەکیش لە دیواری لای چەپ بە بزمارێکەوە هەڵواسراوە. دەنگی چەکوش دێ، کە لە وەشاندنی دەستی ئاسنگەر دەکا. پەیژەیەک لەلای ڕاست کە چەند پلیکانێکی دیارە بەرەو ژوور هەڵدەکشێ کە شوێنی هاتنە ژوورەوە و چوونە دەرەوەیە بۆ چەند ساتێک دەنگی چەکوشکارییەکە دەبڕێتەوە. دەنگێک لە دەرەوە دێت.

دەنگ: .. ئەلێرەوە بڕۆنە خوارەوە و چاوەڕوان بن.

خانزاد دەستی میری گرتووە بە پلیکانەکاندا بە ترس و زۆر لەسەر خۆوە و بە دیقەتدان لە ژوورەوە دێنە خوارەوە دەگەنە دوا پلیکان، خانزاد سەر دەکێشێ بە ژوورەکەدا و وەک بڵێی لە کەسێ دەگەڕێ. پاش ئەوەی. دڵنیا دەبێ کە کەسی لێ نییە. بە ئارامییەوە دەچنە ژوورەکەوە. خانزاد دەستی میر بەردەدات.

خـانزاد: ئەها.. ئەها میر، نەمگوت ئێرە خۆشە و دڵتەنگ نابی (خانزاد چاو بە ژوورەکەدا گێڕ دەدا و میریش بە بێزارییەوە تەماشا دەکا). نە دەنگی بایەک،

نه دڵۆپه بارانێک، نه خشەی مێرووییەک. شوێنێکی ئارامی دوور له بەڵاکان.

میر: من لێره دڵم دەگوشرێ، ئێره چوون زیندانه.

خانزاد: نا گیانەکەم بە پێچەوانەوە، دەرەوە چوون زیندانه. لێره چ نەبێ دوورین لە چاوەکان، چۆن بکەین کەسێک نییه، چ کۆت و پێوەندی چاوە چاوێک لێمان نەئاڵاوە.

میر: پێتم وت دڵم دەگوشرێ چیت هەیە تەواوی کە با برۆین.

خانزاد: (تەماشایەکی ژووررووی پەیژەکە دەکا. بە دەستیشی ئیشارەت دەکا) ئەی ئەوە نەبوو کابرای ئاسنگەر پێی وتین بۆ شەش چارەکی دەوێ، ئەو پێی وتین دەمژمێر شەش بێین، دەبێ چاوەڕوان بین. (دەستی دەگرێ بەرەو لای چەرپایەکەی دەبا) دەتۆ وەرە تۆزێک لێره ڕاکشێ، دەزانم گەلێک ماندووی (میر ڕادەکشێ ئەویش لەسەر زەویەکە لەلای سەریەوە دادەنیشێ) ڕاکشێ ئازیزەکەم. ڕاکشێ.. ڕاکشێ.. خۆت دەرە بەر شەپۆلی خەون و خەیاڵ، بیر لە دنیایەک بکەرەوە. فراوان.. بێ سنوور.. درەوشاوە.. بێ شەو بێ ڕەهێڵە (دەست دەکا بە گۆرانی وتن بە دەنگێکی نزم).

بۆ خۆ دەخەوین لەم بێدەنگییە
دەڕۆین بۆ شوێنێ دڵتەنگی نییە
لەناو شەپۆلی ئاسمانی بەرین
لەگەڵ ئەستێرە تێر هەڵدەپەڕین
ئەستێرەکەی خۆم
وا هاتم بۆ لات
بەڵکو بۆ ساتێ دڵم بکەی شاد.

کاردۆ دارێکی بە دەستەوەیە کە بۆ یارمەتیدانی قاچەکانی هەڵی گرتووە، بە پلیکانەکان دێتە خوارەوە گوێی لە دەنگی خانزاد دەبێ: دابەزینەکەی خاوتر دەکاتەوە دادەبەزێتە خوارەوە ڕادەوەستێ بێ ئەوەی خانزاد ئاگادار بێ، خانزاد تەماشایەکی روخساری میر دەکا کە پشتی لێیەتی. پاشان بەرەو دواوە وەردەگەڕێ چاوی بەکاردۆ دەکەوێ ڕادەچڵەکێ.

کاردۆ: نووست؟

خانزاد: (حەپەساوە. وەڵام ناداتەوە)

کاردۆ: ببوورە ڕامچڵەکاندی. مەبەستم نەبوو، تەنها ویستم لە خەوی نەکەم.

خانزاد: بەڵێ نووست، سوپاس.

کاردۆ: چییەتی؟ نەخۆشە؟

خانزاد: دەتوانین بڵێین نەخۆشە، ئەگینا کات و شوێنەکەشی هی نووستن نییە.

کاردۆ: هەموو کات و هەموو شوێنێکمان، چەرپایەیەکی فیردەوسی خەڵاتکراوە پێمان.

خانزاد: بەڵام من قینم لەم خەوە کورتە بێ مانایانە دەبێتەوە، وەکو ئەو خوێنە وایە دەخزێتە جەستەی نەخۆشێکەوە بۆ زیاتر بەرگەگرتنی ئازارەکان.

کاردۆ: تۆ بڵێی ئەم کورتە خەوانە پارچەیەکی خەوە ئەبەدیەکە نەبێ؟!.

خانزاد: چ جیاوازیەکی نییە هەردووکی ڕۆیشتنە بەرەو بێ ئاگایی.

(دەنگی ئاسنگەرەکە دێ)

زەنگ/ لێرەوە بچۆرە خوارەوە، چاوەڕوان بە.

کاوە: (بە پەلە دێتە خوارەوە، ئەوان دەبینێ هەڵوەستەیەک دەکات) ئەم کاتەتان باش.

کاردۆ: باشتر.

کاوە: ببوورن نەمزانی کەسێکی لێیە. ئەی ئەوە پیرەمێردەکە کوا؟.

کاردۆ: (ڕوو لە خانزاد دەکا) بە ڕاست. ئەوە باوکت کوا؟

خانزاد: چی چی؟ چیت وت؟

کاردۆ: (تەماشای کاوە و دەور و پشتی خۆی دەکا) وتم باوکت دیار نییە؟

خانزاد: (پێکەنینێکی بۆ دەکا) وتت باوکت؟ بۆتۆ باوکی منت دیوە؟ مەبەستم باوکم دەناسی؟

کاردۆ: باوکی تۆ؟

کاوە: ئەرێ ئەمە چۆن شوێنێکە!

خانزاد: ئەی بە تەمای چی؟ خۆ بۆ کۆشکی سپی نەهاتووی.

کاوە: مەبەستت چییە؟

خانزاد: هیچ. قسەیەک بوو کردمان.

کاوە: (دەست بۆ هێلانەی پەرەسێلکەکە درێژ دەکات بە بنمیچی ژوورەکەوە). ئەها ئەوە دەبینن.

کاردۆ: بەڵێ ئەوە هێلانەی پەرەسێلکەیە.

خانزاد: هێلانەیەکی جێماوە. فەرامۆش کراوە.

کاردۆ: ڕەویان کردووە. خۆشبەختانە نەڕووخاوە. لەوانەیە بگەڕێنەوە بۆی.

کاوە: کەواتە لە من خۆشبەختترن.

کاردۆ: تۆ؟ تۆ کێی؟ مەبەستم چی تۆ بەم شوێنەوە دەبەستێ؟

کاوە: من؟! من.. هیچ شتێک من بەم شوێنەوە نابەستێ.

خانزاد: (دەنگی چەکوشکاری دێ) وای لەو دەنگە، کەسێ پێی بڵێ واز لەو چەکووشکاریە بێنێ.

کاوە: چۆن واز دێنێ؟ ئەوە دەنگی چەکووشی دەستی ئاسنگەرەکەی سەرەوەمانە چەک دروست دەکا.

کاردۆ: چەک (هاها بە تەڵفیسێوە) چەکی چی. بۆ وا دەزانی ئێمە لە چ سەردەمێکین.

کاوە: ئێمە لە سەردەمی چەک و چەکووشێن.

کاردۆ: ئێستەکەی باوی چەک و چەکووش دروست کردن ماوە..

خانزاد: دە توخوا ئەگەر باسەکە نەگۆڕن. با ئەو ئاسنگەرەش واز لەم چەکووشکاریە بێنێ.. تا میر بە خەبەر نەهاتووە.

کاوە: میر؟! کام میر؟

کاردۆ: (بە دارەکەی دەستی ئیشارەت دەدا) ئەوەی وا لەویا نووستووە.

کاوە: (بە گاڵتە کردنەوە لەسەر نووکی پێ بەرەو لای میر دەڕوا خۆی بەسەرا لار دەکاتەوە، تەماشای ڕوخساری دەکا).

ئەم میرە کوا نووستووە، چاوەکانی کراوەنەتەوە و وەک بی نێو ئاو هەڵدەلەرزێ (خانزاد و کاردۆ بەرەو لای میر دەڕۆن، خانزاد بەسەریا دەنووشتێتەوە).

خانزاد: (بانگی دەکا) میر.. میر.. بە ئاگای برا شیرینەکەم.

کاوە: بۆ وەڵام ناداتەوە؟.

خانزاد: نووستووە.

کاوە: نووستن. ئاوا؟ بەچاوکراوەیی؟!. تۆچی ئەودەبێ؟

خانزاد: هەموو کەسێکی ئەوم.

کاوە: یانی چی؟

کاردۆ: یانی لەم زیاتر کەسی دیکەی نییە.

کاوە: کەواتە ئێوە کەسی یەکن.

خانزاد: بەڵێ خوشک و براین.

کاوە: چ خێرێتی؟

خانزاد: تۆقیوە.

کاوە: لە چی؟

خانزاد: ناکرێ ئەم باسە بگۆڕی؟

کاوە: هیچ نەبێ، هەر یەکەتان خاوەن کەسێکن.

خانزاد: باشە ئەو پیرەمێردە بۆ دیار نییە؟ گەر ئەو برایەم بە خەبەر بێ مۆڵەتی چاوەڕوانی دیکەم نادا.

کاردۆ: وا دیارە ئێوەش چاوەڕوانی ئەو پیرەمێردە دەکەن.

خانزاد: (تەماشای ئاسمان دەکا کە بنمیچی ژوورەکەیە) ئۆخەی ئەو دەنگە ناخۆشە بڕایەوە. گەر ئەو ئاسنگەرە لەوێدا بمێنێ چیدی پەڕەسیلکەکان ناگەڕێنەوە.

کاوە: پەڕەسێلکە و ئاسنگەر.. ها.. ها.. ها (دەکرێ ناوی شتێ بێ).

کاردۆ: (بە کاوە) تۆ کەسێکی ئەم شوێنە دەبی؟

کاوە: نا هەرگیز، هیچ شتێک من بێرە نابەستێتەوە. (ڕوو لە خانزاد دەکا) بەڵام ئەم خاتوونە زۆر خەمی پەڕەسێلکەکانێتی، دەکرێ کەسێکی وەک تۆ توانای لەخۆ بارکردنی ئەو گشت خەمەی بێ؟!

خانزاد: تکاتان لێ دەکەم دەنگ هەڵمەبڕن با بەخەبەر نەیا، ئەم شوێنە گەلێک سامناکە. ئەی خوا. نازانم چۆن فریوی دام.

کاردۆ: ئەوە.. باسی کێ دەکەی؟

خانزاد: چییە؟ بۆ لێم تێناگەن، مەبەستم پیرەمێردەکەیە. وا خەریکە دنیا تاریک دایەت و کەچی چ ئاسەوارێکی نییە. بەوە ناکا ئێوەش چی لە بارەوە بزانن.

کاوە: ئەو پیرەمێردە ڕووتەڵەیە.. بە کوڕم ناوی دەبردم، وای تێگەیاندم کە یارمەتیەکم دەدات. کەچی خۆی جێی بەزەییە. دەیگوت وەرەوە ماڵی خۆت، ماڵە گەرم و گوڕەکەت.

کاردۆ: ئەی خاتوون تۆ؟ تۆ چۆن گەیشتییە ئێرە؟

خانزاد: من عەودالی چوار دیوار و بنمیچێکم، هەتا وەکو ئەو نەخۆشە. لە زوخمی سەرماو سۆڵە بپارێزێ. بڕوایم بە پیرییەکەی کرد.

ئەگینا کەس ئەوی ناوێ. تەنیا من مەبەستم. هەمان شێوە پێی دەگوتم ئێوە کچ و کوڕی منن. وەرنەوە و خۆتان لەو سەرگەردانییە ڕزگارکەن.

کاردۆ: (چەند هەنگاوێ لێیان دوور دەکەوێتەوە و بە دەنگی نزم دەدوێ) بەڕاستی پیرە مێردێکی سەیرە، تۆ بڵێی کەسانی کەش بەڕێوەبن؟!

خانزاد: ئەوە دەڵێی چی؟ بۆ دەنگت دەرناچێ؟

کاردۆ: دەڵێم تۆ بڵێی کەسانی دیکەش بەرێوەبن بۆ ئێرە.
کاوە: جا چی بۆ هەیە.. خوای دەکرد هەرچی لەم شارە هەیە لێرەی کۆ دەکردنەوە. گرنگ ئەوەیە پاروویێ نانمان بداتێ و لەلا دیوارا ڕۆژ نەکەینەوە.
خانزاد: کەسێکتان شقارتەی پێیە ئەولالەیە هەڵکات. وا ژوورەکە تاریک دایەت.
کاردۆ: باوەڕ ناکەم هەند درەنگ بێت ئەم شوێنە خۆی تاریکە.
کاوە: (سەردەکەوێتە لێواری چەرپایەکە لە دەلاقەکەی سەرەوە تەماشای دەرەوە دەکات) بنمیچی ئەم ژوورە هاوجووتە لەگەڵ پێڵاوی ڕێبوارەکان، وا بزانم خەریکە خۆرئاوا دەبێت.
خانزاد: چی دەبینی؟
کاوە: لە پێڵاو زیاتر چی نابینم. پێڵاوی تیژڕەو بەوە دەکا بەرەو ماڵ بینەوە.
خانزاد: پێڵاوی پیرەمێردەکە دەناسیتەوە؟
کاوە: بەڵێ، جووتێ کلاشی کون بووی لە پێدایە و بە ئەرزا دەیخشێنێ، بەڵام لێمەوە دیارنییە.
کاردۆ: دێتەوە.. هاکا شەکەت و ماندوو خۆی کرد بە ژوورا.
کاوە: (دادەبەزێ) من لێرە قەرار ناگرم. وابزانم بڕۆم چاکترە.
خانزاد: بەوە دەکا تۆش بچیتەوە ماڵێ، مەبەستم شکور ماڵت هەیە.
کاوە: من؟ ئەی چۆن من.. من کەسێکی زۆر شادمان و ئازادم.
زۆر ئازاد (بە پەستیەوە) ئەی چۆن من کوێم بوێ دەیکەم بە ماڵ چ کەلاوەیەک، چ ژێرپردێک، چ کۆڵێتێ چ مزگەوتێ.
کاردۆ: باشە تۆیەکی ئەوەندە ئازادبی.. بۆ دەڕۆی؟ چ نەبێ ئەم شەو لێرە بمێنیەوە باشترە.
کاوە: ئەوە هەست بە برسێتی ناکەن.. تۆ بڵێی شتێکی لێنەبێ بیخۆین. (دەڕوا قابلەمەکان تاقی دەکاتەوە هیچ نادۆزێتەوە) ئەم شوێنە لە بیابان دەچێ. نازانم چاوەڕوانی چی دەکەین. بەوە دەچێ بێ مەبەست ئێمەی لێرە کۆ نەکردۆتەوە. ئێمە هەڵبژێردراوین.
چ دەکەن؟ ناچنەوە کەسێک نییە چاوەڕوانتان بێ.
خانزاد: (دەست بۆ میر درێژ دەکا) من لەو زیاتر کەسی دیکەم نییە.
کاردۆ: گەر پیرەمێردەکە ڕازی بێ، دەبمە کوڕی. کەسێکم نییە بێت بەشوێنما.
(دەنگی دەڕابێک دێت. کاوە بە پەلە بە پەیژەکەیا سەردەکەوێ کاردۆ و خانزادیش دەچنە نزیکی پەیژەکە. کاوە دەگەڕێتەوە).
کاوە: ئەوە دەنگی دەڕابی دوکانی ئاسنگەرەکە بووە، دایخست.
کاردۆ: ئەویش دەڕواتەوە ماڵ.
کاوە: (دەڕواتەوە سەرەوە و دیسان دەگەڕێتەوە) بەڵام نەڕۆیشتووە وەکو یاساوڵ لەویا وەستاوە.
خانزاد: بۆچی وەستاوە؟
کاوە: نازانم.. دەڵێی چاوەڕوانی شتێکە.
خانزاد: وا تاریکی باڵ دەکێشێ بەسەرمانا. کەسێکتان ئەو لالەیە هەڵ ناکا.
کاوە: (بەرەو لالەکە دەڕوا) نقوم بوونمان لە تاریکی شتێکی نامۆی یەکەم جارنییە.
خانزاد: وا تاریکی لەم شوێنە خۆی وەک نامۆیەک نیشانی من دەدا.
کاوە: (لالەکە هەڵ دەکا) وا درم بە تاریکی بەرچاوت دا، بەڵام لە سیماتا هەست بە کوژانەوەی هەموو چراکانی ڕۆحت دەکەم، کێ دەتوانێ ئەوەت بۆ بکا.
خانزاد: دەست بە گەردن لە تەکیا گەورە بووم. پێی ئاشنام.
کاوە: هەست بە برسێتی دەکەم. پێش وەی دووکان و بازاڕ داخرێ دەچم شتێک دەخۆم.
کاردۆ: تۆ بڵێی ئەو پیرەمێردە شتێکمان نەداتێ بیخۆین.
کاوە: گەر، هاتەوە... خەمت نەبێ منیش ئەوەندە خۆم تێرناکەم.
(بەرەو دەرەوە دەڕوات)
کاردۆ: (بەخانزاد) بۆ تۆزێ ڕاناکشێی، دەحەسێیەوە و دڵە ڕاوکەکەشت کەمتر دەبێ.
خانزاد: خەمت نەبێ من خۆشەبووی دەستی شەونخونی و دڵەڕاوکێ و بێ ئۆقرەییم.
کاردۆ: بڕۆم شتێکت بۆ بێنم بیخۆی؟
خانزاد: نا... سوپاس. تۆ بڕۆ نان بخۆ.
کاوە: (دەگەڕێتەوە پێش ئەوەی پەیژەکان تێپەڕێنێ دەست بەقسە دەکا) ئەوە. ئەو ئاسنگەرە دەرگاکەی لەسەر

داخستووین.
کاردۆ: بۆ؟ بۆ دەرگامان لەسەر دادەخەن.
خانزاد: ئەی نەتگوت وەک یاساوڵ لەوێدا وەستاوە.
کاوە: بەڵێ ئیستاش وەستاوە، بەڵام هەر ئاوڕیشم لێ ناداتەوە.
کاردۆ: بۆ وا شڵەژاوە. داخوا چ ترسێکی لەناوچوون شک دەبەن. چی جێ دێڵن ها کەلاو ژێر زەمینە نوتەکەکان و لادیوار و گۆڕستانەکان. چ باکم نییە چی دەبێ بابێ.
کاوە: من علاقەی تۆم نییە من خەمی خۆمە دەمەوێ بزانم چیان لێمان دەوێ.
خانزاد: مەبەستت چییە؟!..
کاوە: ئەوەی ئەمڕۆ ڕوودەدا شتێکی ئاسایی نییە. ئەو پیرەمێردە گەمەیەک... کایەیەک دەگێڕێ. کێ دەڵێ ئەم تەویلەیە، ئەسڵەن جێگای ئەویشە.
کاردۆ: ئێمە چ سوودێ بەو کایەیەی ئەو دەگەیەنین. ئێمە تووشی هەرکەس و شوێنێ بین دەبینە بار بەسەریەوە.
کاوە: تۆ گەمژەی. ڕاستە خاوەن ڕۆحێکی بە ئاویلکەی، بەڵام کۆمەڵێ ئەندام پێکی هێناوە. هەزاران کەس لە خوا پێداوەکان تالیبی ئەو ئەندامانەن. سەریشت خوا دەزانێ چەند دەکا.
خانزاد: تکاتان لێدەکەم. ئەو بەستەزمانە لە ترسەوە وای لێهاتووە. با گوێی لەم قسانە نەبێ.
کاردۆ: (بەکاوە) ئەم قسە پڕوپووچانە چین دەیانکەی خاتوون قسەکانی جێی باوەڕ نین. وا دەڕۆم سەرنجێکی دەرەوە دەدەم.
کاردۆ دەڕوا بە پەیژەکە یا چەند پلیکانێ سەردەکەوێ پاشان بەرەودوا دێتەوە خوارەوە تا منداڵێک بە قابلەمەیەکەوە دەردەکەوێ بەرەو رووی دێت، لە پەیژەکان دادەبەزن منداڵەکە سلاوێکیان لێدەکا دەڕوا قابلەمەکە لەسەر مێزێ لەبن دیوارەکە دادەنێ لە پاڵ هێتەرەکەوە دەیەوێ بڕوات.
کاوە: ئەوە چی تێدایە؟
منداڵ: ئێوە کێن؟! من ئێوە ناناسم.
خانزاد: ئێمە (تەماشای هاوڕێکانی دەکا، وەک بۆ قسەیێ بگەڕێ بۆ وەڵام) ئێمە کەسوکاری پیرەمێردەکەین. ئێمە میوانین.
منداڵ: ئەوە. خواردنی تێدایە. ئەمڕۆ لە ڕۆژانی تری زیاتر بۆ دانراوە.
کاردۆ: تۆ کێی؟ چی ئەم شوێنە دەبی.
منداڵ: من تەنیا خواردنی بۆ دێنم. (بەرەو دەرەوە دەڕوات، ئاوڕێکی دواوە دەداتەوە) هەندێ خواردنی بۆ بهێڵنەوە.
کاردۆ: (بەشوێنیەوە) پێت نەوتین تۆ کێی؟ (منداڵەکە بێ وەڵامدانەوە دەڕوا) تۆ کێی؟ (کە بێ ئومێد دەبێ ئاوڕی دواوە دەداتەوە دەبینێ کاوە بۆنی چێشتی قابلەمەکە دەکات). نەکەی لێی بخۆی (بەرەولای دەڕوات)
کاوە: بۆ؟!
خانزاد: دەتەوێ بڵێی چی؟
کاردۆ: لەوانەیە دەرمان خواردمان بکەن.
خانزاد: بۆ؟! چیمان کردووە؟
کاردۆ: بۆ ئەوەی لەناومان بەرن. دەبێ شتێکمان کردبێ؟
کاوە: (قابلەمەکە هەڵدەگرێ لە ناوەڕاستی دادەنێ) نا. نا. باوەڕ ناکەم من برسیمە، (لەسەر زەویەکە بەدیاریەوە دادەنیشێ)
کاردۆ: گەر دەخۆی جارێ پارووەکی لێی بدە.
کاوە: (پارووەک دەخوات و تۆزێک چاوەڕوان دەبێ. ڕوویان لێدەکا) گەلێ بەلەزەتە، وەرن.
(خانزاد و کاردۆ دەڕۆن سەروپاروو دەخەنە دەمیانەوە)
خانزاد: (بامیر بەخەبەر بێنم لە بەیانییەوە تامی زاری نەکردووە. بەرەولای میر دەڕوات) میر.. میر.. (میرلای لێدەکاتەوە) کاکە. هەستە خواردن بخۆ.
میر: چی؟
خانزاد: خواردن بخۆ، برسیت نییە؟
میر: نا. نا. ناخۆم.
خانزاد: دەتۆ وەرە. گەلێک خۆشە، حەزت لێیە؟
میر: چی، چی خۆشە؟
خانزاد: چێشت، چێشتێکی خۆشی لێیە؟
میر: چێشت؟ هەیە؟
خانزاد: بەڵێ ئەها ئەوەتا.
میر: (تەماشای کاردۆ و کاوە دەکا) ئەوانە کێن؟
خانزاد: ئەوانە خزمی خۆمانن.
خانزاد دەستی میر دەگرێ و بەرەو لای خواردنەکە دەڕۆن. گشت لە دەوری خواردن بازنەیەک دەبەستن. شانۆ تاریک دادێت تەنیا دانیشتنەکە ڕۆشنایی لەسەرە لە

شێوەی بازنەیەک. تروسکایی لالەکە لەولاوە.

کاردۆ: (بەدەنگی نزم دەنگێ جیاواز لە پێشوو) لەوانەیە بەشی پیرەمێردەکە نەمێنێ

کاوە: کەسێک نییە تا ئێستە بێ شیو مابێ.

خانزاد: میر بخۆ.. بخۆ میر بخۆ.

کاردۆ: چ قەدەرێک لەسەر ئەم خوانەی کۆکردووینەتەوە.

کاوە: پێویستە هەرکەسەمان خاوەن ناوێک بین.

کاردۆ: من ناوم کاردۆیە. سالآنێکە بەشداری ئەم شێوە دانیشتنە نەبووم.

خانزاد: منیش خانزاد و ئەمەش ناوی میرە.

کاوە: منیش پێم دەڵێن کاوە. هەڤدە ساڵ دەبێ. جێماوم.

خانزاد: هەمان تەمەن سەرگەردانی من و براکەمە.

کاردۆ: وا دیارە هەموومان جەزرەبە خواردووی یەک دەستین.

کاوە: (هەڵدەستێ) پێم ناڵێن ئێوە لە کوێوە هاتوون؟

کاردۆ: (هەڵدەستێ) نازانم. بەڵام لە یادم ناچێ کە تەنیا نەبووم. دەزانم لە زێدێکەوە هاتووم.

کاوە: ئێوە جێماون.

خانزاد: (لەگەڵ میر هەڵدەستن) یانی چی؟

کاردۆ: جێماوین لەچی؟

کاوە: من زۆر جار خەونێک دەبینم. لە خەوما بەرەو تیشکێک دەڕۆم تا نزیکتر ببمەوە چڕی تیشکەکە کەمتر دەبێتەوە و پانتاییەکی گەورەتر وەردەگرێ. پاشان پەلک پەلک دەبێتەوە و هەریەک لە ڕەنگێ بەرەو ئاسمان هەڵدەکشێن. منیش تا دەڕۆم نزیکتر دەبمەوە، تا دەگەمە. بەری دەرگایەک چاوەکانم لەو ڕەنگا دەشۆم. دەرگایەکی پان و پۆڕی گەلێک جیاواز لەم دەرگا باریک و داخراوانەی لای خۆمان. بە تیشکێکی سووری قەد ئەستوور لەسەری نووسراوە (مەملەکەتی لم) دەحەپەسێم و بە ئاگا دێم! دەبینم هێشتا ئەو حەپەسانە بەخۆیەوە لوولی داوم. وا هەست دەکەم. هەڵاتوویەکی ئەو مەملەکەتەم. ئێمە بە جێماوی ئەو مەملەکەتەین.

خانزاد: وا هەست دەکەم ئاشنایەتییەکم لەگەڵ ئەو خەونەی تۆدا هەیە.

تکات لێدەکەم زیاتر لە بارەیەوە بدوێی.

کاوە: دەتەوێ باسی چیت بۆ بکەم؟

خانزاد: ئەو مەملەکەتە. خاکی، ئاسمانی، کەسەکانی. چیت بینی، چوویە ئەودیو ئەو دەرگایەوە؟

کاوە: نا. ناچمە ئەودیو ئەودەرگایەوە، بەڵام دزە نیگایەک لەو دەشتی سەوزو ئاسمانە زیوینیەی دەگرم و پاشان دێمەوە ئەم وێرانیە.

کاردۆ: لە میانەی ئەم خەونە ڕەنگاو ڕەنگە پەلکدارەوە چی دەبینی؟

کاوە: ئێمە جێماوی ئەو مەملەکەتین. ئێوەش کەسێکی وەکو منن. چاک دەزانن چی گەیاندوونیەتیە ئێرە.

کاردۆ: ناهەمواری باری ژیانت. ئەو شێوە خەونانەت پێ دەبینێ.

کاوە: ئێوە هەموو چرکەو ساتێکتان بە چاوەڕوانی بینینی ئەو مەملەکەتە بەسەر دەبەن. ئێوە لە کوورەی جێماوی خۆتان و جێهێشتنی ئەوان دەسووتێن.

کاردۆ: هەست بەوە دەکا نەهاتنەوەی ئەو پیرەمێردە. کێشەی ئاڵۆزی لێدەکەوێتەوە

کاوە: دەتەوێ لە ڕاستی ئایندەی خۆت هەڵێی. من دڵنیام لەوەی.

ئێوەو ئەو پیرەمێردەش هەمان ئەو خەونەی من دەبینن.

میر: (بەخانزاد) کەی بڕۆین. ئەمانە دەڵێن چی. با ئێرە جێ بێڵین تاتە خانزاد.

خانزاد: هەی بێ بەزەیی پێم وتی باسی شتێک مەکە کە....

کاوە: کە.. چی.. ها. بەزەیی یانی چی. ها یانی بنیاتنانی مەملەکەتێ لە لم.

خانزاد: ئەوە بۆ نایبڕیتەوە. باسی چی دەکەی؟

کاوە: هیچ.. دەڵێم من شێت بووم، من چ نیم. تەنیا گەڵایەکی دەم خەزانێکی بێ بەزەیی دڕندەی نەوەستاوم. لە ڕێچکەی جێماویما بەدارو بەردو تەزووی کارەباکانمدا دەدا. هەموو ساتێک هەڵم دەپرووکێنێ و لە سووتانی خۆما زیندووم دەکاتەوە.

میر: (چمکی کراسەکەی خانزاد ڕادەکێشێ) با بڕۆین تاتی بابڕۆین.

خانزاد: (سەری میر بە سنگیەوە دەنووسێنێ) ئێمە نازانین تۆ دەڵێی چی، ئێمە ئێستە لێرەین و پاش تۆزێکی دی دەڕۆین.

کاوە: بۆ کوێ دەڕۆن؟ لەهەر کوێ بن هەموو ساتێکتان لەم دۆزەخی فیراقەیا بەسەر دەبەن.

کاردۆ: بەڕاستی تۆ ئەقڵی خۆتت لە دەست داوە.

کاوە: وس بە هەی ترسنۆک. ئێوە ناتانەوێ. ڕاستی

خۆتانم تیادا بەدی بکەن.
خانزاد: ڕاستی چی؟
میر: ئێرە ناخۆشە، بابڕۆین.
کاوە: (دەچێتە بەردەم کاردۆ) چاوت لە چاومەنێ (کاردۆ لادەچێ و کاوە دەچێتەوە بەردەمی) گەر ئازای چاوت ببڕە ناوچاوم (کاردۆ دوور دەکەوێتەوە، کاوە هەمان شت بەخانزاد دەکات)
کاوە: ئێوە ناوێرن لە چاوی مندا جەللادەکانی خۆتان ببینن. وێنەی ئەو دڕندانەی بەرەڵای ئەم کولە مەرگییەی کردن.
خانزاد: (دەگریێ) ئۆی خوایەگیان ئەو پیرەمێردە تووشی چی کردووین.
کاردۆ: چ پێویست ناکا چیدی چاوەڕوانی بین. من دەڵێم بنووین چاکترە
کاوە: ئەو پیرەمێردە بێ مەبەست بانگی نەکردووین، هاوبەشیەک کۆمان دەکاتەوە.
کاردۆ: شتی وانییە، ئەمە کارێکی بێ نەخشەیەو پیرەمێردێکی خرەفاو فریوی داین.
کاوە: ئەو خرەفاوە دەزانێ ئێمە کێین.
خانزاد: یانی چی ئێمە کێین؟
کاوە: ئێمە بە جێماوەکانی مەملەکەتی لمین.
کاردۆ: مەبەستت چییە لەم بەجێماویە؟
کاوە: مەبەستم ئێمە بە جێماوی شالاوی ئەنفالین. (مۆسیقایەکی توند تێکەڵ دەبێ) (خانزاد ڕادەچڵەکێ باوەش بە میرا دەکا)
کاردۆ: چی. چی؟
کاوە: ئە.. ن.. ف.. ااا..ل...
خانزاد: (دەقیژێنێ و توند میر بەخۆیەوە دەنووسێنێ) ن. ا.ا.ا.ا.
میر تەواو دەشڵەژێ خانزاد دەست بەسەرو ڕوومەتیا دێنێ. فرمێسک بە چاوەکانیا دێتە خوارو بەردەوام دەڵێ نا.. نا.. میر کەس نییە میر میری ئازیز (میر بەرەو پاش دەکشێت و هەناسەی سوار دەبێ ئەو حاڵەتە بەردەوام دەبێ تا شانۆ تاریک دادێ.

* * *

شانۆ ڕووناکییەکی کزی تێدەکەوێ

میر لەسەر چەرپایەکە ڕاکشاوە، خانزاد لەلای سەریەوە لەسەر زەویەکە دانیشتووە و سەری ناوەتە سەر دەستەکانی کە بەشێشی زۆور سەری میرەوە گیری کردووە. کاردۆ لای پێی میرەوە پشتی داوەتە پێی چەرپایەکە و داردەستەکەی هاوجووتی هەردوو پێی درێژ کردۆتەوە.
کاوە پشتی داوەتە بوفیەی بن دیوارەکە دەنگی نای دێ.
کاردۆ: (بەدەنگێکی نەرم و لەسەرخۆ) خانزاد... خانزاد.
خانزاد: (وەک بڵێی لە خەو ڕابێ) لەگەڵ منتە؟
کاردۆ: ها.. نووستبووی
خانزاد: نازانم..
کاردۆ: دەڵێم سبەی جەژنە؟
خانزاد: سبەی؟!
کاردۆ: بەڵێ.. دەڵێن سبەی جەژنە.
خانزاد: چی لە جەژن بکەم. من هەموو ڕۆژێک لە کۆڕی ماتەمینی پارچەیەک لە ڕۆحم شین دەگێڕم.
کاردۆ: دەڵێن جەژنە، بەڵام نە حەزم بە جەژنەیەو نە حەزیش دەکەم جەژن بێ.
خانزاد: سبەی خاوەن جەژنەکان جەژنانە دەدەن و جەژنانە وەردەگرن خوا دەزانێ چی کارەساتێ سبەی چاوەڕوانمان دەکاو خۆی دەکاتە جەژنانەمان. بە بیرم نایە جەژنانەیەکم وەرگرتبێ یاخود جەژنانەیەکم بەکەسێ دابێ.
کاردۆ: (بە خشکە خۆی دەگەیەنێتە نزیکی خانزاد. دەست دەکا بە باخەڵیا گەردانەیەک دەردێنێ) خانزاد ساڵانێکە ئەم گەردانەیەم وەک یادگاریەک هەڵگرتووە.حەز دەکەم وەکو کەسێکی خۆت لێمی قبوڵ بکەی.
خانزاد: (وەری دەگرێ تەماشای دەکا) ئەڵڵا.. چەن جوانە.. بەڵام ئەم گەردن و سنگ زەردو وشک هەڵاتووی من ناشرینی دەکا ها هەڵی بگرەوە بۆ دەرفەتێکی ترو کەسێکی شایستە.
کاردۆ: باوەڕ ناکەم چ سنگ و گەردنێ مابێ لەو سنگ و گەردنەی تۆ پاکژتر و شایستەتر بەم گەردانەیەبێ. تکات لێدەکەم لە گەردنی بکەی.
خانزاد: (تەماشایەکی پڕ بەزەیی و سۆزی کاردۆ دەکات و لە ملی دەکا) سوپاست دەکەم. ساڵانێکی دوورە کەسێ بەم شێوەیە خەڵاتی نەکردووم.
کاردۆ: ئەم بێ دەنگییە، خامۆشی ئەم جێگایە هەرگیز شتێکی ئاسایی نییە.

دەزانی گوندەکەمان هەرگیز وابێ گیان نەبوو. تاریکی ئەم شوێنە ئازارم دەدا.

خـــانزاد: کەی تاریکی شتێکی نامۆ بووە بە ئێمە، مەگەر هەموو بووڼمان نقومی تاریکیەکی بێ بن نەبووە.

کــاردۆ: بەڵام تاریکی ئێرە گەلێ لە تاریکی ڕۆحمان ئەستوورترە.

خـــــانزاد: تاریکی یەک ڕەنگی هەیە چ تەنک چ ئەستوور جیاوازیەکی بۆ من نییە، گەر لێفەی یادگاری ڕۆژانێک نەبێ. سەرماوسۆڵەی تاریکی و تەنیایی زوو ڕۆحی لێ ستاندبووم.

کاردۆ: خانزاد گوندەکەمان گوندێکی دەمار ئەستووری زیندووبوو. خوێن گەلێ بەخێرایی تیایدا دەهات و دەچوو، بەیانیان سەمفۆنیایەکی خوایی وردە سەمای بەداروبەردو تەپۆلکی ناوچەکە دەکرد. تیشکێکی زیوین دەمەوئێواران (میر هەڵدەستێ و دادەنیشێ گوێ لە کاردۆ دەگرێ) ئارامیەکی بە ڕۆحمان دەبەخشی و باوێشکی پێدەدا (کاوە خۆی نزیک دەکاتەوە).

خانزاد: وا دەزانم باس لە گوندەکەی ئێمە دەکەی. ئەم قسانە بۆنێکی خۆش بە مێشکما دەدا ئاوێکی سازگار بە دڵما دەکا. دڵم توندتر لێدەدات و لە حەژمەتان خەریکم باڵ دەگرم.

کــاردۆ: خەمت نەبێ (هەڵدەسێتە سەرپێ) ڕۆژێ دێ باڵمان لێدەڕوێ.

من.. تۆ.. کاوە.. میر. هەموو ئەوانەش کە وەک ئێمەن جووتێ باڵمان لێدەڕوێ و بە ئاسمانی زێدی خۆماندا باڵەفڕە دەکەین.

چاو ئەشکەکان کوێر دەبنەوە و خەندە دەپشکوێ و نیشتمانی پێ دەڕازێتەوە.

خانزاد: تۆ بڵێی ڕۆژێکی وا ببینین؟! (هەڵدەستێ)

کاردۆ: بەڵێ. ئەوسا پەرەسێلکەکانیش دەگەڕێنەوە.

خـــانزاد: گەروابوو، گۆرانییەکی بەدڵی خۆم ڕەنگی سەوزی بەهاری پێوەبێ دادەگیرسێنم و (گۆرانییەکی خۆش لێدەدرێ خانزاد دەکەوێتە جووڵەی سەما ئاسا. کاردۆش وەک ئەو دەکا پاشان کاوە و میر بەشوێنیەوە. بۆ ماوەیەک سەماو هەڵپەرکێیەکی شیرین دەکەن و پاشان شانۆ تاریک دادێت.

شانۆ ڕووناکییەکی کزی تێدەکەوێ، جەستەکان بەڕێ دەکرێن. دەنگێک دێ. دەنگەکە دووبارەو سێ بارە دەبێتەوە. پیرەمێردێک کە بە قورسی دادەبەزێ.

دەردەکەوێ ئەو دەنگی پێیەی لەو شێوەیە بەردەوام دەبێ تا دوا پلیکانە. ساتێک وشک دەوەستێت سەرنجێکی فراوانی نووستووەکان دەدات. وەکو شوکرانە بژێری هەردوو دەستی بەرەو ئاسمان بەرز دەکاتەوە بەرەو لای دیوارەکە دەڕوات. گۆچانەکەی بەهەمان شوێنی جامانەکەیا هەڵدەواسێ. ئەوسا یەک یەک دەڕواتە سەریان و دیقەتیان دەدات کەلێ دەبێتەوە. دیسان دەستەکانی بەرەو ئاسمان بەرز دەکاتەوە و بەچاو تێی دەڕوانێ.

پیرەمێرد: ئەی شای بەخشندە، ئەی کەسی بێ کەسان. من شوکرانە بژێری تۆم و بەندەیەکی دەست بەسەرسنگی قاپی گەورەتانم.

چ شێوازی بەندەیی و کڕنووش بردن و خزمەتێ، لە بەندەیەکی بێ دەستەڵات و بێ بڕستی وەک من بەرامبەر بەم لوتفەی تۆ دەکرێ.

من لقە شکاوێکی شەنی دەستی دۆزەخیەکانم و وا بە مەزنی خۆت دەمگیرسێنیەوە.

(بەرەولای پەیژەکە دەڕوات و قۆڵێکی ڕادەوەشێنێ)

هۆو. هۆو هۆو هۆو. هۆو شیرین خان هۆو (بەرەو پەیژەکە دەوەستێ) هۆو خاتوونی من، پێ بەپێ لەو بەرزیە وەرە خوارەوە (دەست بۆ نووستووەکان درێژ دەکا)

وەرە ببینە چۆن شای بەخشندە دڵی پڕ نوور کردووم. وەرە پێش وەی لەژێر تەوژمی خۆشیا بتاسێم سۆمام بە ورشەی چاوەکانت بخەملێنە. وەرە بزووتی ئەم هەوارگەیە تەماشاکە. وەرە ئەم دیمەنە ببینە. ببینە چۆن پارچەکانی ڕۆحمیان لەگەڕانەوە پێکەوە لکاندووە وەرە ببینە کچە تاقانەکەمان چۆن ڕەنگ پەڕیوی دابڕانە. (بەرەو لای نووستووەکان دەڕوات) وەرە گوێ لەم هەناسانە بگرە.

گەر ئەم شەو تۆیش نەگەڕێیتەوە هەرگیز لێت خۆش نابم ئەی نازانی سبەی جەژنە. خۆ هێشتا کیژە نازدارەکەمان پێ ڕانەگەیشتبوو فێری قبووڵی لێنانێک بێت و جێت هێشتێ خۆ هێشتا فێرت نەکردبوو چۆن چۆنی تەنوور داخات و کولێرەی چەشنی دەنووکی کەومان بۆ پێوەدا، توخوا وەرەوە و باسبەی شەرمەزار و دەستەو ئەژنۆ بەرامبەر بە نیگای براکانی هەڵنەکورمێ وەرە تەماشای ئەم کوڕانە بکە چۆن لە غەریبی و بەڕێ بڕینی دوورەوە گەورە بوون. کابرایەکی پەک کەوتەم بێ دەرامەتم چی جەژنانەیەک شک نابەم. وەرەوە و ببە جەژنانە. ئەم شەو شەوێکی درێژەو بەتەنیایی بۆم

نابڕدرێ. وەرەوە خاتوونەکەم وەرەوە مانەوەت بەتەنیایی یانی چی؟!.

ئەم شەو من مەردومێکی شادمانم. ئەم شەو لەپێکی پیرۆز بەسەر ئازارەکانما دەخشێ. هەتوانێکی سارێژکەر بەسەر برینەکانمان هەڵدەسوێ. ئای لەم ئاسوودەییە وای لەم قولپدانی لەزەتی غەرق بوونەم لە پانتایی بێ کۆتایی حەژمەت شکێنە.

ئەم شەو ئەژنۆ شکاوەکانم دەگریسێنەوە. سوێراوی قووڵی چاوم هیشک دەکا. زەمەنێکە سەری کاسبووم لە غوربەتاگێژ دەخواو جەرگی بەسەرەن بووم لە کوورەی سووتانی جودابیا قەتران دەچۆڕێ.

ئەی هاوسەرە خۆشەویستەکەم. چیدی بانگم نەکەی. ئەم شەو گشت لێرەین بە تەنیا تۆ تەنیای سالاّنێکە تەوژمی پەککەوتوویی ڕێی هاتنی لێ تەنیوم. گەر هاتیەوە چیت بیرنەچێ. چیدی ناگەڕێیەوە. سبەی کە بەیانی دا یەک یەک دەستەکانت ڕادەمووسن. جەژنت لێ پیرۆز دەکەن. گوێت لە مشەی کارژۆڵەکانتە چۆن قوژبنەکانی تەنیاییمیان تەنگ پێ هەڵچنیوە؟

(لەسەر چوارپەل دەکەوێ و هەرجارەی بۆن بەیەکێکیانەوە دەنێ)

بە ئاگایان ناهێنم بابنوون. هەر خۆی دەزانێ چەن ماندوون، بیابانەکان بەرین و مەزنن مرۆ تیا شەکەت دەبێ. بابنوون سبەی بەیانێکی نوێ بە تیشکێکی نوێ بە ڕوخسارێکی نوێوە دەیاننوێنێ. (جامانێکە لە سەری دادەگرێ لەجیاتی سەرین دایدەنێ) ببوورە ئەم شەو ناتوانم وەمێنم. چاوەڕوانتم پێش سپێدە بگەڕێیەوە. هاوسەرە خۆشەویستەکەم.

شانۆ تاریک دادێت شانۆ هەمان تینی ڕۆشنایی پێشووی تێدەکەوێ. مۆسیقایەک تێکەڵ بە دیمەنی نووستووەکان دەبێت. دەنگی پرخەی پیرەمێردەکە دەبیسترێت. تارماییەکی سپی بە پەیژەکەدا دێتە خوارەوە بە نێوان نووستووەکاندا هاتوچۆ دەکات.

تارمایی: ئەی نووستووە سەرگەردانەکان. دەبێ ئێستا سەری بێ ئاگاتان لە باوەشی چ کۆچ کردوویێ مەست بووبێ. باوەشی کەسێک کە تەنیا شێوەیەکی نەگۆڕاوی لەیادتانە، تۆمارکردبێ. داخوا ئێوەش سبەی کە ڕۆژ بۆوە وەکو پیرە خرەفاوەکەم دیسانەوە چاوەنۆڕی کەسێک دەکەن! داخوا دەزانن ئەو دیواری بە لم هەڵچنراوی فیراقە دانارمێ؟ لم.. لم.. لم.. بەهەناو مانا ڕۆچوو، دەشێ ئێستا بەو بۆنی لمە کونەلووت و سییەکانتانم بێزار کردبێ بم بوورن چەند چرکەیەک بۆنی لم هێزی دابڕانی نییە. ئەم شەو هاتووم ئەو خۆشەویستە پەنیازە بەجێ ماوەمان لەم تەنیاییە قورتارکەم. هەناسەدان لە بۆنی لما چ زیانێکی نییە. ئێمە لە لما هەناسەمان داو لمی دڕندە هەناوی شەقار کردین. هەناسەی تاساندین. تکایە چاوەڕوانی کەسێ مەبن لە لما بەلم بووبێ. چاوەڕوانی پەتایەکی کوشندەیە، بەڵام دابڕان کوشندەتر.

(ئاوڕێ لە پیرەمێردەکە دەداتەوە) ئەی مێردە خۆشەویستەکەم ڕەنگ و شێوەی دڵگیرمت لە یادماوە؟. ئەی پیاوە کەنەفتەکەم ئەم شەو هاتووم لەو بەحری غەمت دەربێنم. هەستە. هەستە بڕۆین بۆ ئەو جێیەی ساڵەهایە لێی دەگەڕێی.

(پیرەمێردەکە دەست دەکا بە جموجووڵ لە شێوەی تارماییەک هەڵدەستێ).

پیرەمێرد: شیرین گیان ئەوە هاتیەوە؟ ژنە بە ئەمەک و وەفاکەم. دڵنیابووم لە هاتنەوەت. تەماشا تەماشا ئەو جەرگانە چۆن دەست لە ملانێی خەوێکی بێ سنووربوون. شیرینەکەم. دەزانی کەسانێ گاڵتەیان پێدەکردم. دەمزانی بۆ جارێکی دیکەش بنمیچی ژوورێ مشەی هەناسەی یەکمان بەگوێدا دێنێ.

وەرە نازدارەکەم لە پاڵمەوە ڕاکشێ. هێشتا باڵی شەو درێژە. وەرە وەرە با دیسان جوان ببمەوە.

تارمایی: شەوی چی مێردە ئازیزەکەم، ڕاکشانی چی؟ چما هێشتا دەکرێ لە باوەشی تاریکیا ڕاکشێین. هەڵسە بکەوە تەک من، بابەرز بینەوە. لەو بەرزیە لەو ئاسمانە ئەوەی ناوی تاریکییە نییە، تەنیا ڕووناکی و بەس. چون گوڵە بەڕۆژە هەردەم ڕوو لە ڕۆژ دەبین. (دەستی بۆ درێژ دەکات)

دەستتم پێدە، ئەم جەستە لاواز و ڕۆحە تەنکەی تۆ چی دی بارتەقای ئەم مەینەتی و تەنیاییە نابن. دەبینم چۆن سۆمات لە چاوەڕوانی سواوە و پێڕاناگا چ سارێژێکی برینەکانمان ببینێ وەرە با بەرز بینەوە لەو بەرزیە ڕا بڕوانە وڵاتی ئازادبوو چەند ڕازاوە. ببینە چۆن مەملەکەتی لم دەست بە چەناگەو لێو بەبزە چاویان بڕیوەتە سەمای پەپوولەی شادی نیشتمان. وەرە چیدی لەم ژێرباری ناهەمواریە مەمێنە. ئەمانە جەرگی تۆ نین. ئەمانە خەونەکانی تۆ نین. ئەمانەش داماوێکی تەنیای خۆت ئاسان هاکا لەو مەملەکەتی لمەوە خەونەکانیان هاتن و

ڕاپێچیان کردن.

وەرە. وەرە. دەستتم دەیە مووچەرمووو هەڵگەڕاوەکەم. وەرە هێزێکی وام بدەرێ ئەم دیواری دابڕانە بڕووخێنم. وەرە ئازیزەکەم وەرە با تەزووی دەستەکانت لەشە ساردو سڕەکەم بێنێتەوە جۆش. وەرە وەرە بابڕۆین.

وەرە (پیرەمێردەکە دەستی دەداتێ و دەڕۆن)

شانۆ تاریک دادێت

شانۆ لە دیمەنەکانی دیکە پتر ڕووناک دەبێ. دەنگی بانگی جەژن دێ، هەموو ڕاکشاون. میر هەڵدەستێ لەسەر چەرپایەکە دادەنیشێ.

میر: (بانگی خانزاد دەکا) تاتی. تاتی.

خانزاد: (کە لەسەر زەویەکە ڕاکشاوە بە ئاگادێ هەڵدەستێتە لای میر)

بەیانیت باش برا شیرینەکەم.

میر: ئێرە کوێیە؟

خانزاد: ئێرە (هەڵدەستێتە سەرپێ چاو بە ژوورەکەیا دەخشێنێ پیرەمێردەکە دەبینێ) ئێرە ماڵی خزمی خۆمانە، بەڵێ ئەمانە هەموو کەسی ئێمەن. ئەها ئەوە پیرەمێردەکەیە. کە دەیگوت میر کوڕی منە وەرن بۆ لای من با چیدی گڤەی باو ڕەشەباتان گوێ لێ نەبێ.

ئەی بیرت چوو دوێنێ ئالێرە نانمان خوارد.

(کاوەو کاردۆش بەخەبەر دێن)

کاوە: ئەوە پیرەمێردەکەیە هاتۆتەوە.

کاردۆ: بەوە دەچێ خۆی بێ، داخوا کەی هاتۆتەوە.

کاوە: مامە.. مامە.. (بانگی پیرەمێردەکە دەکا)

خانزاد: بۆ بەخەبەری دێنی خوا دەیزانێ کەی هاتبێتەوە.

کاردۆ: کەسێکمان بە ئاگا نەبووینە لە هاتنەوەی.

خانزاد: ماوەیەکی درێژە بەم شێوەیە نەخەوتووم، بەڵام...

کاوە: بەڵام چی؟

خانزاد: بەڵام لەم نووستنە قورسەی ئەم شەو خەونێکی سەیرم بینی.

کاردۆ: خەونی سەیر.. بیگێڕەوە؟

خانزاد: خەونەکەم چ پێوەندیەکی بێرەوە نەبوو، تەنیا ئەو پیرەمێردە نەبێ.

کاوە: خەونی چی. ئێستە کەی کاتی گێڕانەوەی خەوە.

کاردۆ: من زۆرم باوەڕ بەخەو هەیە، ئادەی بۆم بگێڕەوە.

خانزاد: (دەست دەکا بەگێڕانەوەی) مایەی سەرسوڕمانم بوو. ئەو پیرەمێردە پەک کەوتەی ڕەنگ مردوو لێ نیشتووە. قیت و قۆز بە بەرگێکی بە بەهای سەرنج ڕاکێشەوە. سەرچۆپی ڕەشبەڵەکێکی گەلێ مەزنی دەگێڕا، دەستی لە دەستی ژنێکی باڵا بەرزی جوان و جحێڵ توند کردبوو. جیهانی خستووە جۆش و خرۆش.

کاردۆ: بەڵام ئەمە هەرگیز خەوێکی باش نییە جەنابتان دیوتانە. من وەک بیستووم

هەڵپەڕکێ و زەماوەند مایەی شین و کۆست کەوتنە.

کاوە: ئێمەش دەستمان گرتبوو؟.

خانزاد: نا، نا. هەرگیز هەر لەو نزیکانەش نەبوون. تەنیا من و میر نەبێ لە قوژبنێکەوە مات و مەلوول تێمان دەڕوانی.

کاوە: کەواتە چی مەترسیەک لەو خەوەدا نابینم. ئێمەی لێ نەبووین و ئێوەش چ دڵێکتان پێ خۆش نەبووە. لەو باوەڕەش نیم ئەو پیرەمێردە کەسێکی مابێ بۆی ببنە مایەی شین و کۆست کەوتن.

کاردۆ: تۆ چوزانی کەس نییە؟

کاوە: گەر هەیبوایە. نەیدەویست ئێمە بکا بەکوڕ و منداڵی خۆی.

خانزاد: بەڵی ڕاست دەکا. دوێنێ شەو ئەوەی نانەکەی بۆ هێناین بێ کەسی پیرەمێردەکەی پێ ڕاگەیاندین.

کاردۆ: بەم حیسابە بێ ئێمە کەسی ئەوین. لە خەیاڵی خۆی وایە.

کاوە: مەبەستت چییە؟

کاردۆ: نا. هیچ.. تەنیا ئەوەندە پێی ڕاگەیەنین کە ڕازی نین ببینە منداڵی، ئەو کێشەیە کۆست کەوتنێکە بۆی.

کاوە: واز لەم وتە وتانە بێنن. من بە ئاگای دێنم، بەڵکو قاوەڵتیەکم بداتێ. چیدی چاوەڕوان نابم ئەوڕۆ جەژنەو دەچمە سەیرانگاکان.

(کاوە دەڕواتە لای پیرەمێردەکەوە، بەسڵەمینەوە و لە سەرخۆ بانگی لێدەکا) مامە.. مامە.. (تەماشایەکی خانزادو کاردۆ دەکا. دیسانەوە بانگی دەکا) مامە.. مامە.. (دەنگی بەرزتر دەکات) مامە.. مامە.. هەستە وا لەسەر داوای خۆت لێرە ئامادەبووین تا ببین بە کوڕو کچی تۆ. (هیچ وەڵامێکی نابێ بە ئاستەم دەستێکی لێدەدا) مامە.. مامە. (زیاتر دەستی دادەگرێ و بە دەنگێکی بڵندتر بانگی دەکا، بەڵام بێ سوودە).

کاردۆ: (لێی نزیک دەبێتەوە) ئەوەچییە، دەنگی هەناسەشی.... ئایا پێویست وایە یەکێکی لەم تەمەنە پرخەی ژوورەکە بتەنێ.

کاوە: (بە توندی ڕای دەوەشێنێ) مامە پیرە.. مامەپیرە.. هەستە ئەمڕۆ.

ئەوەمان لەگەڵ مەکە.. ئەمڕۆ جەژنە و قبوڵیەکمان بدەرێ بۆنی ئەم ڕۆژەی لێبێ.

کاردۆ: (بەخانزاد) خەوەکەت بەڕاست گەڕا ئەو پیرەمێردە گیانی تێدا نەماوە.

(کاردۆ دەڕوات دەستێ بە هەردوو چاویان دێنێ. کاوە دەسڵەمێتەوە بەرەو دوا دەکشێ. میر خۆی کوور دەکاتەوە)

خانزاد: ئێمە سەرەخۆرەین نەیارێکی ئەم دەورانەین. لە هەرکوێ شین و کارەسات و مەرگەساتەکان بیانەوێ سەرهەڵدەن، ئێمە دەدەنە پێش خۆیان.

کاوە: (شڵەژاوە) باشە چاوەڕێی چین؟ مەبەستم نیازی چیتان هەیە. چی دەکەن لەو جەستە بێ گیانە. بە قسەی من دەکەن ئێرە جێ بێڵین.

خانزاد: ئێمە، یان ئەو تەرمە.

کاوە: چ جیاوازیەکی نییە.

خانزاد: ئەو تەرمە جێ ناهێڵین، ئەوە جەژنانەیەو دەبێ قبوولی کەین.

کاردۆ: با خەڵکانێ ئاگادارکەینەوە.

خانزاد: دەنگی چەکووشی ئاسنگەرەکەش نایە.

کاوە: من پێوەندیم بەم کایەیەوە نییە. جەژنانەی واشم ناوێ و ئێرە جێ دێڵم

خانزاد: (پێشی دەگرێ) بەدەستی خۆت نییە هاوبەشمانی لەم کایەیە.

کاردۆ: ئێمە چیمان پێ ناکرێ دەچم کەسانێ بانگ دەکەم.

کاوە: کەسانێ بۆچی؟

کاردۆ: دەبێ بزانن کەسێک مردووە.

کاوە: توخوا ئەمەش کەس بوو، من نازانم بۆ کوێ بڕۆم.

خانزاد: بۆ گۆڕستان.

کاوە: دەم شڕەی سەرەخۆرە، خەونەکەی تۆ بوو.

خانزاد: بەڵام ویستی من نەبوو.

کاردۆ: ڕزگاری بوو.

خانزاد: ئەم شێوە کۆچ کردنە. دیاریەکی شاهی شاهانە. بۆ پیاوچاکان.

کاوە: (لەسەر تەرمەکە دەوەستێ) هەی کە نەفتی بە جادوو، وادەی مەرگی خۆتت چۆن زانی؟.

خانزاد: دەستی تاوان بۆ مردوو درێژمەکە.

کاوە: بانگی کردین تانەیەڵن ئەو لەشە بێ کەڵکەی بگەنێ.

خانزاد: دەکرێ هەروا بە دیار تەرمێکەوە بۆڵەکەین؟

کاوە: (دەچێتەوە لێواری چەرپایەکە و تەماشای دەرەوە دەکا) ئەوە چییە دەڵێی ئەم شارە ڕەوی کردووە، یەک جووت پێڵاو نابینم.

کاردۆ: ئەی گوایە ئەمڕۆ جەژن نییە.

لەم کاتە یا دەنگێ لای پەیژەکەوە دێ. هەموو ڕادەچڵەکێن کاوە بازێک هەڵدەدا هەر کەسە لە پاڵێکەوە چاوەڕوان دەبن کەسێک بە پەیژەکاندا دادەبەزێ. هەمان منداڵەکەی دوێ شەوە. قابلەمەیەکی بەدەستەوەیە لێیان نزیک دەبێتەوە.

منداڵ: (بە وەستانەوە تەماشایان دەکات) جەژنتان پیرۆز بێ (بێ وەڵام هەموو تەماشای یەکتر دەکەن. منداڵەکە قابلەمەکە لە تەک سەری پیرەمێردەکەوە دادەنێ. دەڕوا قابلەمەکەی دوێنێ شەو هەڵدەگرێ و زۆر لەسەرخۆ بەرەو دەرەوە دەڕوات. ئەوانیش بە حەپەساوی تەماشای یەک دەکەن و چاو لە پیرەمێرد و قابلەمەکە دەبڕن. خانزاد دەستی میر دەگرێ و بەرەولای قابلەمەکە. ئەوەکانیش بەرەو ئەوێ دەجووڵێن لە دەوری دادەنیشن و دەست دەکەن بە نان خواردن.

شانۆ تاریک دادێ.

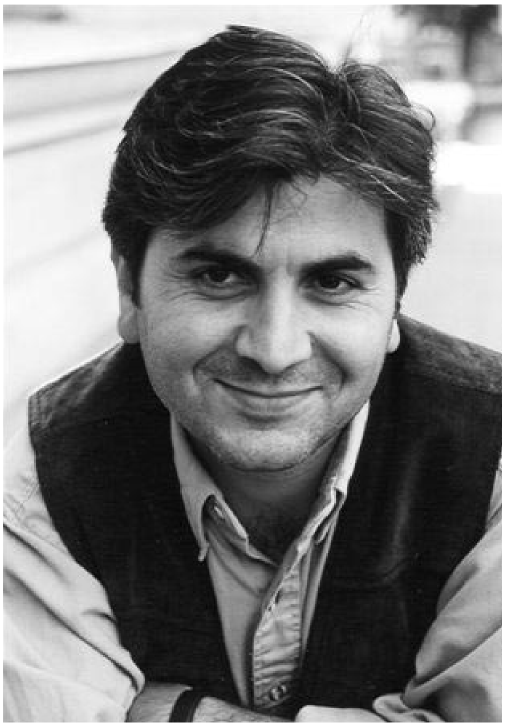

فرات جەوەری یەکێکە لەو نووسەرە کوردانەی کە بە زاراوەی کورمانجی ژوورین و بە کوردییەکی پەتی و ڕەوان دەنووسێ. لە بواری چیرۆک نووسیندا شان بەشانی ئەو کەسانە دێت کە بەردەوام بەرەو پێشەوە چوونە و کۆڵیان نەداوە. هەر لە سەرەتای هەشتاکانەوە دەنووسێ و ئێستاش لە ناو نووسەرانی تاراوگەدا چالاکییەکی ئەدەبی زۆری هەیە و چیرۆکەکانی لە ئەنتۆلۆژیای ئەڵمانی، عەرەبی و تورکییەکاندا وەک نموونەی چیرۆکی کوردی هێنراونەتەوە.

فرات جەوەری ئەندامی یەکێتی نووسەرانی سوێد و penی ئەو وڵاتەیە. هەر لە سوێد دەروونناسی منداڵان و لە زانکۆکانی ستۆکهۆڵمیش «ژیان و کولتووری ئەتنیکەکان» و «دیرۆکی ئەدەبیاتی ڕووسیا»ی خوێندووە. لە پەراوێزی کاری ئەدەبیدا وەک مامۆستا، وەرگێڕ و لێوەکۆڵ و لە کۆنسەی کولتووری دەوڵەتیشدا وەک شارەزا لە بواری ئەدەبیاتی کەمینەکاندا کاری کردووە.

لە میانەی سەردانێکیدا لە پاییزی ٢٠٠٥ بۆ کوردستان، لەسەر هەندێک تەوەری وەک ڕەوشی ئێستا و ڕابردووی ئەدەبیاتی کوردی، کاریگەری غوربەت لەسەر نووسەرانی کورد، چۆنیەتی لێک نزیک کردنەوەی زاراوەکان و ئەزموونی نووسەرایەتی و ... تاد دواندمان، کە ئەمەی خوارەوە ئەنجامەکەیەتی.

فرات جەوەری:
غەریبی تێکشکانە، بۆ ئەوەی تێک نەشکێم پەنام بردە بەر ئەدەبیات.. کەسێکیش بە دڵ کار بکات لە سەد کەس باشترە کە بێ دڵ کارێک دەکەن

هەڤپەیڤین: سەلاحەدین بایەزیدی

ئەو نەوەیەی لە تاراوگە پێدەگات، ناتوانێ نوێنەری هەست و نەستی کوردەکان بێت لە وڵاتی خۆیان

* لەوانەیە پرسیارکردن سەبارەت بەژیانی شەخسی، شتێکی کلاسیک بێ، بەڵام لەبەر ئەوەی خوێنەرانی زاراوەی کورمانجی ناوین هیچ شارەزاییەکیان لەسەر تۆ نییە، خراپ نییە لەم بابەتەوە بکەوینە ناو.

– لەدایکبووی نوسەیبینم و گەنجێتیم لەو شارە تێپەڕیوە. ساڵی ١٩٨٠ پەڕیوەی سوێد بووم و ئەوا ٢٥ ساڵە لە سوێد دەژیم. لە سوێد بەشێوەیەکی ئەکتیڤ دەستم بە خەباتی ئەدەبی کرد. یەکەم کتێبم ساڵی ١٩٨٠ دەرکەوت و هەتا ئێستا ١٣ بەرهەمی نووسراوم هەیە و ١٤ کتێبیشم لە زمانی بیانییەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی. لەنەوەدەکان گۆڤارێکم بەناوی (نوودەم) دەرخست کە گۆڤارێکی وەرزانە بوو و دە ساڵ لەسەر یەک بڵاو بۆوە. هەروەها چاپخانەیەکیشم دامەزراند بەناوی نوودەم کە هەتا ئەمڕۆ نزیکەی سەد کتێبی پێشکەش بە کتێبخانەی کوردی کردووە.

* ئەو کتێبانە چین؟

– هەم کتێبی نووسەرانی کوردە و هەم بەرهەمی وەرگێڕدراوە لە زمانە بیانییەکانەوە. چەند نموونەیەکی کورمانجی خواروشی تێدایە.

* ئەو کاتەی لەتورکیا بووی، شتێک بەناوی ئەدەبیاتی کوردی هەبوو؟ ئەگەر بەڵێ، چۆن و لە چ ئاستێکدا بوو؟

– لە سەرەتای دامەزراندنی کۆماری تورکیاوە هەتا ساڵی ١٩٨٠ واتە لە ساڵی ١٩٢٠ هەتا ئەو ڕۆژەی لە تورکیا دەرکەوتم، تەنانەت دە کتێبی کوردی دەرنەکەوتبوو. وەک ئەدەبیات تەنیا دەتوانم ئاماژە بە دوو نموونە بکەم ئەویش کتێبی «محەممەد ئەمین بۆز ئەرسەلان»ە کە کۆمەڵە چیرۆک بوو و ساڵی ١٩٧٠ بڵاوبۆوە. ئەوی تریش کۆمەڵە شیعرێکی «ڕۆژان بەرناس» بوو کە ساڵی ١٩٧٩ چاپ و بڵاو بۆوە. دیارە کۆماری تورکیا بەدروشمی تاک نەتەوە، تاک ئاڵا و تاک زمان دامەزراو لەچوارچێوەی ئەو سیاسەتەشدا زمانی کوردی لەبنەڕەتدا قەدەغە کرا. بەهیچ شێوەیەکی فەرمی، کورد نەیدەتوانی بەزمانی خۆی پەروەردە ببینێ و کاتێک کە زمانێکیش قەدەغە کرا و تۆ نەتتوانی بەم زمانەی خۆت ئیفادە بکەی، ئەوا ناتوانیت بەرهەمێکی ئەدەبیشی پێ بخوڵقێنی. ئەو کاتانەی منیش تازە دەستم بە نووسین کرد واتە ساڵی ١٩٧٨، وشەی کوردی لە هیرۆئینیش قاچاغتر بوو، بۆیە ناتوانم باس لە ئەدەبیاتی کوردی لەم قۆناغەدا بکەم.

* ئەی دوای هەشتاکان؟

– وەک دەزانین ئەیلوونی ١٩٨٠ کودەتایەکی عەسکەری ڕووی داو لەئەنجامدا حکوومەتی سوپا هاتە سەر کار. بۆیەش گەلێک سیاسەتوان و چالاکی گەنجی کورد ڕوویان لە ئەوروپا کرد و زۆربەشیان لە سوێد نیشتەجێ بوون. لەلایەکەوە کودەتای سەربازی ماڵوێرانی لەگەڵ خۆی هێنا و لەلایەکی تریشەوە بوو بەهۆی ئەوەی کورد لە تاراوگە بەتایبەت بەخۆی دابێتەوە و گرنگی بە زمان و مەوجوودییەتی خۆی بدات.

* لەو کاتانەدا، لەگەرمەی زوڵم و زۆری دوژمن و ڕاوەدوونان و کۆچ و ئاژاوەدا، زۆربەی لاوانی کوردستان چ لە دەرەوە و چ لەناوخۆ، وە دوای سیاسەت دەکەوتن و بەشداری ڕیزەکانی چەپی تورک یاخود بزاڤی سیاسی – چەکداری کورد دەبوون، تۆ چۆن ئەدەبیاتت هەڵبژارد، لەناو سیاسەتدا نەخنکای و لەوانە گرنگتر بەکوردی نووسیت؟

– منیش کەوتمە ناو سیاسەتەوە و لەم چوارچێوەیە بەدەر نەبووم. چەند ساڵێک ئەندامی ڕێکخراوی (DDKD) بووم، بەڵام ئەو کاتەی چوومە سوێد، بەتەواوەتی لە ڕێکخستن دابڕام و بۆم دەرکەوت کە ناتوانم خۆم لە چوارچێوەیەکی سیاسیدا بهێڵمەوە. هەروەها تەڤگەری سیاسی گەنجان لە باکووری کوردستان کە ئامانجی ئەوە بوو سیستەمی دەرەبەگی هەڵوەشێنێتەوە و کۆمەڵگایەکی نوێ بنیات بنێ، فەلسەفەی مارکسیسزم – لینینیزمی بە بنەما دەگرت، لەم چوارچێوەیەشدا نەتەوە و زمان و کولتووری نەتەوەیەک وەک دیاردەیەکی کۆنەپەرستانە چاوی لێدەکرا. ئەگەر داوای پەروەردە و قسەکردن بە زمانی کوردیت کردبا، وەک ناسیۆنالیست لەقەڵەم دەدرای. ململانێیەک لەمندا دروست بوو، ئێمە دەمانگوت پێویستە نەتەوەیەک ڕزگار بکەین، بەڵام بە زمانەکەی قسەمان نەدەکرد. دانوستان و گفتوگۆی نێوانمان بە تورکی بوو. چونکە بەئەدەبیاتی مارکسیستی – لینینیستی گوێش کرابووین و بەرهەمی ئەو ئایدیۆلۆژیایەش تەنیا تورکی بوون. پاش ماوەیەک هەستم کرد کە شتێکی هەڵەیە. ئەو کاتانە بەڕێکەوت کتێبێکی جگەرخوێن لە کوردستانی سوریاوە گەیشتە

دەستم، یەکەم جار بوو بەرهەمێکی کوردیم دەبینی. سەرەتا زۆر سەیر هاتە پێش چاوم، بەڵام پاش چەند جار خوێندنەوە، تێگەیشتم کە خوێندنەوەی کوردی چەندە سانایە. واتە کەسێک کە ئەلف و بێ بناسێ و بتوانێ بەکوردی قسە بکات، لە ماوەیەکی زۆر کورتدا فێری زمانی خۆی دەبێ. کتێبەکەی جگەرخوێن برووسکەیەکی لەناخمدا چاند، چونکە حەزیشم لە ئەدەبیات بوو، دەستم بەنووسینی کوردی کرد. لەمەودوا ئیتر دەمارگیری ئایدیۆلۆژی و سیاسەتی حیزبایەتی سەرنجی ڕانەکێشام و بەیەکجاری وازم لێ هێنا. یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی دەرکەوتنیشم بۆ سوێد ئەوە بوو بەڕاحەتی بتوانم بە زمانی خۆم بخوێنم و بنووسم.

* ئەو کتێبەی جگەرخوێن کە لەسووریاوە بەدەستت گەیشت، ناوی چ بوو؟

– نایەتەوە بیرم.

* بەشیعر دەستت بە نووسین کرد یان بە چیرۆک؟ لە ژێر کاریگەری کێ بوو؟

– بەشیعر دەستم پێکرد. لەسەرەتادا کە هێشتا لەفەلسەفەی چەپ ڕزگار نەببووم، ئەو شتانەی موتالاشمان دەکردن لەو چوارچێوەیە دابوون. شیعرەکانی پابلۆنیرۆدا، مایکۆفسکی، مەحموود دەرویشم دەخوێندەوەو کاریگەرییان لەسەرم دادەنا. تا ساڵی ١٩٨٢ش شیعرم نووسی و پاشان بەیەکجاری ماڵئاواییم لێکرد و ڕووم لە چیرۆک و پەخشان کرد.

* یانی جیهانبینی سیاسی کاریگەری لەسەر جیهانبینی ئەدەبییش دانابوو؟

– بەڵێ. بەڵێ. ساڵی ١٩٨٠ کۆمەڵە شیعرێکم بەناوی "هەڵمەت دەبەین" چاپ کرد، واتە دەمەوێ بڵێم جیهانبینی سیاسی و چینایەتی کاریگەری هەبوو. هەروەک چۆن ئامانج پرۆلیتاریای دیکتاتۆری بوو، هەموو شتەکانی دیکەش لەو بازنەیەدا دەخولانەوە. پاش دەرکەوتنم بۆ دەرەوەی وڵات، بگرە لەناوخۆش، زیاتر کورتە چیرۆک سەرنجی ڕادەکێشام. هەتا لەپەرگیری ئایدیۆلۆژیا و سیاسەتی ڕۆژانە زیاتر دوورەپەرێز دەبووم، بەو ئەندازەیە نزیکی ئەدەبیات دەبووم. ئیتر دەمتوانی وەک کەسایەتییەکی ئازاد و سەربەخۆ بکەومە ناو جیهان و ژیانی ئەدەبییەوە.

* بێگومان ئەگەر ماوەیەکی درێژ لەشوێنێک بژی، زۆر شت لەدەست دەدەی و هەندێک شتی نوێ وەردەگری. سوێد چی پێ بەخشی و تۆ چیت لێ وەرگرت؟

– کاتێک چوومە سوێد، وەک هەموو بیانییەکی تر بەڕێ کرام بۆ کۆرسی فێربوونی زمان. بەر لەهەشتاکان تەنیا بەتورکی دەمخوێندەوە و لەسوێد ڕەوتی موتالاکردنم گۆڕدرا. لەهەر گەڕەکێکی سوێد کتێبخانەیەکی گەورە هەیە کە بەهەموو زمانەکانی دنیا کتێبت دەست دەکەوێ. ئەو گەڕەکەی منیش لێی دەژیام، کتێبخانەیەکی دەوڵەمەندی لێ بوو، لەوێ کۆمەڵێ کتێبی تورکیش هەبوون، سەرەتا دەستم کرد بەخوێندنەوەی ئەو کتێبانەی پێویست بوو لەتورکیا خوێندبامەوە و سیاسەت نەیدەهێشت، پاشان کە فێری زمانی سوێدی بووم، دەروازەی ئەدەبیاتی سوێدیشم کردەوە. سوێد وڵاتێکی بچووکە و نەک تەنیا لەبواری تەکنۆلۆژیاوە، بەڵکو لەڕوانگەی ئەدەبیشەوە ڕۆڵێکی گەورە دەبینێ. وەک دەزانین ناوەندی خەڵاتی هەرە گەورەی ئەدەبی لەو وڵاتەیە کە ئەویش خەڵاتی نوبڵە. مانەوە لەو وڵاتەدا دەرفەت و شانسێکی گەورە بوو بۆ من و دەروازەی گەورەم لەبەردەم کرایەوە. بەڕێگەی زمان و ئەدەبیاتی سوێدی، ئەدەبیاتی گەلانی تریشم ناسی.

* باسی خەڵاتت کرد، ئایا هیچ خەڵاتێکی کوردستانی یان جیهانیت وەرگرتووە؟

– ئەنیستیتۆی کوردی بەرلین جارێک بەبۆنەی چاپخانەی (نوودەم)ەوە، خەڵاتێکی پێشکەش کردم، دیارە هێشتا گەنجم و ڕێگەیەکی درێژم لەبەر دەمە.

* باسی خۆت و یەکێتی نووسەرانی سوێد بکە.

– لەساڵی ١٩٨٧ەوە ئەندامی یەکێتیی نووسەرانی سوێدم. لەو یەکەمین کەسانەم کە بوومە ئەندام. لەلایەن یەکێتییەکەوە بۆرس پێشکەش بە ئەندامانی دەکرێت. بۆ نموونە، ئەگەر ڕۆمانێک بنووسم، دەتوانم پێشنیار بکەم جێگەیەکم بدەنێ یان داوا بکەم بەڕێم بکەن بۆ وڵاتێکی تر و لەوێ ڕۆمانەکەم تەواو بکەم. دوا بەشەکانی ڕۆمانی دواییم بەناوی "پاییزێکی درەنگ" لە یۆنان تەواو کرد کە بەڕێگەی یەکێتی نووسەرانی سوێد چووبووم.

* ئایا هیچ کتێبێکت وەرگێڕدراوەتە سەر زمانەکانی تر؟

– بەڵێ هەندێک بەرهەمم بۆ زمانی ئەڵمانی، سوێدی و تورکی وەرگێڕدراون. هەروەها سێ کتێبم کراونەتە عەرەبی و وا خەریکە دەکرێنە زاراوەی کورمانجی ناوینیش.

* با بچینەوە سەر هەندێک شتی گشتی، ڕەوشی ئێستای ئەدەبیاتی کوردی (کورمانجی ژوورین) چۆن

هەڵدەسەنگێنی؟

– هەموو کەس دەزانێ کە ئەدەبیاتی کلاسیکی کورمانجی دەوڵەمەند بوو، وەک بەرهەمەکانی مەلای جزیری و خانی، بەڵام کاتێک کە دێینە سەر باسی ئەدەبیاتی نۆژەن، هەر وەک ئاماژەم پێدا، دوای دامەزراندنی کۆماری تورکیا، لە ئەنجامی سیاسەتەکانی ئەم دەوڵەتە، ئەدەبیاتی کلاسیک کە ترادسیۆنێکی بەخۆوە گرتبوو، بەجارێک دابڕا، چونکە یەکێک لەهەنگاوەکانی شۆڕشی کەمالیزم، گۆڕینی پیتی عەرەبی بوو بۆ لاتینی.

* هۆکارەکەی تەنیا گۆڕینی پیتی عەرەبی بوو یان..؟

– نەخێر.. ئەگەر ئەدەبیاتی کۆن دەربازی پیتی لاتینی ببوایە و زمانی کوردی قەدەغە نەکرابایە، ئەوا ئەدەبیاتێکی مودێرن سەری هەڵدەدا. بۆ وێنە ئەدەبیاتی تورک دوای کۆمار دەگەشێتەوە. ئەوان زمانی خۆیان قەدەغە نەکرد. بەرهەمی ئەوانیش بە پیتی عەرەبی بوو، بەڵام چونکە ئەوان ئەدەبیاتی عوسمانییان دەربازی لاتینی کرد و دەستیان کرد بە وەرگێڕانی ئەدەبیاتی بیانی، بەم جۆرە زمانی خۆیان پوختەتر کرد، بەڵام لە سییەکاندا لەشام جەلادەت ئالی بەدرخان، گۆڤاری هاواری دەرخست و ئەوە خاڵی دەستپێکی ئەدەبیاتی نۆژەنی کوردی بوو.

لە سییەکاندا جەلادەت بەدرخان گۆڤاری هاواری دەرخست و بووە خاڵی دەستپێکی ئەدەبیاتی نۆژەنی کوردی

* لەتاراوگە و بەپێشەنگی گۆڤاری هاوار؟

– هەتا ساڵەکانی ١٩٤٠ و ١٩٤٣ گۆڤاری هاوار، ڕۆناهی، ڕۆژا نو، ستێر لەلایەن هەردووک برا واتە کامەران و جەلادەت بەدرخان لەشام و بەیرووت دەردەکەوتن، بەڵام ئێمە لەو ئەدەبیاتە بێ بەش بووین. واتە ئەم ئەدەبیاتە بەدەرفەتێکی زۆر سنووردارو بەکادیرێکی کەمەوە، نەدەگەیشتە لای ئێمە. هەروەها پاش شۆڕشی ئۆکتۆبەری ڕووسیا و دامەزراندنی سۆسیالیزمی سۆڤییەت، کوردەکانی سۆڤییەتی پێشووش دەرفەتیان بۆ ڕەخسا. گەلێک بەرهەمی ئەدەبی بڵاو بوونەوە، بەڵام بە پیتی کریلی بوون و نەماندەتوانی کەڵکیان لێ وەربگرین، ئەگەر بە لاتینیش بوایە، دیسان لەبەر سنوورە قایمەکان نەدەگەیشتە دەست ئێمە و لەوانیش دابڕابووین و لەلایەکی ترەوە جموجوڵی ئەدەبی کوردەکانی تورکیا لەحەفتاکاندا بە زمانی تورکی بوو. لەبەر ئەم هۆکارانە ئەدەبیاتی مۆدێرنی کوردی لە خەوێکی قووڵدابوو. پاش هەشتاکان هێدی هێدی وەخۆ کەوت و بەشێوەیەکی بەرچاو بۆ پێشەوە هەنگاوی نا. سوێدیش، کە وڵاتێکی دیموکراتە و ڕێز لە کولتوورەکانی دیکە دەگرێ و دوور لە ڕاسیزم و ڕەگەزپەرستی، دەرفەتێک بۆ کورد ڕەخسا کە وەک نەتەوەیەک خۆی بقەبڵێنێ. کوردەکانی باکوور بەتایبەتی هەندێک لە سایکۆلۆژیای خۆ بچووک دیتن ڕزگاریان بوو. لەتورکیای کەمالیدا کە کورد وەک نەخوێندەوار و پاشکەوتوو و کێوی چاوی لێدەکرا، لە ئەورووپا ڕێزی لە تورک زیاتر بوو. هەروەها منداڵە کوردەکان توانیان لە سوێد بەزمانی خۆیان پەروەردە ببین و لە هەمووی گرنگتر ئەو کەسانەی بەکاری ئەدەبییەوە خەریکن، دەرفەتی مادییان بۆ دابین کرا. بۆ نموونە من لەیاداشتەکانی جەلادەت ئالی بەدرخاندا خوێندوومەتەوە کە کاتێک لە میونیخ دەیخوێند، پێش شەڕی دووەمی جیهانی، وای لێدێ کە چاکەتەکەی بفرۆشێ بۆ ئەوەی بژی. لێرە نووسەر ناکەوێتە ناو قەیرانێکی بەم جۆرەوە و دەزگایەکی کولتووری هەیە کە یارمەتی مادی و مەعنەوی نووسەر دەدات. ئێمەی کوردیش لەو یارمەتییە بێ بەش نەبووین. بۆیە هێدی هێدی ئەو سیاسییانەی بەدوای کودەتا پەڕیوە بوون و نەگەڕانەوە وڵاتی خۆیان و وازیان لە سیاسەتیش هێنا، ڕوویان لەئەدەبیات کرد. دەتوانم بڵێم هەم لەبواری چیرۆک و هەم لەبواری ڕۆمانەوە (لەوانەیە سەبارەت بەهەڵبەست وا نەبێ) هەنگاوێکی گەورە بەرز کرایەوە. وێڕای ئەوەی دیسان سنووردارە، بەڵام دەکرێ باس لە ئەدەبیاتێکی نۆژەنی کوردی بکەین کە تەنانەت وەردەگێڕدرێتە سەر زمانە بیانییەکان و نیشانەی ئەوەیە گەردوونی دەبێت و سنوورەکان تێدەپەڕێنێ کە مایەی خۆشحاڵییە.

* ئەو شتەی سەرنجی ڕاکێشاوم ئەوەیە کە لە زاراوەی کورمانجیدا زیاتر گرنگی بە ڕۆمان دەدرێ هەتا ژانرەکانی تری ئەدەب، ئەویش بەپێشەنگی کەسانی وەک محەممەد ئوزون و ئێوە و هەندێک کەسایەتی تر. هۆکارەکەی بۆ چی دەگەڕێتەوە؟

– لە وڵاتە پاشکەوتووەکان شیعر پێگەیەکی بەهێزی هەیە. تەنانەت ماوەیەک لەوڵاتانی ئەمەریکای لاتین وەک پەیامبەرێک چاو لە شاعیر دەکرا و شاعیرەکان بێ پارە سواری پاس دەبوون. ئەمڕۆش لە وڵاتانی جیهانی

سێیەم هەر بەم جۆرەیە. لەوانەیە لە کوردستانیش وا بێ، بەڵام لە ئەوروپا بەپێچەوانەیە. لە ئەوروپا و بەتایبەتی سوێد کەم چاپخانە کتێبی شیعر بڵاو دەکەنەوە. ئەو شاعیرانەی خەڵاتی نوبڵیان وەرگرتووە، بەزەحمەت پێنج سەد کتێبی شیعریان دەفرۆشرێ. کتێبخانەکانیش کتێبی شیعر ناکڕن. نەک بڵێی بێ نرخە، بەڵکو خوێنەری کەمە. منیش لە گۆڤاری نوودەم هەتا بۆم کرا گرنگیم بە لایەنەکانی تری ئەدەب دا. وەک چیرۆک و پەخشان، دیارە ئەمە کاریگەرییەکی بەرچاوی هەبوو، چونکە ئەو شیعرانەی دەنووسران و بەڕێ دەکران، سێبەری ئایدیۆلۆژییان پێوە دیار بوو و لەدژی زوڵم و زۆرداری هۆنرابوونەوە. پەیامێکی سیاسییان هەبوو. پاش ئەم ژیانە سیاسییە، بەدوای ئەدەبیاتێکی گەردوونیدا وێڵ بووین کە بتوانین هەست، خەون، ئازار و فەنتازییەکانمانی پێ دەربڕین. چیرۆک و ڕۆمان جێگەی شیعریان گرتەوە، چونکە زمانێکی جیهانی تریان هەبوو.

* لەئەدەبیاتی کورمانجی ژووریندا، دابڕانێک هەیە هەر لە مەلای جزیری و ئەوانەوە هەتا جگەرخوێن. ئەم دابڕان و بێدەنگییە تەشەنەی کردۆتە بوارەکانی ڕۆژنامەوانیشەوە. دوای هەوڵە ڕۆژنامەوانییەکانی بنەماڵەی بەدرخان دابڕانێک هەیە هەتا دەرچوونی گۆڤاری (نودەم)یش. لەهەندێک بواردا هاوار و نوودەم لێک دەچوێنم. بەشی خۆی باسی هاوارت کرد، ئەی نوودەم چۆن هەڵدەسەنگێنی؟

– ڕاستە. هاوار بەدەستپێشخەری کەسێک بڵاو دەبۆوە، بێ ئەوەی هێز و لایەنێکی سیاسی لە پشت بێ یان ببێتە بڵندگۆی هەندێکیان. ئامانجی پێشخستنی ئەدەبیاتێکی نۆژەن بوو، پلۆڕال دەهزری، بێ ئەوەی جیاوازییەک لەنێوان بەرهەمەکان دابنێ. هەر چەند شاعیر و نووسەری وەک قەدری جان، نووردەین زازا و عوسمان سەبری لە دەوروبەری هاوار بوون، بەڵام قورساییەکە زیاتر لەسەر پشتی جەلادەت ئالی بەدرخان بوو. دوابەدوای ڕاوەستانی هاوار، ئیدی ئەم گۆڤارە لەبیر دەکرێ. ئەمن بۆ خۆم کاتێک دەرکەوتمە دەرەوەی وڵات، بۆ یەکەم جار ناویم بیست. دیارە لەم مەودایەدا، زۆر گۆڤار و ڕۆژنامەی کوردی دەرکەوتن، بەڵام هەموویان سیاسی و ئایدیۆلۆژی بوون و ئەگەر بەرهەمێکی ئەدەبی بڵاو کرابایەوە، دەبوو لە چوارچێوەی ڕێکخستن و حیزبدا بێت. کاتێک لەساڵی ١٩٨٣دا چاوم بەهاوار کەوت، وەک ون بوویەکی خۆم دۆزیبێتەوە، وا بوو. بووە مایەی سەرنجی من. هەستم کرد کوردایەتییەکی پاک و دڵسۆزی تێدایە و هەتا نەوەتەکان سەرجەم ژمارەکانی گۆڤاری هاوارم سەر لەنوێ چاپ و بڵاو کردەوە. نودەم لە فکر و تێڕوانیندا وەک هاوار، لیبراڵ بوو. بێگومان هەوڵم دا شتێکی نوێ بێت، چونکە هەلومەرجی هاوار و نودەم زۆر لێک جیاواز بوو. بۆ دەرکردنی نودەم زۆرم زەحمەتی و ئاستەنگی بینی.

* وەک چی؟

– یەکەم جار بوو گۆڤارێک لەلایەن کەسێکەوە دەردەچوو. دەوروبەر باوەڕیان نەدەکرد کەسێک بە تەنیا بتوانێ شتێک بکات، بەڵام جارجارە هەندێک کەس گۆڕانکاری بنچینەیی لە وڵات و تەنانەت جیهاندا بەدی دێنن. کاتێک دەستم بەچاپ و پەخشی نودەم کرد، هەندێک دەیانگوت فلان ڕێکخراوی لە پشتە و هەندێکی تر دەیانگوت فیسارە ڕێکخراو. لێرەدا با ئاماژە بە نموونەیەک بکەم. بەر لەوەی نودەم دەربکەوێت، چونکە پێشبینیی ئەم شتەم کردبوو، بۆ ئەوەی بالانسێک دروست بکەم و بە هەر کەس بسەلمێنم کە گۆڤارەکە سەربەخۆ و ئەدەبییە، دوو ڕیکلامم بۆ دوو ڕۆژنامەی کوردی نارد کە یەکیان ڕۆژنامەی وڵات و سەر بە pkk بوو و ئەوی تریش گۆڤاری ئامانج و دژ بە pkk بوو. پارەیەکیشم بۆ ڕەوانە کردن تاکو ڕیکلامەکەم بڵاو بکەنەوە. ڕۆژنامەی وڵات پارەی نەویست و لەبری پارە، ڕیکلامی ڕۆژنامەی خۆیان بۆ بەڕێ کردم. کاتێک ڕیکلامەکەی من لە "وڵات"دا بڵاو بۆوە و منیش لە ژمارە یەکی گۆڤارەکەمدا ڕیکلامی "وڵات"م بڵاو کردەوە، مەحموود باکسی کە ئەو کات دژ بە pkk بوو، بانگەشەی ئەوەی کرد کە نودەم سەر بە pkk دیە. ئینجا لە ژمارەی دووەمدا وتووێژێکم لەگەڵ مەحموود باکسی کرد و بڵاوم کردەوە، دۆست و لایەنگرانی pkk گوتیان گۆڤارێکی باش بوو، بەڵام پێویستە کەسایەتی بەمجۆرەی تێدا نەبێ. پاش یەک – دوو ساڵ لەدەرچوونی، ئینجا باوەڕیان پێ هێنا.

* نودەم تاکەی بەردەوام بوو؟

– دامنابوو پێنج ساڵ دەربچێ. زۆر کەس باوەڕیان نەدەکرد تەنانەت دوو – سێ ژمارە زیاتری لێ دەربچێ. خۆیان ئابوونە نەدەکرد، چونکە پێیان وابوو ئەو گۆڤارەش بەدەردی گۆڤارەکانی تر دەچێت. ئەو پێنج ساڵەی کە بۆ نودەم پێشبینیم کردبوو، بەرێک و پێکی دەرکەوت. لەماوەی ئەم پێنج ساڵەدا هیچ جیاوازییەکم نەخستە

نێوان بیروباوەڕ و مەکتەبە ئەدەبییەکان. نودەم هیچ جۆرە سنوورو بەربەستێکی نەبوو. گۆڤارێکی فرە ڕەنگ و فرە دەنگ بوو. لەپێنجەمین ساڵیادی دەرچوونی نودەمدا، جەژنێکمان لەستۆکهۆڵم بەڕێوە برد، زۆربەی ڕۆشنبیرانی کوردی هەر چوار پارچەی کوردستان بەشداری ئاهەنگەکە بوون، لەو ئاهەنگەدا دەبوو ماڵئاواییم کردبا.

* ماڵئاواییت کرد؟

– نەخێر، بڕیارم دا بۆ پێنج ساڵی تریش گۆڤارەکە دەربکەم. واتە بەگشتی دەساڵ بەردەوام بوو. نیازم وابوو دوای پێنج ساڵ نودەم لە دیاریەکر دەربکەم. وەک دەزانن نەوەتەکان بارودۆخ ئارام نەبوو. دۆست و برادەر پێیان گوتم چۆن شتی وا دەکەی، ئەگەر بچیتە دیاربەکر، پاش چەند مانگێک هەواڵی مەرگت دەبیسین. قسەکەیان ڕاست بوو. لەم بڕیارەم پاشگەز بوومەوە، بۆیە بڕیارم دا پێنج ساڵی تریش بەردەوام بم لەسەر دەرکردنی گۆڤارەکە. دە ساڵی ڕەبەق نودەم دەرکەوت. بێ ئەوەی ژمارەیەکی درەنگ بکەوێتە ژێر چاپ. ئەوەش دیاردەیەکی نوێ بوو لە ڕۆژنامەگەری کوردیدا.

* هەر لەپاشکۆی ئەم گۆڤارەدا، گۆڤارێکی تریشت دەردەخست کە تایبەت بوو بە وەرگێڕان.

– بەڵێ، دەمەویست هەر ساڵەی ژمارەیەک یاخود دوو ژمارەی دەربکەم. هەر وەک دەزانی بەرهەمە ئەدەبییەکانی دنیا زۆر زوو دەکرێنە تورکی. وەرگێڕان لە ناو تورکەکاندا زۆر بەهێزە. فارسەکانیش هەر وان. کتێبی بیرەوەری مارکیز بەر لەوەی بەسوێدی بڵاو بکرێتەوە، دەکرێتە تورکی، ڕۆمانەکانی پاولۆ کۆئیلۆش هەروا. ئەوەش وا دەکات کوردەکان ئەم ئەدەبیاتە بخوێننەوە و یەکێک کە بەتورکی موتالا بکات، زۆرتر سوودمەند دەبێ و ئاسانکاری زیاتر بۆ دەکرێت. منیش بەڕێگەی ئەم گۆڤارەوە دەمەویست زمانی کوردی دەوڵەمەندتر بێ. بۆ ئەوەی ئەزموون لەتەکنیک و شێوازی نووسەرانی جیهان وەربگرین. تا توانامان هەبوایە هەوڵمان دەدا وەرگێڕدراوەکان لەزمانی ئۆرژیناڵەوە بکرێن. مخابن تەنیا ژمارەیەکی دەرکەوت.

* بۆچی تەنیا ژمارەیەک؟

– نەیتوانی جێگەی خۆی بکاتەوە، لەبواری مادیشەوە ئاستەنگی گەورەم دەهاتە بەردەم. دەتوانم بڵێم وێڕای هەبوونی هەندێک ئاستەنگی تر، هۆکارەکە تەنیا مادی بوو. چونکە دەمەویست گرنگی بەجۆری چاپەکەشی بدەم و ئەوەش پارەیەکی زۆری دەویست.

لە وڵاتە پاشکەوتووەکاندا شیعر پێگەیەکی بەهێزی هەیە

* تیراژی نودەم چەند بوو؟

– هەزار دانە.

* نودەم هەر لە وڵاتانی ئەورووپا بڵاو دەبۆوە یان دەهاتە تورکیا و وڵاتانی ئاسیاش؟

– بەشی هەرە زۆری لە ئەورووپا بڵاو دەبۆوە، چونکە ئەو کات ڕەوشی سیاسی تورکیا ناڵەبار بوو و بەڕێگەی پۆست نەدەگەیشت، کەسیش نەیدەتوانی لەگەڵ خۆی بیگێڕێ. هەرچەند گۆڤارێکی سیاسی نەبوو، بەڵام قاچاغ بوو. شتی سەرنج ڕاکێش ئەوەیە کە هەر چەند تیراژی نودەم زۆر کەم بوو، بەڵام باش بڵاو دەبۆوە. بەتایبەت لە زیندانەکانی تورکیادا دەستاودەست دەگەڕا. زۆر نامەم لە زیندانەوە بەدەست گەیشت کە نوسیبوویان بەڕێگەی نودەم فێری زمانی کوردی بووین. هەروەها نزیکەی ١٥ دانەیەکی لەکوردستانی سووریادا بڵاو دەبۆوە و لەوێش لەناو ڕۆشنبیران و هۆگرانی ئەدەبدا ماڵەوماڵ دەگەڕا. بەو پێشوازییە هەستم دەکرد کورد شتێکی بەم جۆرەی گەرەکە. شتێک کە تایبەت بێ بە بواری خۆی.

* ئایا لە نودەمدا هەر بەتەنیا بەرهەمی نووسەرانی باکووری کوردستان بڵاو دەکرایەوە؟

– نەخێر. بەرهەمی کوردەکانی باشووری کوردستان، ڕۆژهەڵات، کوردستانی سووریا و نووسەرانی تاراوگەش بڵاو دەبۆوە.

* بەرهەمی نووسەرانی سۆرانی چۆن بڵاو دەبۆوە، وەردەگێڕدرایە سەر زاراوەی کورمانجی یان هەر وەک خۆی بڵاو دەبۆوە؟

– وەک خۆیان و بە پیتی لاتینی بڵاو دەبوونەوە. هەندێک بەرهەمیش دەکرانە کورمانجی، بۆ ئەوەی زیاتر بناسرێن. زۆر جار بەرهەمی کەسانی وەک عەبدوڵڵا پەشێو، شێرکۆ بێکەس، ئەنوەر قادر جاف، حەمە سەعید حەسەن و فەرهاد شاکەلیمان وەردەگێڕا. فەرهاد پیرباڵیش یەکێک بوو لە نووسەرە بەردەوامەکانمان کە ئەو کاتەی کە لە پاریس بوو بەتێکەڵییەک لە سۆرانی و کورمانجی دەینووسی.

* نووسەرانی باکووری کوردستان بەگشتی خەباتێکی

نەتەوەییان دەست پێکردووە بەرێگەی وەرگێرانی بەرهەمی نووسەرانی باشووری کوردستان، بەڵام لێرە کەس نووسەرانی باکوور یان ڕۆژئاوای کوردستان ناناسێ. ئەتۆ تا چەند شارەزای ئەدەبیات و وێژەی زاراوەکانی دیکەی کوردی و ئەمە چۆن هەڵدەسەنگێنی؟

– کاتێک ئێمە دەڵێین کوردستان، پێویستە باس لە هەمووی بکەین، منیش هەست بەم کەمایەسییە دەکەم. ئەگەر مێژوویەکی ئەدەبی چاپ بکرێ و تێیدا بەرهەمی کوردەکانی سۆڤییەت یان شوێنێکی تری تێدا نەبێ، ئەوا نابێتە وێژەی ئەدەبی کوردی، بەڵکو دەبێتە هی پارچەیەک. نووسین بە زاراوەگەلی جیا جیا گرنگ نییە، بەڵکو پێویستە لەشوێنێکدا بگەنە یەک، بۆیە من لە نودەمدا ئەم کارەم کرد. هەروەها ئەنتۆلۆژیایەکی چیرۆکی کوردیم ئامادە کرد کە تێیدا هەمان سیاسەتی (نودەم)م پەیڕەو کردووە، ئەنتۆلۆژیاکە دوو بەرگ و زیاتر لە هەزار لاپەڕەیە، لەو ئەنتۆلۆژیایەدا نموونەی گشت چیرۆکنووسە کوردەکانم هێناوەتەوە، تەنیا باسی نووسەرانی پارچەیەکم نەکردووە. بیۆگرافی و نموونەی بەرهەمی نووسەرانی کورمانجی ناوینیشم کردۆتە لاتینی.

* ئەنتۆلۆژیاکەت بە تەنیا ئامادە کرد؟

– بەڵێ، بەڵام لەگەڵ کەسانی شارەزا لە ئەدەبیاتی کوردەکانی سۆڤییەت و باشووری کوردستان ڕاوێژم کردووە.

* کۆکردنەوەی ئەنتۆلۆژیا یاخود پرۆسەیەکی وەک نودەم ئیشی تاکە کەسێک نییەو پێویستە دەزگایەکی گەورەی لەپشت بێ.. ئێوە چۆن خۆتان لە قەرەی ئەم کارە دا؟ ئایا ماندووبوونێکی زۆری نەدەویست؟

– ئێمە وا ڕاهاتووین و وادەزانین کە کاری گەورە پێویستە دەزگایەکی مەزنی لەپشت بێ. ڕاستە دامودەزگاکان دەرفەت و کادیری زۆریان لەبەر دەستدایە، بەڵام وەک دەزانی دامودەزگای لای خۆمان ئامانجیان تەنیا ڕەزامەندی حیزبەکەیانە، یان لەبەر مووچە کارەکانیان ڕادەپەڕێنن و ئەو بەرهەمەی دەری دەخەن، دیارە چۆنە، بەڵام ئەگەر دەزگاکە ئامانجی خەباتێکی سەربەخۆ بێ و پاڵپشت بێ بە خەباتێکی پرۆفشناڵ و بازرگانی سەربەخۆ، سەرکەوتووتر دەبێ و لە ڕەوشی ئێستای کوردستانیشدا، دامەزراندنی دەزگایەکی بەم جۆرە دەست نادا. ئەمە بۆ باکووری کوردستان دوو ئەوەندە زەحمەتە. کاتێک کە (نودەم)م دەرخست، خوێنەر و نووسەری بەدەگمەن هەبوو، بەڵام چونکە من ئاشقی ئەم خەباتە بووم، هەموو هێز و توانای خۆم خستە گەڕ. ڕاستە تا ڕادەیەک خەباتێکی شەخسی بوو، بەڵام پێوەندیم لەگەڵ هەموو نووسەرانی کورد و نووسەرانی غەیرە بەست و بەم جۆرە ئامانجم ئەوە بوو بناغەی ئەدەبیاتێکی نۆژەن سەقامگیر بکەم. وەک دەزانی غەریبی، تێکشکانە. بۆ ئەوەی لە غەریبیدا تێک نەشکێم، پەنام بۆ ئەدەبیات برد. ئەدەبیات هیوای ئاییندەم بوو. بۆیە بەدڵەوە ئەم کارەم ئەنجام دا. کەسێک کە بەدڵ کار بکات، لەو سەد کەسە باشترە کە بێ دڵ کارێک دەکەن. لەلایەکی ترەوە، لە پرۆسەی دەرکردنی گۆڤاری نودەم-دا، گرنگیم نەدا بەوەی کە نووسەر سەر بە کام ئایدیۆلۆژیا و پارتە، وەک گۆڤارە سوێدییە ئەدەبییەکان ویستم ببێتە گۆڤارێکی تایبەت، دەبوو نودەم ببوایە بە پردێک لەنێوان نووسەران، بێگومان ئەم داخوازی و بانگەشانە گەورە بوون. سەرەتا جێبەجێ کردنیان هەندێک زەحمەت بوو، بەڵام لە ئەنجامی شەونخوونی و هەوڵدانی بێ وچان ڕێگە هەموار بوو. لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە دان بەوەدا بنێم کە ئەو دە ساڵە بۆ من وەک بیست ساڵ تێپەڕین.

* لەکورمانجیدا کێشەی خوێنەریش هەیە، چونکە هەر نووسەرەی بە شێوە زاراوەیەک دەنووسێ، واتە کێشەکە زمانە. ئەو کێشەیە لەبەردەم ئێوەش نەبۆتە ئاستەنگ؟ پێوەندی تۆ و خوێنەران چۆنە؟

– ئەو کێشەیە تا ڕادەیەک نەماوەتەوە. سەرەتای هەشتاکان ئەم شتە باو بوو، نە تەنیا هەر شارە و زاراوەیەکی هەبوو، بگرە هەر ڕێکخستنێکیش زمانێکی تایبەت بەخۆی هەبوو و بەگوێرەی خۆیان قاڵبیان بۆ دروست دەکرد. دوابەدوای دەرکردنی گۆڤاری نودەم و هەروەها سەر لەنوێ چاپکردنەوەی گۆڤاری هاوار، ئێستا کەم نووسەر هەیە کە بەشێوەیەکی هەرێمی بنووسێ. بۆ نموونە من هەرچەند لە زارگوتنی هەرێمی زۆر دوور نەکەوتوومەتەوە، بەڵام بەو شێوەیەش نانووسم. دەتوانم بڵێم ٨٠٪ شێوەیەکی ستانداردی بەخۆوە گرتووە و دیسان هەندێک نووسەری تۆری و سەرحەدی بەزار گوتنی خۆیان دەنووسن، بەڵام ئەوانیش هێدی هێدی هەوڵ دەدەن خۆیان بگەیەننە ئەو ستانداردەی لەزمانی کوردی زاڵە. هی کورمانجی بادینان لە دەرەوەی ئەم چوارچێوەیە دەمێننەوە. نە سۆرانییە و نە کورمانجییە. دیارە بەهدینان ناوی هەرێمێکە و ئەویش هەر کورمانجییە و زاراوەیەکی سەربەخۆ نییە، پێویستە خۆیان نزیکی ئەو ستانداردە

بکەن کە ئێمە پێی دەنووسین.

* بۆچی لە کورمانجیدا زیاتر کتێبی وێژەیی چاپ دەکرێن و گرنگی بە بوارەکانی تری وەک فەلسەفە و زانست و .. تاد نادرێ؟

– ڕاستە، زیاتر بەرهەمی ئەدەبی چاپ و بڵاو دەکرێنەوە، بەڵام نموونەی فەلسەفیشمان هەیە. وەک مستەفا دوزگون کە چەند کتێبێکی لەسەر فەلسەفە هەیە. بەم دواییانەش وەشانخانەی ئاڤێستا هەندێک کتێبی سیاسی بڵاو کردەوە، لەوانە کتێبی د. قاسملو و کتێبێک سەبارەت بە مەلا مستەفا بارزانی. بەگشتی وەک جەنابتان ئاماژەتان پێ دا، نموونەیان کەمە، چونکە پێداویستییەکی وەها نەهاتۆتە گۆڕێ و بەزمانی تر موتالای دەکەن، چونکە قورسیشە ناتوانن بە زمانی کوردی لێی تێ بگەن.

* ئایندەی ئەدەبیاتی کوردی لە تاراوگە چۆن دەبینی؟

– گەشبین نیم پێی، چونکە ئەو نەوەیەی لەوێ پێدەگات، ناتوانێ نوێنەری هەست و نەستی کوردەکان بێت لە وڵاتی خۆیان و تەنیا گوزارە لە بەشێکی کەم دەکات، ئیتر بەمێشکی ئەو وڵاتانە بیردەکەنەوە کە لێی دەژین. ئێستاکە ڕەوشی کوردستان دەگۆڕێ، پێویستە وێژەوانەکان بگەڕێنەوە و لەناو خەڵکی خۆیاندا بژین.

* واتە زەمینەکە لەبار دەبینی؟

– دەمەوێ بڵێم تا ڕادەیەک پێوەندی بە ئایندەی سیاسییەوە هەیە. ئەگەر پەروەردەی زمانی کوردی لەباکوور ئازاد بێ، لەماوەیەکی زۆر کورتدا، ئەدەبیات دەگاتە لووتکەی خۆی و پەرەگر دەبێ. چونکە کوردستانی تورکیا پردێکە لەنێوان ئاسیا و ئەوروپادا. پێویستە ئیتر زمان فاکتۆرێکی وڵاتپارێزی نەبێ، بەڵکو بوارەکانی مەعریفەو زانست جێگەی بگرێتەوە. ئەدەبیات پێویستە تەعبیر لە ئێش، ژان و برک و خۆشییەکانی نەتەوەیەک بکات.

* لەدوا ڕۆمانتدا بە نیسبەت بەرهەمەکانی ترت پشوو درێژی، ئایا هەنگاوێکی نوێت لە نووسیندا بەرز کردۆتەوە؟

– ناتوانم بڵێم هەنگاوێکم بەرز کردۆتەوە یاخود بەرهەمەکانی پێشووم بەکار نایەن، بەڵام زۆری پێوە ماندوو بووم. ئەزموونێکی بیست و پێنج ساڵەم هەیە لە نووسینی چیرۆکدا. بیرۆکەی ئەم ڕۆمانەش لەمێژە لە سەرمدایە. چوار – پێنج ساڵە کاری لەسەر دەکەم. ویستوومە شێوازێکی نوێ بەکار بێنم. وەک سەرجەم بەرهەمەکانی دیکەم لەسەر تاکێک چڕ بوومەتەوە. چونکە پێم وایە ئەگەر کەسێکی باش بناسێنم، ئەوا زۆر کەسم باش ناساندووە. هەر چەندە کەسێکە، بەڵام ژیانێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی سێ دەیەی دوایی ئاوارەیەکە کە بە نیازە بگەڕێتەوە وڵاتەکەی. بیری گەڕانەوە لەو کەسەدا دەبێتە نەخۆشی نۆستالیژی.

بەرهەمە چاپکراوەکانی فرات جەوەری بریتین لە:

- هەڵمەت دەبەین، (شیعر – ١٩٨٠)
- گەورە دەبم، (شیعر – ١٩٨١)
- دایک شیرینە، (شیعری منداڵان – ١٩٨٣)
- بەندکراو، (چیرۆک – ١٩٨٦)
- کۆتری سپی، (چیرۆک – ١٩٩٢)
- کولتوور، هونەر و ئەدەبیات، (کۆمەڵە وتار و هەڤپەیڤین – ١٩٩٦)
- وتەی ناوداران، (١٩٩٥)
- چیرۆکی بنەماڵەی عەبدۆ، (چیرۆک – ١٩٩٩)
- لە ماڵی جەلادەت ئالی بەدرخاندا، (دیالۆگ – ١٩٩٨)
- شەپۆلەکانی دەریای ڕەش، (سەفەرنامە – ١٩٩٧)
- ڕۆمانسێکی ژاکاو، (کۆمەڵە چیرۆک – ٢٠٠٢)
- ئەنتۆلۆژیای چیرۆکی کوردی، (٢٠٠٣)
- پاییزێکی درەنگ، (ڕۆمان – ٢٠٠٥)

هەندێک لەبەرهەمە وەرگێڕدراوەکانی بریتین لە:

- شەوە سپییەکان، دەستەیڤسکی، ١٩٩٣
- مشک و مرۆڤ، جۆن ئنشتاین بەگ، ١٩٩٣
- باخچەی ڤینیسیا، ئەنتوان چیخەف، ١٩٩٥
- لەچاوەڕوانی گۆدۆدا، سامۆئێل بیکیت، ١٩٩٥
- داری هەنار، یەشار کەماڵ، ١٩٩٨
- دیوار، سارتر، ١٩٩٨
- چیرۆکی مامە وردیلە، باربرۆ لیندگرێن، ٢٠٠٠
- ئەمێل، ئاسترید لیندگرێن، ٢٠٠٢

لە دەشتی کاکی بە کاکی هەولێر و سەرهەڵدانی گیانی چینایەتی و هەرلەوێوەش پابەندبوون بە حزب و دیسپلینەکانی، لەوێوەش بەرەو شار و بەندیخانە و ئینجا پێوەندی بەستن لەگەڵ شاعیران و نووسەران، شیعری بەرەنگاربوونەوە و شۆڕشگێڕی. ئەیلوولی خوێناوی و سرووده ناودارەکەی و بیری پاکی نەتەوایەتی. بەرەو ئۆپەرێت و سروودی منداڵان و قوتابیان وەرزشوانان و بەرەو داستانەکەی هەولێر و بەشداریکردنی لە ژیان و بزاڤی ڕووناکبیری. لەو دانیشتنەدا دواندمان، تا هەندێ لایەنی شاراوەی خۆیمان بۆ بدرکێنی. دەی دەبا بزانین (مەدحەت بێخەو)ی شاعیر چی لە یادگە و پریاسکەی پڕ لە ئەزموونی دایە.

مەدحەت بێخەو:
مانا و ناوەرۆک لای من گەورەترین ئامانجی شیعرییە و لەو پێناوەشدا هێزی داهێنەرانەی خۆم دەخەمە ڕوو

دیمانە: مەحموود زامدار

رامان: ئەگەر ئاوڕێک لە کەشوهەوای ڕۆشنبیریی و شیعریی چلەکانی سەدەی ڕابردوو بدەیتەوە؟

مەدحەت بێخەو: لە چلەکان لە قۆناغی سەرەتایی بووم، ماڵمان لە دێبەگە بوو، لەوێ شاعیر و نووسەر نەبوون، بەڵام لە هەولێر و کۆیە و مەخموور، هەروەها لە شوێنی دیکەش. بەهرەم لەو ساڵانەدا سەری هەڵدا هۆیەکەشی ئەوەبوو کە لەنزیکەوە ئاگاداری کێشەی نێوان جووتیار و دەرەبەگەکان بووم، هەر لە منداڵییەوەش هەستم بەو کێشەیە دەکرد، کە ئەو ستەمەم دەدی، زیاتر هانی دەدام کە شت بنووسم و بێمە مەیدانەکەوە، بەڵام ئەوەی دەمنووسی لەبەر ئەوەی بڕوام بەخۆم نەدەکرد و پیشانی مامۆستایانی قوتابخانەشم دەدا و دواتر هەڵمدەگرتن و بڵاوم نەدەکردنەوە، چونکە چاپ چاپەمەنی نەبوو و نەشمدەتوانی بۆ ڕۆژنامەی شارەکانی تری بنێرم، یان بێمە هەولێر. لە دوای پەنجاکانیش کە گۆڤاری (هەتاو) کەوتە کار، دەسپێکێکی دیکەی من بوو.

رامان: بەڵام هەر لەو دەشتە چەند شاعیرێکی وەک (مەلای سنجاوی) و (مەلا دەشتی) و (مەلا کوردستانی) و (عەلی فەتاح دزەیی) هەبوون؟

مەدحەت بێخەو: بەڵێ ڕاستە، لەگەڵ ئەوەش چوار شاعیری نەخوێندەوار لە دەشتی هەولێر هەبوون، کە شایەنی ئەوەن ناویان تۆمار بکەین، چونکە شتی جوانیان هەبوو، ئەوانیش (سەعید سالم- عەولا حوودی، عەولا جاندار، تەها مامەر). لە هەولێریش (عەلی فەتاح دزەیی) و لە کۆیەش (دڵزار، دڵدار، عەونی) هەر لە هەولێریش (کانی) کە خۆم شیعرم دەربارەی هەیە و لە سەرەتای حەفتاکانیش کۆڕیشم دەربارەی شیعرەکانی بەستووە، هەروەها (بورهان جاهید)و (مەلا مەسعوود بێبەش) و (ڕەشاد موفتی) و (جەوهەر غەمگین) و (پیربال مەحموود) کە ئەمانە لە سەرەتای پەنجاکان دەنگیان بەدەرکەوت.

رامان: ئەی سەرچاوەی خوێندنت، کامە شاعیرت دەخوێندەوە؟

مەدحەت بێخەو: وەک گوتم: لە شارۆچکەکەی من نە کتێبخانەیەک و نە شاعیر و نووسەرێک نەبوو، تا پەنای بۆ ببەم و خۆم زیاتر بە ڕۆشنبیرییەوە خەریک بکەم، بەڵام لەو سەردەمەدا دیوانی (قانیع) و (بێکەس) و (زێوەر) لە ڕێگەی باوکمەوە دەستم دەکەوتن، دەتوانم

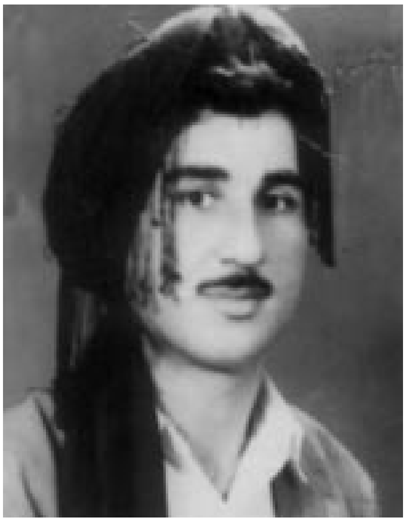

مەدحەت بێخەو - ١٩٥٨ - کەرکووک

بڵێم باوکم شاعیریش بوو، دەفتەرێک شیعری هەبوو، هەمووی دەربارەی کوڕە جوانەمەرگەکەی (حیکمەت) بوو، بەڵام زۆر بایەخی نەدەدا و نەدەچووە بنجوبناوانی شیعر. هەروەها دایکیشم زۆربەی قسەکانی کە لەگەڵ ئێمەی دەکرد شیعر بوو، جا ئەو بەهرەیەی دایک و باوک و ئەو شیعرانەی کە لە قوتابخانە دەستم دەکەوتن، بە تایبەتی سروودەکان و بەهرەی خۆشم، شیعر لەلام چەکەرەی کردو هەر زوو هەستم پێکرد، تەقینەوەی بەهرەکەش هۆی سەرەکی چینایەتی بوو.

رامان: هەر لەوسەروبەندەشدا چوویتە نێو ڕیزی حزبی شیوعییەوە؟

مەدحەت بێخەو: لە ساڵی (١٩٤٧) پێش چوونم بۆ ناو ئەو حزبە، هەستی چینایەتیم تەقیبیەوە.

رامان: ئێ خۆ هەستی چینایەتی و زاخدانی بەبێ ڕۆشنبیری، زوو دەپووکێتەوە؟

مەدحەت بێخەو: من هەر لە منداڵییەوە کەوتمە لای ڕیزی چەپ و ناو ئەڵقەی ڕۆشنبیری حزب.

رامان: ئەی یەکەم ڕێکخەرت لەناو ئەو حزبە؟

مەدحەت بێخەو: مەخمووریییەک بوو، ناوی (موخلیس) بوو. لەوکاتەوەش کە چوومە ناو حزبی شیوعییەوە (١٩٤٧) وردە وردە لە ڕووی ڕۆشنبیرییەوە زانیاریم زیاتر پەیدا کرد. هەستیشم دەکرد لەو مێژووەوە کاریگەری باشی بۆ پەرەپێدانی بەهرەی شیعرم هەبوو، ئەم شتانە هەمووی کەڵەکە بوون، تا خۆم ئامادە کەم بۆ

بڵاوکردنەوەی شیعرەکانم، بەڵام شوێنم دەست نەدەکەوت، تا گەیشتە ساڵی (١٩٥٤) کە (هەتاو) دەرچوو، چەند شیعرێکم بۆ مامۆستا (گیوی موکریانی) نارد، یەکیان بەناوی (نیشتمانی خۆشەویست) و ئەوی دیکەیان (ڕۆڵە ڕۆڵە). مامۆستا بڵاوی کردنەوە، بەمەش زۆر کەیفم هات و زۆریش هانیدام تا شت بنووسم.

ڕامان: ڕاپەڕینی جووتیارانی دەشتی هەولێر و یادگاری و هەڵوێستت؟

مەدحەت بێخەو: کە لە (قازیخانە) سوێند خورا، لە پاشان زۆر شوێنی تری گرتەوە، هەر ئەوەش وای کرد کە من شیعرێک بۆ ئەو ڕاپەڕینە بنووسم. ڕاپەڕینەکە چەپ ڕابەری بوو، بەڵام (پارتی)شی لەگەڵ دابوو، هەرچەندە لەم دەشتەی هەولێرەدا ڕێکخستنی حزبی شیوعی زیاتر و دیارتربوو، بەهەردو لایان جووتیارەکانیان وریا و وشیارتر دەکردەوە. هەر لەو سەروبەندەشدا دەستم بە بڵاوکردنەوەی شیعر کرد.

ڕامان: ئەی لەلای میرییەوە نەگیرای؟

مەدحەت بێخەو: لەسەر ئەو ڕاپەڕینە نەگیرام، بەڵام کە بوومە سەرباز لە خۆپیشاندانی (گاورباغی) شەش مانگ حوکم درام، لە بەندیخانەش لەگەڵ ئەو کرێکار و جووتیارانەی کە ڕابەری خۆپیشاندانەکە بوون یەکمان گرتەوە.

ڕامان: ئەی ئەدەبی فۆلکلۆری چ دەورێکی گێڕاوە لە زاخدانی شاعیرایەتیت؟

مەدحەت بێخەو: بێگومان ئەدەبی فۆلکلۆری بنچینەیە، بناغەی شیعری خۆماڵی هەمووی لەسەر فۆلکلۆر بنیادنراوە، بەڵام دەورە بنەڕەتییەکە بۆ بەهرەی خۆم دەگەڕێتەوە.

ڕامان: لە بزووتنەوەی نوێخوازی ناوەڕاستی پەنجاکانی شیعری کوردی، دەورت چی بوو؟

مەدحەت بێخەو: من ئەوکاتە لە هەولێر نەبووم. دوای تەواو کردنی حوکمەکەم لە کەرکووک نیشتەجێ بووم، بە بەردەوامی هاتوچۆی هەولێریشم دەکرد، هەر لەو ساڵانەدا بووم بە باوەڕپێکراوی گۆڤاری (هەتاو) لە کەرکووک، لەسەر دوابەرگەکەشی ئەمە تۆمار کراوە. لە هەولێر کۆمەڵێک شاعیر چالاکی شیعرییان هەبوو. وەک ئاماژەم پێکرد، بەڵام چەکەرەی نوێخوازییەکە لای (جەوهەر غەمگین) سەری هەڵدا، بەڵام ئەو شێوازەی کە ئەو پێی دەنووسی من پێشتر پێم نووسیوە، هەرچەندە لە هەولێریش نەبووم ئەگەر بێتو ئەو ساڵانە لەسەر هەولێر حسێب بکرێ، ئەوە چەکەرەی نوێخوازییەکە لای من سەری هەڵداوە.

لەگەڵ شۆڕشی ئەیلوول وەرچەرخانێک لەبیری من ڕوویدا، لەباری چینایەتییەوە بۆ نەتەوایەتی و بە شێوازی شیعری سەربەستیش ئەم وەرچەرخانەم دەربڕیوە

ڕامان: بەڵام بەر لەتۆ و لە پیرباڵ مەحموود، جەوهەر غەمگین دەستی بۆ شیعری سەربەست درێژ کرد، ئەمەیان چۆن؟

مەدحەت بێخەو: جەختی لێدەکەمەوە کە من پێش ئەو شیعری سەربەستم نووسیوە و نموونەشی لە کۆمەڵە شیعری خۆم (زەنگی کاروان)دا هەیە، بەڵام هی ئەو زیاتر دەرکەوت، ئەمەش باری ڕەخنەی ئەدەبی کوردی لێی بەرپرسیارە.

ڕامان: لە ئەزموونی نوێخوازانەی شیعری کوردی ئەو ڕێچکەیەتان گرتەبەر، یان لە ئەدەبی بیانییەوە فێری بوون؟

مەدحەت بێخەو: من قۆناغی دوای مامۆستا (گۆران)م. کە دیوانی (زەنگی کاروان) دەرچوو، مامۆستا گۆران بە باشی باسی شاعیرایەتی منی کردبوو، گوتبووی: (شیعرەکانی بێخەو زۆر ڕێکوپێک و ئاوازەدار و پێشکەوتوون). من سەرەتا لەژێر کاریگەری (گۆران و شێخ نووری شێخ ساڵح) بووم. نەک هەر من، بەڵکو هەموو شاعیرانی دوای (گۆران) کەوتنە ژێر کاریگەری ئەم شاعیرە بلیمەت و ڕچەشکێنەی کە شۆڕشێکی لە مێژووی شیعری کوردی بەرپا کردووە. شیعری سەربەستم لەوێوە دەسپێدەکا.

ڕامان: شۆڕشی ئەیلوول و هەستی نەتەوایەتی و چینایەتی لای تۆ، کامەیان، ئەی شیعر؟

مەدحەت بێخەو: سەرەتا من بە بیروباوەڕی چەپ گۆشکرابووم، شیعرەکانم ڕیالیزمی سۆشیالستی بوو، هەروەک (دکتۆر عیززەدین مستەفا ڕەسووڵ) لە کتێبەکەی باسی دەکا، بەڵام کە شۆڕشی ئەیلوول بەرپا بوو، بەتایبەتی کە ڕژێمی عەفلەقی فاشست هاتە سەر حوکم، من لەو کاتەوە کە هێشتا ڕادیۆی کوردستان بە گەڕ نەکەوتبوو، شیعری سروودی (پێشمەرگە)م نووسی.

شیعری (ڕەشەبا) دەربارەی کوودەتای شوومی بەعسە. لەگەڵ شۆڕشی کورد زیاتر هەستم ورووژا و کەوتمە نووسینی شیعری شۆڕشگێڕی و بە شێوازی نوێ، کە لە هۆڵ و میریهرەجانە شیعرییەکاندا دەمخوێندەوە خەڵکەکە یەکپارچە دەورووژان و دەبوو بە چەپڵەڕێزان و تینوویەتییان پێ دەشکا و پیرۆزباییان لێدەکردم. هەروەها لە پاڵ دکتۆر عیززەدین مستەفا ڕەسووڵیش ڕەخنەگرانی وەک: کەمال غەمبار و دکتۆر عومەر پەتی و ئیدریس عەبدوڵڵا. هەریەک بەپێی ڕێبازی نووسینی خۆیان لێکۆڵینەوەیان دەربارەی شیعرەکانم نووسیوە و بایەخیان پێداوم.

ڕامان: ئەی لە سەرەتای ڕێککەوتنامەی یازدەی ئادار لە چ قۆناغێکی شیعریبیدا بووی؟

مەدحەت بێخەو: من بڕوام بە پێشکەوتن هەیە، بە هیچ جۆرێک لەگەڵ ئەوە نیم بڵێم: شیعر دەبێ لەسەریەک شێواز بمێنێتەوە. من هەر لەسەر ئەو شێوازە سەربەستە بەردەوام بووم کە شیعری (ڕەشەبا)م پێنووسی، بەڵام بابەتی شیعرەکان دەگۆڕان. قۆناغی یازدەی ئادار تەکانێکی باشی پێدام و ڕوونتر هێماکانم دەنووسی و بەرەو نوێخوازی دەڕۆیشتم، هەڵبەتە نوێخوازییەک کە خۆم بڕوام پێ هەبوو، لەم بوارە زیاتر ئامانجم دەپێکا، ناوەڕۆکیش لای من تا ئێستا گەورەترین ئامانجە. هەر لەو سەردەمەدا خۆم لە کۆت و بەندی کێش و سەروا ڕزگار کرد. ئەوساش و ئێستاش بڕوام بە پەخشانە شیعر هەیە، چونکە ڕوونتر دەتواندرێ ئامانج بپێکێ.

ڕامان: بەر لە ناوەڕاستی شەستەکان کۆمەڵێک شاعیر لە هەولێر سەریان هەڵدا وەک: (جەمیل ڕەنجبەر، عەبدوڵڵا پەشێو، مەحموود زامدار، جەوهەر کرمانج، سەعدوڵڵا پەرۆش، مەجید هێرش) و تاد، ئایا تۆ بووی بە ڕۆشناییەک کە ئەوان لە هونەری تۆ شت فێربن؟

مەدحەت بێخەو: ئەم پرسیارە لە ئەوان بکرێ باشترە، چونکە ئەوان ئەم ڕاستییە ناشارنەوە، من کۆمەڵێک شیعری دڵداریم نووسی و هەندێکیان کران بە گۆرانی (سەعدوڵڵا پەرۆش) لەبەری کردبوون و هەمیشە دەیگۆتنەوە. (عەبدوڵڵا پەشێو) پێش بڵاوکردنەوەی شیعرەکانی پیشانی دەدام، وەک خۆی چەند جارێ باسی ئەم ڕاستییەی کردووە. (مەحموود زامدار)یش لە سەرەتای شەستەکانەوە دەهاتە لام و لە بارەی

لە ڕاستەوە: کەریم شارەزا، پیرباڵ مەحموود، مەدحەت بێخەو، حەمەکەریم هەورامی، عومەر ساقی.
١١ی ئاداری ١٩٧١ - هەولێر

شیعرەکانی خۆی ڕای وەردەگرتم. بەپێی تێگەیشتنی خۆم بۆ شیعر ڕێنمایی زۆریانم کردووە. ڕەونەقێکم لە بەکارهێنانی زمان هێنایە کایەوە کە نەوەی دوای خۆم سوودیان لەو شەفافیەتەی زمانم وەرگرت.

ڕامان: بۆ شیعری لیریک، لەلای تۆ دواکەوت، کەچی شیعری چینایەتی و شۆڕشگێڕی و کۆمەڵایەتی زووتر سەری هەڵدا؟

مەدحەت بێخەو: ئەمەیان لە ئەنجامی خۆشەویستییەکی ڕاستەقینەوە بوو، پێوەندی بە خودی خۆمەوە بوو، هەمووی لە دەروون و ژیانی خۆم هەڵدەقوڵان. منیش وەکو هەموو کەسێک کەوتمە نێو داوی خۆشەویستی شۆخێکەوە و بەم شێوازە شیعرییەش باشتر خۆی دەنواند، لە پاشان ئەو شۆخە بووە هاوسەرم، ئێستاش هەر خۆشم دەوێ، خۆ ئەگەر لەو دنیاش بژییمەوە، ئەوە هەر داوای ئەو شۆخە دەکەمەوە، حەزیش دەکەم وەک یەکەم نیگای بۆم گەنج بێتەوە.

ڕامان: ئەی خاسیەتی شیعری گۆرانی چییە؟

مەدحەت بێخەو: هەروەکو سروود و ئۆپەرێت خاسیەتی خۆی هەیە، شیعری لیریکیش ئاوا، لەم جۆرە شیعرەدا دەبێ: پڕ بێ لە مۆسیقا و زمانەکەی سوار و ڕوون بێ و لێوان لێو بێ لە سۆز و دێڕەکانی لەسەر کێشی کورت نووسرابن.

ڕامان: ئەی بەرهەمی شیعری منداڵانت لە چییەوە سەری هەڵداوە؟

مەدحەت بێخەو: وەک هەست بە لێپرسینەوە کردن، هەر لە سەرەتای شەستەکانەوە دەمدی لە نێو

قوتابخانەکان شیعری پەروەردەیی و نیشتمانیی زۆر کەمە و هەر شیعرە کۆنەکانی (بێکەس و زێوەر) دەگوترانەوە، لەو هۆیەوە شیعرم بۆ منداڵان نووسی و زۆر زووش کەوتنە ناو قوتابخانەکان. ئەوەبوو ئۆپەرێتێکی من لەسەر ئاستی سەرانسەری عیراق یەکەم دەرچوو، ئۆپەرێتەکە لەژێر کاریگەریی (بت و بتەوانی) مامۆستا گۆران بوو. لە ئەنجامی ئەو دەسکەوتە بڕیار درا بینایەی (چالاکی قوتابخانەکان) لە هەولێر دروست بکرێ تا چالاکی لەناویدا ئەنجام بدرێ. ئەو لەو ساڵانەوەش هەموو ئەو ئۆپەرێت و سروودانەی کە بۆ منداڵان نووسیومن وەکو کتێب بەناوی (دیاری بۆ منداڵانی کوردستان) بە چاپم گەیاند.

ڕامان: ئەی خوێندنەوەت زیاتر لە چ بوارێکدایە؟

مەدحەت بێخەو: هەمەجۆرە، بەڵام بە زۆری ئەدەبییە و لە بواری شیعرەوە نزیکە، بەردەوام لە خوێندنەوەدام.

ڕامان: لە سەرەتاو کۆتایی حەفتاکان کۆمەڵێک دەنگی نوێ لە هەولێر بەدەرکەوتن (جەلال بەرزنجی، دڵشاد عەبدوڵلا، هاشم سەراج،..تاد ڕای تۆ بەرامبەریان؟

مەدحەت بێخەو: دەنگی تازە و بە پێزبوون و گوزارشتیان لە قۆناغەکە دەکرد، چ لە ناوەرۆک و چ لە شێوازدا نوێ و نوێخوازبوون.

ڕامان: دوای ئەوانیش چەند دەنگێکی نوێتر وەک (سەباح ڕەنجدەر، قادر ئیبراهیم مینە)، چرۆی دەرکرد، ئەی ئەمانە؟

مەدحەت بێخەو: قۆناغ دوای قۆناغ، نەوە دوای نەوە شیعر پێشدەکەوێ و جوانتر دەبێ. خۆ شیعر لەسەریەک شێوە و بابەت نامێنێتەوە، هەریەک لەوانەی ناویان هات کارو کۆششیان کردووە و من ڕێزیان لێدەگرم و دەیانخوێنمەوە، بەتایبەتی وەک پەخشانە شیعر چێژیان لێوەردەگرم، چونکە زیاتر قووڵبوونەتەوە نێو ژیان و خودی تاکەکەسی خۆیان.

ڕامان: ئەی چێژ لە شیعری شاعیرە گەورەکانی هێمائامێزی وەک: (بۆدلێر، ڕامبۆ، مالارمێ، ئەپۆلۆنییر...تاد) وەردەگری؟

مەدحەت بێخەو: قۆناغی ژیانی میللەتان جیاوازن، من پێش پەنجا ساڵ چێژم لەو شاعیرانە وەردەگرت، بەڵام

نەک هەر من، هەموو نەوەی ئێمە کەوتنە ژێر کاریگەری گۆران و نووری شێخ سالح

ئێستا زیاتر چێژ لە شاعیرانی هێمائامێزی خۆمان وەردەگرم، کە گوزارشت لە ژیانی میللەتی خۆمان دەکا.

ڕامان: تۆ و عەبدولڕەزاق بیمار چ نزیکایەتییەک (وەک شیعر) بە یەکتانەوە دەبەستێ؟

مەدحەت بێخەو: من و عەبدولڕەزاق بیمار وەکو قۆناغ و بیر لێک نزیکین، زۆر شیعری جوانی هەن، لە ڕەخنەشدا دەستێکی باڵای هەیە. شیعر و نووسین و بەدوو ئاست دەبا، پێم باشتر بوو خۆی تەنیا بۆ شیعر تەرخان بکردایە، ئەوە بێگومان وەک شاعیرێکی بەتوانا و بەهرەدار ئاماژەی بۆ دەکرا.

ڕامان: ئەی نموونەی شیعریی وامان هەیە، تاکو وەربگێردرێنە سەر زمانانی میللەتان؟

مەدحەت بێخەو: بەڵێ: شیعری کوردی ڕووی ئەوەی هەیە پیشانی جیهان بدرێ و نموونەی سەرکەوتووشمان زۆرن. من کە خۆم لە ڕێگای زمانی عەرەبییەوە شیعری جیهانی دەخوێنمەوە، بۆیە دەڵێم: خۆ ئێمەی کورد لەمجۆرە شیعرانەمان زۆرن و زۆریش و بگرە سەرکەوتووتریش، بەڵام کێ هەیە شیعری ئێمە وەک شیعری جیهانی بە نەتەوەکانی تر بناسێنێ؟

ڕامان: ئەی (گومانی فەلسەفی) لەلای تۆدا چی دەگەیەنێ؟

مەدحەت بێخەو: گومانم لە فەلسەفەدا نییە. فەلسەفە زانستێکە و لەو هەموو بەرهەمی فەیلەسووفانی دنیا دەردەکەوێ و بەرهەمەکان گەواهی ئەم بۆچوونەی من دەدەن.

ڕامان: دەکرێ چەند دێڕە شیعرێکی کلاسیکی کە خۆت بەدڵت بێ بیخوێنیتەوە؟

مەدحەت بێخەو: ئەوەی ئێستا لە خەیاڵمە و زۆر لەبەر خۆم دەیلێمەوە شیعرێکی (ئەحمەد موختار بەگی جافە) کە من کردوومە بە پێنج خشتەکی:

ئەرێ تاکەی دژی یەکتر هەمیشە جەنگ و شەڕتانە
لەکاتێ دوژمنی بەدخوو، لە چوارلاوە چەپەڕتانە
کە هارو شێتی گەنجینەی دوڕ و یاقووت و زەڕتانە
لە خەو هەڵسن درەنگە میللەتی کورد خەو زەرەرتانە
هەموو تەئریخی عالەم، شاهیدی فەزڵ و هونەرتانە

ڕامان: سیمفۆنیا و گۆرانی کوردی، چێژیان

لە ڕاستەوە: مەجید هێرش، محەمەد حەسەن مەنگوڕی، جەمیل ڕەنجبەر، محەمەد مەهدی جەواهیری، مەدحەت بێخەو، مستەفا ڕابەر، ئیسماعیل ڕۆژبەیانی
١٩٧٢ - کەرکووک

لێوەردەگری؟

مەدحەت بێخەو: لە سیمفۆنیای شۆپان، لە گۆرانی ڕەسەنی خۆشمان چێژ وەردەگرم بە مەرجێ نەشێوێندرابێ و ئاوازی ڕۆژئاوا و بیانی تێکەڵ نەبووبێ، چێژ لەو ئاوازانە وەردەگرم کە گوزارشت لە خەمی میللەت دەکەن و پەردەکانی ئاوازی کوردیشیان پاراستبێ. ئەو گۆرانییەی شیعر و دەنگ و ئاوازەکەی تەواوە.

ڕامان: ئەی تەماشای فیلمی سینەمایی دەکەی؟

مەدحەت بێخەو: بەڵێ: فیلم وەکو هونەرێکی بەرز و باڵا زۆر چێژی لێوەردەگرم.

ڕامان: ئەی بەهرەی شێوەکاریت؟

مەدحەت بێخەو: حەزم لە تابلۆ کێشانە و هەوڵیشم بۆ داوە. هەروەها حیکمەتی جوانەمەرگی برام تابلۆی دەکێشا و هەندێ تابلۆشی ماون (سالار)ی کوڕیشم هەم کاریکاتێریستە و هەم تابلۆکێش.

ڕامان: لە ڕۆمانی کوردیدا کێ دەخوێنیتەوە؟

مەدحەت بێخەو: (ژانی گەل)ی ئیبراهیم ئەحمەد و (شار)ی حوسێن عارف و (هەڵکشان بەرەو لووتکە)ی عەبدوڵڵا سەڕاج و (ئەژدیها)ی محەمەد موکری و (کێخوا سێوێ)ی عەزیزی مەلاڕەش و هەموو ئەوانەی گوزارشت لە باری ژیانی کۆمەڵی کورد دەکەن.

ڕامان: لەوپەڕی دڵخۆشیدا، گەر دڵت سەراوەڵە بوو، چ گۆرانییەک دەچڕی؟

مەدحەت بێخەو: من زۆر شەیدای گۆرانیم. زۆربەی گۆرانی کوردیم خۆش دەوێن، بەڵام گۆرانی (گیانی شیرین)ی فوئاد ئەحمەد کە شیعرەکەی هی خۆمە زۆر پێی مەست دەبم، چونکە ڕاستەوخۆ پێوەندی بە باری ژیانی خۆمەوە هەیە و دەیڵێمەوە. فوئادی ڕەحمەتی بەم گۆرانییە و بە سروودی (ئێمە پێشمەرگەین) زۆر ناوبانگی دەرکرد کە ئەویش هەر شیعری منە.

ڕامان: با بزڤڕینەوە، ئەی چۆن سەیری گرووپی (ڕوانگە)ت دەکرد؟

مەدحەت بێخەو: بە مەبەستی شڵەقاندنی گۆمی مەندی شیعر، کۆمەڵێ شاعیر و چیرۆکنووس کەوتنە کۆشش بۆ نوێخوازی و بەرەو پێشەوە بردنی بزاڤی ئەدەبی کوردی، دوای ئەوەی بەیانەکەیان بڵاوکردەوە، لە سەرەتا وامانزانی ئەم بزاڤە تیشکێکی نوێ و سوودبەخشە، بەڵام چەند خاڵێک هەبوو لەگەڵ چۆنیەتی و واقیعی ئەدەبی کوردی نەدەگونجا، ئەویش یەکەم هۆ ئەوەبوو پشتیان بە کەلەپوور نەدەبەست و بەبیری کۆنیان دەژمارد. دووەم بۆ مەبەستی دەربڕین و شیعردانان لای ئەوان وا پەسەندبوو لەکاتی شیعر دانان، بێ پابەندبوون بە ڕەوتی گەل و هزری ڕووناک، وشەش چۆن هاتە سەر کاغەز ئاوابێ، کە ئەمەش لە ئامانجی گەل دوور دەوەستاو سوودمەند نەبوو، بەڵکو وەکو دروشمی (ئەدەب بۆ ئەدەب) وابوو، لەبەر ئەو هۆیانە زۆربەی ئەدیبانی کورد پشتگیری ئەو بانگەوازەیان نەکرد و خۆشیان پووکانەوە. من و چەندێک لە شاعیرانی کورد ئەم سەرنەکەوتنەمان لا ناخۆش بوو.

چەکەرەی نوێخوازی شیعری نوێی کوردی لای من سەری هەڵداوە

ڕامان: پۆستەرە شیعرت زۆر نووسیون، ئەمەیان چۆن، ئەی پۆستەرەکە خۆی؟

مەدحەت بێخەو: هونەری پۆستەرە شیعر، پێویستی بە ئەزموون و شارەزایی هەیە، تا زۆرترین واتا لە چەند دێڕێکی کورتدا دەربڕێ و هەستی خوێنەر ببزوێنێ و چێژی لێوەرگرێ، ئەم جۆرە هونەرەش بە زۆری بە مەبەستی سیاسی و لەبارودۆخی ناهەمواردا بەکاردێ، هەروەها لە هەندێ بواری تریشدا.

ڕامان: ئەی پێوانەت بۆ پەخشانە شیعری ئەمڕۆی کوردی؟

مەدحەت بێخەو: ئەم پەخشانە شیعرییەی بەشێوەیەکی فراوان پێڕەو دەکرێ هەموو بەیەک پێوانە و ئاست نین، چ

لە رووی شێواز و چ لە رووی دەربڕین و هونەرییەوە، من چێژ لەو پەخشانە شیعریانە وەردەگرم کە خاوەنەکانیان ئەزموون و شارەزاییان هەیە، وەک لە پێشدا ئاماژەم بۆ هەندێکیاندا. لە بنەماکانی شیعر و مەرجە هونەرییەکان پێشێل ناکەن و ئامانجەکانیان دەپێکن. مەبەستیشم لە مەرجی هونەری ئەوەیە پەخشانە شیعرەکەیان جیاوازە لەگەڵ ئەو پەخشانە رووتەی کە ناچێتە خانەی ئەم هونەرەوە، بۆیە پێویستە هەموو پەخشانێک بەناوی شیعر بڵاونەکرێتەوە و لیژنەی شارەزا لە دەزگاکانی بڵاوکردنەوەدا هەبن. مخابن تا ئەمڕۆ پسپۆڕان و رەخنەگران خۆیان لە قەرەی ئەم بابەتە ئاڵۆزە نەداوە. رەخنە تا ئەمڕۆ هەر لەدواوەی شیعر دەڕوا، ئەگەر حاڵ هەروا بڕوا، لەدوارۆژدا ئەم درێغییە لەسەر ئەدەبی کوردی گران دەوەستێ.

رامان: ئەی داستانە شیعرییەکەی (هەولێری دێرین)؟

مەدحەت بێخەو: وەکو ئەرکێکی پێویستی سەرشانم، دەستم کرد بە دانانی ئەم داستانە، بۆ باسکردنی پێنج هەزار ساڵەی پڕ لە رووداو و کارەسات کە لەلایەن (بیست و سێ) دەوڵەتی زلهێز و ستەمکار بەسەر ئەم شارە دێرینەدا هاتووە، بۆ ئەم مەبەستەش کۆمەڵێک کتێبی مێژوویی خوێندەوە بۆ دەستنیشان کردنی ناوی هەموو ئەوانەی لە هەولێر حوکمیان کردووە، لەگەڵ ماوەی حوکمەکانیان، هەروا تۆمارکردنی ناوی هەموو کەسایەتییە ناودارەکانی کۆچکردوو و سنووری شار لەسەرکردە و شاعیر و نووسەر و هونەرمەند و شێخ و مەلا و مامۆستا و قوتابخانە و شوێنەوار و گۆڕستان و مزگەوت و گەڕەک و قاوەخانە و خان و حەمام و تەنانەت ناوی چەند شتێکی ناوداریش. لەسەردەمی رژێمی دیکتاتۆریدا تا مێژووی چواردەی تەمووزی (١٩٥٨) هێنام و راوەستام، بەڵام لەدوای راپەڕینی (١٩٩١) و ئازادبوونی کوردستان هەموویم تەواو کرد.

لە بەکارهێنانی زماندا رەوانەقم هێناوەتە کایەوە و نەوەی دوای خۆشم سوودیان لێ وەرگرتووە

رامان: گەشت و جوانی، ئەی تۆ و گەشت و جوانی؟

مەدحەت بێخەو: بۆ فراوانکردنی ئەندێشەی شیعر گەشتوگوزار رۆڵێکی گرنگ دەبینێ، بە تایبەتی سروشت. من خۆم زۆر ئارەزووی گەشت دەکەم و زۆر شەیدای سروشتم. ئەم گەشتە دەبێتە هۆی شیعردانان کە مەرج نییە تەنیا هەر باسی سروشت بێ، لای هەندێ کەس دەبێتە هۆی دانانی شیعرێکی لیریکی و لای یەکێکی تر شیعری سیاسی. لەلای من ئەو جوانییە دەبێ بە گۆرانی، هەروەک بەر لە پەنجا ساڵ لە شیعرێکمدا بەناوی (جوانی و خۆشەویستی) دەڵێم:

هەر شتێ وێنە جوان بێ، خۆشەویستی گشت کەسە
چاو لە بۆی بازە و دەروونیش یەک هەناسەی بۆ بەسە
جا ئەمەش گەر دڵبەرێ بێ، چەشنی لالە و چاو جوان
باخ و کانی و مێرگ و باخ، وێنەی بەدڵ، جێگە گوڵان

رامان: ئەی ئەزموون و یادداشت؟

مەدحەت بێخەو: خوا یاربێ لەم ساڵەدا هەموو شیعرە چاپکراو و چاپ نەکراوەکانم، لەگەڵ سەرگوروشتە و یادداشتەکانی ژیانم لە دەزگایەک بەچاپیان بگەیێنم.

رامان: جوانترین سەما؟

مەدحەت بێخەو: سەمای دووکەسی.

رامان: جوانترین کانی؟

مەدحەت بێخەو: کانیی (بێترمە)ی شەقلاوە.

رامان: جوانترین بەژن و باڵا؟

مەدحەت بێخەو: بەژن و باڵای دایکی (سالار) کە لەکاتی گەنجێتی شەیدای بووم.

رامان: جوانترین رەنگ؟

مەدحەت بێخەو: رەنگەکانی ناو ئاڵای کوردستان.

رامان: جوانترین گوڵ؟

مەدحەت بێخەو: گوڵی نێرگز

رامان: ئەی بۆ ئەم نازناوەت هەڵبژارد؟

مەدحەت بێخەو: چونکە گوزارشت لە ژانی گەلەکەم دەکا، سەرباری ئەوەی نازناو بۆ شاعیر و نووسەر بەپێویست دەزانم.

رامان: ئەم ناوانە بەیەک دێڕ:

لەتیف هەڵمەت: شاعیرێکی تازەگەری بەتوانایە و هەناسەی شیعری پاکە.

بەختیار عەلی: لە شاعیرە چاکەکانی ئەمڕۆمانە.

دڵشاد عەبدوڵڵا: لە نوێخوازی شیعری کوردیدا، توانایەکی دیارە.

سەباح رەنجدەر: لە شاعیرە نوێخوازەکانی ئەمڕۆمانە و رۆشنبیرییەکی وردی دەربارەی شیعری نوێخوازی کوردی و قۆناغەکانی هەیە.

ئەنوەر مەسیفی: شاعیرێکی هێمائامێزی سەرکەوتووە.

هاشم سەڕاج: شاعیرێکی نوێخوازی بەهرەمەندە.
شێرکۆ بێکەس: لە شاعیرە زۆر بەتواناکانی کوردە.
بیتهۆڤن: سیمفۆنیاکانی جیهانی هێناوەتە خرۆش.
ڕەسووڵ گەردی: یەکەم حەیرانبێژی دەشتی هەولێر و کوردە.
مایکڵ ئەنگیلۆ: تا ئەمڕۆ خەڵکێکی زۆری سەرسام کردووە.
خۆت: زامدار گیان، زیاتر لە (چل) ساڵە دەمناسی، ڕای خۆت بدە و گوێت لێ ڕادەگرم.

ژیاننامە

* لە ساڵی ١٩٣٤ لە شارۆچکەی مەخموور لە دایک بووە.
* لە ١٩٤١ لە هەولێر دەستی بە خوێندن کردووە، لە ١٩٤٨ لە دیبەگە قۆناغی سەرەتایی تەواو کردووە.
* لە هەولێر قۆناغی ناوەندی تەواو کردووە، لەبەر هۆی ڕامیاری شەش جاران لە بەندیخانە توند کراوە، بۆیە نەیتوانیوە قۆناغەکانی خوێندن تەواو بکات.
* لە کۆتایی چلەکان بەهرەی شیعری سەری هەڵداوە و لە سەرەتای پەنجایەکان دەستی بە شیعر بڵاو کردنەوە کردووە و بە هەرسێ جۆری خۆماڵی و عەرووزی و سەربەست.
* سەرەتا کە لە گۆڤاری (هەتاو) و (هیوا) و (پەیام) و (ژین) و (شەفەق) و شیعری بڵاوکردۆتەوە لە دواییدا لە هەموو گۆڤار و ڕۆژنامەکان.
* ئەو بەرهەمانەی بە چاپی گەیاندوونە:
(زەنگی کاروان) ١٩٥٩ کۆشیعر (چاپخانەی لیوا) بەغداد.
(ڕابەری ژیان) ١٩٦٨ کۆشیعر (چاپخانەی شەفیق) بەغداد.
(ورشەی ئاوات) ١٩٧٣ کۆشیعر (چاپخانەی دارالجاحظ)، بەغداد،
(دار بەڕوو) ١٩٨٣ کۆشیعر (چاپخانەی دارالحریە)، بەغداد.
(ڕەگەکان) ١٩٨٧ کۆشیعر (چاپخانەی الحوادث)، بەغداد.
(دیاری بۆ منداڵانی کوردستان) ٢٠٠٣ کۆشیعر (چاپخانەی پەروەردە) هەولێر.
* لە یەکەم گۆنگرەی یەکێتی نووسەرانی کورد لە حوزەیرانی ١٩٧٠وە ئەندامە.
* لە یەکەم کۆنگرەی کۆمەڵەی ڕۆشنبیرانی کوردەوە لەوێ ئەندامە.
* ئەندامی مافی مرۆڤە لە ١٩٩٣وە.
* سەرۆکی بزووتنەوەی ڕۆشنبیرانی ئاشتیخواز بووە لە ١٩٩٥.
* ئەندامی فەخری کۆمەڵەی هونەری هەولێرە لە ١٩٨٥وە.
* ئەندامی دەستەی بەڕێوەبەری کۆمەڵەی ئەنفالکراوەکان بووە لە ١٩٩٦.
* ئەندامی دامەزرێنەر و دەستەی بەڕێوەبەری (کۆمەڵەی ڕۆژ) بووە لە هەولێر.
* فەرمانبەری تەندروستی بووە لە (١٩٥٨-١٩٨٧).
* بەڕێوەبەری ڕاگەیاندن بووە لە وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن ١٩٩٣- ١٩٩٥.
* ڕاوێژکاری ئەنجوومەنی وەزیران ١٩٩٥ هەولێر.
* ڕاوێژکاری ڕۆشنبیری لە وەزارەتی ڕۆشنبیری لە ١٩٩٦ هەولێر.
* لە ٢٠٠٠ خانەنشین بووە.
* دوو کوڕ و دوو کچی هەیە: ژیان، سالار، سەروەر، سروە.
* لە سەرەتای شۆڕشی ئەیلوولەوە یەکەم سروودی پێشمەرگە و مارشی ڕادیۆی کوردستان شیعری ئەوە کە بۆ بەرزکردنەوەی ورەی پێشمەرگە لەکاتی شۆڕشدا ڕۆڵێکی گرنگی بینیوە.
* بایەخێکی زۆری بە سروود و ئۆپەرێت و شیعری منداڵان داوە و لە سەرەتای شەستەکانەوە لەلایەن چالاکی قوتابخانەکانی هەولێر بۆ قوتابیان پێشکەش دەکرێن.
* زۆر لە شیعرە (لیریکی)یەکانی لەلایەن زۆربەی هونەرمەندانی کورد کراون بە گۆرانی.
* لە زۆربەی میهرەجانە شیعرییەکان بەشداری کردووە لە هەولێر و سلێمانی و کەرکووک و دهۆک و بەغدا.
* لە زۆر کۆڕی خۆجێی و تەلەفزیۆنی هەولێر و مووسڵ و کەرکووک و بەغدا بەشداری کردووە.
* لەو شەش ئۆپەرێتەی کە پێشکەش کراون دوانیان خەڵاتی یەکەمیان وەرگرتووە لەسەر ئاستی هەموو عیراق.

بەرجەستەکردنی شیعر لە زیهنییەتی شاعیردا

دیوانی تاڤگەی مەند و ئەوانی تر وەک نموونە

کەمال غەمبار

١- ئەو شەوانەی خەوم نایێ، ١٩٧٧.
٢- تاڤگەی مەند، ١٩٨٧.
٣- چەند کۆتەڵێکی جەنازەیی، ١٩٩٥.
٤- هەندێ لەو شوێن پێیانەی بەسەر شەختەدا مابوونەوە، ٢٠٠٥.

سەرەتا (نەژاد عەزیز سورمێ)ی شاعیر، لە پێوەندییەکی ڕۆحی و ویژدانیدا لەگەڵ شیعردا بەم جۆرە تەعبیر لە شیعر دەکات و دەڵێ:

ئەی شیعر..!
ئەی سیلەی هەموو ڕۆگەکان!
من لە ڕۆژێکی ڕەشانگی گوڕەی هاوین لە دایکبووم
تۆ نەبای،
لە چزووی غەمزەیەکدا دەمردم..
سیلەی ڕۆگە و پەرستگاکان
داد ڕەسی زەمانی بەد نیهادی..
ئەی شیعر..! ل(٥)

شاعیر بۆ شیعر لە دایک بووە، بۆ شیعریش دەژی، ئەگەر شیعریش نەبوایە کە هەوێنی بوون و بەردەوامی شاعیرە لەو زەمانە بەد نیهادەدا ئەوا هەستی بە مردن دەکرد.

ئەمڕۆش هەروەک ئیلیەت دەڵێ: «ڕەخنەی دەستپاک و چێژی ناسک ڕووکردنە شیعرە، نەک شاعیر». ئەم بۆچوونەی شاعیر لە بۆچوونێکی ڕۆمانسییانە سەرچاوە دەگرێ، کە سەرەتای قۆناغی لاوییە، شاعیری ڕۆمانسیش بە چاوێک سەیری ژیان و واقیع دەکات کە پێچەوانەی حەز و ئارەزووەکانییەتی، کە شیعریش ئاوێنەی دەروون و هەست و نەستی شاعیربێ، دەبێ

نەژاد عەزیز سورمێ

بخوێنرێتەوە، ئەو چێژ و لەزەتەی لە شیعریش وەردەگرێ لە جۆرەکانی دیکەی ئەدەبدا وەرناگیرێ.

لەم ڕووەوە کۆنفۆشیۆس هەقی بوو کە ڕوو لە کوڕەکەی (لی) وەربگێڕێ کە جارێکیان لێی پرسی: **«(لی) تۆ شیعر دەخوێنیتەوە؟ کوڕەکەی وەڵامی دایەوە: نەخێر. باوکەکەی لە وەڵامی کوڕەکەیدا خەمی خوارد و پێی گوت: کوڕی خۆم ئەوەی شیعر ناخوێنێتەوە وەک ئەو کەسە وایە، ڕووی لە دیوار کردووە، هیچ نابینێ ئەو نەبێ، لەوەی لە دەوروبەریدایە، خۆشی و شادییەکانی ژیان و نازدارییەکانی سروشت و سەرچڵییەکانی هزر دەشڵەژێن، پاشان بە خەم و داخەوە ڕووی لێ وەرگێڕا» (١).**

زیاتر لەو بۆچوونەی کۆنفۆشیۆس، کە شاعیر چوار کۆ شیعر دەکاتە دیوان/ شیعر و کۆلاژ و بەناوی (تاڤگەی مەند و ئەوانی تر)، لە بەرگێکی قەشەنگ و ڕەنگاوڕەنگ لە (٤٤٠) لاپەڕەدا چاپیان دەکات و بە وێنەی هونەرکاریی کۆلاژ شیعرەکان دەڕازێنێتەوە، زیاتر سەرنجی خوێنەر بۆ خودی شیعرەکانی ڕادەکێشێ.

شاعیرلە شیعری (لە پەراوێزی وڕێنەی ئاوارەیەکی شێتدا» دەڵێ:

ئای گیانەکەم گەر ئەتزانی،
ئەوکاتەی پەلە هەورەکان دادەکشێن و
نامەی تۆم بۆ دەبارێنن..
چیم لێ دێت؟!

ئای گیانەکەم گەر ئەتزانی
چەندە تینووم!
گەر ئەتزانی،
خۆری چاوت لە دڵمدا
هەرگیز، هەرگیز ئاوا نابێ..
ل(١٧)

کە شاعیر لە ئاوارەییدا بژی، هەست بەنامۆیی و نائومێدی و تەنیایی دەکات، بەڵام لە هەمان کاتدا شاعیری ڕۆمانسی، شاعیری ئەڤین و خۆشەویستی و هەست ناسک، برووسکە هیوایەک ختووکەی دڵی دەدات، کە هێزێکی تر هەیە لەناو ئەو دڵەدا کە موعاناتی دووری و ئاوارەییەکەی سووک کات، ئەویش خۆشەویستی دلبەرە دوورەکەیە کە پەلە هەورەکان لە کاتی داکشانیاندا نامەی (سەکۆ)ی خۆشەویست دەبارێنن، ئەو حەلە دەکەوێتە بەر خەیاڵی بینینی خۆری چاوەکانی کە لە دڵە تاریک و تەنیاییەکەی هەڵدێ و ڕووناکی دەکاتەوە، ئەم جۆرە خۆرەش خۆرێکی ئەبەدییە، شیعریش بێ خۆشەویستی، شیعری تەنیایی و ساردی و سڕی مرۆڤ و نامۆ بوونییەتی.

بە هەمان شێوە لە شیعری (شەوبا)دا دەڵێ:

شەو ڕاشکاوە و
کیژۆڵەیی چاو گەلاوێژ چاوەکانی ناچنە خەو..
شەو ڕاشکاوە و
کیژۆڵەیێ ئەستێرەکان، وەک پوولەکە،
یەک یەک دەچنێت.
دەکاتە سەد.. هەزار... ملیۆن..
شەوبایەک دێ و
نەرمۆڵە خەوی لێ دەخات!!
ل(٢٠)

ئەم هێزە ئەفسووناوییەی کە خەو لەو کیژە چاو گەلاوێژە دەخات، کە خەو لە چاوانی زڕاوە، شەوبایە، کزەبایەکی فێنک و سازگارە لە حاڵەتێک دەربازی دەکات کە خەو بە هیچ جۆر ناچێتە چاوەکانی، کەواتە شاعیر ئەو کیژۆڵەیە لەواقیعە سروشتی و بایلۆژییەکەی دەترازێنێ و دەیخاتە بەردەم واقیعێکی ڕۆمانسییانەی سیحراوی، کە بە خەیاڵ، بە شەوبایەک، بە سروەیەکی ناسک بە نەرمی دەیخەوێنێ. لەم ڕووەوە (مالارییە)

گوتوویەتی:

«واقیع لە گۆرانییەکانتاندا ڕەش بکەنەوە خۆی باوە و ئاساییە، تاکە شت کە شاعیر پێویستە بیکات، کاریکات و چاوەکانی هەموو دەم بەدوای گوزارەیەک بگەڕێن: هەرگیز ڕووی نەداوە» (٢)

لە کۆتایی هەمان کۆپلەدا حاڵەتەکە بەشێوەیەکی تر وێنا دەکات و چارەسەر دەکات و دەڵێ:

– تۆ پێبکەنە!
پێکەنینت گریانی تیا هەڵدەواسرێ..
بزەی تێدا دەکرێ بە بووک..
تۆ..
پێ..
بکەنە!
ل(٢٢)

پێکەنین (گریان) دەکوژێ، پێکەنین نیشانەی خۆشی و ڕووگەشییە، خۆشنوودی و کەرنەڤاڵ و شایلۆغانی زەماوەندە، پێکەنین، مژدەی ژیانی بەختەوەری و گۆڕانی حاڵەتی غەمناکییە کە دڵی تێدا دەسرەوێ و بزەی نەرمونۆڵ دەکەوێتە سەر لێوەکانیی پەریزاد.

هەرچەندە شاعیر ئەم شیعرەی لە بەغدا لە ١٥/١٢/١٩٧٥دا نووسیوە، بە دووری نازانم ماسکێک بێت بۆ ڕەوشی تایبەتی خۆی وەک بڵێی لەگەڵ (ئەراگۆن)دا یەک دەگرنەوە و خۆی بە تەنیا نایەتە بەرچاو، ئەگەر خۆشەویستەکەی، یان ئەو شۆخەی وێنەی بۆ کێشاوە لێشی دووربێ لەگەڵیدا دەژێ، (ئەراگۆن) دەڵێ:

منیش بۆ ئەو کەسانە قسە دەکەم، کە ناتوانن بخەون،
ئەوان بە تەنیاین مادامەکی لەوان دەچم.
هەروەها قسە بۆ ئەوانە دەکەم بەزەییان دێ کە بمرن،
بۆچی ئێوە دەڵێن من خۆپەرستم!!(٣)

شاعیر حاڵەتێکی دەروونی و سروشتی، بە پێکەنین، بەبزە چارەسەر دەکات. خۆ ئەگەر لای (ئاراگۆن) زەردەخەنە جوان بێ لەسەر ڕوویەکی دزێو و شێوێنراویش بێ وەکو خۆی دەڵێ:

هەرگیز شتێک نییە لە زەردەخەنە جوانتر
تەنانەت لەسەر ڕوویەکی شێوێنراویش!!
ئایا ناتەوێت جوان بی؟ ل(٤)

ئەوا شاعیر ئەو زەردەخەنەیە ڕووەکەی پەریزاد جوانتر و ڕازاوەتر دەکات و گریان باوی نامێنێ، خەم و پەژارە دەڕەوێنەوە، ، ڕەوشێکی ئەوتۆ دێتەکایەوە کە بزە دەبێتە بووک. شیعری (سەکۆ دڵەکەم) درێژبوونەوەی شیعری (لە پەراوێزی ورێنەی ئاوارەیەکی شێتدا)یە کە تیایدا دەڵێ:

ئێستاش گیانە
تاڤگەی خۆشەویستی تۆیە
گەردی غوربەت لە چاومدا دەسڕێتەوە!!
ل(٤٢)

لە کۆتایی شیعرەکەدا دەڵێ:

دووچاوی تۆن:
لە شەوە سارد و سڕەکانی بێ ئاگردا
دەبن بە کڵۆ پەنگر و
لە هەناوما گەش دەسووتێن..
گیانە
هەر
تۆی...
ل(٤٤)

لە غوربەتدا چ شتێک خەمەکانی شاعیر دادەمرکێنێ، خۆشەویستی نەبێ؟! هیچ شتێک بە قەد خۆشەویستی نابێتە هیوایەکی گەش و لە دڵ و دەروونیدا چەکەرە ناکات، گرنگ لە دارشتنی ئەم شیعرە وێرای ئەو هەموو خەم و نامۆییەکە شاعیر پێوەیان گرفتار بووە، بەڵام بە جۆرێک هەواو کەشێکی وای بۆ خوڵقاندووە کە بچێتە دڵەوە، شێوازیش لە شیعردا گرنگیی خۆی هەیە، بەم بۆنەیەوە (پاپلۆنیرۆدا) دەڵێ: **«شێواز مرۆڤ نییە و چیتر، بەڵکو ئەوەشە کە دەورەی داوە، ئەگەر کەشەکە نەچووە ناو شیعرەکە، ئەوە شیعرەکە دەبێتە مردوو، مردوو چونکە نەیتوانی هەناسەبدات» (٥)**

«هەر لەم ڕوانگەیەوە خۆشەویستی و سۆزی شاعیر بۆ گەلانی لێ قەوماوی جیهان، وەک شیعرێکی مرۆڤخوازی، وەک داکۆکیکردن لە حەقیقەتی دۆزێکی ئینسانی شیعرێکی داهێنەرانە دەخوڵقێنێ، نیرۆدا وتەنی: «ئاردی حەقیقەت و ڕەوانبێژی نانی شیعر دروست دەکات» (٦)

شاعیر لە شیعری (گارنیکا)دا داهێنان دەکات،

هەرچەندە کەرەستەی شیعری سیاسی کەمن و ناگەنە ئاستی شیعری خودی، بەڵام داهێنان و ئەفراندن لەم بوارەدا بە دەگمەنن، ئاردی حەقیقەت و بوونی شێوازی ڕەوانبێژی لای شاعیر دەبنە نانی بە تاموخوێی شیعر.
شاعیر دەڵێ:

- «نسیێ ماڵمان
هۆنراوە بوو..
(ڤیکتۆر گارا) ویستی بیکاتە گۆرانی
لەپڕ کەنار بوو بە ڕووبار..
بەفر سوور بوو پڕیشکەی ئاگری باران!!
گارا تۆراو،
دەستی وشەی شیعری منیش
لە گەردنی یەکتر پچڕان!!!»
بیکاسۆ لەکوێی؟
بەژێی خەمە سوورەکانم
هۆنراوەیەکی بێ وشە بهۆنیەوە؟
نیرۆدا لەکوێ؟
باڵی زیندووی (سانتیاگۆ) بکەیتە بەر
بارە کەوێکی بێ باڵی ئەم شاخانە..
ل(٤٧ و ٤٨)

بەستنەوەی ڤیکتۆر گاراو بیکاسۆ و نیرۆدا بەیەکەوە، لە تراژیدیای گارنیکای ئیسپانی بەو دارشتنە ڕوونبێژییە (بەیان) نەک ڕەوانبێژی وەک نیرۆدا دەڵێ: هەوێنی شیعرەکەن کە تێکەڵکردنی سێ توخم و ڕەگەزی لێک نزیکن، نزیکبوونێکی ڕۆحی و ویژدانی، پێوەندییەکی توندوتۆڵی نەپچڕاو بە دەنگ و ڕیتم و ترپەی گۆرانی (ڤیکتۆر گارا) و شاکارە شێوەکارییە مەزنەکەی پیکاسۆ بە تۆناتی ڕەنگەکان و ڕیتم و ترپە و لێدانی هارمۆنییەتی نێوان ڕەگەزە باڵا هونەر کارییە پڕ داهێنانەکانی، بە شیعری بەرزی شاعیرییەتی گەورەی جیهانی، کە شیعر ڕەنگدانەوەی حەقیقەت و ژیانە، پڕ لە ڕیتم و وێنە و بیناسازییەکەی.
پۆل ڤالێری جوانی بۆ چووە کە دەڵێ: **«شیعر سەمایە و پەخشانیش ڕۆیشتنە». (٧)**

نەژادی شاعیری نوێخواز هونەرمەندانە وشەکانی بەکارهێناوە، بەرگی ڕوونبێژی لەبەر بونەوەرەکان کردووە، کەسایەتیی مرۆڤی بە شاخ و ڕووبار و بەفر و باران، لاملە کێو و سێبەری هەوار، سێبەری مێژوو، کێڵگەی یاخی داوە، دارشتنی ئەو جۆرە پەیڤانە بەو شێوازە درکەییە، هێز و پێزی شاعیرییەتی نەژادە، دژایەتیی خۆی بەرامبەر کوردەتا خوێناوییەکەی بینۆشی فاشی ڕادەگەیەنێ، هەروەکو (مالارمیە) دەڵێ: **«شیعر لە بیروباوەڕ پێکنایە، بەڵکو لە وشە»** شاعیر وشە لە حەقیقەت و سروشتی خۆی دادەماڵێ، بەرگێکی ڕوونبێژی دەکاتە بەر، کە تەعبیر لە ڕۆحی شاعیر و هەڵوێستی بکات، کە داکۆکی لە خەباتگێڕانی چیلی دەکات، لە ڕێگەی شاکارەکەی (گارنیگا)وە. پێویستە لەسەر شاعیریش هەروەکو نیرۆدا دەڵێ: **«شوێنێک بۆ خۆی لە شەقام و لە نەبەردا، هەروەک لە ڕووناکی و سێبەردا بگرێ» (٨)**
لە شیعری «ئەو ئەستێرەی لە دڵمدا ئاوانابێ» نەژاد دەڵێ:

ئەستێرەیەک وەک گەوهەر
ورشە ئەدا..
ئەستێرەیە و، گەلێ جار لێم زیز دەبێ و
وەکو مناڵ، دوای گریان.
خامۆش، خامۆش دەچێتە خەو..
هیچ ئاسمانێ نایگرێتە خۆی!!

دەبێ ئەو ئەستێرەیە «سەکۆی دڵەکە»ی شاعیر نەبێ کە چاوەکانی خۆری ئاوانەبوو بوون، ئێستانە بووبنە ئەستێرەیەک، کە ئاسمانی شاعیر نەبێ، هیچ ئاسمانێک نایگرێتە خۆی؟! یان کە شاعیر لە ئاوارەییدا دەژی، وەک ئەستێرە، هەموو دەم دەدرەوشێتەوە و ئاوارەیی بە تەنیایی و نامۆیی تاسەر ئێسقانی هاتوون، ناکرێ هەتا هەتا هەر بدرەوشێتەوە، هەر دەبێ خامۆش بێ، بەڵام لە چ ئاسمانێکدا، لە چ کۆش و باوەشێکی گەرموگوڕا لەناو چ دڵێکی بەسۆز و میهرەباندا، کە لەو ئاوارەییە شوومەدا شەوو ڕۆژ ئۆقرە ناگرێ؟!!
لە شیعری (ئەو وشانەی لە ئامێزی خۆشەویستیێ»دا دەڵێ:

وشەکانم
گریانێکن لە گەرووی منالەکانا
وێڵن بۆ قاقای پێکەنین ل(٦٨)

هەڵبەت گریان لە گەرووی منداڵە بێ گەردەکان، ئەو

منداڵانەی کە مانای پەستی و بێزاری نازانن، هەردەم ئەگەر هەست بە برسیەتی و ئازار نەکەن، مانای گریان نازانن، لە قاقای پێکەنین دەدەن، ئەم وشانە خەم خواردنن، وێڵ و عەودالّی پێکەنین، لە خۆشی و ئاسوودەیی منداڵ دەگەڕێن.

لەو کۆ شیعرەی کە بەناوی «ئەو شەوانەی خەوم نایێ»یە کە ساڵی ١٩٧٧ چاپکراوە، (سەکۆ)ی خۆشەویستی شاعیر پانتاییەکی زۆر بەخۆ دەگرێ، شاعیر لەو سەردەمە عیشقە پاکەی خۆی دەدوێ، لە دەروونەوە تەعبیری لێ دەکات، ڕۆمانسیانە بیر دەکاتەوە، وێنەکان دادەڕێژێ، هەرچەندە بەلامەوە باشتر بوو بەپێی ڕەوتی زەمەنی زنجیرە بەندکران بان، ئەو حەلە بۆ خوێنەر و ڕەخنەگریش خۆشتر و ساناتربوو، کە بەراوردی بەرەو پێشەوەچوونی شاعیر بەپێی هەنگاوی ساڵانە بکات، بەڵام وەکو سەرەتا و یەکەم بەرهەمی شاعیر، دەکرێ بڵێین کە (نەژاد عەزیز سورمێ) بۆ شیعر لە دایک بووە، لەگەڵ شیعری ڕەسەنیشدا مامەڵە دەکات و دەزانێ چۆن هەنگاوەکانی شیعر هەڵبگرێت.

(تاڤگەی مەند) دووەمین کۆ شیعری شاعیرە کە ساڵی (١٩٨٧) بە چاپی گەیاندووە. لە شیعری (پشکۆ باران)دا دەڵێ:

تۆ بۆنی خاک مەستی کردووی
چراخانیت..
لە دڵی هەموو ژوورێکدای
خۆت بە بنمیچی نرکەی شەو هەڵواسیوە
دەباریتە گۆشەی دڵی کچانەوە..
ستران دەچڕی
دەنگ هەڵدەبڕی:
«بەڵام ئێمە
ئێمە سەوداسەری خۆرین
ناتوانین کە لەو دیوار ئارام بگرین.»
- ئەوە تۆی ڕووت لە تاریکی کردووە؟
- پشتی تێ کەم؟
- ئەی تۆ ناڵێی ژیان لە کەنار وەرس بوونە..
ل(٩٨، ١٠٠، ١٠٥)

بەرجەستەکردنی دوو ڕێباز (دوورە پەرێزی و چوونە ناو جەرگەی دۆزە حەقیقەتەکە)، وەرگرتنی دوو هەڵوێستی ناکۆکە، پێوەندیی قووڵ بە خاک و نیشتمان، بە ئازادی و سەرفرازی و لێکترازان و ژیان لە کەنار و ژیان بەسەربردن لە باوەشی ئافرەتدا، لە تاریکیدایە، شاعیری دڵدارو شەیدا و سەوداسەری خۆرەکە و ئازادییە، ناتوانێ لە تاریکیدا ئارام بگرێ وەکو نیرۆدا دەڵێ: **«ئا ئەوا من بە ڕێگاوەم بەرەو ئازادی، ساتێک لە نزیک (تیمۆکۆ)دا دادەبەزم گوێ لەو ئاوە دەگرم کە منی فێرە ستران کرد»**. (٩)

شاعیر لە هەمان شیعردا دەڵێ:

پەپوولەکان دەم دەنێتە، دەمی ئاگر،
کێ زات دەکا خۆر ماچ بکا؟
تۆ حەز لە تیشکی خۆر دەکەی
خۆشت دەوێ؟
هەڵدێرە نوتەکانی ڕێگات دیوە؟
تا ئێستا بۆت هاتۆتە ژوان؟
ماچیت کردووە؟
تۆ دەتوانی یاری بە قژەکەی بکەی؟
ل(١٠١)

شاعیر لێرەدا لە سۆزی دڵ دووردەکەوێتەوە، لە ڕوانگەی عەقڵ و لۆژیکەوە سەیری دیاردەکانی ژیان و حەقیقەتەکان و بوونەوەرەکان و ڕەگەزەکانی سروشت و ژیانی ڕاستەقینە دەکات. پەپوولەکان، ئاگر، ماچکردنی خۆر، هەڵدێرە نوتەکان. کە دەلالەتن و مەدلوول دەگەیەنن بۆ نموونە پەپوولەکان دالی دڵدارین و ئاگر مەدلوولی ئەڤین و عیشقە، ماچکردن (واتە مرۆڤ) (دال، خۆر) واتە ئازادی (مەدلوول). کۆلریدج دەڵێ: **«تێڕوانینی شاعیر بۆ حەقیقەت لە دایکبوونی ئەنجامی تێکەڵبوونی ڕاستەقینەی ڕاستەوخۆ، یان یەکێتی نێوان دڵ و عەقڵەکەیەتی و نێوان دیاردە گەورەکانی ژیانە، شاعیر لە ساتی جیهانبینیدا لە سروشتی هەستپێکراودا چەند ڕەمزێک بۆ ژیانی ناوەوەی دەدۆزێتەوە»** (١٠)

دانانی شاعیر بەرامبەرەکەی و بەرجەستەکردنی لە چوارچێوەی سۆز و عەقڵدا، دڵ و مێشکدا، ڕووتکردنەوەیەتی، کە ئەو بەرامبەرە ناکۆکە هەر چەندە بە قسەی دەهێنێ و پرسیاری زۆری لێ دەکا، بەڵام بە تەواوەتی وەڵامی پرسیارەکان ناداتەوە، لە ئەنجامدا هەر لۆژیکی عەقڵانییەت سەردەکەوێ و سۆزی دڵ و خۆپەرستی و ژیان لە تاریکی و دوور لەگەڵ و نیشتماندا

پووچەڵ دەبێتەوە، ئاکامەکەی دایەلۆگەکە بەو شێوە دەشکێتەوە کە لەکۆتایی شیعرەکەدا هاتووە، لێرەدا شاعیر ڕۆڵی بەرچاوی خۆی بینی: **«مرۆڤیش دەچێتە ناو ژیانی خەڵکی دی بە شێوازێکی نزیکتر لە مۆرکی ڕاستەوخۆ لەتوانابوونی بۆچوونە ناو سروشت، چونکە ئاشنای بیروباوەڕو هەستەوەرە تایبەتییەکانی خۆی دەکات و فێردەبێ چۆن وابکات بیرو باوەڕە هەستەوەرییەکانیان، ئینتیمایان بۆ ئەو هەبێ، کە لەناوخۆیدا، خودێکی قووڵتر دەبینێتەوە کە هەموو سیمایەکانی ئینسانی هەیە» (١١)**

توانەوە شیعری سووتانی عیشقە لەپێناو نەمری و جاویدانیدا، عیشقی حەقیقەت، عیشقی پرشنگی خۆر، خۆشی و لەزەت بینین لە بە عاشیقی مردن. بەستنەوەی توانەوەی بەفر بە هاتنی بەهار و نەورۆز، مەرگە لە پێناو ژیانێکی هەمیشە زیندوودا. شاعیر دەڵێ:

بەفر ئەتوێتەوە (بەهار) دێنێ
تۆش سۆز دەکەی
ئەوە نییە بەرگ...ی نیوەڕۆی هاوینت
لەبەر سرەی شەوانی زستان کردووە؟
ئەوە نییە دەسووتێی و بەهاردێنی و
نەورۆز دێنی
ل(١١٠)

بەستنەوەی موعاناتی عیشقی مرۆڤ و مردنی لەپێناو خۆشەویستیدا بە مەرگی بەفر و بەدواداهاتنی بەهار و نەورۆز، بەستنەوەی نێوان مرۆڤ و سروشتە. مردنیش **«لە چەمکی فەلسەفەی ئیغریقی مانای کۆتایی ژیان نییە، بەڵکو بەردەوامبوونییەتی، لە وێنەیەک لەوێنەکان، واتە مردوو لە بوونی یەکەمدا جیانابێتەوە و دانابڕێ، بەڵام دوای مەرگی دەژێ لە حاڵەتێکدا کە هێزی ژیان کەم دەبێ و ژیان دەست پێدەکات و کاتی سێبەر لەگەڵ جەستەدا یەک دەگرێ، پاشان لە هەمان کاتدا، شتێکی سێیەم لەگەڵیاندا یەک دەگرێ کە گەلانی (پانتۆ) پێی دەڵێن هێزی ڕۆحی، ئەویش ئەو هێزەیە کە بە کۆتایی ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی نامرێ، بەڵکو دەمێنێتەوە و نامرێ» (١٢)**

کە عیشق هەرگیز دوایی نەیە و سووتانیشی بەدواوە بێ، نەمری و جاویدانی دەنوێنێ، مادامەکی سووتانەکە بۆ گەیشتنە بە حەقیقەت. ئەوتا شاعیر دەڵێ:

تۆ دەزانی (عەشق) هەرگیز دوایی نایێ
بۆیە ئاوا پرشنگی خۆر دەکەیتە (ڕێ) و
بەرەو لووتکە ملت ناوە..
دەزانی هەزاران خونچە
سەریان ناوەتە باوەشی خەمەکانت.
ل(١٠٧)

دەرکەوتن و سەردەرهێنانی خونچە ڕەمز و نیشانەی نوێبوونەوەی ژیانە، زیندووبوونەوەی دوای مەرگی سروشتە، سووتانی عیشق پێشوازیکردنە لە ژیانێکی نوێ، لە بەهار و نەورۆز، لە بەزاندنی زستانی وەیشوومە و ساردی و بەفر و بەستەڵەک، توانەوەی بەفر و توانەوەی مرۆڤ، ئەو دوو پێوەندییە توندو تۆڵەی بەستنەوەی ژیانی مرۆڤە بە سروشت، هەردووکیان لە یەک بۆتەدا دەتوێنەوە، لە پێناو هێنانەدی شتێکی نوێ، لە دایکبوونێکی نوێی مرۆڤ، زیندووبوونەوە و لە دایکبوونێکی نوێی سروشتە.. هەردووکیان کە دەتوێنەوە لە پێناو هێنانەدی شتێکی پیرۆزە، توانەوەی هەر یەکێکیان دەبێتە ڕۆحێک لە بوونەوەرە نوێیەکەدا بەرجەستە دەبێ، توانەوەی مرۆڤ لە باوەشی ئازادی، توانەوەی بەفر لە باوەشی بەهار و نەورۆزدا، وەک پرۆسێسێکی فیزیاوی کە مادە نافەوتێ، بەڵام لە گۆڕانیدا خاسییەتەکانی پێشوو لە دەست دەدات و لە حاڵەتی بوونەوەرێکی تردا خۆی دەنوێنێ.

لە شیعری (دەربەند)دا دەڵێ:

ئەو ئێوارەی،
تارایێکی وەنەوشەییت پۆشیبوو
خۆت خستە باوەشی دڵم..
نەمزانی ڕۆژێ تەمێکی وەنەوشەیی
بەر ڕوونایی چاوم دەگرێ و کوێر دەبم!
من نەمزانی
چاوی مەند و
باڵای مەند و
لەنجەی مەندیش
وەکو ئاوی مەند مۆتەکەن..
ل(١٢٦)

ژیان، سروشت دیاردویەکی وەستاو و مەندنین، هەردەم

له بزاڤ و جوولانەوەن، هەرچەندە جوولانی سروشت وەک دیاردەیەک جـوولانێکی ڕێژەییـه، بەلام جـوولانی ژیان ڕەهایه، ڕەنگیش لای شاعیر پێچەوانەی دەروونیی خۆی هەیە، ڕەنگی وەنەوشـەیی لای شـاعـیـری هونەرمـەند (نەژاد)، ڕەنگێکی دلگوشی خەماوییه، به پێچەوانەی ڕەنگه کراوه و دلبزوێنەکانی دی، هەروەها شتی مەند و لێل و تەماوی جوانی کوژن، بۆیه شاعیر به چاوی شووم، ڕەشبین سەیری چاوی مەند، بالای مەند، لەنجەی مەند، ئاوی مـەند دەکـات، پۆشینی تاراپەکی وەنەوشـەیی، کـه ڕەنگێک مـەیلەو ڕەشـه و به تاریکی خـۆی دەنوێنێ، تەمێکی چڕ دەخاته سەرچاوی شاعـیر و بەری ڕووناکی لێ دەگرێ، شوومی و به دوومی لەگەل خۆیدا دەهێنێ که مـایەی ترس و گـومـان و نیـگەرانی بێ، چونکه هەمـوو شتێکی مەند که حەقیقەتی ناوەوەی دەشارێتەوە، مایەی پشت پێ بەستن نییـه، دیوی دەرەوەی له دیوی ناوەوەی ناکات (پیرەمێرد)ی شاعـیریش له ڕوانگەی قسەیەکی پێشینانداا دەلێ:

ئاوەمند پیاوەمەندبێ لێیان بترسه

لچ شۆڕ پەریش بی هەر ئێسکی قورسه.

شـاعـیـر لەو کـۆپله شـیـعـرەیدا، دەیەوێ دەروونی دەربەندەکه بخـوێنێتـەوە، کـه لەژێر تاری وەنەوشـەیی و تەمـێکی چڕوپڕ حـەشـار دراوە، ئەو وەکـو (ڤـان کـۆخ) هونەرمەندی جیهانی که گەرەکی بوو **«خـودی خـۆر وێنه بکێشێ نەک تیـشکەکـانی»**، شاعـیریش هەر بـەم جۆرە دەیەوێت، دەربەندەکـه، دەربەندەکـەی پێـشـوو بێ کـه بەکامی دل هۆگری بوو، بێ ئەوەی بزانی بۆ گۆڕاو تارای وەنەوشـەیی پۆشی؟! له شـیـعـری (ئەم زریانه شـێـتـه)دا دەلێ:

هیچم ناوێ

دلەکەم له ئامێزی شەیدا هیچم ناوێ

تەنیا وەرە

بۆم ببه بەخۆری شیعرێ و

لەگەل گەردی بەیانییەک

تەزووی ئۆخەم بۆ بهێنه،

ئەم جیهانه بێ گۆرانی ئەستەمه

گیانه دەرە ئاوازێ بۆ زامەکانم دانێ..

ل(١٦٥)

شاعیر له خەلوەتی شیعردا شەیدای خۆشەویستی و جوانییه، هیچ داخوازییەک له دلبەرەکەی ناکات که خۆی خستۆته ئامێزی عـیشق، ئەوەنده نەبێ که بۆی ببێ به خـۆری ئەڤین، به ئاوازێ، به گـۆرانیـیـەک کـه ڕووناکی خۆری شیعر بێ، به ئاوازێکی ناسک و به جۆش، ببێ به گۆرانییەکی بەسۆز، ستەم و تاریکه، خۆری شیعرێ که تێکەلی ئاواز و گۆرانی دەبێ، ئازارەکانی شاعـیر کـەم نەکەنەوە و کەرنەفالی سازنەکەن و خەمـەکانی شاعـیر لەبیـر نەبەنەوە، دلـه تاریکەکـەی شـاعـیـر ڕەوشـەن نەکەنەوە، ڕۆحێکی میتۆلۆژی پێ نەبەخشن.

له هۆنراوەی «سنیل لایڤ»دا ئەم کـــۆپله بێ ناوە هەلدەبژێرین که تیایدا شاعیر دەلێ:

تەرمێک لەسەردەم کەوتووە

چرایەک کوژاوەتەوە

درەختێک بەلادا کەوتووە

زەوی و ئاسمان له یەک نزیکبوونەتەوە.

بارانی سوور دای کردووە.

ل(١٨٨)

تەرم، چرای خـــامـــۆش، درەخـــتی بەلادا چوو، نزیکبـوونەوەی زەوی و ئاسـمـان، به بارانی سـوور، ئەم بوونەوەرانه، هەمـوویان له بزاڤ وەسـتـاون، کپ و بێ دەنگن، گرنگ لێرەدا کۆکردنەوەیانه له بۆتەی شیـعردا، دەربڕینی زمـانی شیـعرییه، که دەبنه نیشـانه و هێـما و ڕەمز و تەعـبیـر له لێـلی و تەماوی و نادیاری دەکـەن، ئەودیوی ژیان و واقیع پێچەوانه دەکەنەوە، **«زمـانیش ژیانێکی تره که هێزەکانی واقیعی ئێستاتیکا بۆ ئاستی نموونه دەگوێزرێتەوە و تیـایدا دەبێتـه نیـشـانه و ڕەمـزی مـاوو لەگەل نهێنییەکـانی ژیانی شاردراوە و تەمـاوی هاو ئاواز دەبن و هەول دەدا دەریانبخا و قـوولاییه دوورەکـانی بدۆزێتـەوە، دۆزینەوە و ئاشکراکـردنی قـوولایی دوور بەخودی خۆی گـرتنی دووری لووت بـەرزە و هەردووکـیـان دوو ڕووی تاکه دراوێکی جوانین» (١٣).**

له کۆپلەی هەمان شیعردا تەعبیر له نهێنی و سەیر و سەمەرەکان دەکا، کەشتی ئاسایی و واقیعی و تەقلیدی نین کـه خـوێنەر دەخـەنه بەردەم پرسـیـارەوە، ئەوەتا له کۆپلەی (دیوارەکان)دا دەلێ:

دیوارێ.. دوو دیوار.. ده دیوار.

چیمەنتۆ بەندەکان ڕووخان

تەنیا دیواری قوڕ ماوە

نەڕووخاوە
ل(١٨٢)

تەعبیرکردن لە ناکۆکییەکان، لە شتە چاوەڕوان نەکراوەکان، بەزمانی درکە، هێزێکی دینامیکی بە شیعر دەبەخشێ، مرۆڤ دەخاتە بەردەم بیرکردنەوە و سەرسوڕمان لە تێگەیشتنی نهێنییەکان، وەک دەقێکی کراوەش چەند شیکردنەوەیەک دەگرێتە خۆ کە خۆی بە خوێنەر بناسێنێ و بەپێی تێگەیشتنی شتە سەرسورهێنەرەکان ڕاڤە بکات، کە لێرەدا شیکردنەوەیان بۆ خوێنەر جێ دێڵم تێبینیم لەسەر ئەم کۆمەڵە شیعرەی دووەم ئەوەیە کە بەپێی دانانی شیعرەکان ڕیز بەند نەکراون، من لەگەڵ ڕیزبەندی دام، هەرچەندە شاعیر وەک خۆی لە کۆتایی دیوانەکەیدا دەڵێ کە پێوەندی بە دەرهێنانی هونەرییەوە هەیە.

کۆ شیعری سێیەم بەناوی (چەند کۆتەڵەیەکی جەنازەیی)ە ساڵی ١٩٩٥ چاپکراوە. ئەم کۆمەڵە شیعرە پێشکەش بە ڕۆحی بەفرینی دایکی دەکات کە قوربانییەکی وردە دیکتاتۆر و ستەمکار و داخ لە دڵانە.

لە شیعری (وڵاتی ناو دەنکە هەنار)دا دەڵێ:

ئەوە وڵاتی من نییە وەرز بازیی
وێنەی تنۆکە ئارەقێک
بەلاجانگی دێتە خوارێ..
ئەوە وڵاتی من نییە.
چۆلەکە لەبەر خۆریا مەلە بکەن و
بارانی لێ نەبارێ..
ل(١٩٧)

شاعیر هەست بە نامۆیی دەکات، لە وڵاتێکدا دەژی دوورە لە حەزوو و ئارەزووەکانی، ئەو وڵاتە بە وڵاتی خۆی نازانی، بە تایبەتی کە لە کەسی قسە کەرەوە دەبێتە کەسی دووەم و لەگەڵیدا دەئاخافتی و پێی دەڵێ:

لە ئەشکەوتی سڕ و بێ ئاوێزان
لە چاوی هاوڕێکەت بەدەر
یاوەرێکی دیکەت نەبوو..
تۆ هەر ڕووە و بناوان کشای..
هەبوو هەر زوو چیرۆکەکەی دوا پێ هێنا
تۆ هەر ڕووەو بناوان کشای.
ڕووە و شکۆی گوڵڕەنگی ژیان.

ڕووە و حەقیقەتەکان هەمووی...
ل(٢٠٢)

شاعیر هەر تەنیا تەعبیر لە نامۆیی و ئاوارەیی خۆی ناکات، بەڵکو نامۆبوون و ئاوارەیی و تەنیایی ئەوکەسەش بەرجەستە دەکات کە تەنیا لە چاوی هاوڕێیەکەی بەدەر لەو ڕێگە سەخت و دژوارەی بەرەو لووتکە هەڵکشان یاوەرێکی تری نییە (دوور نییە ئەم هاوڕێیە خودی شاعیر بێ)، ئەوە لە کاتێکا هەموو لەگەڵ کاروانە پیرۆز کە دابوون، بەڵام هەر زوو کۆڵیان دا و ڕێگەی خەباتیان بەردا، بۆیە کەسی دووەم دەبێتە ڕەمز و سونبولی شکۆی گوڵڕەنگی ژیان و هەموو حەقیقەتەکان. ئەم وێنەکێشانە بەرجەستەکردنی خەباتگێڕێکی نموونەییە کە لە وڵاتێکدا دەژی شتەکان پێچەوانە بوونەتەوە، هەست بە نامۆیی دەکات و ڕێگەی تەنیا دەگرێتە بەر، کە بەرەو لووتکەی شکۆمەندی دەبات، مەنسووری حەللاج ڕاستی بۆچوونەکە دەڵێ: **«ئەگەر حەق کۆنترۆڵی دڵێکی کرد لە وەکەی تر بەتاڵی دەکات»**.. کەواتە لێرەدا خۆشەویستی حەق و حەقیقەت وای کردووە، کە ئەوەی ئەو ڕێگە پیرۆزە بگرێت، با بە تەنیاش بێ هەر خۆی نوێنەری هەموو حەقیقەتەکانە، (نازم حیکمەت) وتەنی:

«تاریکایی هەموو دونیا ناتوانێ مۆمێک بکوژێنێتەوە»

لێرەدا شاعیر بە گەرموگوڕییەوە وەدەنگ بەرپرسیی مێژوویی دێ، بۆ ئەوەی ڕەهەندێکی شۆڕشگێڕانە بە شیعرەکە بدات کە موعانات و ئەزموون و گەمارۆدانی ڕۆحی و دەروونی لە سەری سەپێنراوە، خۆی لەناو ئەزموونەکەدا دەژی و بە هەستێکی ناسک و هۆشمەندییەکەی کراوەی نەتەوەیی مامەڵە لەگەڵ سەردەم و واقیعی کۆمەڵگە دەکات، لە قاوغی زیهنییەتی ڕۆمانسییانە و ڕەهەندی تەسکی خودپەرستی دەردەچێ و جیهانێکی بەرەو ئازادی و سەرفرازی دەگرێتە باوەش.

لە شیعری (پەراوێز) لە بەشی دووەمیدا شاعیر دەڵێ:

تا لێی بڕا سەمای بۆ تارماییەکان کرد
تا تێی دابوو، بانگی ڕاهێشت.
چۆلەکەیش بە قسە هاتن.
تا تێی دابوو. ل(٢٢٧)

سەماکردن بۆ تارماییەکان، دوورکەوتنەوەیە لە خودی

حەقیقەتەکان و بەدواکەوتنی وەهمەکانە و خۆ ونکردن و هەوڵی بێ هوودەیە و ئاسنی سارد کوتانەوەیە. تا ڕادەیێ نەک مرۆڤ بە ئاگا هێنا لەبەردەوامی و سووربوونی لەسەر بابگهێشتەکە، بەڵکو چۆلەکەش وە ئاگا هاتن، چۆلەکەش هێمای ئاشکرابوون و ڕووناکی و ئازادییە کە لەگەڵ گەردی بەیاندا دەردەکەون، ڕووناکی دەجریوێنن، بەدوای حەقیقەت عەودالن کە لەتیشکی خۆردا بەرجەستە دەبێ نەک لەدواکەوتنی تارمایی و سەماکردن بۆ شتی ناڕوون و نادیار، لەم کۆپلەیەدا زیاتر سامناکی شەو بەرجەستە دەبێ کە درەخت ڕووت دەبێتەوە و گەڵاکان دەوەرن، پاساری ئەو داڵدە و پەناگەی نامێنێ کە خۆی تێدا حەشار بدات، تەنانەت شەویشی لێ دەکرێتە ڕۆژ، هانا و هاوار بۆ کوێ بەرێ، لە کوێ ئارام بگرێ، مەگەر ئەم حاڵەتە سەرە مەرگی ناخ نەبێ، بۆیە شاعیر مافی خۆیەتی بڵێ: پەنای چی و هانای چی؟ ئەوەتا دەڵێ:

پاساری گەڵایان هەڵوەری
درەخت پەڕ کران
شەو چرای ڕۆژتە، پەنای چی؟
گیانەلای ناختە، هانای چی؟!
ل(۲۲۸)

ئەم جۆرە وێنەکێشانە ماسکێکە بۆ مرۆڤی کورد کە لەژێر دەسەڵاتی ڕژێمی بەعسی فاشی تووشی چ کارەسات و سەرگەردانی و کوشتن و بڕین و ماڵوێرانی بوو.. هەڵوەرینی گەڵای چۆلەکەکان و پەڕکردنی درەختەکان ئەو ڕووداوە تراژیدییانەمان دەهێننەوە بەرچاو کە مرۆڤی کورد چی بەسەرهێنرا، چۆن دارودرەختیشی لێ سووتێنرا، لانە و شوێنی حەوانەوەشی وێران کرا، گەڵا هەڵوەرینی پاسارەکان و پەڕکردنی درەختەکان بەکارهێنانی شێوازی درکەیە لە قالبی خواستی شاردراوە. ئەم جۆرە شێوازەش لە دەقی شیعریدا داهێنان و ئەفراندنی ڕووبنێژییە کە لەژێر پێستی وشەکاندا هێزێکی دینامیکی حەشاردراوە کە ڕۆحی سروشت بە باڵندە دەبەخشێ و ڕۆحی باڵندەش بە سروشت.

لە شیعری (خەرەندی گوێیەکان)دا شاعیر دەڵێ:

هاوڕێ
ئەوەتا ڕۆژگار بووە بە گلۆڵەیەک تێل دڕ
لەگەڵ ئەوەشدا کۆترەکان دوای دەکەون!
لە چەند تنۆکە خوێنێکی پەرش و بڵاو بەدەر
بەدوای خۆیان جێناهێڵن..
ل(۲۳۷)

هەرچەندە ڕۆژگار بۆتە بەندیخانەیەکی تەلبەندی دڕ، بەڵام هێشتا ڕۆحی یاخیبوون و بەگژدا هاتنی شەوگار و ڕۆژگاری ڕەش بەردەوامە و کۆترەکان کە ڕەمزی ئاشتی و ئازادی و پاکیی بێ گەردن، دەبێ خۆ لەو گلۆڵە تێل دڕە بدەن، بۆ ئەم مەبەستەش قوربانی بدەن، باجی ئەم قوربانییەش چەند تنۆکە خوێنێکی پرش و بڵاوە کە بەدوای خۆیاندا بە جێی دێڵن، ئەم بەگژداچوونە ماسکێکە کە تەعبیر لە هەستی مرۆڤی کورد دەکات بە ڕەوشکاندنی سنوور و تەڵبەندەکان، شاعیریش هۆشمەندییەکی کۆمەڵایەتی و سیاسیی شۆڕشگێڕانەی تەواوی هەیە کە تا سەر ئێسقان گەلەکەی گەمارۆدراوە و هەست بە قەیرانێکی سیاسی دەکات کە هەموو هەستەکانی تری دەستنیشان دەکات، لە ئاوارەیی و تێشکانی دەروونی و نائومێدی و ژینی سەخت و دژواری میللەتەکەی کۆتر دەکاتە ڕەمزی بەرگری و یاخیبوون، کۆترەکان ماسکی مرۆڤی کوردن لە یاخیبوون و شۆڕشکردن، ئەم هەڵبژاردنەی کۆتر و کردنی بە ماسک و دەمامکی ڕۆڵەکانی کورد، تەقاندنەوەی شیعرە، کە زیاتر لە دەنگی قسەکەر بەرجەستە دەبێ کە حەقیقەتی ئەو یاخیبوون و شۆڕشکردنە بەرجەستە دەکات و داهێنانی تێدا دەکات و دەمامکەکە لە ڕووی کەسی دووەم دادەماڵێ و دەڵێ:

تۆ کە ناتوانی گۆرانییەکەم دەستە مۆ بکەی
کولێرەکەشم لێ مەدزە.. هاوڕێ!
کولێرەکەم لێ مەدزە،
کە ناتوانی گۆرانییەکەم دەستە مۆ بکەی.

لە کۆ شیعری چوارەمی کە بەناوی (هەندێ لەو شوێن پێیانەی بەسەر شەختەدا مابوونەوە)دا کە ساڵی ۲۰۰۵ چاپیکردووە، لە (مەنەڤێست)ەکەدا دەڵێ:

ساوی شیعر نهێنییە تەلەسماوەکەی پێیە،
لە شیعر ئاسمانگەڕ تر و لەساتەکانی خەم پەرۆشتر..
کە ڕۆژێ لە ڕۆژان، خوێندن و نووسینیان بە کۆڵەگەکانی کەرامەتی مرۆڤ چوواند خۆراییی نەبوو..
سرووشتێک بوو بە ئاراستەی هەڵگەڕان بەوساوە، بە

نهێنییەکان..
ئەو ئاهەنگە تەنیایانەی خود لە خودی گێڕاوەتەوە..
زەماوەندی گەشبینە، بە کەژاوەیەکی خەمبار بەڕێوە دەچێت..
کۆڕمان بە ئەزموونی، هەمیشە لە ئەزموون مایەوەدا گەرمە..
وەرە با ئاوەزێیەکان بتەقێنینەوە..
کێ نالێ رووما‌ن تێناکەن و ئەندازەی خەونەکانمان ناگرن و دەرگای لاپرسەنیمان بۆناکەنەوە.
ئەو دەرگایە
(با)یان لێ دەدا و دەدرەوشێنەوە..
ئەگەر ویستت نیگایەکت لە ساوی شیعرەوە بۆ بێت.
دەخوازێ بە (با) بدرەوشێتەوە..
ل(٢٨٣)

وەستان لە میحرابی ئەو شیعرەدا دەمانخاتە بەردەم بەکارهێنانی وشەی ڕۆژانەی باوو تێپەڕ، بەڵام بە دەلالەت و بەرگی زەینی و هەستی و جوانکاری پڕ کراونەتەوە، کە چەند ئاستێکی جیا بەخۆ دەگرن: کە دارشتنی بینای شیعرەکە تۆکمە دەکەن، ئەویش داهێنانی ڕۆمانکاری و گێڕانەوە و درامییە لە فرە دەنگداو هەر دەنگەش تەعبیر لە واقیعی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و ڕۆحی و مێژوویی و نەتەوەیی دەکات. جگە لە سوود وەرگرتن لە میتۆلۆژیا و خەڵقکردنی میتۆلۆژیا. کە تەعبیر لە ڕۆحی شاعیر دەکەن بە جۆرێکی ئەوتۆ دەنگی شاعیر لە ناو ئەم مەنەڤێستەدا دەبێتە سێ دەنگ، دەنگی خۆی (قسەکەر- کەسی یەکەم) دەنگی دووەم – قسە لەگەڵ کراو موخاتەب) و دەنگی سێیەم- کەسی نادیار).

لێرەدا ئەفسانە دەبێتە سرووتێک بە دارشتێکی فیعلی نەک تەنیا ئاخاوتن (وەرە ئاوە زێیەکان بتەقێنینەوە)، (کێ دەڵێ ئەندازەی خەونەکانمان ناگرن.. دەرگای لاپرسەنیمان بۆ ناکەنەوە. دەخوازی بە (با) بدرەوشێتەوە.. سپێدەمان لە خەوی پەمبەیی جیادەکاتەوە.. (پەری) یەک گوڵێکی سپییە بە دامێنی چیاوە.. تاد).

بۆ زیاتر کاریگەری میتۆلۆژیا لەسەر شاعیر:

ڕێگای هات و نەهات.

.....

.....

ململانێی نەبڕاوە لەگەڵ زمان
ئەمانە سەدای زەنگەکە دەدەنەوە
ل(٢٨٤)

ڕێگەی هات و نەهات، ڕێگەی پڕ تەلەسم و بەندوداوە، بەڵام بەرەو جوانی و ژیانێکی بەختەوەر و گەش، بەرەو سفت و سۆڵی زمان.

لە داشتنی ئەم مەنەڤێستەدا کە شاعیر گیانێکی درامی و داستانئامێزی وەبەر بوونەوەرەکان کردووە، لە دارشتنە گشتییەکەیداو، لە چەند شێوەکارییەکانی میتۆلۆژی و گێڕانەوە ئامێز و درامیدا توانیویەتی گیانی میللەتی تێدا بەرجەستە بکات و بەهەرسێ دەنگیش بەشداری لەو بەرجەستەکردنەی ڕۆحەکە بکات.

خەونێک لە نیوەڕۆدا مۆرکێکی ئەفسانەیی بەخۆ گرتووە، بەڵام شاعیر توانیویەتی زیرەکانە تەوزیفی وشەکان لەشێوەیەکی ئەفسانەییدا بکات، کە ئەفسانە هەڵبگێڕێتەوە بە حوکمی ئەوەی ترس دەخاتە دڵ و دەروونی مرۆڤ، لەجیاتی وێنەکێشانی ئەفسانە لە چوارچێوەی ترس و سامناکی و دڵەڕاوکێ و خۆ بەدەستەوە دانی و ملکەچ بوونی بۆ پلاری قەدەر و زاڵبوونی سروشت، شیعر دەکاتە چەکی بوێری و بەگژداچوونەوە و یاخیبوون لە خودی سروشت و دیلکردنی ڕەگەز و توخمەکانی و تواندنەوەیان لە بۆتەی شیعردا.

لە شیعری (پاسەوانەکانی ناخ) لە دەڵێ:

ڕێگەی بوو دەڕۆیی
نەک قاچەکانی من
مانگ بوو دیاربوو
نەک پەنجەی من
ئەودارەی سێبەری دەکرد
شین نەبووە و..
ئەو پاژنەی شوێنەواریان دەرکەوتبوو
پاژنەی بۆرە جەنگاوەرەکان بوون
دیلیان لە مەزاری ئەجندان
بەپەتی پەشمین دەخنکاند..
ل(٣٠٩)

نامۆکردنی شنەباو و بەرچاوەکان هەڵگێرانەوەیان و پێدانی کەسایەتیی مرۆڤ بە هەندێ لەو بوونەوەرانە

جـۆره داهێنانێكی تێـدایه، هەرچەنده كـردنی شـتـه ئاساییەكان بەنائاسایی و ماقوولەكان به ناما قوولەكان كـارێكی هێنده سـانا نیـیـه، بەڵام شـاعـیـر پاسـاوی پەسندكـردنی نامـۆكـردنی شـتـەكـان بۆ ئەو جـۆره هەولگێـڕانەوه به وەرگـر دەبەخـشێ كـه ئەم شـێـوازەی لاپەسـەند و مـاقـوولْ بێ كـه بە ڕاستی، كـه هەندێک له نامـۆكـردنی ئەو بوونەوەرانه ڕەسـەنایەتی و زەمـیـنەی واقیعی بەرچاوی خۆیان هەیه بەرلەوەی مرۆڤ ناویان بۆ دابنێ و هەندێكیش لەوانه لەنارەسەنییەوه هاتوون، كه هی ئەوه نین بوونیان هەبێ. شاعیر له شیعری (ئاییندەی پایز)دا دەڵێ:

چرایەک له حوسنی تۆ هەڵبووه
خەم نزیک و نیشتمان دوور
ئەم له دڵا وایی چاوی ڕێگا
بەرەو دۆزەخی تاریكی،
یا فیردەوسی نوور بچی
من به كوێدا بڕۆم؟
ئاسمان كوێر
ئاسمان لاڵ
من به كوێدا بڕۆم؟
لەم هەموو سێبەره
كام سێبەر هی خۆمه؟
ل(٣١٣)

هەڵبـوونی چراكه له سـۆز و جـوانی نیـشـتـمـانه، بەڵام خـەمی گەڕانەوه بۆ باوەشی نیـشـتـمـانی دوور نێـوانیـان ڕێسمان و ئاسمانه، شاعیر لەناو خەمدا نقوم بووه، نه ئاسـمـان دەبیـنێ و نه گـوێشی لێـیـەتی، تەنانەت به سێبەری خۆیشی نازانێ. ئەو ونبوونەی شاعیر لەناو تەم و تـاریكی و ڕێ نەكـردنی چ بەرەو دۆزەخی تـاریكی، گەڕانەوه بەرەو ژیانی مەینەتی نیشتمانی بریندار، یان بەهەشـتی ڕووناكی؟ سـەرسـوڕمـانێكه لەو جـیـهـانه جـەنجـاڵەدا، سـەرلێـشـێـوانێكه كـه مـرۆڤ تـاسـەیەكی بەشـەوق و پڕشنگ بەرەو نیـشـتـمـانی ئازیز باڵـی لێ بڕوێنێ، بەڵام سـەر بۆ كـوێ هەڵبگرێ، بۆ هەمـان ژیانی پێشـوو كه گەڵای درەختـەكان هەڵوەرین. مێـرگ ترسی گـرتووه، شـار تینووه، ڕووبار له سـەمـای دركـاویدایه، شـتـەكـان به چاك و خـراپیـانەوه تێكەڵ بوون، بوونەوەرێكی دڕنده جوانیی سروشت دەشێوێنی، هەموو ئەوانه شاعیر دەخەنه حاڵەتی دڵەڕاوكێ و پرسیاركردن.

خەمی گەڕانەوه و دووری نیشتمان جۆره نائومێدییەكی لای شـاعـیـر دروست كـردووه، خـۆیشی چاک دەزانی كـه گەڕانەوه بۆ باوەشی نیشـتـمـان، یان مەرگه و یان ژینه، تاریكی و ڕووناكی، دۆزەخ، یان بەهەشته:

چونكه
جوانیەک
هێشتا شوێنەواری مابوو
لەم ڕێگایەدا درایه بەرنێزان..
زامەكان وەكو خۆیان لێ هاتەوه!!
ل(٣٢٠)

وێڕای خەیاڵكردنی واقیعی نیشتمان به ڕێگەی فلاش باكـەوه، بەڵام ڕووناكـیـیـەک له دەروونی شـاعـیـردا چەخماخه دەدا. ئەویش حەز و ئارەزووی گەڕانەوەیه بەرەو ژیانی نیـشـتـمـانی دوور، به هەردوو دیوی تاریک و ڕووناكـیـیـەوه، بەڵام وەرگـر تروسكەیەک هیـوا له گەڕانەوەی جوانی له شیعرەكەدا بەدی دەكات كه شاعیر دەڵێ:

شەوقێكی ڕەش و جوان،
له دڵه بۆشەكان دەدرەوشێتەوه

بۆیه شاعیر به تەواوەتی دەستبەرداری ژیان نابێ و به ئومـێـدێكی نوێ دەژی، به جـۆره ئاشـتـەوایـیـەک لەگـەڵ ژیاندا ڕازییه، هەرچەنده ئەوەی دەرهەق نیـشـتـمـان و ڕۆڵەكانی كراوه، تەنیا گوناهی نەیاران و دوژمنان نییه، ڕۆڵەكـانـیـشی بەشـدارییـان كـردووه له شـێـواندنی جوانییەكـانی، ئەوەش وا دەكـات نائومـێـدییەكه بەقەد وازهێنان بێ لەو ژیانه، به ئومـێـدی ژیانێكی دی، له بەهارێكی ئاییندەدا، نەک له پایزێكی داهاتوودا.

له شیعری (هەندێ لەو شوێن پێیانەی بەسەر شەختەدا مابوونەوه)دا دەڵێ:

هەور له بەینی پەنجەكانی مندا دزەی كرد كەژێ!
باران له چاوی تۆ..
بەڵام پەنجەكان له خاچ دران..
(خۆشەویستم)
لەو باوەڕەدای
بێم له شانۆگەرییەكی ناتەواودا دەربكەوم؟ ل(٣٧٨)

خۆشـەویـسـتـیـیـەكی نهێنی و ژێر چاودێری ناحەزان،

سنوور دەشکێنی و وێڕای هەمــوو مــەترســیــەک هەور (عــەشق) دزە دەکــات و لە چاوی دڵــبەردا دەبێــتە باران، بەڵام ئەگــەر ئەو خۆشــەویســتــیــە بێ گــەردە، هەروەکــو (دانــتــی) دەڵــێ: **«خۆشەویستی تەنانەت ئاسمــانیش دەجــــووڵێنێ»**، ئەو خۆشەویستییە بە ئاکام ناگات و ناکــامــە، ئەو شــانۆگــەرییــە هەر لە ســەرەتاوە ناتەواوە، شاعــیریش نایەوێ بەشداری لە شتێکی دۆڕا و بکات، کاراکتەرێک کە نەتوانی سەرکەوتووانە ڕۆڵی خۆی لەو شانۆگەرییەدا ببینێ، ڕووبەڕووی حاڵەتێک دەبێتەوە، یان ئەوەتا قوربانی بداو لە پێناو ئەو خۆشەوییستییەدا، یان ئەوەتا ڕووی لێ وەربگێڕێ وازی لێ بێنێ و بەدوای خۆشەویستــیــیــەک بگەڕێ کە کــۆتایی شــانۆگــەرییــەکە تراژیدی نەبێ، چونکە بەڕاســتی ژیان دوو دیوی هەیە ئەگەر بە تەواوی لە چەمکەکەی بگەین، باشترین شت و خراپترین شت. هەرکەسەش فەلسەفەیەکی تایبەتی هەیە لە تێــڕوانینی ژیاندا، مــادامــەکی بایەکــە بەجــۆرێک هەڵیکردووە کە بێ ئارەزووی کــەشــتــیــەکــانە، ئەوەش مــانای ئەوە نــیــە کە دەســتــبەرداربی خۆشــەویســتی پڕ مەترسی، بەزین و کــۆڵدانە، چونکە حاڵەتێکە هەوڵدان لەپێناویدا بێ سوود و بێ هوودەیە،

لەکۆپلەی (٢٥)ی هەمان شیعردا دەڵێ:

تۆ لە حەقیقەتی ئاراستەکان نەگەیشتووی
هەرگیز وێنە ئەندازەییەکانی واقیع
شکلی میوەکانی خەیاڵ نادەن
ل(٣٦٦)

هەر چەندە کــە «مــارکس» دەڵــێ: **«خــەیاڵ هەرچەندە دوور بکەوێتــەوە، بەڵام لە سنووری واقیــعــدا دەرناچێ»** بەڵام شاعیر بە ڕاستی جوانی بۆ چووە کە هونەری خەیاڵ و فــەنتــازیا، هەردەم لە هونەری ئەندازەییــەکــانی واقــیع باڵاترە، خــەیاڵ باڵ بە مــرۆڤ دەگــرێ بەرەو مــەلەکــووتی شتە نادیار و ناباوەکان و نا واقیعییەکان بفڕێ، خەیاڵ پەڕی سرووش و ئەفسوون لە مرۆڤدا دەڕوێنێ، هێزەکانی ســروشت و واقــیع دەخــاتە ژێر ڕکــێــفی خــۆی، خــەیاڵ جیــهانی ڕۆمــانسییــەتە بەرەو دووركــەوتنەوە لەواقــیعی ویشک و بێ گیان و دەربازبوون لەکۆت و پێوەندییەکان، بەزاندنی دیوارە دەســـتکردەکـــانە، هەناســـەدانە لە جیهانێکی واڵاوکراو، هەواو کەشی ئازادییە، خەیاڵ باڵ بە مــرۆڤی شــاعــیــر دەگــرێ کــە ڕۆحی لە ئاســمــانێکی فراوانی جیــهانبــینی و ئیــستــاتیکا و خولیــاو ئیشــراقدا بســــوورێتــــەوە، دوور لە واقــیع و هزر و ژیانی مــادی و ناکۆکییەکانی و هەڵپەکردنە بەرەو ڕەهابوون و چوونە ناو دونیای بێ کۆتایی.

لەم ڕووە (ڕیلکە) ڕایدەگەیەنێ کە حەسانەوەی دوای سەرکەوتنی بەرەو ڕەهابوون بینی و دەڵێ:

بەڵام ئێستا
من لە پڕ گەڕامەوە ژیانی ڕەهابوون،
لە ناکۆکییە ماندوو کەرەکان دەرباز بووم،
ڕێگەی حەسانەوەم گرتەبەر.
چوومە ناو ئاسمانی بێ کۆتایی.
نهێنی و شاردراوەکان لە پێش چاودا ونبوون،
چونکە من لە هەموو قووڵاییەکاندا دەژیم
دوای ئەوەی خونچەکانی کرانەوە.
بە ڕوخسارە جوانەکانیان بەسەرمدا دەڕوانن.
ئای لەو جلەوە ترسناکەی دەستەکان!

دوا وەســتــانم لەســەر دیوانی (تاڤگەی مــەند و ئەوانی تــر) گــــــەڕانەوەیە بــۆ وەرگــــــرتنی بەشــــــێــک لە (مــەنەفــێــست)ەکــەدا شــاعــیــر باشی کــردووە، لە دیوی دەرەوەی بەرگی دیوانەکەیدا جارێکی تر بڵاوی کردۆتەوە و دەڵێ:

(پەری) یەک گوڵێکی سپییە بە دامێنی چیاوە..
ئاستانەیەکی دی نەما.. قوڵنگی فەرهادی بۆ بخەینە سەرمل
لەم باسکەوە بۆ ئەو باسک..
ڕێگاکان داخراون، ڕاڕەو زەنەکە،
زۆر قاسیدی بەڕازەکانیانەوە قووت داوە..
ئەشکی خوێنین
بە سەراپای سروشتی بەستەزمان دێتە خوارێ.
غەکگیرییە کوورە هەڵایساوەکانی شیعر
ئاسنی ساردیان پێ خوار بکرێتەوە..

کە شیعر ببێتە حەقیقەتێکی ڕەها و نێوان شتە نا ماقووڵ و نابەجێیەکان لێکتر جیابکاتەوە دەبێ ویقار و نازی خــۆی هەبێ، ســپــێــدەش ڕەمــزی ڕووناکی و ئاشکراکردنی حەقیقەتەکانە، کە شیعر لە خەوی سەوزو پەمەیی جیا دەکاتەوە، شیعر پەیژەیەکی هەڵواسراو نییە لە هەوادا بە خــەیاڵ بە ســەری هەڵبگەڕێی، پێگەی

زەمــینــەیەکی پتــەوە، ڕێگەکــەی ڕێگەی هات و نەهاتە، پیاوی خۆی گەرەکە، چونکە لە ململانێییەکی زمانەوانی بێ وچان دایە، کــە هیــچ زمـانێـک ئەو بوێرییــەی نیــیــە ڕووبەڕووی بێتەوە، زمانی خودی شیعر نەبێ،

ئەگەر شاعیری سەردەمی جاهیلی (الحطیأة) بەم شێوە لە چوارینەیەکدا ماهییــەت و جــەوهەری شــیــعــری بەرجەستەکردبێ و بڵێ:

الشعر صعب طويل سلمه
لايرتقيه الذي لا يعلمه
زلت به الى الحضيض قدمه
يريد أن يعربه فيعجمه

ئەوە شــاعــیــری ئێــمــە (نەژاد عــەزیز سورمێ)، نەک ئەوەی مەلەوانێکی کارامە نییە لە دەریای شیعردا بە نەزان لە قەڵەم دەدات بەڵکو:

نەکگیرییە کووردی هەڵایساوەکانی شیعر
ئاسنی ساردیان پێ خوار بکرێتەوە

کە ئاسنی سارد هەرگیز بە کوورەی هەڵایساو خوار ناکرێتەوە، ئەگەر شاعیر خۆی کووری بە جۆشی ئاگری هەڵایساوبێ کە تەعبیرکردنە لە دڵ و دەروونی و ڕۆحی شاعیر، ئەوا کەرەستەی شیعر دەبێ گەرموگوڕبێ، کوتانەوەی ئاسنی ساردیش بە عورفی خۆماڵی کارێکی بێ سوود و بێ هوودەیە، ئەمەیە پیرۆزمەندیی شیعر لای شاعیر کە نیشانەی جوانی و قەشەنگی وێنەو زمانی پاراو و سفت و سۆڵ و بیناسازیی هونەرمەندانە، بە ڕۆحێکی پڕ دینامیکییەت و زیندەگی داڕێژرابێ، نەک بە دەست کەسانی زمان نەزانەوە بناڵێنێ و کوورەی بەجۆش و خرۆشی هەڵایساو دەروونی شاعیر بە ئاسنی سارد دامرکێنێتەوە.

لە ڕاستیدا وەستان لە ئاست چوارەمین کۆ شیعری دیوانەکە، نەفەسێکی درێژی گەرەکە، خوێنەر و ڕەخنەگر بە تەواوەتی هەست دەکەن کە ئەم شاعیرە نوێخوازە بەرەو خۆ نوێکردنەوە و تێپەڕکردنی قۆناغەکانی پێشووی هەنگاوی سەرکەوتووی ناوەو ئەو شاعیرەی کە نەتوانێ لە سنووری پێشوویدا تێپەڕکات چاکتر وایە وازبێنێ، نەک بەردەوام بێ.

دوای دەستخۆشی و پیرۆزبایی لە شیعر و لە شاعیر خۆی، لە پێشکەشکردنی ئەو بەرهەمەی کە کاتم بۆ خوێندنەوەی و شیکردنەوەی تەرخانکرد، حەزدەکەم ئاماژە بە خاڵێکی گرنگ بکەم کە من لەو چوارچێوە ڕۆشنبیرییەی کە چێژ لە شیعر دەبینم، ئامادە باشییەکی دەروونیم هەبوو بۆ خوێندنەوەی دیوانەکە، لە شیعرەکان دەگەیشتم و کاریان لەسەر چۆنییەتی خوێندنەوەکەم و ڕێگە و شێوازی ئەم لێکۆڵینەوە شیکارییەی کە دەیخەمە بەردەم بە هیوای زیاتر سەرکەوتن و دەرکەوتنی شیعر و شاعیر لە بواری جیهانی شیعردا.

پەراوێزەکان:

١- محمد مبارك- الوعي الشعري و مسار حركة المجتمعات العربية المعاصرة- دارالشؤون الثقافية العامة- بغداد، ٢٠٠٤، ل٣٧٧.

٢- ارنست فيشر: ضرورة الفن. ترجمة: د. ميشال سليمان ل٨٩-٩٣.

٣- آراجون. شاعر المقاومة، تأليف: مالكولم و بيتر. ك- رووس.

٤- سەرچاوەی پێشوو.

٥- مذكرات بابلونيرودا. اعترف بأنني عشت. ترجمة الدكتور محمد صبيح المؤسسة العربية للدراسات و النشر. ل١٤١.

٦- سەرچاوەی پێشوو.

٧- بروانە (في شعر و الفن و الجمال) رضوان شهال.

٨- مذكرات بابلونيرودا، ل٤٢٥.

٩- سەرچاوەی پێشوو، ل٢٦٤.

١٠- الشعر بين الواقع و الابداع- ناجي القصاب. وزارة الثقافة و الاعلام ١٩٧٩ دار الرشيد للنشر.

١١- وحدة الانسان- بروتوفسكي. ترجمة:د. فؤاد زكريا، ل١٤.

١٢- مقدمة في الشعر السومري و الافريقي و الصوفي- طراد الكبيسي- من منشورات وزارة الثقافة و الاعلام.

١٣- خزعل الماجدي- العقل الشعري- الكتاب الثاني- دارالشؤون الثقافية العامة- بغداد، ٢٠٠٤.

١٤- الاتجاة الميتافيزيقي فى الأدب المعاصر- فائق متي، مجله الفكر المعاصر. اكتوبر ١٩٦٥/ ل٥٨.

خولیای مەیموونە سپییەکان لە چیرۆکی کوردیدا

ڕەووف حەسەن
(سلێمانی)

(٢-٢)

لە یەکێک لەو چیرۆکانەی کە دەتوانین بڵێین کاراکتەرە سەرەکییەکان تێیدا نیواونیو کورد و هەندەرانین.. چیرۆکی (لۆزان)(٥٠)ی شێرزاد حەسەنە.

کەسێتی یەکەم کەوا هەست دەکرێت چەند خەسڵەتێکی چیرۆکنووس خۆیشی تێدا بێت- ئەگەر بۆ چەند ساتە وەختێکیش بێت-هەندێ لە بیروبۆچوون و ڕەفتار و حاڵەتە دەروونییەکانی بەو کەسێتییە دەبەخشێت و.. ئەمەیش لە نێو دنیای هونەری چیرۆکنووسیندا کارێکی زۆر ئاساییە و تەنانەت پێویستیشە.. شێرزاد سەرەتا و تا نزیکی کۆتایی چیرۆکەکە بەزاری کەسێتی سێیەمی تاکەوە باس لەو هەڵچوونە هێسترياييەی کوردەکە دەکات کە لە بەرامبەر خاتوونە سویسراییەکەدا تووشی دەبێت. واتە ڕاوی لە دەرەوەی چیرۆکەکەدا هەر لەوێشەوە ڕووداوەکان دەگێڕێتەوە.. بەڵام لە یەک دوو لاپەڕەی بەر لە کۆتایی چیرۆکەکەدا و بۆ چەند ساتێک دەچێتە ناو چیرۆکەکەوە و لەگەڵ (لاس)ی کەسێتی یەکەم یان کەسێتی (بگۆ)دا ئاوێتە دەبێت.

" باشتر وایە کەسم لێ تێنەگات.. نیوەشەو کە چۆڵیان کرد تکا لە مەیگێڕەکان دەکەم سەیرم کەن و نەترسن (تا..) جوامێرانە بە شۆفێرێکی مەست و کەللە کاسی نیوە شەوم دەسپێرن" (٥١).

ئەم کوردە هیچ سیفەتێکی ئاوارەیی و پەناهەندەیی تێدا بەدی ناکرێت.. لە تەک خاتوونە سویسراییەکەدا پێکەوە بە زمانی فەرەنسی فەلسەفە دەخوێنن.. چونکە ئەو زمانە زمانی ناوکۆییانە و لەو بڕوایەدام لە زمانی ئینگلیزیش بۆ دەربڕینی ئیدیۆم و واتا فەلسەفییە قووڵەکان لەبارترە.. واتا هەردووکیان دەسەڵاتی

تەواویان بەسەر زمانە ناوکۆییەکەیاندا دەشکێ و لە یەکدیش دەگەن.. بۆیێ دەتوانن گوزارە لەو هەموو خەون و خەیاڵ و خولیا و ئەندێشە قووڵ و هزرییە پەتیانە بکەن کە چەندێک پێوەندییان بە فەلسەفەوە هەیە هێندە زێتر پێوەندییان بە باری دەروونییەوە هەیە:

"بەڵام ئێمەمانان ناتوانین تام لە هیچ جوانییەک بکەین گەر بە خەم خەفەتەوە لوول نەدرابێ (...) خەم لەگەڵ شیری دایکمان دەرژێتە خوێنمانەوە (...) من زۆرجار وا هەست دەکەم ئەو نووزە و ناڵینەی دایکم لە ڕۆحمدا جێگیرە ......" (٥٢).

هەروەها:

"فلۆبێر لەو دیو مەرگەوە نەیتوانیوە جوانی ببینێ" (٥٣)

بەهەر حاڵ.. لەم خاڵەدا تەنیا مەبەستێکم هەبوو بۆیێ هێندە جەختم لەسەر کرد.. ئەویش ئەوەیە گەرچی چیرۆکنووس توانیویتی قەناعەتی تەواومان بەوە پێبکات کە ئەم دوانە و بەتایبەتی کەسێتییە کوردەکە هیچ گرفتێکی زمانی نییە و دەتوانێت چوون کەسێکی فەرەنسایی تەفاهوم بکات.. وەلێ تەنیا و لەسەرتاپای ئەو چیرۆکانەی بۆ ئەم باسە لەبەردەستمدان تووشی کەسێتییێکی هێندە شپرزە و پەرێشان و بەرباد نەبووم.. کە زۆربەی هەرە زۆری ئەو کەسێتییانە و بە پلەی یەکەم کێشەی زمان نەزانین دووچاری حاڵەتی لەخۆ نامۆبوون و تای غوربەتی کردوون.. کەچی ئەم کوردەی چیرۆکی (لۆزان) لە نێو گرییەکی دەروونی سەخت و بنجداکوتراوی دیکەدا گینگڵ دەدات کە نەپێوەندی بە نامۆبوونی زمان و بیرکردنەوە و گوزارەکردنەوە هەیە و نە بە فیکر و فەلسەفەشەوە.. بەڵکو گرێ دەروونیەکەی بە قووڵایی مێژوودا ڕۆچووە.. ئەویش پارچەپارچەیی نیشتمان و نەتەوەکەیەتی و..هێندەش بۆ خاتوونەکە دووبارەی دەکاتەوە تا بە جارێ بێزاری دەکات..

واتا هەر لە سەرەتاوە خوێنەر هەست دەکات بەرامبەر کەسێتییێکی بێ فیکر و فەلسەفە و لۆژیک و تەنانەت قێزەون و بێزارکەریش بۆتەوە.. کەسێتییێک هیچ شەفافییەتێکی نە ئینسانی ڕۆژهەڵاتی و نە ئەورووپایی پێوە دیار نییە و.. لەمەش واوەتر ئێستەرەم لەسەر گواستنە و سەپاندنی ئەو دەروونە وێران و هەپروون بە هەپروونەی خۆی دەکات بۆ نێو ئەو شەفافییەتەی ئەورووپا.. بۆ ناخ و دەروونی نازدارێکی وەک خاتوو (لۆزان).. گەوجێتی ئەم کەسێتییە کوردە (لاس) دەگاتە پلەیەک خاتوو لۆزان والێدەکات خۆی بە تاوانبار -نەک نازدار و عاشق- بزانێت.. تەنیا لەبەرئەوەی ناوی (لۆزان)ە و.. لێزانیش بەلای (لاس)ەوە هەر بە تەنێ ناوی کیژێک و ناوی شارێکی سەروو سویسرا نییە.. بەڵکو لۆزان Lausanne پەیماننامەیەکی شوومی مێژوویییە و ڕێککەوتنی تورکیا و هاوپەیمانانی ساڵی ١٩٢٣یە بۆ پووچەڵکردنەوەی پەیمانی (سیڤەر Se-veres) و جارێکی دی لەتوپەتکردنی نیشتمانەکەی بوو.

سیڤەر شارێکە لە دەوروبەری (پاریس).. ئەم شارە لە پاڵ شانۆی ڕووداوەکانی چیرۆکەکەدایە.. نزیکە لێیانەوە بەپێی بارە دەروونییە نەخۆشەکەی (لاس)، خاتوو (لۆزان) ئێستە هاتۆتە سەر خاکی (سیڤەر) و وا هەست دەکات لەسەر ئەرزی ئەم واقیعە وا خەریکە زوڵمە مێژوویییەکە جارێکی دی و بەجۆرێکی دی خۆی دووبارە دەکاتەوە.. ئەوەتا لۆزانی شەنگ لەسەر خاکی (سیڤەر) دەخوازێت (لاس)ی کورد داگیر بکا و بیکاتە هاوسەری خۆی.. سەرنج دەرە ئەم دیالۆگەی لۆزان خان:

" ئەو کچە عەرەبەی بەشی فەلسەفە.. قاوەی بۆ گرتمەوە.. پێی وتم: تۆ شوو بە غەریبێک دەکەی"/ (٥٤).

لاس چەندێک بە پەیماننامەی لۆزانی ١٩٢٣وە گینگڵ دەدات هێندەش-وەک کوردێکی پەراوێزخراوی جیهانی سێیەم- بە ئەتواری سەربەستانەی (ئێستە)ی (خاتوو لۆزان)یش- وەک مێینەیەکی ئەورووپایی و لە ڕووی سێکسەوە کراوە و شەفاف-قەڵسە.

خاتوون ئامادەیە تەنانەت ناوی خۆیشی بۆ هەر ناوێکی دی (ئەگەر کوردیش بێت) بگۆڕێ.. وەلێ دەردی بێدەرمان و کوشندەی (لاس) زۆر لەوە زێتر تەشەنەی کردووە و.. گەیشتۆتە ئەو ئاستەی تەنانەت خودی خۆیشی بە (هیچ و خەسێنراو) بێتە بەرچاو.. چونکە سیحری ناوی (لۆزان) لە نێو خانە نائاگاکانی مێشکییەوە -نەست- لە ئان و ساتی دەستەملانێ و پرۆسەی سێکسدا بازدەداتە نێو خانە بە ئاگاکانی بیر و هۆش -هەست-.. لە نەستەوە بۆ هەست و سەرجەم ئارەزوو و ئەندامە نێرینەییەکانی لەگۆ دەخات.

(لاس).. ئەم کەسێتییە عوسابییە.. یان ئەم کەسێتییە پەرکەماوییە لەوە دەردەچێت تەنیا مرۆڤێکی

ویران بێت و بەس.. بەڵکو بە خوێن و گۆشت و ئێسکیشەوە چۆتە بۆتەی نەتەوە و خاکەوە... یاخود بە پێچەوانەوە.. خاک و نەتەوە و.. هەروەها مێژووی کەنەفت و ئفلیج بوودەڵەی نەتەوەکەی بوونەتە ئەڵتەرناتیڤی جەستە و هەستیشی.. بۆیێ لۆزان خان ناچارە دواتیری خۆی بەو هەست و جەستە بێزەون و هەلاهەلابوو و خەساوە دیرۆکەییەوە بنێ و پێی بڵێ:

" گوێ بگرە! من ئەم شەو ڕەنگە بە کووچە و کۆڵان و مەیخانەکاندا بگەڕێم تا پیاوێک بدۆزمەوە.. بۆ ژوورەکەم ڕایپێچم.. بەڵام پیاوێک یەکپارچە بێ.. نەک چوار پارچە" (٥٥).

وەک دەردەکەوێت حاڵەتەکەی (لاس) گەیشتۆتە قۆناغێکی مەترسیداری نەخۆشی (عوساب) ئەمەش هیچ پێوەندیەکی بە دەسەڵاتی باوان (دایک و باوک)ەوە نییە.. بەڵکو دەسەڵاتی داگیرکەر بەوپەڕی زەبروزەنگیەوە نە هەر لە بەدیهێنانی سەربەستیدا نوشستی پێهێناوە.. بەڵکو هەلاهەلای کردووە و دواجاریش زۆر بە سەختی کۆنترۆڵی ئارەزووە سێکسیەکانیشی کردووە.

لە ڕاستیدا من ناتوانم لێرەدا بە تەنیا ڕستەیەک ناوی چەند چیرۆکێک ڕیز بکەم و بڵێم کەسێتییە (لاس ئاساییەکانی) نێو ئەم چیرۆکانە بە هەمان دەردی چیرۆکی (لۆزان) چوون و.. گشتییان وەبەر زەبروزەنگ و ڕەنگدانەوەی زەبروزەنگی گوزەرانی هەندەران و حاڵەتەکانی نامۆبوون کەوتوون.. چ وەک جێگە و ڕێگە و چ وەک زمانی (ئاخاوتن) و چ وەک ویرانە خاکی و ویرانە نەتەوەیی. چ بە دەست داگیرکەری بێگانە و چ بەدەست ئیدارە کوردییەکان و شەڕە میللەت کوژیەکانیانەوە.. تووشی حاڵەتی (ئیحبات) یا (عوصاب) بوون و..تەواو.. نا.. من چیرۆکی ئاوها شک نابەم.. مەگەر (باویل)ی نیو ڕۆمانی (سەفەری مردووەکان)ی (کاروان عەبدوڵڵا) تاڕادەیەک و لە بوارێکی دیکەشدا شان لە شانی (لاس) بدات.. کە لە درێژەی باسەکەمدا دەگەڕێمەوە سەری.. ئیدی ئەگەر چیرۆکی (لۆزان) لووتکەی دارمان و وێرانبوونی (مەیموونە سپییەکان)ی هەندەران بێت و.. بەوپەڕی تۆخیەوە کاریگەریی مێژوویی بەسەرەوە بێت.. ئەوا ئەو چیرۆکانەی دی هیچیان هێندە زێدەڕۆییان لە ئەندێشەی کەسێتیەکانیاندا پێوە دیار نییە.. بەڵکو تەنانەت لە چەندین چیرۆکدا بە پێچەوانەی (لاس)ی خەساوەوەن و.. نووسەرانی ئەو چیرۆکانەش یاخود زێدەڕۆیی لە فتووحاتە سێکسیەکانی مەیموونە سپییەکانیاندا دەکەن.. یاخود سەوداسەر و تینووی ئامێزێکی پڕ لە عیشق و سۆزی وەک ئامێزی (خاتوو لۆزان)ن..

بێگومان کێشەی سێکس لە ڕۆژهەڵاتدا بە گشتی هەر بەتەنێ لایەنە کۆمەڵایەتییە بەناموسپەرستی و عەیبە و ئەخلاق زەرکەفتدراوەکە نییە.. هەمدیسان هەر لایەنە ئاینییەکەیش نییە.. بەڵکو -هەروەکو زۆرجار بە نوکتەش باس دەکرێت- نەبوونی جێگەی شایستە و.. جێژوانە.. کە لە خۆرئاوادا نە ئەوییان و نە ئەمیشیان کێشەیەک نین. لەوێ هەمووی جێگەیەک بۆ عیشق و سێکس لەبارە و دەشێ.. وەلێ ئێرە جێگەی لەبار زۆر دەگمەنە.. ئەوانەی جێگە و ڕێگەی لەباریان بۆ سێکس هەیە کێشەی دیکەیان نییە.. بەتایبەتی دەسەڵاتداران.. کە نەک بە تەنیا بە حوکمی دەسەڵات و سامان هەموو بوارێکیان بۆ ڕەخساوە.. بەڵکو زۆر بە ئاسایی وا بیردەکەنەوە کە هەرچی کچ و ژنی خەڵکیش هەیە -وەک مافێکی ڕەوای خۆیان-دەبێت هەر کاتێ هەر کامێکیان بوێ و ئارەزووی بکەن لەبەر دەستیاندا بێت.. وەک چۆن هەر کەسێکیشیان بە دڵ نەبێت یان ملیان بۆ نەدات بە مافێکی ڕەوای خۆیانی دەزانن بیکوژن.

ئیدی بۆ غەیری ئەو دەسەڵاتدارانە جگە لە زەواجی شەرعی هەموو پرۆسەیەکی خۆشەویستی و سێکس حەرام و بێنامووسییە و.. دەبێت بەر نەفرەتی عورف و مەزەب و ئایین و خێزان بکەوێت و.. ڕیسوای نێو کۆمەڵیش بێت..

کەواتە بۆ کەسانی ئاسایی (ترس)ێکی کوشندە بۆ هەموو تێکەڵاوبوونێکی هەردوو ڕەگەزەکە لە سەنگەردایە.. لە زەین و مێشک مێشکۆڵەشدایە-چجای دەوروبەر-.

لە چەندین چیرۆکی خۆماڵیدا بەزەقی هەست بە ئامادەبوونی ئەو ترسە دەکەین و.. هەر ئەمەشە وای لە چیرۆکە کوردییە بەراییەکانمان کردووە پرۆسەی سێکس تێیاندا نەبێت، یان بە دەگمەن توخنی ئەو بابەتە بکەون وەک لای مەم و قزڵجی و حسێن عارف و بلە و خەزنەدار و بۆتانی و...تاد هەستی پێدەکەین.. یاخود خۆشەویستییە زاهیدییە دوور لە جەستەکان زاڵ دەبێت و بەرەو حاڵەتی تەسەوف دەچێت وەک لە شاکاری (مەم و

زین)ی خـــانیــــدا.. یان حـــاڵەتە ناســـروشـــتی و نەخۆشیاوییەکانی سێکس کە زێتر دوای ئازاری ١٩٧٠ تەشەنەی کرد.. ئیدی لێرەوە هەر کە شانۆی سێکس و خۆشەویستی بۆ خۆرئاوا دەگوازرێتەوە.. یەکسەر سێکس بەرەهایی دێتە ئاراوە و تەنانەت لە زۆر حـاڵەتیـشـدا دەبێتە سەرەتا بۆ خۆشەویستی.. کە ئاکامی تینوێتی و مەحـروومـێتی و ئەو ئازادییـە کـتـوپـڕەیە کـە لەوێ بۆی ڕەخـسـاوە.. ئەگـەر نا دەبێت خـۆشـەویـسـتی سـەرەتای سێکس بێت و ئەمەش مودەتێکی کەمتازۆری گەرەکە بۆ لێکدی حاڵیـبوون.. ئەمـەش لە چیـرۆکـەکانی (جـەزا چنگیانی)دا بە گەڵێ ڕەهەند و شێوازی جیاجیا ڕەنگی داوەتەوە.

چنگیـانی لە چیـرۆکی (ترس) (٥٦)دا باس لەو دزە مـاچ و سێکسە پەردەپۆش و تژە دڵەڕاوکێـیـانەی وڵاتی خۆی ناکات.. بەڵکو لە کەشوهەوایەکی ئازاد و.. نەوای موزیک و نەشئەی بادەوە لە باوەشی دڵدارە چاوشین و قژ زەردە ئەوروپاییەکەیدا باس لە (ترس) و دڵەڕاوکێیەکی دی دەکات.. کە نە خەمی نیشتمان و نە ترسی عوسابی نەتەوەییە.. بەڵکو ترسی کیژەکە لەوەی نەک ئەم هەموو لێشاوە سێکس و خۆشەویستییەی کەسێتییە کوردەکەی نێو چیرۆکەکە کورتخایەن و ساتەوەختی بێت و لەلایەن کوڕە دڵدارەکەیەوە (کە لاوێکی کـوردە کەسێتی یەکەم -بگۆ-ی چیرۆکەکەیە) بەو هەموو کەفوکوڵەوە ڕۆژێ لە ڕۆژان جێی بێڵێت و.. لە کـاتی سـەردانەوەیەکـیدا بۆ کـوردسـتـان کـچـە کـوردێـک مـارە بکات و دەسـتی لێـهـەڵگرێت.. چونکە ئەمـجـۆرە ڕەفـتـارە لە نێـو پەناهێندەکـاندا باوە و هەمـیـشـە بۆ ئەم مـەبەسـتـە دەگـەڕێنەوە نیـشـتـمـان (ئێـمـە دەگـەڕێینەوە تا بەپێی مـەرجـەکـانمان ئەو ئافـرەتە گـوێڕایەڵە.. بێدەنگە.. بە هەمـوو شت ڕازیبـووە بدۆزینەوە کـە لە بارودۆخی ئێـرە -ئەوروپادا نیـیـە) (٥٧) هەر لەبەر ئەمـەش ئافـرەتەکە پێی دەڵێت:

"-لێم ببورە ئەگـەر بڵـێم زۆر لە هاوڕێکانت، مـاچی قەڵب و شیعری فشە و باوەشی درۆیان بە کچە ئەڵمانی بەهەراج فرۆشتووە.. دوای چەند ساڵێک پێکەوەبوون و ڕۆمانی خۆشەویستی، کە گەڕاونەتەوە بۆ کوردستان کچە کوردێکیان کرد بە هاوسەر و شەقێکیان لە هەموو مێژوو و ڕۆمان و خۆشەویستی هەڵدا.. ئەمە کۆستی گەورەی منە.. زۆر دەترسم (٥٨).

بەڵام کوڕە کوردەکە پەیمانی دەداتێ کە هەر ئەو تاکانە خۆشەویستەکەیەتی و چوون مەیموونە سپییەکانی هاوڕێی دەستبڕ و بێوەفا نابێت.

کـەچی هەر چنگیـانی لە چیـرۆکی (یەکـەم مـاچ) (٥٩)دا.. لەگەڵ شۆخێکی ئەوروپایی نازدار و شیریندا، یەکەمین ماچی (شیرین)ەکەی کوردستانی دێتەوە یاد.. گەرچی پێوەندیی لەگەڵ ئەمیاندا بەوپەڕی ئازادییەوەیە و لەگەڵ ئەویاندا پڕبووە لە دڵەخورپێ و ترس.. دیارە هەر یەکەیان جۆرە چێژێکی تایبەتیـان هەیە.. بەتایبـەتیش یەکـەمین مـاچی لاوێک لە ژیانیـدا کـاریگەریی و ڕۆمـانسیـیـەتێکی ناوازە و تەنانەت نۆستالژیانەشی لە هەناو و یادگاریدا جێ دەهێڵێت و.. لە ژیانی غەریبیدا هێندەی دی کاریگەر و بەجۆشتر دەبێت.. بەجۆرێک ئەو ژیانە جـەنجـاڵ و پەرتەوازەیەی ئەوروپا.. ئەمـجـۆرە ئەزموون و پرۆسە ورد و جوان و نازدارانە دەکاتە بەشێک لە پێکهاتە و توێشووی ژیانە نوێکەی.. ڕەنگە پاکی و خاوێنی گەڵێ ماچی خۆرهەڵاتیانە.. تەشەنە بەو هەستە نۆستالژیا ئامێزانە لای پەڕاگەندەکانی ئەوروپا بدات.. کە لەوێ بە دەگمەن ماچ و سێکسی دوور لە بەرژەوەندی (بەتایبـەتی ئابووری) دەست مـەیموونێکی سـپی دەکەوێت..

ئەڵبـەت هەر یەکێ لەم مـەیموونە سـپـیـانە بەر لە کۆچەکەی بەرەو ئەوروپا -بە پێچەوانەوە- بیـری لەوە کـردبێـتـەوە و..تەنانەت لەوەش بێگومـان بووبێت هەر گـەیشـتـە ئەوێ.. ئیـدی وەک دۆن جـوانێک لەوێ لە نێوگەڵی ژنانێکدا لەنگەر دەخات کە تینووی سێکس و شەیدای نێرینەی ئەسمەری خۆرهەڵاتین.. وەلێ کاتێک بەخـۆی دەزانێت پرۆسـەی سـێکسی، یاخـود سـۆز و خۆشـەویستی فـریودەرانە و.. تەنانەت دانیشـتنێکی ساتەوەختینەی نێو گازینۆیەک و هەڵدانی دوو پێک لەگەڵ ژنێکیاندا (ئەگەر هەر کام لەمانە دەست پەناهێندە بکەون) ئەوا بۆ هەر حاڵەتێکیان نرخی خۆیان و بەدراو بۆ دەستنیشان کراوە.. (لە ئەوروپا خۆشەویستیش وەک هەموو کەلوپەلێکی تر دەفرۆشرێت و دەکڕدرێ) (٦٠).. بەتایبەتیش دوای ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ی کوردستانی عێراق و.. دوای ئینقلابی ئیسلامی لە ئێراندا و دوای ڕووخانی کۆمارەکەی نەجیبوڕرەحمانی ئەفغانستان و دارمـانی بەهای دراوی نیـشـتـمانی لەم وڵاتە و لە گەڵێ وڵاتانی کیشوەری ئەفەریقادا وەک سۆماڵ و سودان و

میـــــردا لە چاو دراوی گـرانبـەها (دۆلار و جـونەهـ و مارک)دا.

ئەم حاڵەتە ڕێک بە پێچەوانەی جارانەوەیە کە ئەوسا خەڵکی گەلێ لەم وڵاتانە بۆ گەشت و گوزار و بازرگانی ڕوویان دەکردە ئەورووپا و.. هەر هیچ نەبێت لەبەر خاتری دراوە گرانبـەهاکـانی باخـەڵـیـان ڕێزیان دەگـیـرا.. کـەچی ئەوسایش هەر بە مـەیموونە سـپـیـیـەکـانیـان دادەنان.. لێ کـەرامـەتیـان پارێزراو بوو.. دووریش نەبوو ببنە مـایەی سەرنجڕاکێشانی -یان بایەخ پێدانی- ئافرەتانی ئەوێ.. کـەمـتـازۆریش لێک تێگەیشتن لە نێـوانیـانـدا دروست دەبوو و چێژی تایبەتیان لەو بایەخپێدانە لە ڕادەبەدەری گەشتیاران بە هەموو جووڵەیەکیان دەبینی.. کە پیاوانی سارد و سڕی خۆیان لەمجۆرە بایەخ پێدانە مەحروومیان کـردوون.. هەر ئـەمـەشـە وای لە زۆربەی ژنانی ئەورووپا کردووە کە پیاوانی خۆرهەڵاتی بە (ڕۆمـانسی) بناسن و.. ئەم پێناسەی ببێتە مۆرکێک بە تەوێڵیانەوە و.. لە زۆربەی ئەو چیـرۆکـە کـوردیانەدا.. پێـوەندی نێـوان پیـاوێکی کـورد و ژنێکی ئەورووپایی دەبێـتـە بنچـینەی ڕووداوەکـان و.. لەسـەر زاری ژنەکـە باس لە جیـهـانی گەرموگوڕ و پیاوانی ڕۆمانسی خۆرهەڵاتی لەلایەک و.. پیاوانی ڕیالیزمی و جیهانە سەهۆڵبەندانەکەی خۆرئاوا کراوە.

لە چیرۆکی (لۆزان)ی شێرزاد حەسەندا- کە لەمەوبەر باس کرا- لۆزان بە (لاس) دەڵێت:

- (سەیرم لێدێت کە ئەوەندە ڕۆمـانسیت.. ڕەنگە تۆ تاکـە ڕۆمـانسـیـیـەک بیت لە پاریسـدا) (٦١) لای چنگیانیش.. خاتوو (پاتریسیا) دەڵێت:

(پیاوانی ڕۆژهەڵاتی ڕۆمانسیترن لە پیاوانی پۆڵۆنی) (٦٢)

ئەم تێبینیەی چیرۆکنووسانی کورد.. نە هەر لەم دوو چیـرۆکـەدا، بەڵکو لە زۆربەی چیـرۆکـە کـوردیـیـەکـانی دیکەشـدا ئاشکرایە و.. پێـبـەخـشـینی سـیـفـەتی (ڕۆمـانسـێـتی) بە کـەسـێـتـیـیـە ڕۆژهەڵاتیـیـەکـیـان -بەتایبـەتی کـورد- لە ئەنجـامی تینوێتی سێکس و مەحروومبوون لێی و قەدەغـەکردنی سێکس لە زۆربەی خـــەڵـکی دەڤـــەرەکـــەی و.. هەروەها لەو ئازادیی و شەفافێتییەی لەم بارەیەوە لەوێ بەدەست هاتووە، هاتۆتە ئاراوە.. لە هەمـان کـاتیـشـدا ئەو تێـربیـەی ئەوان لە سێکسدا و.. گەڕانیان بە دووی چێژی هۆمۆسێکسیدا..

ئەمانە و.. ڕەنگە هۆکاری دیکەش زۆربن.. کە دواجار لە نێـو پرۆسـەی بەردەوامی سـێـکسـدا.. ئەم لایەنە (ڕۆمانسییە) کاڵ دەبێتەوە.. جا ئیدی دوای جیابوونەوە و دوای تێپەڕبوونی زەمەنێکی درێژ ڕۆمانسێتیەکە لە یادگار و بیرەوەرییەکاندا سەرهەڵدەداتەوە.

لە (پاتریسیا و دیارییەکەی) چنگیانیدا.. ئەگەر بە دەفـتـەری یاداشـتـەکـانی (پاتریسـیـا)دا بڕوانین.. کـە کچەکەی خۆی (ڤیـۆلیـتـتا) بە دزی دایکیـیـەوە بۆمـان دەخـوێنێـتـەوە.. چەند هەست بە سـۆز و بە پەرۆشـیی و سـەوداسـەریی (پاتریسـیـا) دەکـەین.. هێندە زێـتـریش دادانپێدانانە بە (ڕۆمانسیێتی) دڵداره کوردەکەیدا.

(نازانم لە کـــوێـیـــە، وەلێ دوورەوە.. لە قـــووڵایی ڕۆحێکی پەشیمانەوە تروسکاییەکی زۆر باریک.. ئا.. باریکتـر لە باریکی هیـوام.. بۆنی هەناسـەی دەکـەم و ڕۆحم پێم دەڵێت دەژی) (٦٣).

چنگیـانی لەم ڕۆمـانەدا کۆلاجێکی هونەری جوانی لە گێڕانەوەدا کردووە.. سەرەتا خۆی ٤٠ لاپەڕەی ڕۆمانەکە دەگـێـڕێتـەوە.. ئیـدی لە لاپەڕە ٤٠وە تا ١٤٧ زێـتـر لە ١٠٠ لاپەڕە پشت بە دەفـتـەری بیـرەوەرییـەکـانی (پاتریسـیـا) دەبەسـتـێت.. ئەوجـا لە ٤٠ لاپەڕەیەکی کۆتاییدا دەنگی خۆی (نووسەر-بکۆ) دەردەکەوێتەوە.. بەم پێیە نووسەری ئەم ڕۆمـانە دەبێتە دوو کەس.. یان دەبێـتـە دوو دەنگی سـەرەکی.. یەکـەم (پاتریسـیـا) کـە ناونیـشـانی ڕۆمـانەکـەیشی هەڵگرتووە.. لە ڕوانگەی ژیانی خۆی و سەرهاتەکانییەوە سیما جۆراوجۆرەکانی کەسێتی دووەم (نووسەر) دەردەخات.. نووسەریش جگە لەوەی ڕۆماننووسەکەیە لە هەمان کاتیشدا ئاماژەی وای تێـدایە کـە ڕۆژنامـەوانیش -گـەرچی ئەم پیـشـەیەی کەسێتی دووەم بە کردەوە لە ڕۆمانەکەدا نابینرێت- گشت سیما و خەسڵەتەکانی کەسێتی یەکەم (پاتریسیا)مان پێدەناسێت.

لێرە و لە زۆربەی چیرۆکەکانی چنگیانیدا.. نووسەر خۆی چ وەک کەسێتی ئاشکرا و زەق و تەواو و.. چ وەک سێـبـەر و تارمـایی ئامادەیی زاڵی هەیە.. بەتایبـەتی لێـرەدا چیـرۆکی عـیـشـقی خـۆی و پاتریسـیـای تۆمـار کـردووە.. لە پاڵ پەناوەبەر خـەیاڵ بردنیـشـدا.. چونکە جـەخـتـکردن و ددانپـیـانانێکی ئاشکرای تێـدا بەدی دەکەین.. ئەویش لەسەر زاری کەسێتیەکی کۆمبارسەوە کـــە (کلۆدیا)ی هاوکـــاری پاتریســـیـــایە لە نێـــو

ڕیستورانەکەدا.. بە پاتریسیا دەڵێت:
(- دەزانی هەندێ نووسەر خۆیان پاڵەوانی نووسینەکانیانن) (٦٤).
کەواتە بەشی دووەمی ناونیشانی ڕۆمانەکەش (...و دیارییەکەی) دەبێتەوە بە ئەم کەسێتی دووەم (نووسەر)ەی باسمان لێوەکرد.
من لە سەرەتادا وای بۆچووم.. ئەو (دیارییە)ی پاتریسیا هەموو شتێک بێت تەنیا (نووسەر) خۆی نەبێت.. بەتایبەتی هەر دەفتەری (بیرەوەرییەکان) خۆی دیارییەکە بێت و.. بۆ (ڤیۆلیتتا)ی کچی مابێتەوە.. کە بەنیسبەت ئەم کچەوە دیارییەکی هێجگار بە نرخە و.. هەرچی نهێنییەکانی دایکی هەیە گشتی تیا بەیان کراوە و.. تەنانەت لێرەدا ڕەگەزی خودی خۆیشی بۆ ساغ دەبێتەوە.. بۆیێ وا بەو نیوە شەوە بە پەرۆشەوە دەیخوێنێتەوە.. بەو هەست و سۆز و ئەندێشە و بەسەرهاتانەی دایکی بەجارێ مەست و سەرسام دەبێت.
دواتر وام هەست کرد هەر (ڤیۆلیتتا) خۆی بەهادارترین دیاری و سەرمایەیەکی دایکێتی بۆ نووسەر و.. شارە و شار و وڵات بە وڵات بە دوایدا دەگەڕێت تا دەیدۆزێتەوە و.. دەگاتە لای و.. ئەویش هەر بە نازدارترین دیاری پاتریسیا و بەرهەمی زیندوو و شایەتحاڵی بەرجەستەی خۆشەویستیەکەیانی دەژمێرێت.. بەڵام لە کۆتایی ڕۆمانەکەدا.. نووسەر -بگۆ- خۆی دەبێتە (دیاری) بۆ پاتریسیا، چونکە کچەکەیان، لەم سۆراخکردنەیدا دەخوازێت (باوکی-نووسەر) بدۆزێتەوە و.. بە بۆنەی جەژنەکانی لە دایکبوونی حەزرەتی مەسیح (کریسمس) و سەری ساڵەوە بیکاتە (دیاری) دەستی خۆی بۆ پاتریسیای دایکی.
«-ئای کچی زرنگم! یانی ئیمساڵ من دەکەیت بە دیاری دایکت؟!" (٦٥).

هەندێک جار لەو جۆرە چیرۆک و ڕۆمانانەدا..عیشقی درێژخایەن، یاخود دڵداری ڕاگوزاری کاریگەری ئەوتۆ دەبینن کە یادەوەری گەلێ شیرین و ڕۆمانسییانە جێدەهێڵێت.. ئەم دیاردەیە بەو کار و بەرهەمانەوە زێتر خۆی دەنوێنێت کە نووسەر (یان کەسێتییە سەرەکییە کوردەکە) تێیاندا دەمێکی درێژخایەن لە هەندەران مابێتەوە و.. دواتر هەلومەرجێکی گوزەران و ژیانی لە باری بۆ ڕەخسابێت.. یان هەر هیچ نەبێت خەمی نان و کار و تەنانەت خەمی پاشەڕۆیشی نەبێت.. ئەم هەلومەرجە لە زۆربەی چیرۆکەکانی چنگیانی و تاک و تەرایەکی دیکەشدا ڕەنگیان داوەتەوە.. لای جەزا چنگیانی.. جگە لە ڕۆمانی (پاتریسیا و دیارییەکەی).. لە چیرۆکی (قەیرە خانم)دا.. کار دەگاتە ئەو ڕادەیەی لە یەکەمین دیداریدا لەگەڵ (قەیرە خانم) دا ببێتە هاوبەشی پیاڵەی مەیخواردنەوە و.. تەنانەت داوای لێدەکات هەر لەو گازینۆیەشدا ئاوێزانی یەکدی بن.. ئەو خاتوونەی لە ژیانیدا و تا ئەو ساتەوەختە شەرابی نەخواردۆتەوە.. چجای ئەوەی لەبەر چاوی ئەو خەڵکە پرۆسەی سێکسی لە تەکدا بکات!
"- وەرە هەر ئیمشەو نا.. هەر ئێستە.. لەسەر ئەم مێزە لەشمان ڕووت کەین.. حەزمان جووت کەین.. با پێکەوە سەرچۆپی شەپۆلی چەند تەکانی سێکس بگرین" (٦٦).
دواتر کەسێتی یەکەم (ڕاوی) قەناعەت بە خاتوون دەکات شەوێکی سووری تژە ئەوین لەماڵەوە بەسەر بەرن..
جگە لەمەش لە چیرۆکی (چیرۆکێکی دیکە) (٦٧)دا.. وێڕای ئەوەی کەسێتییە کوردەکە خەمبار و سەرلێشێواوە.. بەڵام سەقامگیرە و هیچ مۆڵەقییە لە کات و شوێندا هەست پێناکرێت.. خولیاکان خولیای سات و جێگەی تێروتەسەلن.. هەموو خەم و پەژارەکان بریتین لە لێکدابڕانێکی نێوان خۆی و کچ (ژنە) ئەوروپاییە بۆ ماوەی مانگێک.. کە لەوەوبەر ماوەی سێ ساڵ پێکەوە بە هەموو ماناکانی ژیان و عیشق و سێکسەوە ژیاون.
چیرۆکە کە لەو ساتەوە دەست پێدەکات کە لە ماڵەوە جێ بەخۆی ناگرێت و بەهەرلا دەڕوانی هەر بۆن و بەرامە و هەناسە و یادگارەکانی ئەو (ژنە)یە و.. تەنانەت ئاوێنەکانیش یادگاری خۆیان لەگەڵ لەش و لاری ڕووت و هەناسە و ماچەکانی ئەو (ژنە)دا هەیە و.. بێزارن لەو تەنیاییەی ئێستەیان..
ئیدی ناتوانێ بەرچایی بخوات و بەرەو قاوەخانەیەک مل دەنێ و لەوێش هەر نامۆیی ئەو دەکات و.. شەیدای سۆراخێکیەتی... لە ناکاو لەوەوە تەلەفۆنێکی بۆ دەکرێت.. گوێی لە هەناسە و دەنگی دەبێت.. بەمە سوکنایی دێت و لەخۆشیاندا فرمێسک دەڕێژێت.. دوو پیرەژن لەوێدا ئاگاداری ئەم سەودا سەرییەی دەبن و دێنە

لایەوە.. ئەمیش تەواوی ئەو ژیان و عیشقە (ڕۆمانسیانە) (٦٨)ی خۆی و ئەویان بۆ دەگێڕێتەوە..

ئەمەیان وەک چیرۆکی (یەکەم ماچ)ی (شیرین)ەکەی کوردستانی نییە.. ئەمەیان هێجگار ئاوەژوو و دژوارە.. پەناهێندەیی بۆ هەندێ کەسێتی چیرۆکەکان بێتە جێگەیەکی سەقامگیر و نیشتمانیش جێگەیەکی مۆڵەق بێت! لە کاتێکدا هەردوو (شیرین)ی ئێرە و ئەوێ تێکەڵ دەبن.. کەچی " لە کوردستاندا پێککگەیشتنەکان هەموو بە دڵەڕاوکێ و لەرزەوەیە و لەوێش بێ ترس و.. هەر وەکو کوردستان جێگەیەکی ڕاڕا و قەلیق بێت و ئەوێ جێی چەسپاو و ئەڤینی حەقیقی بێت" (٦٩).

ئەم جێگە مۆلەقە نە هەر بۆ عەشق و سێکس، بەڵکو بۆ هەموو ژیان بە گشتی چیرۆکی لە (ئەسپیدیلۆن)ی کاروان عومەردا وێنایەکی هێجگار ورد و هونەری سیحر ئامێزانەی بۆ کراوە و.. ئەسپیدیلۆن دەقاودەق گوزارە لەم حاڵەتە مۆلەقییە دەکات.. ئەسپیدیلۆن «گیاندارێکی ئاوییە.. لە نەهەنگیش گەورەترە.. ئەسپیدیلۆن کە دەکەوێتە سەر ئاو دەلیاوانەکان وا دەزانن وشکانییە.. بارگە و بارخانەی خۆیان لەسەر پشتی هەڵدەخەن.. بەڵام هەر ئەوەندە ئاگریان کردەوە ئیتر خۆی دەجووڵێنێت و هەر هەموویان هەڵدەگرێت و نقومی ناو ئاویان دەکات" (٧٠).

چیرۆکنووس لێرەدا دوو شوێنی جیاوازی خستۆتەڕوو.. شوێنی یەکەم (دانیمارک)ە.. ئەو جێگەیەیە چیرۆکەکەی تێدا نووسیوە.. دووەم جێی ڕووداوەکانی کارەساتەکانی چیرۆکەکەیە.. شوێنی بیرەوەریەکانە.. بێگومان لە زەمەنێکی ڕابردوودا وەک هەقیقەتێک ئەم شوێنەش هەبووە. وەلێ نووسەر هەردووکیان بە (ئەسپیدیلۆن) دەداتە قەڵەم.. ئەسپیدیلۆنی دووەم کە زێتر بە نیشتمانەکەی دەچێت. بەلای ئەوەوە لە مێژە نغرۆ بووە و ئێستە لە وەهمێک زێتر نییە.. ئەوی یەکەمیشیان هێشتا لای نووسەر ئاگر لەسەر پشتی نەکراوەتەوە.. کێ دەڵێت ئەو ئاگرە لەسەر پشتی دەکرێتەوە!

من لەو بڕوایەدام ئەم کێشەیە.. کێشەی جێگەی سەقامگیر و جێگەی مۆلەق.. تۆژینەوەی تایبەت و قووڵی گەرەکە.. کە تەنیا هەر ئاوڕیشی لێنەدراوەتەوە.. بەتایبەتی لەو مۆلەقی و نا ئارامییەی لە جێگە و ژوانی دڵداری سێکسدا میوانە.. واتە نێو شەمەندەفەر و ئوتێل و نایت کلەب و تەنانەت هەندێ جار سەرتاسەری نێو ماڵ و خانوو و ئەپارتمانەکانی نیشتمانیش دەگرێتەوە.

چنگیانی هەر بەم لایەنەوە نەگیرساوەتەوە و.. لە چیرۆکەکانی دیکەیدا پەلی بۆ گەلێ بابەت و بەهای دیکە دەهاوێت.. بەتایبەتی بەها مرۆڤایەتییەکان.. چ وەک چەوساندنەوەی مرۆڤ بەدەست مرۆڤەوە و.. چ وەک نیشتمانپەروەرێتی و چ وەک کێشە نالەبار و سەختەکانی ژنانیش..

لە چیرۆکی (چوار نان)دا.. ژیان و گوزەرانی خێزانێکی کرێکار دەگێڕێتەوە.. کە سەرباری هەژاری و مەینەتی ژنە کرێکارەکە (برێگیتا) لەکار دەردەکرێت و دەڵێت لەم وڵاتەدا.. "مرۆڤ وەک قورمیش کرابێ، ڕۆبۆت ئاسایی هەڵدەسووڕێ (چونکە لەوانەی) بە تاوانی باوێشکێ یان دوان یان سێیان بە ئاسانی لە سەر کار دەربکرێت" (٧١).

لە نۆڤلێتی (چۆن گەیشتمە لای خوا) (٧٢).. بابەتی سەرەکی نیشتمانی دایکە.. بە هەورامانی بە هەشتی هەردوو دنیا و کارەساتەکانی ئەنفالیشەوە.. ئەمجا پرس و بۆچوونەکانی سەبارەت ڕەچەڵەکی چەند پێغەمبەرێک و کێشەی ئایین.

هێندەی پێوەندی بەم باسەی ئێمەوە هەیە. ئەو خولیا و خەون و گریان و ئەندێشە و بیرەوەری و یادگارانەی کەسیەتی سەرەکی چیرۆکەکەیە کە لە هەندەراندایە و هیچی دی.. خۆ ئەگەر ئەو کەسێتییە لە نیشتمانیشدا بوایە، هیچی ئەوتۆی لە پرس و کێشەکان نەدەگۆڕی.. زەمینە و ئەتمۆسفیر لە هەردوو حاڵەتدا چون یەکن. مەگەر لە تاکە خاڵێکدا نەبێت ئەویش: ئەو پرسیارانەی دەخوازێت بیکات لە جێگە و نێو کۆمەڵگەیەکەوە بۆ ئەوی دی جیاوازە و.. پێدەچێت ئەو جۆرە پرسیارانە لە نێو ڕۆژهەڵاتدا باجێکی زۆر سەختی لەسەر بکەوێ و تەنانەت هەر لە ناونیشانەکەیەوە بە قەدەغە و کوفر و حەرام دابنرێت.. بەڵام لەوێ دەتوانێ بە ئارەزووی خۆی خەون ببینێت و بگریێ و بڵاوبێتەوە و.. بە خەیاڵی خۆی کام پێغەمبەر بە ڕەچەڵەک دەکاتە کورد و نایکاتە کورد ئازادە.. کام بستە خاکی ئەم زەمینە دەکاتە بەهەشتی بەرینی خواوەند و کامیشی دەکاتە دۆزەخ هەر ئازادە!

«نامەوێت پرسیارەکانی ژیانم لە مێشکدا کەڕوو هەڵبێنن" (٧٣).

پێموایە مەبەستی لە پرسیارەکانی ئەوە نییە

بەرەورووی یەکێکی بکاتەوە.. بەڵکو مەبەستی بە ئازادی دەربڕینی بیر و خولیا و بۆچوونەکانییەتی.. چونکە گوزارەکردن لەوانە و لە دەڤەرێکی بە ئایین تەنراودا کارێکی ستەم و تەنانەت خوێن حەڵاڵکردنی پرسیارەکەیشی بەدواوەیە.

ئەوەی لەم نۆڤێلەتەدا وام لێدەکات هەست بە زەمینەی.. یان شانۆی یاریکردنی کەسێتییەکە بکەم کە نیشتمان نییە و ئەوروپایە بە تەنیا ئەوەندەیە کە دەڵێت: "گەیشتمە ئەوروپاش کەسێک حسابی سەگێکم بۆ ناکات" (٧٤).

دیارە هێشتا نە شارەزایە و.. ئەم گوزارەیەشی لەمەڕ (سەگ) هەر بە مانا و مەبەستە خۆرهەڵاتی و ئیسلامییەکەی بەکارهێناوە کە ئەوپەڕی بێحورمەتی بە سەگ دەکرێت و هەمیشە گڵاوە.. دەنا دوای تێکەڵاوی شارەزایی ئەوجا تێدەگات سەگ لایان تا چ رادەیەک جێیبایەخ پێدانە و.. لەمەوبەریش لە باسی چیرۆکی (سەگدۆست)دا.. ئێماژەیەکی بەهێزمان لەم بارەیەوە بە دی کرد.. ئەوەتا تەنانەت لای (کاروان عەبدوڵڵا)ش.. لە رۆمانی (سەفەری مردووەکان) (٧٥)دا.. بە وردی ئەو جیاوازییەی نێوان سەگەلی ئەوان و سەگەلی خۆماندا دەخاتە روو..

«سەگەکان هەموویان لە ژووره جوان و رازاوەکاندا وەک ئەندامێکی ماڵەوە سفرەیان بۆ رادەخرێت.. لەنێو بانیۆکاندا بە سابوونێکی بۆنخۆش دەشۆردرێن.. حەوووو! سەگەکانی لای خۆمان نەبن هێندە چاویان بە ئاسمانەوەیە تا نێچیرێکیان پێ ببەخشرێت، بیلبیلەی چاویان هەتا دێ گەورەتر دەبێت» (٧٦).

کەسێتی سەرەکی نۆڤێلێتی (چۆن گەیشتمە لای خوا) زۆربەی سیفەتە سەرەکییەکانی مەیموونە سپییەکانی بەزەقی پێوە دیارە.. روخسار ناشرین و زیپکاوی و گرینۆک.. دەروون پڕ لە شەیدایی و پەرۆشی بۆ باوەشی دایک (گەڕانەوە بۆ نێو جەنگەڵ) بەتایبەتی لە کاتی نارەحەتی و هەست بە نامۆیی و بێزاریدا.. چونکە تەنیا دایکە کە هەرگیز بێز لە زیپکە و برینەکانی رۆڵەکەی ناکاتەوە..تاد.

ئیدی گشت کەسێتییەکانی دی.. بە دایک و باوک و تەنانەت زاتە رۆحانییە پیرۆزەکانیشەوە لە نێو خەون و خەیاڵی ئەودان و لە کۆتایی نۆڤلێتەکەدا دەڵێت: "خەیاڵێکی خۆش بوو!" (٧٧) و تەواو.. کەس نازانێ ئەم لاوە بۆچی رەهەندەی وڵاتان بووە و پرۆژەکانی.. یاخود خواستەکانی چین و چی نین! تەنانەت ناشزانین ناوی چییە!.

ئەمە هەروەک (باویل)ی کەسێتی سەرەکی رۆمانی (سەمای مردووەکان)ی (کاروان عەبدوڵڵا)وە.. بە جیاوازی لە گەلێ رووەوە..

باویل لە خانەوادەیەکی تووڕە و شەڕانی و بکوژ - تیرۆریست-دا پەروەردە بووە. کەس نازانێت بە چ ئومێدێکەوە نیشتمانی بەجێهێشتووە..

"بە دەستی خۆت وڵاتێکت لە رۆحی خۆت تۆراند"(٧٨).

دوا قۆناغی کۆچەکەشی.. لە نەخۆشخانەیەکی وڵاتێکی ئەوروپاییدا دەگیرسێتەوە کە بە هێستریایەکی خەستەوە گیرۆدەیە و.. بەو حاڵەوە نامە بۆ برایەکی دەنووسێت و.. لە کاتی نووسینی نامەکەدا هەرچی بیرەوەری و کارەسات و تاوانەکانی خۆی و بنەماڵەکەی هەیە بە تەوژمی هۆش -چ راستەوخۆ بێت یان ناراستەوخۆ- هەروەها بە شێوازی مەنەلۆگیش دەیانخاتە بەر زەینی خوێنەر.. هێستریاکە خستوویەتییە حاڵەتێکەوە گراگرای مەرگێتی و دەخوازێت بەهەر شێوەیەک بێت بمرێت و لەو ژیانە (ئازاد) بێت و.. ئیدی ئەم رۆمانەش وەک هەر چیرۆکێکی ئاسایی بە خۆ خنکاندنی کەسێتییەکە (باویل) کۆتایی دێت.. دەڵێم (ئاسایی) چونکە مەرگێکی (خۆکوژی) ناتراژیدی چاوەڕوان کراوە و.. خوێنەر تووشی هەژان و راچڵەکین ناکات و.. دیارە رۆماننووس ویستوویەتی بەهەر شێوەیەک بێت ئەو کەسێتییە سەرەکییەی لە کۆڵ خۆی بکاتەوە.. دوای ئەوەی هەموو ئەو ئەرکانەی لە ئەستۆی ناون جێبەجێ دەکات.. بەتایبەتی وەدەرخستنی ئەو رووداوە مەرگەساتانەی لە وڵاتە موسوڵمانەکاندا و بە بیانوو و یان بەهۆی ناموسپەرستییەوە روو دەدەن.. چونکە (باویل) بەر لە رۆیشتنی (خانزاد)ی خوشکی لەسەر ناموس کوشتووە.. لە رێگەش کاپتانی پاپۆرەکە دەخنکێنێ و.. وەک هەزاران پەراگەندەی دیش دەیان جار لەو سەفەرەدا تووشی مەرگەسات بووە - سەیرە.. ئەمانە هیچیان هیچ سیحر و جوانییەک و ئەسرێکی سەرنجراکێشم لا بەجێ ناهێڵن.. وەلێ رۆمانەکە لەو سیحر و هونەرە جوانە بەتاڵ نییە.. (کاروان عەبدلڵا) زۆر هونەرمەندانە خۆکوشتنی کیژە مەهابادییەکەی

وێنەگرتووە.. ئەو کچە بە جورئەتەی چاوەڕوانی شەپۆلە شێتەکانی دەریا ناکات پاپۆڕەکەیان ژێرەوزەبەر و نقوم بکات و.. تێیدا بێ دەسەڵاتانە ژێر ئاو بکەوێت و بمرێت.. بەڵکو خۆی بڕیاری مەرگ و کۆتایی خۆی (ئازادانە) دەدات و.. بە بەرچاوی سەرنشینەکانەوە چەند پلەیەک سەردەکەوێتە سەر قەراغی پاپۆڕەکە و پارچەپارچە جلەکانی دادەکەنێت و فڕێیان دەداتە نێو دەریاکەوە و.. لە کاتێکدا گشتیان بە چاوی ترس و خۆف تێزاوەوە بۆی دەڕوانن.. خۆی فڕێ دەداتە ئامێزی دەریاوە.. ئەم دیمەنە سەرجەم ڕۆمانەکە بەتین و تەوژمێکی سیحراوی نازدار بارگاوی دەکات.

بەسەرهاتە مەرگئامێزەکانی ڕێگەی کۆچ بەرەو هەندەران.. لەم دە ساڵەی کۆتایی سەدەی بیستەمەدا و.. بەتایبەتی بەنیسبەت لاوی کوردەوە.. بووە وێردی شەو و ڕۆژانەی سەر زاری هەموو خێزانێکی کوردستان.. کارەساتەکان هێندە دژوار و کۆستەکان هێندە گران بوون.. هیچیان لە گەشتەکانی سەندوبادی دەریایی کەمتر نەبوو.. تەنانەت هەفتە و مانگ نەبوو کارەساتی تایتانیک ئاسا و بێسەر و شوێن بوونی دەستە دەستەی کۆچکردووان نەبیسین.. ئەمانەش هەموو دوای ئەوەی لە دەیان دیوار و دەرگە و لەمپەر و سنووری سەخت تێپەڕ دەبوون.. کە هەر یەکەیان بە هەزار فێڵ و فەرەج.. بە دڵەڕاوکێی بەردەوامەوە دەیانبڕی و.. ئەمجا لەمپەر و قەدەغەیەکی بە زەبروزەنگتر چاوەڕوانی دەکردن.. هیچ کامێکیشیان نەبوو باجەکەی لە (سەر) و (ماڵ) کەمتر بێت.. هەمیشە مەترسی مەرگ و کوشتن بە فیشەکی پاسەوانانی سنوور و بە فیتی قاچاخچییانی کورد.. بە ڕەقبوونەوە لە سەرما و مردن لەژێر هەرەسی بەفردا.. بە برسێتی و تینوێتی.. دواتر خنکان لە دەریا (بەتایبەتی ئیجە)دا.. ئەگەر لەم مەرگە حەتمیانە قوتار بوونایە.. ئەوا لە پلەی دووەمدا و بۆ هەر قۆناغێک ڕووتکردنەوە، بەرتیل.. کرێی گواستنەوە و نیشتەجێیی کاتی گران و خەیاڵی.. گرتن و زیندانیکردن.. دیپۆرت و سنووورداشکردنەوە و.. تاد لە ئارادا بووە..

لەو بڕوایەدام هەر حاڵەتێک لەمانە.. یان بەسەرهاتی هەر تاکە کەسێک.. یان تاکە خێزانێک لەوانە.. کەرەسە و مادەی خاوی ڕۆمانێکی سەرنجڕاکێشن.. تەنیا هەندێ فانتازیا و خەیاڵ و قەڵەمێکی هونەرمەندانەی گەرەکە و هیچی دی.. لەمەدا مەبەستم ئەوە نییە ئەوانە خۆیان بینووسنەوە.. بەڵکو بێگومانم خێزانێک نەماوە، ئەندامێک یان زێتری بە گۆشت و خوێن و ئومێد و هەست و نەستەوە لە نێو جەرگەی ئەو کارەساتانەدا نەژیابن و بە وردی نەیانگێڕابێتەوە و باسیان نەکردبێت.

بەڕاستی پێم سەیر بوو د. فەرهاد پیربال لە دوا لاپەڕەی ڕۆمانی (پیاوێکی شەپقە ڕەشی پاڵتۆ ڕەشی پێڵاو شین) (٧٩)دا.. دوای ئەوەی بەسەرهاتە واقیعیەکانی خێزانێکی پەڕاگەندە و چەند کەسێکی دی دەبیسێت دەڵێت: " – ئەگەر بشیکەمە چیرۆک، لە کوردستان کەس باوەڕم پێ ناکا

–بۆچی؟

– دەڵێن ئەوروپا ئەمە نییە کە د. فەرهاد باسی دەکات" (٨٠).

پێموایە پیربال لە بێباوەڕیی خەڵکی کوردستاندا مەبەستی تەنیا لەو چەمکەیەتی کە گوایە خەڵکی باوەڕ بەوە ناکەن (ژن) مێردەکەی تەڵاق بدات"

"– دەبێ بڵێم ژنەکەم تەڵاقی دام" (٨١).

ئەمە لە جارانی زوودا ڕاست بوو.. تەنانەت خەڵکی لای ئێمە ئەمەی بەلاوە هێندە سەیر و سەمەرە بوو وەک نوکتە و گاڵتە باسیان دەکرد.. وەلێ ئەوە دەیان ساڵیشە نە هەر ئاساییە، بەڵکو هەزاران خێزان بەسەریشیان هاتووە و.. خودی ڕۆمانەکەش هێندە لە مێژ نە نووسراوە.. لەم ساڵانەی دواییدا –دوو ساڵ لەمەوبەر– نووسراوە.

" من لە ڕۆژی ٢٠٠٣/٣/١دا گەیشتمە پاریس" (٨٢).

زۆربەی هەرە زۆری ڕووداوەکانی نێو ئەم ڕۆمانە هێجگار ئاساین و لای خەڵکی شتی سەرسوڕهێنەرتریش هەیە و.. تەنانەت کار گەیشتۆتە ئەوەی نەک مێرد تەڵاقدان بە لایانەوە ئاساییە.. بەڵکو خەڵکی بڕوا بەوەش دەکەن کە کوڕە لاوی کورد لەوێ شوو بە پیاوێکی ئەوروپاییش بکات!

کەواتە ئەوە گرینگ نییە ئاخۆ خەڵکی بڕوا بە هەندێ ڕووداو دەکات یان نا.. گرینگ ئەوەیە نووسەر بتوانێت بە شێوازێکی هونەری ئەوتۆ گوزارەیان لێبکات، خوێنەر سەری نەپەرژێتە سەر ئەوەی ئایا ئەوە واقیعییە یان نا.. خۆ ئەگەر ڕۆماننووس خۆی ئەو تێبینییەی نەخستایەتە دووتوێی ڕۆمانەکەیەوە، ئەوا بە هیچ جۆرێک هەستمان بەو لایەنە نەدەکرد. چونکە من لە سەرتاپای ڕۆمانەکەدا

به دووی ئەو سـیـــحـــرەدا وێڵ بووم کــە لە هەناوی (جێنتڵمان)ە شەپقە ڕەشە پاڵتۆ ڕەشە پێلاو شینەکەدا حەشـاردراوە.. بە دووی ئەو نهـێنییـەدا وێڵ بووم ئەو دەسـتە و تاقـمـە.. یان ئەو تۆڕە تۆقێنەرە بەرگ و کاڵا هاوچەشنە.. ئەو چەند کـەسـە سـەرسـەخت و خـەڵک فریودەرە.. ئەوانی شارەزا بە کون و کەلەبەر و کووچە و کۆڵانی شـارەکـانی ئەوروپا.. ئەوانە چۆن دروست بوون؟ چۆن ئەو تۆڕ و ڕایەڵە تۆکـمـەیەیان لە نێـوان خـۆیـاندا دروست کردووە؟! دژی کێن و لە تەک کێدان؟! ترسیان لە چییە و کێ پاڵپشتیانە؟! بە دەیان پرسیاری دی کە دەبێ خوێنەر خۆی لە هەندێ ئاماژەی نووسەردا.. یان لە ژێر دێڕەکانەوە بیانخوێنێتەوە و سەری گرۆڵەی هەندێ وەڵامی دەست کەوێ.. یان هەر دەستیشی نەکەوێ!

لە ڕاستـیـدا سەرەتای دەستدانە ئەم تۆژینەوەیم بۆ ئەوە نەبوو هەمـوو.. یان زۆربەی مـەیموونە سـپـیـیـەکـانی چیـرۆکنووسـانمان بەسـەر بکەمـەوە.. بەڵکو بە نیـازی باسێکی هەمە لایەنی ئەو چیرۆکانەی د. فەرهاد پیرباڵ بووم کـە زەمـینە و کـەسـێـتـیـەکـانیـان پێـوەندییـان بە خۆرئاواوە هەن و.. بەتایبەتیش جەخت لەسەر ڕۆمـانی "سانتیاگۆ دی کۆمپۆستیلا Santiago De Com-postila"(٨٣) بکەم.

ئەڵبـەت فـەرهاد هەر دەمـەی ئەزمـوونێکی ئەدەبی و هونەری سـەرەڕۆیانە و هەرزەکـارانەی جیـدیمان لە بواری چیـرۆک و ڕۆمـاننووسـیدا دەخاتە بەردەست.. جا ئیـدی وێڕای ئەوەی هەندێ جار هەرا و زەنا و کێشمەکێشی پڕ لە گۆڵتاوەڕۆ دەخاتەوەو.. لاسارانە گۆمەکان دەشڵەقێنێ و.. دەشزانین هەرگیز لەگەڵ مەیین و چەقبەستندا دانووی نـاکــــوڵێ.. دواجــــار بە زۆری ســــەرکــــەوتنێکی سەرسوڕهێنەرانە بەدەست دێنێ.. ئەمەش لە ئاکامی ئەو خـۆڕەنجـاندن و پشـوودرێژییـە بەردەوامـەیدایە لەگـەڵ نووسـیـنـدا.. ئەو جـــەخـــتکردن و وەدووکـــەوتنەی نهێنییەکانی نووسین و شێوازەکانی دەربڕیندا.. کەچی ئەوەی بە لامەوە سەیر بوو ئەوەبوو: بۆچی ئەم ڕۆمـانەی دوایی.. ئەم سانتیاگۆیەی کە هاندەری سەرەکی تێکڕای ئەم باسـەم بوو.. بۆچی نە نێـوەندەکـەی شڵـەقـاند و نەگۆڵتاوەڕۆی نایەوە و.. تەنانەت لە کوولەکەی تەرپشدا باس نەکرا.. ئەمەم هەر بەلاوە سەیر نەبوو.. بەڵکو زۆر ستەم بوو.. ئەم بێدەنگییـە بەردینە مـردووە بەرامـبـەر کاری جیددی و داهێنان و.. ئەو هەموو نووسین و قسە و قسـەڵۆکانەش لەسەر شت و باسە لابەلایەکانی ڕۆمانێک مایەی ستەم و ئومێدەبڕاویشە.

زۆربەی ئەوانەی لەسـەر بەرهەمـەکـانی د. فـەرهادیان نووسـیـــوە.. بە پلەی یەکـەم بە دووی کـەسـێـتی نێـو چیـرۆکـەکـانیـدا گـەڕاون.. بۆ ئەوەنا لە هەمـوو لایەنەکانییەوە شی بکەنەوە و.. ڕۆڵی ئەو کەسێتییە لە بونیاد و گەشەپێدانی ڕووداوەکاندا چییە و.. بەڵکو بۆ ئەوەی بزانن ئاخۆ مەبەستی لە کام کەسی خۆ فرۆش و دەسەڵاتی خیانەتکار و فاشست بووە.. بۆ ئەوەی هەرا و زەنایەک بخــەنەوە و نووســەر بخــەنە داوی بگرە و بەردەیەکی ئەوتۆ چوون تاوانبــارێـک (نەک دانەر و داهێنەرێک) ســەیر بکرێت.. کــە بێگومـــان سـەرئەنجـامـەکـەی وەک ناو و ناوبانگ لە خـزمـەتی نووسەردا دەبێت و لە هەمان کاتیشدا بە زیانی ئەدەب و هونەرەکەی دەشکێتەوە.

ئەمـە لەلایەک.. بە پلەی دووەمـیش.. کـە لەوانەیە ئەمـیـشـیـان هەر لە ئاستی پلەی یەکـەمدا بێت- ئەو نووسـینانە لەسـەر شـێـوازی هونەری- نووسـینی- چیرۆکەکانێتی.. وەک

دەنگە جیاوازەکان لە/ مولازیم تەحسیندا

کارتە ژمارەدارەکان لە/ شیزۆفرینیادا

خشتەی چوارینەی لاپەڕەکان لە/ منداڵبازدا

دووبارەکـردنەوەی فـڕێدانی توێکڵـە مـۆزەکـان لە/ پەناهێندەدا

دووبارەکـردنەوەی ڕسـتـە لێکچـووەکـان لە/ پەتاتە خۆرەکاندا

ژمـارەدانان بۆ گـۆڕینی دیمەن و کـارەسـاتەکـان لە/ پیاوێکی شەپقە ڕەشی پاڵتۆ ڕەشی.. تاددا.

پێـمـوایە.. گشت ئەو لایەنانە.. (پەتاتە خـۆرەکـان و پیاوە شەپقە ڕەشەکەی لێدەرچێت.. کە خەتخەتێنییان تێدا نییە.. هەموو ئەوانەی دی کە ناومان بردن) بریتین لە ئەزمـــوون و هەوڵدانێکی فـــۆرمـــاڵیـــانەی، سەرسەختـیـانەی ساتەوەختـیـانەی تایبەت بە شێوەی (نـووسـین)ی د. فـــەرهاد خـــۆی لە هـونـەری چیرۆکنووسیندا.. کە زێتر لەو بەرگە مۆدانەی ژنان دەچن کـە لە مـاڵەوە لەبەر ئاوێنە و دوور لە چاوی خـەڵکی لەبەریان دەکـەن.. بە زۆریش ئەوان پێـوەندییـان بەو شـێـوازە هونەرییـەوە نییـە لە ناخی وشـە و ڕسـتـە و فـرەیزەکـانەوە دەردەچن و.. کـاڵا لە قـەد باڵاکـەی

ئەفراندنەکە پێک دەهێن.. ئەمەش واتای وانییە فەرهاد لەمەی دواییاندا دەستەوسانە و هانا وەبەر ئەو جۆرە تیفتیفەدانە دەبات، بەڵکو ئەمەیان بەشێکی دیکەی لەو جۆرئەتە ئەدەبی و هونەرییەی نووسەر لە جیهانی تازەگەری شێوە (نەک شێواز)ی نووسیندا.. دەنا لە بەرهەمەکانی دیکەدا و (تەنانەت لە نێو ئەمانەشدا) پێڕەوی شێوازە هونەرییە نوێخواز و ڕەسەنەکانی چیرۆکی کردووە.. چ وەک دەرخستنی دەنگە جیاوازەکان.. گۆڕینی دیمەنەکان.. کەمەندکێشکردنی خوێنەر.. زیندوێتی و جوانی فانتازیا.. دانانی تۆوی سیحر و نهێنییەکان و..تاد. چ وەک دیالۆگ و مەنەلۆگ و تەوژمی هۆشی ناڕاستەوخۆ و ڕاستەوخۆ و..تاد.

لە ڕۆمانی "Santiago De Compostila"دا.. کەسێتی سەرەکی - ڕاوی و بگێ- دارایە.. هونەرمەندێکی شێوەکارە.. لە سەربازی هەڵهاتووە و.. زانکۆی جێهێشتووە و.. لە شاری (هەڵەبجە)وە بەرەو هەندەران سەری هەڵگرتووە..

ڕۆمانووس زۆر بە وردی ئیدیۆم و دەستەواژە و تەنانەت کەرەسەکانی شێوەکاری وەک بەشێک لە ژیانی دانبڕاوی (دارا) بە هونەرەکەیەوە بەکاردێنێت.. واتا بێ بنچینە بە هونەرمەند ناوی ببات و دەستبەرداری بێت و.. خوێنەر لێی بکەوێتە گومانەوە.. بەڵکو خوێنەر قەناعەتی تەواوی بە دەسترەنگینی دارا وەک هونەرمەندێکی شێوەکاری لێهاتوو و بە تواناش هەیە و.. ئەم خولیای هونەرەش تا دێت لە ڕۆمانەکەدا گەشەسەندووتر دەبێت و لە کۆتایی ڕۆمانەکەدا دەگاتە لووتکەی هونەری.. بە کورتی هەست بە ڕاستگۆیی هونەری د. فەرهاد لە کارەکەیدا دەکەین و.. دواتریش هەست بەوە دەکەین ئەگەر ئەم کەسێتییە هونەرمەندێکی ئاوا سەراسیمە نەبێت، دەلاقەیەکی گەورە وەنێو کارە هونەرییەکەی ڕۆمانووس دەکەوێت.. کەواتە ئەم وا بەستەیییە دەسەڵات و زاڵێتی ڕۆمانووس دەردەخات و.. ئەو ڕووکەشییەش ڕەت دەکاتەوە (دەسڕێتەوە) کە بە زۆربەی کەسێتی مەیموونە سپییەکانەوە بە زەقی دیارە.. کە چیرۆکنووسەکان لە ختوخۆڕایی چەندین سیفەتی جۆراوجۆر (هەر بە وشە و نووسین) دەدەنە پاڵ کاراکتەرەکانیان بێ ئەوەی ئەو سیفەتانە بە ژیان و گوزەران و ڕەفتار و کار و پیشەیانەوە دیار بێت و.. خوێنەر دەخەنە گومانەوە و.. متمانە بەو کاراکتەرانە ناکات و کە ڕۆژێ لە ڕۆژان (هونەرمەند.. شاعیر و نووسەر.. ڕۆژنامەنووس.. سیاسی..تاد) بووبن و.. تەنانەت نوسەری وایان تێدایە لە درێژەی چیرۆکەکانیاندا لە بیریان دەچێتەوە ئەوانە چ کارەن!

ناونیشانی ڕۆمانەکەی د. فەرهاد پیربال، شارۆچکەیەکی ئیسپانیایە.. وەلێ بەشی هەرە زۆری ڕووداوەکان لە فەرەنسادان.. واتا هەر لە فەرەنسادا و بەر لە کارەساتە مەزنەکە.. ڕۆمانووس سەدان بیر و بیرۆکە و بۆچوونی جۆراوجۆری وردی نێوان (ئێمە-ئەوان) (خۆرهەڵات-خۆرئاوا) هەروەها (مەیموونی سپی-مرۆڤ) وەک ئیماژە و تەنانەت ڕاستەوخۆیانەش دەردەبڕێت..

کاتێ (دارا) لەگەڵ کچە ڕۆماننوسێکی فەرەنساییدا (ئۆریانا).. باسی ژیان و هونەر دەکەن.. ئۆریانا بەمجۆرە جیاوازی هونەر لای خۆیان و لای ئێمە ڕوون دەکاتەوە:

" - لەناو هونەردا- ئێوەی ڕۆژهەڵاتی- بیردەکەنەوە.. ئێمەی.. ڕۆژئاوایی- دەژین" (٨٤).

ئەم ئیماژەی بەلای منەوە گەلێ بەهادارە.. چونکە تەنیا ئێمە لەو بڕوایەدا بووین و.. تا دەمێکی دیکەش هەر وا دەبین، کە لە کارە ئەدەبی و هونەرییەکانماندا فیکر و فەلسەفە و تەنانەت باوەڕ-عەقیدە-ش بڵاوبکەینەوە.. لەمەشدا جەختکردن و پێداگرتنێکی لە ڕادەبەدەرمان پێڕەوکردووە.. بە واتایەکی دی پێمانوابووە هونەر تەنیا کەرەسە و هۆکارێک بووە بۆ پەخشکردنەوەی ئایدیۆلۆژیاکان.. بۆ باوەڕ و بیر و بۆچوونەکان.. پێمانوابووە تەنانەت (ژیان) خۆشی هەر شتێکە لەو کەرەسە و هۆکارانە و لە خزمەتی ئایدیۆلۆژیاکاندایە..

نەهامەتی و سەرگەردانی و چەوساندنەوە و بندەستێتی ملهوڕانی خۆماڵی و بێگانە.. بە جۆرێک سەری دنیایان لێهێنابووینەوە یەک.. ژیانمان لەلا کرابووە شتێکی پەڕاویزئاسا.. تانهاش لەو بڕوایەداین ئێمەمانانێکی ڕۆژهەڵاتی دەتوانین فیکر و فەلسەفە و ئایدیای نوێ بخولقێنین! هەرگیز ناچێتە ئەقڵمانەوە کە زۆر لەمێژە نەک هەر ناتوانین فیکر و فەلسەفە داهێنین، بەڵکو تەنانەت هیچیش نەماوە بیلێین و بینووسین و بەسەدان ساڵ لەمەوبەر نەوترابێت و نەنووسرابێت.. هەرچیش دەلێین و دەنووسین، ئەوا دووبارە و هەزاربارە کردنەوەی پێشووە و.. ئەوەی بۆمان دەمێنێتەوە تەنها ئەوەیە چۆن

ئەو شتانە دەڵێینەوە هیچی دی.
وێڕای ئەمەش وەنەبێت خۆرئاوا لە نێو هونەر و داهێنانەکانیاندا بیرنەکەنەوە.. بێگومانیشم ئۆریانا مەبەستی ئەوە نییە خۆرئاوا هزریان کلۆم دابێت.. ئەوان بە گشتی ناخوازن نەزۆکە باوەڕ و زرە بیرۆکە بخزێننە نێو ئەفراندنەکانیان.. بە ئاشکراش مەبەستی ئەوەیە کە بیرکردنەوەی ڕاستینەی ئەوان لە نێو ژیان و لە پێناوی ژیاندایە.. واتا ئەوان لە هونەردا (بۆ ئەوە ناژین بیر بکەنەوە).. بەڵکو (بۆ ئەوە بیر دەکەنەوە بژین).. ژیان زاڵە نەک بیرکردنەوە.
لە هەمان کاتیشدا نابێت ئەو بڕیاردانەی کچە فەرەنساییەکە بەشێوەیەکی گشتگیرانە بەسەر هونەری ڕۆژهەڵاتیدا بسەپێنین.. لە شاکارە هونەرییەکانی خۆرهەڵاتدا.. ئەفراندنگەلێکی ئەوتۆ هەن بە شەفافیەتێکی نازدارەوە (ژیان) تێیاندا ڕەنگ دەداتەوە.. تەنها هێندە هەیە، بۆچوونێکی لەمجۆرەی (ئۆریانا) لەو ڕووەوە بە هەند وەربگرین کە (با ئیدی لە نێو هونەردا بژین.. نەک تێیدا هەر خەریکی بیرکردنەوە بین)..
چونکە هەر لای (ئۆریانا).. بە جۆرێکی دی ژیان و بیرکردنەوەی ڕاستینە پێکەوە لە هەموو بوارەکانی خۆرئاوادا دەبینین:
(- ئێمەی ڕۆژئاوایی بیر دەکەینەوە لە پێناوی ئەوەی چۆن باشتر و خۆشتر بژین) (٨٥).
ئەگەر بە وردی سەرنجی ئەم وتەیە بدەین.. ئەوا بە تەواوی مەبەستەکەی ڕوون دەبێتەوە کە ئێمەی خۆرهەڵاتی:
(دەژین لە پێناوی ئەوەی بژین، بێ ئەوەی هیچ بیربکەینەوە) (٨٦).
کەواتە جیاوازییە وردەکەی نێوان ژیان و بیربکەنەوە لەلایەک و.. هونەر و بیرکردنەوە لەلایەکی دی و دواتر هونەر و ژیانیش لێرە و لەوێ.. یەکە یەکە یەکلایی کراونەتەوە.
ڕۆماننووس لە بەرایی ڕۆمانەکەیدا جیاوازییەکی دیکەش دەخاتە ڕوو.. لە دایەلۆگێکدا لەسەر زاری ڕۆژهەڵاتییەک بە پێچەوانەوە دەڵێت:
(- ئێمە پیترۆڵمان هەیە و.. ئێوەش ئەقڵ) (٨٧).
ئەمە وەک ئەوە وایە پێمانبڵێ: (ئێوە هەموو شتێکتان هەیە و ئێمە هیچ شک نابەین).. یاخود ڕەوانتر بڵێ: (ئێمە هێشتا مرۆڤ نین).. چونکە پیترۆڵ شتێک نییە ببێتە سیفەتێکی ئینسانی بۆمان. شتێکیش نییە خۆمان دروستمان کردبێت.. یان دامانهێنابێت و.. تەنانەت ناشزانین چۆن بەکاری بهێنین.. شتێکە بەدەر لە خودی ئێمە. ئەو شتە سروشتکردەیەمان.. ئەوان بە ئەقڵ توانیویانە بیخەنە ژێر کۆنترۆڵی خۆیانەوە.. دەکرا بوترایە ئێمە (نامووسمان هەیە.. پیاوەتی و مەردایەتیمان هەیە. سمێڵمان هەیە!! ئێوەش عەقڵ یان هەر شتێکی دی)..
بەهەرحاڵ هێشتا نەچوومەتە نێو کرۆکی.. یان سیحرە نازدارەکەی ڕۆمانەکەوە.. کە ئەویش نهێنییەکانی (ڤینۆس) ناوێکە.
ئەم (کچە.. ژنە.. خوشکە.. دەزگیرانە.. پیرەژنە.. سەلارە.. دڵفرێنە خەرەفاوە.. دەعەجانییە.. شێتە.. ڕاستینە.. تارماییە.. وەهمە.. سەرابە.. خەونە..) سەرتاپای ژیان و بیر و هۆش و هەست و نەستی ئەو کەستییە هونەرمەندە داگیر دەکات.
لە لاپەڕە بەراییەکانی ڕۆمانەکەدا بۆ یەکەمین جار (ڤینۆس) ناوێکمان بەلادا تێپەڕ دەبێت.. وا دیارە (دارا) لەوێدا دیالۆگێکی نێوان خۆی و ئەوی بەزەیندا هاتووە.. «لە کۆتایی ئەم گفتوگۆیەدا -ڤینۆس- کە دیار بوو دەیویست هانم بدا.." (٨٨) بۆ ئەوەی لەسەر هونەرەکەی بەردەوام بێت و پۆرتریت کێشانی خەڵکی بەجۆرێک لە (دەرۆزەکردن) سەیر نەکات.
ئیدی ئەم خولیایە، جاروبار و لە هەندێ شوێنی جیاوازدا دووبارە دەبێتەوە.. بەتایبەتی لە بینینی ڕوخساری هەندێ کچدا کە خەت و خاڵ و سیمای -ڤینۆس- یان -لەیلان-ی دەزگیرانی یاخود -گوڵنوش-ی خوشکی هەڵگرتبێت.. گوڵنوش ئەو خوشکە دلۆڤانەی بوو کە بۆ بەردەوامیتی لەسەر تابلۆکێشان هانی دەدا و.. بۆ کۆچەکەیشی ئەو بڕە پارەیەی لە ژیانیدا پاشەکەوتی کردبوو دەیداتێ.. " من سەیری پێنج سەد دۆلارە غەمگینەکەی ناودەستی خۆمم دەکرد و خەریک بوو بگریم.. ئەو وتی: هەڵیگرە دارا.. نەوەک لە وڵاتی غەریبیدا بۆ فلچەیەک، یان قەڵەم ڕەنگێک دەست لەم و لەو پان بکەیتەوە" (٨٩).
ئەو خوشکەی درەنگوەخت دارا بە هەواڵی مەرگە بە سوێکەی زانی..
" بەر لە شەش مانگ دایک و باوک و دوو خوشکەکەم و برا بچکۆلەکەم لە هەڵەبجە بۆمبارانە کیمیاویەکە

تەفروتوونای کردوون" (٩٠).

ئەمجا ڕۆمانووس لە چەند لاپەڕەیەکدا و لە کاتی سەفەری نێو شەمەندەفەردا.. لە شارێکی سەر سنووری ئیسپانیادا بە کچ و پیرەژنێکمان دەناسێنێ.. کچە بە پەرۆشەوە نیگای چاوانی دەبڕێتە دارا (٩١).. بێئەوەی پێمان بلێ ئەمانە کێن! هەروەکو ئەوەی بناغەی پتەوی تەلارێک بۆ سیحرە مەزنەکەی (ڤینۆس) و ڕۆمانەکەیشی لێبدات.. لەم ساتەناسکانەدا.. کچە میهرەبان و بە ڕەنگ و ڕوو ئاشناکە- لەگەڵ پیرەژندا- بزر دەبن و.. ئیدی تا لە شەوێکی دانسقەدا ڕێی دەکەوێتە ماڵی (فلیب) ناوێک.. لەوێدا (ڤینۆس)ی ڕاستینە دەبینێت.. دەڵێم ڕاستینە لە هەمانکاتدا پێدەچێت تەنانەت ئەم ڕاستینەیەش هەر وەهمێکی ڕووت بێت.

فەرهاد پیربال لێزانانە لەم شتە (ڕاستی/ وەهمە)دا کاری کردووە.. لە ماڵی (فلیب) ئاهەنگێکی تایبەتمەند سازدراوە.. کاتێ هەمووان خەریکی تلیاک کێشان بوون و.. ئەم لەگەڵ (ڤینۆس)دا کەوتۆتە ئاخاوتن.

" -ڤینۆس! تۆ سەیرکردن و نیگات لە نیگای ئەوروپیان ناچێ.

-چۆن؟

- نیگای تۆ گەرمە.. پەرۆشی تێدایە.. بانگت دەکات..

پێکەنی گوتی

- دارا گیان! کێ ناڵێ منیش بە بنەچە ناگەڕێمەوە سەر یەکێک لە کوردستان!"(٩٢).

بەر لەمە دارا ئاماژە بەوە دەدات کە هەرچی کەس و کار و خۆشەویست و نیشتمانیش هەیە لە (ڤینۆس)دا دەیانبینێت!

" من وێنەی -لەیلان-ی کۆنە دەزگیرانم لەودا دیت.. تەنانەت وێنەی دایکم و خوشکەکانم و وێنەی هەموو کەسێک و هەموو خۆشەویستێکی لە دەستم چوو بوون.. وا تێدەگەم کە (ڤینۆس) وڵاتمە" (٩٣).

ڕۆمانووس هەر لە یەکەمین دیدار و ژوانی (ڤینۆس) و (دارا)دا.. دەمانەخاتە نێو خولیاکانی خۆیەوە و ڕاستینەکانمان چوون خەون و یادگارێکی شیرین.. یاخود هەروەک تارمارییەک بۆ وێنا دەکات.. کە دەشتوانرێ وەک جۆرێک لە فانتازیا وەریانبگرین.. (دارا) لەو کاتەدا دەگری و وای بە خەیاڵدا دێت لە مێژە بەشێوە و ڕوخسار و سۆزی ئەم ڤینۆسە ئاشنایە.

" من ئەم ئادگارە شیرین و پڕ لە میهرەبانییەی ئەوم و ئەو دووچاوە گەش و ئاشنا و پڕ پەرۆشییەم چەندین ساڵ پێش ئێستە.. لە شوێنێکی دیکەدا، یا لەوانەیە لە سەردەمی منداڵیمدا، یانیش لە خەونێکدا دیبێت" (٩٤).

لەو شەوی ئاهەنگەدا لە ماڵی (فیلپ).. (ڤینۆس) ناونیشانی خۆی دەداتێ و.. ئیدی دارای سەرگەردان وێڵی سۆراخی ئەم ناونیشانە پیرۆز و نەفرەتییە دەبێت.

“Venus Corbacho Esteban
Ruede Paradis9
3-1,Santiago de Compostila”(٩٥)

دوای بە ئاگا هاتنەوەی (دارا).. دەبینێت ناونیشانەکە بەڕاستی لە دەفتەرەکەیدا و بە خەتێکی ناخۆش هەر خۆی نووسیویەتی.. ئەو ناونیشانە سحراوی و نەفرەتییەی سەرتاپای ژیانی داهاتووی و هونەرەکەی و هەست و نەستی کۆنترۆڵ کرد و.. خودی هونەرمەندی کردە دیل و ئەوداڵی سۆراخێکی ڤینۆس.. شار بە شار و وڵات بە وڵات.. تا نەگەیشتە ئاستانەکەی (ڤینۆس!) دەستبەردار نەبوو.. وەلێ لە جیاتی ڤینۆسی نازدار و میهرەبانی کیژی خەون و خولیا جوانەکان.. ڤینۆسی ئومێد و ژیان و داوڕۆژ.. پیرەژنێکی قرچۆڵەی بێ ددانی ڕەشپۆشی شێت و چڵکن دەبینێ.

وێڕای وێرانبوونی حاڵەتی دەروونی (دارا) و.. بینینی ئەم دەعبا دەعەجانییە لە جیاتی ڤینۆس.. کەچی هەروا هەست دەکات کە ئەم پیرەژنە پێی نامۆ نییە.(هەستم دەکرد ئەو پیرەژنە چەند ساڵێک پێش ئێستە.. یان پێش ماوەیەک لە شوێنێکی دیکەدا، یا لە (خەونێکدا) دیوە.. یانیش لەوانەیە لە سەردەمی منداڵیما (...) هەستم بە کۆنە ئاشنایەتیەکی (تایبەتی دەکرد) (٩٦).. سەیر لەوەدایە ئەم ناونیشانە سیحراوییە هەر ئەم لاوە هونەرمەندەی گیرۆدە و کەمەندکێش نەکردووە.. بەڵکو عەرەبێکی موزیکژەن و ئاشقگەلێکی زۆری دیکەی وێڵ و سەرگەردان کردووە و بەمەرەی ئەمی بردوون.. ئەڵبەت کێشەکە چ بە نیسبەت (دارا)وە و.. چ بە نیسبەت سەوداسەرە ماڵوێرانەکانی دیکەشەوە.. کێشەی سێکس لەگەڵ (ڤینۆس)دا نییە.. کێشەکە زۆر لەوە مەزنتر و واوەترە.. کێشەی شەیدایی و عیشق و سەوداسەرییە.. کردنەوەی تەلیسمێکی ئەفسانەییە.. چونکە لە

ئیسپانیادا وەک مارکیز دەڵێت سێکس کێشەیەک نییە و ئازادە:

"من بە درێژایی تەمەنی خۆم پرۆسەی سێکسم بە ئازادی لە دوو وڵاتدا بینیوە.. کە جێگەی بڕواکردن نەبووە.. ئەوانیش کۆڵۆمبیا و ئیسپانیان" (٩٧).

کەواتە ئەم خاڵە جیاوازیەکی بنەڕەتییە لەگەڵ ئەو مەیموونە سپییانەی چیرۆکەکانی دیکەدا کە لە پرۆسەی سێکس لیپاولیپن و.. خۆ ئەگەر باسێکی خۆشەویستیشیان تێدا بێت.. ئەوا هەر بەمەبەستی ڕێگەخۆشکردنی پرۆسەکەیە.. ئەمجا بۆ شیکردنەوەی ئەم گرفتە ئاڵۆزەی دارا و-هەروەها عاشقەکانی دیکەی ڤینۆسیش.. کە پێدەچێت بەنیسبەت هەموویانەوە دووبارەبوونەوەی هەمان گیرۆدەبوونەکەی دارا بێت.. لە کاتی جیاواز و کەسێتی جیاوازدا.. وەلێ لە هەمان جێگە و ئەدرێس و بەنیسبەت هەمان کیژۆڵە (ڤینۆس) و پیرەژنەوە.. کە لێرەدا چەند ئەگەرێکمان لەبەردەمدایە:

١- دەشێ سەرتاپای کێشەکە لە بنەڕەتدا وەهمێکی رووت بێت و لە حاڵەتی مەستێتی بەنگکێشاندا ڤینۆس- یاکیژێکی دی هاوشێوە-بووبێتە خولیا و.. ئەمجا..

٢- هەر پیرەژن خۆیشی دەستێکی لە دروستکردنی خولیاکەدا هەبێت..

٣- یان.. ئایا ناشێتی پیرەژن و ڤینۆس هەریەک کەسێتی بن و.. زەمەن لای دارا و -ئەوانی دیش-خاوبووبێتەوە!؟.

٤- یاخود هەر بە سادەیی و لە ڕوانگەی شیعرە بەناوبانگەکەی (بۆ دلێر)ەوە.. کە هەرچی جوانی و نازدارێتی ژن- مرۆڤیش بە گشتی- هەیە.. بە کاریگەریی و تێپەڕبوونی زەمەن دەبێتە شتێکی قێزەون و..هەرچی ئومێد و ئاواتە وابەستەکانیشی هەیە لە نێو ئەو دیمەنە بێزئاوەرانەدا ویران دەبن.

٥- یاخود هەر خودی (ڤینۆس) و (پیرەژن) بە جووتە.. گوزارشی پڕاوپڕی سەرتاسەری ئەورووپا بن.. چونکە ئەورووپا لە خەون و خولیا و خەیاڵدا (ڤینۆس)ێکی نازدار و شەفافییەتێکی جوانە.. لە واقیعیشدا (پیرەژن)ێکی چەپەڵ و نەگریس و داتەپیوە.. هەمدیسانیش چونکە ئەو شەفافیەتەی لە خۆرئاوادا هەیە.. هێندە بایەخدارە کە ئەو هەلەمان بۆ دەرەخسێنێ، چۆن شتە جوانەکان ببینین و هەستیان پێ بکەین..

ئەئاواش گەندەڵی و داتەپیوی و پۆخڵەواتەکانیشی ببینین و ئاشکرابن.

لێرەدا پێویستە ئەوە بڵێم: خاڵی یەکەمی ڕوونکردنەوەکەم بۆ ئەم تەلیسمە.. زێتر پێوەندی بەم شەفافیەتە (زولاڵییە)وە هەیە و.. باسکردنی سەرجەمی کێشەکە وەک (وەهم)ێک.. تەنیا بۆچوونێکە لە بۆچوونەکان.. چونکە ڕۆماننووس (د. فەرهاد) بۆ زێتر ڕوونکردنەوەی سیحری ڤینۆس و واقیعی بیرەژنەکە، کۆمەڵێک کەسێتی جۆراوجۆری لە واقیعدا هێناوەتە ناوانەوە:

١- ماڵە دراوسێکانی پیرەژن- ئەو ئەدرێسەی بە دوویدا وێڵە- کە وا دیارە هەموویان شتێک لەو نهێنییە دەزانن.

٢- چەند ڕێبوارێک لەو دەڤەرەدان و.. هەر کەسێ پرسیاری ماڵی (ڤینۆس)یان لێبکات.. بە شێتی دەزانن.

٣- خاتوو (کارلۆس)ی خاوەن ماڵی دارا و دەستەخوشکێکیشی بەزەییشیان بەو (شێت) و سەوداسەرانەدا دێتەوە.

٤- لالۆ.. ئەو کەسێتییەی لە شارە دەستنیشانکراوەکەی ئیسپانیادا بووە هاوڕێی مەیخواردنەوەی و.. جەختی لەسەر ئەوە دەکرد کە هەموو ئەو شت و کەسێتی و ڕووداوانەی دارا باسیان دەکات "تەنیا وەهمێکی خۆبەتی و هیچیدی" (٩٨).. ئەمجا پێی دەڵێت:

" کوڕی خۆم ئەوەی تۆ بە دوایدا دەگەڕێیت تەنیا جوانیێکی هونەرمەندانەیە.." (٩٩).

٥- قەرەجێکی فاڵگرەوە (مەدام میلاگا) کە باسی کچێکی بەناوی (ڤینۆس)ەوە بۆ دەکات:

" حەفتا ساڵێک پێش ئەمڕۆ.. کچێکی زۆر بەدە و لەوێ دەژیا.. دەڵێن ناوی (ڤینۆس- بوو" (١٠٠).

ئەمەش زێتر ڕووناکی دەخاتە سەر خاڵی سێیەمی بۆچوونەکەمان لەمەڕ -تیژتێپەڕی کات یاخود خاوبوونەوەی زەمەن لای کاراکتەرەکان.

ئەوە هونەرمەند هێشتا تەمەنی ٣٢ ساڵە. بە پێی ئەو حسابەش دەبێ تەمەنی کچەکە گەیشتبێتە نزیکەی ٩٠ ساڵی.. بۆیە خاوبوونەوە و تیژ تێپەڕینی زەمەن بەنیسبەت هەریەکەیانەوە و لەمجۆرە کارە هونەرییانەدا دەبێ حسابێکی بۆ بکرێت.. بەتایبەتی لە ڕۆماندا..

گەرچی مایەی مشتومڕیشە.. وەلێ شتێکی نامۆ نییە.. چونکە لێرەدا ئەم جەختکردنە لەسەر ئەوەی بەر لە حەفتا ساڵ کچێکی ئاوا نازدار بەناوی (ڤینۆس)ەوە و.. کچی (دکتۆر ئێستیبان)یش بووە. کە جگە لە (مێلاگا)ی فالگرەوە، بە بیرەوەری باوانی (مەدام کارلۆس)ی خاوەنماڵ و (مەدام سیمۆن)ی دەستە خوشکی و.. هەروەها لای (لالۆ)ش جەختی لەسەر کراوە:

پیرەژنیش لە حاڵیحازردا و لە هەمان شوێنی ئەدرێسەکەدا دەژی.. کەواتە تەنیا (زەمەن)ە هونەریەکە لێرەدا وەک سیحر خۆی نیشان دەدات..

وێڕای گشت ئەمانەش دەبێ خاڵێکی دی- کە بەلامەوە لە هەموویان بەهێزترە- بخەمە سەر ئەو پێنج خاڵەی پێشووتر لەمەڕ شیکردنەوەی تەلیسمەکە.. ڕۆماننووس خۆی لەم ڕۆمانەدا وەک کلیلێکی پێشنیازکراو بۆ کردنەوەی قفڵی تەلیسمەکە لەسەر زاری (لالۆ) ئاماژەی پێداوە و -لەمەوبەریش وەک نموونە هێنامەوە- ئەویش:

٦- دەشێ سەر لەبەری (ڤینۆس).. عیشقێکی هونەرمەندانە بێت و گەڕانی هونەرمەند خۆی بێت بە دووی جوانیدا.. ئەو جوانییەی هیچ شاعیر و ڕۆماننووس و نیگارکێش و تارژەنێک.. ناتوانێ بیگاتێ.. لووتکەی هونەرە و بە پێگەیشتنی ئیدی هیچ نامێنێتەوە.. ئیدی لە تەکیدا ژیانیش لای هونەرمەند هیچ واتایەکی نامێنێت و کۆتایی دێت.

بۆ ئەمەش.. هەروەک لە سەرەتاشەوە ئاماژەم پێدا.. بەردەوامی و جەختکردنی ڕۆماننووس لەسەر هونەرمەندێتی کەسێتی یەکەمی ڕۆمانەکەی کە (دارا)یە و.. لە کۆتاییدا خولیا هونەریەکەی دەگاتە لێواری (لووتکە).. بەو واتایەی هونەرمەندی ڕاستینە هەرچی داهێنانێکی هەیە نەگەیشتوونەتە دوا ئاستی خواستەکانی.. بە واتایەکی دی ئەو نیگارەی دەیەوێت بیکێشێت هەرگیز نەیکێشاوە و.. ئەوانەی کردوونی و دەیانکات لە ئاستی خەونەکانیدا نین و.. هەر کاتێ گەیشتنە ئەو شاکار و لووتکەیە.. ئیدی پێویست بەکارکردن ناکات و.. ڕۆماننووس لەسەر زاری هونەرمەندەکەی دەڵێت:

« دەمویست ڕەسمی -ڤینۆس- بکەم.. دەمویست ڕەسمی ئەو ڤینۆسە بکەم کە منی لە پاریسەوە هێنابووە سانتیاگۆ (...) ئەو ڤینۆسەی هەستم دەکرد لە منداڵییەوە دەیناسم و خۆشم ویستووە.. ڕەسمم دەکرد و دەمدڕاندن.. ڕەسمم دەکرد و دەمدڕاندن.. هیچ تابلۆیەک.. هیچ نیگارێک لەو نیگار و تابلۆیانەم، تەنانەت میلیمەترێکیش ئەو جوانییە مەزنەیان نیشان نەدەدا کە لە خەیاڵی خۆمدا هەبوو" (١٠١).

دەشێ ئەم ڕۆمانە نە هەر وەک کارێکی داهێنەرانەی نێو بەرهەمە ئەدەبییەکانی نووسەر دابنێین، بەڵکو وەک ڕۆمانێکی جیهانیش مامەڵەی لە تەکدا بکەین.. ئەو سیحرەی لەم ڕۆمانەدایە. سیحرێکی دەسکرد و بە تۆپزی هەڵبەستراو نییە.. سیحرێکی پڕ لە عیشق و جوانی و خەیاڵ هەژێن و تەنانەت قەناعەت پێهێنەریشە.. سیحرێک کە جوانی ئافرەت.. نازداری و خۆشەویستی دەکاتە هاوکێشەی مەوزووعی سیحر و داهێنانی نێو هونەری شێوەکاریی و تابلۆ و نیگارەکان.. شانبەشانی یەکدی تا کۆتایی ڕۆمانەکە بەردەوامە.. بەبێ لاسەنگی و لێک جوودابوونەوە.. وەلێ دەبێ خوێنەر بە وریایی خۆی وەدووی کەوێت و ئەم هاوکێشە مەوزووعیەی تێدا بدۆزێتەوە.

فەرهاد پیربال.. لە گەلێ لە کورتە چیرۆکەکانیشدا وێڵی دوای ئەمجۆرە هاوکێشە و سیحرەی، بەڵام هەر جارەی بە شێوازێک.. تەنانەت هەندێجار هێندە لە یەکدی نزیک دەبنەوە بەڕادەیەک وا هەست بکەین کورتە چیرۆکێکی وەک (پەراوێزەکانی ئەورووپا) (١٠٢) کەمتازۆر بۆن و بەرامە و سیحر و هەناسەکانی (ڤینۆس) و (پیرەژن)ی تێدایە.

لەم چیرۆکەشدا (کوردۆ)- بێگومان کوردێکی پەناهێندەیە- زمانی دانیمارکی نازانێ و لە شەمەندەفەردا بەرامبەر ژنە هونەرمەندێکی تەڕپیری دانیمارکی دانیشتووە.. هەردووکیان بەرەو شاری (سکاگن- دەچن.. کوردۆ ئەدرێسێکی پێیە و.. لە تەکیدا چەردەیەک ئومێد و ئاواتی تایبەتی خۆی هەڵگرتووە.. وا زەندەکات ناونیشانەکە هی کچێکی جوانە.. کەچی دواجار هەمان تەڕ پیرەژن دەیباتەوە ماڵەکەی خۆی.. چونکە ئەدرێسەکە ماڵی ئەوانە..

پیرەژن.. لە دایکبووی ساڵی ١٩٣٨ە.. چیرۆکەکەش لە ساڵی ١٩٩٣دا نووسراوە.. بەم پێیە ژنە دەساڵێک گەنجتر دەبێتەوە و دەبێ هەر ٥٥ ساڵێک بێت.. نەک وەک نووسەر دەڵێت ٦٥ ساڵە.

بەر لە یەکدی ئاشکرابوون.. باس هەمان باسی ئەورووپا

و تەنیـایی و غـەریبـیـیـە.. بەتایبـەتی بەنیـسـبـەت دانیـمارکییەکانەوە کە ڕێژەی خۆکوشتن تێیدا لە هەمـوو وڵاتانی دی ئەوروپا زێتـرە و.. پەناهێنندە دەبێ سـەرباری حـاڵی ناهەمـواری خـۆی، باجی ئەو سـارد و سـڕی و مردوێتییەی ئەوێش بدات.

لە درێژەی گـفـتـوگـۆیاندا باسی (کـیـەر کـیـگارد)ی فەیلەسووفی وجودیەکان دێتە پێشێ و پیرەژن دەڵێ:

"-من و (کیەرکیگارد) بە تەواوی تا مۆخی ئێسکمان دانیـمارکین.. دانیـمـارک ئەمانەیە: تەنیایی، تەنیـایی، تەنیـایی، هۆکـەیشی ئەوەیە کـە وتم (من تەنیـا ڕەسمی تەنیایی دەکەم)" (١٠٣).

هەر ئەم تەنیاییەیە پیرەژن بەرەو کوردۆ و کـوردۆ بەرەو پیـرەژن بـۆ پشـوویەکی نێـو تەنیـاییـە سـەرتاسـەریەکـە ڕادەکێشێت..

کوردۆ لە دڵی خۆیدا دەڵێت:

"-نەمدەزانی ئەوروپا هێندە زەبوون و تەنیا و بێکەسم دەکات.. نەشمدەزانی ئەوروپا بۆ خۆیشی هێندە غەمگین و تەنیا و کەساسە" (١٠١).

بڕوانە ئەم مـەیموونە سپـییەی نێـو ئەم چیرۆکـە چۆن بە وێنەی کچێکی جوانی نێو ڕۆژنامەیەک فریوی خواردووە و وەدووی کـــەوتـووە.. چونکـە لەژێر وێنەکـــەیدا نووسـیـوێتی.. گـوایە حەزی بەناسینی پیـاوێکی گـەنجی ڕۆژهەڵاتی ڕۆمانسییە.. جا وێڕای ئەوەی وێنەکە ڕاستە هی سـەردەمی گـەنجـێـتی ئەم پیـرەژنەیە نیـگارکـێش و تەنانەت ڕۆشنبـیـریشـە. کـەچی لەو ئەوروپا کـەسـاس و غەمگین و تەنیـایەدا بەمجۆرە سووکـایەتی بە پەناهێندەی (ڕۆمانسی) خۆرهەڵاتی دەکات.. کە ڕەنگە لە ڕاستیـدا مەبەستی گاڵتەپێکردنیش نەبێت و.. واقعە سارد و سڕ و بەرەو پیریێتی چوونی ئەوروپا بە گشتی ئەمەی بەسەردا سـەپاندبێ.. چونکە نە هەر پیـرەژنەکـە.. بەڵکـو هەمـوو خۆرئاوا ئەوە باش دەزانن سـاڵ بەسـاڵ و نەوە دوای نەوە شـەقـام و شـار و ژیان بەرەو و هـیـچی بێـدەنگی و پووکـاندنەوە دەچێت -وەک لەمـەوبەریش ئامـاژەمـان پێدا- بەرەو ئەوە دەچێت سەرتاپای وڵاتێک بریتی بێت لە دوو جۆر مرۆڤ.. نیوەی پیر و پەککەوتە و نیوەکەی دی خـەریکی خـزمـەتکردنیـان بن.. ژنهـێـنان و وەچەخستنەوە و خێزان پێکهێنان وردە وردە بەرەو نەمان دەچێت.. ئیدی خـەڵکی تەحەمولی ئەو ئەرکە سەخت و درێژخایەنەی منداڵ خستنەوە و پەروەردەکردنیان ناکات

و.. کـــار وا بڕوات یەک دوو نەوەی دی ناخـــایەنێت ئەوروپا دەبێـتـە گۆڕستانێکی سەرتاسەری.. یاخود هەر هیـچ نەبێت هێــزی کـــاری ئەوروپـایی بە جـــارێک دەپووکـێـتەوە و.. ئەوەتا هەر لە ئێـسـتـەوە هەست بەوە دەکـەن کـە ئەوانەی ژیان بەبەر ئەوروپادا دەکـەنەوە و شـەقـام و شـار و شـوێنە گـشـتـیـیـەکـان و تەنانەت ئەپارتمانەکانیش بە قیژە و پێکەنینی منداڵ و مەزنەکان دەبـووژێـنـنـەوە هـەر پـەنـاهـێـنـدە خــــــۆرهـەڵاتـی و ئەفـەریقـاییـەکـانن.. هەر مـەیموونە سـپـیـیـەکـان وەچە دەخــــەنەوە.. زەمــــاوەند دەگــێــــڕن.. پێـــوەندی (ڕۆمـانسـیـانە!)یان لە تەکـدا دەبەستن.. کـاری ڕەش و سپی دەکەن..تاد.

کەچی وەک لەم چیرۆکەدا -بە شێوازێکی نەرمتر و- لە چیـرۆکـەکـانی پێـشـوو داهاتووشـدا بە شـێـوازێکی دوژمنانەتر و بە چاوێکی سـووکـتـر لە مـرۆڤ بۆیان دەڕوانن.

فـەرهاد پیـربـاڵ لە چیـرۆکی (پەتاتە خـۆرەکـان) (١٠٤)دا کەسێتی یەکەم (فەرەیدوون) چەندین جانتای پڕ لە زێڕ بە دیاری لە تەک خـۆیدا دێنێـتـەوە.. وەلێ هەمـوو کـەس و کـاری لەم دەست و دیارییـەی لالووتن.. چونکە ئەو زێڕانەیان بەلاوە پەشـــمـە و حــەزیان لە (پەتاتە)یە. شەیدای پەتاتەن نەک زێڕ!!

پووری بە بۆڵە بۆڵ: " خـەڵک لە خاریج دەگـەڕێنەوە.. بە فـەردە پەتاتە لەگـەڵ خـۆیان دەهێننەوە کـەچی ئەو (شتێکی) هێناوەتەوە هیچ سوودێکی نییە.. لە خۆیشی زێتر کەسی دی تێناگات چییە" (١٠٥).

سەرنجی وشەی (شتێک) بدەن.. بێگومان ئەو (شتە) لە چیـرۆکـەکـەدا (زێڕ)ە.. هەمـدیسـان سـەرنجی ڕسـتـەی (هیـچ سـوودێکی نیـیـە) و.. دواتر (لەخـۆیشی زێـتـر کەسی دی تێناگات چییە) بدەن!

فەرهاد زۆر وریایانە.. بەم وشە و ڕستانە دەمانخاتە گومانەوە.. تۆ بڵێی ئەو دیارییە (زێڕ) بێت؟! ئایا هیچ شتێ بۆ دیاری لە زێڕ بەهادارتر و گرنگتر هەیە!! ئایا زێڕ هیچ سوودێکی نییە؟! ئاخۆ هەرچی دیاری دنیا هەیە.. بە (پەتاتە)یشـەوە هەر بە (زێڕ) ناکـرڕێن؟! مـەبەست لەخـۆی زێـتـر کـەسی دی لە (زێڕ) تێناکـات چیـیـە؟! بێگومـان هەموو کەسێک دەزانێ زێڕ چییە.. کەواتە ئەم دیارییە، ئەو زێڕە کانزایی و گرانبەهایە نییە کە هەمـوو کەسێک و (بەتایبەتی ئافرەت) شەیداین و دەیناسنەوە!

لێرەدا بێگومان دەبینین ئەم دیارییەی (فەرەیدوون)ی سیانزە ساڵ (١٠٢) لە خاریج ژیا و نە (زێڕ)ە و نە (دۆلار) و نە هیچ دراوێکی گرانبەهای دییە.. دیارە شتێکە لای ئەوان لە پەتاتەش سووکتر و کەم بەهاتره.

ئاشکرایە ساڵانی برسێتی و گرانی لە کوردستانی باشووردا (پەتاتە) وەک ماددەیەکی خۆراک بەهای خۆی هەبوو.. هەروەکو چۆن لە گەمارۆدانی شارەکانی سۆڤییەتدا لەلایەن نازیەکانەوە لە ساڵانی دووەمین جەنگی جیهانیدا.. ئەگەر (پەتاتە)یان دەست بکەوتایە.. دەیانکردە جەژنی ڕاستینە.

لای خۆشمان دوای ڕۆشتنی فەرەیدوون بۆ هەندەران. سیانزە ساڵ- وەک لە چیرۆکەکەشدا باسی دەکات- تاعوون بڵاوبۆتەوە و لەو ماوەیدا خەڵکی لە برسا هەر بە (پەتاتە)وە بزرکاندوویانە.. جانتا پڕ لە زێڕەکانی فەرەیدوون هێندەی دی دەردیان گران دەکات و.. بۆ (زێڕ)ەکان دەڕوانن:

"- هەمووی هەر زێڕە؟

- بەڵێ هەمووی هەر زێڕە

- یەعنی هیچ پەتاتەت لە خاریج نەهێناوەتەوە؟ (...)

- نەخێر هیچ پەتاتەم لە خاریج نەهێناوەتەوە" (١٠٦).

گەرچی نەهامەتیەکانی گرانی دوای ڕاپەڕینی باشووری کوردستان نە سیانزە ساڵی خایاند و نە گەیشتیشە ئاستی هەناسەساردی و سەرگەردانییەکانی خەڵکی سۆڤێتی ساڵانی شەڕی جیهانی و لە هەردوو حاڵەتیشدا و لە هەموو حاڵەتێکی دیکەشدا (پەتاتە) هەر لە پەراوێزی (زێڕ)دا دەگیرسێتەوە و.. هەمدیسان وێڕای ئەوەی کەس و کار مەبەستیان لە (پەتاتە) شتێکی دیکەی.. وەلێ چیرۆکنووس ئەم مادە خۆراکییەی تەواو و پڕ بە پێستی ڕەوشەکە و.. هەروەها پڕ بە پێستی ڕەمزەکەش، هونەرمەندانە خواستوویەتی و.. سەلیقەیەکی وردی تێدا بەکارهێناوە و..خوێنەر وێڕای سەرسوڕمانیش هەست بە تەبایی دەکات و لە تەکیشیدا بیر لە (پەتاتە) ڕەمزەکە دەکاتەوە.. لەوانەیە دوای کەمێک ڕامان بۆی ڕوون بێتەوە مەسەلەکە پێچەوانەیە و.. هەموو کەس و کار مەبەستیان لە (فەردە پەتاتە) (فەردە دۆلار)ە.. گلەیی ئەوەی لێدەکەن بۆچی دۆلار، یان (زێڕ)ی ڕاستینەی بۆ نەهێناونەتەوە .. بۆچی ئەم (شتە)ی بۆ هێناونەتە کە لێی (تێناگەن)!؟ ڕاستیش دەکەن.. چونکە ئەو (شتە)ی هێناویەتیەوە -گەرچی لای فەرەیدوونی ڕۆشنبیر و شاعیر لە (زێڕ) بچێت و.. تەنانەت لە زێڕیش بەهادارتر بێت-لای ئەوان لە پەتاتەیش بێ بەهاترە.

لەوانەیە ئەو (شتە) لە بنەڕەتدا ماددی نەبێت و مەعنەوی بێت، چونکە لە بەشی دوایی چیرۆکەکەدا زێتر ئاشکرا دەبێت.. کاتێ دەچێتە بەردەمی وێنەکەی دایکی.. وێنەی دایکی دێتە گۆو.. پەردە لەسەر نهێنییەکە لادەبات..

دایک لێرەدا هەر لە ڕەمزە تەقلیدیەکە دەچێت و.. پێدەچێت نیشتمان- و میللەت و دیرۆکیش- بێت.. گرینگ ئەمەیان نییە.. گرینگ ئەو پێوەندییە پتەو و جوانەیە لە نێوان (دیاریەکە) و (دایک-نیشتمان)دا هەیە.

هەرچەندە ئەو (دایک-نیشتمان)ە.. بەهۆی تاعوون (چڵێسی و شەڕی میللەتکوژی و تاڵانکردنی نیشتمان)ەوە لە گۆڕنراوە (سووک و ڕیسوا کراوە).. وەلێ هەر ئەوە قەدری ئەو -زێڕ-ە دەزانێت.. بۆیە بەرەو وێنەی دایکی کۆچکردووی بە قەد دیوارەوە وەستاو کە لە کاتی تاعوونەکەدا مردبوو، دەچێت.. ئەو دایکەی «تاقە کەسێکە لەم وڵاتەی خۆیدا.. لە گوندەکەیان، کە نرخی زێڕ تێدەگات (...) بەڵام حەیف.. ئێستە ئەو لە نێو گۆڕێکی سارد و سڕدایە!" (١٠٧).

هەموو دەزانین چیرۆکنووس جگە لە بەرهەمەکانی لە بواری ئەدەبیدا.. توێژەرێکی ناسراویشە.. ئەمەش وای کردووە ئەو ساڵانەی لە هەندەران بوو.. بە دووی ئەو دێکۆمێنت و سەرچاوانەدا بگەڕێ کە پێوەندییان بە مێژووی گەل و نیشتمانەکەی و ناوچەکەشەوە هەیە.. ئەو دێکۆمێنتانەی زانیاری جۆراوجۆریان لەمەڕ کولتووری نەتەوەکەی لەخۆ گرتوون.. دواتریش دەشێ کەسێتی چیرۆکەکە و چیرۆکنووس (فەرەیدوون و فەرهاد) هەر یەک کەسێتی بن و.. ئاخۆ ناتوانین بڵێین ئەو (دیارییە)ی نێو ئەم چیرۆکە.. هەر ئەو کاغەز و وێنە و نەوارە کۆن و شڕانە بن کە لەوێ کۆی کردوونەتەوە و لە تەک خۆیدا هێناویەتییەوە؟! بێگومان کەس و کاری لێیان تێناگەن و تەنیا خۆی و (دایک- نیشتمانی لەتلەت و لە خوێنی خۆیدا گەوزیو و دیرۆک بزر و دزراو و کۆستکەوتوو)ی دەزانن ئەوانە بە ڕاستی لە زێڕیش

بەهادارترن.. نەک لە (پەتاتە-دۆلار)! کەواتە فەرهاد هەمدیسان بەرامبەر کێشەیەکی تەریبی دیکە ڕامان دەگرێت.

دۆلار--> پەتاتە-->زێڕ.. لەلایەک و کاغەز--> دیکۆمێنت--> کولتوور و مێژوو.. لەلایەکی دی.. ئەمەش بە شێوازێکی سادە و ڕەوان و سەرنجڕاکێش سیحری ئاوێتەی چیرۆکەکەی کردووە.. (پەتاتە)ی لە (تۆڵەکە) بێبەهاتری کردۆتە هیوا و ئومێدێکی چاوەڕوانکراو لەلایەن خەڵکی ئەم باشوورەوە، ئەم (پەتاتە)یە.. بێگومان - لە کاغەزە شڕ و وێنە و دەقی ڕێککەوتننامەی نهێنی نێودەوڵەتی و دێکۆمێنتی سەدان ساڵەی نەتەوە و خاکێک گرینگترە.. چونکە (پەتاتە-->پارە--> زێڕ) دەکارێ مرۆڤێ، جڤاتێ، نەتەوەی لە برسامردن بپارێزێت.. وەلێ لەو ڕۆژگارەدا کاغەزە شڕ و جەریدە کۆن هیچ دادێکیان نادات.. بۆیە ئاماژە و ڕەمزەکان زۆر ئاساییین بەڵام سەرسامکەرانە جێی خۆیان دەگرن و.. پێمان نامۆ نین و.. چیرۆکەکە بە کارێکی بێهوودەیی نادرێتە قەڵەم.. وەک ئەوەی لە چیرۆکی (پەناهەندە) (١٠٨)کەی فەرهاد خۆیدا دەیبینین و.. پەناهێندە کوردەکە تێیدا دە دانە مۆز پاک دەکات و دەیانخوات و توێکڵەکانیان فڕێ دەداتە سەر جادەکە!

ئەم پەناهێندەیە دوانزە ساڵە لە ئەڵمانیادا دەژی و مافی پەناهێندەییان نەداوەتێ.. دیارە دوایی تێکچووە.

"دوێنێ ئێوارە لە گازینۆیەکی شاری -میۆنیخ-دا پۆلیس بینویانە داوای دە مۆزی کردووە و.. پاشانیش مۆزی یەکەمی خواردووە و پەلکەکەی فڕێداوەتە سەر شۆستەکە.." (١٠٩).

ئەم ڕەفتارەی ئەم کەسێتییە دەبێتە مایەی مشتومڕ و لێپێچانەوە لەلایەن پۆلیس و خەڵکی شار و هەروەها لە میدیاکانی ئەو وڵاتەدا وەک هەواڵێکی سەرسوڕهێنەر بڵاودەکرێتەوە.. ئیدی کێشەی مۆز لە دوای مۆز خواردن فڕێدانی پەلکەکانیان بۆ سەر شۆستەکە هێندە دووبارە دەبێتەوە- دەبێتەوە حیکایەتی مێشەکەی لای خۆمان- کە هەر جارە و بە شێوازێک و بە بەکارهێنانی جۆرەکانی کرداریش..بە ترسەوە.. بەجیدی بێدەربەستانە.. لەسەر زاری بگۆ و کەسێتی دووەم و سێیەم و لە ئێستە و ڕابردوودا..تاد.

لێرەدا گەرچی دەشێ بە شێوازێک لە شێوازە بێهوودەییەکانی (بەردەکەی سیزیف) بچوێنرێت.. کە کەمتازۆریش چ بەردەکەی سیزیف و چ مۆزەکانی مەیموونە سپییەکەی د. فەرهاد پیرباڵ.. مەبەستێک یان زێتریان لە هەناودایە.. وەلێ وەک خودی ڕەفتارە ڕووەکەشەکە و وەک دووبارەکردنەوەی شێوازی ڕستەکان لەلایەن پەناهەندە و کەسان و میدیاکانەوە.. زێتر گوزارە لە بێهودەیی ژیانی پەناهەندەکە دەکات.. لە پاڵ جۆرێک لە بێزاری دەربڕین و پرۆتیستۆیەکی نێگەتیڤانە بە ڕووی سەبەبکارانی ئەو ڕەوشە ناهەموارەی بۆ ئەمجۆرە پەناهێندانە خولقێنراوە.. لە هەمان کاتیشدا بە پێچەوانەشەوە.. چیرۆکنووس -هەر هیچ نەبێت- ئاماژە بە سەبەبێکی سوک بۆ ڕوانینی ئەڵەمانەکان بۆ ئەو (مەیموونە مۆزخۆرانە) دەدات، کە وڵاتە خاوێنەکەیانی کردۆتە سەرە نوێلک و وەک لە دارستانەکەی خۆیدا بژی وایە و هیچ پێڕەوێکی ئەو یاسایانە ناکات کە بۆ خاوێنڕاگرتنی شار و ژینگە دانراون.

پەناهێندەی بێوێڵ و وسووڵی کورد و خۆرهەڵاتی و ئەفریقایی بەشێوەیەکی گشتی وەک ئاژەڵ -مەیموون-ێکی برسی (دەمۆز بەسەریەکدا دەخوات) و پیس و پۆخڵ (پەلکەکان فڕێ دەداتە سەر جادە).. ڕوو دەکەنە ئەو شارستانێتییە و ئەو یاسا و پێڕەوە تایبەتیانەی لە بنەڕەتەوە لەگەڵ ئەوانەی دەڤەری پێشوویاندا جیاوازن..

ئەم دەعبایانە بەنیسبەت ئەوروپاییەکانەوە وڵات و ژینگە پیسکەرن.. هەڵگری کولتوور و ڕەفتاری دەبەنگانە و تۆقێنەرن.. بەڵکو هەندێ جاریش کاریکاتێرانە و قەشمەرییانەن.

ئەم ڕووداوە چەند بەلایانەوە (شێتانە)یە.. هێندەش کاریکاتێرانە و جێ سەرنجی میدیاکانیانە.. هەزاران شتی لەم بابەت و لەوەش ناشیرینانەتر و ناسروشتییانەتریش لای خۆمان هێشتا ئاساییین و مایەی سەرنجڕاکێشانی کەسانی دەوروبەریش نین. چجای پۆلیس و میدیاکان.

پێویستە لێرەدا ددان بەوەدا بنێم کە ناونیشانی ئەم باسەم لەو ئیحایەوە وەرگرت کە ئەم چیرۆکە پێی بەخشیم و.. لە کانگای دڵمەوە سوپاسی د. فەرهاد دەکەم.

هەر لەمجۆرە نموونانە.. چەندین کەسێتی سەیر و سەمەرە لە نێو کۆمەڵە چیرۆکی (ئەسپیدیلۆن)یشدا بە دی دەکەین.. لێرەدا ناخوازم بچمە نێو ئەو لایەنە

سـایكۆلۆژییـەی مـرۆڤـەوە بە گـشـتی و پەناهێندە كوردەكانەوە بەتایبەتی كە چۆن لە دووره ولاتەوە پەرۆشی یادگـار و بیـرەوەرییـەكـانن و.. چۆن زۆرجـاریش حـالەتەكـەیان دەیانگەیەنێـتـە پلەی (نۆسـتـالژیا).. كەسێتیـەكانی زۆربەی چیرۆكەكانی (ئەسپیـدیلۆن)ی (كاروان عومەر كاكەسوور) گەرچی لە ئەوروپادا دەژین، بەلام هەمـوو خەون و خولیاكانیان هەر لای نیشتمانە.. بەتایبەتی چیرۆكەكانی (جیـهان لە فنجانێ قاوەدا) و (ماسی) و (ئەسپیدیلۆن) و (پێلاوی چەرخەدار).. لەم چیرۆكەی دواییاندا.. كوێستان كچە كۆچبەرێكی تەنیای كوردە لە ئەلمانیادا لە كـەمپدا دەژی و.. وێڕای ئەوەی شاعیر و چیرۆكنووس و كەمانچەژەن و گۆرانیبێژە- كە لە چیرۆكەكەدا هەست بە هیچكام لەمانە ناكەین و ئەگەر لەم سیفـاتانەشی دامـالێن هیچ لە مـەسەلەكان ناگۆرێت دەخوازێت بە پێلاوی چەرخەدارەوە فێرە خلیسكێ بێت و.. دوای ئەوەی دەگلێ و لە نشێـوێكدا بە قـاچ شكاوی دەگیرسێتەوە.. بیر لە مەرگ و ئەتوارەكانی دەكاتەوە كە چۆن دوژمنایەتی كـات (زەمـەن) دەكـات و.. سـەیری سـەعـاتەكـەی لە ئاوێنەدا بە پێـچـەوانەوە دەكـات و.. شەوی كردووە بە ڕۆژ و ڕۆژیش بە شەو..تاد دواجار كە هەردوو قاچی لە دەست دەدات دەڵێت:

(-ئاخۆ لەمەودوا كە پێلاوەكانم دەكەمە ملم حالم چۆن بێت!؟) (١١٠).

ئەلبـەت (هێـڤـان)ی كـوڕە لووسكەكـە و كـەسـێـتی یەكەمی نۆڤێلی (ئەسپیدیلۆن)- كە سەرباری ئەوەی ئەمـیش ئەدیب و هونەرمـەندە.. هەمـوو ئەتوارێكی و تەنانەت شـێـوە و ڕوخـسـاریشی هەر بە هی كـیـژان دەچێت-.. حالی لە حالی (كوێستان) باشتر نییە و.. دواجار دەبێتە مایەی گالتە و قەشمەری پێكردنی مندالە دانیماركییەكان.

هەروەک چۆن كـەسـێـتی سـەرەكی لە چیـرۆكی (لامارتین) (١١١)ی د. فەرهاد پیربالدا گەرچی شاعیر و هونەرمەند نییە.. وەلێ باسكار و توێژەرێكی شیعرە.. واتا ئەمـیش چارەنووسی خـۆی داوەتە دەست شیـعـر.. چیرۆكنووس لێرەدا جارێكی دی سەرنجمان بۆ ئەو زەمەنە شـارسـتـانییـەتە ڕادەكـێشێـتەوە كە ئێـمە لە ئەوروپا (خۆرئاوا) جیادەكاتەوە.. پێدەچێت لەوێ (فەرەنسا) بەخـتی شـیـعـر لە ئاوابووندا بێت.. كـە تا ئەم چەند سالانەی دواییش شیعر لای ئێمە و بە پلەی یەكەم بالی بەسەر تەواوی مەیدانی فیكر و كولتووردا كێشابوو.

ئەوەتا پەناهێندە كـوردێكە و لە پاریسـدا دەژی و بە دووی كـاردا دەگەڕێ.. خـاوەن بڕوانامـەی دكـتـۆرایە لە (قـافـیـەی شیـعـردا).. لەبەر ئەوە هیچ كارێكی وەچنگ ناكەوێت.

ئەم كـەسـێـتـیـیـەی د. پیـربال هەر وەک وەسـفـێكی ڕاگوزەری پێوەندی بە شیعر و ئەدەبەوە نییە.. بەلكو بە ڕاستی لە نێو خولیای شیعریەكاندا دەژی.. بۆیە دەچێتە لای پەیكەری (لامارتین)ی مەزنە شاعیری فەرەنسایی سەدەی نۆزدەیەم و.. تەنیا لامارتین بە شایستەی ئەوە دەزانێت لە تەكیـدا بكەوێتـە ئاخـاوتن و ڕاز و گلەیی و دەردەدل هەلڕشتن.. (لامارتین) پێی دەلێت.

"- تۆ لە سەرەتاوە نەدەبوایێ چارەنووسی خۆت بدەیتە دەست شیعر و جوانی نووسینەوە" (١١٢).

كە دكتۆری قافیە لێی دەپرسێت ئەی بۆچی خۆی وای كرد.. لە وەلامدا دەلێت:

"- من كەر بووم" (١١٣).

ئیدی (لامارتین) لێی جیادەبێتەوە- چونكە پاسەوانی شـــەوانەی ئوتێلێكە و دەبێت بە پەلە بگاتە ســـەر ئیشەكەی..

كـەواتە چیـدی شـیـعـر و قـافـیـە بە هانای ئەم دوو ئادەمیزادەی (سەدەی نۆزدەیەمەوە!) لە پاریسی ئەمڕۆدا نایەت و هەردووكیان غەریبن.

ئەمیشە حالەتێكی دیكەی كزۆلەیی و لووت شكاوی پەناهەندەیە.. كە بڕوانامـەكـانیشـیـان لە بڕوانامـەی (یاوەرانی ئەشكەوت) دەچێت و.. چیـــرۆكنووس لە چیرۆكی (شێـر) (١١٤)یشـدا.. ئەو حـالەتە زێتـر بەرجەستە دەكات و دەتوانین بەم شێوەیە ڕایگرین:

شێر- لە جێی بڕوانامەی (دكتۆرای ڕۆژهەلاتی).

خاتوو ئانلی- لە جێی پەیكەرەكەی (لامارتین)

خـاتوو ئانلی لێپـرسـراوی پەناهەندەكان بە (شێـرزاد) كەسێتی یەكەمی چیرۆكەكە دەلێ ناوێكی خۆشت هەیە و لێی دەپرسێ:

"-شێرزاد لە زمانی كوردیدا هیچ واتایەک دەگەیەنێ؟

ئەمیش گوتی: بەلێ

گوتی: چی

- ئەو كەسەی دل بلند و دلێرە" (١١٥).

ئیدی شێرزاد بە خەیال دەگەڕێتەوە گوندەكەیان.. بۆ ئەو ڕۆژەی شـێـرێكی پەككەوتە هاتە هەیوانەكـەیان و

هێندە شەکەت بوو هیچ دەسەڵاتێکی نەمابوو.. دایکی پارچە مریشکێک و سێوێکی لەبەردەم دادەنێ..
هاوکێشەکە لە چیرۆکەکەدا ئاوا دەکەوێتەوە..

(شێری ئەوسای گوندەکەیان= شێرزادی ئێستەی پاریس).
(دایکی شێرزاد = خاتوو ئەنلی لێپرسراوی پەناهەندەکانی پاریس).
بنۆڕن! شێری لای خۆمان و شێرزادی پەناهەندە.. هەردووکیان (شێر) یاخود دڕندەیەکی پەککەوتەن.. لە هەردوولا (دایکی شێرزاد و (ئانلی) بەزەییان بەم دوو (شێر)ەدا دێتەوە و.. خۆراکیان دەخەنە بەردەم و کارئاسانی ژیانیان بۆ دەکەن..
بە واتایەکی دی ئەگەر هەردوو: (شێر) و (شێرزاد) لە حاڵەتی نابووتی و دەستەوسانیدا بن.. ئەوا چ خاتوو ئانلی و چ دایکی شێرزاد لە حاڵەتی ئینسانیدان و میهرەبانن و توانای بەخشندەییشیان بۆ ئەو دوو ئاژەڵە (شێرەکە و مەیموونە سپییەکە- شێرزاد) تێدایە.. بگرە دایکی شێرزاد لە (ئانلی) زێتر جێی ڕێز و مایەی شانازییە.. چونکە ئەم خۆبەخشانە میهرەبانی دەنوێنێ و پێدەچێت ئەو فەرمانبەرێک بێت و هیچی دی.
لە کۆتاییدا پێویستە ئەو ڕاستیانە، یاخود ئەم چەند تێبینییەم بخەنە بەر دیدی خوێنەر:
١- ئەم باسە سەرجەمی ئەو چیرۆک و ڕۆمانانەی لە خۆ نەگرتووە کە بە زمانی کوردی و چیرۆکنووسانی کورد نووسیویانن و شانۆی ڕووداو و کەسێتییەکان تێیاندا لە هەندەران و دەرڤەی نیشتمان بوون.. بەڵکو تەنیا چەند نموونەیەکم لێ باس کردوون کە لە بەردەستمدا بوون.. یاخود توانیومە پەیدایان بکەم کە نزیکەی ٣٥-٤٠ چیرۆک و ڕۆمانی گرتۆتەوە.. بێگومان گەلێ نموونەی دی لەم بارەیەوە هەن و تەنانەت هەندێکیشیانم لە بیر و خەیاڵدا بوون.. لێ وەک سەرچاوە لەبەردەستمدا نەبوون.
ئەمە جگە لەوەی کە پێنج چیرۆکی خۆیشم لەم ڕووەوە بڵاوکردوونەتەوە و حەزم نەکرد باسیان بکەم و لەگەڵ ئەم چیرۆکانەدا ڕیزیان بکەم.. ئەوانیش! (وێنەکەی خوشکت).. لە وڵاتێکی ئەوروپادا ڕوو دەدات.. (ئەگەر گوڵ نیت دڕک بە) لە تورکیا.. (پێت نەگوتم تۆ کێیت!) لە ئەوروپا (تەوقەی خۆشەویستی).. لە نێوان ئەمەریکا و کوردستاندا (١١٦) لەگەڵ (کەپسوولی ئەڤین) (١١٧)دا لە نێوان گەردوون و زەویدا..
٢- لە سەرەتادا نیازی ئەمەم نەبوو، بەڵکو دوای خوێندنەوەی ڕۆمانی (سانتیاگۆدی....) د. فەرهاد پیرباڵ.. ماتەمینییەکی خەست دایگرتم و.. ئەو پرسیارە سادەیەم لەخۆم کرد.. بۆ دەبێت لە نێوەندی ئەدەبی ئێمەدا و بەتایبەتی دوای ڕاپەڕین لە نێو ئەو لێشاوە چاپەمەنیانەدا شاکارێکی نازداری وەک ئەم ڕۆمانە بە بێدەنگ بە ژێر لێوەوە بکرێت و.. بۆچی دەبێت شیعرێک یان نووسینێکی سادە و ساکاری کەسێتیەکی حزبی دەستڕۆیشتوو دەیان وتار و کتێبی هەڵسەنگاندن و ڕەخنەی ماستا و ساردکردنەوەی پڕ لە خەتخەتێن و هەڵمەتۆی بێمانا بکرێت!؟ ئیدی ویستم بە تەنیا باسی ئەم ڕۆمانە بکەم و هیچی دی.. کە هەندێ ڕامام و بیرم کردەوە.. خۆ هەر فەرهادە چیرۆکی (پەتاتە خۆرەکان)یشی نووسیوە و.. گەرچی زەمینەی ڕووداوەکان ڕاستەوخۆ لە هەندەراندا نییە.. وەلێ پێوەندیەکی توندوتۆڵی بە کۆچ و هەندەرانەوە هەیە و.. شایانی ئەوەیە ئاوڕێکی ڕەخنەگرانەی لێبدرێتەوە..
ئەمجا ئەی چیرۆکی (سەگدۆست)ی ئەنوەر محەمەد.. کە بەڕاستی گەمە و چاوشارکێیەکی هونەرییانەی (گۆگۆڵ)یانەی تێدا کردووە.
ئەی ئەو چیرۆکانەی دی کە بەهۆی سانسۆرەوە و بە ناچاری هەموو شۆڕش و تێکۆشان و بەرگریەکی نەتەوەکەمانیان گواستۆتەوە سەر زێد و خاک و نیشتمانێکی تێکۆشەری دی لە پێناوی سەرفرازی و ئازادی و پێشکەوتن و ژیانێکی باشتردا؟!
ئیدی لەوەوە هاتە سەر ئەم باسە دوورودرێژە و هێندەی لە توانامدا بوو خۆم پێوە خەریک کرد و.. بێگومان کەم و کوڕیەکانیش زۆر زۆرە و .. لەوانەیە بە دەگمەن نووسەرمان هەبێت.
هێندەی خۆم هەست بە کیماسیەکان بکات.. چونکە بە دەیان چیرۆکم بەسەرنەکردۆتەوە و بێگومانیشم هەندێکیان شایانی بەسەرکردنەوە و تۆژینەوەن من ئەمە باش دەزانم و.. پێدەچێت هەر یەک لەو چیرۆکنووسانەی بەسەر نەکراونەتەوە، تەنیا هێندە گلەیی بکەن کە بۆچی ئەو یەک دوو چیرۆکەیانم باس نەکردوون!
٣- جارێکی دی دووبارەی دەکەمەوە کە ناونیشانی باسەکەم.. سروشم هەر لە چیرۆکی (پەناهەندە)ی فەرهاد پیرباڵەوە وەرگرت.. لەو مەیموونە سپییە هەناسەساردەی

خـەریکی مـۆزخـواردنە و وادەزانێ هێـشـتـا لە دارستانەکەیدایە نەک ئەوروپا.

ئەنجام

١- لە گـەڵێ لەو چیـرۆکـانەدا و.. بەهۆی دووردە دەستی چیرۆکنووس، یان کەسێتی نێو چیرۆکەکانەوە.. توانراوە پەل بۆ گەلێ بابەتی نیشتمانی و شۆڕشگێڕی ببرێت و باس لە خەبات و تێکۆشان و بەرگریکردن لە خـاک و نەتەوە و مـرۆڤ و..چۆنێـتی هەوڵدان بۆ سـەربەخـۆیی و ئازادی و ژیانێکی باشـتـر.. وەک چیـرۆکەکـانی فـایەق زێوەر- میـرزا مەنگووری -بلە- مارف خەزنەدار -مەحەرەم محەمەد ئەمین- ئەحمەد محـەمـەد ئیـسـمـاعـیل- سـەعـید ناکـام- شێـرزاد حەسەن..تاد. کە دەتوانین ئەمانە بە گشتی لە خانەی ئەو چیرۆکانە دابنێین کە بەر لە ڕاپەڕین نووسراون.. یاخود هەر هیچ نەبێت چیرۆکی پەنابەرە کوردەکان نین کە دوای ڕاپەڕین بەمەبەستی دابینکردنی گوزەرانێکی باشتر بۆ (خۆیان) نیشتمانیان بەجێهێشت.

٢- هەروەها توانراوە گـوزارە لە هەندێ کـێـشـەی سێکسی و تەنانەت پرۆسە سێکسیەکانیش بە ڕاشکاوی لە دەرڤەی زەواجدا بکرێت سەرباری دەسبردن بۆ کێشەی ئایین.. کە پێدەچێت لای خۆمان و لەلایەن هەندێ دەستە و لایەنەوە نەک هەر بە کوفر و حەرام و قەدەغە کرا و تاوانبـار بکرێن، بەڵکو لەلایەن خـوێنەریشـەوە بە زێدەڕەوی دادەنرێن ئەگـەر چیـرۆکنووسێکی نێـوخـۆ وا ڕاشکاوانە پەلیـان بۆ بکوتێ.. ئەم دیاردانەش زێتـر بە نووسینی ئەو چیـرۆکنووسانەوە دیارن کە دوای ڕاپەڕین گـەیشـتـوونەتە هەندەران و لەوێ پەناهەندەن.. وەک زۆربەی هەرە زۆری -گـەر نەڵێم هەمـوو -چیـرۆکـەکـانی جەزا چنگیانی.

٣- هەر لە نێـو ئەو چیـرۆکـانەی پەناهەندەکـانی دوای ڕاپەڕین نووسـیویانە.. چەندین بابەتی جۆراوجۆر لەمەڕ سـووک تێـڕوانینی پەناهەندە دەدۆزینەوە کـە چ لەلایەن ئەوروپیـیـەکـانەوە بە سـووک و چرووک و بچـووک و دواکـەوتوو و شـێت و پیس و دەسـتـبـڕ و دەرۆزەکـەر مامەڵەیان لە تەکدا کردوون و چ وەک کەسێتی چیرۆک و ڕۆمانەکان خۆیان بەو شێوانە نیشانی ئەوانی ئەوروپایی داوە.. وەک چیـرۆکـەکـانی ئەنوەر مـحـەمـەد -فـەرهاد پیربال- کاروان عەبدوڵڵا- بەکر حەسەن- کاروان کاکە سوور و ..تاد.

٤- لە نێو ئەم دەیان چیرۆکەی لێرەدا باسمکردوون.. هەندێ نموونەی بەرز و جوانی هونەریی گەورە بەدی دەکەم -جگە لە زۆربەی ئەو چیـرۆکـانەی لە خـاڵی یەکـەمـدا باسـمکردن- کـە هەر یەکـەیان بە پلەیەک لە پلەکـان هەڵگری سیحرێکی هونەرین-.. یاخود ڕەمز و هێمایەکی جوانن.. یاخود عیشقێکی سەوداسەرییانەن.. یان هەر هەمـوو ئەمـانە لە تاکـە چیـرۆکـێکدا کـۆکـراونەتەوە.. بەتایبەتی لە ڕۆمـانی (سـانتیـاگـۆدی کۆمپـۆسـتیـلا) و (پەتاتە خـۆرەکـان)ی فـەرهاد پیـربـاڵ و (سـەگـدۆست)ی ئەنوەر مـحـەمـەد و (سـەفـەری مـردووەکـان)ی کـاروان عـەبدوڵڵا و (پاتریسـیـا و دیاریەکـەی) جـەزا چنگیانی..دا.

سەرچاوە و پەراوێز:

٥٠- شـێـرزاد حـەسـەن/ چیـرۆکی (لۆزان) کـۆمـەڵە چیـرۆکی (گەڕەکی داهۆڵەکان) ١٩٧٧.

٥١- س.پ-ل٨٩.

٥٢- هـ.س.پ-ل ٧٥.

٥٣- هـ.س.پ-هـ.ل.

٥٤- هـ.س.پ-ل ٧٧.

٥٥- هـ.س.پ-ل٨٨.

٥٦- جەزا چنگیانی- کۆمەڵە چیرۆکی (چوارنان).. سلێمانی ١٩٩٩.

٥٧- ڕێبوار سیوەیلی/ سەرچاوەی پێشووتر (٣) ل/١٦٦.

٥٨- س. پێشووتر-ل ٦١.

٥٩- هـ.س.پ-ل ٩٣-٩٦.

٦٠- بەکـر حـەسـەن- چیـرۆکی (تـای غـوربـەت) سـەرچاوەی ژ/٢٤.

٦١- شێرزاد حەسەن- سەرچاوەی پێشووتر ل/٧٦.

٦٢- جـەزا چنگیـانی- ڕۆمـانی (پاتریسـیا و دیاریـیـەکـەی) سلێمانی ٢٠٠٢ ل٨٠.

٦٣- س.پ -ل ١٤٦ و ١٤٧.

٦٤- هـ.س.پ-ل/ ١٠١.
٦٥- هـ.س.پ-ل ٨٢.
٦٦- بلاوكـراوەی (ڕێبـاز ئازادی)-ڕێبـازی ئەدەب و هونەر ژ ٢٩ ڕۆژی ٢٩/١٠/٢٠٠٣.
٦٧- جەزا چنگیانی/ چوارنان/ سلێمانی ١٩٩٩.
٦٨- س.پ-ل ١٠٨.
٦٩- سـەرچاوەی پێـشـووتر ٣٣- نامـەیەكی تایبـەتی ڕەوف حەسەن لەمەڕ چیرۆكەكان -ل ١١٢.
٧٠- كاروان عومەر كاكە سوور- ئەسپیدیلۆن/ سوێد ١٩٩٨.
٧١- جەزا چنگیانی/ چوارنان/ س.پ/ ل ٦٥.
٧٢- جەزا چنگیـانی/ چۆن گـەیشـتـمـە لای خـوا/ ئەڵمـانیـا ١٩٩٩.
٧٣- س.پ-ل١١.
٧٤- هـ.س.پ-هـ.ل.
٧٥- كاروان عەبدوڵلا- سەفەری مردووەكان -هەولێر ٢٠٠٢.
٧٦- س.پ-ل١٠١.
٧٧- جەزا چنگیانی -سەرچاوەی ژ ٤٤-ل١٣٥.
٧٨- كاروان عەبدوڵلا -سەرچاوەی پێشووتر -ل ٩٨.
٧٩- د. فەرهاد پیربال- پیـاوێكی شەپقە ڕەشی پاڵتـۆ ڕەشی پێلاو شین- بلاوكراوەی: ئاراس- هەولێر- ٢٠٠٣.
٨٠- س.پ-ل ١٣٥.
٨١- هـ.س.پ-ل ١٣٢.
٨٢- هـ.س.پ-ل١٢٨.
٨٣- د. فـەرهاد پیـربال- سـانتـیـاگـۆدی مـۆمـپـۆسـتـیـلا- بلاوكراوەی: ئاراس- هەولێر ٢٠٠٢.
٨٤- س.پ-ل ٤٣.
٨٥- هـ.س.پ-هـ.ل.
٨٦- هـ.س.پ-هـ.ل.
٨٧- هـ.س.پ-ل٢٦.
٨٨- هـ.س.پ-ل٩.
٨٩- هـ.س.پ-ل١١.
٩٠- هـ.س.پ-ل ٤٤.
٩١- هـ.س.پ-ل٢٨-٣٢.
٩٢- هـ.س.پ-ل ٩٧.
٩٣- هـ.س.پ-هـ.ل.
٩٤- هـ.س.پ-ل ٥٨.
٩٥- هـ.س.پ-ل ٤٧.
٩٦- هـ.س.پ-ل ١٠٠.
٩٧- گابرێل گارسیا ماركیز-ڕۆمان چۆن دەنووسرێ- و: ڕەوف بێگەرد سلێمانی ٢٠٠٣ ل ٣٣.
٩٨- سەرچاوەی پێشووتر -ل١١٧.
٩٩- هـ.س.پ-ل١١٦.
١٠٠- هـ.س.پ-ل ١٢٦.
١٠١- هـ.س.پ-ل١١٧.
١٠٢- فـــەرهاد پیـــربال- پەتاتە خـــۆرەكـــان- هەولێـــر ٢٠٠٠-چیرۆكی لە (پەراوێزی ئەورووپادا) ل ٥-٢٢.
١٠٣- هـ.س.پ-ل١١.
١٠٤- هـ.س.پ- چیرۆكی (پەتاتە خۆرەكان) ل ٥٣-٦٣.
١٠٥- هـ.س.پ-ل٦١.
١٠٦- هـ.س.پ-هـ.ل.
١٠٧- هـ.س.پ-ل٥٨.
١٠٨- هـ.س.پ- چیرۆكی (پەناهێندە)-ل٤١-٤٨.
١٠٩- هـ.س.پ-ل ٤٨.
١١٠- كـاروان عـومـەر كـاكـە سـوور- ئەسـپـیـدیلۆن/ سـوێد ١٩٩٨. ل ١٨٥.
١١١- هـ.س.پ- چیرۆكی (لامارتین) ل ٣١-٣٩.
١١٢- هـ.س.پ-ل٣٧.
١١٣- هـ.س.پ-هـ.ل.
١١٤- هـ.س.پ- چیرۆكی (شێر)- ل ٧٥-٨٤.
١١٥- س. پ. ل٧٩.
١١٦- ڕەوف حـەسـەن- چیـرۆكی (وێنەكـەی خـوشكت)- سلێمانی ١٩٩٩ (هەر چوار چیرۆكەكەی لەخۆ گرتووە).
١١٧- ڕەوف حـەسـەن- چیـرۆكی (كـەپسـوولی ئەڤین)- گ: ڕامان- ژ ٢٠ هەولێر ١٩٩٨.

مەكتوب
یان
كتێبی ئەڤین

هاشم سەڕاج

مەجلیسێكی چەمەن و بولبول و بەزمی گوڵ و مول
بە دوو صەد مەدرەسە و دەرس و كیتابی نادەم
«نالی»

دەتوانین لە دیدگـــای ڕۆحی دایســـاوی ئەم بەیتـــە ئاگراوییەی «نـالی»یەوە لە جیـهانی ڕۆحانیـەتی كتێبی «مەكتوب»ی «پاولۆ كویلۆ» بڕوانین و هێماگەلێک لە پاژ و مـۆنادی ئەڤین و ئولفـەت و جـوانی و مـیـهـرەبانی و وەجدی خودایی لێ دەسەبەر بكەین (نالی) دەڵێ:

لەم شەرحی دەردی غوربەتە، لەم سۆزی هیجرەتە
دڵ ڕەنگە بێ بە ئاو و بەچاوا بكا عوبوور

غـوربەتكەشی و هیـجـرەت و جودایی و ئاگری ئەڤین ئەگـەر دڵ نەتوێنێـتـەوە و ڕۆحیش لە شكڵ و شـێـوەی ئەشكگەلێک تنۆک تنۆک بە سۆمای چاودا تێنەپەڕێت تا نیـگای دیمەنی «جـــوانی پەتی و پاڵاوتە» بـكات. ئەو عـوبوور و پەڕینەوەیە ڕووەو عـەرشی مـیـهرەبانترین ئەڤین و مـیــهـری باڵا كـە دوایین چركـەی فـەنا و توانەوەیە، هەروەها دەتوانین بڵـێین «پیـری تەریقـەتی مـەعنەوی» كـتێبی «مەكـتوب» سەر بە بنچینەی ڕێبازی تەریقەتی «خوراسان»ە و لەسەر ڕەوتی «عـیشق و بزاوت و ژیان و شادی و مەسـتی دامەزراوە».. پاشان هەندێ لە تابلۆ و دیمەن و پاژەكـانی «مـەكـتـوب» لە ڕووی گـوزارشت و دەربڕینەوە هێندە ئازاد و بوێر و بێبـاک و بێـمـوباڵاتن، دەتوانـن لەگـەڵ ڕۆحی ئەم بڕگـە شـیـعـرەی «سـوهرابی سپێهری»دا ئاوێزان بن.

خەڵکی کاشانم
ئەشێ ڕەچەڵەکم بچێتەوە
سەر گیایەک لە هند
سەر گۆزەڵەیەکی خاکی «سیالک»
ئەشێ ڕەچەڵەکم بچێتەوە
سەر ژنێکی «سۆزانی»ی شاری بوخارا

تێکستی «مەکتوب» بە چاوی عیشق و ئەڤینەوە لە شتگەل و ئافەریدەکانی خودا دەڕوانێت و لە دڵڕا بۆ ئەو توحفەی میهری خانەدان و چیزەیە، پشکۆکانی سۆز بە ئیکسیری ئێستەتیکاوە دادەگیرسێت واتە «مەکتوب» عاشقانە لە ڕۆحی گەردوون و چارەنووسی بوونەوەرەکان دەدوێت: «ئەوەی عاشقانە بڕوانێتە شتێک داگیری ناکات، دەسدرێژی ناکاتە سەری، بەڵکو ئەو شتە وەکو خۆی وازدەهێنێ، تا بە هەموو پاکی و جوانییەوە بە هەموو ڕاشکاوییەوە بدرەوشێتەوە و چاوی ڕۆحی عاشق ڕۆشن بکاتەوە»... هەروەها «مەکتوب» سەر بە ڕێبازی «زن»ی بوودایی و جۆرێک لە ڕێگەی ئینتباعییەت «ئیمپرێشت» و بە ڕۆحی خاڵیکراوییەوە دیدار و دیدەنی لەگەڵ شتگەل و ژینگە و دەوروبەرا دەکات. کریشنامورتی- عارفی دیار و هاوچەرخی هندی دەڵێ «درکی ئێمە بۆ دیاردەکانی دەوروپشتمان دەبێ تازە و دوور لەو زانیاری و زانستانە بێت کە بە میراتی بۆمان ماونەتەوە، تەنیا بەم شێوەیەشە کە دەتوانین دروست ببینین.. نابێ بە چاوی ڕابردووەوە بڕوانینە شتێک، ئەگەر بە چاوی ڕابردوو بڕوانین ئەو شتە نابینین «هەر بۆیەش تێکستی «مەکتوب» بە دید و چاوی ئێستاوە لە شتگەل و ڕووداو و چرکە ئەڤینیەکان دەڕوانێت.. کریشنامورتی بەم شێوەیە ئاخاوتنەکەی تەواو دەکات و دەڵێ: ئەو دەمە بە چاو و زەینی ئەوانەوە کە تۆزی سەدە و ڕۆژگاریان لێ نیشتووە حوکمی باش و خراپی بەسەردا دەدەین و میراتی حەوت هەزار ساڵە کە پڕە لە خۆشەویستی و ڕق بەسەر ئەو شتەدا دەسەپێنین».. بەشێکی زۆری مەکتوب بە «زن»ی بوودیزم نووسراوە کە ڕوانینی بێ نێوەندە... «شاڵاوی ڕاستەوخۆ بۆ قەڵای حەقیقەت، بەبێ پشت بەستن بە هەندێ چەمک».. واتە ئازادکردنی هەست و ڕوانینەکان لە کۆت و بەندی لۆژیک و ترادیسیۆن.

مەکتوب
سەر بە بنچینەی ڕێبازی تەریقەتی خوراسانە، لەسەر ڕەوتی عیشق و بزاوت و ژیان و شادی و مەستی دامەزراوە

مورشید و مورید لە تێکستی «مەکتوب»دا لە ئاست و پلە بەرزەکانی عیشقدامەست و سەرگەردان و شەیدان.. پیری ئەهلی دڵ ڕێنوێنی ڕێگاکانی مەعریفەی ڕۆحە و مورید لەبەردەم ئاوێنە ڕۆحانییەکەی مورشیددا سەرتاسەری تەهی دڵی دەبێتە پارچە پشکۆیەک لە ئەڤین و هێدی هێدی لە عەرشی ئەڤینی باڵا دەپاڕێتەوە، ئەو لەم سۆز و لالانەوەیەدا، دڵ خەریکە بێتە ئەسرین و جواناوی «سەرە مەرگ و بەنێو چەشما بکا عوبوور.. عیشق چییە؟ «عیشق واتە گرفتار بوون بە شتێکەوە کەوتنە داوی شتێکی تایبەتییەوە».. بەڵام ئۆشۆ لە کتێبی «عەشق سەمای ژیانە»دا دەڵێ:

خۆشەویستی تاسەیەکی زۆری دەروونییە بۆ یەکبوون لەگەڵ گشتدا، ئارەزوویەکی دەروونییە بۆ نوقمبوون لە یەکتابووندا، سەرچاوەی خۆشەویستی داپڕانە، بەبێ خۆشەویستی شادی و چێژ و وەرگرتن نابێت، بەبێ خۆشەویستی ژیان واتایەکی نییە.

خۆشەویستی بۆن و بەرامەیەکە کە دەبێت لەگەڵ خەڵکدا دابەشی بکەیت.. چونکە «هیچ شتێک لە ڕەهەندی زەمەن هەتا هەتایی نییە، ئەو شتەی کە لە زەمەن و کاتدا لە دایک دەبێت لە زەمەن و کاتدا دەمرێت، ئەگەر دەستپێکێک هەبێت بە دڵنیایی کۆتاییەکیش هەیە».

خودا ناوێکی ترە بۆ خۆشەویستی هەتا هەتایی و نەمر، هەربۆیەش «شوێنکەوتووانی ڕێبازی «زن» ساڵەهای ساڵ لە بێدەنگی و ئۆقرەگریدا چاودێری دەکەن و هێدی هێدی مێشکیان لە بزاوت و چالاکی دەوەستێت و ئەو هزرانەی کە تێیدایە لەناو دەچن».. هەروەها پاولۆ کویلۆ لە دیمانەیەکدا کە «جمانە حداد» ئەنجامی داوە و «سەلاح محەمەد» لە گۆڤاری «گەلاوێژی نوێ» کردوویە بە کوردی. بەم شێوەیە لە چەمکی ئەڤین و خۆشەویستی دەدوێت.. «خۆشەویستی سۆز و دەسبازی و گوێ لە یەکگرتن و گونجاندن و ڕەزامەندییە، خۆشەویستی جەستەش یەکێکە لە دەربڕینەکانی خۆشەویستی ڕۆحی.»

ئەی «جوان» یانی چی؟

«جوان یانی دەربڕینی عاشقانەی شێوەکان»

«سوهراب» لەو چرکە ئەڤینییانەی «مەکتوب»دا دەڵێ:

من پێم وت «ژیان سێوێکە ئەبێ بە توێکڵەوە
گــازی لێ بگرین، من «ڤــیــدا» ئەخــوێنمــەوە، ناو بەناویش
سکێچی بەردێ، مەلێ، هەورێ ئەکەم
بەمار ئەڵێم «قورباقە چ شکۆیەکی هەیە».
خەڵکی کاشانم، وەلێ
شاری من کاشان نییە
شاری من ون بووە
دەرگاکەم کردەوە
بەشێک لە ئاسمان کەوتە پەرداخی ئاوەکەمەوە
ئاوەکەم بە ئاسمانەوە خواردەوە
هاورێکانی من لەکوێن؟
ڕۆژانیان پرتەقاڵی بێت..

دوور نییـە ئەو چرکـە «مـەکـتـوب»ییـە کـە لە ڕێگەی شیعرە غوربەتکەشییەکانی «سوهرابی سپێهری»یەوە هەڵدەدرێت نەوای کەرنەڤاڵێکی نارنجی بێت بۆ هاورێ شێوەکارە غەجەرییەکەم، کە ڕۆژانێک لە شیعرەکانی سوهراب و مۆسیقای کراسی یووسف و کیمیای ڕەنگ و پیت و شـیـعـر و خـاک و خـۆڵی گـەرمـیـان و تەریـقـەتی عـارفـانی ئەهلی دڵ دەدواین و (نیـاهـ)ی چاو خـومـار بەکراسێکی ئەرخەوانی پێکی شەرابی بۆ ڕادەگرتین و ئێـــمـــەش چنگ چنگ پیت و ڕەنگ و بۆیەمـــان بەتارماییەکانی مەرگدا دەکرد. دەتوانم بڵێم «مەکتوب» یان کتێبی ئەڤین سەر بە عیشقێکی ڕەهای سۆفیزمییە کـە «ئەرسـتـۆفـان» دەڵێ: «خـۆشـەویـسـتی ئارەزووی بەدەستـهـێنانەوەی شـادمـانیـیـە فـەوتاوەکـەیە ئەمـەش لووتکەی سیفـەتەکانی خۆشەویستی ئەفلاتوونییـە کە بریتییە لە لێکۆڵینەوەی ئەو جوانییە ڕەهایەی بەرلەوەی بچێتە ناو جەستەی مادییەوە، گیان ئالوودەی ببوو».. خۆشەویستی گیان، جوانی گیان، هەریەکیان حەزی لەوی ترە دەگەن بە خۆشەویستی چیزە «الحب النبیل». «کەواتە هەر یەکێک لە ئێـمـە لە تێکەڵە بوونەوەرێکی تەواو کە هەمیشە بەدوای لەتەکەی تریدا وێڵە»،بەڵام ئەم گەڕانە بێ هەدادانەی عـــیـــشـق هەردەم ڕووگـــەی دڵ ڕووەو ئاتەشکەدەی «فـەنا» ڕادەماڵێت ئەم هالاوی عیشقە لای «مەحوی» بەم شێوەیەیە:

بە ئۆغرکردنی من بوومە قەقنەس
کە ئەو چوو بۆ سەفەر، من بۆ سەقەرچووم

یان بەر لەم بەیتە دەڵێ:
بە پیر ئەو ماهەوە چووم و بەسەرچووم
پەری بوو، ئەو نەبوو، شەوبوو، بەسەر چووم

هەروەها دەتوانین لەم ژانری تێکسـتی «مـەکـتـوب»ە لە ڕێگەی ئەڤــینەوە تێکەڵ بە دیدی ئاگــراوی مــەولانا خالیدی نەقشبەندی بین کە دەڵێ:
«خـودا لە تێـڕوانینی سۆفـیـزمـەوە مـاهیـەتی دنیـایە و سۆفـیـزم گـەڕانە بەدوای یەقـیـندا، یەقـینی گـەیشتن بە نووری خودا و توانەوە لەو نوورەدا.. توانەوەی کەینونەی دیار لە نووری کەینونەی نادیاردا، گەیشتن بەو ئاستە لە سنووری دڵدا دەبێ» و مەکتوب زۆرجار لە توخمی ئاگر دەدوێت.. لە ئاهەنگی ئایینی زەردەشتی و لە ئاتەشگاو خواردنەوەی شەرابی «هووم»ی زەردەشتی و لای عارف و پیری ئیرشاد و موغـان «ئاگر» ڕەمزی عیشقی ئیلاهییە. ئاگری عیشق کە ئاوێتەی خەرمەنی گوڵە جوانەکانی ژیان دەبێت و واتای زیندەگی و بوون دەبێتە ئاگرێکی تەنک و بنێس و سپی. «خەیام» دەڵێ:

سەر دەستەی دنیای مەعانی عەشقە
شا بەیتی شیعری جوانی عەشقە
ئەی بێ ئاگایی لە عالەمی عەشق
ژیان خۆی ئەبێ بزانی عەشقە

چرکە چارەنووسی و مەکـتـوبیـەکـانی قـەدەر و ئەڤین و جوانی بەشێوەیەکی ئاگر ئامێز ئاوێتەی ڕۆحی شاعیرانی کلاسـیکی و کورد بووە. ئەو چەند بەیتەی تاهیر بەگ و ئەحمەد بەگی جاف چلۆن لە عیشق و مەکتوب دەدوێن..
ئەگەر مەیلت لەسەرمانە چحاجەت ئابی حەیوانە
لە لێوی لەعلی جانانە حەیاتی جاویدان بابێ
بحمدالله گوڵی ڕەعنا شکاندی ڕەونەقی لەیلا
بڵێن مەجنونەکەی شەیدا ڕەئیسی عاشقان بابێ
کە من محرابی ئەبرۆی تۆ مەقامی سجدەگاهم بێ
ئیتر وەک زاهیدی خودبین لە مەوعیدی جنانم چی
فەلەک زانی کە دەشکێ ڕەونەقی بازاڕی مانگ و خۆر
شکاندی پەنجەکەم تا من نەنووسم وەصفی ڕوخساری

یان «مـەولەوی» لە چرکـەکـانی ئەڤین و مـەکـتـوب دا ئێژێ:
سوزیام هەی سوزیام، وێنەی شوعلەی نوور

بیم سورمەی سوبحان ئاوەردەی کۆی نوور
دیدەم وەدیدەت شای شیرین چەمان
فیراقت قامەت کەردەن وەکەمان

یان «ابن عـربی» لە «ترجمـان الأشـواق» بەم جـۆرە موخاتەبەی عیشق و جوانی و مەکتوب دەکا:

لقد صار قلبي قابلا كل صورة
فمرعى لغزلان ودير لرهبان
وبيت لأوثاني و كعبة طائف
والواح توراة ومصحف قرآن
أدين بدين الحب أنى توجهت
ركائبه فالحب ديني وايماني

«مـەکـتــوب»ی پاولۆ تاڕادەیەک پابەندی لەوحی مەحفوزە.. کەڤاڵی پارێزراو... کە پیت و مۆرفیمەکانی بە پرشنگی نوور نووسراوە و مەلەک نزیکی ئەو عەرش و کـەڤـاڵە بێت ئاگـرێکی هەتا هەتایی تێ بەردەبێت... کـەڤـاڵی چارەنووس، لەوحی قـەزاوقـەدەرە.. وێرد و دوعـای ئەڤـینی ئەگـەر تا ڕادەیەک بەهێـز بێت ڕەنگە سەربکەوێت و ئەو کاتە تۆزێ قەدەر دوا بخرێت، بەڵام کێیە خاوەندی ئەو دڵە پاک و ئەڤینییە بتوانێ وێرد و دوعا و لاڵانەوەی ئەڤـیندۆستانەی ئاراستـەی کورسی و قەڵەم و لەوحی سەڵتەنەتی میهرەبان بکات «مەکتوب» لە میان کتێب و دیدەو زەمەنەوە لەو نووسراوە قەدەرییە دەدوێت و ئەو نووسـراوەیە بوو وای کـرد پاڵەوانی «کیمیاگەر» دوای ئەو سەفەرە دووردرێژەی بە عیشقی شـۆڕە کـچی بیـابان نشین «کـەزی» شـاد بێت، یان «مـەکـتـوب» بوو ئەو بڕیارەی دا لە «یانزە خـولەکـدا» ئەوشێوەکارە غەجەرییە «ماریا»ی مەجدەلیە لەو کەش و هەوا نالەبار و ناهەمـوارە دەرباز بکات.. ئیـتـر ئەمـە مەکتوبە..

ئەی کـەڤـاڵی عیـشق.. کێ بوو پێی ڕاگـەیاندم کـە هەموو شتێک لە سەرەتاوە نووسراوە..

«مـارمێلکە دەتۆقێ، ئەو تا ئەو ڕۆژەی شـانەی چێ نەکردبوو پێیوایە بەم کارە گۆڕستانێ دروست دەکات و خۆی بۆ مردن ئامادە دەکات»« خوایە ئێستا کە بەم ژیانە خووم گرتووە، دەمەوێ سەرجەم ئەو شتە بچووکانەی کە هەمن لێم بسێنی» «پاش چەند ڕۆژێک هەست دەکا بووە بە پەپوولەیەکی جـوان و دەتوانێ بۆ ئـاسـمـان بفـڕێ و هەمـووان ستایشی بکەن، «مەکتوب» بە زمانی ئاماژە و لەرەو ئاوازی کۆنتێکستی ڕستەکە زۆرجار هەڵگری توخم و تەزووی جـۆرێک لە شـیـعـریەتە، گـوزارشت لە حـاڵەتەکـانی ئەڤین و لەوحی لاهووتی و مـۆرفـیـمـە ڕۆحانییەکان دەکات، ئەم هەڵکشان و باڵدەرکردنە، لە کۆمیدیای خوداوەندی دانتی ئەلێجیری-دا هاتووە، کە چلۆن کرم دەبێتە پەپوولە دانتی لە گەشتە ڕۆحانیەکەیدا ئەم برگـەیەی لە بواری بایولۆژیا هەڵکڕاندووە.. کـە چەمکی دەربازبوونی ڕۆحی چڵـێس و کـرێتـە و وەرگـۆڕانیـەتی بۆ دنیـای پاک و جـوانی.. یان ئامـاژە پێـدانە بە خەسڵـەتی مـەسیـحـایی، مـەسیح هەمـوو فەرمایشتەکانی بە ڕەوتەنی و بەدەم ڕێگاوە هەڵدەدا ئەو قـامکەکـانی شـانەی پرچ و چنگەکـانی دەفـری ئاو خواردنەوە و گەرۆکێکی ئاسوودەی بێ کونج و ئەنوا، ئەو بە باڵە نوورانییـەکانی هەڵکشا و هەروەها «بوودا» ئەم زیندەگـییـە بە پردێک نێـوزەد دەکـات کـە ئەوە ناهێنێت مـرۆڤ لەسـەر پردێکی سـاتەوەختـیـدا خـانووبەرە چێ بکات، بەڵام ڕۆح چۆن دەتوانێت خـۆی لە ڕکـێـفی نیگەرانی ڕزگـار بکات.. ڕاهیـبی ڕۆحـانی بە کـابرای غـەریب دەڵێ: «بەڵام ئەگـەر بزانی چۆن ڕاڕایی و وەسـوەسـە ڕەت بکەیەوە، هەرگـیـز بەڵایەکت بەسـەر نایەت».. عیسا لەنزایەکدا پێمان دەڵێ: با... ئیرادەی خوداوەند بچەسپێ، کاتێ کە ئیـرادە لەسەر کێشـەیەک بکاتن، ڕێگا چارەیەکـیـش دادەنێ «ئەگـەر بڕیار بایە هونەری غـەیبزانی بتوانێ بانگەشەکانی بچەسپێنێ، ئەبوایە سـەرجـەم فـاڵچی و لەپخـوێنەکـان دەوڵەمـەند و ڕێزدار و دەسـەڵاتدار بوونایە».. تێکست هەندێ جـار ڕستـەگەلێکی شێـرپەنجەیی لەشێوەی پەند و گـوفـتـار هەڵدەدات کـە مـەغـزاکەی هەڵگری چەندین مـەدلوولە و جار ناجاریش بە ڕێبازی «زن»ی بوودایی چاو لەوحەکانی سروشت دەخوێنێتەوە.. وەلێ تێکڕای هەوڵ و کۆششەکان هەنگاو و نزیکبوونەوەیە لە ئاگری ئەڤیناوی میهری باڵا، «شـاگـرد گـوتی: شـتـێـک نابینم، خۆرەتاو بینایی کـز کـردووم».. پیـر گـوتی کـەسێک کـە گـەڕیدەیە بە دوای ڕووناهی و هەموو ئەرکەکانی دیکەی پشتگوێ خستووە، ڕووناهی دەست ناکەوێ، کەسێک بەردەوام سەیری ڕۆژ بکات سەرەنجام کوێر دەبێ، لەزەتی جوانی توندوتیژ و بە زەبروزەنگە.. دڵی عاشق هێدی هێدی ڕووەو زەواڵ و فەنا دەبات، کێ دەتوانێ هەمیشە و بەردەوام نیگاکانی

من زۆربەی کاتەکانم بیر لەو شتانە دەکەمەوە کە نابێ بیری لێ بکەمەوە

ئاراستەی حوسنی کەڤاڵە ئاگراوییەکانی جوانی بکات، لەیرە دڵ دەبێتە میتاڵ و لەگەڵ ڕۆیشتنی ڕووبارەکانی زەمەن دەتوێتەوە.. مەگەر «عەتار» لە گەشتی سیمورغ و سیمرغدا لە سووتانی پەڕ و باڵی فرندە ڕەوحانیەکان نەدوابێ.. کێ دەتوانێ لە سەڵتەنەتی عەرش و لەوح و قەڵەمی ئیلاهی نزیک بکەوێتەوە، بوونەوەری دژوێن کەی شایان و شایستەی ئەو ئاست و پلەیەیە، ئەی میهر بە پرشنگی ئەزەلیت ڕۆحی پەژموردەی شیعر هەڵایسێنە، دڵی غەفلەتزەدە لەو پایزی تەمەندا چلۆن مۆنادەکانی گیانی وشە بخرۆشێنێت.

پیاوەکە گوتی: ئەگەر کەسێک لە دڵەوە بڕوای بە خوا هەبێ، دەبێ ئەوە قبوڵ بکات کە ئازاد نییە، چونکە خودا بەسەر هەموو جموجوڵێکی ئێمە دادوەرە. شوان گوتی «ژیان وەک ئەم چیایانەیە کە بوونەتە دیواری دۆڵەکە، چارەنووسی ئێمەش هاوارێکە کە دەکرێ هەر کام لە ئێمە بیچڕێ، هاواری ئێمە لە ڕووی دیوارەکە دەداو بە هەمان شێوە بۆ لای خۆمان دەگەڕێتەوە، خواوەند وەک دەنگدانەوەی دەنگی ئێمەیە» «ئیبن عەرەبی» وای بۆ دەچێت کە لە هەرە پێشووی ئەزەلەوە نووری ڕەها لە کۆنتێکستی ڕستە و دەستەواژە و لە پیت و مۆرفیم و فۆنیمەکانی لەوحی نووسین «تەجەللا»ی کردووە کەواتە درەنگ و زووی دەرکەوتن و هەڵکەوتنی کتێبە پیرۆزەکان گرنگ نییە، چونکە ئەو نوورە لە ئەزەلەوە ئاوێزانی لەنجە و لەرەی وشەکان بووە، ئەو میهرە بێ کۆتایی و هەتا هەتاییە لەنێو دڵ و دەروونی مرۆڤدایە، هەر بۆیەش زۆرجار ئاوازی دەربڕینی فۆنیمەکان، کە لە دڵ و دەروونێکی پاک و غەمبارەوە هەڵدەدرێن دوچاری هەڵچوونی ڕۆحی و سەرمەستیمان دەکات، «شیللی» شاعیر ئەو نووری باڵایە لەنێو ڕەحیقی گوڵشەنەکان دەدۆزێتەوە.

کەواتە کێشەکە پابەندە بە تەهی دڵەوە، ئەگەر دڵ مەست و حەیران بێ بە عەتری ئەڤینی باڵا... ئەو لەنێو سەرپاکی دیاردە و ڕوخسار و شتگەل و سیستمە ئاڵۆز و جوانەکانی گەردوون و تەبعی ئاڵۆسکاوی مرۆڤ، ئێستەتیکای ڕێکی ئەستێرەگەل و ڕەنگ و بۆیەی ڕووەک و بوونەوەرانی دەریا و دەریالووشەکاندا ئەو میهرە تاقانە و یەکتایە دەبینێت.. یان لەنێو ئیکسیری ئەو دەنگ و ڕەنگ و هێزانەی کە دەستەمۆ ناکرێن، ئەو چەند بڕگەگەلەی سەرەوە هزرە جوانەکەی «ئەمانوئیل کانت»ن لەگەڵ دارژانی ئیقاعەکانی نووسین تێکەڵ و ئاوێزان بوون، موریدەکە بە پیرەکەی گوت: «من زۆربەی کاتەکانم بیر لەو شتانە دەکەمەوە کە نابێ بیری لێ بکەمەوە، نوقمی ئەو خولیایانەم کە نابێ لەسەرمدا بێ و سەرقاڵی خەیاڵاتی بێهوودەم». دەروێشەکە گوتی «بلادۆنا» ئەو گیایە هەرکەس چەشکەی بکات دەیکوژێ، پیر پرسی، بەڵام ناتوانێ کەسێک کە بەس بۆ وی دەروانی بیکوژێ، حەزە نەرێیەکان ئەگەر بە لاڕێدا نەبەن، ناتوانن زیانت پێبگەیەنن ئەو پرشنگی میهرەیە هەردەم و هەمیشە زەنبەقی باخچەی دڵت لە گورگە و گیاکەڵەی کوفر و ژەهراوی دوور دەخاتەوە، تۆ کە تامی ژەهری هەلایلی کوفر و هاوتایی نەکەیت، بەردەوام بۆن و بەرامەی گوڵەکانی میهری دڵۆڤان ترپەی دڵ و مۆنادەکانی ڕۆحت لە وەسوەسە و گومڕایی پاک دەکاتەوە نووسەر تەنیا جارێک لەگەڵ پیرە پیاوەکە ئاخاوت و بەگاڵتەوە پرسی «فیکر دەکەینەوە خوداوەند لەم کوێستانە دەژیێت؟ پیرە پیاو وەڵامی دایەوە «خودا لە هەر کوێیەک ئیزنی هاتنەژووری بدەنێ، دەژی».. ئەو ئافەریدەکارە و فریای هەموو ئافەریدەیەک دەکەوێت و تۆ ئەگەر عیشقی ئەو میهرەت لە دڵدا بێت، بێباک هەنگاو بهاوێژە و بە سرووت و ئەزموونی تاکەکەسی خۆت بانگی بکە و فەریاد و هاواری بۆ بەرە تەنیا ئەو فەریادڕەسی بێ هاوتایە..

«مەکتوب».. دەڵێ «تەریقەتی مەعنەوی» وەک ئاگرێکە کە لەپێش چاومان دەسووتێ کەسێک بیەوێ ئاورێک هەڵبکات، دەبێ بەرگەی ئەوە بگرێت کە سەرەتا دووکەڵێکی ناخۆش فرمێسکی لەچاوی دێنێ و هەناسەی تەنگ دەکا. بەم جۆرە کە سەرلەنوێ بڕوا نوێ دەبێتەوە، بەڵام کاتێ ئاگر شەماڵە دەستێنێ، دووکەڵ ون دەبێ و تەنیا شۆڵە بەتین و ڕووناکییەکەی دەمێنێتەوە.. مەکتوب، یان کتێبی ئەڤین بەردەوام لە تەریقەتی مەعنەوی دەدوێت و لەو هێزە ئیکسیری و هەیولاییە جوانە دەدوێت کە چارەنووسەکان دیاری دەکات. ئەوەی کە هەژماری ئەم باڵندانە دیاری بکاتن، کێیە؟ بێگومان

خـۆت نیت؟ مـەكـتـوب هەمـدیس مـانەندی ڕۆمـانی كیمیاگەر لە سەفا و ڕوونی ئاو و ڕوخساری نەرسیس دەدوێت و ئا لەم ڕووگەیەوە ڕاز و نهێنییەكانی تەریقەتی مـەعنەوی ئاشكرا دەكـات، دڵ چۆن دەتوانێ بەدیدەنی ئەڤـینی باڵا شـاد و بەخـتـەوەر بێت.. پیـاوێك لە ڕاهیـبێكی ڕۆحـانی دەپرسێت: دەمـەوێ بزانم یەكـەم هەنگاو چییـە، كـە بتـەوێ لە تەریقـەتی مـەعنەوی هەڵبیێنی؟

كـابرای ڕۆحـانی ئەوی بۆ قـەراغی كـارێزێكی بچووك برد و پێی گوت لەنێو ئاوەكە تەماشای ڕوخساری خۆت بكە، تا پیاوەكە ویستی وێنەكەی خۆی ببینێ، ڕوحانی چەند بەردێكی خستە ئاوەكەوە.. پیاوەكە گوتی: «ئەگەر درێژە بەو كارە بدەی، ناتوانم دیمەنی خۆم لەنێو ئاوەكەدا ببـینم» ڕۆحـانی گـوتی: «هەر بەو جـۆرەی كـە ناتوانی وێنەی خۆت لەناو ئاوی شێـواودا ببینی، قەت ناتوانی، بەرەو خودا بڕۆی، لەكاتێكدا كە دڵت لەسەر و بەندی ئەم بەدواداچوونە پەرێشان و شێواو و بە هەڵپەیە ئەمە یەكەم هەنگاوە.»

پیر دەڵێ: «بەشێكی گرنگ لە وانەی ژین ئەوەیە كـە دەرفـەتەكـان لە دەست نەدەی».. دەرفـەتی نووسینەوەی خورپەی وەجدەكـانی دڵ، با تێكەڵ و ئاوێتە بین لەگەڵ ئاشق و غـەریب و بێگانە و بیانی و ڕێونگان و بەلەنگاز و سـەرمـەست و بێنەوایان... ئەگـینا «سـەرئەنجـام نە دەتوانین بۆ ژیان سـوودمـەند بین و نە دەتوانین لە كـۆمـەكـییەكـانی ژیانیش بەهرەمـەند بین» هێشـتنەوەی مـەوداكـان دەبێـتـە هۆی ئەوەی كـە بەگـرنگی و بڕوا بە خۆبوونەوە دەركەوین، بەڵام لە ڕاسـتیـدا بەم كـارەمـان مۆڵەت بە وتاری فریشتەكانمان نادەین، تا خۆی لە دوو توێی پەیڤینی ئەوانی تر دەربخا. چونكە ئەڤینی خودایی لە ڕێگەی دیالۆگ و دانوستانی پەیڤینی جیاوازەكان و بیـروبۆچوونی جیـاواز جیـاواز و ژینگە و دەوروبەر و كۆمەڵگای ڕەنگاو ڕەنگەوە دێتـەكـایەوە، نووری میـهر ئەپۆریایەكی لەزەتدارە و بەردەوام ماسكەكانی دۆگما و زیندانەكـانی ئوسـوڵیـەت تێكدەشكێنێت، مـەكـتـوب دورجـەكـانی سـۆز و مـەحـەببـەتی ئینسـانی لەنێـو دڵدا هەڵگرتووە.. سـوڵتـان تووڕە بوو گـوتی: «مـەبەسـتت چییە؟ سەرتاسەری ئەم مولكە هی منە؟ پیر وتی «وایە، بەڵام ئەمن مـۆسـیـقـای هەمـوو گـەردوون دەزانم، ئەمن خاوەنی سەرجەم ڕووبار و چیاكانی جیهانم، مـانگ و خۆر هی منن، چونكە من خودام لە ڕوحمدا هەڵگرتووە، بەڵام جـەنابت تەنیـا ئەم قـەڵەمڕەوەت هەیە» پیـر دەڵێ: «بڕیارەكـانی خـودا نهێنی و پڕپێـچن، بەڵام هەمـیـشـە لە قازانجی ئێـمەن» ئیـتر تێكستـی «مەكتوب» لە بونیادی قـوولّ و شـارەوەیدا بەردەوام هەڵگری هەسـتـێكی ئەڤینییە، بەڵام ئەڤینێكی لاهووتی ئاوێتە بە مۆنادەكانی نەهلیست و خەسڵەتی جوانی. پیر گوتی: ڕۆڵەی ئازیزم، دەبێ شـتـێكت پێم بڵـێم.... هەناسـەیەكی قـووڵ هەڵبكێشـە و خۆت ئامادە بكە، ناچارم كە ڕاشكاوانە بدوێم متـمانەت وەبەرنێم، كە دڵنیایی تەواو لە ڕاستی ئەوەی دەیڵـێم هەیە، هەڵە و گومـان و دوودڵی تێدا جێ نابێتەوە.. ئەویش ئەمەیە: تۆ دەمری- هەر ئەمڕۆ... یان پەنجـا سـاڵی تر، بەڵام درەنگ، یان زوو هەر دەمـری تەنانەت ئەگـەر پێـچەوانەی ویسـتی تۆ بێ و تەنانەت ئەگـەر ئەوكـاتە ئارەزوو گـەلێكیـشت لە دڵدا بێ، لەوەی ئەمڕۆ، سبەی و پاشماوەی تەمەنت ئەنجامی ئەدەی، بە وردی بیـربكەوە» كـەچی ئەم هەسـتـە هایدیگەرییـە لە بونیـادی تێكسـتی «مـەكـتـوب» دا هەستێكی كوشندە و ڕەشـبـین نییـە، بەڵكو ئیكسـیـری نەهالیسـتـێكە لە ئاوازێكی ناوازەی لەنجەدار دەكات، ئاوازێك بەردەوام لە فـەزای عـیـشق و جـوانی و مـیـهـرەبانیـدا ئاوێتـەی لەززەتێكی غـەمـاوییـە.. هەندێ جـاریش لە جـووڵە و بزاڤی كەرنەڤاڵ و زەماوەندە ڕوحانییەكاندا دەردەكەوێت و خودی ئەڤینداری زیاتر ڕووەو هۆشـمەندی و درككردن ڕادەمـاڵێت..، «كـەنیـشكێكی ڕۆمـانی و هێمن ئەویش دەیویست خۆشەویستی خۆی بۆ كەیبانووی هەمیشە كچ دەربڕێ پەرێشـان و شێـواو، لەناڕەزایەتی ئەوانەی ئەوێ چەند پرتەقاڵێكی لە گیرفان دەرهێناو كـەوتە هەڵدان و گـرتنەوەیان بەشێـوەیەكی هونەری، كـە دایك و باوكی فێریان كردبوو تەنیـا لەوكاتەدا بوو كـە عیـسـای منداڵ بزەی هاتە سـەرلێـو و بەشـادییـەوە چەپڵـەی لێـدا، كـەیبـانووش تەنیـا ئیـزنی بەو كـەنیشكە هێـمنە دا، كە منداڵەكـەی بۆ چەند چركـەسـاتێك لە ئامـێـز بگرێ»..

«مەكتوب» ژانرێكی ئەدەبی نیمچە لاهووتیە، لە شكڵ و شێوەی دەقی كورت كورتی سیفر و كەڤاڵ و مەزموور و بەشێوازی گێڕانەوە و شێوەی پەخشانە شیعردا نووسراوە، دەكرێ بۆ ئەوانەی باوەڕیان بە چارەسـەری غـەیبـانی و ڕۆحـانی هەیە، هەندێ لەو تێكسـتـانە لە تەقس و سرووتی تایبەتیدا وەك وێرد و نزاو قەدداس و نوشتە و

گوللەبەند و بازوو بەند بەکاربێن، یا بۆ کێشکردنی دڵی مەعشووق و چاوەزار بەکاری ببەن، یا مانەندی سروودێک دژی سیحری ڕەش و سوور و شالاوە شەڕانگێزییەکانی ئەهریمەن، چونکە تێکڕای تابلۆکانی مەکتوب بە دید و تێڕوانینی نوێژەنی ڕۆحانی و گۆشەنیگای قووڵ نووسراون و هاوکات هەڵگری ڕۆحێکی ڕەحمانی و شیفاو خێر ئامێزن، مەکتوب بەو دید و گۆشەنیگا فراوانەی کە لە فەزای شڵەژاو و جەزبەداری دنیای مەعریفەی ئێستەتیکی دەڕوانێت، بەو واتایەی، گرنگ دەسەبەرکردنی پرشنگەکانی جوانی و چرکە ساتی شادی و ئارامبەخشییەکانی گیانە، جا ئەو بوقعەی نیگا و سروش و جوانییە سەر بەکامە کایە و کەناڵ و بوار و دەڤەری ئەدەبی و فەلسەفی و مەعریفەی لاهووتی و عەلمانی بێت گرنگ نییە.. گرنگ ئەفراندن و داهێنانی شاکاری ئاوەڵا و کراوەیە کە بە قەد گەردوونێک ئاماژەی لەنجەدار و بەقەد دەریاچەیەک تەزووی لەززەتی ئاگرین لەگەڵ خۆیدا هەڵبگرێت.. مەکتوب ئیرەمێکە لە سۆز و ئاوازەکانی لیریک، بە ئامازەی خێراو فرە مەدلوول گوزارشت لە دنیایەکی مەحەببەت ئامێزی یەزدانی دەکات دژی جیهانێکی تووکئامێزی شەیتانی لێوانلێو لە ئێرەییەکانی سیحر و جادووی ڕەش هەمیشە هەوڵ مەدە کە مەنتیقی بی، سەینت پۆڵ گوتوویە «ئاوەزی جیهان لە چاو خوداوەند، گەوجییەکی زیاتر نییە».. مەنتیقیبوون یانی ئەوەی کە هەر ڕۆژە بۆینباغێک ببەستێ و لەگەڵ گۆڕەوییەکانت بێتەوە، واتە سبەی هەمان بیروباوەڕی ئەمڕۆت هەبێ، ئەدی بەسووڕی زەوی چی دەڵێین؟ تا ئەو جێیەی زیان و زەرەر بە ئەوەی تر ناگەیەنیت، هەزار جار بیرو باوەڕت بگۆڕە، بێ ئاڵۆز کردنی دەوروبەر... لەگەڵ دژ و ناکۆکەکان خۆت ڕووبەڕوو بکەوە.. ئەمە مافی تۆیە، گرنگ نییە ئەوانی تر دەڵێن چی، هەر کارێکیش بکەی دواجار ئەوان هەر تانە و تەشەرێکیان بۆتان هەیە، لەزەتی هەیرانکردنی خۆت بدۆزەوە. سەینت پۆڵ گوتوویە «خوداوەند بابەتگەلێکی گەوجانەی بۆ گێژکردنی خەڵکی زانا داناوە» مەکتوب لە شێوەی کەرنەڤاڵی ئاگرین و زەماوەندی لەززەتین چرکە ڕۆحییەکانی عیشق و دڵ دەورووژێنێت، ئەو لەحزانەی کە هەست بەخۆشی و شادی و ئاسوودەیی دەکەی، سەما بکە و هەرچییەکت هەیە ببەخشە، واز لە بوغز و کینە و ڕق و ڕکابەرایەتی بێنە، بتوانە چرکە ئیشراقیەکانی ڕۆح و دڵ بنووسیت و لەم بوونە زەمانیە چێژو خۆشی وەربگرە، چونکە تۆ مانەندی موسافیرێک دێیت و بە هەمان شێوەش ماڵئاوایی لە تێکڕای شتگەلەکان دەکەیت، کەواتە گۆرانی بڵێ و سەما بکە و شەرابی عیشق بنۆشە لەم گەردوونە بێ سنوورەدا هیچ شتێک موڵکی تۆ نییە و هەموو شتێکیش پابەندی چرکەکانی درەوشانەوەی تۆن، ئەڤین بوون و ژیان بەرەو جوانی دەبات، «دەتوانین کاتی ڕۆیشتن بۆ سەرکار لەسەر شەقام سەما بکەین، دەتوانین بۆ چاوانی غەریبێک بڕوانین و لە عیشق بدوێین» ئیمڕۆ ساتەوەختی بەشینەوەی عیشق و مەحەببەتەکانی دڵە، با گەنجینەکانی ڕۆح ئاوەڵا کەین و شەرابی خۆشەویستی بنۆشین.. «نالی» دەڵێ:

فیدای تەشریفی ڕێگەت بێ خەراجات و خەزێنەی دڵ
نیثاری تۆزی پێت بێ گەر لە چاودا قەطرەیێ مابێ

«ئەمڕۆ دەتوانین ئەو ڕۆژە، جیاوازی هەبێ لەگەڵ ڕۆژانی تر، ئەمڕۆ هەر هەڵەیەکی قبووڵ دەکرێ و دەبەخشرێ، ئەمڕۆ ڕۆژێکە بۆ لەززەت وەرگرتن لە ژیان.

پیر دەڵێ: لە تەواوی ئەو بەهرانەی خوداوەند پێی داوی، بەهرەمەند بە، ناکرێ بەهرە هەمبار بکرێت خەزێنەیەک نییە کە بەهرەکانی بۆ ڕۆژی ڕەش تێدا هەڵبگیرێ.. ئەگەر سوودیان لێ نەبینی، بۆ هەمیشە لە دەستیان ئەدەی».. «جێگایەک کە زۆر و ستەم دەتوانێ تەنیا نابووتی بکات، نەرمی و لەتافەت دەتوانێ نەخشێکی جوانی بداتێ»، «ببیردەکەینەوە؛ باشتر وایە پێکی خۆشی هەڵنەدەین، چونکە کاتێ کە بادە تەواو بوو، ئازارێکی زۆر دەکێشین، بێ ترس لە پارچە پارچەبوون، گەورەبوون مانای نییە، بێ ترس لە گریان، ناتوانین پێبکەنین» بڕۆ ئەی ڕاهیبی تەریقەت گەنجینەی ڕۆحی و مەعنەوی تاکە کەسیت بە مەرجانی فەنتازیای خەون و خەیاڵ و ئەڤینی یەزدانی دەوڵەمەند کە و ناوازەترین لەوحی جوانی ئەم بوونە زەمانییە بە ئیکسیری نەغمەگەلی ڕۆح و دڵ و زەینی شێواو لەسەر لاپەڕەکانی نووری ئەڤیندا تۆمار بکە، تەنیا میهری خودا ئەوانی تر چش، بەرە بەیانێک «بوودا» لەنێو قوتابییەکانی بوو، پیاوێک پرسیاری کرد: ئایا خودا هەیە؟ بوودا وەڵامی دایەوە بەڵێ خودا هەیە. پاش نیوەڕۆ پیاوێکی تر هەمان پرسیاری ئاراستە کرد بوودا وەڵامی

دایەوە.. «نەخێر، خودا نییە» شەو پیاوێکی تر هات و هەمان پرسیاری دووبارە کردەوە بوودا ئەمجارە گوتی: «پێویستە بۆ خۆت وەڵامی ئەم پرسیارە بدۆزیتەوە»

یەکێ لە قوتابیان گوتی: «مامۆستا ئەمە بێ مانایە، چۆن دەکرێ پرسیارێک سێ وەڵامی هەبێ؟

بوودا گوتی: چونکە ئەوان سێ کەسی جیاواز بوون و هەر کەس بەشێوەی خۆی لە خودا نێزیک دەبێتەوە. یەکێ بەنکوولێکردنەوە و یەکێ بە گومانەوە لە «کۆمێدیا»دا دەڵێ «دانتێ» ژوورێکی تایبەتی بۆ «گریان» تەرخان کردبوو، ژووری گرین. «مەکتووب» دەڵێ «تەنیا ئەزموونی عەشقێکی کە ئێمەی تەنیوە، لە وەها چرکەساتگەلێکدا لەوانەیە، فرمێسکێکی چاوەڕەوانەنکراو بڕژێتە سەر گۆنامانەوە، ئەسرینێک کە نە گوزارشت لە خەم دەکا و نە لە شادی، پەرێشان مەبە ئەشک نیعمەتێکە ڕۆحی ئێمە خاوێن دەکاتەوە.»

پیر دەڵێ: «ئەگەر ناچار بووی بگری، وەکو منداڵ بگری» تۆ سەردەمێک کە منداڵ بووی و یەکێ لە نۆرەتایبەترینی شتەکان کە فێری بووی گریان بوو، گریان بەشێکە لە ژیان، «هاوار بکە بە دەنگی بلند، بناڵە چەندی دەتەوێ قیڕە و هاوار بکە، چونکە منداڵ بەو شێوەیە دەگرییێت، بۆ ئەوەی زۆر زوو ژیر بێتەوە»».

سەرخۆشەکە گوتی: بۆچی؟ ئەز بە جۆرێکی وا لە عیشق دەدوێم، هیچ وشیارێک ناتوانێ، ئەز خۆشحاڵم دەمەوێ لەگەڵ غەریبان تەعاروف بکەم، کوێیە ئەم کارە هەڵەیە؟.. ژنەکە گوتی: ئێستا کاتێکی گونجاو نییە؟ مەستەکە گوتی: مەبەستتان ئەوەیە کە کاتگەلێکی سنووردار بۆ دەربڕینی شادی و خۆشەویستی هەیە؟ بە گوتنی ئەم ڕستەیە، سەرخۆشەکەمان بۆ سەر مێزەکە بانگهێشت کرد».. پیر گوتی «ئێمە دەبێ ئاگامان لە لەش و لاری خۆمان بێ، جەستە قەڵای ڕۆحی پیرۆزە و شیاوی ئەوەیە ڕێزی بگرین و ئاگامان لێی بێ، ئای کە چرکەکانی عیشق و لەوحی چارەنووسی مەکتوب، پابەندی لەحزە غەمبار و دژوارەکانی مرۆڤە، بەڵام دەبێ خودا بینووسێ و قەڵەم بیکا کار..

پیر دەڵێ: «شتگەلێک لە ژیاندا هەیە کە لە نێوچەوانی خۆیان نووسیویانە: ئەتۆ قەدرم نازانی، مەگەر لە دەست خۆتم بدەی و دیسان وەدەست خۆتم بێنیتەوە، تێکۆشان بۆ کورتکردنەوەی ڕێگا، بێهوودەیە» هەڵسە ئەی گیانی خەواڵوو، جۆشێ بدە و فەنەری عیشقی دڵت دایسێنە و بە سەما و گۆرانی و ئاوازەکانی فۆنیم زەماوەندێکی بێ کۆتایی بسازێنە.. «دڵ بە ژیان بدە، ئەگەر زیندوو بی، دەبێ دەستبزێو بێی و هەڵبەزودابەزت هەبێ، هاوار بکەی و لەگەڵ خەڵکان بدوێی، چونکە ژیان خاڵی پێچەوانەی مەرگە، مەرگ واتە هەتا هەتایە چەقبەستن لە دۆخێکدا، کەواتە ئەگەر تا ماوەیەکی درێژ جموجۆڵت نەبێ، زیندوو نیت»

ئەوکاتەی عیشق مانەندی ئاوێزەیەکی فیردەوسی دادەگیرسێت، زمانی ئاسایی شکۆ و سەڵتەنەتی لە دەست دەدات و ئاماژەکان بە زمانی سیحر دەدوێن. چاو کە جوانترین تێکستێکە لە شەعشەعەکانی نوور بە جووڵەی تیلە و گۆشە و غەمزەکانی فیراق، ڕوخسار بە زمانی لەوحەکانی «طور» و گۆنا و سیماو بزە و بۆیە قودرەتیەکانی پرچ و برژانگ بە ئاخاوتنی حەز و جووڵەی سەودایی.. عیشق خولقاندنی کشوماتترین گفتوگۆیەکە لە بێدەنگییەکانی نوور. پیر گوتی: «هەرچەند لە دروستکراوەکانی خودا نێزیکتر دەبوومەوە، لە زیرەکی ئەویش نێزیکتر دەبوومەوە».. پیر دەڵێ: «ئێمە بەردەوام بیر لە دۆزینەوەی وەڵام دەکەینەوە، هەست دەکەین کە دۆزینەوەی وەڵامەکان بۆ درککردنی مانای ژیان پێویستن، بەڵام لەوە گرنگتر ئەمەیە کە بە تەواوی دڵ بە ژیان بدەین و ئیزن بە ڕۆژگار بدەین کە وردە وردە تەواوی نهێنییەکانی بوونمان بۆ ئاشکرا بکاتن، ئەگەر زۆر بەدوای دۆزینەوەی مانای بوونمان بین، دەبینە ڕێگر لە ئاڵوگۆڕەکانی سروشت و لە ناسینی نیشانەکانی خودا دائەمێنین» دڵ دەڵێ ئەی خودا لە نیگاو سرووشی ئەڤینی باڵا و مەلەکووتی ئێستەتیک بێبەشم نەکەی. منی غەمزەدە لەبەردەم قاپی بەخشندەبیت سەرگەردان و پەرێشانم.. سۆز و بەزەیی عیشقت بەسەر دڵ و دەروونم ببارێنە، کە سەردار و کەنەفت دیدەمەست. مانەندی هوزارێکی بێلان و خان زەمزەمەی دووری دەچڕم و هالاوی عیشق و جوانی دەمسووتێنێت.. پیر دەڵێ: «گەڕان بەدوای ڕاڤە و شرۆڤەی سەلماندنی بوونی خودا بێهوودەیە، دەتوانی گوێ بۆ وشەی جوان ڕادێری، بەڵام لە ڕاستیدا ئەوانە پووچەڵن، وەک ئەمەیە کە دابنیشی ئینسکلۆپیدیایەک دەربارەی ئەوین بخوێنیەوە و لە کۆتاییشدا نەزانی چۆن خۆشەویستی بکەی.. «هیچ کەس ناتوانێ بوونی خودا بسەلمێنێ، هەندێ شت لە ژیانتدا هەیە، تەنیا دەبێ بۆ خۆت تاقی بکەیتەوە،

چونکە لەو بارەیەوە تاقیکردنەوەی کەسانی تر بێ کەڵکە. خۆشەویستی ئەوهایە «خوداوەند کە لە خودی خۆیدا خۆشەویستییە، باوەڕ و ئەزموونەکی سەردەمی منداڵییە و جادوویەکە وەک عیسا دەفەرموێ، عەرشی خودا هی منداڵانە، خوداوەند قەت نایێتە ناو مێشکی مرۆڤەوە، ڕێگایەک کە بەکەڵکی دۆزینەوەی خودا بێ دڵی مرۆڤە»... وەرە ئەی ڕۆحی خەواڵوو با لە پەروەردگار بپاڕێینەوە.. بە لالانەوەوە بڵێ: «خودایە، هێزێکم بدەیە بەسەر ئەم شەڕەدا سەر بکەوم» پیر گوتی: «ڕۆحێک کە نەتوانێ لە شوێنی ژیانی خۆیدا بەرهەمێک پەروەردە بکات، هێشتا شایانی ئەوە نییە لەگەڵ خودا قسە بکا».. پیر دەڵێ: «ئەگەر ئەوینێکی دڵسۆزانە و بێگەرد وەرگری، ئەوکات پەی بەوە دەبەی کە ئەوین نە دەدرێ و نە وەردەگیرێ، بەڵکو ئەوین ئاوێتەبوون و بەشداریکردنە»... «وەرن قەت لەبیر نەکەین، کە عیشق واتا نیانی، ڕۆحی ڕژد مۆڵەت بەدەستانی خودا نادات کە بیتوێنێتەوە و وەک ئەوەی خۆی دەیەوێ، دەربیبێنێ» دڵ دەڵێ خودای میهرەبان من هەمیشە تۆم خۆشدەوێ چونکە بەردەوام دەمخەیتە نێو عیشقەوە.. مەکتوب.. سەراسەری ڕووداو و بەسەرهات و چرکە ئەڤینییەکان بۆ ڕۆحی مرۆڤ خۆی و بۆ ئەفسانەی تاکەکەسی دەگەڕێنێتەوە، چونکە «زمانی نیشانەکان لە هەمبەر ئێمەدایە، تا بە باشترین ڕێگا فێرمان بکات، بەڵام لە زۆربەی کاتدا هەوڵ ئەدەین کە نیشانەکان ئاوەژوو بکەینەوە، تا لەگەڵ ئەوەی پێشتر دەمانویست یەکبگرێتەوە»...

مەکتوب هەمدیس مانەندی ڕۆمانی کیمیاگەر لە سەفا و ڕوونی ئاو و ڕوخساری نەرسیس دەدوێت

مەکتوب ئاماژە بە گوفتارێکی «فریدریک نیچە» دەدا کە گوتوویە: «کات بە فیرۆدان لە باسکردنی هەر شتێک کارێکی بێهوودەیە، ئەوە لە سروشتی خودی مرۆڤە کە بەردەوام هەڵە دەکا» مەکتوب دەڵێ: «پرسیار لە ڕۆحی خۆت بکە، کە دەیەوێ چ بکات، کاتێ ڕۆحت لەگەڵ خەونەکانتدا تەبا و کۆک بن، خودا شادومان دەبێ» پیر دەڵێ: هەموومان ئاتاجی ئەوینین، ئەوین بە قەد خواردن، خواردنەوە و خەوتن بەشێکە لە سروشتی مرۆڤ، هەندێ جار لە تەنیاییدا بۆ زەردەپەڕێکی جوان دەڕوانین و بیر دەکەینەوە ئەم جوانییە چ بایەخێکی هەیە، لەکاتێکدا کەسێک نییە لەگەڵ ئێمە تەماشای بکا» لە هەمان کاتدا دەبێ پرسیار لە خۆمان بکەین، چەند جار کەسێک ئیشقی لە ئێمە ویستووە و ئێمە وەڵاممان نەداوەتەوە؟ چەند جار ئێمە ترساوین لە کەسێک نێزیک ببینەوە و بە دڵنیاییەوە پێی بڵێین کە خۆشم دەوێی. لە تەنیایی دوورکەوە، تەنیایی وەک موعتادبوونە بە مەترسیدارترینی مادە بێهۆشکەرەکان ئەگەر ئیدی زەردەپەڕ بۆ تۆ مانایەکی نییە، بڕۆ خاکەڕایی بکە پیشە و لەدوای ئیشق بچۆ و ئەوە بزانە، بە ڕووەکەی دیکە بەهرە واتاییەکان، تا بەخشندەترین، زیاتر بەهرەوەر دەبن،»..

مەکتوب دەڵێ: خواپەرستی سوودی ئەوەی هەیە کە هەموو کێشەکانی دیکەت لە کۆڵ دەکاتەوە».. «هەموو ڕۆژێک دوعا بکە، تەنانەت ئەگەر نزاکانت ناتەواویش بێ و لە نزاکانت هیچ شتێکیشت نەوێ، خوو بە دوعاوە بگرە، ئەگەر ئەم کارە لە سەرەتادا سەختیش بێ، لەبیرت بێ کە بەم کارە، نە تەنیا پێوەندییەکی دۆستانەتر لەگەڵ جیهانی مەعنەوی دروس دەکەی، بەڵگە خەریکی مومارەسەی ئیرادەش دەبی، سوودێکی نییە کە ڕۆژێک بەڵێنەکەت لەبیر بکەی و ڕۆژی دوایی دوو هێندە دوعا بکەی، هەندێک شت تەنیا بە هەنگاوی نەرم و دروست ئەنجام دەدرێن»... نە عیشق دەکڕدرێت نە جوانیش، کاتێ جوانی بە پرشنگەکانی بەخشندەیی دەردەکەوێت، دڵ مانەندی بورکانێکی ئەزەلی هەڵدەچێت و ڕۆح هێدی هێدی دڵۆپ دڵۆپ شێلەی لەززەتێکی ئەڤینی ئاوێتە بە تنۆکەکانی غەمگینی لێ دەچۆڕێت و ئاستەنگەکانی سیستمی هۆش و زمان تێکدەشکێن و ئاوێنەی ڕوخسار بە پیتەکانی ئاگر دەدوێت و ئاماژەگەلێک هەڵدەدا لە ئیحاکانی پەرۆشی و پەرێشانی و شەیدایی و بەندەواری...

مەکتوب بەم شێوەیە تنۆکەکانی عیشق و ڕۆح و ئاگر و جوانی و بەینەت لە فەزایەکی پۆست و نەهلیست و ئەڤینی تەریقەتی مەعنەویدا ئاوێزانی یەکدی دەکات و لە سەمای جوانی دەدوێت کە لە ئەزەلەوە بەخشندە و ئازاد و بەرهەڵایە.. نووسەر و ژنەکەی لە شەقامەکانی شاری پراکدا پیاسەیان ئەکرد، کوڕێکیان بینی وێنەی باڵەخانەکانی دەوروبەری خۆی دەکێشا، نووسەر یەکێ لە

نیگارەکانی کڕی و لە نیگارکێشەکەی پرسی. بۆچی دەستەوانە لە دەست ناکەی، لەم سەرمایەی کە حەوت پلە لەژێر سفرە، نیگارکێشەکە گوتی: بۆ ئەوەی بتوانم فڵچەکەم بە دەستەوە بگرم «.. کوڕەکە پێشنیاری کرد، بە خۆڕایی تابلۆیەک لە ڕوخساری ژنی نووسەرەکە بکێشێ، نووسەر کاتێ چاوەڕێی تەواوبوونی وێنەکەی دەکرد، هەستی کرد ڕووداوێکی سەیر ڕووی داوە! ئەو و کوڕە وێنەکێشەکە نێزیکەی پێنج دەقیقە قسەیان کردووە، بێئەوەی هیچ کامێکیان زمانی ئەوی تر بزانێ، ئەوان تەنیا لە جوولەی سەرو دەست و بزە و حاڵەتەکانی سیما کەڵکیان وەرگرتبوو، تەنیا حەزی بەشداری کردن لە گفتوگۆ و ناسینی ئەوی دی وای کردبوو پێ بنێنە جیهانی ئەو زمانەی کە وشەی تێدا نییە کەواتە هونەر و ئەڤین و جوانی پێویستە لە شێوەی نان و جەستەی «مەسیح» بێ.. کە باشترین نیشانەی بەرەو خوداچوونە، نان بەرهەمی زەوین و ڕەنجی مرۆڤە، بەهرە و ئەڤین و جوانیش بەخششی خودان و نیانترین موژدە و مزگێنی و دیاری گیانی شەیدای مرۆڤن.. پیر دەڵێ: هەموو ڕێگایەک بە شوێنێک دەگات، بەڵام تۆ ڕێگای خۆت هەڵبژێرە، تا کۆتایی درێژەی پێ بدە، هەوڵ مەدە لە هەموو ڕێگایەک هەنگاو بنێی» مەکتوب دەڵێ: بنووسە با ئەغیارەکانت فێرە عیشق و جوانی و ئەڤین بن، با پاسەوان و یاساوڵ و حەسحەسانی هزر و زمان و ئەدەب بزانن کولتوور بە هەڵوەشانەوەوە جوانە، با کارگێڕ و بەڕێوەبەرانی دەزگاکانی شوناسبەخشی ئەدەبی و مەعریفی و...تاد بزانن کە نووسین چەنێ کردەیەکی خەتەرناکی ئەڤیناوییە و بەردەوام زیندانەکانی عەقڵی دۆگما و ئوسوڵیەت تێکدەشکێنێت، دڵ دەڵێ: پێویستە ڕۆحی شێت و بەلەنگازی خۆمان لە ڕەحیقی ئەڤین و جوانیدا بخووسێنین و وڕێنەی چرکە ئاگراوییەکانی عیشق و جوانی ڕووەو ئیقاع و داڕژان بەرین.. «کیمیاگەرەکان بە شوێن نیشانەکانی خوداوە بوون، ئەو شتانەی کە بە بایەخەوە سەیر نەدەکران، بەڵام مرۆڤەکان بۆ جێگایەک ڕابەری دەکەن» پیر دەڵێ: «لەوەی خەڵکی بە شێتت دەزانن، نیگەران مەبە، ئەمڕۆ کارێ بکە کە بە هیچ شێوەیەک لەگەڵ لۆژیک کە فێری بووی، یەک نەگرێتەوە و بە جۆرێک ڕەفتار بکە کە لەگەڵ ڕەوشتێکی گەورە کە فێریان کردووی ناتەبا بن، ئەم کارە بچووکە، سەرباری بچووکی، دەتوانێ دەرگایەک بەرەو ڕەوتێکی گەورە بکاتەوە کە ئەویش مرۆڤ و ورەیە» پیر دەڵێ: عەشق هەمیشە هەیە، تەنانەت لەو کاتەش کە لەوپەڕی بێهومێدیداین، هێشتا دەتوانین عاشق بین، بێ ئەوەی چاوەڕێی پاداشت و سوپاس و پەرچەکردارێکی بەرامبەر بین»... بەڵام ژیان «خــــودا لە ژیانەوەیە و ژیان لەخوداوەیە، ئەوەندە بەسە کە کەسێک لەم دۆخە ئاگادار بێ، تا باشتر بتوانێ دەرکی چارەنووس بکات» «پاولۆ» لە مەکتوب-دا بەزمانی ئاماژە لە تەریقەتی مەعنەوی دەدوێت، ڕەنگە ئەم تەریقەتە تاڕادەیەک پێوەندی بەو هێز و تیشکانەوە هەبێت کە شۆڕە سوارانی ڕووناکی لەگەڵ خۆیان دەیهێنن، ئەمەش ئاماژەیە بەو نوورەی کە لە ئینجیلدا باس کراوە، بەڵام پاولۆ لە «کیمیاگەر»دا.. تەریقەتی مەعنەوی بۆ خودی مرۆڤ دەگەڕێنێتەوە، لە ڕاستیدا شتەکان لەخۆوە هیچ بە ئێمە ناڵێن، بەڵکو ئەوە مرۆڤەکانن کە دەبێ فێربن تێیانەوە ڕامێنن و پێیاندا بچنە نێوڕۆحی گەردوون».. چونکە «مەکتوب» یان تەختی زمڕووت ڕێگایەکی ڕاستەوخۆیە بۆ نێو ڕووحی دنیا و خۆشەویستیش ئەو هێزەیە کە ڕووحی جیهان دەگۆڕێ و باشتری دەکا»..

«بچۆ خزمەت ئەو دەستەی هەموو شتەکانی نووسیون».. لێرەوە هەست دەکرێ چەمکی «مەکتوب» لە تێکستی کیمیاگەردا زیاتر ئاوێتەی تەریقەتی مەعنەوی دەکرێت... «لەو ساتەدا کوڕەکە چووە نێو ڕووحی دنیا، دیتی کەوا ڕووحی دنیا بەشێکە لە ڕووحی خودا، ڕووحی خوداش ڕووحی خۆیەتی».. گوێ لە دڵی خۆت بگرە، دڵت هەموو شتێک دەزانێ، چونکە لە ڕووحی جیهان ڕاهاتووە و ڕۆژێکیش دەچێتەوە ڕووحی جیهان.

سەرچاوە:

ناوی کتێب: مەکتوب.

نووسینی: پاولۆ کۆیلۆ.

وەرگێڕانی لە فارسییەوە: جەهانگیر غەفاری.

لە بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان.

چاپی یەکەم ٢٠٠٥، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

ڕۆمانی ئینگلیزی

بێگومـان پێناسـەکـردنێکی تەواوی ڕۆمـان کـارێکی ئاسـان نیـیـە. ڕاسـتـە ڕۆمـان پەخـشـانەنووسـینێکی تاڕادەیەک خەیاڵییە، بەڵام هەموو پارچە پەخشانێکی خەیاڵی نابێتە ڕۆمان. ئایا بەسەرهاتەکانی «ڕۆبنسن کروزۆ»ی دانیال دیفۆ ١٧١٩ ڕۆمانە، یان تەنیا چەند بەسەرهاتێکن و بەس؟ ئایا سنووری نێوان بەسەرهات و فانتازیا، ڕۆمانس و ڕۆمان لەکوێیە؟ ئەمە کارێکی زەحمەتە، بەڵام بەلایەنی کەم دەتوانین لەسەر ئەوە ڕێکەوین کە لە ڕۆمانی تەواودا ئێمە پەیوەستین بە پیاو و ئافرەت لە کۆمەڵگەیەکدا بەشێوەیەکی ڕیالیزمی بۆیە دەتوانین بڵێین ڕۆمان گێڕانەوەیەکی پەخشانییە کە تێیدا چەند کەسایەتی خەیاڵی و چەند ڕووداوێک لە کۆمەڵگەیەکی دیاریکراو دەخاتە بەرچاو.

قۆناغە سەرەکییەکانی ڕۆمانی ئینگلیزی

ڕۆمان فۆرمێکی ئەدەبی بوو کە تا درەنگ نەگەیشتە نێو ئەدەبی ئینگلیزی. ئیتالیا و ئیسپانیا و فەڕەنسا زۆر لە پێش ئینگلتەرە ڕۆمانیان تێدا نووسراوە. بۆ نموونە ئەلیزابێتییەکان لایان ئاسان بوو چیرۆک بنووسن بۆ نمایش کردنی لەسەر تەختەی شانۆ، بەڵام نەیانتوانیوە خەیاڵە- پەخشانێک بنووسن سەرەڕای ئەوەش هەرکە ئەدەبی ئینگلیزی لەسەدەی هەژدەیەمدا باوەشی بە ڕۆمان گرت یەکسەر بە خەیاڵە چیرۆک ناوبانگی دەرکرد و کاریگەری هەبوو لەسەر نووسەرانی وڵاتە جیاجیاکان.

لە ناوەڕاستی سەدەی هەژدەیەم بەدواوە ڕۆمانی ئینگلیزی لە ڕووی چەندایەتی و ژمارەی خوێنەر ڕوو لە

جەی. بی. پریستلی
لە ئینگلیزییەوە: هیمداد عەبدولقەهار محەمەد
(زانکۆی سەلاحەدین - کۆلیژی زمان)

زیادبوون بوو، بەڵام وەک فۆرمە ئەدەبییەکانی تر، بۆ نموونە شانۆ، ڕۆمانس، دوور نەبوو لە هەڵکشان و داکشان لە داهێنەری و تازەگەری و مەزنێتیدا. چەندین ڕۆمانی زۆر چاک بە بەردەوامی لە ماوەی دووسەدساڵی ڕابردوو چاپکراون، بەڵام هەندێکیان لە هەندێک چاکترن. دەتوانین بڵێین کە خەیاڵە چیرۆکی ئینگلیزی لە سێ قۆناغی جیاجیادا گەیشتە لووتکە کە ئەمانەن: قۆناغی ساڵانی (١٧٤٠-١٧٧٠)، قۆناغی ساڵانی (١٨٤٠- ١٨٩٠) قۆناغی ساڵانی (١٩٠٥- ١٩٣٠). لەو ساڵانەدا بوو کە ڕۆماننووسە ئینگلیزەکان بلیمەتی خۆیان پیشان داوە بە نووسینی شاکارەکانیان لە بواری ڕۆماندا. بۆ ئاشنابوون بەم قۆناغانە با سەیرێکیان بکەین.

دانیال دیفۆ: پێشەنگی خەیاڵە چیرۆک

پێویستە چەند وشەیەک بنووسین لەسەر دانیال دیفۆ (١٦٦١- ١٧٣١) کە شاکاری «ڕۆبنست کرۆزۆ»ی لە ساڵی ١٧١٩ چاپ کرا. دیفۆ داهێنەرێکی مەزنی فاکتەری ڕیالیزم بوو لە خەیاڵە چیرۆکی ئینگلیزیدا، پێویست بوو دیفۆ ڕیالیزم بەکاربێنێ چونکە لەکاتی نووسینەکانیدا بە خوێنەرانی ڕادەگەیاند کە ئەم بەرهەمانەی ئەو گێڕانەوەی سەربوردەی ژیانی خۆی، یان کەسێکن. زۆر لە نووسەرانی خۆیان بە ڕۆماننووس دادەنێن لە کاتێکدا کە تەنیا ڕۆژنامەنووس بوون، بەڵام دیفۆ ڕۆژنامەنووس و لە هەمان کاتدا چیرۆک گێڕەوەیەکی بلیمەت بوو. دەبێ ئەوەش بڵێین کە تەنیا لەبەر ئەوەی دیفۆ دەیویست چیرۆکەکانی لە ڕاستییەوە نزیک بن بۆیە هەڵسا بە نووسینی چەند بەرهەمێکی پێشەنگی بۆ خەیاڵە چیرۆکی ئینگلیزی. لە خەیاڵە چیرۆکەکانیدا چەندین کەسایەتی نەمری دروستکردو وەک «ڕۆبنسن کرۆزۆ» و «مۆل فلاندەر»... تاد.

چوار ڕۆماننووسی سەدەی هەژدەیەم

ڕۆماننووسە بەناوبانگەکانی قۆناغی یەکەم چوارن کە ئەمانەن: سامویل ڕیچاردسۆن، هێنری فیلدینگ، لۆرانس ستێرن، تۆبیاس دسمۆلێت. پاش ئەوەی ڕیچاردسۆن وەک چاپکارێکی خانەنشین داوای لێکرا کتێبێکی نامەی ئەدەبی نموونەیی دابنێ، ڕۆمانێکی داهێنا لەسەر شێوەی نامە سەبارەت بە کچێکی گەنج و چۆنیەتی شووکردنی لەژێر ناونیشانی «پامیلا» ١٧٤٠. هەرچەندە ئەمە بەیەکەم ڕۆمانی ئینگلیزی دادەنرێت، بەڵام ئەمە دووەم کاری لەم جۆرەی ڕیچاردسۆن بوو. پێش (پامیلا) ڕیچاردسۆن نامە ڕۆمانێکی تری بەناوی «کلاریسا هارلۆ» نووسیبوو کە بووە هۆی سەرهەڵدانی شۆڕشێکی تووڕەیی نەک تەنیا لە ئینگلتەرە بەڵکو لە سەرتاپای قارەی ئەوروپا.

ئەم گێڕانەوەیە لەسەر شێوەی نامە تەواو لە واقیع دوورە بەلایەنی کەم بەم شێوەیەی کە ڕیچاردسۆنی بەکاری هێناوە، چونکە کەسێتییەکان دەبێ ڕۆژانە دوانزە کاتژمێر بە نووسینی نامە ببەنەسەر. سەرەڕای ئەوەش چەندین لایەنی چاکی هەبوو کە ڕیچاردسۆنی ژیرانە سوودی لێوەرگرتبوون، بێ لایەنانە بیروڕای هەموو کەسێتییەکان دەخاتە ڕوو. بیروبۆچوون و هەست و سۆز و ئاواتی کەسێتییەکانیش دەخرێتە بەردیدەی خوێنەر. هەرچەندە ئەو سۆز و دڵسۆزییەی نامە لەگەڵ چێژی ئێستای خوێنەر تاڕادەیەک لە یەک دوورن، بەڵام ڕیچاردسۆن لەکاتی خۆیدا ناوبانگی زۆر بوو. گومانی لەوەدانییە کە کاریگەری زۆریشی هەبوو لەپێش خستنی خەیاڵە چیرۆک.

هێنری فیلدینگ نووسەرێکی تەواو جیاواز بوو بە چاوی سووکەوە سەیری ڕیچاردسۆنی و بەرهەمەکانی دەکرد. فیلدینگ لە خێزانێکی نەدار هاتە دنیاوە لە جیهانێکی پڕ لە تێکدەری (شغبي) ژیاوە. بە مەبەستی پەیداکردنی بژێوی ژیانی دەستی بە نووسین کردووە دواتریش بوو بە دادوەر. شاکاری فیلدینگ ڕۆمانێکە بە ناوی (تۆم جۆنز) ١٧٤٩ کە تێیدا پانۆرامای ژیانی سەدەی هەژدەم و دەربڕین باس دەکا کە شتێکی تازە بوو لە ڕۆماندا. زیاتریش باسی زیرەکی پیاوی دەکرد بۆ زانینی دوو ڕوویی و درکە و عەبەسییەت لە ژیانی کۆمەڵدا. ڕەخنەگرانی سەدەی نۆزدەیەم فیلدینگ بە یەکێک لە بلیمەتانی بواری ڕۆمانی دەخەملێنن، بەڵام لە ماوەی ئەو پەنجا ساڵەی دوایی تاڕادەیەک فیلدینگ پشتگوێ خراوە و لەبیرکراوە.

ناوبانگی ستێرن مێژوویەکی جیاوازی هەیە. لە کاتی ژیانیدا ستێرن جەماوەری زۆر بوو. دواتر بەهۆی هەندێ لە هەڵەکانی لە هەڵسوکەوت و چێژەکانی زۆر لە ڕەخنەگرانی لێی دوورکەوتنەوە، بەڵام ئێستا دووبارە دەست کراوەتەوە بە ستایش کردنی. هۆی سەرەکی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ڕێگە تازەکەی ئەوەش بە لابردنی هەموو دیرێک و وشەیەک کە نابێتە هۆی زیادکردنی شتێکی نوێ بۆ تێگەیشتنی کەسێتییەکان و هەڵوێست و شوێنی ڕووداوەکان، هەروەها شێوازێکی نووسینی

هونەری و دوانی ئاسایی بەکارهێنراو لە نووسینەکانیدا. شاکاری ستێرن ڕۆمانێکە بەناوی (تریسترام شاندی) ١٧٦٠ کە بریتییە لە دیراسەیەکی ژیرانە سەبارەت بە خێزانێک کە هیچ کامێک لە ئەندامەکانی لە ئەوی تریان ناگات.

لە کۆتاییدا تۆبیاس سمۆلێت کە کارمەندێکی دەریاوانی بوو، چەند ڕۆمانێکی درێژی نووسیوە و تێیاندا فەکاهەت و هەندێ ڕووداوی دەریایی تێکەڵ کردووە، سمۆلێت پەنجا ساڵ دوای مردنی ناوبانگێکی باشی دەرکرد و کاریگەرییەکی زۆری هەبوو لەسەر چارڵس دیکنز، بەڵام ئێستا سمۆلێت چیتر وەک یەکێک لە ڕۆماننووسە بلیمەتەکانی سەدەی هەژدەیەم دانانرێت. بەهەمان شێوە (ئۆلیڤەر گۆلدسمیت) کە تەنیا یەک ڕۆمانی بەناوی (قەشەی وەیکفیلد) نووسی ١٧٦٦ هەرچەندە لە فەکاهەت سەرکەوتوو بوو، بەڵام بەشێوەی سمۆلێت ئێستا باسی لێوە ناکرێت.

جێن ئۆستن و والتەر سکۆت

لەماوەی نێوان قۆناغی یەکەم و دووەم دوو ڕۆماننووسی بلیمەت دەرکەوتن کە جێن ئۆستن (١٧٧٥- ١٨١٧)س و والتەر سکۆت (١٧٧١- ١٨٣٢)بوون. جێن ئۆستن ڕۆمانەکانی هەموو دەربارەی ئافرەت بوون و هەندێکیش بەسەرهاتەکانی خۆی و ئەندامانی خێزانەکەی بوون. شاکارەکانی جێن ئۆستن زۆرن لەوانە «ئێما» و «شانازی و لایەنگیری» و «هەست و هەستکردن» چەندانی تریش. بەرهەمەکانی جێن ئۆستن دەبنە هاوڕێی ژیانی.

والتەر سکۆت لە کاتی ژیانیدا ناوبانگ و خوێنەری زۆر بوو. کاریگەری لەسەر نووسەرانی تریش هەبوو. یەکێک لە شاکارەکانی سکۆت (ئیڤانۆ) ١٨١٩ بوو، بەڵام لەکاتی خۆیدا سکۆت بەڕۆماننووس نەدەژمێردرا، بەڵکو بە چیرۆکنووسێکی ڕۆمانسی. هەرچەندە چەند کەم و کووڕیەک لە بەرهەمەکانی بەدی دەکرێن، بەڵام خۆشترین چیرۆکەکانی ئەوانەن کە گەنجینەی سەدەی هەژدەیەمیان پێوە دیارە.

نووسەرانی خەیاڵە چیرۆک لە سەدەی نۆزدەیەمدا

قۆناغی دووەم لە ڕۆمانی ئینگلیزی بە چارڵس دیکنز (١٨١٢- ١٨٧٠) دەست پێدەکات کە یەکێکە لە نووسەرە بەناوبانگەکانی خەیاڵە چیرۆک. دیکنز دەستپێکی نووسینی بەشێوەی داواکردنی خێرا بوو واتە (داوای لێدەکرا یەکسەر شت بنووسێ) و بەبێ هیچ خۆ ئامادەکردنێکی پێش وەختە. لە بەکارهێنانی فەکاهەتدا دیکنز هاوشێوەی کەم بوو. دواتر بەرە بەرە نەخشەی بۆ نووسینەکانی داهاتووی دادەڕشت، لەبەرهەمەکانی دیکنزدا جگە لە فەکاهەتە دەگمەنەکانی، چەندین ڕەخنە لە کۆمەڵگەی ڤیکتۆری بەدی دەکران. دیکنز لە نووسینی ڕۆماندا بلیمەت بوو. هەندێ لە شاکارەکانی زۆر بەناوبانگن وەک (دەیڤید کۆپەرفیلد)، (بەسەرهاتی دوو شارەکە) و چەندانی تریش. نووسەرێکی تری ئەم قۆناغە (ولیەم مەکبیس تاکەری) (١٨١١- ١٨٦٣) بوو. هەرچەندە بەشێوەی دیکنز بلیمەت نەبوو، بەڵام تاکەری چەند تایبەتمەندییەکی کۆی هەبوو وەک زۆری زانیاری لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی و وردبینی لە خوڵقاندن و سەیرکردنی کەسێتی و دیمەکان و شێوازێکی نووسینی ئاسان کە کاریگەری زۆر جوانیان بە بەرهەمەکانی بەخشی بوو. زۆر لە نووسەران و ڕەخنەگران ڕۆمانی «ئیسمۆند» کە ڕۆمانێکی مێژووییە بە شاکاری ئەو نووسەرە دادەنێن.

ئەنتۆنی ترۆلۆپ (١٨١٥-١٨٨٢) یەکێک بوو لە وانەی بەرهەمەکانی تاکەری هاوچەرخی سەرنجی ڕاکێشابوون. هەرچەندە لە شێوازی و وردبینیدا نەدەگەیشتە ئاستی (تاکەری)، بەڵام ڕۆمانەکانی سەبارەت بە پیاوانی کەنیسە و کەسانی سەردەمی ڤیکتۆری خوێنەریان زۆر بوو بە بایەخەوە هەڵدەسەنگێنران پاش ئەوە زوو لە بیرچوون نزیک کەوتنەوە.

هەر لەم قۆناغەدا هەندێ ئافرەتە ڕۆماننووس دەرکەوتن وەک (چارلۆت برۆنتی) (١٨١٦- ١٨٥٥) کە ڕیالیزمی تایبەت بە ئافرەتی هێنا نیوخەیاڵە چیرۆک. شاکاری (چارلۆت برۆنتی) ڕۆمانێکە بەناوی (جین ئایەر) کە باسی بەسەرهاتەکانی ژیانی خۆی دەکات. هەروەها خوشکێکی چارلۆت بەناوی (ئیمیلی برۆنتی) (١٨١٨- ١٨٤٨) یەکێک بوو لە ڕۆماننووسانی ئەم قۆناغە و ڕۆمانی (بەرزاییەکانی وێدەرینگ) بە شاکاری دادەنرێت. ئافرەتە ڕۆماننووس (ماریان ئیڤانز) (١٨١٩- ١٨٨٠) کە لەژێر ناوی خواستراوی (جۆرج ئیلیۆت) بەرهەمەکانی بڵاودەکردەوە هەر دەکەوێتە ساڵانی ئەم قۆناغە. ئەم نووسەرە ئافرەتێکی ڕۆشنبیر بوو و زانیارییەکی زۆری لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی هەبووە.

سەرەڕای ئەوەی کە (جۆرج مێریدیس) (١٨٢٨- ١٩٠٩) و (تۆماس هاردی) (١٨٤٠- ١٩٢٨) زیاتر

بایەخیان بە شیعر دەدا وەک لە خەیاڵە چیرۆک، بەڵام هەردووکیان چەندین ڕۆمانی درێژیان نووسیوە، هەردووکیان ڕۆماننووسی فەلسەفی بوون، چونکە لە بەرهەمەکانیان چەندین بیروبۆچوونیان سەبارەت بە ژیانی خستۆتە ڕوو، بەڵام تەنیا جیاوازی لەنێوانیاندا ئەوەیە کە مێریدیس نووسەرێکی گەشبین بوو کەچی هاردی ڕەشبین بوو. هەر لەگەڵ ئەم نووسەرە دەبێ باسی (ڕۆبەرتلویس ستیڤنسز) (١٨٥٠-١٨٩٤) بکەین کە هەرچەندە لە تەمەنی (٤٤) ساڵیدا مرد، بەڵام شوێن پەنجەی خۆی بەجێ هێشت بەهۆی خۆش گێڕانەوە، شێوازی سەرنج ڕاکێش لە بەرهەمەکانیدا.

فراوان بوونی ئاسۆ

پێش ئەوەی بچینە سەر ڕۆمانوسانی قۆناغی سێیەم دەبێ کەمێک بوەستین لە ماوەی نێوان قۆناغی دووەم و سێیەم واتە لە (١٨٩٠- ١٩٥٠). هەر لە ١٨٩٠-ەوە پەخشانە ڕۆمانی ئینگلیزی دەستی کرد بە برینی ئاسۆیەکی دوورتر لەوەی پێشوو. پێش ئەو مێژووە هەر لە ڕیچاردسۆن تاکو هاردی نزیکەی هەموو ڕۆمانەکان دیمەنەکانیان لە ناو ئینگلتەرە بوو تەنیا چەند بەشێکی لێرە و لەوێ نەبێت، بەڵام ئێستا ئاسۆی دیمەنەکانی ڕۆمان زۆر فراوانتر بووە. (لویس ستیڤنسن) بە چیرۆکەکانی سەبارەت بە (دەریاکانی باشوور) دەستی پێکرد. پاشان (ڕودیارد کیپلینگ (١٨٦٥- ١٩٣٦) کە لە هیندستان هاتبوو، (دەبلیو ئێچ هەدسۆن) (١٨٤١- ١٩٢٢) لە ئەمەریکای باشوور، هەروەها (جۆزیف کۆنراد) (١٨٥٢- ١٩٢٤) لەسەفەرەکانی بۆ شوێنی جیاجیاکانی جیهان. کۆنراد بە ڕەگەز پۆڵەندی بوو دواتر بوو بەکابتنی دەریاوانی ئینگلیزی، هەرچەندە تەنیا بە چیرۆک خوان دادەنرێت، چونکە لە بەرهەمەکانیدا باسی پاپۆڕ و دەریاوانی لە شوێنی جیاجیا دەکات، بەڵام کۆنراد ڕۆماننووسە و لە بەرهەمەکانیدا بە قووڵی دیراسەی کێشەکان دەکات و باسی هەڵسوکەوتی ئادەمیزاد لە حاڵەتی جیاجیا و ژیان و چارەنووسی ئادەمیزاد دەکات، لەبەر ئەوەی کۆنراد بەشێوەیەکی ڕەمزی باسی ئەو بیرۆکانە دەکات بۆیە کاتی خوێندنەوەی بەرهەمەکانی خوێنەر دەبێ ئاگای لە مانای قووڵی قسەکان بێت نەک مانای ڕوخساری قسەکانی.

ڕۆماننووسە کۆمەڵایەتییەکان

لە سەرەتای قۆناغی سێیەمدا سێ ڕۆماننووسی سەرکەوتوو دەرکەوتن کە دەتوانین بە «ڕۆماننووسە کۆمەڵایەتییەکان» ناویان ببەین، لێرەشدا مەبەستمان ئەوەیە کە هەرسێکیان لە نووسینەکانیاندا باسی بوار و لایەنە جیاجیاکانی کۆمەڵیان کردووە وەک (ڕێکخستن، بیروبۆچوون، بەها و ڕوخسار). ئەوانەش ڕۆماننووسەکانن (ئێچ. جی. وێلز) (١٨٦٦- ١٩٤٦) و (ئارنۆلد بینێت) (١٨٦٧- ١٩٣١) و (جۆن گالسۆرتی) (١٨٦٧- ١٩٣١) کە نە وەک مرۆڤ نە وەک نووسەر لە یەک ناچن، بەڵام لە خەیاڵە چیرۆکدا هەرسێکیان بنچینەیەکی کۆمەڵایەتی هاوبەشیان هەیە. (وێلز) کە لە هەموویان ژیرتر بوو هیچ کاتێ خۆی بە ئەدیب و نووسەر دانەدەنا ئەوەشی دووپات دەکردەوە کە ڕۆمان بەکاردێنێ بۆ ڕەخنەگرتن لە کۆمەڵ، بەڵام بلیمەتی لە خوڵقاندنی کەسێتی و دیمەنی زاڵ بوونی بەسەر لایەنی کۆمەڵایەتی هەروەک لە شاکارەکانی وەک (مستەر پۆڵی) و (تۆنۆ بونگەی) بەرچاو دەکەوێ. هەرچەندە خەیاڵە چیرۆکەکانی (ئارنۆلد بینێت) هەمەچەشنن، بەڵام چاکترینیان ئەوانەن کە تێیدا تۆمارێکی ڕاستەقینەی ئەو کۆمەڵگەیە پیشان دەدات کە ماوەی منداڵی تێدا بەسەر بردووە. لەبەرهەمەکانی بینێت جوانی و ساکاری و ڕیالیزم بەدی دەکرێ کە لە فەڕەنسییەکانی وەرگرتووە ئەو ماوەیەی کە لەوێ ژیاوە. شاکاری (بینێت) ڕۆمانێکە بەناوی (بەسەرهاتەکانی پیرە ژنەکان).

جۆن گالسۆرتی پێش جەنگی جیهانی یەکەم ناوبانگی پەیداکرد بەهۆی ئەو ڕۆمانانەی کە تێیاندا ڕەخنەی لە ئەندامانی چینی خاوەن موڵک دەگرت هەرچەندە خۆشی لەو چینە بوو. هەروەها بەهۆی شانۆگەرییە ڕیالیزمییەکانی بوو. هەر لە دوای چاپ کردنی ڕۆمانی (قارەمانیەتی فۆرسایت) لە بیستەکانی سەدەی نۆزدەیەم خوێنەری زۆر بوو، خەڵکی لەبەر ڕەخنەکانی لە چینی خۆی و هەست و سۆزی قووڵ وەک نوێنەری ڕۆمانی ئینگلیزی ئەوکاتە ناویان دەبرد، گالسۆرتی دوای (کیپلینگ) یەکەم نووسەرە لە بواری خەیاڵە چیرۆکدا خەڵاتی (نۆبل)ی پێ بەخشرا بێت.

هەرچەندە گالسۆرتی دوای جەنگ ناوی دەرکرد، بەڵام ئەو و وێلز و بینێت لە ڕاستیدا دەگەڕانەوە بۆ پێش ساڵی ١٩١٤ واتە پێش هەڵگیرسانی جەنگ. لێرەدا پێویستە ئەوەش لە یاد نەکەین کە جەنگ چوار ساڵی خایاند و نزیکەی ملیۆنێک گەنج تێیدا کوژراو بووە هۆی پەیداکردنی دڵتەنگییەکی زۆر لەنێو خەڵکی، لەبەر ئەوەی ئەم چوار ساڵە واتە (١٩١٤- ١٩١٨)

بەپچڕانێک لە مێژووی ڕۆمانی ئینگلیزی دادەنرێ لێرەدا هەڵوەستەیەک دەکەین و چاوێکی وردتر و فراوانتر بە نووسین و چاپ کردنی خەیاڵە چیرۆک دەخشێنین.

زۆر بوونی خوێنەری ڕۆمان

لە سەدەی نۆزدەیەمدا هەر ڕۆمانێک گرنگ بوایە ئەوا لە سێ بەرگ چاپ دەکرا و بەنرخێکی گران دەفرۆشرا بەم شێوەیە تەنیا چینی دەوڵەمەند دەیتوانی بیانکڕێت و بیانخوێنێتەوە، بەڵام دیکنز و تاکەری زۆربەی ڕۆمانەکانیان بەش بەش لە بڵاوکراوە و گۆڤارە مانگانەکان بڵاودەکردەوە. دواتر ڕۆمانی یەک بەرگی نرخ هەرزان هاتە کایەوە بۆ ئەوانەی بەشەمەندەفەر سەفەر دەکەن. لە نەوەدەکانی سەدەی نۆزدەیەمدا ڕۆمانە نوێیەکان لە یەک بەرگ چاپ دەکران و بە نرخێکی هەرزان دەفرۆشران. لەو کاتەدا خەڵکی کەم دەرامەتیش دەیتوانی ڕۆمان بکڕێت و بیانخوێنێتەوە.

خوێنەری ئەو سەردەمە بایەخیان بەو چیرۆک و بەسەرهاتانە دەدا کەفەکاهەتی و تاوان و ئاشکرا کردنی تاوانی تێدا بوو بۆ نموونە (چیرۆکەکانی شارلۆک هۆلمز) کە یەکێک بوو لە شاکارەکانی (کۆنانی دۆلی) (١٨٥٩- ١٩٣٠).

لە ساڵی ١٩١٤ بەرهەمی خەیاڵە چیرۆک لە ڕادەبەدەر زۆر بوو لە لەندەن. چەندین نووسەری نوێ سەریان هەڵدا وەک (ماودیس هۆلیت) (١٨٦١- ١٩٢٣) و (جۆرج مۆر) (١٨٥٢- ١٩٣٣) و (ولیەم دومۆرگان) (١٨٣٩- ١٩١٧). ماوەیەکی کەمیش پێش جەنگ چەندانی تری وەک (مەکەنزی) و (دۆلپۆل) سەریان هەڵدا، بەڵام هێشتا هەر ناوە مەزنەکانی (وێلز) و (بینێت) و (گلاسۆرتی) بوون.

ڕۆماننووسانی سەدەی بیستەم

جەنگ کۆتایی هات و لەگەڵ خۆی بایەخی ڕۆمانی کۆمەڵایەتی لەبیری ڕەخنەگرە ئەدەبییەکانی سڕیەوە و بایەخی بە جۆرێکی جیاواز لە ڕۆمان و ڕۆماننووسانی لەگەڵ خۆی هێنا. لەجیاتی ئەوەی لە دەرەوە سەیری ئەندامانی کۆمەڵگا بکەن، ئەو ڕۆماننووسە نوێیانە هەوڵیان دەدا سەیری ناخی کەسێتییەکان بکەن و وەسفی سایکۆلۆژیای کەسێتییەکان بکەن. بەم شێوەیە ڤێرجینیا وۆلف (١٨٨٢- ١٩٤١) یەکێکە لەو ڕۆماننووسە نوێیانە و ئافرەتێکی بلیمەت بووە، دەیتوانی بە ئاسانی ڕەخنە لە ڕۆماننووسانی تری وەک (بینێت) بگرێ بەوەی کە (بینێت) بایەخی بە لایەنەکانی دەرەوەی کەسێتییەکان داوە، بۆیە نەیتوانیوە هیچ وەهمێک سەبارەت بە ژیان بخاتە نێو ڕۆمانەکانی. لە لەندەن بەهۆی کاریگەری بزاڤە ئەدەبییەکانی ئەوروپا. ڕەخنەگر و نووسەران سووربوون لەسەر ئەوەی کە خەیاڵە چیرۆک بۆ ئەوەی جێی سەرنج و بەهاداربێت دەبێ تێیدا قووڵایی و بۆشاییەکانی کەسێتی بە ئاشکرا بەدی بکرێت. هەروەها تێیدا تەوژمێک لەبیر و سۆز و ڕەنگدانەوە پەردەی لەسەر هەڵبدرێتەوە، ئەگەر پێویست بوو ژمارەی کەسێتییەکانی کەمتر بکرێتەوە بە مەرجێ هەموو شتێک سەبارەت بە کەسێتییەکان بە خوێنەر بگوترێت.

یەکێک لە لێهاتوانی ئەم ڕێڕەوە بریتییە لە نووسەر جەیمس جۆیس (١٨٨٢- ١٩٤١) کە بلیمەتی و لێهاتوویی لە ڕۆمانی «ئۆلیسێس» بەزەقی دیارە، بەڵام جۆیس ناوبانگی وەک ڕۆماننووس تەواو دەرنەکردووە، بەڵکو وەک پەخشاننووس و شاعیر، لەگەڵ بوونی زانیارییەکی زۆر لەسەر زمان و هەندێ جاریش بە مامۆستای وشە ناوی دەبرێت.

هەرچەندە (ئی. ئێم فۆرستەر) پێش جەنگی جیهانی یەکەم زۆربەی ڕۆمانەکانی خۆی بە چاپ گەیاند، بەڵام شاکارەکەی کە ڕۆمانی (ڕێگایەک بەرەو هیندستان) تا ساڵانی بیستەکانی سەدەی بیستەم هەر چاپ نەکرا. فۆرستەر تەواو جیاوازە لە ڕۆماننووسە کۆمەڵایەتییەکان، بەرهەمەکانی وەسف کردنیان زەحمەتە، بەڵام چێژ لێوەرگرتنیان ئاسانە، بایەخدانی بە پێوەندی نێوان مرۆڤ و کۆمەڵ لە بەرهەمەکانی فۆرستەردا بە زەقی بەردیدە دەکەوێ. هەروەها فۆرستەر بەهۆی بیروبۆچوونەکانی خۆی ڕۆمانەکانی ڕەنگ دەکات و دەوڵەمەندیان دەکات و تێیاندا هەوڵی داوە ساتە گرنگەکانی ژیانی کەسێتییەکان بە خوێنەرانی ڕابگەیەنێ.

«ڤێرجینیا وۆلف، وەک لە سەرەوە ئاماژەی بۆ کرا، لەو بڕوایەدا بوو کە ڕۆمانی نوێ دەبێ ڕەنگدانەوەی ژیانی ناخی کەسێتییەکانی بێت، هەر بەهۆی ئەم بیروبۆچوونە چەند ئەزموونێکی زەحمەت و هەندێک سەرکەوتووی ئەنجامدا، بەڵام لە ڕۆمانی (بەرەو خانووە منارەدارەکە) و چەندانی تر ڤێرجینیا تەواو سەرکەوتوو بوو لە دروستکردنی خەیاڵە چیرۆکێکی تایبەت بە قووڵیی مرۆڤ و جوانییەکی سەیر و سەرسوڕهێنەر. ڤێرجینیا لە ڕۆمانەکانیدا ئەوەندە بایەخ بە ناخی کەسێتییەکان دەدا هەندێ جار کەسێتی خۆی و شوێن و کات زۆری نامێنێ لە ناوبچن، بۆیە بەرهەمەکانی زیاتر لە هی پەخشاننووس

و شاعیر دەچن وەک لە ڕۆماننووس.
گومان لەوەدانییە کە (دی. ئێچ. لۆرانس) (١٨٨٥- ١٩٣٥) بەتایبەتی لە بەرهەمە سەرەتاییەکانیدا ڕۆمانووسێکی تەواو بوو. لۆرانس، بە هەمان شێوەی (وۆلف) سەیری ناخی کەسێتییەکانی دەکرد، بەڵام جیا لە (وۆلف) ئەو مەبەستی ئاشکراکردنی ئەو هەستە نائاگایانە (uncorscious) بوو کە کاریگەری زۆریان لەسەر ژیانی کەسێتییەکان هەبوو، بە دڵنیاییەوە دەتوانین بڵێین لۆرانس بلیمەت بوو، بەرهەمەکانی ئەو ڕاستییە دەسەلمێنن. لۆرانس بایەخێکی تەواوی دەدا بە هەستەکان و سروشت و لێهاتوو بوو لە وەسف کردنیدا.
لە ساڵانی بیستەکانی سەدەی بیستەمیش هەندێ ڕۆماننووسی لاو سەریان هەڵدا وەک (ئەلدۆس هۆکسلی) (١٨٩٤- ١٩٦٣) کە لە ڕۆمانەکانیدا چەند بیروبۆچوونی فەلسەفی بەدی دەکران. هەروەها (ئیڤیلین واو) (١٩٠٣- ١٩٦٦) کە بە دوو بەرهەمی یەکەمی بەناوی (گەڕانەوە و کەوتن) ١٩٢٨ و (جەستە ئابڕووچووەکان) ١٩٣٠ ناوبانگی دەرکرد کە تێیاندا جۆرێکی تازەی لە فەکاهەت هێنایە بوون و هەرزوو لاسایی کرایەوە. (گراهام گرین) (١٩٠٤- ١٩٨٩) کە شاکارەکەی ڕۆمانێکە بەناوی (کرۆکی مەسەلەکە) ١٩٤٥ پێوەندی بە چاکە و خراپە هەیە و زۆر لە بەرهەمەکانی باسی تاوان و هەستی گوناهباری دەکەن. هەر لەو ماوەیەدا هەندێ ئافرەتە ڕۆماننووس بەرهەمەکانیان بە چاپ گەیەنرا وەک (ئەلیزابێت مۆونی) و (ڕۆزمۆند لیهمانی) و (ئایڤی بێزێت).

ڕۆماننووسانی هاوچەرخ

ئێمە ساڵی ١٩٣٠ جیادەکەینەوە لە قۆناغە گرنگەکانی ڕۆمانی ئینگلیزی. ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە هەر دوای ساڵی ١٩٣٠ ڕۆمانی ئینگلیزی پاشەکشەی کردبێ و بەرەو نەمان چووبێ، لە ساڵانی دوای ئەم مێژووە چەندان ڕۆماننووسی لێهاتوو سەریان هەڵدا وەک (جۆیس کاری) (١٨٨٨- ١٩٥٧) و (سی. پی. سنۆ) کە بەردەوام بەرهەمی چاکیان نووسیوە، بەڵام دەبێ ئەوەش بڵێین کە لە ساڵانی دوای ١٩٣٠ فۆرمی ڕۆمان بە شێوەیەکی گشتی بوو بە فۆرمێکی لاوەکی و نەخوێندنەوە و نەنووسینی ڕۆمان بایەخی زۆر پێ نەدەدرا. هەرچەندە نووسین و خوێندنەوە تاڕادەیەک لە دوای ئەم مێژووە بەسستی بەدی دەکرا، بەڵام فۆرمەکە خۆی گرنگی لە دەست دابوو ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵە هۆیەک لەوانە دوای جەنگی جیهانی دووەم چەندین دیکتاتۆر لە ئەوروپا پەیدا بوون و چەندین ڕووداوی سیاسی سەرنجڕاکێش هاتنەکایەوە. ئەمانە زیاتر سەرنجی خوێنەریان بۆ لای خۆیان کێش کرد بوو وەک لە خەیاڵە چیرۆک. بێگومان خەیاڵە چیرۆک لە کات و لە شوێنی ئاشتیدا لە لوتکەدایە.
خەیاڵە چیرۆکی ئینگلیزی دوای جەنگی جیهانی دووەمیش چەندین نووسەر و بەرهەمی بەرچاوی هەبوو (ئەنگەس ویلسن) و (ئاریس مۆردۆخ) و (ولیەم گۆلدینگ) و (پامپلا مانسفۆرد جۆنسۆن) و (ئەنتۆنی بۆرگیس) تەنیا هەندێکن لەوانە. نووسین هەر بەردەوام بوو، بەڵام خەیاڵە چیرۆکی هاوچەرخ لە ڕووی چەندایەتی و چۆنایەتی و تازەگەریبیدا جیاوازی هەبوو لەگەڵ ساڵانی نێو سێ قۆناغەکە. لەوانەیە هۆی سەرەکی ئەمەش بگەڕێتەوە بۆ گۆڕانی بیروبۆچوونی خوێنەر، چونکە ڕۆمان لە مەزنێتی و لووتکە نزیک دەکەوێتەوە کاتێ خوێنەر بە پەرۆشەوە دەیانخوێنێتەوە.
لە کۆتاییشدا دەبێ ئەوە لە یادنەکەین کە لە دەرەوەی ئینگلتەرە، بەڵام هەر لە چوارچێوەی مەملەکەتی یەکگرتووی بەریتانیا چەندین نووسەری بلیمەت و بەرهەمی چاک کەوتنە بەردیدی خوێنەر. لە کەنەدا چەندین ڕۆماننووس وەک (ئیف. پی. گروف) و (تۆماس ڕاداڵ) و (ڕۆبنسن داڤیس) پەیدابوون. نووسەرانی نیوزلەندی وەک (کاترین مانسفیلد) و (ڕۆبن هاید) و (جین ماندەر) بەناوبانگ بوون، بەڵام لێرەدا مەحاڵە بتوانین تەنانەت تیشکیش بخەینە سەر هەموو بەرهەم و ڕۆماننووسانی مەملەکەتی یەکگرتووی بەریتانیا.

سەرچاوە:

Adventures in English Literature, The English Nove/ J. B. Priestely (430- 436).

فاکتەکانی چیرۆک و ڕەوتی چیرۆکنووسی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا

عومەر محەمەدی
(شنۆ)

ئەرکی سەرشانی هەموو نووسەرێک ئەوەیە کە بەردەوام لە ڕاهێنان و هەوڵ و مەشق نەکەوێ بۆ پوخت کردنی هەموو ڕاو بۆچوون و خوو و ڕەوشتی دەبێ ئەوپەڕی توانای خۆی بخاتە گەڕ بۆ ئەوەی بە قۆناغێکی ناکامەوە نەبەسرێتەوە و بە ساوایی نەمینێتەوە..

ئەم وتەیەی جۆرج ئورول دەمانگەڕێنێتەوە بۆ ئەو مەبەستە کە دەگمەن نین ئەو هێز و توانایانەی کە دەتوانن لە ئەزموونەکانی خۆیاندا بەردەوام بن دەتوانن بە ناسینی دۆخەکان و لێک جیاکردنەوەیان لە کۆڵانی تەنگەبەری ئەو زەمەنەی کە تێیدا دەژین ڕەهەندێک بۆ شارستانییەتی جیهانی لە چیرۆکەکانیاندا دادرن سەرەڕای هێندێ گرفت و ئاستەنگ کە لەسەر ڕەوتی چیرۆکی کوردیدا هەن، زۆر لایەنی نەگەتیڤیشی تێدا دەبینرێ، کە هەم بە قەناعەتی خودباوەڕیمان دەگەیەنێ و هەم وامان لێدەکا خۆشبینانە لە داهاتووی چیرۆک بڕوانین.

کۆمەڵگای کوردی بەو هەموو دژواری و کۆنتراستێنانەی کە بەرەو ڕووی بۆتەوە.

نووسەر لەو دەرفەت و بوارانەی کە بۆی ڕەخساوە، توانیویەتی کەڵکی پێویست بۆ چیرۆک وەرگرێ، ویستوویەتی بە جۆرێ واقعیەتەکانی ژیان بگۆڕێ کە نە تەنیا شوێنەوارەکانی خۆ جێی لە بیر نەکا توانیویە خوێنەریش لەگەڵ خۆی ڕێک بخا.

لەم هەلومەرجەدا چیرۆکنووس جگە لە پاراستنی لایەنی هونەری چیرۆک و دیکۆمێنت کردنی ئەخلاق و ڕەوشی ژیانی کۆمەڵایەتیش لەنگەر ڕاگرتن لەنێو دۆخەکانی زەمانی و دیاردە چیرۆکیەکان بووە کە پێم وایە

ئەمە ئەزموونێکی زۆر باشە لە چیرۆکی کوردیدا. نووسەرێکی گەورەی وەک «جێن ئوستن» لەبەر هۆی بەرهەمەکەی نەبووە، بەڵکو توانیویە لەنێوان ڕوانینی بۆ ژیان و ئەو تەکنیکانەی کە بتوانێ شێوەی ڕوانینی لەسەر ژیان بخاتە ڕوو لە پارسەنگدانان بۆ تێگەیشتنی خۆیی کەڵکی وەرگرتووە.

بەکارهێنانی تەکنیک کە بتوانێ کەمایەتیەکانی کێشەی مرۆڤی ئەمرۆ لەناو چیرۆکدا تاوتوێ بکا، دیسپلین و داهێنانی چیرۆکنووسی پێویستە چیرۆکنووس بە کەڵک وەرگرتن لە فاکتەکانی وەک ڕاگواستنی زەمانی و مەنۆلۆگی ڕاستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ، گوزارەی ڕیوایەتی کورت و خێرا، فلاشباک و شەپۆلی زەین و... هەوڵ بۆ گەرانتی کردنی چیرۆک و نێزیک کردنەوەی لە نۆرمە پەسەند کراوەکانی جیهانی دەدا.

لەسەرجەم ئەو چیرۆکە کوردیانەی کە لە دەیەی حەفتادا نووسراون شێوازێکی هاوبەشیان تێدا دەبینرێ، ئەویش کارکردی زەینی و شیکاری دەروونی کەسایەتییەکانی ناو چیرۆکە.

ئێستا ئەو پرسیارە بەرەو ڕوویی چیرۆک دەبێتەوە کە کارکردی زەینی تا چ ڕادەیەک لەگەڵ کایە زمانیەکاندا، کاردانەوەی هەبوو؟ لەگەڵ چەمکدا چۆن مامەڵەی لەگەڵ کراوە؟

ڕەگەزی کایە زمانیەکان دەگەڕێتەوە بۆ دۆخەکانی کەونارا، ئەم بەشە لە میراتی کولتووری لەگەڵ ئوستوورە لە پێوەندیدایە «ماکس مولێر» دەڵێ: ئوستوورەکان لە کایە زمانیەکانەوە هاتوونەدی، ئەو لەسەر ئەو باوەڕەیە کە ئارباییەکان ئەوەی لە سروشتەوە وەریان دەگرت بە شێوازێکی مرۆڤ شوبهێنی و زمانێکی خوازەی ڕاڤەیان دەکرد، یانی لەجیاتی ئەوەی بڵێن شەو داهاتووە دەیانگوت، خواژن «سێلێنە» واتا مانگ بە ماچێکی «ئەندۆمیون» «خۆرئاوا» چاوی چووەتە خەو.

نماد و دیاردەکانی خەیاڵئامێز لە کایە زمانیەکانی ناو چیرۆکی کوردیدا جێگەی لێ ورد بوونەوەن با لەم دەقە وردبینەوە: «وڵات کپ و کڕە، مانگ بە ئاسمانەوە دەڵێی پیاوێکی پیرە وە خنکە خنک لە هەوراز سەر دەکەوێ، چاوی لە مانگ بڕیوە کچێکی خنجیلانەی تێدا دەڵێی لەگەڵ نەسرینی خوشکی سێوێکن و بە چەقۆ لەتت کردوونە».. خەیاڵ، ڕووداو نمادە سروشتییەکان، سێ خاڵی گرینگی ناو چیرۆکن کە باری عاتیفی چیرۆک بەهێز دەکەن بەو مەرجە هەم ڕووداو وێنا کرێ و هەم کارکردی زەینی تێدا بێ، بیرمەندانی دەروونناس لەسەر ئەم باوەڕەن کە وێنە گەلێ کە بتوانی عاتیفەی ئەزەلی بنوێنی کەرەسەیەکن بەهای جیهانی بە ئەدەبیات دەبەخشن «ییتس و یۆنگ»

چیرۆکی باش بەگشتی سێ خاڵی گرینگی لەخۆ گرتووە:

یەکەم: ستراتیژی تایبەت کە نووسەر دایدەڕێژێ و بەرەو نیازی خوێنەر دەچێتە پێش.

دووەم: بەکارهێنانی ئەو ستراتیژییە لە پەیکەرەی دەقدا.

سێیەم: وەڵامی خوێنەر.

لە خاڵی یەکەمدا ئەو چیرۆکانەی شێوازی ڕۆمانسیانەیان تێدا دیارە، ستراتیژی خوێنەر لە سەرەتاوە ڕوون و ئاشکرایە یانی شوێنی ڕووداو، زەمان، کەسایەتی و ئامادەسازی پراکتیزە بوونی خەیاڵ لە پلاتفۆرمی تایبەت بە خۆیدا گونجاوە، نووسەر لە چیرۆکەکەیدا، زانیاری لە مەڕ گرفت و کێشەی کۆمەڵ و مرۆڤ دەداتە دەست. چیرۆکەکانی عەتا نەهایی، ناسر وەحیدی، حوسێن شێربەگی و... لەم بەستێنەدا پۆلێن دەکرێن.

لە خاڵی دووەمدا بەکارهێنانی ستراتیژی لە پەیکەری دەقدا بە گۆڕانکاری خێرای زەمانی و نە ناسیاو کردنی کەسایەتی و گوزارەی کورت بۆ کەسایەتییە لاوەکییەکان و ڕاگرتنی زەمان و فلاشباگ بۆ کەسایەتی سەرەکی و پێک هێنانی گرێمانە و پرسیار و چاوەڕوانی بۆ کردەوەی کەسایەتییەکان بەرچاون. چیرۆکەکانی محەمەدی ڕەمەزانی- شا محەمەدی، بریا کاکەسووری و عەزیز مەحموودپوور و سەلاح نیساری و... لە ئەزموونگەرییەکانی ئەم بەستێنە دان.

سێیەمین خاڵی کە وەڵامی خوێنەر بۆ ستراتیژی نووسەر دیاری دەکا پێوەندی بەشێوازی چەمک و پێکهاتەی چیرۆکەوە هەیە، ئایا گرێمانەی خوێنەر لەناو دەقدا و بەر لەتەواوبوون دەشکێ؟ یان نووسەر هەتا کۆتایی چیرۆک چاوەڕوان دەمێنێتەوە بۆ وەڵامی

پرسیارەکەی یان لایەنی ڕوودا لە ستراتیژی دەقدا جۆرێکە کە خوێنەر بۆ هەمیشە هێندێک پرسیاری بۆ دەمێنێتەوە؟ لەم خاڵەدا وەڵامی خوێنەر لەگەڵ هەر کام لەم پرسیارانە بەپێی فاکتەکانی چیرۆک بەراورد دەکرێ.

لە بەرەو پێشچوونی ڕەوتی چیرۆکی کوردیدا هێندێ فاکتە هەن کە پێکهاتە و چەمکی تایبەت بە چیرۆک پێک دێنێ لە ڕووی ئەو تایبەتمەندییەشەوە ڕادەی نیاز و وەڵامی خوێنەر دیاری دەکرێ.

یەکێ لە فاکتە گرینگەکانی کە دەتوانێ خوێنەر بەخۆیەوە خەریک کا شێوە مامەڵەی چیرۆکنووس لەگەڵ کەسایەتییەکانە کە لەدوو خاڵدا شرۆڤە دەکرێ:

یەکەم: ڕووبەڕووبوونەوەی کەسایەتی لەگەڵ ڕووداو، لەم بەشەدا، کردەوەی کەسایەتی و ڕووداو پێک دێنێ... «کێردەکەم لە هەموویان پێ باشترە هەڵیدەگرم و لەسەر شادەمارەکەی مەچەکم ڕای دەگرم و برێک بیر دەکەمەوە و ئیتر گەڕانەوە بێ کەڵکە ژیانی پڕ لە ژان و دەرەتانی لێ بڕیوم تەنیا مردن دەتوانێ ڕزگارم کاو».

«بریا کاکە سووری، خۆر» ل٧٦

یان ڕەنگە دۆخێک گۆڕانکاری لە کەسایەتیدا پێک بێنێ واتا کەسایەتی وەک دۆخی پێشوو کە تێیدا دەژی و نەمێنێتەوە: زستان ڕاشکا بەهار گەیشتە جێ بارۆبنەی داخست... منیش لەژێر سێبەری پیرەدا بە ئارەقە و گەرمای لەشی ڕیشەم داکوتا پنجم دەرکرد، خۆمدا بەسەر چڵدا «خەو ڕاو، ناسر وەحیدی» ٥١.

لە زۆربەی چیرۆکە کوردییەکاندا کاردانەوەی هەردوو لایەنی کەسایەتی و دۆخ بەسەریەکەوە دیارە ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە چیرۆک ڕووحێکی زیندووی هەیە و ناتوانێ لە دۆخێکی وێستاو دابمێنێتەوە و دیاردەکانی بەردەوام لەناو کردەوە و گۆڕانکاریدا خۆیا دەکا.. «یادی دایکی دڵی پڕ کرد جارێکی تر لە ئاوێنەکەدا بە شوێنیا گەڕا. سەرپۆشەکەی دڕابوو.

– ئەبێ زیاتر بیپارێزم لە دوو سێ لاوە دڕاوە...

دایکی پێکەنی... کەنینێکی تاڵ... ئینجا فرمێسک هاتە نێو چاوی و پێی وت: زۆرت ئاگا لێی بێ... ئەمە یادگاری دایکمە.. لەسەرە مەرگا پێی داوم. ژیلا حوسێنی- سروەی ١٢٥- ١٢٦»ل٥٦.

لە خاڵی دووەمدا، کەسایەتییەکان وەک کەرەسەیەک دەکار دەکرێن کارکردیان بۆ پێک هێنانی تەرحی چیرۆکە. ئەو چیرۆکانەی کە لایەنی خەیاڵییان لە واقعییەتەکان تێدا کەمترە لەم بەشەدا دەگونجێن با سەرنج بدەینە دیالیکتیکی ئەم دەقە.. «گوتی لەو جیهانە جگە لە ڕەنگی ڕەش هیچ ڕەنگێک نەدەبوو. ئەگەریش ببوایە زەردی خۆڵەمێشی و شینی خۆڵەمێشی و سووری خۆڵەمێشی دەبوون».

گوتی «تۆ پیاوێکی نەخۆشی کە بەداخەوە توانای بیرکردنەوە و خەیاڵ پەردازیت زۆرە. تەنگانە- عەتا نەهایی» ل٧

لە سەرجەم هەموو بەرهەمی ساڵەکانی حەفتادا خاڵێکی گرینگ و هاوبەش دەبینرێ ئەویش کارکردی زەینی خوێنەر و ڕاڤەی دەروونی کەسایەتی چیرۆکە لێرەدا پرسیارێک دێتەگۆڕێ دەبێ هۆی چی بێ کە نووسەری چیرۆک بۆ داڕشتنی تەرحی بەرهەمەکەی بە دەروون گەرایی و خەیاڵەوە سەرقاڵ دەبێ؟

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەبێ بڵێین ئەوە شتێکی حاشا هەڵنەگرە کە لە دۆخێکی سانسۆردا، نووسەر دەخزێتە پاڵ خەیاڵ و خۆی بە ئوستوورەوە خەریک دەکا و لە نەگوتراوەکانی دەروون دەدوێ و لەلایەکی تریشەوە دەغدەغەی بەجیهانی بوونی چیرۆکی کوردی سەرنجی چیرۆکنووسانی ئێمە بۆ لای بەرهەمەکانی، کافکا، رابلە، جۆیز، مارکیز، پرۆست، فاکنەر و.. کە کار کردی هونەری و زەینی، چەند دەنگی و چەند جۆرەکیان تێدا گونجاوە، ڕادەکێشی.

تواندنەوەی هەوێن مایەکانی ڕۆمانتیکی لە نموونە گەلی خەیاڵدا (diphov) دەتوانێ چەمک بۆ ئەکتیڤکردنی زەین و ڕاڤەی پتر ئاڵوگۆڕ کا. مەنۆلۆگی کەسایەتی بۆ «مەسخ» و «ئێستەحاڵە» هێندێ لەم فاکتەرانەی ناو چیرۆکن کە باس بۆ توێژینەوەی زەین و دەروون شیکاری ئامادە دەکەن و لە زۆربەی کورتە چیرۆکەکانی فانتازی و خەیاڵئامێزدا، لایەنە پڕ کێشە و ئاڵۆزەکانی کە لە بێچم و قەوارەی کەسایەتییەکاندا دەبینرێ، بەشێکی زۆر لە گرفتی مرۆڤ دەگەڕێنێتەوە سەر کێشەی دەروونی و ناهۆمیدی و تێکشکان لە دووڕیانەی ئۆدیپی (oedipal)دا. لێرەوە نووسەر هەوڵ دەدا تا ڕادەیەک بتوانێ وەڵامی پێداویستەکانی بەردەنگی خۆی بداتەوە و ڕێگای چارەیەک بۆ گرفتەکانی

دەروونی بدۆزیتەوە.

هەربۆیەش لە ڕەهەندی خەیاڵەوە وێنە خەیاڵیەکان لە ناو دیاردە زمانییەکانی چیرۆکدا خۆیا دەکا کاتێک ڕەفتار لە نائاگاییەوە دیاری دەکرێ کە گوشار و کێشە نائاگایی، نائاگاییەکان دەڕژێنێتە ناو خەیاڵی ئاگایی مرۆڤ کاتێک لەنێوان ئاگایی و نائاگاییدا دیواری کۆسپ و پەرژین پێک بێ و هەوڵ بۆ تێک ڕماندنی ئەم دیوارە نەدرێ وزە و توانا سەرکوت کراوەکان ئازاد نەکرێن کەسایەتییە سەقەت نەگەتڤی پەیدا دەکا بەم پێیە گۆڕانکاری خێرای زەمانی، کەسایەتی چیرۆک، «ئێستە حاڵە» دەکا و لەوانەیە کەسایەتی «مەسخ»یشی بەدواوە بێ.

شێوازی خەتی و مەنۆلۆگ لەژێر کارتێکەری شەپۆلی زەیندا لە ڕیالیزم دوور دەکاتەوە و زەمان کارکردی بنەڕەتی لە دەست دەدا و چەمک تووشی دەرهەست بوونەوە دەبێتەوە زەمان لەنێوان ئەزەل و ئەبەددا ئازاد دەبێ بەتایبەتی ئەو کاتەی کێشەی مەرگ و ژیان لە ئارا دابێ و مرۆڤ لەگەڵ ڕووبەڕووبوونەوە لایەنە نەگەتیڤییەکان تووشی تەنگ و چەڵەمە دەبێ ئەو بەشە لە چەند دەقێکی چیرۆکی جێگەی لێ ورد بوونەوەیە:

دەقی یەکەم: «ڕۆژێک نامەیێکی سەیرم پێ گەیشت، نووسیبوویان نەنکت مردووە... کوڕە نەنکی چی؟ من قەت نەنکم نەبووە، ئێستا مردبێ.. کاغەزێکیان بە کچێک بۆ ناردم، کچە ڕووت و قووت بوو، دەتگوت قەت دانەپۆشراوە... کچە دەستی گرتم بردمیە سەر مەیتی نەنکم... چۆغەیێکی زەردی زۆر جوانی دەبەر دابوو.. سەیری ئەو تەرمە سەیرم دەکرد، نەنکم ببوو بە پیاو.. یان باشتر بڵێم هەر لە هەوەڵەوە پیاو بوو. «خۆر، سولەیمان عەبدولڕەحیمزادە»ل١١

دەقی دووەم:... چایچی وازی نەدەهێنا: «بۆ! کە ورچە سەما دەکا تۆ دەگری؟ خۆم چەن جار دیومە لۆتیش بۆی گیراومەتەوە (کابرا بە ئارامی هاتە قسە کردن) ئەوە دایکمە (چایچی داچڵەکی نیگای لە کابراوە بۆ ورچەکە لەوێشەوە بۆ کابرا گوێزایەوە حەقایەتێکی دوور و درێژە حەقایەتی هەزاران ساڵ لەمەوبەر..»

لەپیکانەی هەردوویی ئەم دەقەدا دوو شێوە پێناسە هەیە: یەکەم مەرامی ئیدیۆلۆژیکی، دووەم کێشەی دەروونی.

لە پێناسەی یەکەمی دەقدا نووسەر بە سەرنجدان لە ڕووداوەکانی دەوروبەری ژیانی، نرخ و بەهای پەیوەندییەکانی بنەماڵەی لەگەڵ دۆخ و کێشەی تاکە کەسێ لە کۆمەڵدا پێناسە دەکا. کوڕە نەنکی چی؟ «من قەت نەنکم نەبووە..»

لە پێناسەی دەقی دووەمی چیرۆکدا باس لە سەر خود ئاگا و ناخود ئاگای مرۆڤە، خودئاگا ئەو بەشە لە زەینییەتە کە مرۆڤ هوشیارانە زۆربەی کات تێدا دەژی لەودا، بیردەکاتەوە و هەست دەکا، شت وەردەگرێ و... ناخودئاگا بەشێکی تر لە زەینی مرۆڤە کە پانتاییەکی گەورەتر لە تایبەتمەندییەکانی دەروونی کەسێتی دەگرێتە خۆی، زۆربەی پێداویستییەکانی لەم بەشەدا جێگیر بوونە ڕاگواستنیان بۆ بەشی خودئاگا زۆر ئاستەمە، ئەزموونەکانی کە لەم بەشەدا بە خود ئاگا ناگەن ئەزموونێکن سازگاریان لەگەڵ گریمانەکانی ئێمە دانییە و نامراد و سەرکوتکراوە دەمێننەوە ئەم ناخودئاگایانە تەنیا لە ڕێگەی هیپنۆتیزم و خەیاڵەوە پێناسە دەکرێن.

دەتوانین ئەوەش بڵێین دەروونییەکانی «یان زۆر ناخودئاگا چەشنی سێبەریان وەهمێک سەیری دەکرێ کە بەشی تاریکی دەروونی مرۆڤ پێک دێنێ.

ناساندنی ئەو سێبەرە لە هێندێ ڕەوشی وەکو ئێنکارکردن» من قەت نەنکم نەبووە «یان لە ڕێگای تەماع و دەسەڵاتەوە دەردەکەوێ من دوونی میرم بووم و یەکێ لە براکانم دوونی داوود ئێمە لەسەر پیری و گەورەیی شەڕمان بوو، دایکمان کەوتە بەینمان، ئەرێ حەقایەتێکی دوور و درێژە ئێمە دایکمان مەسخ کرد و کردمان بە ورچ ئێستاش خۆت چاوت لێیە دایکم چۆن سەیرم دەکا؟ چاوت لێیە چۆن ئازارم دەدا «تەنگانە- عەتا نەهایی»ل٤٢

باس لەسەر ئەو لایەنی غەیرە ئەخلاقی چەواشە کردنی واقیعییەتەکان دەکا لەناو کەس و هەوای خەیاڵدا وەک «مەسخ و ئێستەحاڵە» کە لە پێوەندی لەگەڵ بوونەوەریان یان کەسێکی تر لە چیرۆکدا ڕاڤە دەکرێن فەرافکەنی بۆ سەر کۆمەڵ یان کەسانی ترە کە نووسەر هەوڵی بۆ دەدا و تاوتوێی دەکا.

«مەنۆلۆگ» بەرچاوترین خاڵی چیرۆکە بۆ وروژاندنی زەین جگە لەمە تایبەتمەندی ڕاوێژی زمانی یەکەم کەس لە چیرۆکدا ئەمەیە کە نووسەر بە هاسانی دەتوانێ لە دۆخ و

زەمەنی کەسایەتی بدوێ و ڕەوایەتی زەینی یەکەم کەس لە تەک خەتی کردن و یەک پارچەیی چیرۆک دەوری گرینگ دەگێڕێ و منی ڕاوی باش دەتوانێ سەرنجی خوێنەر ڕادەکێشی و باری عاتیفی چیرۆک بەهێزکا پرسیار و گومان بێنێتە دێ، خەیاڵ تاوتوێی کا و نەهێنیەکانی ناو تاریکی دەروونی شی کاتەوە.

«لەو وەختەوە خەوی سێبەری سپیم دیوە، سێبەرەکەی خۆم لێ بۆتە مۆتەکە، پێم وایە سێبەری من نییە ئەی بۆ وەک ئەو سێبەرە سپییە دەست ناکاتە ملم و گوێی بۆ قسەکانم ڕاناگرێ؟ دەڵێم نەکا ئەو چووبێ..؟ ئەگینا کابرایەکی نەدیو نەناس چووزانی؟ دەڵێم نەکا هەر ئەو باوکمی کوشتبێ؟

«خۆر- قادر هیدایەتی»ل٤٩

ئەرکی نووسەر تەنیا بەکارهێنانی تەکنیک نییە، بەڵکو ڕوانین لە بەهاکانی چیرۆکیش بۆ ئەو گرینگە، نووسەر دەتوانێ لە بەرهەم هێنان و گۆڕینی بەهاکاندا خوێنەر ئاگادار کاتەوە ئەرکی ڕۆشنبیری کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی نووسەریش هەر ئەوەیە نیتشێ دەڵێ: «بەهاکان بە ڕوانگەوە دەگۆڕێن» جا کە وایە پێک هێنانی ڕوانگەی نوێ دەتوانێ بەهاکان بنرخێنێ، خەڵکی جیاواز لە بارودۆخی کۆمەڵایەتی جیاوازدا کۆمەڵێ بەهای جیاوازیان هەیە، ئەگەر چیرۆکەکان دابڕانی زەمانیان تێدا بەدی دەکرێ و لە تەرح و فۆرمی نوێ پێک هاتووە دەیەوێ خۆی لە یەکدەستی بپارێزێ و کەمپی خوێنەرانی تایبەت بەخۆی تەرخان کا بە کورتی ئەڵتەرناتیڤەکردنی ئەندێشەی ناو چیرۆکی کوردی دڵی زیندوویی چیرۆکە بۆ داهاتوو لێ دەدا هەتا خۆی لە ئاستی چیرۆکی جیهانی ڕابێنێ، بەڵام پرسیارێک لە ڕەوتی چیرۆکی کوردیدا ئەمەیە کە چیرۆکەکان چۆن لەگەڵ نرخ و بەهاکاندا مامەڵەیان کردووە؟

لە وەڵامی ئەم پرسیارەدا دەتوانین بڵێین لە کوردستانی ئێمەدا چیرۆک پێوەندی بە دووخاڵی گرینگ هەیە: یەکەم، مەسەلەی سانسۆر و دووەم، داڕشتنی تەرح و فۆرم لە شێوازی سانسۆر یان خود سانسۆریدا بەرەو ڕووبوونەوەی سوننەت لەگەڵ گۆڕانکاری نوێی زەمانی و ئەزموونگەرییەکانی تەکنیکی و بەها تازەکانی جیهانی نووسەر تووشی قۆناخێکی حەساس و ئاستەم دەکا لە لایەک دەبینێ کە بەرهەمە گەورەکانی جیهانی لەگەڵ شارستانییەت و پیشەسازی لە دایک بووە لە لایەکی تریش کێشەی سیاسی و ئایین و بڕوا لە وڵاتانی دواکەوتوو ئێستاش لەسەر بیروباوەڕی نووسەر چاوەدێری دەکا لێرەدایە کە باس لە فەردانییەت و ڕۆحی سەر بە خۆ تەکنیک و تەرح و فۆرمی تایبەت بەخۆی دەخوازێ.

هەر بەو بیانووەش لە چیرۆکی ساڵەکانی هەفتادا تەکنیکێک بەناوی شەپۆلی زەین و گەڕانەوە بۆ ناخی مرۆڤ لە زۆربەی چیرۆکەکاندا دەبینرێ.

خەیاڵاوی بوونی چیرۆک ئەوە دەگەیەنێ کە لە فەردانییەت و خودی کەسدا وێنەی نمادین هەن کە لە لێکۆڵینەوەی مێژووییدا بەرەو ڕوویان دەبینەوە، ئەمەش ڕاست نوێنی خەیاڵە کە لەودا دیارە کە ئوستوورەییەکان تا کەی دەبن لە هەمان کاتیشدا ئامادەیی گشتییان هەیە ئەوە ئەمە دەسەلمێنی کە ڕەوانی مرۆڤ لەلایەک کە سێتی دەروونی فەردی و لەلایەکی تریشەوە گشتی و بەرهەستە لە چیرۆکی حەفتاکاندا هێندێک ئەزموونی تاڵ و تاسێنەر دەبینرێ کە دەرد و ڕەنجی مرۆڤی سەردەم دەگەیەنی لەم چیرۆکانەدا هەوڵ بۆ قەرەبوو کردنەوەی خەسارەکانی دەروون لە ئارادایە هەربۆیەش پەنا بردن بۆ جیهانی ئوستوورەیی شیتاڵکردنی نیازەکانی دەروونی تاقە ڕێی تاقیکردنەوەی ئەزموونەکانە.

«ئەرنێست کاسیرێر» دەڵێ جیهانی ئوستوورەیی جیهانێکی وێنەییە پڕە لە کردووە لە ڕێگا خەسڵەتە عاتیفی و دەروونییەکانەوە دەتوانێ هەست بە هێز و تواناکانی دەروونی بکەیت.

ئەگەر نووسەر لە ڕوانگەی نەگەتیڤییەکانەوە دەیەوێ ڕووداوەکان بخاتە ناو ڕەهەندەکانی غەیرە عەقڵانی بۆ مەبەستی چاک باوەڕی (meliorism) و ئامانجگەری تێدەکۆشی.

هەرچەندە لەم چیرۆکانەدا، گێڕانەوەی عەینی، پێک هێنانی تەرح و داڕشتنی کەسایەتی کۆنترۆڵی زەمان و دەروونشیکاری کەسایەتی چیرۆک وەک خاڵ گەلێکی پۆزیتیڤی چاوی لێدەکرێ، بەڵام ئاڵۆز کردنی چەمکی چیرۆک بە بیانووی تەرح و فۆرم کە خوێنەر سەری لێ بشێوێ و لەڕاڤەکردن بتۆرێ، ئەوە کەم ئەزموونی و تێنەگەیشتنی چیرۆکنووس لەمەڕ نرخ و بەهاکانی چیرۆک دەگەیەنێ، کارێکتەرەکانی چیرۆک لەناو بەهاکانی چیرۆکدا دەژین و و بەناو ئەزموونگەری چیرۆکنووسدا

تێدەپەڕن، گۆڕینی کەسایەتییەکانی واقیعی هەرچەندە لەناو خەیاڵیشدا پەروەردە بن، خوازیاری ناو ژیانی ڕاستین و لەناو بیری نووسەردا دەبینرێن و ئاڵۆزی چەمکی چیرۆک دەبێتە هۆی ئەمە کە کەسایەتییەکان مەزنتر لەوە کە هەن نەبینین.

نووسەر لە دەرەوەی کەسایەتییەکاندا ناژی، بەڵکو کەسایەتییەکان ژیانیان، بوونیان، کەسیەتیان ڕاستەوخۆ لە نووسەر قەرز دەکەن هەر وەک «گۆستاف فلۆبێر» گوتوویە «مەدام بوڤاری منم» لە کۆتایی ڕاقەی ئەم بەشەدا بەو ئاکامە دەگەین کە لە هێندێ دەقی چیرۆکیدا ڕۆحی خودسانسۆری بەسەر تەکنیکدا هێشتا هەر زاڵە، ئیزن بە گەشەی فەردانییەت و ڕۆحی سەربەخۆیی کەسایەتی چیرۆک نادەن، با لەم دەقەش وردبینەوە:

... «لیباسەکانم لەبەر خۆم داماڵی و لەنێو ئاوێنەکەدا ڕوانیم بە بەژن و باڵامدا، لەبەری پێ تا تەوقی سەرم، تا بەری پێم پێستێکی پەمەیی سفت و ناسک وەک پەڕی گوڵ. لەبەر شەرم چاوم دانەخست بروانمە پشتێند بەرەخوارم، بەڵام... ئاوڵکراس و کراسم لەبەر کرد، پشتێندم بەست. خۆر- ماپارە ئیبراهیمی. ل٤١

لەکۆتایی ئەم وتارەدا سەرەڕای خاڵە پۆزەتیڤییەکانی چیرۆکی ساڵانی حەفتاکان، هێندێ خاڵی کزیش دەبینرێ کە پێویستە بە کورتی ئاماژەیان پێ بکرێ:

١- زۆرێک لە میتۆدەکانی فەلسەفی و سایکۆلۆژی لە چەمک و تەکنیکدا پتر ڕێژەییە نەک داهێنەرانە.

٢- کەڵک وەرگرتن لە چەمکی تازە و تێست کردنی ئەزموونەکان بەردەوام نەبووە ئەو بەردەوام نەبوونە چیرۆک وەک پرۆسەیەکی ناتەواو دەهێڵێتەوە.

٣- هێندێک لە چیرۆکەکان کارکردی کاتیان لە دەست داوە و لە شوێن دابڕاون، چەمک تووشی دەرهەستێکی نائاسایی بووە و گەمەی تەقلید ئاستی خوێندنەوەی چیرۆکی دابەزاندووە.

٤- ڕەسەنایەتی و خۆجێی لە زۆربەی چیرۆکەکاندا ڕووکەش و کلێشەییە!

٥- ترس و گومان لە چیرۆکی کوردیدا بەرچاوە ئەوەش دەگەڕێتەوە سەر قۆناخی گواستنەوە لە سوننەتەوە بۆ نوێگەرایی، واتا دوودڵی لە سیستمی جیهانی و ڕووبەڕووبوونەوەی بابەتەکان لەگەڵ یەکتر کە دەبێتە پێک هێنانی گومانی نووسەر.

٦- لە ئاستی ڕەخنەدا چیرۆک نەکەوتووەتە بەر ڕەخنەی بەویژدانەوە و ڕەخنەگر بەشێوازێکی ئاکادیمی و کاربەری چیرۆکەکانی کوردی تاوتوێ نەکردووە واتا زۆربەی ڕەخنەکان لەسەر چیرۆک تیۆریزەن تا پراکتیزە. سەرەڕای هەموو ئەو گرێ و ئاستەنگانەی لەسەر ڕەوتی چیرۆکی کوردیدا هەیە، تەمەنی ساوای چیرۆکی کوردستانی ئێران بە خامەی ڕەنگینی چیرۆکنووسانی لاو خەریکی بە خۆداهاتنەوە و خۆڕانان لەگەڵ ڕەوتی جیهانی چیرۆکدایە، چیرۆکنووسانی لاو بە ئیرادەیەکی قایم و ورەیەکی نەسرەوتوو پێی نەنێتە قۆناخی تازە و هەوڵ بۆ پێشکەوتنی چیرۆک نەدا بە قەولی فرۆید «تەنیا لە ڕێگای بەربەرەکانییەوەیە، کە دەتوانێت بەسەر هێزی دەسەڵاتدار و تێک نەشکاوەکاندا سەرکەوتوو بێت و مانایەک لە ژیان و بوون بکەیتە دەسکەوت».

سەرچاوە:

- خۆر، گەلە چیرۆک- تاران- پەژووهەند ١٣٧٨.

- لە ستایشی ئەدەبدا، کۆمەڵێ وتار- و. شێرزاد حەسەن- چاپی ئاراس

- حەشری ڕەنگەکان، عەزیز مەحموود پوور- ناشر-عابد- تاران ١٣٨٠

- درسهایی درباره داستان نویسی- لئونارد بیشاپ ترجمه محسن سلیمانی- سازمان چاپ و انتشارات ١٣٧٤

- افسون و افسانەهای برونو بتلهایم- افسانه شریعت زاده- هرمس ١٣٨١

- نظریه ادبی و نقد عملی ترجمه دکتر جلال سخنور. سیما زمانی. پویندگان نور

- اسگورە ک.ک. روتون- ابولقاسم اسماعیل پور-مرکز ١٣٨١

- ساختار و تأویل متن-بابک احمدی- تهران، نشر مرکز ١٣٨٠

- سروە ژمارە ١٧٩ جۆزەردانی ١٣٨٠

- تەنگانە- عەتا نەهایی- تەورێز ١٣٧٤

- ڕۆژهەڵات ژمارە ١٥ و ١٦ خەرمانانی ١٣٨٣

- خەوە ڕاو- کۆمەڵە چیرۆک، ناسر وەحیدی، چهرە- تبریز ١٣٧٣

- خۆر گەلە چیرۆک- پژوهندە ١٣٧٨

سەمایا وێنەیێن هونەری د کەڤالێ رویسێ هەلبەستڤان شەهباز دا

ئازاد دارتاش
(ئاکرێ)

پەیڤەکا فەر

ب مەرەما خۆرتکرنا پرۆسیسا چاپ و بەلاڤکرنێ، ل سنۆرێ کارێ خوە، ئێکەتییا نڤیسکارێن کورد تایێ دهۆک ب پرۆژەیەک گرنگ رادبیت، ئەو ژی چاپکرنا پەرتووکێن هەلبەست و کورتە چیرۆک و رۆمان و ڤەکۆلینێن رەخنەیی.. هتد، و ئەو خالا ڤی پرۆژەی ژ کۆمێن پرۆژەیێن دەزگەهێن دن یێن چاپ و بەلاڤکرنی جۆدا دکەت ئەوە، کو ئێکەتییا نڤیسکارێن کورد تایی دهۆک ب تنی بەرهەم و بەرکارێن ئەندامێن خوە دگەهینتە چاپی، ل ڤیری ژی دەرگەهەک بەرین هەمبەر ئەندامێن خوە ڤەدکەت، داکو بکارن ب زویترین دەم و باشترین چاپ نڤیسینێن خوە بگەهینە چاپ و بەلاڤکرنی، پەرتووکا یێکان ل سالا (٢٠٠٤)ێ چاپبوویە، کو ڤەکولینەکا نڤیسکار د.فازل عومەرە ل ژێر ناڤی (نڤێژەک مەستانە ل دور گونبەدا جزیری) و هەتا نها زنجیرا ئەو کتێبێن چاپ بووین گەهایە (٦٤) پەرتووکان، و ل ڤان رۆژێن بۆری ب هەلکەفتنا سالڤەگەرا دامەزراندنا ئێکەتییا نڤیسکارێن کورد، تایێ ناڤبری ئێڤاریەک ئەدەبی سازکر، و تێدا هاتە ئاشکرا کرن کو دوازدە پەرتووک کو پێکهاتیبوون ژ دیوانێن هەلبەستێ و رۆمان و بەرهەمێن دی یێن ئەدەبی، و هەر دوێ ئێڤارێ دا، و داکو دیسان پرۆسیسا ڤەخویندنێ هێزدارتر ببیت، پەرتووکێن هان ل سەر بەرهەڤبوویان هاتنە بەلاڤ کرن، و ل ڤێرێ و داکو خویندەڤانێن گۆڤارا (رامان) ل سەر بەرهەمێن هان ئاگەهدار بن و هەر وەها دەنگێن شیعری و ئەدەبی یێن زارێ کرمانجی یا ژووری

بۆ خویندەڤانێن رامان پتر ئاشنا بکەین و پرەک خورتر دروست ببیت دنێڤبەرا زاراڤێن کوردی، دێ هەول دەین کو ل هەر هژمارەکی، خویندنەکی دنێڤ بەرهەمەکی دا بکەین.

* * *

(کەڤالەکی رویس) دیوانەکا شیعری یا هەلبەستڤان (شوکری شەهباز) ە، ژمارە (٤٧) ژ زنجیرا وەشانێن ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد لقی دهۆک وەرگرتیە، (کەڤالەکی رویس) دەه نموونێن شیعری یێن هەلبەستڤان شەهبازی ب خوڤە دگریت، کو ئەو ب خۆە دبێژیت : " ئەڤە دەه نموونێت شعرینە من هەلبژارتین ژ سەربۆرا خۆیا شیعری، هیڤییە ب دلی خویندەڤانێ شعرا کوردی بن " ل دەسپێکی من دڤێت بێژم کو ئەم دکارین ژ ڤی پەرتووکی را بێژین ئەلبوما هەلبەستێیا هەلبەستڤان شوکری شەهباز، چونکە نە ب تنێ خویندەڤان دی ل سەر کۆمەکا بن نەهاتی ژ رستە و وێنەیێن شعری هەلبیت، بەلکو پەرتووکا هان ب شیوازی ئەلبومی هاتیە چاپکرن، و تێدا هندەک مونتیڤ و پۆرترێت ب خامی هونەرمەند ستار عەلی هاتینە راکێشان دی بینیت و هەروەها بەرگەکی جوان و ب کەڤالەکی سەرنج راکێش و پڕ دەلالەت، ژلایی نەخشەساز (عوسام حەجی تاهر) ڤە ئەلبوما هان هاتیە رازاندن.

هەر چەندە هەلبەستڤان، دەنگەکی نوی نینە د قادا هەلبەستێ دا، و مە ئەڤە بۆ دەمی پتر ژ بیست سالایە، شەهباز ناسییە وەکو هەلبەستڤان، لێ وەکە پێدڤی نەهاتیە ناسین نەمازە ل دەڤەرێ و ب تایبەتی ل باژارێ دهۆک. دبیت گەلەک ئەگەر هەبن بو (نە) ڤێ بەلاڤبوونێ، لێ ب باوەڕا مە ئەڤە ڤەدگەڕێتەڤە ژبۆ هندەک ئەگەرێن دویر ژ ئەدەب و هەلبەستێ، مینا نەپشکدارییا وی د ڤیستەڤال و سمینارێن ئەدەبی و ئێڤارییێن شیعری، و مە چ جاران گوه لێ نەبوویە کو هەلبەستڤانی پشکداری د ڤان هەلکەفتان دا کر بیت نەمازە ل دەرڤەی پارێزگەها دهۆک. ئەڤە وێ چەندێ راناگەهینیت کو ئەو خوەدی دەنگ و فۆرمەک بلند نینە، بەروڤاژی ئەڤێ چەندێ خویندەڤانێ شارەزا و سەرهەل ل سەر هەلبەستا کوردی ئەوا ب زارێ کرمانجی یا ژووری دهێتە نڤیسین دکاریت ئەو هەلبەستا کوردی ئەوا ب خامێ شەهبازێ شاعر هاتیە نڤیسین، د نێڤا دەهان تێکستێن دن دا ڤاڤێربکەت، چونکە فۆرم و دارێژتن و وێنە یێن وی یێن شعری و جیهانبینییا وی جۆدایە دگەل هەڤکارێن وی، و ئەز وەکو یەک ژ خویندەڤانان دبێژم کو شەهباز خوەدی فۆرمێ خوە یێ تایبەتە و ب شارەزایی سەرەدەریێ دگەل تەڤ پێکهاتەیێن کارێ شعری دکەت، دگەل رستەیا هەلبەستێ و بکائینانا هێمایان دیسان دگەل وەرگری وەکە جەمسەرەکێ گرنگ د هەر کارەکی ئەدەبی دا. هندەک جاران دەما مرۆڤ هەلبەستێن وی دخوینیت هەست دکەت، نەمازە د دەستپێکا هەلبەستێ دا، کو شەهباز یێ تێکستا خوە ب زمانەکێ ئاسایی دنڤیسیت، یان کو ب شێوەیەکێ راستەوخوە هزرا خوە ئاراستە دکەت.

مرۆڤ هەست دکەت کو یێ گوهدێرییا سەرهاتیەکێ دکەت، یان ب زمانێ گوتاری تێکستا خوە دادرێژیت یان یێ پەسنەکێ دکەت، تێدا پتر ڤەگێڕان یا زالە. ئەز باوەڕم کو ئەو ژی مینا مە وێ هەستێ دکەت کو یێ ب فۆرمەک سڤک دنڤیسیت، لێ ئەو ب شارەزایی ب ڤی ئاوای دەست ب نڤیسینێ دکەت، وەها دبینم کو مەرەما وی د وێ گاڤێ دا ئەوە، کو خویندەڤانی بۆ پرۆسیسا وەرگرتنێ بەرهەڤبکەت، یان وی نەڤێت هەر ل دەستپێکێ خویندەڤان تووشی ڤەجنقینێ ببیت، بەلکو وەها ل وەرگری بکەت، کو ب تەڤ نەستێن خوە ڤە بەر ب تێکستێ ڤە بێت، لێ هەتا دویماهیکێ ب ڤێ رەنگێ تێکستا خوە دانارێژیت، بەلکو ژ نشکەکێ ڤە، یاخی دبیت ل سەر وی فۆرمێ سڤک، ڤارێبوونەکێ د رستەیێن خوەدا دروست دکەت، بەر ب شکاندنا زمانێ هان ڤە دچیت، تەڤ ئەو هزرێن دگاڤا پێکان دا دمێشکی گوهدێری یان خویندەڤانی دا بەرجەستە بووین تێنە

هەلوەشاندن، جیهانبینی و هزرێن مرۆڤێ بەر ب سەنتەک دی دبەت، کـو چو جـاران یا چاڤـەری نەبوو، ل ڤـێـرێ خویندەڤـان تووشی ڤـەجنقـینێ دبیت لێ دنێڤ ریتـوالێ تێکسـتێ داکو بەری یا هنگی ژلایی هەلبـەسـتڤـانی ڤـە کار بوو هاتیە کرن.

شوکری ب شارەزاییا خوە، دابڕینێ دنێڤبەرا زمـانێ ڤەگێڕاندنێ و زمانێ هەلبەستێ دا چێدکەت، ئەو ژێ پشتی کو مرۆڤی بەر ب تێکستا خوە دبەت، ل وی دەمی سەرسورمانەک ل جەم وەرگری دروست دبیت و تووشی ڤەجنقینێ دبیت و هندەک رەخنەگر ژێرا دبێژن، ڤەجنقینا وەرگرتنێ.

هەلبەستا دەهێ دڤێ کۆمێ دا، کو ب ناڤێ (رویدانێت فلمەکێ بێ سناریو) یە. ب ڤان رستەیان دەستپێدکەت:

ل سالا ١٩٨٣
کاتژمێر دووی پشتی نیڤا شەڤێ... ل بەغدا
ل بەرامبەر وەزارەتا ناڤخۆێ
پولیسا ئەز و برادەرەکی کەرکوکی داینە بەر قۆنتاخێن تڤەنگا
هزار و ئێک تف کرنە مە
چنکو ئەم سەرخوش ببوین و مە ستران ب کوردی د گوتن
ئەز و ئێکێ خەلکێ نەجەف و هەڤالەکی صۆمالی و
کچەکا بەربەر و برادەرەکی ئەرمەن
مە پیلان دانا...
فرۆکەکێ ژ فرۆکخانا بەغدا بڕەڤینینە تەلئەبیب
ل دووماهیک قوناغ ئەز نەوێرام
ئینا مەسەلە ژ بنی تێک چوو
...... ٦٠-٦١

هەر چەندە ئەڤ دەقە ژێ دکاریت هەمبێزا هژمارەک ڤەخویندنان بکەت، وەرگر دکاریت ل سەر کۆمەک ناڤا راوەستیت (بەغدا، تەلئەبیب، کەرکوک، صۆمالی، نەجەفی، کچکا بەربەری، برادەری ئەرمەن... هتد) و هەلبەت دی هەول دەت بزانیت ئەو چ پەیوەندییە، جە و مرۆڤێن هان بهەڤرا گرێددەت، هەروەها ل ڤێرێ پرسیارەک گرنگ د هشێ مرۆڤی دا جهگیر دبیت، بۆ ئەو وەکو مرۆڤەکی کورد ل دووماهیک قۆناغ نەوێرا؟ ڤێ چەندێ چ پەیوەندی هەیە ب دەروونێ مرۆڤەکی کورد ڤە؟ یان ئەو ل ڤێرێ ب تنێ نوینەراتییا خوە دکەت وەکە تاکە کەس، نەک وەک نەتەوە؟!

لێ وەکە دیار د رستەیێن هان دا، زمانێ ڤەگێڕانێ یێ زالە یان دەسپێک ڤەگێڕانا بویەرەکییە، لێ هەلبەستڤان یاخێ دبیت ل سەر وی شێوازی و خویندەڤانی رستە بۆ رستێ بەر ب رستەیێن هەلبەستێ دبەت، زمان بەر ب خەستبوونێڤە دچیت، هەتا کو مرۆڤی دئێخیتە هەمبەر چەند رستەیێن هەلبەستێ:

چاڤێت تە خۆشترین ژۆرە
بیرهاتنێت من تێدا د خەو دچن
ئەز هەست پێ دکەم
هەمی تشت ژ تە دەست پێ دکەن و
د ناڤ خولیدانکا جگارێت من ب دووماهیک تێن
٦٢...

د هەر رستەیەکێ دا ڤاریبوونەک هەیە، ئەو ژێ ب رێکا دروستکرنا پەیوەندیەکا نوی دنێڤبەرا هندەک پەیڤان دا، کو بەرییا هنگی مرۆڤی هزر ژێ نەدکر، کو دنێڤبەرا پەیڤێن هان دا دێ پەیوەندیەک دروست بیت. و ل پەی دیدا مە زمانێ هەلبەستێ ئەو زمانە ئەوی دکاریت هەر و هەر پەیوەندییێن نوی دنێڤبەر پەیڤان دا بەرجەستە بکەت. و هەر وەها بکاریت پەیڤی یان هێمایی ژ رامانێن وی یێن فەرهەنگی و دووبارەکری قورتال بکەت، بەر ب رامانەک نوی ببەت، یان کو هەلبەستڤان دوێ گاڤی دا دی یێ سەرکەفتی بیت دەما هێماییێن کەهی رامانەکا نوی ژێرا ببەخشیت:

چاڤێت تە خۆشترین ژۆرە

ئەگەر شوکری گوتبا (چاڤێت تە کانی نە، یان ژێ چاڤێت تە دەریایەکا پڕ نەهێنی نە... هتد) دا رستە یێن هان، یێن کەهی و دووبارە کری بن، یان دەما دبێژیت :

ئەز هەست پێ دکەم
هەمی تشت ژ تە دەست پێ دکەن و
دناڤ خولیدانکا جگارێت من ب دووماهیک تێن

رستەیا یێکی و دوویی، وەها دبینم کو رستەیێن کەهینە، و مە چەند جاران گوهـ لێ بوویە، لێ دەما تێتە

رستەیا سێیان، ڤارێبوونەک هونەری جهگیر دبیت، و کۆپلەیا هەلبەستێ بەر ب لوتکێڤە دبەت. چونکە ل ڤێرێ هەلبەستڤانی کار دنێڤ زمانی دا کریە، یان ئەگەر شوکری گوتبا (دناڤ چاڤێن من دا ب دووماهیک تێن) جارەکا دی دا رستەیەکا کەهی و چ وێنەیێن هەلبەستێ د هشێ خویندەڤانی دا دروست نەدبوون، لێ دەمـا ئەوی یاری ب پەیڤان کری، شیا خویندەڤانێ بێخیتە هەمبەر رستەیەکا هەلبەستێ، کو ئەو رستە بکاربت کۆمەک خویندنا هەمبێز بکەت و وێنەیەکی د هشێ وی دا گەلالە بکەت.

خـولیندانکا جگارا: ژ رامـانا وێ یا باو و ئاسـایی ڤالا دکەت، ل ڤێرێ خولیدانک، جەڤەنگ سازیەک نوی هەمبێز دکەت، وەکە هێمایەکێ نوی تێتە بکارئینان، وەها لێ دکەت کو پتر ژ چاڤان دەلالاتا بدەت، دکاربت هندەک ئامـاژە و ئیـحـائاتان د هشێ مـرۆڤێ دا بئەفـرینیت، ل بەر چاڤـێت من وەکـو خـویندەڤـان خولیدانک جوان بوو، نها دکارم دەما تەماشەی وی بکەم چێژەکا بێ سنوور ژێ وەربگرم. شەهبازی هەلبەستڤان شیایە تشتەکی کرێت ل بەر چاڤێن مە شیرین و جوان بکەت.

دبیت مـەبەسـتـا وی ئەو بیت، کـو ئەم هەمی بەر ب سوتنێڤە دچین، یان هەمی تشت بەر ب سوتنێڤە و ل دویڤ دا بەر ب سەبەتکا گلێشی و گیفانکان ڤە دچن، یان د هەلبەستێ دا کێرفا رەشبینییێ و جیهانبینییا وی دا هەر و هەر بەر ب بلند بوونێ ڤە دچیت.

لێ ئەم وەکـو خویندەڤان یێن نەچار نینە کـو ب هەمان مـەبەست پێگیـر ببین، ئەز بەروڤـاژی بەری خـوە ددەمێ دبینم کو دەما تێینە سوتن، دێ ژ گونەهان تافیل بین، هەر وەها دبیت مـەبەسـتـا وی ئەو بیت کـو چو هیـڤی و ئومێد دڤی (وەلاتێ پرکارەسات) دا بجه ناهێن، گشت جوانی بەر ب کرێتـبوونێ ڤـە دچن، یان بێـزار بوونە ل ژیانێ، لێ بەرامـبـەر ژی دێ کـارین ب خـویندنەک دن بخـوینین ئەو ژی هەمی تشت بەر ب پاکی و بژینیێ ڤـە دچن چونکە هەلبەستڤانی ڤالاتیەک ددەڤا خوە دا هێلایە ڤـەکـری داکـو ئەمـێن خـویندەڤـان ب خویندنێن خـوە پڕ بکەینەڤە.

هەروەها دەما مرۆڤ پتر ل سەر هەلبەستێن شەهبازی رادوەستیت، دێ هایداری دوودلییا هەلبەستڤانی بیت، دوودلیـیا هان ژی یا ئاڤاکـرییـە ل سـەر ڤـان بنەمـایان (نەبوونا باوەرییێ، ترس، گـومـان، رەش بینی، کـەرب، یاخی بوون ل سـەر هزرێن زال، پەیوەندییێن قـەیرانکی دنێڤبەرا وی و ئەوی دیدا).

د هەلبەستا وی یا یێکان (قنارە کرن) دا هاتیە:

دەما چاڤێت تە بووینە رۆژ
ئەز بوومە تیرۆژک
دەما سینگی تە بوویە دەریا
ئەز بوومە پێل
دەما کەزیێت تە درێژ بووین
بووینە وەریس
تە ئەز پێ قنارە کرم..
ل.٧

دیاردکـەت کـو پەیوەندییـا وی دگـەل ئەوی دی، پەیوەندیەک قـەیرانکیـیـە، ل دەسـتـپێکێ یێ پێگیـر و پابەند ب ئەوێ دیڤە، تا رادەیەکێ ئەوێ دی دبیتە نەژاد و ژێدەر و سـەنـتـەر و ئەو یێ رازییـە ببـیـتـە تا و دیڤەلانک، و ب ڤێ رازیبوونێ خوە د دەتە نیاسین وەکو پشکەک سروشتی و ئەکتیڤ د پرۆژەیێ ئەوێ دا، دەما گـوهرین د ئەوێ دی دا دروست دبن، ئەو ب شـێوەیەکێ مـیکانیـزمی ب گوهرینێن وی قـایل دبیت، ل ڤێـرێ ژی رەگەزێ سوزی یێ زالە ل سەر رەگەزێ عەقلی.

رۆژ	تیروژک	⟵
دەریا	پێل	⟵

لێ دەمـا لایەنێ دی، سـەردەست دبیت، یان دەمـا سەنتەر دەسهەلاتێ وەردگریت، پەیوەندیا وی دگەل ئەوێ دی دگەهیتە رادەیا ژناڤبرنێ.

کەزی	وەریس	قنارەکرن	⟵
جوانی	ئامرازێ چەوساندنێ	ژناڤبرن	⟵

ل پەی خـاندنا مـە (وەریس) وەکـە هێـمـایەکی بهێـز تێت و سـەرجەم پیـڤـەرێن سادە و جـوان و رند ئەوێن د جڤاکێن ساکاردا گەلالە نە تێک د دەت چونکە رەگەزێ بەرژەوەندییان د ڤێ قادێ دا، رۆلەک سەرەکی و کاریگەر دلەیزینیت و تەڤ پیڤەران جارەک دن ل سەر ستراکتورێ

پاراستنا بەرژەوەندییێن دەسهەلاتێ تێنە دارێشتن و تەڤ ڤەکۆلینێن دیرۆکێ وەها بو دچن کو بەندیخانە و قنارە دگەل دەستهەلاتێ پەیدابووینە و د دگەل وەرارا وی وەرار بخوڤە دیتییە. و ئەو پەیوەندییێن ل سەر رەگەزێ سوزێ ئاڤا دبن یان لسەر لوژیکا هان تێنە برێڤەبرن بەردەوام لایەنەک بچویک و کولەیە بۆلایەنێ دوویان، یان ژی پەیوەندیەک یێکسان دروست نابیت، و ژبەر ڤێ یێکێ ژی پەیوەندییێن ل سەر لوژیکا سوزدارییێ تێنە ئاڤاکرن هەمیشە د مەترسییێ دانە و دوودلیەک کوژەک دناخێ مرۆڤان د جڤاکێن هان دا دلەیزیت.

لەوما د کوپلەیا دووماهیکێ دا، پەیوەندییا هەلبەستڤانی بەر بوێرانبوونی ڤە دچیت کو شێوازەک دن بخو ڤەدگریت، ئەو ژ رەخنەگرتنا دەستهەلاتێیە.

ل ڤێرێ ژی هژمارەک پرسیارێن گرنگ د هشێ مرۆڤی دا تێنە ئاراندن، وەرگر دکەڤیتە هوندرێ دوو دلیەکا مەزن و ترسناک دا، پرانییا پرسیارێن هان ل دوور دەسهەلاتێ دزڤرن، چما دەسهەلات و هێز، رەوشت و پەیوەندییێن دنێڤ مرۆڤان دا، دنێڤ کۆمێن جڤاکی یێن جیاواز دا تێکددەن؟ چما دەسهەلات تا رادەیەکا مەزن ژ پەیڤا (نەء) و رەخنی دترسیت؟ چما قنارێ د فەرهەنگا دەسهەلات و کلتورێ مەدا، ئەڤ بەرهەڤبوونا خوە یا خۆرت و هێزدار هەیە؟

د هەلبەستا (رویدانێت فلمەکێ بێ سیناریودا)، شەهباز دبێژیت:

تو دزانی تێکهەلکرنا رەنگا
نە تشتەکێ ب ساناهییە و
تو رەش و سپی ب تنێ دبینی
لەومان... هەڤرکی دناڤبەرا من و تە دا بەردەوامە
لڤی وەلاتی پڕ کارەسات
ل٦٦

دیسان خویایە کو پەیوەندییێن د نێڤبەرا وی و ئەوی دا، پەیوەندیەک پڕ دوودلی و تنگژیە، هەتا وی ئاستی کو پەیوەندی یا هان کارتێکرنا خوە یا نێگتیڤ دکەتە سەر پەیوەندییێن وی ب جهی و دەمی و رۆژکارێ ڤە.

دوودلی و تنگژییا هان تەڤلیبوونا خوە هەیە و هەر دەم هەلبەستێن ڤێ کۆما هەلبەستێ دا.

هەلبەستڤان ئەوێ دی ب رەهایی و یێک لایەنی و سادەیی تاوانبار دکەت، ل پەی دیدا وی، ئەوێ دی نەشێت د جیهانەکا هەمەرەنگ دا بژیت، یان ژی قایل نابیت ب جڤاکەکێ هەمەرەنگ و هەمەدەنگ و پلورال، یان ژی یێ بوویە ئاستەنگ درێکا پێشڤەچوونا جڤاکێ و ئازادییا عەقلی دا:

سەری من یێ کریە چانتەکێ قفل کری و
ب دیوارێ ژیانێ ڤە یێ هەلاویستی
ئەزمانێ من یێ گرێدایە و
هەمی نهێنی ئەڤە ل دەڤ من
ل٦٥-٦٦

یان دەما دبێژیت :

ئەڤ بازێرە زیندانەکە و
ئەڤ ژورە سندریکا هزرێت منە
ل٥١

ل ڤێرێ (شوکری) یێ رەخنێ ل عەقلێ زال دگریت (نەبوونا ئازادیێ، داگیرکرنا عەقلی، نەبوونا زەلالی یێ) کو ئەڤە ژ ساخلەت و سیمایێن جڤاکێن رەها و گرتینە، لێ شەهباز ب هەمان لوژیک سەردەری یێ دگەل ئەوێ دی دکەت، کارەک رژد و عەقلانی ناکەت ژ بوێ هەلوەشاندنا ئەوێ لوژیکێ ئەوا هزرێن یێک لایەن پرۆژەکتی خوە یێ یەقینی ل سەر ئاڤا کری، لوژیکا هەبوونا هەڤرکییێن بەردەوام دنێڤبەرا دووانیێن ژ یێک جیاواز دا (لەوما هەڤرکی دنێڤ بەرا من و تە دا یا بەردەوامە) بەردەوامی یا هەڤرکییا کە واتە نەبوونا چ پرێن دایالوگ و دان و ستاندنێ، د فەرهەنگا مەدا هەڤرکی ب تنێ یێک رامان هەمبێز دکەت ئەو ژی: یێک ئەوێ دی ژ ناڤ ببەت، نەک یێک ئەوی دی بگەهینتە پەژراندنێ کو بکارن بهەڤرا پرۆژەیەک ڤەکری دارێژن کو گشت جیاوازی پێ بهێنە برێڤەبرن و هەردوو دانپێدانی بهەبوونا هەڤدوو بدەن و گرژی و قەیران دنێڤبەرا وان دا نەمینن و باوەری جهگیر ببیت، چونکە بنەمایێ هەر سەرەکی دئاڤاهییێ جڤاکێن پێشهەل دا باوەرییە.

ئەز هەست پێدکەم پولیسێت ڤی بازێری
یێ ل من دگەرێن
ل ٣٩

(ترس و نەبوونا باوەریێ) ژ پشت هەر پەیوەندیەکا قەیرانکی هەنە، ل پەی دیدا هەلبەستڤانی، دەسهەلات، داکو دەسهەلاتا خوە بپارێزیت یا ئامادەیە هەمی تشتێن جوان کرێت بکەت، مرۆڤێن بێ گونەهـ بکەتە قوربانی، ئەڤەژی ب درێژاهییا دیروکێ ییێک ژ ساخلەتێن دەسهەلاتێ بووینە، و هەتا ئەڤرۆ ژی ل رۆژهەلاتێ ژ ناڤبرنا ئەوی دی ییێ جیاواز رەوشتەک رەوا و سروشتییە ل جەم رەئیا گشتی بەربیا دەسهەلاتێ ژی:

ئەو زەلامی بەری دوو دەقیقا
ژ دەرمانخانێ ڤالیوم کرین
دناڤ کابینا تەلەفونی دا نڤستی و
بەری دوو دەقیقا ل ئیشکێ زڤری
ل کولانا بەرامبەر دێرێ هاتیە کوشتن
ئەدریسێ من ییێ د بەریکێ دا
ل۳۹

(ل کولانا بەرامبەر دێرێ هاتیە کوشتن) دڤێت بێژیت کو جهێن ئارام و تەنا دڤی وەلاتی دا نینە، دێر وەکو جهەکێ پیرۆز و د پلاتفۆرمێ خوەدا، داخوازا سینگ فرەهی و گیانێ لێبوورینێ دکەت، دێر ب خوە یا دمەترسیی دا مینا گشت کتێب و نڤیسین و دەنگێن داخوازا مرۆڤ دوستی و ب هەڤرا ژیانێ و تەبایێ دکەن.

(ئەدریسێ من ییێ د بەریکی دا) کە واتە پەیوەندیەک دنێڤبەرا وی و ئەوی (ل کولانا بەرامبەر دێرێ هاتیە کوشتن)دا هەیە، لڤێرێ ئەو دوو دلی و ترسا دهوندرێ ناخی هەلبەستڤانی دا هەی پتر خورت دبیت. تا دگەهیتە وی رادەی کو ئەو ژ رەنگێت جلگێت ل بەر خوەدا دترسیت. و گومانی ل هەر تشتەکی دکەت، (ژ مرۆڤێ روینشتی ب رەخ وی ڤە، ژ لڤینا دەستا). لێ پێدڤییە جارەک دن بهێتە گوتن کو شەهباز هەر چەندە ل سەر پرسگری و مژارێن گرنگ ییێن ڤەگرێدایێ ب پەیوەندی، و مرۆڤان و ئایندە و نها ڤە... هتد د پەیڤیت، و هنەک جاران زمانێ نڤیسنییێ نیزیک دبیت ژ زمانێ گوتارا راپورتێ، لێ د هەمان دەم دا ئەو زمان ب خوە ژی دکاریت خویندنێن سادە رەت بکەتەڤە، چونکە ب شارەزایی هاتینە نڤیسین و ئاراستە کرن، و هەر دنێڤ هەمان تێکست دا، دبینین کو خوە دویر دئێخیت ژ شەپولێن گوتارا راستەوخوە، بەر ب جەڤەنگ سازیێ ڤە دچیت، بەر بقوولاتییا ناخێ تاکە کەسی ڤە دچیت، ب شیوەیەکێ هونەری، بارێ دەروونییێ وان دخوینیت:

پیرەمێرێ هەیێ برێیت وی سیبەرێ
ل مژویلانکا دکەن
ب چاڤان د ئاخڤیت
پێنا ل سیتافکا خوە ددەت
هەکو لەشی خو ییێ بێزار دبینیت
دبوریا سوپێ را بەرێ خو ددەت
لێ بەر چاڤێت وی
هەیڤ شیشەکا شکەستە ل هنداڤ عەورا
ژوردا بەرێ خو ددەت
بلنداهی و لغاڤی دەڤێ وی
د کەڤنە بەر پێیا
ل۳۸

ل ڤێرێ دیار دبیت کو زمان نە ب تنێ ئامرازەکێ دەربرینێیە، بەلکو ب رێکا زمانی مرۆڤ دێ کاریت کەڤالەکێ جوان و قەشەنگ و پڕ رامان رازبنیت، برێکا رستەیا هەلبەستێ دێ کاریت دەربرینەکا هونەری و ستاتیکی ژ هەست و نەستێن خوە بکەت، ل پەی دیدا مە دڤان رستەیان دا، هەر پەیڤەک رەنگەکە و ب فرچێ هونەرمەندەکێ شارەزا تێکهەل بووینە، کو بلێدانا فرچێ دیاهیکێ، کەڤالەک جوان هاتیە بەرهەم ئینان، و ژلایێ ناڤەروکیڤە هەلبەستڤان دیار دکەت کو ئەم ییێن ل هەمبەر هندەک گوهرینا و ئەڤ گوهرینە دێ کارتێکرن و باندورا خوە کەن لسەر تەڤایا دید و بوچوون و نێرینێن مە.

هەر چەندە د هەلبەستێن شەهبازی دا، ڤان پەیڤان (وێسکی، جگارە، خولیدانک، مژ، شەڤ، خەیال، تاری، ئاڤابوون، سیتافک، شیشەیێن شکەستی، ڤالیوم، دویکەل، سەبەتکا گلێشی، لەشێن رویس، پیانو و تەمبوورێن وەستایی... هتد) تەڤلیبوونا خویا بەردەوام هەیە دنێڤ ئاڤاهیێ هەر دەهـ هەلبەستێن ڤێ کومێ دا، دبیت گەلەک جاران وەها بهێت گوتن کو پەیڤ و هێماییێن هان ریتوالەکێ ئاشوپگەری و بێهودەیی بەرجەستە دکەن، لێ ل پەی ڤەخویندنا مە، ل ڤێرێ یاخیبوون یا زالە ل سەر ئاشوپگەریی و ئاڤاکرن یا زالە لسەر بیهودەیی، ل ڤێرێ هەلبەستڤان ییێ ل دویڤ ئازادییا خوە دگەرێت و ئازادی ل جەم وی دبیتە مەرجەک

ژ مەرجێن تەنابوونێ، ب رامانا مرۆڤ و جڤاک تەنا و ئارام نابن ئەگەر ب ئازادی و بێ ترس و دوودلی بهەڤرا نەژین.

د هەلبەستا (مرن) دا هاتییە:

شەڤ لەشەکێ مراره د چاڤێت من دا
ل کوژیی هە
تیلەفزیونەکا ترنسستەر سوتی
ساکویەکێ خەمگین ب دیواریڤە یێ هەلاویستی
شیشەکا وێسکی یا ڤالاو
خولیدانکەکا تژی قویکێت جگارا و
چەند پەرکێت رۆژناما
با یاریا پی دکەت
.........٥٠-٥١

تەڤ پەیڤ د پەڤینەک دوومدار دانە، بهەڤرا تابلویەکا سوریالی دروست دکەن، هەلبەستڤان د حالەتێ دایەلوگەک مەنەلوگی و نێڤخوەیی دایە، داکو شەڤا مرار و تیلەفزیونا ترانسستەر سوتی و ساکویێ خەمگین و ژ کار کەفتی... هتد بپەیڤینیت، داکو نەرازیبوونا خوە ژ ڤێ بێرەنگیی بکەتە کارەک ژ بوی لڤاندنێ، داکو جارەک دن رۆژنامە بهێنە خویندن، خویندن ببیتە پروسیسەکا بەرهەمدار، داکو د نێڤبەرا وی جهی دا ئاشتبوونە ڤە ببیت، یان دەما د هەلبەستا (رویدانێت فلمەکێ بێ سناریو) دا دبێژیت:

شەڤ هندە د کورتن
مرۆڤ ناگەهیت تێر وێسکی یێ ڤەخوتن
.....٦١

د گەردونەکێ هەلبەستی دا، شەهباز سەرەدەریێ دگەل شەڤێ و جگارا و وێسکی یێ وەکو سوفیەک دکەت، وێسکی دبیتە ئامرازەک ژبوی پتر تێرامان و هوشمەندیێ، یا وی دڤێت بێژیت کو شەڤ هند دکورتن مرۆڤ ناگەهیت دگەل خوە بتنێ بمینیت و پتر تێرامانیێ بکەت، پتر چێژێ ژ بێدەنگیێ وەربگریت، خوەیایە دکەلتووریێ مەدا، شەڤ دەمێ بێدەنگی و تاریێ یە و دریتوالەکێ تاری و بێدەنگ مرۆڤ دێ کاریت هویرتر هزران بکەت. شەڤ ل جەم وی بەرجەستەکرنا هاڤیبوونێیە، لێ هاڤیبوونەکا بەرهەمدارە، هویر و هویر گوهدێریا دەنگێن ماندل کری دکەت، دگەل دەنگێن هان پەیمانەکێ دبەستیت، داکو ئەو دەرزا هەی د نێڤبەرا وان و جهی دا، دنێڤ بەرا وان دەمیدا، ب تشتێن جوان و دلڤەکەر مشت بکەنەڤە و ئێدی دگەل دەوروبەری خوە ئاشتبوونەڤەکا گشتی رابگەهینن و باوەریی دنێڤبەرا واندا ببیتە بناغەکێ موکم کو پەیوەندیێن نوی ل سەر بهێنە ئاڤا کرن، ئەم دبینین کو دتەڤ هەلبەستێن شەهبازی دا بانگەوازیەک وەها هەیە، لێ بانگەوازییا هان یا ڤەشارتییە، دنێڤبەرا رستان و ئەو رستەییێن ل پشت دا هەنە و هاتینە نخافتن. و ب ڤەشارتن و نخافتنا حەز و خواستان، قوولاتیەک ئیستاتیکی و راماندار ژێرا بەخش دکەت.

بتنێ مایە بێژم، ئەگەر مە بڤێت ل سەر دیاردێن نوی د هەلبەستا کوردی دا بنڤیسین، پێدڤییە ل سەر هەلبەستێن شوکری شەهبازی راوەستین، و مە د ڤەخویندنێن خوە دا دیت، کو وێنێ هەلبەستێ د هەر رستەیەکی دا سەربەخوە یا خوە هەیە، یان هەلبەست خوەدێ وێنەیەکێ سەنتەری نینە، چونکە د هەلبەستا کوردی دا یا زال ئەوە کو وێنەیەکی هەلبەستێ هەبیت ب درێژەهییا هەلبەستێ و تەڤ وێنە و رستەییێن دی ل دوور وی وێنەی دزڤرن، لێ دکارم بێژم کو شوکری هەولٚ دایە مرنا وێنێ سەنتەری ئاشکرا بکەت و ل جیاتی وی وێنەی، رستەیا هەلبەستێ دروست بکەت و ل پەی دیدا مە ئەڤە ژێ دیاردەک نوییە د هەلبەستا کوردی دا، نەمازە ئەو هەلبەستا ب زارێ کرمانجی یا ژووری دهێتە نڤیسین، و ئەز باوەرم کو ڤێ دیاردێ پێدڤییە پتر ل سەر باخڤین، چونکە هەبوونا وێنی سەنتەری و ڤەرەڤینا وی یا ڤەگرێدای و هەڤبەندە ب سیستەمێ هزرکرنێ ڤە.

مارس/ ٢٠٠٦

ئەزموونم لەنێوان ڕۆمان و شێوەکاریدا

لە ڕۆمانی «ئەژدەر»دا دەبێژم: «لە بنارەوە بڕوانیتە سەر کڵاوەی قەندیل؛ دیمەنێکی دڵدوێن و سامناکە. دەی: یەک، دوو، ئەکشن Action، چوویتە ناو چوارچێوەی کەڤاڵەکەو.. تاد»

نووسین وێناندنە، وێنەش ئەلفوبێیەکی ئەوتۆیە، کە بەزۆری لە زمانی دەگەین. «ئەوەتا.. چاوی ناخم ئاوێنەیەکی جیوەیی دەبینێ. زەردەپەڕی ئێوارەکە، قژی زێڕینی لەبەر شانە دەکا. ئاسمانی خۆڵەمێشی و.. دەریاچەی زیوین لە ژوان دان و.. ئێوارەکە، لە چاوی ناخمدا دەبێتە زەردێنەی هێک، جاران دایکم، لەناو کاسەیەکی لاجێوەردیدا هێلکەی بۆ دادەنام» ئاسۆ، پۆپەشمینێکی ڕەنگینی ڕاخراوی ناو ڕەشماڵی ڕەوەندان بوو.

پەڵەی پرتەقاڵی و گوڵگوون، دەزوولەی زیوین، ڕەشبەڵەک بوو، زەماوەندی ڕەنگ!! پیاح.. پیاح! وای لەو جوانییە، یان کە دێمە سەر ئەو لاوە دلێرەی، کە لە چوار ڕێیانی «ئەحمەد ئاغا»ی زێدم باوە گوڕگوڕدا؛ لە سێدارە درا: «پێڵاوە سەوزو زەردو سوورە «ADIDAS»ەکەی، دارماڵی خوێنی ئارگۆنی و گوڵهەناری بوو، پێڵاوەکەی «ڤانکۆخ»ی وەبیر هێنام و.. ئاواتم بۆ شێوەکارێکی بە جەرگ و کارامە خواست بۆ ئەوەی پێڵاوە بێنازەکانی بکردایەتە کەڤاڵێک.»

هێڵی چەماوە جوانترە لە هێڵی ڕاست و ئەویش جوانترە لە خاڵی ڕاوەستاو. بابەتەکە بە جموجووڵەوە پەیوەستە؛ چونکە جووڵانەوە، (زەمەن) و هەم «جوانی»یەو.. هێڵ، پێکهاتەی هەزاران خاڵەو.. ئێمەش لە شێوەی ئەو خاڵانە دەبزوێین.. ڕادەپەڕین و جوانی و ڕاستینە دەدەرێنین. جووڵانەوە، ئاوسبوونەو گۆڕان.. وەستانیش نەزۆکی و چەقبەستنە لە خاڵێکی گێلدا.

عەبدوڵڵا سەڕاج
(فیللاند)

وشە، نەفلچەی دیوارو.. نە زورناو.. نە کەوچکی ماستاوە. وشە، ڕەنگ و هێڵاندن و ڕامانە لە پەرستگەی جوانکاریدا. دەنووسم وەکو ئەوەی بۆ خۆم بنووسم و.. تۆش بڕەنگێنە، بهێڵێنە، چونکە جەستەی نووسین و ڕۆحی ئەفراندن، دەربڕین نییە و بەس؛ بەڵکو هزراندن و بیرکردنەوەشە. کەڤاڵ کێشانە بۆ ئیستێتیکای ڕەزمی حەرف و.. لەنجەی وشەو.. ڕیتم و زەماوەندی دەستەواژە و.. ئاهەنگی ڕستەکان. ملم بە ئەزموونەوە ناوە، هەرچەندەش چێژدار و دژواریشە. پێنووس، سەرکێشە. پەڕەمووچ ئەسپە کێوییەو.. بۆ هەر ڕاگوزەرێک ڕامنابێ.. نا.. نەزان دەگلێنێ و ناسواریش نوغرۆی خەرەند دەکا؛ چونکە سێ سووچکەی ڕەنگ و پەیڤ و هێڵ، هاوتەریبی: هەڵبژاردن و.. هەڵوێست و.. بڕیاردانە.

قەڵەم بنووسە، دەی، بەر لەوەی بخرێمە بەر خوێندن، خولیای نیگاراندن بووم و.. بەتەنیا قەڵەمە «قۆپی»ییەکەی باوکمم شک دەبرد، لە دەوم دەناو.. لەسەر کاغەزی شەکرە قەند پێچاندا، ڕەسمی سەیر و سەمەرەم دەکێشا: ئەستێرە، پەپوولە، کۆتر، گوڵ و پەڕەسێلکە و تاد. زمان و لێو و لیکاوم مۆر مۆر دەبوون.

باوکم هانی دەدام و دایکم تووڕە و تۆسن دەبوو، بەتایبەتی کە لە «خەنە»ی قژە سەریم دەدزی و دیوار و دەرگاکانم پێدەنەخشاند. تیتکە سەرمی دەڕنییەوە.. چش، خۆ خەنەبەندانی خۆم گێڕا بوو. قەڵس وبێزاریش دەبوو، کە دەیدی بە میزەکەشم، بەخۆ لەنگاندنەوە، بازنەو خەتخەتۆکی دەکەم. لە قوتابخانەی سەرەتاییدا قەڵەمی ڕەنگ و «مەلاخەنە»کەم ناسین و ئاژەڵ و مێوە و ئۆتۆمبیل و بووکم دروست دەکرد و لە قوڕە سەوزباوەکەشی شتی دیکەی وەکو کەوو بۆڵەترێ لە ناوەندی و ئامادەییدا پرۆفایلی «لەنین»م بە ئاوی پیاز دەکێشاو.. لەگەڵ «محمود العبيدي»ی مامۆستامدا و لە تەک (لیۆن)ی ئەرمەنیدا ڕوومان دەکردە «چوار باخ» و «کۆشکلی» و «قەڵا».

مامۆستام بەزەیت و هاوڕێیەکەم بە پاستیل و ڕەژوو، ئەز بە ڕەنگی ئاوی، شانە نشینەکانی قەڵا، تەکیەی تاڵەبانی و مینارە لارەکەی، باخچەی چوارباخ و گۆڕستانی شێمحێدین، شوێنەواری ئاسیاوە سوورکە، هێڵی شەمەندەر و گۆلاوەکان، کۆشکی قازی و تاڤگە و بنجە ژاڵە سپییەکان و کتێبخانەی گشتی و مەڕمەڕ و ستوونەکانی و زۆر دیمەنی دیکەمان دەکێشا. ئەوانە بوونە هەوێنی ئەزموونی چیرۆک و پاشان ڕۆمانەکانم. دووساڵ مامۆستای هونەر بووم لە ناوەندیی ئیمام قاسمدا. لەسەرەتای پەنجاکاندا، لە دەستی «ڕەشید نەجیب»ی موتەسەڕیفی ئەو سەردەمە، میدالی دووەمی زیوینم لەسەر پۆرترێتی «غاندی» وەرگرت، کە بە مەرەکەبی چینی کێشابووم. لە پاش دەیان ساڵ زانیم، کە ئەو زاتە یەکێک بووە لە سەر ئامەدانی نۆژەنکردنەوەی شیعری کوردی لە پاڵ «شێخ نووری شێخ سالح» و «گۆران»دا. بە کوردی چرپاندییە گوێم: «کوردی؟» سەری بەڵێنم بۆ ڕاوەشاند و ئافەرینی لێکردم.

لە سەرەتای ساڵانی پەنجاکاندا بە زمانی عارەبی نووسینی شێوەکاریم لە بڵاوکراوەی (بەندیوار)ی تاکە دواناوەندی شاری کەرکووکدا بڵاوکردۆتەوە و جێگری سەرۆکی هونەری بووم.

لە گۆڤاری (شەفەق)دا دوونووسینم هەیە بە عارەبی لەمەڕ هونەرەوە.

لە ماوەیەکی ناسۆری درێژ و پاندا لە نیگار دوور کەوتمەوە. جیهانی چیرۆک و ڕۆمان، ئامێزی دەهەندەییان بۆ واڵا کردم. پێنج کۆ چیرۆک، حەفت ڕۆمان و دوو کتێبی تیۆری لەمەڕ:

«با لە هونەر بگەین» لە ١٩٧٣- ١٩٧٤داو «بەرەو ئاستانەی ڕۆمان و گۆشەنیگاکانم» لە ساڵانی نەوەدەکاندا نووسیون. هێشتا چاویان نەپشکووتووە.

لە تارمایی ئاوارەییدا، زامی کۆنم کولایەوە و هەمدیسان پەنام بردەوە بەر ڕووگەی شێوەکاری و چوار پیشانگام سازاند.

ڕۆژنامەکانی فنلاندی وەک: ئامولێهتی Aamulehti و هێلسنکی سانومات Helsinki Sanumat و هێرڤانتا Hevanta بە چاکی هەڵیانسەنگاندن. ئەز، هەرگیز خۆم بە (ڕستام) نەزانیوە.

تەنیا کاتی بەتاڵی و دێوەزمەی غوربەتم پێتاراندووە. هەم فریشتە و وێستگەی پشوودان و ساباتی ڕۆحم بووە لە نێوان ژانگرتنی ڕۆمانەکانمدا و.. هیچی تر. خۆ ئەگەر بەلاتانەوە باش بێت، ئەوە دەبێتە مایەی کەیفسازی و هاندانم.

نووسین و شێوەکاری تەواوکەری یەکدینە و هەرگیز پایە و.. مایە و.. سایە بەرهەمی بەندەیان، لە هەردوو زمانەکەدا، ڕام نەکردووە، نا، هیچ پەرژێنێک بەدی ناکەم لەنێوان: پەیڤ و.. ڕەنگدا، لەنێوان: کەڤاڵ و.. ڕۆماندا، ئەز، ئەوەم کە دەمبینن و.. دەمخوێننەوە، چوون سۆلاڤێکی بەگوژم، چوون چاوی قرژنگ و لێچووی «زێ» و «خڕی خاسە» و «بەستۆڕە» و «سیروان» و «ئاوە سپی» و «تانجەرۆ» دەڕەوتێم..

ئەگەر «في البدء كان الكلمة» ئەز دەبێژم: بەر لەویش، جوانی و.. ڕەنگ و.. هێڵ هەبوونە، «کلۆد سیمۆن»ی ڕۆمانووسی فەرەنسی، خەڵاتی «نۆبل»ی لەسەر دەس لە ملکردنی ڕۆمان و شێوەکاری وەرگرت؛ کەچی لەلای ئێمەدا، لەم بارەوە، ڕەخنە گاگۆڵە دەکات. ئۆباڵی لە ئەستۆی کێدایە؟

«دزی» یان «دەقئاوێزانی»؟

زانا خەلیل
(ئەڵمانیا)

لە ٢٠٠٦/٣/٧دا، ڕۆمانـنووسی بەناوبانگی ئەمەریکی و نووسەری ڕۆمانی «شفرەی داڤنشی- دان براون» بە سکاڵانامەیەکی هەردوو مێژوونووسی ئینگلیزی «ریچارد لی و مایکل بایکینت» درایەوە دادگا، بە تۆمەتی دزینی چەند بەشێکی هەردوو کتێبی «جامی پیرۆز و خوێنی پیرۆز».

دیارە کە «دزی» لە تێکستی ئەدەبیدا لە هەموو دنیادا لە مێژە مشتومڕ و دیالۆگ و شەڕی لەسەر دەکرێ، بێگومان ئەدەبی کوردی و تێکستی کوردیش لەو حاڵەتە دابڕاو نییە، بە دەیان جار لێرە و لەوێ کەسانێکی داهێنەر و خوێنەری جددی ئەو تۆمەتەیان دراوەتە پاڵ، کە پێم وایە لێرەدا پێویست بە نموونە هێنانەوەیان ناکات.

من دەمەوێ بەر لەوەی لەو نووسینەدا باس لە مەبەستی سەرەکیم بکەم، هەوڵی ئەوە بدەم پێناسەیەکی ئیندیڤدوێلانەی خۆم بکەم بۆ دەقنووسی جددی و نووسین لە چەند ڕوویەکەوە.

تێکست نووسی داهێنەر کێیە؟

کەسێکی دانەبڕاوە لە هەموو ئەو شتانەی کە لە دەوروبەریدا ڕوودەدەن، دەخوێنێتەوە و دەخوێنێتەوە و دەخوێنێتەوە، تا ئاستێ کە هەموو ئەو شتە جوانانەی لەگەڵ ڕۆحیدا یەکانگیر دەبن، لەنێو یادگەی خۆیدا دەیتوێنێتەوە، جا ئەوە بە ئاگایی بێ یان لە نائاگاییەوە.. زاکیرەی داهێنەر مەملەکەتێکی ئیستێتیکی بێ ئاسمان و سنوور و یاسا و خودایە، بەبێ جیاوازی ناسیونالیزمی و ئایینی و ئایدیۆلۆژی و..تاد ڕێگا بە هەموو تێکستێکی جوانی گەردوونی دەدا کە بێ برس و بێ ترس ڕووی لێبکەن. کەواتە زاکیرەی کەسی داهێنەر،

مالّی هەموو ئەو تێکستانەیە کە ڕۆحی داهێنەرەکان تێیدا کۆدەبنەوە، بۆیە لە کاتی ئەفراندنی تێکستێکی داهێنەرانە بێ پرس لەنێو تێکستی «منی دەقنووس و خوێنەر» ڕەنگ دەدەنەوە.

ئەی تێکست نووس چ پێوەندییەکی بە دەقئاوێزانیدا هەیە؟

دەقنووسین پرۆسەی ڕەنێوهانینی خوێندنەوەکانی ڕۆح و ئاوەز و هەستێکی ئیندیڤدویلانەیە. واتە: دەقنووس بەر لە هەر شتێ هەوڵدەدا ڕۆحی خۆی و هەموو ئەو دیاردە و ڕووداو و فەنتازیا و ڕوونەداو و خەون و خەم و بەدبەختی و بەختەوەریانە بنووسێتەوە کە پێوەندییان بە ڕۆحی منی دەقنووسەوە هەیە، کەوابێ کەسی تێکست نووس خۆی دەنووسێتەوە، خوێندنەوە و جیهانبینییەکانی خودی خۆی دەنووسێتەوە.

تێڕامان و کۆنستراتسیۆنی «منی دەقنووس» و نووسینەوەی جیهانبینییەکانی، دەکەوێتە نێو پرۆسەیەک پێی دەڵێن: «پرۆسەی نووسین».. بێگومان «تێکست نووس» کە لەنێو ئەو پرۆسە خولّقاندن و ئافەریدەکردنە کاردەکا، ئەوا «ئەو» لەنێو کۆمەڵێک لایەن و لەنێو کۆمەڵێک دنیای جیاجیادا ئیش دەکات.

ئەوکاتەی تۆ لەنێو پرۆسەی نووسین دای، کار لەنێو زاکیرە و ئێستا و فەنتازیا و خەون و داهاتوو و مۆرفۆلۆژیا و زمان بەگشتی و ئێستێتیک و هەموو شتەکانی تردا دەکەی. ئەو بەشە کارکردنەی نێو پرۆسەی نووسین کە پێوەندی بە یادگەوە هەیە، بەو تێکستە ئێستێتیکیانەش پەیوەستە بەوەی ڕۆژێ لە ڕۆژان بەشێکی یادگەی نووسەریان داگیرکردووە و چێژێکی هەمیشەییان پێی بەخشیوە، بۆیە هیچ «دەقنووسێکی خوێنەر» نییە لەو دنیایەدا کە لەنێو پرۆسەی تێکست نووسیندا تووشی دەقئاوێزانی و سوود وەرگرتن نەبێ «ئینجا زۆر یان کەم، ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆ، لە ئاگایی، یان بێئاگاییدا.»

هەموو دەقنووسێکی نەخوێندەواریش بەبێ ئاگایی تووشی حالّەتێک دێن، کە نازانن چییە و لە کوێ هاتووە، تەنیا ئەوە نەبێ کە خۆیان بە خۆرسکی دەنووسنەوە و ئەو خۆرسکییەش هەندێ جار تەواو لەگەڵ ڕەوتێکی فیکری و فەلسەفی و مەعریفی گەورەی داهێنەرانی دنیادا دەگونجێ.. ئەوان بەبێ ئاگایی کار لەنێو گوتراودا دەکەن، کەوابێ گەیشتینە ڕستەیەک کە دەڵێ:

«دەقی بێ دەقئاوێزانی لە وجوددا بوونی نییە، جا بە ئاگایی بێ، یان بە نائاگایی».. ئەو ڕستەیە دەکەمە دەستپێکێک بۆ چوونە ناو ئەو تێمەیەی کە لە سەرەتاوە دەمویست باسی بکەم، واتە دزی و دەقئاوێزانی لە ڕوانگەی من دوایەمین گوتاری دوو شاعیر و نووسەری کوردە.

گۆڤاری «ڕامان»ی پرۆفیشناڵ لە بواری ئەدەب و ڕۆشنبیری لە ژمارە (١٠٦)دا دوو گوتاری بڵاوکردۆتەوە کە دەکرێ بە ژمارەی بۆچوونی ترسناک و تایبەتی و پڕ لە بوێری دوو نووسەری کوردی ناوزەدی بکەین، دەکرێ بە بەشێک لە بۆچوونی ڕاستەقینەی ئەدەبی کوردی باسی لێوە بکەین..

گوتاری یەکەم «شاری مۆسیقارە سپییەکان و شالیسێک لە ئاگر»ی «هاشم سەڕاج» و هی دووەمیش «یەکەمین کتێبی خۆم چۆن نووسی و بڵاوکردەوە؟ «ماڵئاوا وڵاتەکەم»ی. د. فەرهاد پیربالّە.

لە بنەڕەتدا ئەو دوو وتارە بۆ مەبەستی جیاواز نووسراون، یەکەمیان خوێندنەوەیەکی قووڵی ئێستێتیکی ڕۆمانی «شاری مۆسیقارە سپییەکان»ی «بەختیار عەلی»ە و دووەمیشیان نووسینێکی بوێرانەی نوێیە، باس لە ئەزموونی خۆی و چۆنیەتی نووسین و بەرهەمهێنانی یەکەمین کتێبی خۆی دەکات، بەڵام ئەوەی لای من جێگای هەڵوەستە و ڕامان و لێ قووڵبوونەوە و سەرنجە ئەوەیە کە لە چەند پەرەگراف و ڕستەیەکی هەردوو گوتارەکەدا باس لە «دزی» و «دەقئاوێزانی» دەکرێ.

لەوەش سەیر و نامۆتر لە چەند ڕستەیەکی هەردوو گوتارەکەدا هێندە بە بوێری و لە خۆبوردییەوە بۆچوونی ترسناک و جێگای پرسیار و دیالۆگ لەسەر کردن دەدرێ کە من وەک خوێنەرێک تا ئێستا «بە گوێرەی چوارچێوەی خوێندنەوەکانی خۆم» بەو شێوەیە لەنێو ئەدەبی کوردیدا نەمدیوە!

هاشم سەڕاج لە گوتاری «شاری مۆسیقارە سپیەکان و شالیسێک لە ئاگر»دا دەڵێ: «بەر لەوەی ڕووە و جیهانی دەقئاوێزانی هەنگاو بهاوێژم حەزدەکەم لە تەهی دڵ و دەروونەوە ڕازێ بدرکێنم و بڵێم «سەرپاکی داهێنەرە وەهم و ئێستێتیک نووسەکانی سەر ڕووی ئەم سەرزەمینە -دزن-» ، بەڵام دزییەک تێکەڵ و ئاوێتە بە ئەڤین و نەشئە و جوانی، سۆفی و سەرمەستانی ئەهلی دڵ کە بەردەوام لە کونج و کولبە و خەلّوە و ژیاندا سەرقالّی ڕامان و موتالاّن، بەبێ ئەوەی ئاگایان لە خۆیان بێت ئیکسیری پاژ و ڕەحیقی مۆناد و نەشئە و ئیشراقییەکانی ئەوی دی دەدزن...تاد».

زەقکردن و ڕەونەقدانە وشەی (دزی) لێرەدا، هەوڵدانێکە بۆچوونە نێو جەوهەری تێمەیەکی تر کە پێی دەڵێن: دەقئاوێزانی.. کاک هاشم سەڕاج بۆ ئەوەی

سەرنجی وەرگرێک بە کێش بکا و ڕایکێشێتە نێو دنیای دەقئاوێزانی، وشەی دزی بە درەوشاوەیی نیشان داوە.. ئەگەر بە وردی لەو پەرەگرافەی سەرەوە ڕامێنین، دەبینین داهێنەرەکان دزن، نەک نووسەرێکی نەخوێندەوار. داهێنەر واتە: ڕۆحێکی بەهرەدار و کەسێکی خوێنەری بەردەوام.. واتە: کەسێکی بەهرەوەر و ڕۆشنبیرێکی گۆشەگیر و ئاگادار و دانەبڕاو، بۆ ئەوەی لە ڕێگای ئەو پەرەگرافە لە جۆری دزییەکە تێبگەین دەبێ هەمدیس نموونەکەی سەرەوە بهێنینەوە و بڵێین: «دزییەک ئاوێتە بە ئەڤین و نەشئە و جوانی» «سۆفی» «بەبێ ئەوەی ئاگای لەخۆی بێ» واتە: کەسێک یا ڕۆحێک کە دەرئەنجامی عیشق ئاوێتەی ڕۆحی ئەوی تر دەبێ، واتە عاشقێک کە ئاوێتەی ڕۆحی گەردوون دەبێ، دەبێتە بەشێک لە ڕۆحی جیهان و ڕۆحی جیهانیش دەبێت بە بەشێک لە ڕۆحی ئەو، لێرەدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە وشەی دزی لێرەدا ئەو سێ حەرفە نییە کە هەڵگری واتایەک بێ بە مانای «شت بردن لە یەکێکی تر بەناحەق»، بەڵکو وشەی دزی چەند مەدلوولێکی تری هەیە کە ئەوانیش بریتین لە، ئاوێتە بوون، ئەڤینی تۆ بۆ یەکێکی تر، لێک نزیکی ڕۆحی تۆ بە یەکێکی تر، هاوجیهانبینی، لێک نزیکی هزر و هاوشێوازی بۆ گوزارشت کردن و...تاد.

ئەگەر لەو پەرەگرافەدا هێشتا سەرقاڵی گەڕان بین، وشەیەکی تر دەبینینەوە کە هەمدیس چەمکی وشەی دزی بەتاڵ دەکات و دەیخاتە حاڵەتێکی تر کە ئەویش وشەی «بەبێ ئاگاییە». بۆچی بەبێ ئاگایی وشەی دزی وەردەچەرخێنێ بۆ دەقئاوێزانی؟ زۆرجار کە نووسین و پرۆسەی نووسین دەکەوێتە نێو حاڵەتێکی عەقڵانی ڕووت و خاڵی لە نائاگاییەوە، پرۆژە دۆستی و بەرنامەداڕێژی باڵادەست دەبن، خۆ لەو کاتەیش کە «تێکست نووسین» پشت بە پرۆگرام داڕێژییەکی عەقڵانی ڕووت دەبەستێ، سوود وەرگرتن لە تێکستانی تر شێوە و فۆرمێکی کۆپیکراو وەردەگرێ.. هەموو کۆپی کردنێکیش نووسینەوەی ڕۆحی خۆت نابێ، بەڵکو دەکەوێتە بۆتەی نووسینەوەی ڕۆحی یەکێکی تر و ئەوکاتە دەبێتە تێکستێکی دزراو، وشەی دزین لێرەدا دەگەڕێتەوە دۆخی ئاسایی خۆی و هەمان مەدلوولی ڕاستەقینەی خۆی دەدات.

کەوابێ دزین لە تێکستدا بریتییە لە کۆپی کردنی تێکستێکی تر، دەقئاوێزانیش واتە: سوود وەرگرتن لە تەواوی ئەو تێکستانەی کە لەگەڵ ڕۆحی تێکست نووسێک ئاوێتە دەبن و سەر لە نوێژەن داڕشتنەوەی بەشێوەیەک کە بۆن و تام و ڕەنگی ڕۆحی خۆی لێبێ..

د. فەرهاد پیرباڵ لە وتاری («یەکەمین کتێبی خۆم چۆن نووسی»)دا دەڵێ: من حەز دەکەم هەمیشە بە ڕاستگۆیی و شانازییەوە باسی دزییەکانی خۆم بکەم! بەڵێ من ئەمەی خۆمم لەوەی جەلیل ئەلقیسی دزیوە، بەڵام دە بڕۆن هەردووکیان بەراورد بکەن و بزانن عەرد و عاسمانیان فەرق نییە؟ بزانن ئەوەی من شیلاوی ڕۆحی خۆم و وێنەی دەقاودەقی چەهرەی من نییە؟»

لێرەدا هەمدیس وشەی (دزی) ئەو مانایە نادات کە ئێمە لەگەڵی گەورە بووینە و پێی ڕاهاتووین، لێرە مەدلوول و چەمکی ڕاستەقینەی وشەی دزی «سوود وەرگرتنە»..

بەبۆچوونی من دەبێ ئەو وشانە هەریەکە و پێناسی تایبەتی خۆی لە فەرهەنگی ئەدەبی کوردیدا بۆ بکرێ، بە گوێرەی ئەو پەرەگرافانەی سەرەوە، وشەی دزی لای سەڕاج بە مانای تێکەڵبوون و ئاوێتەبوون و تێکهەڵکێشی و دەقئاوێزانی دێت و لای د. فەرهادیش بە مانای سوود وەرگرتن دێ. من پێم وایە ئەگەر زۆر لەو وشانە وردبینەوە و پێناسەی خۆیان پێ بدەین کە لە ڕووی ئەدەبییەوە هەمان مانایان نییە، ڕەنگە دراوسێیەتییەکی باش لە نێوانی سوود وەرگرتن و دەقئاوێزانیدا هەبێ، بەڵام هەمان چەمکی تەواو وەک یەکیان نییە! بێگومان هەموو وشەکانی دزی و دەقئاوێزانی و سوود وەرگرتنیش کە تێکەڵ دەبن لەگەڵ یەکتری و جیاناکرێنەوە و هەمان چەمکیان هەیە، ئاوێتە بوونێکی ناڵۆژیکیە..

د. فەرهاد دەڵێ: «لە سەرەتای ئەو چیرۆکەدا من ڕاستەوخۆ، بەناوی یان لەسەر زمانی پاڵەوانە کوژراو-شەهیدەکەمەوە، قسە لەگەڵ خوێنەر دەکەم، بە بیرمە ئەم تەکنیکەشم لە چیرۆکێکی ئیدگار ئالان پۆوە دزیبوو».

پێم وایە لێرەدا وشەی «دزیبوو» مانای «سوود وەرگرتن»ە.. واتە: بۆ تەکنیکی ئەو چیرۆکەم سوودم لە تەکنیکی چیرۆکێکی ئیدگار ئالان پۆوە وەرگرتبوو..

لە کۆتاییدا من لەو نووسینە کورتەمدا سەبارەت بە تێمەیەکی وا قووڵ و پڕ لە کێشمە کێشم و دوور و درێژە مەبەستمە بە کورتی بڵێم: ئەو دوو نووسینەی بەڕێزان د. فەرهاد پیرباڵ و کاک هاشم سەڕاج سەرەتایەکی بەهێزن بۆ هێنانە کایەوەی دیالۆگێکی گەرم، سەبارەت بە تێمە گرانەکانی ئەدەب لەلایەک و هەوڵێکی جددی و بەهێز و بوێریشە لە نووسەرانمانەوە بۆ ئەوەی بۆچوونی تایبەتی خۆیان لە بوارەکانی ئەدەب هەبێ، چونکە من پێم وایە ئێمەیش دەبێ قسەمان هەبێ، نەک هەمیشە وەک «تووتییەک بە ناخۆشحاڵییەوە قسەی کەسانی تر دووبارە و سەدبارە بکەینەوە».

ئایدیۆلۆژی ئەدەبی مۆدێرن

گرنگی «رۆبێرت موزیل» لەوەدایە کە لە ئاماژە ناوەکییەکانی شێوازی کارەکەی بە تەواوەتی ئاگاداربوو. سەبارەت بە پاڵەوانەکەی خۆی «ئۆلێریش» گوتی: «ئەو ڕووبەڕووی هەڵبژاردنێکی سادەیە: یان هاوڕەنگی کۆمەڵ بێت (کاتێک لە ناوشاری ڕۆم هەروەک ڕۆمییەک هەڵسوکەوت بکە) یان تووشی تێکچوونی زەینی بێت». موزیل لێرەدا پرسی سەرەکی ئەدەبی مۆدێرن، خەسار ناسی دەروونی دەخاتە ڕوو.

سەرەتا ئەم بابەتە لە سەردەمی ناتورالیزمدا بەشێوەیەکی چڕوپڕ کەوتە بەرباس. زێتر لە پەنجا ساڵ بەر لە ئێستا «ئالفێرد کێر» ڕەخنەگری بەناوبانگی ئەدەبی شانۆیی بەرلین نووسی: «نەخۆشێتی بە دروستی، شیعری ناتورالیزمە. لە ژیانی ڕۆژانەی ئێمەدا چ شتێک شاعیرانەیە؟ تێکچوونی زەینی، ڕاکردن لە ڕەوتی ئاسایی ژیان کەمایەی بێزارییە. تەنیا لەم ڕێگەیەوە کە دەتوانین بە ڕاگرتنی فەزای ڕاستەقینە، کەسێتی بۆ سەر زەوی دانسقەتر ڕاگوێزین».

لێرەدا ئەم تێگەیشتنە جێی سەرنجە کە پێویستی نەخۆشێتی لە چۆنیەتی بێزاری کەری ژیانی نێو سیستەمی سەرمایەداری سەرچاوە دەگرێ. بڕوام وایە (دیسانەوە لەم خاڵە دەدوێین) کە لە نووسینی مۆدێرندا لە ناتورالیزمەوە بۆ مۆدێرنیزمەی) ئەمڕۆکەمان بەردەوامییەک هەیە، بەردەوامیەکی سنووردار، بەتایبەتی بە شێوازی بنەڕەتی ئایدیالۆژی. شتێک کە لەسەرەتاوە پێشبینی دەکرا کە کارەساتێک ئەگەری هەیە بقەومێ،

گیورگ لوکاچ
لە فارسییەوە: فەرەیدون بێوار

دوای ساڵی ١٩١٤ بەکارو پیشەی زەینی گشتگیر گەشەی سەند.

من پێموایە کە ڕۆڵی خەسارناسی دەروونی یەکێک بوو لە تایبەتمەندییە بنەڕەتییەکانی ئەو بەردەوامییە. لە هەر سەردەمێک- هاوشێوەی هەلومەرجی مێژوویی و کۆمەڵایەتی باو- خەسارناسی کۆمەڵایەتی، بەشێوەی جیاواز و نوێ بایەخ و ڕۆڵی هونەری پێدرا.

دەربڕینەکەی «کێر» لەسەر ئەو باوەڕەیە کە لە ناتورالیزمدا هۆگری بۆ خەسارناسی دەروونی لە پێویستی جوانی ناسانەوە سەرچاوە دەگرێ؛ ئەمە هەوڵێک بوو بۆ ڕاکردن لە بێزارییەکانی ژیانی سیستەمی سەرمایەداری زاڵ.

گوتەی موزیل ئەمە دەردەخات کە چەند ساڵ دواتر ناکۆکی بوو بە لایەنی ئەخلاقی. ڕاڕایی نەخۆشێتی ئیتر ڕۆڵە جوانکارییەکەی لە کیس دا، بوو بە ڕاستەقینە و گۆڕا بۆ نارەزایی ئەخلاقی دژی سیستەمی سەرمایەداری.

لەبەرهەمەکانی موزیل و زۆربەک لە نووسەرانی مۆدێرنیستدا خەسارناسی دەروونی بووە پەیامی کۆتایی هونەری ئەوان، بەڵام لە مەبەستی ئەواندا کێشەی زاتی دوو لانیە هەیە کە لە بنەمای ئایدیالۆژییەکەیەوە سەرچاوە دەگرێت. یەکەم، نەبوونی وەسفە نارەزاییەک کە لە ڕێگەی ئەم ڕاکردنەوە بە خەسارناسی دەروونی نیشان درا و بزاڤێکی ئەبستراکتە. ڕەتکردنەوەی واقیعییەت تێیدا گشتی و کورتە و خاوەنی هیچ ڕەخنەیەکی دیاریکراو نییە. پاشان ئەوەی کە ئەم بزاڤە لە ڕووی چارەنووسەوە بە ئاکامێک ناگات؛ هەنگاو نانێکە بەرەو هیچ شتێک. لەو ڕووەوە هەڵگرانی ئەو ئایدیالۆژییە لەو فکرەدا کە وەها نارەزاییەک دەیتوانی لە چوارچێوەی ئەدەبیاتدا بەسوودبێت بەهەڵەدا دەچن. لە هەر نارەزاییەکی دژی هەلومەرجی کۆمەڵایەتی تایبەت، ئەوە خودی هەلومەرجەکە دەبێ ببێتە بابەتی سەرەکی. نارەزایی بۆرژوازی دژی کۆمەڵگە فیودالی، نارەزایی پرۆلیتاری دژی کۆمەڵگەی سەرمایەداری، خاڵی دەسپێکی بزاڤی ئەوانی لە ڕەخنەگرتن لە سیستەمی کۆن داناو، لەو دوانەدا نارەزایی، سەروتر لە خواست و مەبەستەوەیە؛ واتا بنیاتنراو لەسەر مەبەستی کۆتایی دیاریکراو؛ واتا جێگیرکردنی سیستەمی نوێ، ئەگەرچی پێکهات و ناوەرۆکی ئەو سیستەمە نوێیە دیارینەکراو بوو، بەڵام دەخوازرا ناساندنی وردتری لەسەربکرێ.

جیاوازی نارەزایی نووسەرانی وەکو موزیل لەو ڕووەوە کە مەبەستی کۆتایی ئەوان (هەنگاونان بەرەو خەسارناسی دەروونی) ئابستراکە، شوێنگەی ئەوان (کۆمەڵگەی گەندەڵی سەردەمی ئێمە) بەناچاری سەرچاوەی سەرەکی هێزی ئەوانە. لەم ڕووەوە دوورخستنەوەی ڕاستەقینەی مۆدێرن (هەنگاونان بەرەو خەسارناسی دەروونی) لە بەرهەمەکانیاندا بەتەواویی زەینییە.

بەسەرنجدانی پێوەندی تاک بە ژینگەوە، ئەم ڕەوشە بێ ناوەرۆک و ڕەهەندە. ئەو کەمییە هێشتا زێتر بەهۆی مەبەستی کۆتاییەوە نەغرۆ دەبێت، چونکە نارەزایی بزاڤێکی بێ ناوەرۆکە و حاڵەتی بێزاری یان نارەحەتی یان ئارەزوویەک بەیان دەکات.

ناوەرۆکەکەی- یان باشتر نەبوونی ناوەرۆک- لەو هەقیقەتەوە سەرچاوە دەگرێت کە وەها بۆچوونێک لە ژیان ناتوانێت هەستی بەرامبەر بگەیەنێت.

ئەو نووسەرانەی کە لەو بڕوایەدان خەسارناسی دەروونی دڵنیاترین پەناگەیانە بەتەواوی لە هەڵەدا نین و ئەوکارە کامڵ کردنی ئایدیالۆژی دۆخی مێژوویی ئەوانە.

ئەو ئازاردانەی کە لەگەڵ نەخۆشی ناسییە تەنیا تایبەت نییە بە ئەدەبیات. دەروون شیکاری فرۆید دیارترین دەربڕی ئەوەیە.

توێژینەوەی دەروون شیکاری فرۆید لەگەڵ ئەدەبیاتی مۆدێرنیست جیاوازییەکی کەمی هەیە. خاڵی دەسپێکی فرۆید «ژیانی ڕۆژانە» بوو. ئەگەرچی ئەو ناچار بوو بە مەبەستی شرۆڤەی «هەڵەکان» و «خەیاڵاتی پووچ» ڕووبکاتە خەسارناسی دەروونی.

فرۆید لە وتاردانەکانیدا سەبارەت بە خۆڕاگری و سەرکوتکردنی مەیلی سێکسی دەڵێت: «هەروەک چۆن کە بە ئەندازەی کاریگەریی بە دواداچوونی هەلومەرجی ژانناسی پەی بە قووڵایی زەینی ڕێسادار دەبەین، هۆگری ئێمە بۆ دەروونناسی گشتی ڕەوشی نیشانە دەروونییەکان زیاد دەکات». فرۆید بڕوای وابوو کە کلیلی تێگەیشتنی کەسێتی ڕێساداری لە دەروونناسی تاکی نارێسادا بەدەست هێناوە. ئەو بۆچوونە هێشتاکە لە گرووپ ناسی«کێرێست چمێر»دا دیارترە کە پێی وابوو ڕێساکانی

دەروونی دەتوانن دەروونناسی ڕێسادار شی کاتەوە. تەنیا کاتێ کە دەروونناسی فرۆید لەگەڵ دەروونناسی «پاڤلۆف» (کە بە پشتیوانی «بوقرات» باوەڕی وابوو کە ڕێسا دەروونییەکان لادانە لە پێوودانگە کۆمەڵایەتییەکان) بەراورد بکەین هەقیقەتی بابەتەکەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە.

بە ڕاشکاوی، ئەم بابەتە سنووردار نییە بە مەسەلەی زانستی یان ئەدەبییەوە، بەڵکو مەسەلەیەکی ئایدیالۆژییە و لە بیر و باوەڕی جەزمی بووناسانانەی تەنیایی مرۆڤەوە سەرچاوە دەگرێت. ئەدەبی ڕیالیزم (کە دامەزراوە لەسەر چەمکی ئەرەستویی مرۆڤ وەکو ئاژەڵی کۆمەڵایەتییە) شیاوی ئەوەیە کە بۆ هەر قۆناغێکی نوێ لە گەشەی کۆمەڵگە پەرە بە گرووپ ناسی نوێ بدات. ئەم ئەدەبیاتە، دژەکانی ناو کۆمەڵگەو تاک لە بواری یەکێتی دیالیکتیکیدا بەدیار دەخات.

لێرەدا، تاکەکان خاوەنی خۆشی و شادی زۆر و باشەکانن لە چوارچێوەی گرووپ ناسی ڕێساداری کۆمەڵایەتیدا، لەوانە شکسپیر و بالزاک و ئەستاندال، چونکە لەمجۆرە ئەدەبەدا تاکی ئاسایی بەسادەییەوە ڕەنگدانەوەیەکی لاوازە لەو دژانەی کە هەمیشە لەناو تاک و کۆمەڵدا هەن؛ نامۆبوون، سەرچاوەکەی گۆڕانی شێوەی بارودۆخی کۆمەڵاتییە، دیارە کە نابێ خۆشییەکانی پاڵەوانە گەورەکان لەگەڵ «نامۆبوون» لە چەمکی دیالۆگێکدا تێکەڵ بکرێت.. کریس تی ئان بادن برۆک غەریبە، بەڵام لڤیدکرسن وەها نییە.

بوونناسی «کەوتنە ناو بوون»ی گرووپ ناسی ڕاستەقینە مەحاڵ دەکات. ئەمجۆرە بوونناسییە دامەزراوە لەسەر دوو جەمسەری ئەبستراکتی نێوان تاکی ئاسایی و حاڵەتی غەریبی. پێشتر زانیمان کە بۆچی ئەم دوو جەمسەرە کە لە ڕیالیزمی سوننەتیدا تێگەیشتنی ئێمە لە ڕێسا کۆمەڵایەتییەکان زیاد دەکات لە ئەدەبی نوێدا بەسەرنج ڕاکێشی نامۆ بوون حاڵی نەخۆشییەکە کۆتایی دێت.

نامۆبوونی ئێستا، دەبێتە تەواوکەرێکی پێویستی تاکی ئاسایی؛ و ئەم بە جەمسەربوونە، توانستی مرۆڤ شی دەکاتەوە.

چەمکی ناوەکی ئەو ئایدیالۆژیە لە یەکێکی تر لە دەربڕینەکانی موزیلدا دەردەکەوێ: «ئەگەر مرۆڤایەتی بەکۆمەڵ دەچووە ڕوئیاوە «موس براگر»یان لە ڕوئیادا دەبینی» لە بیرت بێ کە موس براگری بیر لاواز تووشی لادانی سێکسی و حاڵەتی مرۆڤکوژی بوو.

ئەو شتەی کە موزیل بە ئەندازەی پایەی ئایدیۆلۆژی گرووپ ناسی- هەنگاونان بەرەو نەخۆشێتی و هەروەها ناڕەزایی لە گەندەڵی کۆمەڵگە- ئەنجامی دا لەبەرهەمی نووسەرانی تری مۆدێرنیستدا بەشێوەی هەلومەرجی نەگۆڕانی مرۆڤ خۆ نیشان دەدا، ئەگەر پەیامەکەی موزیل مەرجی خۆی لە کیس دەدات، دەبێتە وەسفێکی سادە لە واقیعییەت، نەبینین بۆ دەربڕینی دنیای دەرەکی، دەتوانێ تەواوکەری خۆی لە کەم ڕەنگ بوونی ڕاستەقینە (کە بەرەو مۆتەکە دەڕوا)دا بدۆزینەوە.

ڕەنگە چیرۆکی مۆلۆی بکێت باشترین نموونەی ئەم چەشنە بەرفراوانییە بێت. ئەگەرچی ڕوانگەی «جۆیس» لە واقیعییەت وەکو ڕەوتی شێواوی زەینی، پێشتر لە بەرهەمەکانی فاکنەردا بەشێوەی مۆتەکە ڕەنگی دابۆوە. لە چیرۆکی بکێت-دا زیاتر لە دووجار بینەری ئەو مەسەلەیەین. ئەو توندترین داڕووخانی مرۆیی- بوونی گیایەکی نادان- مان پیشان دەدات، دواتر وەک لەسەرچاوەی نادیارەوە هیوای یارمەتی کردن نزیکە، کەسەکە لە گۆماوی نادانیدا لەناو دەچێت.

چیرۆکەکە بەشێوەی ڕووداوی هاوتەریب، واتە زەینی نادان و ڕزگارکەرەکەی، گێڕدراوەتەوە.

لە ئەدەبی مۆدێرندا، لادانی سێکسی و نادانی کردن، نموونە گەلێکی ڕەوشی مرۆیین. جگە لەمە دەتوانین بە دروستی هەستی پێ بکەین کە چی شتانێک جێی بایەخی مۆدێرنیستەکانە.

سەرچاوە:

مجله کلک، ژماره ١٣٣

کارڵ مارکس
بە بۆنەی یادی ١٨٨ ساڵەی لە دایک بوونییەوە

د. حەمید عەزیز
(کۆلێژی ئاداب- زانکۆی سەلاحەدین)

(١) ڕۆژی هەینی ڕێککەوتی ٢٠٠٦/٥/٥ یادی ١٨٨ ساڵەی لە دایک بوونی فەیلەسووف و سۆسیۆلۆج و ئابووریناس و سیاسەتمەداری گەورەی ئەڵەمان و مرۆڤایەتی پێشکەوتنخواز کارڵ هاینریخ مارکس بوو (١٨١٨- ١٨٨٢ز).

مارکس سیاسەتمەدارێک بووە لەو سیاسەتمەدارانەی سەرتاپای ژیانی خۆی، بە کردەوە و نووسین، لە ئامانجێکدا دیوە کە بریتی بووە لە گۆڕینی ڕەوشی مرۆڤی سەردەمی خۆی و دانانی بەردی بناخەی دوارۆژێکی دوور لە چەوساندنەوە و ستەم و زۆر و جەور و هەژاریی و نەداریی، پاشەڕۆژێک ئاڵای ئازادی، دادپەروەریی، یەکسانی بەسەریدا بشەکێتەوە و ڕابردووی پڕ لە ستەم و ئازار ڕەوانەی مۆزەخانەی مێژوو بکات.

وەک لەلای شارەزایانی مێژووی فەلسەفەی خۆرئاوا ئاشکرایە مارکس لەبەرهەمەکانیدا کە بە تێکڕایی یەکەیەکی کلۆم و قایم لە چوارچێوەی جیهاندیدێکی فرە ڕەنگیی قووڵ و بە پێزدا دێتە بەرچاو، ئەم بابەتانەی توێژیوەتەوە کە واپێدەچێ پرۆسەی دیالێکتیکەکە گرتبنییەوە، چونکە هەر یەکێک لەم بابەتانە دەکرێ وەک جۆرە بابەتێکی سەربەخۆی تێروپڕ و لە هەمانکاتدا کە بە پێوەندییەکی دەستیاویی توندوتۆڵ بە یەکیانەوە دەیانبەستێتەوە سەرنج بدرێن.

بابەتەکان بە تێکڕایی ئەمانەن:

- فەلسەفە: مەتریالیزمی دیالێکتیکی (dialektischer Materialismus).
- سۆسیۆلۆجی (زانستی کۆمەڵایەتی) -Soz

مارکس

iologie
- سیاسەت: Politik
- ئابووری: Wirtschaft
- مێژوو..: مەتریالیزمی مێژوویی.

یادی لە دایک بوونی ئەم کەڵە بیرمەندە دەکەین بە هەل و دەرفەت، گەشتێک بەنێو گوڵزاری بیروبۆچوون و جیهاندیدەکەیدا بکەین. ئەوی لێرەدا، لەم نووسینەماندا بەلای ئێمەوە مەبەستە و بایەخی پێدەدەین لایەنی فەلسەفەکەیەتی.

(٢) مارکس لەنامەکانیدا و لە چەندین بۆنە و نووسیندا خۆی وەک مەتریالیستێک (ماددی) نیشان داوە و ڕێبازەکەشی بە مەتریالیزم ناوبردووە(١).

پێناسەکردنی وشەی مەتریالیزم وەنەبێ شتێکی سووک و ئاسان بێت، ئەگەر وشەی دیالێکتیکی بخرێتە سەر ئەوەندەی تر بابەتەکە وەک پێناسە کردن سەخت و ئاڵۆز دەبێت.

مەتریالیزم جیهاندیدێکی فەلسەفەیە و لە وشەی مەتریێ، واتە لە وشەی مادده، کەرەسە، هەوێن کەوتۆتەوە. ئەم جیهاندیدە یاخود ئەم ڕێبازە، لایەنێکی سەرەکی فەلسەفەیە بەرامبەر بە ڕێبازی ئایدیالیزم دادەنرێت. سەرەتای پەیدابوون و سەرهەڵدانی فەلسەفە لە سەدەی شەشەمی پێش زایین لە یۆنان بە ڕێبازێکی مەتریالیستی- ماددی دەستی پێکردووە.

مەتریالیزم وەک لایەنێکی سەرەکی فەلسەفە کە هەر لە سەرەتاوە دەستبەکار بووە بە پێچەوانەی لایەنەکەی ترەوە کە ئایدیالیزمە، لە دوو بەرەدا جەنگیوە.

- بەرەی دژ بە ئایینی(٢) و ڕێ و شوێن و دۆگماکانی، هەر لەسەردەمی یۆنانەوە تاوەکو ئایینی مەسیحی ئەوروپا کە لەسەدەی نۆزدەیەمدا سەدەی بلیمەتان و شۆڕشی زانستی گەیشتۆتە چڵەپۆپەی پەرەسەندنی، بە تایبەتی لەلای مارکس کە سەرەڕای فۆرم و ناوەڕۆکە پەرەسەندووەکەی بە بابەتی دیالێکتیک بەپێز کراوە.
- بوون بە گشتی و جیهان بە تێکڕایی بەهۆی تاکە بنەمایەک لێک بدرێتەوە و شرۆڤە بکرێت. ئەمەش لە دوو بەرەوە ئەنجام دراوە:

یەکەم: گێڕانەوەی فرە ڕەنگیی و هەمەجۆریی بۆ سەر یەک ڕەنگیی و یەکجۆریی و دارشتنی لە چوارچێوەیەکی دیاریکراودا کە وەک بنەمایەک پشتی پێ ببەسترێ.

دووەم: دەستنیشانکردنی تاکە کەرەسە و بنەما و هەوێن کە سەرچاوەی پەیدابوونی هەموو شتێکە، بە واتایەکی تر دۆزینەوەی شا هۆکار نەک هۆکاری نزیک. نموونەیەکی سادە و ساکار لەم بارەیەوە هەوڵەکەی تالیس ٦٢٤-٥٤٦ پ.ز بووە کە داویەتی بۆ ئەوەی ئەو تاکە بنەمایە ئەو تاکە هەوێنە یەک ڕەنگییە بدۆزێتەوە کە هەموو شتێکی لێکەوتۆتەوە، تالیس ئاوی بەو هەوێنە داناوە، چونکە وەک خۆی وتوویەتی، هەموو شتێک بەشێ و تەڕیی دەژی، ئەم دووانەش لە ئاوەوە پەیدادەبن.(٣)

مەتریالیزم چەندان جۆری هەیە کە بە پێی جیهانبینی گشتی فەیلەسووف و قۆناخ و سەردەم دەگۆڕێ و جیادەکرێتەوە. مەتریالیزمی دیالێکتیک لەلای مارکس لە سەدەی نۆزدەیەمی ئەوروپادا کە بە چڵەپۆپەی پەرەسەندنی ئەم ڕێبازەی فەلسەفە دادەنرێت.

(٣) وەک سەرچاوەکان باسی لێوە دەکەن مارکس وشە و چەمکی «مەتریالیزمی دیالێکتیکی» بەکارنەهێناوە، بەڵکو ئەمە وەک چەمک داهێنانێکی فریدریش ئینگلیز بووە.(٤) ئەوی ڕاست بێ ئەم چەمکە لە خۆیدا دەبێتە مایەی ئەگەر و گومان. دیالێکتیک لەلای ڕابەری

فەلسەفەی ئایدیالیزمی ڕەها هیگڵ خەت و خاڵی داوە، ئیتر چۆن دەکرێ ئەم وشەیە کە لە باوەشی ئایدیالیزمدا گۆش کراوە لە ڕەوش و دۆخ و شوێنی خۆی دابڕدرێ و بخرێتە سەر بابەت و چەمکێک کە لە ناوەڕۆک و ڕوخسار و ئامانجدا جیایە؟!

بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە دوو کێشە دەکەوێتەوە:

یەکەم: وەڵامەکە پتر لەو بەرهەمانەدا دەبینرێن کە دەربارەی فەلسەفەی مارکس نووسراون و مارکس خۆی ڕاستەوخۆ شتێکی ئەوتۆی لەم بارەیەوە نەدرکاندووە.

دووەم: بابەتەکە لە گۆڕەپانی فەلسەفە دەچێتە دەرەوە و پتر ڕوخسار و ناوەڕۆکێکی سیاسی پێدەدرێ و لە مەبەستی ئەم نووسینە دەچێتە دەرەوە. بۆ نموونە t.I. Oisermann دەڵێ:

«گۆڕانی دیالێکتیکی ئیدیالیستی بە دیالێکتیکی مەتریالیستی وا پێویست دەکات، وەک شتێکی سروشت ئاسا، پەرەسەندنی سۆسیالیستی و ئابووری و چالاکیی پراکتکییانەی سیاسی مارکس وەک شۆڕشگێڕێکی دیموکراتیی و نوێنەرێکی هوشیاریی سوود و قازانجی بنەڕەتی چینی کرێکار لەبەرچاو بگیردرێت». (٥) بەپێی تێگەیشتنی من ئەم قسەیە بە هیچ جۆرێک وەڵامی پرسیارەکە ناداتەوە و بەهیچ بنەمایەکی فەلسەفە پشت ئەستوور نییە، بەڵکو پتر جۆرە پاساودانێکی سیاسی وەڵامدانەوەی پرسیارێک دەردەخات کە لەوەناچێ وا بە ئاسانی وەڵام بدرێتەوە.

دیالێکتیک وەک ڕێبازێکی گۆڕان و پەرەسەندن لەلای هیگڵ بە جۆرێکی ئیدیالیستیانە مشتوماڵ کراوە و پەرەی پێدراوە و لە چوارچێوەی فەلسەفە ئیدیالیستییەکەی بۆ نیشاندانی پەرەسەندنی گیان- بیری ڕەها بەکارهێنراوە(٦). بەلای ڕابەری دیالێکتیکی ئایدیالیستییەوە، کە دیالێکتیکی وەک میتۆدەیەکی پەرەسەندن و بەکارهێناوە و بەسەر پەرەسەندنی بیرو هۆشیاریدا پەراوەی کردووە، وای داناوە کە بیرۆکە،گیان، یاخود هۆش بەشێوەیەکی دیالێکتیکی دەگۆڕێ. و پەرەدەستێنێ و لە قۆناخێکەوە بەرەو قۆناخێکی تر دەچێت.

ڕێبازی ماددی لە فەلسەفەدا لەسەدەی نۆزدەیەم لەلای لۆدڤیک فۆیەرباخ گەیشتۆتە لووتکەی پەرەسەندنی و بە هۆیەوە ڕقەبەریی فەلسەفەی ئایدیالیستی هیگڵی مامۆستای پێکردووە. جگە لەو هێرشە توندو تیژەی کردویەتییە سەر ئایین و دۆگماکانی بەگشتی و ئایینی مەسیحی بەتایبەتی.

ماددی وەک ڕێبازێک پێش فۆیەرباخ بەگشتی دوو خەسڵەتی پێوە دیاربووە. لەلایەکەوە ماددییەکی میکانیکی بووە و ڕابەرەکانی هەوڵیان داوە بنەما و قانوونەکانی میکانیک وەک ڕێ و شوێن بۆ لێکدانەوەی بوون بە گشتی و مرۆڤ بە تایبەتی بەکاربهێنن، بۆیە بە جۆرێک سەرنجی مرۆڤ دراوە کە وەک مەکینەیەک وابێت. کتێبە بەنرخەکەی مەتریالیستی فەرەنسایی دولامیتری «مرۆڤ مەکینەیەکە» بەڵگە و قەباڵەیەکە ڕاستی ئەم بۆچوونە ساغ دەکاتەوە.

لەلاکەی تریەوە ماددییەتەکە بەجۆرێک سەرنجی بوون، جیهانی نەداوە بەو جۆرەی بریتی بێ لە «بزووتنەوەیەکی پەرەسەندن، بەو جۆرەی ماددە بە پەرەسەندنێکی نەپساوەی مێژوویی پەرە دەستێنێ و بەرەو پێش دەچێ» (٧) ئەم ڕەوشەش بێگومان بارودۆخی ئەوسای فیزیک و زانستە سروشتییەکانی دەرخستووە کە تا چ ڕادەیەک پەرەیان سەندووە و پابەندی بیرو جیهاندیدی میتافیزیک بوون کە بە پێچەوانەی دید و پەیڕەوی پەرەسەندنی دیالێکتیکەوە.

بە سوود وەرگرتن لە پەرەسەندنی زانست، بە تایبەتی دوای بڵاوبوونەوەی ئەنجامی سێ داهێنانە- دۆزینەوە زانستییەکە

– دۆزینەوەی خانە
– تیۆری وزە
– تیۆری پەرەسەندنی جیهانی ئۆرگانیی لەلایەن چارڵس داروینەوە، نەدەکرا فەلسەفە وەک پێشتر تەنیا پشت بە ئەزموونی تاکەکەس فەیلەسووفەکە و بیرکردنە و سەرنجدانی ببەستی، بەڵکو ناچاربوو لە هەوڵ و کۆششی زانایان و داهێنانەکانیان سوود وەربگرێ بۆ ئەوەی لەلایەک لە ڕەوت و پرۆسەی بەرەوپێشچوونی شارستانیەت بە هەموو لایەنەکانییەوە دانەبڕێ و بوونی کردەیەکی خۆی پشت ڕاست نەکاتەوە، لەلایەکی تریشەوە جیهاندیدییەکەی خۆی پتر فرە ڕەنگ و بە پێزو وردتر و زانستییانەتر بکات. بە جۆرێک لەگەڵ پەرەسەندنی کۆمەڵ و بەرەوپێشچوونی زانست و شارستانیەت بگونجێ و تەبابێت.

ئەم داهێنانەی زانستەکان و مردنی هیگڵ ساڵی ١٨٣١ کە دواڕابەری فەلسەفە ئایدیالیستی ئەڵمان بوو، لەگەڵ ئەو هێرشە سەرکەوتووە بێ پسانەوەیەی فۆیەرباخ (١٨٠٤-١٨٧٢ز) مەتریالیستەکان دەیانکردە سەر فەلسەفەی ئایدیالیستی دوو ئەنجامی ئەوپەڕی لە یەکتری جیاوازیان لێکەوتۆتەوە:

یەکەم: هەرەسهێنانی فەلسەفەی ئایدیالیستی ئەڵمان.
Zasammenbruch d. deutschen Idealismus.

ئەم دیاردەیە لەلایەن زاناو فەیلەسووفەکانی دۆستی ڕێبازی سیاسی سۆسیال دیموکراتیەوە، بە تایبەتی یەکەمجار لەلایەن هیرمان هیلمهۆلتز ١٨٢١- ١٨٩٤ز و ئینجا لەلایەن ئیدوارد تێلەرەوە(٩) بە هەل زانرا بۆ بە یەکجاری پشت گوێ خستنی هیگڵ و ڕێبازەکەی و جارێکی تر بایەخ دانەوە بە کانت و kant فەلسەفەکەی کە بە فەلسەفەی ترانسندێنتالی ناسراوە. ئەم هەڵوێستە سەرکەوتنی بەرچاوی بەدەست هێناو ئەو دیاردەیەی لێکەوتەوە کە بە «جارێکی تر لە دایک بوونەوەی فەلسەفە ناسراوە(١٠):
Wiedergeburt der Philosophie.

دووەم: بەهێزبوونی ڕەوتی فەلسەفەی مەتریالیستی. لێرەدا ڕۆڵی فەلسەفەی مارکس بەرچاو دەکەوێ:

سەرچاوەیەک کە لەم بوارەدا پشتی پێدەبەسترێ و تێروتەسەل، بەڵام تارادەیەک ساکار لەم بوارەدا شتی وتبێ نووسینەکەی (فریدریش ئینگلز)ە کە دەربارەی نووسینەکەی مامۆستای فەلسەفە دکتۆر شتارکە نووسیویەتی. شتارکە ساڵی ١٨٨٥ز شتوتگارت، کتێبێکی دەربارەی فۆیەرباخ نووسیوە. ئینگلز ئەم کتێبەی کردووە بە دەرفەت و دەربارەی بیروبۆچوونی مارکس و خۆی دواوە.

بەلای ئینگلزەوە پشت ئەستوور بە سەرچاوەی ناوبراو، جارێکی تر چاو بە ڕێبازی مەتریالیستی پێشوودا خشێنراوەتەوە، تەتەڵەکراوە و پەرەی پێدراوە، بە تایبەتی سوود لە هەڵوێستەکەی فەیلەسووفی مەتریالیستی فۆیەرباخ وەرگیراوە و ئینجا توند و تۆڵ بە پەیڕەوی دیالێکتیکەوە گرێ دراوە و پەیڕەوی دیالێکتیکی مەتریالیزمی لێ پێک هێنراوە. مەتریالیزم لە پاشماوەی بۆچوونە میتافیزیکییەکان و دیالێکتیک کە توێکڵ و ڕوخساری ئایدیالیستی پاک کراونەتەوە و مشت و ماڵ کراون و ڕێباز و پەیڕەوە نوێیەکە یان لێدارێژراوە، مەتریالیزم، بەڵام دیالێکتیکی. لەم کایەیەدا ئینگلز وتوویەتی گوایە ئەم ئەرکە مارکس بە تەنیا ڕاپەڕاندووە(١١)، بە باوەڕی من ئەم قسەیەی ئینگلز کە هەڵوێستی ئەفلاتوون بەرامبەر بە سوکراتی مامۆستای دەهێنێتەوە یاد، لە دڵسۆزی سنوور بەدەرنییەوە بووە بەرامبەر بە مارکس، چونکە هەموو شارەزایانی مێژووی فەلسەفە بەگشتی و مێژووی فەلسەفەی ئەڵمانی بە تایبەتی لەوە ئاگادارن ئینگلیز ڕۆڵێکی سەرەکی گێڕاوە و بەشی سێیەمی (سەرمایە)ی نووسیوە و بنەما فەلسەفەیی و کۆمەڵایەتی و ئابووری ڕێبازەکەی بە ڕوون و ڕەوانی لە چەند بەرهەمێکدا نووسیوە و خستۆتە ڕوو.

(٤) دیالێکتیک کە بنەمایەکی پەرەسەندنە لەلای مارکس گۆڕانی سەرتاپاگیری بەسەردا هێنراوە، لە کاتێکدا پرۆسەی دیالێکتیک لەلای هیگڵ پرۆسەی پەرەسەندنی بیرو گیانی گرتۆتەوە و بیرو گیان و بیرۆکە ئۆتۆنۆم و سەربەخۆ بوون، ڕووداو و قەوماوە ڕاستەقینەکان تەنیا ڕەنگدانەوەی ئەم بیرە ڕەهایە بوون لەلای مارکس، بە پێچەوانەوە پێوەندییە مادییە (مەتریالییەکان) پێوەندییەکانی بەرهەم هێنان لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا ئۆتۆنۆم بوون و بیروبۆچوونەکان تەنیا ڕەنگدانەوەی ئەم پێوەندییە ئابوورییانە بوون(١٢)، بۆیە دیالێکتیک ڕوخسار و ناوەرۆکی ڕیالیستییانەی پێی براوە و خراوەتە نێو چوارچێوەی بابەت و مەتریال و ماددەکانی جیهانەوە «بوونی کۆمەڵایەتی ئەوەیە کە سنوور بۆ هۆش دادەنێ و دەستنیشانی دەکات، نەک هۆش سنوور بۆ بوونی کۆمەڵایەتی دادەنێ و دەستنیشانی دەکات». (١٣)

«Das sein bestimmt das Bewuss-
tsein.» بەپێی ئەم بڕیارەی مارکس، دیاردە کۆمەڵایەتییەکان بە هەموو جۆر و فرە ڕەنگییەکانیانەوە، هونەر، زانست، ئایین، سیاسەت، فەلسەفەی هەموو قۆناخێکی پەرەسەندنی مێژووی مرۆڤایەتی ئەنجامێک لە میتۆدە و پێوەندییە ئابوورییەکانی دابەشکردنی چالاکیی کارکردن کەوتۆتەوە، ئەگەرچی ئەم بۆچوونانە

تاڕادەیەک، بەڵام بەشێوە و ناوەرۆکێکی تر لەلای فەلسەفەی پێشووتردا، بە تایبەتی لەلای هیگڵ هەست پێدەکرێت، بەڵام لەلای مارکس بە پێچەوانەی هیگڵەوە، پرۆسەی بیر ئایدیا- ئیدێ کە لە مێشکی مرۆڤدایە و گەوهەری جیهانی ڕاستەقینە نییە و جیهان دیاردە و فۆرمی ئیدێ و بیر نییە، بەڵکو بیر فۆرمێکە لە جیهانی ماددەوە کەوتۆتەوە. ئەمە مەبەستی مارکس بووە کە لەسەرچاوەکاندا دووبارە کراوەتەوە و وتراوە دیالێکتیکی هیگڵ سەراوبن بووە و مارکس ڕاستی کردۆتەوە و خستویەتییەوە سەر قاچ(١٤):

«Vom kopf a uf die Fuesse zu ste-hen» ئەم قسەیە تاڕادەیەک لەنێوان پسپۆڕانی فەلسەفەی هاوچەرخ کێشەی لەسەرە. ئەوی گومان هەڵنەگرە مارکس خۆی لایەنگیری ڕێبازی چەپی هیگڵی بووە. بەبێ بوونی هیگڵ و هەراو هۆربیایەکەی فۆیەرباخ نەدەکرا فەلسەفەی مارکسی ئەم ڕوخسار و ناوەرۆکەی هەیەتی پێی ببردرێ. ئەوەی گومان لێدەکرێت ئەو دەستنیشانکردنەی قۆناخی دوای کۆچی دوایی مارکسە.

لە پرۆسەی بەرهەمهێنانی پێداویستییە ماددییەکانی ژیانی ڕۆژانەدا، ئەگەر مرۆڤ شارەزای فەلسەفەی هیگڵ بێت، بۆی دەردەکەوێ کە مارکس تا چ ڕادەیەک لە فەلسەفەی هیگڵ سوودمەندبووە. ئەگەر لەو پرۆسە بەرهەمهێنانەدا لایەنی کرێکار و سەرمایە بەشداری بکەن، ئەوە ئەم دوو لایەنە لەلای هیگڵ خود و Sub-jekt بابەت بووە کە لە چوارچێوەی پرۆسەی پەرەسەندنی گیاندا، یاخود لە پرۆسەی پەرەسەندنی بیر لە مێشکدا پیادە بووە و لەلای مارکس ئەم ناوەرۆکە نوێیەی پێ بردراوە. بەواتایەکی تر بیروبابەت، گیان و مادەی هیگڵ لەلای مارکس ئەم گۆڕانەیان بەسەردا هاتووە:

لە پرۆسەی بەرهەمهێناندا کە لەلای هیگڵ پرۆسەی بزووتنەوە پەرەسەندنی بیر- گیانی ڕەهابووە، خود بووە بەهێزی کارکردن و بابەتیش بووە بەسەرمایە(١٥) خود (زات) وەک هێزێکی زیندووی کاروکارکردن کە سەرە بەرهەم دێنێ.

(٥) لە بەرهەم و نووسینی ئینگلیز و لایەنگیرانی ڕێبازی مارکس-دا وانیشان دراوە کە دیالێکتیکی مەتریالیزمی بریتییە لە تیۆری پەرەسەندن و قانوونە گشتییەکانی بزووتنەوە جا چ لە جیهانی دەورووپشت و دەرەوەماندابێ یاخود لە بیری مرۆڤدا. (ئینگلیز: لۆدڤیگ فۆیەرباخ ل-٤٧ عەرەبی). شتی سەرەکی لە پەرەسەندندا بەپێی ئەم ڕێبازە سەرچاوە و هێزە پاڵنەرەکانن، ئەم سەرچاوە و هێزانە لەشێوەی سێ قانوون دەردەکەون کە ئەمانەن:

یەکەم: گۆڕان لە چەندەوە بۆ چۆن:

Umschlag der Quantitat in die Qual-itat.

ئەوی لە نووسینی نووسەرە ڕووسە مارکسیستەکان لەم بوارەدا بەرچاو دەکەوێ نموونەی «کوڵاندنی ئاوە، کە دوای گەرم بوونی ئاوەکە دەبێ بە هەڵم، ئەگەرچی ئەم نموونەیە زۆر سادە و ساکارە، بەڵام دەکرێ بەم جۆرە ئەم قانوونە لێک بدرێتەوە:

شتێک دەگۆڕێ و دەبێ بەشتێکی تر، ئەگەرهاتوو هەندێک لە خەسڵەتەکانی بۆ شتە نوێیەکە چوون، ئەگەر ئەم خەسڵەتانە لە چەندێتیدا سنووریان بەزاند و گەیشتنە ڕادەیەکی لە ژمارە بەدەر شتەکە شێوە و ڕوخسار و خەسڵەت و کارەکتەرێکی تری پێدەبڕێ، چۆنیەتییەکەی دەگۆڕدرێ. گۆڕانی کۆمەڵایەتی و ئابووری و پرۆسەی بایۆلۆجی پەرەسەندن، بیروبۆچوون ڕاستی ئەم قانوونە ساخ دەکەنەوە. ئەگەر شتێک ڕەوش و دۆخەکەی گۆڕا، ئەگەر شتێک لە ژمارە و چەندێتیدا سنووری بەزاند، دەبێ بەشتێکی تر و ناوێکی تری لێدەنرێت. ئەوەندەی من ئاگاداربم ئەم قانوونە بە ئاشکرا لە فەلسەفە و دیالێکتیکی هیگڵ بەکارهاتووە(١٦) و بەرچاودەکەوێ و مارکسیستەکان بۆ مەبەستی سیاسی ڕوخسارەکەیان گۆڕیوە و بە جۆرێکی تر دایانڕشتۆتەوە.

دووەم: قانوونی دژەکان:

Durch dringung der Gegen Saetze.

ئەوەی لە ڕستە ئەڵەمانییەکەدا هاتووە و ئینگلیز لە کتێبی دژی (دوهرینگ)دا Anti- Duhring بەکاری هێناوە، جۆرە یەکڕەنگیی و لە هەمانکاتدا شەڕی دەستەویەخەی بەردەوامی (ئەگەر بشێ ئەم وشانە بەکاربهێنم) دژ و ناکۆکەکان نیشان دەدات.

ئەگەر مرۆڤ سەرنجی دیاردە کۆمەڵایەتییەکان بدات و بە چاوی لێکۆڵەرەوە تەماشایان بکات، بۆی دەردەکەوێ کە لە هێز و فاکتەری جیاواز پێکهاتوون، کە هەریەکەیان

تایبەتمەندی خۆی هەیە و لەوانی تر جیاوازە، بەڵام لە هەمانکاتدا ئەم لە یەکتری جیاوازانە بەبێ یەکتری نابن. ئەگەر بۆ روونکردنەوەی ئەم قانوونە رستەیەکی کوردی سادە بەکاربهێنین، دەڵێین ئەم دژانە بەیەکەوە هەڵناکەن و بەبێ یەکتریش نابن!

هەموو شتێک، هەموو دیاردەیەک لەلایەنی جیاوازو دژ بە یەکتری پێک هاتوون، بەڵام هەموویان پێکەوە بە پێوەندییەکی تایبەتی یەکەیەکی ئۆرگانیکیان لێ پێکدێت. ئەم شەڕی دەستەویەخەی نێوان لایەنە دژ بە یەکترییەکان هۆکارێکی سەرەکی پەرەسەندن و گۆڕان و بەرەو پێش چوونە. نموونەیەک لەم مەیدانەدا کە سەرنج ڕادەکێشێ پێوەندییەکی نێوان کرێکار و بۆرجوازییە لە کۆمەڵی سەرمایەداریدا. هەردوو چینەکە دژ بە یەکترین، بەڵام چەندین پێوەندی لە کۆمەڵدا بەیەکەوە کۆیاندەکاتەوە و بەبێ یەکتریی نابن.

سێیەم: قانوونی ناکردنی ناکردن:

Verneinung der Verneinung

واپێدەچێ چۆن ئەم قانوونە لەلای هیگڵ ئەوپەڕی بایەخی پێدراوە لەلای مارکس و لایەنگیرانیشی بەگرنگ زانرابێ و پلەوپایەیەکی بەرچاوی هەبێ. بەلای هیگڵەوە پەیدابوونی شتی نوێ ناکردنی کۆنەکەیە.

شین بوونی تۆو پەیدابوونی نەمام نموونەیەکە ئەم قانوونە ساخ دەکاتەوە، پەیدابوونی نەمامەکە ناکردنی تۆوەکەیە و بەری دارو درەخت لەگوڵەکەوە دەکەوێتەوە، ناکردنی گوڵەکەیەو بەمجۆرە مێژوو، هەر بەپێی ئەم قانوونە بریتییە لە بەرەوپێشچوون و پیادەکردنی ڕاستەقینەی بیروگیانی، گیانی جیهان بە پرۆسەیەکی سێ لایەنی بەدوای یەکتریدا هاتووی دیالێکتیکی دەکەوێتەوە. (١٧)

بەو جۆرەی هیگل وتوویەتی، پەرەسەندن بە بیرۆکەیەکی لەبار (پۆزیتیڤ) دەست پێدەکات و بە بیرۆکەیەکی نالەبار (نێگەتیڤ) خۆی نادەکات و بەرپەرچی خۆی دەداتەوە و لە قۆناخی سێیەمی گۆڕان و پەرەسەندنی دیالێکتیکی ئەم پرۆسەیەدا هەردووکیان بە شتێکی تر نادەکرێن کە لەگەڵ ئەمەشدا هەردووکیانی گرتۆتە خۆی: تێزە دژە تێزە و سوتێزە.

لە نووسینی مارکسیستەکاندا ئەم لایەنە بە جۆرێکی ڕێک و پێکتر دارێژراوەتەوە و لە دەوروبەری هەڵکەوتدا پیادەکراوە. ئەو دیاردانەی لە کۆمەڵ و سروشتدا دەردەکەون بە ڕێگای سروشتیدا تێپەڕیون، واتە کۆن بوون و پەکیان کەوتووە و ڕێگایان بە دیاردە و هێزی لەخۆیان نوێتر داوە دەربکەن. ئەگەر نوێیەکە کۆنەکەی ناکردبێ ئەوە خۆیشی لە قۆناخێکی تر کۆن دەبێ و لەلایەن هی ترەوە نادەکرێت. پەرەسەندن بریتییە لە ناکردنی کۆن لەلایەن نوێوە، نزم لەلایەن باڵاوە. خۆ ئەگەر نوێیەکە کۆنەکە نا دەکات لایەنە باشەکانی لێوە دەگرێ و پەرەی پێدەدات و دەیپارێزێ و بەم پێیە پەرەسەندن و پێشکەوتن و بەرەوپێشچوونێکی سروشت پێشکەوتنخوازانەیە و ئەمەیە قانوونی ناکردنی ناکردن(١٨).

(٦) شتێکی گومان هەڵنەگرە کە مارکس فەیلەسووفێکی بەتوانا و بلیمەتی سەردەمی خۆی بووە و لە چەندین سەرچاوەوە شتی بەنرخی هەڵهێنجاوە، ئیتر ئەو سەرچاوانە، فەلسەفەی کلاسیکی ئەڵەمان (هیگڵ...) و بنەماکانی شۆڕش و سوسیالیستەکانی فەرەنسابووبن، یاخود زانستی ئابووری ئینگلیز، یان ئایدیۆلۆجی و بیروبۆچوونی ڕادیکالیزمی چینی سەرهەڵداو (بۆرجوازیی) سەدەی نۆزدەیەم بووبێ وەک چوارەمین سەرچاوە، ئەوە ڕۆڵ و جێ دەستی وەک کەڵە فەیلەسووفێک لە دارشتنەوەی ئەم بابەت و لایەنە خوازراوانەدا لە چوارچێوەی ئەو جیهاندیدەدا کە بە مارکسیزم ناودەبرێ دیار و ئاشکراو بەرچاوە، ئەو ڕاستییە ڕێگا لەوە ناگرێ کە مرۆڤ بڵێت لەنێوان جیهانی هیگڵ و مارکسدا وەک پردی بەیەکەوە بەستنەوە و پەڕینەوە هەیە، ئەوە کەلەبەری سەخت هەیە کە هەردوو جیهان بە ئاشکرا لە یەکتری جیا دەکاتەوە و نەخش و ڕوخسار و خەت و خاڵی هەر جیهانە بەجیا دەردەخات. هیگڵ و مارکس دوو جیهانی لە یەکتری جیاوازن، هەریەکە لە ڕوخسار و ناوەڕۆکدا لە ئامراز و ئامانجدا تایبەتمەندیی خۆیان نیشان دەدەن، بەڵام هەردووکیان بە جۆرێکی ئۆرگانیک توندوتۆڵ بەیەکەوە بەستراونەتەوە، ئەگەرچی جیهانی هیگڵ جیهانی فەلسەفەی بێگەرد و لاهووت و مێژوو دیالێکتیکی ئایدیالیستییە و هی کارڵ مارکس، ئەگەر ئەو بارە سەختەی لەسەر شان لابردرێ و

ئەو تەپ و تۆزەی لیبتەکێنرێ کە بەناوی مارکسیزمەوە دووچاری بووە، جیهاندید و سیستەمێکی سەرتاپاگیری و فرە لایەن و هەمە جۆرە هەر لە فەلسەفەوە تاوەکو سیاسەت و ئابووری و کۆمەڵناسی و ئایدیۆلۆجی و..تاد.

سیستەمی فەلسەفەی هیگڵ ئەو دەفرە بووە کە بەشێوەیەکی ڕێک و پێک بنەماو بۆچوون جیهانبینی چینی ناوەڕاستی سەردەمی خۆی تێدا داڕێژراوە. ئەم فەلسەفەیە هەوڵی داوە لە چوارچێوەی دیالێکتیکی ئایدیالیزمیدا بەشێوەیەک کە ئەوپەڕی بلیمەتی و دەست ڕەنگینی تێدا هەست پێدەکرێت ئەو بنەمایانە ئەگەرچی هی چین و توێژی دیاریکراوی کۆمەڵ بوویێت گەشەپێ بدات و بەرەو کامڵ بوون بەرێت، بەڵام لە مێشکدا، وەک ڕەوتی پرۆسەی پەرەسەندنی بیرو گیانی ڕەها دانراون و سەرنجدراون، بۆیە وا ئاسان نییە فەلسەفەی هیگڵ و مارکسی وا بە ئاسانی لەگەڵ یەکتری بەراورد بکرێن یاخود بخرێنە نێو دوو تای یەک تەرازووەوە. ناکرێ چەمک و بابەتەکانی فەلسەفەی هیگڵ کە لە چوارچێوەی فەلسەفەی ڕووت و بێگەرددا داڕێژراون بەهۆی چەمک و بابەتەکانی سیستەمی مارکس کە پتر چەمک و بابەتی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی لێک بدرێنەوە و پاساو بدرێن. بۆیە ڕاست وتراوە کە بابەتەکانی سیستەمی مارکس تەنانەت لە نووسینەکانی سەردەمی لاویێتیدا (Fruehschriften) فەلسەفە نین و بگرە بەشێوەیەکی ناکردن Negtion فەلسەفە دەردەبڕن، ئەگەرچی بەزمانێکی فەلسەفەییانە دەدوێن.(١٩)

(٧) لایەنەکەی تری فەلسەفەی مارکس پتر لایەنی پراکتیک و پیادەکردنە و بە لایەنی مەتریالیزمی مێژوویی ناودەبرێت. وەک لە ناوەکەوە دەردەکەوێ بریتییە لە لێکدانەوەی مەتریالیانە (ماددی) پەرەسەندنی مێژوو بە قۆناخە جۆر بەجۆرییەکانەوە و شرۆڤەکردنی بەرەوپێشچوون و گەشەکردنی کۆمەڵ. بۆیە دەکرێ ئەم لایەنە بخرێتە خانەی بابەتی مێژووی ئابووری و زانستی کۆمەڵایەتییەوە (سۆسیۆلۆجی). لەم مەیدانەدا فاکتەری ئابووری، پێوەندییەکانی بەرهەمهێنان کراوە کە شا هۆکاری گۆڕان و پەرەسەندن و بەرەوپێش چوونە.

ئەگەر مرۆڤ بە وردی نووسینەکانی فریدریش ئینگلیز سەرنج بدات دوو قسەی ئەم سیاسەتوانە سەرنجی بۆ لای خۆیان ڕادەکێشن و دەبنە مایەی هەڵوەستەکردن لە ئاقاریاندا.

لە وتارێکدا کە لە ١٧ی ئاداری ١٨٨٣ لەسەر گۆڕی مارکس خوێندوویەتییەوە و لە ژمارە ١٣ی ڕۆژنامەی سۆسیال دیموکرات ڕۆژی ٢٢ی ئاداری هەمان ساڵدا بڵاوکراوەتەوە ئینگلیز وتوویەتی:

«پێویستە خەڵک بە پلەی یەکەم، بخۆن و بخۆنەوە و جلوبەرگیان و جێگای حەوانەوەیان هەبێت پێش ئەوەی سەرگەرمی سیاسەت و زانست و هونەر و ئایین بن... بەرهەمهێنانی خێر و بێری ماددی ڕاستەوخۆی ژیان و هەموو پلەیەکی دیاریکراوی گەل، یاخود قۆناخێک لە بوار و کایەی ئابووریدا ئەو بنەمایەیە کە....»(٢٠) هەروەها لە شوێنێکی تر بە پەسندکردنەوە قسەیەکی فۆیەرباخ دەخوازێتەوە کە بەم جۆرەیە: فۆیەرباخ وتوویەتی:

«بیرکردنەوەی ئەو کەسانەی لە کۆشک و تەلاردا دەژین جیاوازە لە بیرکردنەوەی ئەوانەی لە کۆختەدا دەژین...، ئەگەر بەهۆی برسێتی و کلۆڵییەوە هیچ شتێک شک نەبەیت و هیچ خۆراکێک لە لەشتدا نەبێت، ئەوە هیچ جۆرە خۆراکێکی ئاکارت نابێت نە لە سەرتدا و نە لە هەست و سۆز و نە لە دڵتدا»(٢١).

لەم دوو پەرەگرافەی لە بەرهەمەکانی ئینگلیز خوازراونەوە ڕۆڵی هۆکار و فاکتەری ئابووری لە ژیانی کۆمەڵایەتی مرۆڤ و کۆمەڵدا بە ئاشکرا دەردەکەوێ، مرۆڤ دەبێ تێربێ، پۆشتە بێت، جێگای حەوانەوەی هەبێ پێش ئەوەی بتوانی شتێک بکات و بە جۆرێک کە ڕێک و پێک بێت و بیربکاتەوە. کردار و ڕەفتار و چالاکیی ڕێک و پێک و بەرهەمهێنرانەی مرۆڤ، کە وابوو ئەنجامێکی ناچارەکیی هۆکار و فاکتەری ماددی-ئابوورین. یاخود هۆکاری ماددی مایەی چالاکی مرۆڤە. ڕەوشی ئابووری و کۆمەڵایەتی لەسەرەتای ژیانی هوشیارییانەوە ئەوەیە کە کردار و هەڵوێستی مرۆڤ ئیتر بیەوێ و نەیەوێ پێ بزانێ و پێ نەزانی دیاریی و دەستنیشان دەکات.

پێوەندی مرۆڤ بە مرۆڤەوە، کە بابەتی سەرەکیی سۆسیۆلۆجییە پرسیارێکە لەو پرسیارانەی مەتریالیزمی

مێژوویی وەڵامی دەداتەوە و کێشەکەی توێ توێ دەکات. مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە و بوون و ژیانی بە بوونی کۆمەڵێکی دیاریکراو لە قۆناخ و سەردەم و شوێنێکی دیاریکراوەوە بەستراوەتەوە. هیچیان بەبێ هیچیان نابن، ئەگەرچی هەر لایەیان تایبەتمەندی و خەسڵەت و هەلومەرجی دیاری کراوی خۆیانیان هەیە. لەم روانگەیەوە بایەخدان و بە توێژینەوەی چۆنێتی پەیدابوونی کۆمەڵ و مێژووی پەرەسەندنی کۆمەڵ و ئەو قانوون و هۆکارانەی دەبنە مایەی ئەم پەرەسەندنە نرخ و بایەخی دیارو بەرچاوی خۆیانیان هەیە و بە پشکێکی سەرەکی بابەتی مەتریالیزمی مێژوویی دادەنرێن.

لە سەرەتای کتێبی مانیفێست کە ساڵی ١٨٤٨ز لە برۆکس بڵاوکراوەتەوە مارکس و ئینگلیز پێیان لەسەر ئەوە داگرتووە کە مێژووی کۆمەڵ لە مێژووی خەباتی چینایەتی بەولاوە نییە و نەبووە لەم بریارەدا دوو شت سەرنج رادەکێشێ:

یەکەم: بوونی چین وتوێژی جیاواز لەنێو کۆمەڵدا، کۆمەڵ وەک پێکهاتە و دامەزراوێک لە چین و دەستەی جیاواز پێکهاتووە کە سوود و قازانجی جیاواز و پلەوپایەی جیاوازیان هەیە لە پرۆسەی بەرهەمهێنان و پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا.

دووەم: جۆرە خەبات و تێکۆشانێکی چینایەتی لەو جیاوازیەی نێوان چین و توێژەکانی کۆمەڵ و لەو رۆڵەیان کە لە پرۆسەی بەرهەمهێناندا دەیگێڕن دەکەوێتەوە و ئەم خەباتەش ئامانج و ئەنجامی دیاریکراوی هەیە کە مارکس و ئینگلیز پێشبینیان کردووە.

لە نامەیەکدا کە مارکس لە ٥ی مارسی ساڵی ١٨٥٢ز بۆ فیدمایری ناردووە پوختەی جیهاندیدەکەی لە چوارچێوەی مەتریالیزمی مێژووییدا بەم جۆرە باس کردووە:

یەکەم: بوونی چین بە قۆناخێکی مێژووی دیاریکراوی پەرەسەندنی بەرهەمهێنانەوە بەندە.

دووەم: خەباتی چینایەتی بەناچاریی دیکتاتۆریی پرۆلیتاری لێدەکەوێتەوە.

سێیەم: ئەم دیکتاتۆرییە خۆی لە هەنگاونان بەرەو لەناوبردنی هەموو چینەکان و بەرەو دامەزراندنی کۆمەڵی بەبێ چینی بەولاوە نییە.(٢٢)

بە باوەڕی من ئەمە پوختەی فەلسەفەی کۆمەڵایەتی مارکسە کە بە مەتریالیزمی مێژوویی دادەنرێ، ئەگەرچی بابەتەکە پتر سیاسەت و ئابوورییە!

(٨) دوور نارۆین ئەگەر بڵێین لەکاتی باسکردنی ناوەڕۆک و بابەتەکانی مەتریالیزمی مێژووییدا بە تەواوەتی رەوتی دوورکەوتنەوەی ئەم رێبازە لە فەلسەفە و پەنابردنە بەر ئایدیالۆجی و سیاسەت و ئابووری بە تەواوەتی دەردەکەوێ. لەلایەکەوە مارکس سەرزەنشتی فەیلەسووفەکانی پێش خۆی دەکات کە تەنیا هەر بە جۆر و شێوەی جیاواز جیهانیان لێکداوەتەوە، بەڵام گرنگ ئەوەیە چۆن جیهان دەگۆڕی، نەک چۆن لێکی دەدەیتەوە (تێزەی ١١- چەند تێزەیەک دەربارەی فۆیەرباخ). ئەم ئەرکەی مارکس بە فەلسەفەی دەسپێرێ، زۆر لەوە گەورەترە کە فەلسەفە وەک بەشێکی هوشیاری کۆمەڵایەتی بتوانێ پیادەی بکات. ئەمە یەکەم بەڵگەی دوورکەوتنەوەیە لە فەلسەفە.

لەلایەکی ترەوە کێشەی بوونی بابەتییانەی قانوونە سەرتاپاگیرەکانی پەرەسەندنی کۆمەڵایەتی و نەبوونیان، پشت راست کردنەوە و پاساودانیان، یاخود ناکردنیان و دانانیان بە بەشێک لە هۆش و خودی مرۆڤ، لەم سەردەمەماندا هەموو بایەخێکی زانستی و فەلسەفەیی لەدەست داوە.

لە مانیفێستدا بەتایبەتی لە یەکەم دێڕی دەستپێکردنیدا نووسراوە: «مێژووی نووسراوەی هەموو کۆمەڵێک تاوەکو ئەمرۆ لە مێژووی خەباتی ناوچینەکان بەولاوە نەبووە» (٢٣).

بەپێی تێگەیشتنی من ئەم خەباتی چینایەتییە کە ئەنجامێکی هۆکاری ئابووری و چەوساندنەوەی چینایەتی بێت، بەو جۆرە باسکردنە و بریاردانە لە چوارچێوەی بریارێکی سیاسی پشت ئەستوور بە ئایدیۆلۆجیەک کە لەسەرەتاوە مەبەستی دیار و ئاشکرایان لە دواوەیە بەولاوە شتێکی تر نییە و بەهیچ بەڵگەیەکی زانستی و مێژوویی و فەلسەفە پشت راست ناکرێتەوە و پاساو نادرێت، خۆ ئەگەر وەک قانوون و رێوشوێنێک سەرنج بدرێت، ئەوە هەر لەو چوارچێوەی کە پێی دەوترێ ئەنجامگریی پشت بەستوو بە رەوشێکی دیاریکراو ناچێتە دەرەوە. پەرەسەندنی کۆمەڵی دوای شۆڕشی فەرەنسا لە ئەوروپا ناکرێ وەک بەڵگەیەک بکرێت بە قانوونێکی سەرتاپاگیر و هەمەکیی و رەوشی پێشتر و

دواتری پێ لێک بدرێتەوە. ئەگەر ئەم بڕیارە کۆمەڵی سەرمایەداری بگرێتەوە، ئەوە قۆناخەکانی پێشتر، بە تایبەتی سەدە دوور و درێژ و سارد و سڕو تاریکەکانی سەدەکانی ناوەڕاست کە بەلای کەمەوە هەزارساڵیان خایاندووە، ناگرێتەوە، چونکە هەموو شارەزایەکی مێژوو دەزانێ کە خەباتی چینایەتی و فاکتەری ئابووری لە ڕۆڵێکی هەندەکیی سست و لاواز بەو لاوەیان نەبووە، ئەوی لەم سەدانەدا خەت و خاڵیان بە کۆمەڵ داوە و ڕەنگ و چوارچێوەی مان و نەمان و گۆڕانیان ڕشتووە، بەهیچ جۆرێک پێوەندییەکانی بەرهەمهێنان و فاکتەر و هۆکاری ئابووری نەبوون، بەڵکو ئایین و دۆگم و سەر خان و ژێر خانەکانی بوون. ئەم نموونەیە ئەو بۆچوونە ڕەت ناکاتەوە کە دوورنییە لە قۆناخی تردا فاکتەری تر ئەم ڕۆڵە بگێڕێ، بەڵام ئەوە ڕەت دەکاتەوە کە فاکتەرێک کە لە قۆناخێکدا دەست بەکاربووبێ لە چوارچێوە ڕیالیستییە هەڵکەوتەکەی بترازێنرێ و بخرێتە ناو چوارچێوەیەکی میتافیزیکی ڕەهای هەمەکییەوە و بۆ هەموو سەردەم و قۆناخ و شوێنێک بگوێزرێ و دابنرێت.

(٩) لە یادی لە دایک بوونی مارکسی فەیلەسووف و سیاسەتوان و ئابووریناس و ئایدیۆلۆجیستدا چەند خاڵ و بۆچوونێک لە ناخ و دەروون و مێشکدا دەورووژێن و نووسەر ناچار دەکەن کە گرێی دڵی خۆی بکاتەوە و دەریان ببڕێت.

– بە باوەڕی من و ئەوەندەی من ئاگاداربم کەم کەس هەیە کە بە تەواوەتی بەرهەمەکانی مارکسی خوێندبێتەوە و بە تەواوەتی لێی تێگەیشتبێ، هەر لەبەر ئەم هۆیەش بووە کە هەقی خۆی نەدراوەتێ و بیروبۆچوونەکانی شێوێنراوە و بەهەڵە لێکدرانەوە و بگرە پیادە و پراکتیزە کراون.

– دانانی بیروبۆچوونەکانی لینین بە تەواوکاری جیهاندیدی مارکس بڕیارێکی سیاسییە بۆ پاساودانی ڕەوشێکی دیاریکراو، بەڵام بەهیچ بنەمایەک پشت ئەستوور نییە. فەلسەفەی مارکس نەمامی ژینگەیە کە لەو ژینگەو دۆخ و ڕەوشەدا ئەوپەڕی جیاوازە کە لینینزم تێیدا پەیدابووە و پراکتیزە کراوە، بۆیە بە بۆچوونی من ڕاستتر ئەوەیە بوترێ لینینزم- ستالینیزم نەک مارکسیزم لینینزم. ئەو نووسراوانەی بە زمانە ئەورووپاییەکان لەبەر دەست دان و پشت ئەستوور بە نووسراو و بڵاوکراوەکانی ڕێبازی قوتابخانەی فرانکفۆرت (ئەڵمانیا) سیاسەت و کردارەکانی لینینی دوورکەوتنەوە بوون لە مارکسیزم و ڕێ خۆشکەربوون بۆ پەیدابوونی ستالین و ستالینیزم. لێکدانی سوسیال دیموکراتەکان و بەناهەق ناونانیان بە کەمایەتی (مەنشەفیک) و دوورخستنەوەی ترۆپکی بەلایەنێکی نالەباری لینینزم دادەنرێت کە ڕێگای بۆ ڕەوشی دوای خۆی خۆش کردووە، بۆیە بەناهەق ئوباڵی زۆرشت زاڵمانە خراوتە ئەستۆی مارکس و کە ئەو لێیان دوورە.

سەرچاوە:

1- Johann, Dr. Plenge., Marx und Hegel Tuebingen 1911, S.17ff.

2- Lange, Friedrich Albert., Geschichte des stw 70. Materialismus. Bd. I. Frankfurt am Main 1974. S.7ff.

3- Stace, W.T., Acritical history of Greek Philosophy. 1962. P.21.

4- Israel, Joachim., Der Begriff Dialektik. Hamburg 1979. S.23.

5- Oisermann, T.I., Dialektischer Materialismus und Geschichte der Philosophie. Akademie Verlag Berlin (ost) 1982. S.238ff.

6- Hoffmann, Thomas Soeren., G.W.F. Hegel. Eine Propaedeutik. Marixverlag. koeln 2004. S.30ff.

٧- ف. إنجلس: لودفيخ فورباخ و نهاية الفلسفة الكلاسيكية الالمانية. في ماركس، انجلس، مختارات في أربعة أجزاء. ج٤. دارالتقدم موسكو. بلا. ص٢٧ فما بعد.

– دەمەوێ لێرەدا پڕ بەدڵ سوپاسی دۆستی دێرینم مامۆستا مومتاز حەیدەری بکەم کە دڵسۆزانە دەرگای کتێبخانە ڕەنگینەکەی بۆ کردمەوە و بەپێی توانا سوودم لەسەرچاوە بەنرخەکانی وەرگرت. خۆ ئەگەر هیمەتی مامۆستا مومتاز نەبایە لەم سەرچاوانە بێبەش دەبووم و ئەم نووسینە، وەک ئێستا وایە، بەپێز نەدەبوو.

– هەروەها بەگەرمی سوپاسی کاک شەپۆل فەتحی حاجی کەریم دەکەم کە هەوڵێکی دۆستانەی دا بۆ ئەوەی چەند سەرچاوەیەکی ئەم نووسینەم دەست بکەوێت.

8- Schnefelbach, Herbert., Philosophie in Deutschl and Stw 1983. S.15ff.
9- Zeller, E., Ueber die Bedeutung u. Aufgabe der Erkenntnistheorie, Leipzig 1962. S.49ff.
10- Aster, E.von., Philosophie der Gegenwart Leiden 1967. S.5.ff.
١١- ئینگلیز، ف. لودڤیک و فۆیەرباخ و کۆتایی هاتنی فەلسەفەی کلاسیکی ئەڵەمان. لە چوارچێوەی بەرهەمی هەڵبژاردەدا چوار بەش، بەشی چوارەم (بەعەرەبی) مۆسکۆ ل٤٥-٤٦.
12- Theimer, Walter., Der Marxismus. Bern 1950. S10ff.
١٣- ئەم قسەیەی مارکس لە کتێبی «ئایدیۆلۆجی ئەڵەمان»دا هاتووە، بەڵام لەبەر ئەوەی لە هەولێر- کوردستان سەرچاوە ئەڵەمانییەکانم لەبەردەستدا نییە ناچارم بڵێم بڕوانە:
- أڤاناسيڤ، اسس الفلسفة الماركسية، ترجمة: عبدالرزاق الصافي، بغداد ١٩٧٦. ط٣. ص١٥٣ فما بعد.
هەروەها بڕوانە:
- أڤاناسيڤ. ڤ. الفلسفة الماركسية، ترجمة عزيز سباهي، بغداد بلا ص١٩٣ فما بعد.
14- Stoerig, Hans Joachims., kleine Weltgeschichte der Philosophie. Stuttgart 1961. S.563.
15- Israel, J., Der Begriff Entfremduny. Hamburg 1985. S.166- 167.
16- Hoffmann, T.S., Hegel... S.312-313.
17- Theimer, Walter., Ebenda. S.30-31.
١٨- أڤانا سيڤ. ڤ. نفس المصدر السابق.
- ترجمة عزيز سباهي، ص١٣٥.
- ترجمة عبدالرزاق الصافي ص٩٩ فما بعد.
- بودوستنيك و ياخوت: عرض موجز للمادية الديالكتيكية، دارالتقدم موسكو. بلا. ص١٠٣ فما بعد.
19- Marcuse, Herbert., Vernunft und Revolution. Darmstat 1972. S.229.
٢٠- ماركس، انجلس، مؤلفات مختارة... ج٣، ص١٣٥.
٢١- نفس المصدر السابق، ج٤، ص٣٩.
٢٢- نفس المصدر ج٤، ص١٤٩.
٢٣- المصدر نفسة، ج١، ص٤٩.

داهێنان

سەعید محەمەد نووری*

پێشەکی

هەڵدانەوەی لاپەڕەکان مێژووی زانستیی لەم وڵاتەی ئێمەدا دەبینین یەکجار هەژارە بە داهێنان، تەنانەت تازەگەرایش بوونێکی نامۆی هەیە و تاک و تەرا پێیەوە خەریکن، ئەمەش لەسەر کتێبخانەی کوردەواری ڕەنگی داوەتەوە.

داهێنان ئەو چەمکەیە کە ڕۆژانە لەسەر زۆربەی زارەکان دەبیسترێت، بەڵام بە داماڵراوی لە ناوەڕۆک و ماهیەتی خۆی، وەک هەر یەکێکی تر لەو چەمکانەی کە لەم کۆمەڵگایەدا بۆ مەبەست و مانای تایبەت بەخۆمان بەکاری دەهێنین وەک دیموکراسی و خۆشەویستی، دوور لەپەی بردن بە مانا و سروشت و تیۆر و قۆناغەکانی.

ئەگەرێ هەیە هەر یەکێک لە ئێمە لە ساتێک لە ساتەکاندا زیاتر لە داهێنانێک ئەنجام بدات بەبێ ئەوەی بزانێ کە داهێنانی لە بواری کارەکەیدا ئەنجام داوە، بەهۆی ناشارەزایمان بە سروشتی داهێنان و تۆڕو و ڕێگرییەکانی.

لاکردنەوە لەم لایەنە گرنگە بۆ نەتەوەیەکی بەکاربەری وەک ئێمە تایبەتمەندی و گرنگی خۆ هەیە، چونکە ئەگەری ئەوە هەیە گوڕێکی زیاتر ببەخشێ بەو ترووسکە ڕووناکییەی کە تاریکایی ئەو هەموو نەهامەتیانە دەڕوێنێتەوە کە ڕووی کردۆتە هزری نەوەی نوێ لە سایەی ژاوە ژاوەکانی بواری گەیاندن بەهەموو شێوەکانییەوە هەروەک چۆن پێویستییەکی هەنووکەییە بۆ دەرباز بوون لە پاشکۆیەتی ئەوانی تر.

داهێنان چییە؟

شـۆڕبوونەوە بۆ ناو بواری ئەو توێژینەوانەی کـە لە بواری داهێناندا ئەنجـام دراون، بەتایبـەت لە ڕوانگەی سایکۆلۆژیاوە، ئەوە دەخەنە ڕوو کە داهێنان هەمەلایەنە و دەکرێ بە چوار ڕوانگەی تایبەتی تەماشا بکرێت کە ئەمانەن:

ڕوانگەی یەکەم:

چەمکی داهێنـان لەسەر بنەمـای خاسیەتەکانی کـەسی داهێنەر

ئەم ڕوانگەیە لەو باوەڕەدایە کە داهێنان بریتـییـە لەو هەنگاو و دەسپـێشخـەرییـانەی کە فـێرخـواز ئەنجامی دەدات بۆ خـسـتنە ڕووی توانسـتـەکـانی بە مـەبەسـتی کۆتایی هێنان بە چوارچێوە تەقلیدییەکان لە بیرکردنەوە و گرتنەبەری شـێـوازی تازە لەبیـرکـردنەوەدا، لەم بوارەشـدا «گیلفۆرد» ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە فـێرخوازی داهێنەر ئەو مـرۆڤـەیە کـە بە چەند سـیـفـەتێکی ژێری گـرنگ دەناسرێتەوە وەک: تەلاقەت و میانڕەوی و ڕەسەنایەتی.

ڕوانگەی دووەم:

چەمکی داهێنان لەسەر بنەمای بەرهەم

لایەنگـیـرانی ئەم ڕوانگەیە لەو باوڕەدان کـە داهێنان بریتـیـیـە «لە توانسـتـی فـێـرخـواز بۆ بەرهەم هێنانی بەرهەمێک کە بە توانای تەلاقەتی هزری و نەرم و نیانی و ڕەسـەنـایەتی و ڕەهەندەکـانی جـیـابـکرێتـەوە لە وەڵامدانەوەی پرسیارێک یا هەڵوێستێکی ورووژێنراو.

کـەواتە هزری داهێنەرانە لە وێنەی بەرهەمێکی تازەدا گوزارشت لەخۆی دەکات، یاخود بریتییە لە تێپەڕاندنی سنوورە دیاریکراوەکانی بیرکردنەوەی تەقلیدی کە تێیدا شـتـێکی تازە هاتـبـێـتـە بوون ئـینجـا هزرێک یان دۆزینەوەیەک بێت بەو مەرجەی ڕەسەن و تازە بێت.

هەندێک لە توێژەران جـەخت لەسـەر ئەوە دەکـەنەوە سوود مەرجێکی بنەڕەتییە لە بیرکردنەوەی داهێنەراندا، بۆیە ناولێنانی چەمکی داهێنان ناشێ بەسەر بەرهەمێک دابیرێت کە بەرهەمێکی بێ سوود بێت، یان بەرهەمێک بێت نەتوانێ ڕەزامـەندی ژمـارەیەکی زۆری خـەڵکی لە کات و شوێنێکی دیاریکراودا فەراهەم بکات.

ڕوانگەی سێیەم:

چەمکی داهێنان لەسەر بنەمای ئەوەی کە پرۆژەیە

تۆرانس لەو باوەڕەدایە کـە داهێنـان بریتـیـیـە لەو «پرۆسـەیەی کە تێیدا فێرخواز بەرامبـەر بەکێشـەکـان هەسـتـیـار دەبێت هەروەک چۆن پرۆسـەی دۆزینەوەی کەموکورتی و بۆشاییـەکـانە لە زانیـاری و پێکهـاتە بزربووەکاندا، پاشان گەڕان بەدوای نیشانە و ئاماژەکان لە هەڵوێستە جیاوازەکاندا لەلای فێرخواز لە زانیاری و بنیـاتنانی گـریمانە لەبارەیەوە و پاشـان تاقـیکردنەوەی ڕاسـتی ئەو گـریمانانە و بەسـتـانەوەی بە دەرئەنجامەکانییەوە...

ڕوانگەی چوارەم:

چەمکی داهێنان لەسەر بنەمای هەڵوێستی داهێنەرانە، یان ژینگەی داهێنەرانە

مـەبەست لە ژینگەی داهێنەرانە ئەو کـەشـەیە کـە پێکدێت لەو بارودۆخ و هەڵوێسـتـانەی کە دەبێـتە هۆی باشـتر کردن و فـەراهەمکردنی ڕێگا لەبەردەم داهێناندا، یاخود دەبێتە هۆی دەرپەڕاندنی توانستەکانی فێرخوازی داهێنەر، ئەم بارودۆخانەش دابەش دەبن بۆ دوو جۆر:

أ/ بارودۆخی گشتی:

کە هاوپێوەندە بە بارودۆخی ڕۆشنبیـری کۆمـەڵگاوە، چونکە داهێنان لە کۆمەڵگایەکدا گەشە دەکات کە هەل دەرەخسێنێ بۆ ڕۆڵەکانی بەمەبەستی تاقیکردنەوەی دوور لە ترس و دڵەڕاوکێ، هەروەک چۆن نموونەی چاک دەخاتە بەردەم نەوەکانی داهاتوو بە مەبەستی گرتنەبەری ڕێگایان لەلایەن نەوەی تازەوە و بواری ڕەخنە و گـەشـەپێـدانی هزری و زانستی و وەرزشی و وێژەیی... تاد دەڕخسێنێ.

لەم بوارەشدا تورانس کـەوتە ئامادەکردنی ڕاپۆرتێکی بەراوردکاری لە کاتی گەشتەکەیدا بۆ ژاپۆن بۆ دەرخستنی کاریگەریی ژینگە لەسەر داهێنان و ئاماژەی بۆ ئەوە کرد کـە ژینگەی ژاپۆن کـاریگەرییـەکی تایبـەتی لەسـەر گەشەپێدان و برەودان بە داهێنان هەیە.

ب/ بارودۆخی تایبەتی:

کە ئەمەشیان پێوەندە بە مامۆستا و دایک و باوک و بەڕێوەبەر و قـوتابخـانە و کـەسـانی دەوروبەر لە گەشەپێدانی توانستی داهێنان لەلای تاک، لەم بوارەشدا چەندان پێـوەری تایبـەتی هەیە کـە بەداخـەوە تەنهـا یەکـێکیـان کـوردی نیـیە یان تەنانەت بۆ کـۆمـەڵگای کوردیش ناشگونجێ.

تیۆرەکانی داهێنان

بێگومـان زۆرن ئەو تیـۆرانەی بابەتی داهێنان ڕاڤـە دەکەن، بەڵام ئێمە لێرەدا ئاماژە بۆ هەندێکیان دەکەین کە ئەمانەن:

– **تیۆری هاوپێوەندی:**

بیـرمەندانی سەر بەم قـوتابخانەیە جەخت لەسەر ئەوە

دەکەنەوە کە داهێنان دەرئەنجامێکە بۆ ڕێکخستنی پێکهاتەکانی هاوپێوەندی بەشێوەیەکی بابەتیانە لە چەند پێکهاتەیەکی تازەدا کە لەگەڵ پێویستییە تایبەتییەکانی هەڵوێستێکدا پێکدەچن کە وەدیهێنەری ئامانجێکە لە پڕ کردنەوەی پێویستییەکاندا.

ئەم تیۆرە پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ کە هەرچەند وێکچوون زیاتر بێت لە نێوان توخمەکاندا، ئەوە هاوپێوەندی زیاتر دەتوانێ ڕۆڵی خۆی لە پرۆسەی داهێناندا بگێڕێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەم تیۆرە دووچاری کۆمەڵێ توانج و ڕەخنە بووەوە و لە گرنگترین و بەناوبانگترین زاناکانی لایەنگیری ئەم تیۆرە (مدنک و مالتزمان)ن.

– تیۆری ڕەفتاری:

باوەڕدارانی سەر بەم قوتابخانەیە وای دەبینن کە داهێنان دەرئەنجامی دروست بوونی پێوەندییە لە نێوان وروژێنەر و وەڵامدانەوەی داهێنەرانە، لەو باوەڕەدان کە وەڵامدانەوەی داهێنەرانە بەهاوکاری هاوپێوەندی دێتە بوون، ئەمەش ئەو ڕاستییە دەخاتە ڕوو کە تیۆری ڕەفتاری بۆ خۆی بەشێکە لە تیۆری هاوپێوەندی کە بەشەکەی دووەمیان تیۆری مەرجداری کرداری (سکینەرە).

هەرچی باڵی سێیەمی ئەم تیۆرەیە ئەوە تیۆری پرۆسە ناوەندییەکانی (ئۆزوکۆد)ە کە جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە دەبێتە هۆی بەیەکەوە گرێدانی وروژێنەر و وەڵامدانەوەی کە لە دەرئەنجامدا دەبێتە هۆی لە دایک بوونی ڕەفتارێکی داهێنەرانە. ئەوەی جێگای ئاماژە بۆ کردنە ئەم تیۆرەش وەک تیۆرەکانی تر تووشی کۆمەڵێ ڕەخنە بووەوە و بەهۆی فەرامۆش کردنی بۆ ڕۆڵی کەسایەتی لە پرۆسەی داهێناندا.

– تیۆری ئیدراکی:

(فرتایمر) لەوباوەڕەدا بوو کە داهێنان دێتە کایەوە و وەک دەرئەنجامێک بۆ بەرەنگاربوونەوەی گرفتێکی یان کەمۆکوڕییەکی دیاریکراوەوە، هزری داهێنەرانە لە ناکاو وەک دەرئەنجامێک بۆ ئیدراکی ئەو هەڵوێستە دێتە ئاراوە.

بە کورتی ئەم تیۆرە لەو باوەڕەدایە کە داهێنان بەرهەمی تێگەیشتن و ئیدراکی گشتییە.

– تیۆری شیتەڵکاری دەروونی:

(کوبیە) کە نوێنەرایەتی ئەم قوتابخانەیە دەکات لە بواری داهێناندا لەو باوەڕەدایە کە داهێنان دەرئەنجامی چالاکییەکانی پێش نەستە بەپێی ئەم تیۆرە نەست دەبێتە هۆی وروژاندن و هەست کاری ڕێککاری و باشترکردن و ڕەخنە گرتن و هەڵسەنگاندن بۆ بەدیار کەوتنی داهێنان دەگێڕێت.

باڵێکی تری ئەم تیۆرە کە (ئەلفرێد ئادلەر) نوێنەرایەتی دەکات، بەڵام لە دواییدا بەیەکجاری لێی جیابووەوە و قوتابخانەی تاکایەتی دامەزراند، ئەو داهێنان دەگێڕێتەوە بۆ هەست کردنی مرۆڤ بە هەست کردن بە کەمێتی (الشعور بالنقص) لەم بوارەشدا ئادلە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە مرۆڤەکان هونەر و زانست و لایەنەکانی تری ژیانیان، بۆیە بەرهەمیان هێناوە تا هەست بە کەمێتی خۆیان پڕ بکەنەوە، بەڵام ئەم هەڵوێست و تێڕوانینەی ئادلەر تووشی ڕەخنەیەکی یەکجار توند بووە، لەبەر ئەوە ئەگەر داهێنان دەرئەنجامی ناتەندروستی بێت لەلای تاک، ئەوە ئەگەر کەسی داهێنەر لە نەخۆشییەکەی چاک ببێتەوە، ئەوە یەکسەر واز لە داهێنان دەهێنێت.

– تیۆری هۆکار و سیفات:

گیلفۆرد لەوباوەڕەدایە کە هۆکارە ژیرییەکانی وەک ئامادەیی بەشێکی سەرەکییە لە پرۆسەی داهێناندا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هۆکارە کەسێتییەکانی وەک پاڵنەر ڕۆڵێکی گرنگ لە پرۆسەی داهێناندا دەگێڕێت، بۆیە گیلفۆرد جەختی لەسەر ئەوە دەکردەوە کە داهێنان پێویستی بە پلەیەکی بەرزی زیرەکی هەیە.

پێکهاتەکانی داهێنان و بیرکردنەوەی داهێنەرانە

زۆرینەی توێژینەوەکان پێ لەسەر ئەوە دادەگرن کە داهێنان و بیرکردنەوەی داهێنەران کۆمەڵێک توانستی ژیرانە دەگرنە خۆ کە دەتوانین بەم شێوەیەی لای خوارەوە ئاماژەیان بۆ بکەین:

یەکەم/ تەلاقەت:

تەلاقەت لایەنی چەندایەتی لە پرۆسەی داهێنان دەگرێتە خۆی و مەبەست لێی چەندایەتی ئەو هزرانەیە کە فێرخواز دەتوانێت لەیەک کاتدا بیانخاتە ڕوو، هەروەک چۆن هزری داهێنەرانە بە گونجاوی لەگەڵ پێویستییەکانی ژینگەی واقعی دەناسرێتەوە، بۆیە پێویست دەکات ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە بیروبۆچوونی لە ناکاو و بێ سوود بەهیچ شێوەیەک بەهزری داهێنەرانە هەژمار ناکرێت.

دووەم/ نەرمونیانی:

نەرمونیانی (مرونەت) لایەنی چۆنایەتی لە پرۆسەی

داهێنان دەگرێتەوە کە مەبەست تێیدا هەمەچەشنەی ئەو هزرانەیە کە فێرخواز دەتوانێت لەیەک کاتدا بیخاتە ڕوو، هەروەک چۆن نەرمـونیـانـی ئامـاژەشـە بۆ پلەی توانای فێرخواز لە گۆڕینی هزرەکانی خۆیدا لەکاتی پێویستدا.

سێیەم/ ڕەسەنایەتی:

ڕەسـەنایەتی بریتـیـیـە لە تازەگەرایی و دەگـمـەنی لە بیروبۆچوونەکانی فێرخوازی داهێنەردا، ئەمەش زۆربەی کـاتەکـان بەوە دێتـە بوون کـە فـێـرخـواز بتـوانێ هزریک بهێنێتە کـایەوە کە تازە بێت بە هزری ئەو کەسانەی لە گـەڵیـانـدا دەژیت، کـەواتە ڕەسـەنایەتی بریتـیـیـە لە توانستی فێرخواز لە بەرهەم هێنانی هزری ڕەسەن و تازە، یان بەلای کـەمـەوە بە چەمکە ژمـارەیـیـەکـەی لەناو ئەو گرووپەی کە تێیاندا دەژیت کەمتر دووبارە بووبێتەوە واتا هەتا پلەی دووبارەبوونەوەی هزرەکـان کـەمـتـر بێت پلەی ڕەسـەنایەتی زیاتر دەبێت، بۆیە دەتوانین فـێـرخـوازی داهێنەر بەوە جیا بکەینەوە کە دەتوانێ خۆی لە هزرە باو و کۆنەکان دوور بخاتەوە.

ڕەسەنایەتی لە تەلاقەت و میانڕەوی جیادەکرێتەوە بە:

١- ڕەسـەنایەتی ئامـاژە نیـیـە بۆ چەندایەتی هزرە داهێنراوەکانی فێرخواز، بەڵکو پشت بە بەهاو چۆنیەتی و نۆیگەرایی ئەو هزرانە دەبەسـتێ، ئەمـەش خـاڵی جیابوونەوەی ڕەسەنایەتییە لە تەلاقەت.

٢- ڕەسـەنایەتی ئامـاژە نیـیـە بۆ ڕک لێـبـوونەوەی فـێـرخـواز لە دووبارە بوونەوەی وێناکـردن و هزرەکـانی کەسێـتی خـۆی، بەڵکو ئاماژەیە بۆ ڕک بوونەوە لەوەی کـەسـانـی دی دووبارەی دەکـەنەوە، ئەمـەش خـاڵی جیابوونەوەیەتی لەگەڵ نەرمونیانیدا.

چوارەم/ تەواوکاری (درێژەپێدان):

مەبەست لە درێژەپێدان یان تەواوکاری فراوان کردنی پێکهـاتەکـەیە لەسـەر بنەمـای زانیـاریی بەخـشـراو بۆ تەواوکردنی بینایەکی دیاریکراو لە هەموو لایەکانییەوە لە هەموو ئاراستەکانییەوە هەتا جوانتر و تەواوتر بێت، یاخود نواندنی توانستی فێرخوازە لە پێشکەش کردنی زیادکـراوی خـۆی بۆ هزرێکی دیاریکراو، هەروەک چۆن توانای خستنە ڕووی هزرێکی هەیە بەشێوەیەکی سانا و سادە.

قۆناغەکانی پرۆسەی داهێنان

یەکـێـک لە ئاڵۆزترین بابەتەکـانی بواری داهێنان ئەو مشـتـومڕەیە کـە لەنێـوان توێژەران و پسـپـۆڕانی بواری داهێنان قۆناغەکانی داهێنانە.

(والاس و مـارکـسـبـیـری) لەو باوەڕەدان کـە پرۆسـەی داهێنان بریتـیـیـە لە چەند قـۆناغـێـکی جـیـاواز کـە لە ناواخنیـانـدا هزرێکی تازەی داهێنەرانە دێتـە بوون کـە بەچوار قۆناغدا تێدەپەڕێ ئەویش ئەمانەن:

١- قۆناغی ئامادەکاری

لەم قـۆناغـەدا کـێـشـەکـە دیاری دەکـرێت و لە هەمـوو لایەنەکـانیـیـەوە پشکنینی بۆ دەکـرێت لە دوای ئەوەش زانیـارییـەکـانی لەبارەوە کۆ دەکرێتـەوە و بە شـێـوازێکی جیـاوازتر پێکەوە دەبەسـترێن کە ببێتە هۆی دیارکردنی گرفتەکە.

لەم بوارەشدا توێژینەوەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە ئەو فێرخوازەی زیاترین کات تەرخان دەکات بۆ شیکردنەوەی سروشتی کێشـەکان و پاشان هەنگاو دەنێ بە مەبەستی چارەسـەرکـردنیـان، زیاتر داهێنەرن لەوانەی یەکـسـەر هەنگاو بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان دەنێن.

٢- قۆناغی لە باوەشگرتن

قـۆناغی ڕێکخـستـنە کـە تێـیـدا عـەقڵ لە هەمـوو ئەو ئاڵۆزیانە دەربـازی دەبێت کـە هیچ پێـوەندییـەکـیـان بە سروشتی کـێشـەکەوە نییە، کە ئەمەش تێگەیشـتنێکی ژیری- هەسـتی و نەسـتی- دەگـرێتـەوە و لە هەڵـمـژینی هەموو زانیارییەکانی هاوپێوەند بە سروشتی کێشەکەوە.

٣- قۆناغی هەڵهاتن

لەم قـۆناغـەدا تیـشکی داهێنان بەدیار دەکـەوێت، واتا ئەو ساتەیە کە تێیدا هزرێکی تازە لە دایک دەبێت، کە ئەویش بە دەوری خـۆی دەبێـتـە هۆی چارەسـەرکـردنی کێـشـەکە، بۆیە ئەم قۆناغە بە قۆناغی کـارکردنی ورد و یەکلاکەرەوەی عەقڵ لە پرۆسەی داهێناندا ناودەبرێت.

٤- قۆناغی لێکۆڵینەوە (چاوپیاخشاندنەوە)

لەم قۆناغەدا لەسەر فێرخوازی داهێنەر پێویست دەکات کە بەهزرە داهێنراوەکەی خۆیدا بچێتەوە بۆ ئەوەی بزانێ تا چ ئاستێک بەسوودە و ئاخۆ پێویستی بە چاکسازی هەیە یا نا.

(ئالوسی) ١٩٨١ قـۆناغـەکـانی پرۆسـەی داهێنان دابەش دەکات بۆ:

١- قۆناغی هەست کردن بە کێشەکە.

٢- قۆناغی دیاریکردنی کێشە.

٣- قۆناغی گریمانە.

٤- قۆناغی لە دایک بوونی بەرهەمی ڕەسەن.

٥- قۆناغی بەرهەمی داهێنراو.

داهێنان و زیرەکی

ئالۆزییەک لەبیروبۆچوونی زانایانی بواری دەروونناسی و پەروەردە لە بارەی پێوەندی زیرەکی بە پرۆسەی داهێنانەوە هەیە. لەم بوارەشدا دوو بیروبۆچوون هەیە کە بەم شێوەیە ئاماژەیان بۆ دەکەین:

یەکەم: داهێنان بە هەموو بوارە جیاوازەکانییەوە، وێنەیەکە لە وێنەکانی زیرەکی گشتی تاک و داهێنان پرۆسەیەکی ژیرییە کە هاوپێوەندە بەزیرەکییەوە، بۆیە لایەنگیرانی ئەم تیۆرە جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە ئەگەر مرۆڤ پلەیەکی زیرەکی دیاریکراوی نەبێت، ناتوانێت هیچ داهێنانێک ئەنجام بدات، بۆیە لەو باوەڕەدان کە توانستی تایبەتی بۆ داهێنان بوونی نییە.

دووەم: داهێنان لە زیرەکی دابڕاوە و هیچ پێوەندییەکیان لە نێواندا نییە، دوو جۆریش لە چالاکی ژیریی لەلای مرۆڤدا هەیە، بۆیە هەندێ جار فێرخواز دەبینین لەگەڵ ئەوەی هیچ پلەیەکی زیرەکی بەرزیشی نییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا داهێنەرن و پێچوانەکەشی هەر ڕاستە. بەواتایەکی تر زیرەکی و داهێنان دوو توانستی لەیەکتر دابڕاون و زۆرێک لە جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە.

لەم بوارەشدا توێژینەوەکانی تایلۆر و توێژینەوەکانی ماکینۆن ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە هەندێک پێوەر هەیە سەرکەوتوو نابێت لە دەستنیشان کردنی فێرخوازە داهێنەرەکاندا، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پێوەرانەی بە پلەیەکی زۆر جەخت لەسەر وەبیرهاتنەوە و بیرکردنەوە و لەیەکتر نزیک بوونەوە دەکەن و پێویستیان بە دیاریکردنی یەک وەڵام هەیە کە زۆر بەکەمی ئەو لایەنانە دەپێوێت کە داهێنانی پێ دەناسرێتەوە.

توێژینەوە هاوچەرخەکان پێ لەسەر بوونی نزیکە (١٢٠) پلەی زیرەکی لەلای فێرخوازی داهێنەر دادەگرن و لەوە کەمتر ئەستەمە مرۆڤ بتوانێ داهێنان ئەنجام بدات، زۆرینەی توێژینەوەکانیش ئاماژە بۆ بوونی جیاوازی لە نێوان پیاوان و ئافرەتان لە بواری داهێناندا دەکەن.

داهێنان و سەرکەوتن لە بواری خوێندندا

توێژینەوەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە پێوەندیەکی لاواز لەنێوان داهێنان و سەرکەوتن لە خوێندندا هەیە، بەڵکو پێوەندییەکە لە هەندێ کاتدا دەگاتە ئاستی پلەی نێگەتیڤ. ئەمەش مانای وایە کە ئاستی بەرز و نمرەی بەرز لە خوێندندا مەرجی بنەڕەتی نییە بۆ بەئەنجام گەیاندنی داهێنان، واتە چەسپاندنی ئەو ڕاستییەیە کە تورانس جەختی لەسەر دەکاتەوە و دەڵێ فێربوونی زانیاری و توانای بەخێرایی گەڕاندنەوەی تاکە نیشانەیەک نییە بۆ داهێنان.

ئەو هۆکارانەی دەبنە هۆی ڕێگری لەبەردەم پرۆسەی داهێنان و هزری داهێنەرانەدا

توێژینەوەکانی بواری سایکۆلۆژیا و پەروەردە ئاماژە بۆ کۆمەڵێ هۆکار دەکەن کە دەبنە هۆی ڕێگری لەبەردەم پرۆسەی داهێناندا کە دەتوانین بەم شێوەیەی خوارەوە ئاماژەی بۆ بکەین:

١- کەموکورتی لە بواری توێژینەوەی تایبەت بە بواری داهێنانی زانستی:

کەمی توێژینەوەی تایبەت بە بواری داهێنان لە کوردستاندا بەتایبەت لە بوارە زانستییەکاندا لە ڕابردوو و لە ئێستاشدا ڕۆڵێکی نێگەتیڤی گێڕاوە لەسەر فەرامۆش کردنی مامۆستایان بۆ گرنگیدان بە توانستە داهێنەرییەکانی فێرخوازەکانیان و سەرنەکەوتنیان لە مامەڵەکردن لەگەڵیدا لەکاتی هەست کردن بە هەبوونیشی، بەڵام ئەم بارە ئەمڕۆ لەسەر ئاستی جیهانی گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە، کەچی لە وڵاتە ناهۆشیارەکانی وەک خۆماندا تا ئەم ساتەش بودجەیەکی کەمیش نییە تا ببێتە هۆی پاڵنانی فێرخوازان بۆ ئەنجامدانی داهێنان لە بوارە جیاوازەکاندا.

٢- وانەگوتنەوەی کلاسیکی:

جەخت کردنەوەی مامۆستا لە قوتابخانەکانماندا لەسەر هێمن دانیشتنی فێرخواز لەسەر کورسییەکەی خۆی و هەڵمژینی ئەو زانیارییەی لە جێگەی خۆیەوە وەک ئیسفەنج بەسەریدا دەخوێندرێتەوە، لە گرنگترین ڕێگرییەکانی بەردەم داهێنان و گەشەکردنی توانستی داهێنەرانەیە.

جگە لەوەش زۆرێک لە مامۆستایان لەو باوەڕەدان کە گەشەپێدانی توانستی داهێنەرانەی فێرخواز ئەرکێکی گرانە، بۆیە خۆیانی لێ دەدزنەوە. هەروەک چۆن ئەم قوتابخانەیەی کە توندوتیژی دژی قوتابی بەکاردەهێنێت و چاو سوورکردنەوە و خۆسەپاندنی تێدا باوە، لە زۆربەی کاتەکاندا کەمتر بەرهەمی داهێنەرانە و بیرکردنەوەی داهێنەرانەی لێوە دێتە بەرهەم.

٣- تەواوکردنی بابەتی کتێب لەبەرامبەر تێگەیشتنیدا:

تەواوکردنی پرۆگرامی خوێندن لە زۆربەی کاتەکاندا ڕێگر دەبێت لەبەردەم کارکردنی مامۆستا بۆ گەشەپێدانی توانستی فێرخوازی داهێنەر، بەتایبەت کە خۆیان بەناچار دەزانن بۆ تەواوکردنی پرۆگرامی خوێندن، ئەوە لە کاتێکدا هیچ ئاماژەیەک لە ئەدەبیاتی پەروەردەدا نییە کە ئاماژە بۆ ئەوە بکات تەواو کردنی بابەت یان پرۆگرامەکانی خوێندن مانای فێربوونی بێت، بۆیە لەسەر مامۆستای زیرەک و داهێنەر پێوستە ئەم ڕاستییە درک پێ بکات کە مامۆستای داهێنەر پرۆگرامی خوێندن تەواویش ناکات، بەڵام دەتوانێ ئەو بڕە زانیاریانەی کە فێری فێرخوازەکانی دەکات لە مێشکیاندا بیچەسپێنێ و بەسانایی لە یادیان نەچێتەوە، جگە لە کاریگەریی ئەم جۆرە فێربوونە لەسەر گەشەی تواناو بەهرەکانی فێرخوازان لە بواری داهێناندا.

٤- پرۆگرام و کتێبەکانی خوێندن:

توێژینەوە پێوانەییەکانی تایبەت بە پرۆگرامەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە پرۆگرامی خوێندنەکان لەلای ئێمەدا بەند نییە لەسەر بنەمای گەشەپێدانی داهێنان و توانستی داهێنەرانە.

ئەدەبیاتی پەروەردە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە پرۆگرامەکانی خوێندن پێویست بەوە دەکات لەسەر بنەمای گەشەپێدانی توانستی داهێنەرانەی فێرخواز بێت، بۆیە لە ئەمڕۆدا زیاتر پێویستمان بە پرۆگرامی سەرکەوتوو هەیە کە هەلی زیاتر لەبەردەم گەشەسەندنی توانستی داهێنەرانەی فێرخواز دەڕەخسێنێ.

٥- ڕوانین بەرامبەر داهێنان:

هەندێک لە مامۆستایان لەو باوەڕەدان کە توانستە داهێنەرییەکانی فێرخواز بۆ ماوەیین و ژینگەی فێرخواز کاریگەرییەکی کەمی لەسەر گەشەپێدانی ئەم توانستەدا هەیە، بۆیە لە ئەمڕۆدا ژمارەیەکی زۆری مامۆستایان ڕوانینیان بۆی نێگەتیڤە و بەرامبەر بە داهێنان و چۆنیەتی هەڵبژاردنی ڕێگاکانی وانە وتنەوە و بابەتی یارمەتیدەر بە داهێنان نازانن، هەروەک چۆن ملکەچ کردن بۆ ڕوانین و پاڵەپەستوی هاوڕێ لەسەر فێرخوازی داهێنەر بۆ خۆ گونجاندن لەگەڵ دەوروبەریدا کاریگەریی لەسەر داهێنان هەیە.

٦- چەند هۆکارێکی تری هاوپێوەند بە سیستەمی پەروەردەیی:

أ/ فێرکردنی ئاراستە کراو، تەنها بۆ فێربوون و نمرەکە بنیات نراوە و لەسەر بنەمای وەبیرهاتنەوەیە.

ب/ تاقیکردنەوەی قوتابخانە و لایەنە لاوازەکانی.

ج/ بەکەم تەماشاکردنی پرسیارکردنی فێرخواز و دۆزینەوە (اکتشاف) کە زۆرجار بەسزادان لەلایەن مامۆستاوە پاداشت دەکرێت.

د/ فەلسەفەی پەروەردەیی باو لەناو کۆمەڵگادا و بەکەم تەماشاکردنی داهێنان.

چەند دەرئەنجامێکی گرنگی توێژینەوەکانی تایبەت بە داهێنان

١- هەموو مرۆڤەکان بەبێ جیاوازی لەنێوان تەمەن و ڕەگەزیاندا، داهێنەرن تا ئاستێکی دیاریکراو، بە واتای ئەوەی کە توانستەکانی بیرکردنەوەی داهێنەرانە بوونی لەلای هەموو فێرخوازان هەیە، هەرچەندە جیاوازیش لەنێوان تەمەن یان ڕەگەز یان نەتەوەیاندا هەبێ.

٢- فێرخوازان جیاوازیان لە ڕووی توانستە داهێنەراوەکانیانەوە هەیە، بۆیە لەکاتی دابەش بوونیاندا لەسەر هێڵی دابەش بوونی سروشتی، ئەوە بەشێوەیەکی ئاسایی دابەش دەبن.

٣- ژینگە کاریگەریی باڵای لەسەر گەشەکردنی توانستی داهێنەرانە و بیرکردنەوەی داهێنان هەیە، بۆیە کاریگەریی لەسەر تەندروستی عەقڵی و توانستە داهێنەرەکانی فێرخواز هەیە.

*** قوتابی خوێندنی باڵایە لە زانکۆی سەلاحەدین.**

- أبراهيم، عبدالستار (١٩٨٤)ثلاثة جوانب من التطور في دراسة الأبداع. الكويت: عالم الفكر، المجلد ١٥، العدد ٤.

- أبراهيم، عبدالستار (١٩٧٩) التوجه التربوي للمبدعين، مجلة العلوم الأجتماعية، جامعة الكويت، العدد ١.

- أبو زيد، أحمد (١٩٨٥) الظاهرة الأبداعية عالم الفكر، المجلد ١٥، العدد ٤.

- الألوسي، صائب أحمد (١٩٨٥) أساليب التربية المدرسية في تنمية قدرات التفكير الأبتكاري. رسالة الخليج العربي، المجلد ٥، العدد ١٥.

- تورانس، بول أ. (١٩٨٠) دروس الموهبة و الأبتكار تتعلمها من أمة ذات ١١٥ مليون فائقي الأنجاز. ترجمة عبدالله محمود سليمان. مجلة العلوم الأجتماعية، جامعة الكويت، المجلد ١٥، العدد ٣.

- خيرالله، سيد (١٩٨١) أختبار القدرة على التفكير الأبتكاري (بحوث نفسية و تربوية) دار النهضة.

- خيرالله، سيد (ب. ت.) قائمة السمات الشخصية المبتكرة (بحوث نفسية و تربوية). دار النهضة.

مرۆڤی حەماسی و مرۆڤی تراژیک

عەلی محەمەد حەقشناس
لە فارسییەوە: یوونس ڕەزایی
(بۆکان)

پێشکەوت و گۆڕانکاری

حەوجێی بە گوتن نییە کە تەواوی کۆمەڵگاکان خوازیاری پێشکەوتنن، شتێکیش کە بۆ پێشکەوتن پێویستە ملدان بە گۆڕانکارییە: هەتاکو ئێمە نەمانەوێ لەوەی کە هەین تێپەڕین، قەت ناتوانین بگەینە شتێک کە ویستی لە مێژینەمانە، بەڵام سەیر ئەوەیە ئەگەر هێندێک لە کاری کۆمەڵگا جیاوازەکان وردبینەوە بە باشی بۆمان دەردەکەوێ کە هەموو کۆمەڵگاکان بە یەک ڕادە خوازیاری ئاڵوگۆڕنین، تەنانەت ئەگەر هەموانیش ئارەزووی ئاڵوگۆڕیان بێ، بۆمان دەردەکەوێ کە بەگشتی ئەو کۆمەڵگایانەی بە پێشکەوتوو یا پەرە ئەستاندوو ناسراون، هاسانتر مل دەدەنە بەر ئاڵوگۆڕ، بەڵام ئەو کۆمەڵگایانەی ڕوو لە پێشکەوت و پەرەئەستاندنن بە هاسانی ناچنە ژێر باری ئاڵوگۆڕەوە، ئەگەریش ئاڵوگۆڕ بە زۆرەملێ و بە پێی زەروورەت بەسەریاندا بسەپێن ڕەنگە مل بادەن و دژی بوەستن. ڕازی ئەو جیاوازییە لە چیدایە؟ ئەوە چ سورێک لە مابەیندایە کە دەبێتە هۆی ئەوەی هەندێ لە کۆمەڵگاکان ئاڵوگۆڕ بە دڵێکی ئاوەڵاوە وەرگرن و تاقمێکیش لە بەرانبەریدا هەڵوێست بگرن و تەنانەت ئەو دەمەی تینووی پێشکەوتنیشن، هەر لێی لە پاشەکشەبن؟![....]

من دەڵێم ڕازی ئەو جیاوازییە لەوەدایە کە خەڵکی کۆمەڵگا ڕوو لە پێشکەوتەکان، خەڵکێکی حەماسین و خەڵکی حەماسیش تابشتی ئاڵوگۆڕیان نییە. بۆچی؟ چونکو پاڵیان داوە بە ئوستوورە کۆنەکانەوە و پێشیان وایە ئەوان بەرپرسی پاراستنی ئەو ئەمانەتە کۆنە

نەتەوەییەن، هەربۆیە ئامادەن دەست لە پێشکەوت کە هەقی خۆیانە هەڵگرن و وەفاداری نەریتی ڕابردوو و پێشینیان بن، بەڵام لەوەها سەردەمێکا خەڵکی وڵاتانی پێشکەوتوو ئاوا بیر ناکەنەوە، ئەوان خەڵکێکی تراژیکن، خەڵکی تراژیکیش لە ئوستوورەکان هەڵبڕاون و ئیتر لە بەرانبەر ئەو ئوستوورانەدا خۆیان بە بەرپرس نازانن و پێشیان وانییە کە ئەوان بەرپرسی پاراستنیان بن. ئەوان کەسانێکن کە لەخۆیانەوە دەست پێدەکەن، چونکو هەر بۆ خۆیان قارەمانی تراژیدیاکانی خۆیانن، کەوایە خوداوەندی حەیات و هەستی خۆشیانن. ئەوەش ڕاست بە پێچەوانەی خەڵکی حەماسییە، [چۆن خەڵکی حەماسی] بۆ خۆیان قارەمانی حەماسەکانی خۆیان نین، کەواتە خوداوەندی ژیانی خۆیان نین، چونکو قارەمانی ئەوان کەسایەتییە ئوستوورەییەکانە. کەواتە خەڵکی تراژیدیک پشتیان بە ڕابردوو نەبەستووە، هەر بەو هۆیەشە کە ئیتر پێمل نابن بەشی خۆیان بە ڕابردووان بدەن، بەڵکو دەیان هەوێ تەقڵە کوت بەرەو پێش ڕاکەن و هەڵبەت هەر واش دەکەن.

لێرەدا وا باشە بەر لەوەی کە زیاتر بچینە ناخی ئەو باسەوە وەڵامی دوو پرسیارە بدەینەوە: یەکیان ئەوەی کە ئاخۆ هەر بە ڕاست کۆمەڵگا پێشکەوتووەکان زووتر لە ئاست گۆڕانکاریدا خۆ بە دەستەوە دەدەن و وڵاتە دواکەوتووەکانیش درەنگتر؟ دوامینیش ئەوەی کە مەبەست لە حەماسە و تراژیدیا لەو نووسراوەیەدا چییە؟

ڕەوتی ئاڵوگۆڕ لە کۆمەڵگاکاندا

ئەگەر وەک نموونە وڵاتی ئێران لەگەڵ وڵاتی ئینگلیس هەڵبسەنگێنین، بۆمان دەردەکەوێ کە ئاڵوگۆڕ لە کۆمەڵگای یەکەمدا زۆر کەمترە لە کۆمەڵگای دووەم؛ بۆ وێنە لە بواری زماندا هەروەک دەزانین لە ئێران، بەدرێژایی ئەو هەزار ساڵەی سەردەمی ئێمەی لەگەڵ زمانی فیردەوسی لێک دوور خستۆتەوە، زمان ئەوەندەی ئاڵوگۆڕ بەسەردانەهاتووە کە وای لێبێ ئیتر ئێمە نەتوانین شیعری فیردەوسی و بەرهەمی هاو زەمانەکانی ئەو بخوێنینەوە و تێی بگەین. [بەڵام ئەو بابەتە لە ئینگلیس] وانییە، لەوێ زمانی ئینگلیسی تەنیا لەماوەی سێ سەد و پەنجا ساڵ دوای شکسپیر ئەوەندەی ئاڵوگۆڕ بەسەردا هاتووە کە ئیتر ئەمڕۆکە هیچ ئینگلیسی زان و ئینگلیسی زمانێک ناتوانێ بە بێ یارمەتی مامۆستا و دەرس و کتێب، شیعرەکانی ئەو شاعیرە نەتەوەییەی ئەوێ بخوێنێتەوە و ڕاستەوخۆ تێی بگا.

ئەو جیاوازییە تەنیا بە زمانی ئەو دوو کۆمەڵگایەوە نابەسترێتەوە، بەڵکو پەل دەهاوێژێتە بوارەکانی تریشەوە، بۆ وێنە لە بواری بیناسازیدا [ئەو باسە وەڕاست دەگەڕێ]... بیناسازی ئینگلستان هەر لە چەند ساڵ لەوە پێشەوە چەندین و چەندجار شێوازی گۆڕیوە و لە شێوازی تیۆدۆرەوە گەیشتۆتە شێوازی نیو کلاسیک و دواتر شێوازی چاخەکانی جۆرج و ڤیکتۆریای تێپەڕاندووە و ئێستاکە ڕێی کردۆتە چەندین شێوەی مۆدێرنەوە، بەڵام بیناسازی سوننەتی ئێران لە درێژایی هەزار و چەند سەد ساڵی ڕابردوودا، واتە لە سەرهەڵدانی ئیسلامەوە تا سەرەتای چاخی نوێخوازی ئێستا ئاڵوگۆڕێکی بەرچاوی بەسەردا نەهاتووە ئەگەر ڕەنگاوڕەنگیەکیش لە بیناسازی ڕەسەنی ئێراندا دەبیندرێ ئەو ڕەنگاوڕەنگییە هی [ناوچە] جوگرافییەکانی ئێرانە و باری مێژوویی نییە. ئەو هەموو مزگەوت و بازاڕ و عەمباری ئاو و کاروانسەرا و حەمامەی لە ئێراندایە، کە هەر کام لە تەرح و نەخشەیەکی دیاریکراو و هەر ماودا و بە ئەندازەی گەورە و بچووکەوە دووپات دەبنەوە و هەموان ڕاستی ئەو داوایە دەسەلمێنن.

هەر بەو شێوەیە، هەر کام لە ئایین و دابونەریتەکانی تری ئەو دوو کۆمەڵگایە لەبەرچاو بگرین و نموودەکانیان لەو دوو کۆمەڵگایەدا پێکەوە هەڵسەنگێنین بە ڕوونی بۆمان دەردەکەوێ کە فلان ئایین، یان دابونەریت لە کۆمەڵگایەکیاندا بەردەوام ئاڵوگۆڕی بەسەردا هاتووە و لەوی تریاندا هەروا مەند و وێستاو ماوەتەوە. جا ئەو ئایین و دابونەریتە چ هی بنەماڵە و زەماوەند و لە دایکبوون و پەروەردە و کەسپ بێ و چ هی ئەدەبیات و مەزەب و حکومەت و ئابووری و شەڕ و ئاشتی بێ. لە تێکڕای ئەو بەشانەدا بە جوانی دەردەکەوێ کە ڕەوتی ئاڵوگۆڕ لە یەکێ لەو کۆمەڵگایانەدا خێرا و گورجە و لەویتریاندا هێدی و لەسەرخۆیە.

جا ئەگەر سێبەری ئەو هەڵسەنگاندنە بەربڵاوتر کەینەوە و وەسەر کۆمەڵگاکانی تریشی بکێشین [...] دیسان دەردەکەوێ هەر ئەو جیاوازییە لە مابەین دوو گرووپی کۆمەڵگای پێشکەوتووی وەکو فەرانسە و ئەڵمان و وڵاتە یەکگرتووەکان و کۆمەڵگای

رووبەپێشکەوت وەک میسر و هیند و ئەمریکای لاتیندا دەقاودەق هەیە. تەنیا بابەتێکی جێی ئاماژە ئەوەیە کە لە سەردەمی نوێدا و هاورێ دەگەڵ پەرەئەستاندنی شۆرشە نوێخوازییەکان لە کۆمەڵگا سوننەتییەکاندا، بۆ وێنە لە ولاتێکی وەک ولاتی ئێران ئەو درزەی لە مابەیندایە کەمتر دەبێتەوە و جیاوازییەکە ڕەنگە لاوازتر بێ، بەلام ئەو ئالوگۆرە نوێیەش بە هیچ کلۆجێ نابێتە هۆی ڕەت بوونەوە و پووچەڵ بوونەوەی گوتەکانی پێشوو، بەڵکو سەلمێنەری ئەو ڕاستییەیە کە مرۆڤە حیماسییەکان، کە خۆیان بەسەر کۆمەڵگا سوننەتین، وردە وردە خەریکە ڕەنگ دەدۆڕێن و هێور هێور لەژێر دەسەلاتی ئوستوورەکان دەرباز دەبن و دێنەدەرێ، هەنگاو هەنگاو خۆیان لە مرۆڤی تراژیک، کە سەر بە کۆمەڵگای پێشکەوتووە، نزیک و نزیکتر دەکەنەوە. کورتی ببڕینەوە و بچینەوە سەر باسەکەی خۆمان و بزانین مەبەست لە حەماسە و تراژیدی لێرەدا چییە.

حەماسە و ئوستوورە

حەماسە بەو مەبەستەی کە لێرەدا دەکار کراوە، بریتییە لە ڕەوایەتێکی تیف تیفەدراوی ڕێکوپێک و ڕێسامەند، پێک هاتوو لە تێکرا، یا بەشێکی ئوستوورەکانی گەلێک، یا چەند گەل کە بە هۆگەلی مێژوویی و جوگرافیایی لە چارەنووسی نەتەوەیی و ژیانی مێژوویی خۆیاندا شەریک و هاورێ و هاوبەشن. هەڵبەت وەها ڕەوایەتێک بۆی هەیە بە دەست بگێڕەوەکەی دەگەڵ ئەفسانە، حەقایەت، بەسەرهاتە فۆلکلۆرییەکان، تەنانەت ڕووداو و بیرەوەری تاکە کەسی و بەسەرهات و ڕووداوە زەقەکانی مێژوویی ئاوێتەبێ، بەلام تێکرای ئەوانە وەک ماکە لاوەکییەکانی حەماسە دەناسرێن و لە پاڵ ئوستوورەدا ماکە سەرەکی و بنەڕەتییەکانی حەماسە پێک دێنن و ڕۆڵێکی بایەخی لاوەکی دەگێڕن.

خۆ دیاریشە کە حەماسە بەو پێناسەیەوە، دیاردەیەکی زەمانمەندە کە لە چاخێکی تایبەتی مێژووی گەلێک یا تاقمێ لە گەلانی هاوچارەنووس بەدی دێ. کاتی سەرهەڵدانی حەماسە بێ ئەملاو ئەولا چارەنووس ساز و گرینگە و لەو کاتەدا تێکرای شوناس یا هەموو بوونی خەڵکێک کە حەماسەکە هی ئەوانە، سەرلەنوێ دەخرێتە بەر تیشکی هەڵسەنگاندن و بەراوردەوە، جا یا ئالوگۆری بەسەردادێ یا ڕەنگە تەفروتووناش بێ. کەواتە هەرماکەی زەمانمەندبوونی حەماسە دەبێتە خاڵێکی جیاوازی لەگەڵ ئوستوورە. [دەتوانین حەماسە هەر بەو تایبەتمەندی زەمانمەند بوونەیەوە لە ئوستووره هەڵاوێرین].

خۆ دیارە حەماسە بەو واتایەی کە لێرەدا بۆی لێک دراوەتەوە، ڕەوایەتێکە کە بگێڕەوەی دیاریکراو و ناسراوی هەیە، بەلام بێ گومان ئەو بگێڕەوەیە بەدیهێنەری ئەو ئوستوورانە نییە کە دوای تیف تیفەدان و ڕاست و ڕێک کردنیان بەرهەمی حیماسی خۆی بەدی دێنێ، هەروەها بەدیهێنەری ئەو ئەفسانە و حەقایەت و ماکە لاوەکییانە نییە کە لە بەرهەمەکەیدا دەکاریان دەکا. کەوایە دەتوانین حەماسە بەو تایبەتمەندیانەوە لە ئوستوورە واتە گەوهەری سەرەکی خۆی، جیاکەینەوە، چونکو ئوستوورە هیچ بەدیهێنەرێکی دیار و ناسراوی نییە.

بەلام ئێمە ناتوانین پلەی حەماسە لەنێزامی کۆمەڵگایەکدا بناسین و شوێنی بەشکۆی ئەو لە ژیان و مێژووی خەڵکی ئەو کۆمەڵگایەدا دەستنیشان بکەین، مەگەر ئەوەی کە ئوستوورەمان بە باشی و ڕوونی ناسیبێ، ئوستوورەش حەقایەتێکی نەتەوەیی، یا بەکۆمەڵە، کە لە هیچ زەمانێکی دیاریکراودا پێک نەهاتووە و هیچ بەدیهێنەر و خاڵقێکی تایبەتی نییە، بەڵکو بەدەستی نەوە یەک لە دوا یەکەکانی گەلێک وردە وردە لە کڵێ ئەزموونە بەردەوامەکانی ئەو نەتەوەیەدا هاتۆتەدەر و کەم کەم ڕاست و ڕێک کراوە خۆیشی چۆڕاوگەی هزری نەتەوەییە، هزرێک لە بەستێنی ئاکار و ڕێورەسمی ڕۆژگار و پلەی مرۆڤ و بەگشتی تێکرای جیهان و... هزرێک بە تەمەنتر لە سنوورەکانی مێژوو و دوورە دەست وەک ڕابردووی دووری مرۆڤ، بێ سنووریش وەک دەروونی ئینسان، هەر لەبەر ئەو هۆیانەشە کە توانایییەکی نەناسراوی تێدا حەشارە و [ئەو تواناییەش] خەڵکی ڕادەپەڕێنێ بێ ئەوەی خۆیان ئاگا بکەن بەرەو شوێنێکیان دەبا کە خۆیان نایناسن و کاری واشیان پێدەکا خۆیان ناتوانن داکۆکی لێ بکەن. ئوستوورە درەوشانەوەی ناخۆ ئاگای ویژدانی ناو شار و نەتەوەیی مرۆڤە کە لە چوارچێوەی حەکایەتێکدا جێگیر بووە. هەر لەبەر ئەوەشە کاتێ بوون و شوناسی نەتەوەیەک دەکەوێتە مەترسی، یا لەگەڵ پرسیار و قەیران دەستەوئێخە دەبێ، بۆی هەیە کەسێک- ڕەنگە بێ ئەوەی ئاگای لەخۆی بێ- ڕاپەڕێ و دەستی نیاز بەرەو هزری بێ زەمانی گەلی خۆی درێژبکا و وەک فیردەوسی بە

هیمـمەتەوە کاری تیف تیفەدان و ڕاست و ڕێک کردنی ئوستوورەکان لە قاڵبی بەرهەمێکی حیماسیدا ڕاپەڕێنێ، هەتاکـو لەو ڕێیـەوە بوار بۆ وەخـەبەرهێنانی ویژدانی بەکۆمـەڵی نەتەوەیی خۆی برەخسێنێ و گەلی خۆی بۆ بەربەرەکانی لە ئاست مـەترسـیدا ڕاپەڕێنێ. شـانامـە، مهابهاراتا، گیل گەمیش، ئیلیاد و ئۆدیسە و بەهەشتی ونبوو و... لەو شێوە بەرهەمانەن.[...]

تراژیدیا و تەنیایی

تراژیدیاش بەو مانایەی لێرەدا بۆی لەبەر چاوگیراوە، باسی خـەفـەت و تـەنیـایی مـرۆڤـێکی تەریکە کـە لە ئوسـتـووره نەتەوەییـەکـانی خۆی هەڵبـڕاوە و بە تـەنیـا ڕێیـەکی گرتۆتە بەر کە خۆی بە باشی زانیـوە، بەتەمـای ئەوەی کە لەو ڕێیەوە کەسێک لەخۆی سازبکا کە دڵی دەیهـەوێ. وەها بەسـەرهاتێک بێگومـان لە قـووڵایی ئوسـتـووره نەتەوەییـەکـانەوە سـەرچاوە ناگـرێ، چونکو خـوویەکی دژ بەوانی هەیە، ئەگـەر [ئەو خـەسـڵـەتە] نیـشـانەی سـەرچڵ بوونی کـەسێک لە ئاست ئوسـتـووره نەتەوەییەکانیشدا نەبێ، لانی کەم نیشاندەری ویستی سەربەخۆیی و جیابوونەوەی ئەو کەسە و دابڕان نەبوونی بەو ئوســتــوورانـەوەیـە. کــەواتـە ســەرچاوەی وەهـا بەســەرهـاتێک بێ ئەمــلاوئەولا زەینی تـاک خــوازی بگێڕەوەیە کە ئەو بەسەرهاتەی گێڕاوەتەوە، بە واتایەکی تر بـگێـــڕەوەی هـەر تراژیدیـایەک بـەدیهــــێنەر و دامەزرێنەریشێتی.

ئەوەش ئەو ڕاستییە دەسەلمێنێ کە تراژیدیا چۆڕاوگەی هزری تاکە کەسییە لە ئاست هزری نەتەوەییدا، یان لانی کەم هەڵدانی هەوڵی کەسێکی سەربەخۆیە و ڕاگەیاندنی جیـاو تاکەکەسی ئەوە. جا چونکو ئەو کەسە زەمانمەندە لەگەڵ کو لە گەلی خۆی دوور کەوتەوە لێی هەڵدەبڕێ، تەنیا بەرتەسک و ناسک و... دەبێ، چونکو تەنیا گەلی ئەوە کە بێ زەمانە، لەبەر لەمێژوووەوە دەست پێدەکا تا داهـاتـوویـەکـی دوور و نـادیـار درێـژەی دەبــێ. دوورکەوتنەوەی تاکەکەس لە گەلی خۆی هەم لەکات و هەم لە شوێندا وەڕاست دەگەڕێ. هەر بۆیە لە تراژیدیادا ناوەند، پەراوێز، تەرحی چیـــرۆک و کـــاتی ڕوودانی کارەساتەکان هەمووان گرینگن.

دوای ئەو باسانە بە ساکاری دێینە سەر ئەو ڕایە کە قــارەمــانی تـراژیدیا «لە خــۆیەوە دەست پـێـدەکـا، بەسەرهاتی خۆی مێژووەکەیەتی و ئەو شتانەی فێریان بووە و تەجرەبەی کردوون ئوسـتـوورەی ئەون. هەر لەبەر ئەوەشـە کە تەنیـا بوونی وەها کەسێک و تەنیـا بوونی بەسەرهات و ئەزموون و فێربوونەکانی ئەو، کیفایەتە بۆ ڕەتکردنەوەی گـەلەکـەی، هەر بۆیەشـە کـە قـارەمـانی تراژیک، ئەگەرچی خۆشەویستە، بەڵام بەهیچ کلۆجێ بۆ چاوپۆشی و لێخـۆشبـوون نابێ: خـۆشـەویسـتـە، چونکو نیشانەی ڕووحی سەرچڵی مرۆڤ و مەکۆی دەروشانەوەی ئیختیاری جەبرشکێنی ئەوە و گۆڕەپانی بیرو ئەندێشەی بەکار و بەهرەی ئینسانە. بۆ لێخۆشبوونیش نابێ چونکو وجوودەکەی ڕەتکردنەوەی ڕووحی نەتەوەیی و کەونارایی مـرۆڤـە، ڕەت کردنەوەی جەبر و زۆرە ملی مێـژوویـیـە و بەتاڵ و پووچەڵکردنەوەی زەرروورەتی یەخسیربوونی تاکە کەسە لە ئاست ویستی بە کۆمەڵ و لە هزری نەتەوەییدا».

جـا ئەگــەر ئێــمــە لەلایەک فـەرهاد و مــەجنون و ڕۆمـیـۆوەکـانی ئەوانمان خۆش دەوێ و لەلایەکی تریشـەوە بەبێ ئەوەی ئاگـامــان لێـبێ تێکڕای ئەوانە مــەحکووم بەشکست و مەرگ و لەنێوچوون دەکەین، هەر بەو هۆیەیە کە باس کرا.

دیسـانەوە دوای شـەن و کـەوی ئەو باسانە بەسـاکـاری دەتوانین بڵێین ئەو کۆمەڵگایانەی کە شێوازی تراژیدیا لە ئەدەبەکـەیاندا وەک شـێـوەیەکی باڵادەسـتی لێـهـاتووە، بمانەوێ و نەمـانەوێ ڕووحی تراژیکیش خـزاوەتە لەشی مرۆڤەکانیانەوە. ڕووحی تراژیکیش یانی ڕووحی یاغی و جەبرشکێن، خۆ نیشـاندان و هزری تاکەکەسی و گەلاڵە دارشتن و بـڕیـاردان و کــــردەوە، بەپێـی ئەو بـابـەتـانـە، تێکڕای ئەوانەش مـەبەسـتی کۆتایی چاخی ئوسـتـووره و هزری گشـتـی دەسـەلمێنن. ئەوەش بە مـانـای خۆیابوونی مـــرۆڤی تراژیک و ئاوابوونی مـرۆڤی حـیــمـاسی لەو کۆمەڵگایانەدایە. ئەوەش هەر ڕاست شتێکە جارێک لە یۆنان هاتە ئارا. ئەویش ساڵەها دوای چاخی ئوسـتـووره باوەڕی هومـێـری بوو، یەک دوو سـەدەش دەوامی هێناو دواتر هەر ئەوە لە ڕۆم درێژەی پەیدا کـرد، مـاوەیەکـیش لەوێ بەردەوام بوو، دواتر ئەو بارودۆخە لەکۆتایی سەدەی دووەمـدا، یا سـەرەتای سـەدەی سێـیـەمی زایینی لەوێش کـۆتایی پێـهـات و دیسـانەوە دوای چاخی سـەرهەڵدانی نوێ لە ئەورووپادا، دەسـتی پێکردەوە، ئەم جـارەش بووە هۆی سەرهەڵدانی کۆمەڵگای مرۆڤی تەوەری نوێ.

مرۆڤی حەماسی

بەپێی ئەو شتانەی تا ئێستا گوتوومانە، دەتوانین مرۆڤی حەماسی ئاوا پێناسە بکەین کە: ئینسانێکە کەونارا و پێشینەی مێژوو تێدەپەڕێ و بۆ بەر لە مێژوو دەگەڕێتەوە، ڕیشەی لە ئوستوورەکاندایە، لەوانەوە سەرچاوە دەگرێ و گوێ لە مستی ئەوانیشە.

مرۆڤێکی ئاوا تەنیا نییە قەتیش بەتەنیا نامێنێتەوە، چونکو لە کۆمەڵێکی لە حیساب نەهاتووی مرۆڤە هاو ڕەگەزەکاندا دووپات دەبێتەوە، بەرتەسک نییە، چونکو بە بەربنایی مێژوو و جوگرافیای گەلەکەیەتی و ناترسێ، چون پشتی بە ڕۆستەمێک ئەستوورە و لەلای جەمشیدێک جێی خۆش کردووە، ئەوانەش دڕندەکان دەتارێنن و دێوەکان دەستبەسەر دەکەن. مرۆڤێکی ئاوا لە ڕابردوویەکی دوورەوە دەست پێدەکا و هەتا هەنووکەش لە هەمان ڕابردوودا دەمێنێتەوە. لە داهاتووشدا هەر لەو ڕابردووەیدا دەژی و قەت لە ئێستا و داهاتوودا هەناسە هەڵناکێشێ، چونکو هەرگیز لە ڕابردوو تێناپەڕێ. مرۆڤی ئاوا هەم فرەزانە و هەم بەرێز و شکۆ، چون هەم زانستی نەتەوەیی لە دڵدایە و هەم هزری زەمان ئاوێتەی خوێنیەتی، بەڵام ئیتر نە بیردەکاتەوە و نە ئەزموون دەکا. چون نە مەبەستی نوێبوونەوەی هەیە و نە هەوای نوێخوازی لە کەللەی دەدا. ئەو ئەمینداری ڕابردوو پاسەوانی نەریتەکانە. ئینسانێکی ئاوا تەنانەت ئەگەرشتی نوێش ببینێ نایناسێتەوە و ئەگەریش بیناسێ تاقەتی ناهێنێ، چون نوێبوونەوە پێویستی بەئاڵوگۆڕ هەیە و ئەوەش نە لەگەڵ ڕابردوو یەک دەگرنەوە و نە دەگەڵ ئوستوورەوە نەریتەکان ئاویان دەچێتە تاوڕیەکەوە. بیرکردنەوە، ئەزموون و نوێبوونەوەی زایەڵەی تێپەڕین لە ڕابردوو ئوستوورەی لێ بەرز دەبێتەوە، ئەوەش هاوواتایە دەگەڵ جیابوونەوە و تەنیایی، مرۆڤی حەماسیش نە ورەی جیایی هەیە و نە جەرگی تەنیایی.

مرۆڤی حەماسی خۆی بەدیهێنەری چیرۆک و ئەفسانە و ئوستوورەکانی خۆی نییە و وەک قارەمانیش هیچ ڕۆڵێکی وا ناگێڕێ، چون ئەوەی لە ئوستووره و ئەفسانە و چیرۆکەکانیدا ڕوو دەدا، هەموان گەورەتر و قارەمانانەتر لەوەن کە ئەو بتوانێ ڕایانپەڕێنێ، دەجا پێی وایە نابێ لە خۆڕاوە خۆی بخاتە دەردی سەرەوە. قارەمانەکانی ئەو کە هەموو سەر بە ئوستووره و ئەفسانە و چیرۆکە نەتەوەییەکانن، یا پاشا و پاڵەوان و شەڕکەرن کە لەگەڵ دێو و درنج غەواره و شەیاتین دەستە و ئێخەدەبن هەتا مرۆڤی حەماسی ڕزگار کەن، یا پەلەوەر و ماسی و کەڵ و شێرن کە پێک هەڵدەپرژێن. مرۆڤی حەماسەکان لە بەستێنی ئوستووره و ئەفسانە و چیرۆکە نەتەوایەتییەکاندا تەنیا وەرگر و بینەرە و هیچی تر. لەو ئاستەشدا هەر لەسەر ئەو بڕوایە سوورە کە قارەمانەکانی بێ ئەملا و ئەولا سەرکەوتووانە لە جەرگەی شەڕ دێنەدەر. تەنانەت ئەو دەمەی دەچێتە شەڕی کەسانێکی خۆیی وەک ئیسفەندیار و زۆراب و سیاوەشیش.. هەر سەرکەوتووە. مرۆڤی حەماسی هیچ کەم و کەسرییەکی نییە تا بە هیوای چارەسەر کردنی، چکۆلەیی قەبووڵ کا یان بەلاڕێدا بڕوا، ئاخر مەگەر هاوڕێیی لەگەڵ هەرچەشنە ئاڵوگۆڕێک خەیانەت کردن نییە بە ئەمانەتی کۆن و لەمێژینە؟ دەی خۆ پێشکەوتنیش هەر نوێخوازییە و بیلعەتیشی پێدەڵێن. کەواتە ئەو شتە خاوێنە هەر قابیلی مرۆڤی تراژیکە و لێی مەبارەک بێ.

مرۆڤی تراژیک

مرۆڤی تراژیک کەسێکی نوێیە کە لە ئێستاوە دەست پێدەکا و بە پەلە دەگاتە داهاتوو، لە داهاتوودا لە ڕابردوود دەگەڕێ، چون ڕابردوو تەنیا ئاواتێکی ئەو بووە کە وەدیهاتنی خستۆتە داهاتووەوە. مرۆڤێکی ئاوا بە تەنیا و تەریکە، چون لەگەڵ تێکڕای خەڵکی دەوروبەری جیاوازی هەیە. هەر ئەو جیاوازییەشە کە عەینی زاتی ئەو پێک دێنێ. زاتی وەها مرۆڤێک لەگەڵ تێکڕای هەستی لە ڕووبەڕووبوونەوەدایە.

مرۆڤێکی ئاوا مەودای چالاکی بەرتەسکە. هەم لەکات و هەم لە شوێندا ئەو تەنگەژەبوون و بەرتەسکییە خۆ دەنوێنێ. چونکو زەمان دوای لە دایک بوونی دەست پێدەکا و دوای مردنیشی کۆتایی پێدێ و لە شوێنیشدا لە دراوسێی دەستە چەپییەوە دەست پێدەکا و بە دراوسێی دەستە ڕاستی کۆتایی پێ دێ. مرۆڤی تراژیک دەترسێ، چونکو بە تەنیایە، ئەگەریش لێی بقەومێ کەس بەهانایەوە نایە، ئەگەر لەسەدان چڕ و هەڵەموت و کوێرەوەری و تەنگانەدا پشووی ببڕێ و لەکارکەوێ، هەردەبێ خۆی، خۆی ڕزگار کا. مرۆڤی تراژیک بۆ هەمیشە چاوی لە داهاتوویەک کە یەستا بوونی نییە، بەڵام هەر ئەو نەبوونە دەیکاتە موڵکی ئەو. ئەوە ئەرکی

سەرشانی ئەوە (داهاتوو) بەو شێوەیەی کە مەبەستێتی سازبکا. مرۆڤی تراژیک ڕێگای گەیشتن بە ڕابردووش هەر لە داهاتوودا دەبینێ. وابیردەکاتەوە کە ئەگەر دەستی بگاتە داهاتوو، ئەوسا دەتوانێ ڕابردووش داگیرکا. ئەودەم دەتوانێ ببێتە خاوەنی بەرهەمەکانی ڕابردوو دیواری ماڵی داهاتووی پێ برازێنێتەوە و مۆزەخانەکانی داهاتووی پێ ئاوەدان بکاتەوە. مرۆڤی تراژیک ڕیشەی لە ڕابردوودا نییە، کەواتە نایهەوێ بیپارێزێ، تەنیا هێرش دەباتە سەر ڕابردوو تا ئەوەی بە دڵیەتی لەگەڵ خۆی بەرێ. مرۆڤی تراژیک کەونارا نییە، کۆنینەناسە.

سەرەڕای ئەوانە مرۆڤی تراژیک لە بەستێنی ئەدەبیشدا هەر خۆی بەدیهێنەری چیرۆک و ڕۆمان و شانۆنامەکانە، هەروەها خۆیشی قارەمانی ئەو چیرۆک و ڕۆمانانەیە، ئەو تەنیا بینەری ڕووداوەکان نییە، بەڵکو ئەکتەر و بەدیهێنەریانە، هەڵبەت ناشزانێ کە ئاخۆ لەو ڕووداوانەدا ڕۆڵی خۆی بە باشی دەگێڕێ، یان ناو و بە سلامەت لەو جەنگەیە دەرباز دەبێ، یا خێر. ناشزانی کە ئاخۆ دەگاتە مەبەست، یا ناگاتێ، مرۆڤی تراژیدیاکان تەنیایە، بە تەنیا لە دایک دەبێ و بە تەنیا دەژی و بە تەنیا دەمرێ.

بەڵێ مرۆڤی تراژیک تەنیایە، بەڵام هەر ئەو تەنیاییە ئازادی و وجوودی ئەویشە، هەربۆیە جاری وایە تاقەتی ئازادییەکەی، واتە تەنیایی، یانی خۆی، ناهێنێ و لێی دەسڵەمێتەوە و ڕادەکا و خۆ بە ئامێزی ئوستوورەکاندادەکا و لەوێ دەستەوداوێنی کەسێ دەبێ، جا ڕەنگە ئەوکەسە ئەسکەندەری زەمان بێت، یا ستالینی جیهان، یا هیتلەری بێ ویژدان، ئەگەر ئەوانەشی پێ نەکرا پەنادەباتە بەر شەراب و تریاک و پاڵی لێ دەداتەوە هەتا تەنیایی لەبیری بچێتەوە، بەڵام وەها شتێک زەمانێ ڕوودەدا کە مرۆڤی تراژیک خەریکی دارەدارەیە، لە ڕێی بیرو ئەندێشە و ئەزموونەوە بۆی ڕوون نەبۆتەوە کە ئەو تەنیاییە ئەو لێی هەڵدێ، عەینی ئازادییەتی و ئازادییەکەی عەینی هەستییەتی و هەستیش بۆوە نابێ بەدەم- با-ی دادەی.

سەرچاوە: آدینة، شماره ۲۰، تهران ۱۳۷۸.

تەمەنناکردنی مەرگ لەنێو گوتاری کۆمەڵایەتی کوردیدا

دیار عەزیز شەریف

چەمکی مەرگدۆستی یەکێکە لەو چەمکە کولتووریانەی کە لە سایەیەوە دیوێکی گەورەی ئەو ڕاستییە کۆمەڵایەتییە دەبینین کە بە واقیعی ژیانی کۆمەڵایەتی کوردی دەناسرێتەوە، بەشێوەیەک ئەم چەمکە لە نێو قووڵایی بنیادی زهنییەتی مرۆڤی کورددا تواوەتەوە، ئامادەییەکی وا کە دواجار ئەو مرۆڤە ڕۆژهەڵاتییە تەواو دەگۆڕێتە سەر بوونەوەرێکی خەمۆک و بێ تواناو دەمارگرژ، واتە بەشێکی زۆری ئەو نەخۆشییە دەروونییانەی کە وا لە قووڵایی نائاگایی کەسێتی کوردیدا خۆی حەشارداوە و هەموو ساتێک مەترسی ئەوەی لێدەکرێت خودی ئەو نەخۆشییە متبووە بۆ سەر کێشەیەکی کۆمەڵایەتی یان سیاسی یان ئایینی تەرجەمە بکرێت. ئەلێرەوە ئەگەر لە ڕووداوە کۆمەڵایەتییەکانی نێو ژیانی ڕۆژانەی کۆمەڵگاکەماندا بڕوانین دەبینین زۆرجاران ئینسانەکان لەسەر شتی زۆر سادە یان شتی بێ ماناو بێ نرخ گەورەترین کێشەی کۆمەڵایەتی دەنێنەوە تا ئاستی لەناوبردنی ئینسان. سەیرەکە لەوەدایە هەر لە ساتەوەخت و دوای ڕوودانی کێشەکان- کە بێگومان یەکەم و دواهەمین قوربانی تێدا ئینسان خۆیەتی- خەڵک بەگشتی پرسیار لە بێ بەهایی و کەم نرخی ئەو مەسەلەو کێشەیە دەکەن کە بەجۆرێک لە جۆرەکان قوربانی مرۆڤی لێکەوتۆتەوە، بەڵام ئەو کەسانە لەوە بێئاگان کە خودی هۆکارەکان لەناوبوونی خۆیاندایە نەوەکو لە دەرەوەدا بێت، لە بوونی ئەو عورفە کۆمەڵایەتییەیە کە وا دەکات دراوسێیەکەم لە گەڕەکێکی میللی بەشێوەیەک لە شێوەکان ببێتە پۆلیسی نێو ژیانی کۆمەڵایەتی «من»،

ئەوە دابونەریتەکانن کە زهنییەتێکیان لای ئینسانەکان دروست کردووە کە بێ هیچ دوودڵییەک خۆی بە بەرپرسیاری ژیانی من بزانێت و بێ پرس ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ دەسکاریکردنی ژیانی «من» هەموو خەمی ئەوبێت؟ خاوەنی زهنییەتێک بێت کە بچووکترین جووڵەو کردەی «من» بخاتە ژێر چاودێرییەوە. ئا لەم پانتاییە پڕ لە چاودێرییەدا ئەو زهنییەتە ژیانی ئینسانەکان بە زۆرترینی ئاماژەکانی مەرگ گەمارۆدەدا، بەمانایەکی تر زاڵبوونی ئەو خەیاڵە مەرگدۆستییە لە دنیای ئێمەدا بە یەکێک لە هۆکارە بنەڕەتی و ناوەکییەکانی لە نێوبردنی کاراکتەری تاکگەرایی دادەنرێت.. ئەوە چێژی مەرگ وامان لێدەکات یادەوەری تاڵ و بەئازار بێنینەوە نێو ساتە خۆشەکانی ئاهەنگ و سەفرەو بۆنە خۆشەکان؟!

دیاردەکانی مەرگدۆستی ئەوەندە زۆرو بەناویەکداچوون لە ئاستێکدایە کە ئیدی بەهەموو وێنەیەک و لە گشت زەمەنێک هەمیشە مەرگدۆستی وەک حەزێکی کوشندەی ئەم کۆمەڵگایە دێتەوە نێو ژیانی ئینسانەکان. مەرگدۆستی تەنیا لەو دیاردە کۆمەڵایەتی و کولتووریانەدا نییە کە وەک خۆڵەمێش بەسەر کۆی ژیانی ئێمەدا نیشتوونە، بەڵکو مەرگدۆستی وا لەوێدایە، لەوێ لە قووڵایی نائاگایی مرۆڤەکانی کۆمەڵگایەک کە هەڵگری وزەیەکی لە بن نەهاتووی بەربەریەتی نادیارو پرسەگەراییە، کۆمەڵگایەک کە بە هەڵەدا نەچووینە گەر لە ڕووە سۆسیۆلۆژییەکەی بە کارگەیەکی مەزنی بەرهەمهێنانی کولتووری شکاندنەوەو بەکەم گرتنی مرۆڤ داینێین.

سەدەی نوێ و ساڵی نوێ و دەیان هەزار ئامێری نوێ دێتە نێو ئەم مەملەکەتەوە، بەڵام ئەوەی کە نەهاتووە یان لە دایک نەبووە خەیاڵێکی نوێیە لەسەر ئاستی کولتووریدا، چون کێشەی بنەڕەتی ئەم دنیایەی ئێمە کێشەیەکی بونیادییە بەر لەوە کێشەی نێوان هێزە کۆنخوازو نوێخوازەکان بێت، تراژیدیا واقیعی ژیانی ئێمە تەنیا لە بوونی کۆمەڵگایەکی پاتریارک و پیاوسالارانە ناوەستێت، بەڵکو لەو ئامادەییە مەترسیدارەی خەیاڵی سەلەفیەت دایە لەنێو بنیادی عەقڵیەتی نوێخوازی کورد بەگشتی لەسەر کۆی ئاستە سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکانی تر.

ئەوەی لێرەدا مەبەستمانە قسەکردنە لەسەر نهێنی ئەو ئامادەبوونە قورسەی خەیاڵی مەرگدۆستی لە زنجیرەی ژیانی ئینسانەکانی ئەم کۆمەڵگایە، مرۆڤەکان بە خوێندەوار و نەخوێندەوارەکانییەوە، واتە ئامادەییەکی درێژخایەنی خەیاڵی مەرگ کە هەمان خەیاڵ بەهۆی هێزە ئەفسووناوییەکەی خۆیەوە کۆی چین و توێژە جیاوازەکانی کۆمەڵگای کوردی لە یەک چارەنووس و یەک وێنەو ڕەنگ یەکسان دەکاتەوە؟! دەبێ چ هێزێک و عەقڵیەتێک وا لە مرۆڤێک بکات بڵێ «پێویستە هەمیشە- مردن- مان لە بیر بێت»؟ بێگومان ئەو ڕاستە مەرگهەڵگرە هەرگیز ڕستەیەکی ئەنتۆلۆژی نییە، کە تەنیا پێوەند بێت بە خەیاڵی مرۆڤێک یان چەند کەسێک، بەڵکو «پێویستە هەمیشە مردن لەبیر نەکەین و لەپێش چاوی خۆمان دابنێین» ئەوە ڕستەیەکە بەشێکی بچووکی نێو ئەو سیاقە زمانەوانییە سۆسیۆلۆژییەیە کە پەیوەستە بە بنیادی زیهنی ئینسانی کورد، ئەوە زاڵبوونی ئەو گوتارە مەرگدۆستییەیە وا دەکا ئێمە لە بۆنەو ساتە خۆشەکانیشدا هەر نەتوانین لە تارمایی و ترسەکانی مردن دەرباز بین، لەمبارەیەوە بە نموونەیەک دەمەوێ لەگەڵ من سەیری ئامادەیی مەرگدۆستی بکەن لە خەیاڵی مرۆڤی کورد، ئەویش باسکردن و گێڕانەوەی ڕووداوەکانی کوشتن یان مردنی مرۆڤک بەشێوەیەکی ئاسایی بێت یان بەڕووداوی ئوتومبێل یان هەر شتێکی تر لەلایەن باوک یان کەسێکی تری ئەندامانی خێزان لە کاتی ژەمی نانخواردنی نیوەڕۆ یان ئێوارەدا ئەم عادەتە کۆمەڵایەتییەش کە هەواڵی مەرگ دەرخواردی دەروونی نەوەکانی دەدات، جگە لەوەی کە هەڵگری حەزێکی کوشندەی مەرگدۆستییە لە ناوەوەی خۆیدا، ئەوە لە هەمان کاتیشدا لە ڕەهەندی سایکۆلۆژییەوە کۆمیدیایەکە بۆ خۆی، چونکە ئەم ڕەفتارەی کە بەداخەوە لە دیدی کۆمەڵگاوە بە شتێکی ئاسایی دانراوە، هەژارییەکی گەورەی سایکۆلۆژی پێوە دیارە؟! ئاخر کاتێ مرۆڤ بۆ هەمیشە لە تەک مردن و تارماییەکانیدا ژیا، ئەی ماناو نرخی ژیان لە چیدا دەمێنێتەوە؟ ئایا خوا مرۆڤی بۆ ئەوە خەڵق کردووە کە بە ئاماژە زمانەوانی و زەبری شمشێر و خوێن ڕشتەکانی ژیان وێران بکات و لە چەندین دەروازەوە یەکسانی بکاتەوە بە «مەرگ»، یان داوامان لێدەکات بۆ هەمیشە ڕەهەندێکی ئینسانی بە گەورەیی

ژیان ببەخشین؟! دوایی مرۆڤ خۆی کائینێکی فانییە، واتە لەهەر لەحزەیەک ڕەنگە بۆ هەتا هەتایە ژیانی کۆتایی پێ بێت، باشە کە وایە بۆ دەبێ هەمیشە مردن بێنینە نێو ژیانمانەوە؟ دواتر کە ئاماژەکانی مەرگ لەناو ژیاندا بێت و مردن لەحزەکانی زیندەگیمان لەگەڵ بەش بکات، ئایا بەڕاست ئێمە بوونەوەرێکی زیندووین؟! بێگومان ئەو بە موقدەس کردنەی مردن لە کۆنەوە لە دیدێکی کۆمەڵایەتی- ئایینییەوە دێتە نێو کۆمەڵگاوە، بەڵام لە ئێستادا ئەم دیدە ئایینگەراییە جگە لە ڕووە کۆمەڵایەتییەکەی، لە ناوەوەیدا ئاوێنەی کولتوورێکی سیاسی ئیسلامگەراییە کە ئەمجارەیان بە مەعریفەو وانەو بەڵێنێکی ترەوە دێتە نێو بۆشاییەکانی خەیاڵگەی ئینسانەکانی کۆمەڵگایەکی قەدەری کە لەپاڵ وانە کۆن و نالۆژیکییەکانی تری کۆمەڵگا بەشێوازو ڕێگەیەکی تر درێژە بە پرۆسەی بە کەمگرتن و سووککردنی ژیان دەدات، بۆیە سەیر نییە ئەم زەمینە کولتوورییە پڕ بێت لە وشەو دەستەواژە و ڕستەگەلێکی وەک ژیان هیچ نییە، خۆشییەکانی کاتی و فریودەرن! تۆ دەبێ یان دنیایی بیت کە لەزەتێکی کاتییە، یانیش قیامەتی و بەهەشتی بە! «مردن... مردن... بۆ بیر لە مردن ناکەنەوە، سەیرکەن ئەوەی مرد چووە ڕێی هەق و ئێمە ناهەق.. مردن هەر خۆی شەهادەتێکی گەورەیە.. «لەبەرئەوە شتێکی سەیر نییە ئەو برایانەی هەڵگری ئەو خەیاڵەن ڕقێکی گەورەیان لە ژیندۆستی و فەزا جۆربەجۆرەکانی ببێتەوە و لە جێیدا خۆزگە بە مردن بخوازن..! پێم وایە خەیاڵکردنی مردن و ئاماژەکانی مەرگدۆستی لەناو ڕەوتی ژیان و گۆڕانکارییەکاندا ئەگەر بەدیوە فەلسەفی و مرۆڤدۆستییەکەی وەریبگرین، مانای مردنی خەیاڵ نەبێت هیچی تر ناگەیەنێت، بەمانایەکی تر ئەوە دیلبوونی مردنە و امان لێدەکات لە کائینێکی ئەکتیڤەوە بگۆڕێین بۆ کائینێکی پاسیڤ کە لە نائاگاییەوە هەوڵی ئەو پاسیڤبوونەی خۆی دەدات.. ئەو دیدە تاریکەی مەرگە بەشێوەیەک لە شێوەکان بەرگی مەرگ بە باڵاماندا دەکات.. ڕەهەندی ژیان و مردن دوو ڕەهەندی زۆر لە یەکتری جیاواز و دژ بەیەکن، واتە ژیان و مردن بەهەموو ماناو دەلالەتە جیاوازەکانییەوە.. لەبەر ئەوە بیرکردنەوەی تەندروست ئەوەیە کە ئێمە بۆ هەمیشە مردن لە یاد بکەین، تا ئەو ساتەی دەکەوینە بۆسەکەیەوە، بۆسەی مەرگ بە چەمکە هیگڵییەکەی، نەوەکو بێین جوانییەکانی ژیان بە ئاماژە ترسناکەکانی مەرگ تەڵخ بکەین، چونکە لەسەر ئەم زەمینەدا دوو شتی زۆر مەزن هەبن مرۆڤ و ژیان خۆیەتی.. ئێستا لە یادم نەماوە کامە ڕۆماننووسە دەڵێت کە ژیان لەوێ بێت مەرگ وجودی نییە، پێچەوانەکەشی هەر وایە.. ڕاستییەکەی ژیان و مردن دوو ڕاستی زۆر لە یەکتری جیاوازن بەهەموو ڕەهەند و ئاماژەکانیانەوە. هەر جۆرە بیرکردنەوەیەک بە مەرگ گەمارۆ درابێت بەهیچ شێوەیەک لە توانایدا نییە حەقیقەتی مرۆڤ و ژیان وەک خۆی ببینێت، چونکە لە جێی خۆیدا سیستەمێکی بیرکردنەوەیە ئەوەندە مامەڵە لەگەڵ ترادسیۆنی موقەدەسگەرای ڕابردوو دەکات، ئەوەندە «ئێستا» لە ناو ئەو سیستەمەدا وجودی نییە، لای ئەو عەقڵیەتە فەندەمێنتالیستە ئەگەر ئەو ئێستایە هەشبێت تەنیا بۆ ئەوەیە ئێمە بگەیەنێتەوە ڕابردووی لە دەستچوو، داهاتووش هیچ نییە جگە لە دووبارەبوونەوەیەکی هەتا هەتایی ڕابردوو، بێگومان ڕابردوو بەمانا ترادسیۆنە ئایینییەکەی.

ڕەهەندی زمان و دەوری ڕاگەیاندن

ڕەووف مەحموود پوور
(مەریوان)

نرخ و پلەی زمـــان لەبوون تەشکبــەست و بەردەوامی ژیانی مـــرۆڤ بە گـــشـــتی و ژیانی ئەتنیکی و بوونی قەوارەی نەتەوەییدا حاشاهەڵنەگرە. لە بنەما سەرەکی و بنچـاخـەکـانی «ناسـەی» نەتەوەیی و ڕۆحی کەسـایەتی کـۆمـەڵایەتی و تاکی جڤات زمـانە. جـەختی زانسـتی و کـۆمـەڵایەتیـانە و سـیـاسـیـانە، لەلایەن پسـپـۆڕانی ئەو بوارانەوە، لەسـەر زمـان چڕکراوەتەوە، تەنانەت نەیاران و نەژادپەرســتــانی هەل بۆ ڕەخـــســاویش، بۆ تواندنەوە و برەودان بە سیاسەتی ڕەگەزسڕینەوەی گەلانی ژێردەست، زمان سڕینەوەیان وەک چەکی کارامە هێناوەتە گۆڕەپان و بەکــاریان گـــرتووە. بۆ نموونە تـورکـــانی شـــۆڤـــینی و کەمالیستی تورکیا، هەنووکەش جەختی لەسەر دەکەن. لە زۆر شـوێنی دیکەش چ دەرفـەتێک بە بواری پەروەردە بە زمانی زگماکی و نەتەوەیی نادرێت و بە گورز بەرەنگاری لەگـەڵ دەکـرێت، هەر بۆیە ئەگـەر لە ڕەهەندی سـیـاسی - کـۆمـەڵایەتیـشـەوە سـەیری ئەم پلە و بایەخە بکـەین، بە تایبــەت لە ئاست مـانەوە و بەردەوامی ژیان و کـیـانی نەتەوەیی خۆمان، بەرجەستە و پڕ ئەرێیە.

لەلایەن دڵســــۆزانی پاراســــتنی بوونی نەتەوە بە قـەیرانەکانیـشـەوە، زمـان کـراوەتە شوورەی پارێزگـاری و بەرخـودان و ئەو پەڕی سـەرنجی دراوەتێ. ئەم ڕەوتە هەر لە کـەوناراوە تا هەنووکە بەردەوامە و داهاتووشی لەگەڵ خراوە، بە جـۆرێک کە لە ئەفسـانە و ئوسـتوورەکانیـشدا ڕەنگی داوەتەوە. بۆ وێنە لە ئەفـــســانەکــاندا هاتووە: «ژیاری بابل ئەو کات بەرەو ڕهێڵی گلا کە خەڵکەکانی لە زمانی یەکتر نەدەگەیشتن» . بە واتایەکی تر قـەیران و

تێکپـڕژانی زمـان، قـەیران و نغـرۆبوونی ژیاری بەدواوە بووگە.

بایەخ و پێگەی بەشکۆی زمــان لە ناخــۆگــەی(١) مرۆڤدا لانگر و جێخۆشە، بۆیە لەناو ئاپۆرەی جڤاتدا ڕەنگی داوەتەوە و بەرەو هەستیاری نووسەران و خاوەن هزرانیش جمیوە. بۆ نموونە کولتووری خۆماڵی کوردی لیپ لەو جۆرە بایەخ پێدانانەسە و لە ڕەهەندی نووسین و ڕۆشنبیریشدا، هەر لە دەقی پارچە شیعری هورموزگانەوە تا هەنووکە، بەردەوامییەکی خەستی پێوە دیارە. ئەم بایەخ پێدانە لەناو گەلانی دیکەشدا خاوەن سەرنج بووگە و زانایانی گەلان هەر لە دێرین زەمەنەوە وەها زەینێکیان هەبووە.

«شافیعی» هەر لە سەردەمی هەرزەکارییەوە شاری مەکە بەرەو بیابانەکان بەجێ دێڵێت و دەڕواتە ناو هۆزی «هوزەیل» تا زمانەکەی ڕەسەن و پاراو بکات و بەسەر بنەمایەکی خۆماڵی ڕەسەنەوە بیپەروەرێنی، گوایە «معاویەش، یەزید دەنێرێتە بیابانەکانی شام و سووریە تا فێری زمانی ڕەسەن ببێت»(٢).

لە زمانی کوردیشدا هەر چەند لە ژێر کاریگەریی هۆکارە دەرەکی و خۆییەکاندا دەرفەتی لەبار بۆ گەشە و نەشەی زمانەکە نەڕەخساوە، بەڵام نابێ کەتمان بکەین کە ئەم ڕەوتە بە هەترەشەلەش بووبێ لە پێناو خزمەت پێکردن و گەشە پێداندا ڕەوتی هەبووە و توانراوە هەنگاوی بە پێز و لەبار بهاوێژرێ. حاشای لێناکرێ کە هۆکاری سەرەکی نەتوانەوە و قەڵاچۆ نەبوونی نەتەوەش، لە سێبەری زمانەکەدا بووە. زۆر زانا هەوڵیان داوە بە شیرین کردنی زمان، لای جەماوەر خۆشەویستی بکەن و بیپارێزن، بۆ نموونە خانای قوبادی، شاعیری پڕ توانا و ئەرکگێڕی کوردی سەر بە لقی زاراوەی گۆران، دەبێژێ:

هەرچەن مەواچان فارسی شەکەرەن
کوردی جە لای من بەس شیرینتەرەن
مەعلومەن جە دەور دونیای بەد ئەندێش
مەحزووزەن هەر کەس بە زوانی وێش

گەورەیی و پڕ هەستی ئەم هاوارە، بە تایبەت لە سەردەمی تایبەت بە ڕۆژگاری خانای قوبادی، گەورەیی و دڵسۆزی و بەدەربەستی شاعیرەکەمان بۆ بەدیار دەخات و شیاوی ئافەرین و ڕێزی تایبەتە.

لام وایە پێگە و بایەخی زمان لە ژیان و مانەوەی گەلی کورد و هەر گەلێکی دیکە و مرۆڤ بە گشتی، هێندە بەرز و حاشا هەڵنەگرە کە دەکرێ بپرسین: ئاخۆ بەبێ زمان مرۆڤ چ گیانەوەرێکی بێ مانا بێت؟!

زۆری لەسەر ناچم و بەم دنە کورت و بە پەلەیە دەڕژێمە سەر مەبەستی سەرەکی، کە هاوارە بۆ گەشەپێدانی زمانی کوردی لە هەموو بوارەکاندا بە تایبەت لەم دەرفەتە زێڕینەدا کە هاوتای لە مێژوودا تۆمار نەکراوە.

فەرزە بە سەرنج وردی و پسپۆڕانە لەم ڕەهەندەدا ڕۆڵ بگێڕین و بێ نکوولەشە کە ئەرکی دەزگا پەیوەندیدارەکان، بە تایبەت کاناڵە ئاسمانییەکان و دامودەزگای پەروەردە قورسترە.

لەم وتارەدا دەکۆشم زۆم بکەمە سەر ئەرکی کاناڵەکانی ڕاگەیاندن بەتایبەت کاناڵە ئاسمانییەکان و چەند خاڵێکیان وەبیر بخەمەوە چونکو لە سێبەری دۆخی ڕەخساو، کە پێویستە لە هەر ڕوویەکەوە بێتە گەشەپێدان، ڕاگەیاندنی کوردیش بە گوژمەوە دابەزیوە و لە باشووردا سێ کاناڵی ئاسمانی خەریکی ڤەشاندنی بەرنامە و پرۆگرامن کە لەگەڵ کاناڵە ناوخۆیی و چاپەمەنییەکان، دەتوانن کۆیەکی گوڕ و کارامە پێک بێنن و لە بواری چۆنایەتیشەوە گەشە بکەن.

سەرەڕای جەختی زۆر کە لە لایەن پسپۆڕانەوە دەکرێت، پێم وا نییە لەسەردەمی هەنووکەییدا کەسێک هەبێت لە پێگە و گەڕی ڕاگەیاندن حاشا بکات و کارامەیی ڕایەڵەکان بە کەم بزانێت. لە چەرخی سەردەمدا، تەلەفزیۆن نەک تەنیا وەک ئامرازێکی کارامە بۆ ئاودیوکردن و گواستنەوەی مەبەست بۆ بەردەنگ و پروپاگەندەی بەویست(٣)، بەڵکو وەک قوتابخانە و زانستگایەکی هەمەگیر و بە برشتی پەروەردەش دێتە شرۆڤە و بۆ ڕوانین. لە ڕەهەندی ڕاگەیاندنی کوردیدا دامەزراندنی کاناڵی حیزبی پێش کاناڵی نەتەوەیی کەوت و ئەمەش لە خۆیدا وێڕای چەپکێ خاڵی ئەرێنی، خاڵی نێگەتیڤیشی زۆرە و پەنجەرەی ڕوانینی کاناڵی حیزبی بەرتەسکتر و گوشاوترە و پتر بیر لە قازانجی حیزبی دەکاتەوە و هێڵی سەرەکی گەلاڵەی پروپاگەندە و ڕاگەیاندنە و ئاوڕ لە بایەخەکانی تر ناداتەوە و هەر بەو پێیەش بەردەنگەکانی بەرچاوتەسکتر و یەک ڕەهەندی پەروەردە دەکات و کۆمەڵگا بەرەو سیاسەت دووچاری

(سیاسەت زدگی) ڕاپێچ دەکات ترس لەوەدایە ئەم ئەزموون و بارهاتنە دواتر ڕاگوێزی کاناڵی نەتەوەییش بکرێت و وەک عادەتێکی تووش بووی لێ بێت.

وەها دۆخێک هەڵڕەخسێنی کەشوهەوایەکی زاڵ بەسەر ڕاگەیاندنی کوردییەکە قەرەتییەکی بەرجەستە و خەسارێکی گەورەیە و ئەگەر بە وردی ئاوڕی لێنەدرێتەوە و نەکەوێتە بەر شرۆڤە و قەرەبووکاری، لە داهاتوودا ئاکامێکی وێرانکەری بە دواوەیە. هەر بۆیە پێویستە لە لایەن پسپۆڕان و بەرپرسانەوە، شێلگیرانە ئاوڕی لێبدرێتەوە و بێتە چارەسەرکردن، قەرەبووی ئەمەش تەنیا ڕەها کردنی ڕاگەیاندنە لە چنگ حەساری بەرتەسکی حیزبایەتی و کردنەوەی کاناڵی نەتەوەیی و گشتگیر.

لە درێژەی ئەم وتارەدا و لە یەک گۆشەنیگاوە ئاورێک لە کاناڵەکان دەدەمەوە و بەبێ ناوبردن، هەندێ لە خەسارەکانیان، ئەویش لە ڕەهەندی زماندا دەخەمە بەردەست، هەر چەند ئەم تەوەرەیە باسبەرە و پێویستی بە مەودا و باسی زیاتر هەیە، بەڵام لێرەدا بە کورتی باسەکە ڕوو دەکەم. دیارە ئەو نموونانە وەک تەنیا خۆیان و بە مانای هەموو مەبەست دانابەزن، بەڵکو بۆ بەرگرتن لە درێژدادڕی و وەک نموونە دێن و هەبوونی هاوتای تریش جاردەدەن.

١- بەر لە هەر شتێک پێویستە بڵێم کاناڵە کوردییەکان خۆیان بە دوو تەوەرەی (سیاسەت و گۆرانی)یەوە سەرقاڵ کردووە و لە بایەخ و بابەتەکانی تر ئاوڕ نادەنەوە و تەوەرەی تر ناهرووژێنن. وەک بڵێی ژیانی کورد بەس دوو تەوەرەی هەیە و تەنیا بەسەر ستوونی دوو تەوەرەوە وەستاوە کە ئەوانیش بریتین لە «گۆرانی» و «سیاسەت»، ئەمەش دەبێتە هۆی ماندوویەتی بەردەنگ، بە تایبەت لەناو جیلی لاودا هەر ئەوەیە کە ڕووکردنە کاناڵەکانی تر لە هەڵکشاندایە، هەر چەندە یەک لە تەلەفزیۆنەکان هەوڵ دەدات بە کردنەوەی تەوەرەی تر (وەرزش، کۆمەڵایەتی بە جەخت لەسەر مەسەلەی ژنان و کێبەرکێ و...) ئەم بازنەیە بپسێنێ و لەو گێجاوە دەرباز بێت، بەڵام هێشتا نەگەیشتووەتە ئاستی پێویست. بۆ نموونە لە کێبەرکێکاندا دووبارە گۆرانی زاڵە و لەلایەن گۆرانیبێژانەوە ئیدارە دەکرێن، هەر چەندە ئیدارە کردنیان لەلایەن گۆرانیبێژانەوە، ئەگەر ڕەهەندەکانی تر نەیەنە فەرامۆشکاری خەسار نییە، بەڵام

بە کردەوە وەها نییە.

٢- بە جاران لە هەواڵە ژێرنووسەکاندا هەڵەی نووسراوی زەق ڕوو دەدات کە برێ جار تا تەواوبوونی وادەی ئاسایی مانەوەی هەواڵەکە، ڕاست ناکرێنەوە. ئەوە هەڵە زەقەکانە بە جۆرێک بانگەشەی کەمتەرخەمی لە ئاست زمان دەکەن، پێویستە کەسانێکی شارەزا و پسپۆڕ بۆ چاودێری کردنی ئەو کارانە هەبن تا هەوڵ بدەن هەڵە ڕوو نەدات، یان ئەگەر ڕووی دا بە پەلە ڕاست بکرێنەوە.

٣- لە وشەیەک کە کەوتۆتە سەر زمانی ڕاگەیاندن، بە تایبەت لە باشوور، سەرم سووڕ ماوە. ئەویش وشەی «براوە»یە. ڕاگەیاندن ئەم وشەیە بۆ ئەو کەس و تاقمانە بەکاردەگرێ کە لە یارییەکاندا دەیبەنەوە، جا گریمان یارییەکە یاری تۆپی پێ بێ، یان یاری هەڵبژاردن و...

لە ڕاستیدا ئەم واژەیە مانای پێچەوانەی ئەو بابەتە دەدات - براوە، واتە: دۆڕاو. ئەو کەسەی کە دۆڕاندوویەتی. بەزیو براوە، مانای «بازندە»ی فارسی و «بریاوە»ی زاراوەی هەورامی دەدات. پێویستە بۆ ئەو کەسەی کە سەرکەوتوو بووگە و بردوویەتییەوە، واژەی «بەرەوە» بێتە بەکاربردن کە پڕ بە باڵایەتی، چونکو «بەرەوە» لە زاراوەی هەورامیدا هەمان مانا دەدات و دەقاودەقی مانای «بەرندە»ی فارسییە، بەم جۆرە دیارە کە «براوە» مانای دژ بە «بەرەوە» دەدات. پێویستە سەرنج بەم ڕاستییە بدرێت.

٤- لە زاراوەی کاناڵەکاندا زۆر وشەی عەرەبی بەسەر مێشکی بەردەنگدا دەبارن کە بە ئاسانی هاوتای کوردییان هەیە و هاوتا کوردییەکەشیان شیاوتر و پڕ ماناترە، ئاخۆ کەی هەوڵ بۆ بژار کردن و پاکژکردنەوە دەدرێت؟

٥- بە داخەوە ڕاگەیاندنی کوردی بە هەندێ کرداری ناقۆڵا، بێ ئەوەی خۆی بیبهەوێت جاڕی عەرەب بوونی کورد دەدات و دۆخ بۆ ئەو کەسانە دەڕەخسێنێ کە لەوپەڕی لەخۆبایی بوونەوە فتوا دەدەن هەر کەس لە عەرەبی تێبگات و بە عەرەبی بتوانێ قسە بکات عەرەبە؟! هەر ئەوەشە کە عەرەبەکان بە ئەنقەست و بە گەڵاڵەیەکی مانادا حازر نین تەنانەت یەک دێڕیش بە زمانی کوردی بەرنامەیان هەبێت. واتە گەرەکیانە میللەت بوونی بە ڕەسمی نەناسن، ئەمەش لە حاڵێکدایە کە زۆر وتە و مەبەستیان هەیە کە لە هەوڵدان بە گوێی

کورد بیچڕن، یان بۆ بەردەنگی کورد بیگوازنەوە. مەخابن بە هەندێ کردار نابەئەنقەست کاناڵە کوردییەکانیش ئاو بە جۆگەی ئەواندا دەکەن.

ئەم کاناڵانە وێڕای تەرخانکردنی ڕۆژانە دەیان کاتژمێر بە پەخش بە عەرەبی، زۆرێک لە بەرنامە گرنگەکانیش ڕاستەوخۆ و بە عەرەبی بۆ ماڵە کوردەکان دەگوازنەوە. واتە جارِ دەدەن کە ئەی برا عەرەبەکان ئێوە خەمتان نەبێت، کورد لە عەرەبی تێدەگات و دەتوانێ بەو زمانەش بپەیڤێ، کەواتە ئێوەش فتوا بدەن کە شیمال نشینن و میللەتێک بەناو کورد بە ڕەسمی مەناسن؟!

بۆ نموونە بەرنامەی دادگایی کردنی سەدامی دیکتاتۆر، ڕاستەوخۆ و بە عەرەبی ئاودیوی ماڵە کوردەکان دەکرێت. ئەمەش لە حاڵێکدایە کە چەند تەلەفزیۆنی عەرەبیش هەمان کار دەکەن. یان لە بەرنامە کوردییەکاندا، وتە عەرەبییەکان، هەرگیز ناکرێنە کوردی و تەنانەت لە فیلمەکانیشدا، دیالۆگە عەرەبییەکان، ناکرێنە کوردی؟

پێویستە بە شێوەی ڕەمزێکی نەتەوەییش بێت، ئەو بابەتانە بکرێنە کوردی تا پیشان بدرێت زمانی کوردی زمانی نەتەوەیەکی جیا لە عەرەبە، نەک هەر ئەوە، ئاخۆ کاناڵە ئاسمانییەکان بیرناکەنەوە کە ئەوان بە تەنیا بۆ کوردی باشوور بەرنامە پەخش ناکەن و بە ملیۆن کوردی تر لە ئێران و تورکیا و ئورووپا و وڵاتانی تر گوێبیستی بەرنامەکانی ئەوانن؟؟

کەواتە حورمەت بەخشی و ڕێزدانان بۆ زمانی کوردی پێویستە ئەو گرنگیە لەبەر چاو بگیرێت و بایەخی پێبدرێت، پێویستە بەرنامەی دادگایی کردنی دیکتاتۆر، بکرێتە کوردی و بە کوردی پەخش بکرێتەوە. جا گریمان چەند خولەک درەنگتر دابەزی، خۆ دنیا کاول ناکرێ! وڵاتانی تر تەنانەت لە یاریەکانیشدا ئەو کارە دەکەن. کارێک کە ڕاگەیاندنی کوردی لێی کەمتەرخەمە.

من خۆم بەدەم زۆر کەسەوە بیستوومە کە گوتوویانە: (بەدیار بەرنامەی دادگاییەکەوە دانیشتین، بەڵام... دووبارە بە عەرەبی بوو. شوکور کاناڵە کوردیەکانیش بوونەتە عەرەب و...).

٦- ڕاستە زمانی کوردی دۆخی پەروەدەکردن و دەوڵەمەندکردنی بۆ نەرەخساوە و پێویستی بە زۆر وشە و دەستەواژەی تازە و نوێ هەیە، بەڵام نابێ شەلم کوێرم بەو کارە هەستین و وشەی ناشیاو بەکاربەرین، بە تایبەت کە تەلەفزیۆن خاوەن بەردەنگی زۆر و هەمە جۆرە کە لەوانەیە وشەکە بەخێرایی بڵاو بێتەوە و دوایی ئاستەنگ بخاتە سەرڕێی پسپۆڕان. هەندێ جار کاناڵەکان ئەو جۆرە کارانە دەکەن کە زەقکاری پێوە دیارە. بۆ وێنە یەک لە کاناڵەکان لەبری وشەی «شاند»، واژەی «نێرە»ی هێنابووە کارئانین! لە حاڵێکدا وشەی «نێرە»، لە هەندێ زاراوە و دەڤەرەکاندا بۆ ئافرەتی پیاوسیفەت بەکار دەبرێت. واتە ژنێک کە خسڵەت و تەبێحاتی پیاوانەی هەبێت و کارەکانی لە هی پیاو بچن، تەنانەت وەک جەفەنگ و تارۆزیش جێگای خۆ کردووەتەوە کە نموونەی زۆرە.

یان یەک لە کاناڵەکانی تر بە هەر کوژراوێک دەبێژێ «قوربانی»؟! جا گریمان کوژراوی ڕووداوی بوومەلەرزە،یان کارەساتی بۆران و سەرما، یان ئوتومبێل بێت، چ بگات بە کوژراوانی بەرەی ئاشتی و عەدالەت و ئازادی، تەنانەت بەرەی شەڕ و تیرۆریش!

لە حاڵێکدا واژەی «قوربانی» لە کولتووری کوردیدا واتای خۆی وەرگرتووە و بۆ فیداکاری و گیانبازی جوامێرانە و موبارەک دێت و بە پیرۆز لێک دەدرێتەوە. تەنانەت قوربانی دەبێ تایبەتی باشەی خۆیی هەبێت و پاک بێت. لە زۆر دەق و سەرچاوەدا ئاماژەی پێ کراوە و ناوبراوە. وەک مەولەوی تاوەگۆزی لە پارچە هەڵبەستی قورباندا ئاماژەی پێ دەکات.

قوربانی مشێۆ جە عەیب بەری بۆ
فیدایی پەسەند رای دولبەری بۆ

وەک دیارە لای مەولەوی تاوەگۆزی، قوربانی دەبێ خودان دوو تایبەتمەندی بەرچاو بێت:

یەکەم دەبێ لە عەیب بەری بێت. واتە زوڵاڵ و پاکژ بێت و لە عەیب و عار بە دوور بێت.

دووەم: دەبێ فیداکاری رێبازی دولبەری بێت. کەواتە دەبێ لە ڕێگای عیشق و خۆشەویستی و ڕاستی و داد و ئازادیدا بێتە خۆبەخت کردن. بە کوردی و بە کورتی؛ دەبێ لە ڕێچکەی ڕاساڵی و نووردا بێت، نەک تاریکی و زوڵمەت و چەوتالی. مەلەوی دوو تایبەتمەندی سەرەکی بۆ دانەپاڵی سیفەتی «قوربانی» دیاری دەکات، یەکیان بۆ تایبەتمەندی خودی قوربانی دەگەڕێتەوە کە پاکژ و

خـاوێن بوونە، ئەوی کـەشــیــان بۆ ئەو ئامـانج و ڕێبـازە دەگەڕێتەوە کە «کەس» لە پێناویدا خۆی بەخت کردووە، ئەویش ڕێبازی خۆشەویستی و دادە.

بە لەبەرچاوگرتنی ئەو بۆچوونە ڕەوانیـیە ڕاگەیاندنی کـوردی بە هەر کـوژراوێک بڵـێت قـوربانی. دیارە ئەم واژەیە لە هەر کـوێوە هاتبـێت، لە کـولتـووری کـوردیدا قەوارەی خۆی وەرگرتووە بووەتە خودان واتای تایبەت بە خۆی هەر بۆیە بەکاربردنی ئەم واژەیە بۆ هەر کوژراوێک، ناشیانە و نابەجێیە و پێوستە لە جێگای خۆیدا دابەزێ.

ڕاگـەیاندن دەبێ لە بەکـاربردنی واژەکـاندا وەسـواسی هەبێت و لە شێوازی «جێنشینی» واژەکان سوود بەرێت، کـارێک لە لە ئەدەبیـاتدا بەرچاو و بەرباسـە. پێم وایە بایەخـدان و سـەرنج خـسـتنە سـەر زاراوەکـانی دیکەی زمانی کوردی، دەتوانێت زۆرێک لەو تەنگژانە چارەسەر بکات و هەمـانەیەکی پڕ بایەخ لە وشـە و دەسـتـەواژەی شیاو و بە بەهامان بخاتە بەردەست.

ئەگەر بە وردی و زانستیانە پوتانسیەلی زمانی کوردی بە هەموو زاراوەکانییەوە، بخەینە بەر سەرنج و تێڕامان، بە دڵنیـاییـەوە بەشـێکی زۆر لە وشـە و دەسـتـەواژە پێویستـەکانمان دەست دەکەون و ئیدی پێویستـمـان بە وشـەگرتن لە زمانەکـانی تر کـەمـتر دەبێتـەوە. وەک ئەو کارەی کە یەک لە کاناڵەکانی باشوور دەیکات.

٧- کـاناڵە ئاسـمـانییـەکـان، بە تایبـەت لە باشوور، بەشێکی زۆر لە جەماوەریان لاپاڵ خستووە، ئەمەش بۆ قت کـردن و پەراوێزخـسـتنی هەندێ لە زاراوەکـان دەگـەڕێتـەوە، بە تایبـەت زاراوەکـانی (فـەیلی و لەکی و کـەلهـوڕی هەورامی). هەر چەند جـار و بارێک بە ڕێکەوت یان لەبەر مەنح و لۆمە، ئەگەر کات زیادی هات و چ بەرنامـەیەکی تر ئامـادە نەبوو، ئەوە چەند خولەک بۆ گـۆرانی یان دیمانەیەک بەو زاراوانە تەرخـان دەکـرێت، ئەویش بە شـێوەی پرژ و بڵاو. کە نەبوونی لە بوونی زۆر باشـترە، چونکو بە ڕاستی لە ئاستی شیـاودانییـە و بە جـۆرێک کـەم تەواشـەکرن لێک دەدرێتـەوە. پێـویسـتـە کـاناڵەکـان بە زاراوەکانی زمـانی کوردی سـەرنج بدەن و ئەوانیش نەکەونە گێژاوی کولتووری ئاتاتورک و بەعس و ڕەزاخانییەکان. سەرنجدان بە جیاوازییە ئەتنیکییەکان باسی زۆر هەڵدەگـرێ و پێـویسـتی بە وتاری تایبـەتە، هیـوادارم بتـوانم یان بتـوانرێ پتر ئاوڕی لێ بدرێتـەوە و بکەوێتە بەر سەرنج و شرۆڤە.

ئەوە تیـشکێکی خێـرا بوو کـە لە پێناو چاکسـازی و بەرەو باشتربوون هاتەگوتار. هیـوادارم وتاری دیکەشی بە دوادا بێت و بکۆشین بەرەو گەشەی هەمە لایەنە(٥).

پەراوێزەکان:

١- ناخودآگاه

٢- تـاریخ آمـوزش در اسلام - دکتر احمد شلبی - ترجمه به فارسی: محمد حسین ساکت.

٣- حەزلێکراو. دلخواه (ف).

٤- کەنار.

٥- ئەم وتارە بە جەخت لەسەر کەناڵەکانی باشوور هاتۆتە گۆ.

ڕازو هێزی چاو لە ئەفسانە و کەلەپووردا

چاو وەک هێماو هێزێکی ئەفسانەیی

محەمەد سلێمان عەباس

چاو بەسروشتی خۆی جێگای سەرنج و تێڕامان و خەیاڵ و سۆزە، ئەگەر بڕوانینە هێماکان دەبینین کە خودی هێما بەقەدەر ئەو بیروڕاو هزرانەی کە مانا و نهێنی بە هێمایەکە دەبەخشن و ڕاڤەی دەکەن گرنگ نییە، چاو یەکێکە لەو هێما میتۆلۆژیانەی کە تاکو ئێستا بە تەواوی بایەخی پێنەدراوە لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی لەسەر نەکراوە. کەچی چاو لە باوەڕ و کەلەپووری زۆربەی میللەتاندا بایەخ و گرنگی پێدراوە، چونکە چاو ئاوێنەی ڕۆح و ناخی مرۆڤە و مەزنترین هەستەکانی مرۆڤ تێیدا بەدەر دەکەوێن وەک: ڕق و کینە، تووڕەیی، گوناه، ئەڤین، خۆشەویستی،.....

چەندین پرسیار سەبارەت بەهێزی چاو لای مرۆڤ و لە باوەڕ و کەلەپووری کورد و میللەتانی دیکەدا گەڵاڵە بووەو دەکرێ:

ئایا سەرچاوەی هێزی چاوی حەسوود و بەدکار چییە؟

ئایا چاو دەلالەت و کاریگەری هەیە لەسەر کەسایەتی خاوەنەکەی یان کاریگەریە سیحراویەکەی؟

ئایا چاوی کۆرە مایەی شووم و ڕەشبینیە؟ بۆچی خوێ بەکاردێت بۆ خۆپاراستن لە چاو؟

چاوی بچووک نیشانەی چییە؟ (ئایا نیشانەی ژیری و جوامێریە).

ئایا (دووری، نزیکی) چاوەکان لەیەکتری دەلالەت لە چ دەکەن؟

لێرەدا هەوڵ دەدەین ڕەگ و ڕیشەی ئەو باوەڕە میللیانە بدۆزینەوە کە سەبارەت بەهێز و توانای چاو هەیە، نهێنی بڵاوبوونەوەی هێمای چاو دەگەڕێتەوە بۆ ئەزموونی

هاوبەش، کە زۆربەی گەل و میللەتان درک و هەستیان بەهێز و کاریگەری چاو کردووە.

(کروفورد) باوەڕی وایە کە خواوەندی پیت و بەرەکەتی زەوی لە سەردەمی بەردینی نوێدا لە ئاسیاو ئەوروپادا لە شێوەی چاوێک یان دوو چاو نماینده و تەمسیل کراوە و مرۆڤی بەرایی ئەم چاوەیان پەرستووە.

چاو لە هیندۆسیدا هێماو نیشانەی زانستی جەستەییە. لای جوولەکە هێمایە بۆ (یهوە)، چاوی حورسی لای میسرییەکان خۆرە و هێمایە بۆ ئەبەدیەت، چاو لە ماسۆنیەتدا هێمای خۆر و حیکمەت و خواوەندە، چاوی پارێزەر لە نەخۆشی لەلای گریکەکان باوبووە، وەک چۆن پرۆمیسۆس هانای بۆ چاوی رۆژ بردووە.

هەروەها چاوی (پیس، حەسوود) لە رۆژهەلاتی نزیکدا باو وبلاوبووە بەتایبەتی مەزدەکیەکانی ئێران زۆر باوەڕیان پێ هەبووە، لای عەرەبەکان کاتێک خاوەن حوشتر ژمارەی حوشترەکانی ببایە هەزار سەر حوشتر، ئەوا چاوی حوشترێکی دەردەهێنا و بەرەلای دەکرد، دەیتوانی سەری ببرێت، بەلام دەرهێنانی چاو رازونهێنی تێدا بووە کە پێوەندە بە ئیرەیی و حەسوودی، نەوەک چاوی حەسوودان زیانی لێبدەن.

لە ئەفسانەیەکی چینیدا هاتووە کە بەهۆی بوونەوەرێکی ئەفسانەیی توانراوە چاوی پیسی دووربخرێتەوە، چاوی دەرپۆقی و هەلاوساو لە یاباندا هێمایە بۆ هێز و توانای خواوەند بەتایبەتی لە دەمامکی شانۆگەری کابۆکیدا.

شیڤا خواوەندی هێزی سێ چاوی هەیە واتە هەموو شتێک دەبینێت، هەموو دێوودرنجەکانیش لە حیکایەتە میللیەکاندا یەک چاویان هەیە یان وا وێناکراون کە لە ناوەندی نێوچوانیانە.

لە هەندێک خەون و ئەفسانەی دیکەدا چاو بەشێوە و مانای ئەندامێکی رۆحی وێنادەکرێت کە بە مانای زانین دێت و رۆلی ئەندامی مەعریفەت دەبینێت و بە ئەندامێکی سەرەکی و شامیل دادەنرێت.

چاو لە باوەڕ و کەلەپووری کورداندا

لەبەر ئەوەی چاو ئەندامێکی سەرەکی مرۆڤە کە بەهۆیەوە شتەکان دەبینێ و لێکیان جیادەکاتەوە، بۆیە لە کەلەپووری کورداندا چەندین پەند و قسەی نەستەق سەبارەت بەچاو وتراوە وەک: «چاو هەموو شتێک دەبینێ تەنیا خۆی نابینێ، چاو ل دەران خۆلیێ سەران، چیا بەچیا ناکەوێ بەلام چاو بەچاوا دەکەوێ، چاو یەک و فرمێسک هەزار، چاو بە خۆل نەبێت پڕ نابێتەوە، چاوی چووە پشتی سەری...». ئەمە لەلایەک کەچی لەلایەکی دیکەوە باوەڕی میللی کوردەواری زۆر لەچاو ترساوە و هێز و سیحری داوەتە پال چاو، کە رەگی ئەو باوەڕە لە قوولایی و دەروونی مرۆڤدا چاندراوە و بەزەحمەت ئەو رەگە دەبردرێت هەرچەندە باوەڕی بەهێزی چاو توخم و شتێکی ئەفسانەیی و کەلەپووری کۆن و بەراییە، کەچی زۆر کارایە لە ژیان و باوەڕی میللی و لە رەفتاری رۆژانەماندا ئامادەیی هەیە، مرۆڤی میللی هەمیشە لە چاوەزار و حەسوودی و چاو لێدانی خەلک دەترسێ و ترساوە و کە لە کارێکدا سەرکەوتن بەدەست ناهێنی یان زیانێکی لێ دەکەوێت دەلێن: بە چاو چووە، چاولێی دایە، ئەوکەسە چاوی پیسە، چاوەزار لێی دا،.....

لێرەدا چەند نموونەیەک لەو هزر و باوەڕانە دێنینەوە:

– هەکە ئێکی بەحسێ مرۆڤی، عەیالێ مرۆڤی، کارێ مرۆڤی... کر، پشتی ئەو بچیت دڤێت مرۆڤ خوێ و سماقی پاڤێت کوچکی، ئۆ دبەرا بێژیت (چاڤێت حەسیودا بپەقن).

– دەمێ ئێکەک دەوارەکی بکرپت، دێ هندەک هەڤیری شێلن و ب ناڤ چاڤێت دەواری ڤەنن داکۆ چاڤین نەبین، هەرموسا دەمێ (ماهین) دزێت هندەک هەڤیری ب ناڤ چاڤێت جەحشکاوێ ڤەدنن، داکوچاڤین نەبیت.

– هەکە شیرێ پەزێ ماڵەکێ کێم بوو، یان شیرێ وان خراب ببیت، دێ گومانا ژ هندەکا بەن کوشیرێ وان هاتیە چاڤین کرن.

– لە زۆربەی ماڵی کوردەواریدا مۆری و لەپکە شین هەڵدەواسرێ گوایە بۆ چاوەزار باشە، هەر تیشکێک که لە چاو پیسێکەوە دەربچێ، تیشکەکە لەو لەپکەیە دەدا و کار لە خانووەکە ناکات، هەروەها هەمان مۆری یان لەپکە لە شتی تازە کڕاو دەخرێت. هەروەها جمکە مازی یان مۆری شین بەلانکی منداڵی ساوا وەدەکرێ تاکو بەچاو نەچێت،.....

جا لەبەر ئەوە ئەو باوەڕانە کۆنن و بۆ کۆمەڵگەی بەرایی و سەرەتایی دەگەڕێنەوە، بۆیە بەتەواوی هۆی ئەم باوەڕانە نازانین و ڕوون نین فۆلکلۆر ناس (ئەلکسەندەر کراب) بیروبۆچوونی سەبارەت ئەم مەسەلەیە دەردەبڕێ و دەڵێ: دەشێ ترسان لە شتی شاز و ناسروشتی هۆیەکی سەرەکی بێت بۆ پەیدا بوونی ئەم باوەڕە بە چاوی (پیس، حەسوود) و هێزە شاراوەکەی. ئەو باوەڕە خورافییە دەگەڕێتەوە بۆ شێواوی و تێک چوویی کە لە هندێک چاودا هەیە، کە بۆیە مایەی ترس و نیگەرانی، پاشان ئەم باوەڕە فراوانتر بووە تا وای لێهاتووە ترسیان لەو چاوانەش هەبێت کە شێواو نین و کەموکوڕیان تێدا نییە.

مرۆڤی کۆن تف ڕووکردنی بەکارهێناوە بۆ خۆپاراستن لە چاوی (پیس، حەسوود) باوەڕی وابووە کە تف ڕووکردن ئازارو حەسوودی دەگەڕێنێتەوە و ڕۆڵی کاریگەری هەیە بۆ ڕەت دانەوەی هێزە بەدەکان، لەبەرئەوەی بەشێک لە هێز و کیانمان لە تف دایە.

ئەوەی جێگای سەرنجە و تێبینی دەکرێ لە ڕۆژهەڵاتدا چاوی شین نا پەسەندە و بە چاوێکی حەسوود دادەنرێت، کەچی لە باکووری ئەوروپادا حەسوودی و ئیرەیی دەدرێتە پاڵ چاوی ڕەش.

چاو لە ئەفسانەی سۆمەرییەکاندا

سۆمەرییەکان گەلێکی خاوەن شارستانی بوون و گەنجینەیەکی زۆریان دوای خۆیان جێ هێشتووە، کە باسی هەموو لایەنەکانی ژیان دەکەن و لە زۆربەی بابەتەکان ناگەین و تێگەیشتنیان ئاسان نییە.

ئەوەی جێگای سەرنج و تێڕامانە لە کار و بەرهەمە هونەرییەکانی سۆمەرییەکان، چاوەکان بەشێوەیەکی زەق و گەورە دروست کراون و جیاوازن لە ئەندامەکانی دیکە.

ئەگەر بڕوانینە ئەو بت و بووکۆکانەی لە هەزارەی پێنجەمی پ. ز دروست کراون، دەبینین ئەو بتانە کە نوێنەری خواوەندی دایکن، ئەندامە کانی لەشیان بە شێوەو ڕێژەیەکی مەعقووڵ دروست کراوە، تەنیا چاوی نەبێت کە بەشێوەیەکی تەجریدی دروستکراوە و زیادەڕۆیی تێیدا کراوە و ئەم زیادەڕۆییە نهێنی و مەبەستێکی تێدایە، لەبەر ئەوەی ئەم دیاردەیە نەک تەنیا لە پەیکەری خواوەندەکان، بەڵکو لە پەیکەری دیکەش بەدی دەکرێت.

جگە لەوەی کە چاوەکان زەق و دیار و گەورەن، شێواز و چۆنیەتی ئەنجامدانیشی ئاسایی نییە، هونەرمەند زیاتر بایەخی پێداوە و لە زۆربەی کارەکاندا ڕەنگاوڕەنگە یان قووڵ کراوە و کلۆرکراوە و بەردیان تێدا ناوە

و سپیایی چاوەکە زۆر دیارە. دیارترین نموونە بۆ ئەم چاوانە گۆزەیەکی سۆمەریەکە بە مۆنالیزای سۆمەری ناسراوە، کە تێیدا زۆر بایەخ بە چاوەکان دراوە، کە چاوەکان زەق و دیارن، هێڵێک لە ناوەڕاستی دایە ئەگەرچی ئەم گۆزەیە بۆ کاروباری ژیانی ڕۆژانە بەکاردێت، کەچی چاوەکان وا دروست کراون کە تەعبیر لە شتێکی نادیار دەکەن و شتێک پیشان دەدەن کە ئەمە

وەک مـەتەڵێک یان نهـێنییـەک وایە و دەشێ جـۆرە سیحرێک بێت.

لە پەیکەرێکی دیکە کە لەسـەردەمی ئورۆک ٣٠٠٠ پ.ز دروست کـراوە، دەبینین هونەرمەندی سۆمەری زۆر بـایەخی بە ئـەرک و بـوونـی چـاوداوە، چاوەکـان بەشێوازێکی زۆر ڕێک هەڵ کۆڵراون یان کلۆر کراون.

ئامـانجی سـەرەکی لە دروسـتکردنی ئەو پەیکەرەدا، نەدەم، نە لووت، نە ڕوومـەت نییـە، بەڵکو چاوە کـە لە هەمـوو ئەندامـەکـانی دیکە زیاتر هەست و هزر و هۆشی مرۆڤ بەلای خۆیدا ڕادەکێشی و خاڵی دامەزراندنە.

ڕەنگە مـرۆڤی سـۆمـەری لە بەرامـبـەر ئەم چاوانە دانیشتبێ و پەرستبیتی. دەشێ ئەم گرنگی و بایەخە بێ سنوورە بە چاوەکـان، هۆیەکـەی ئەوە بێت کـە چاو ئامرازێکی زیندووە بۆ پێوەندکردن بە جیهـانی نادیار و غـەیب و سـەرچاوەی ترسە کە مـرۆڤ دەترسێنێت بەبێ ئەوەی هیچ بکات و باسی زۆر شت دەکات یان گوزارشت لە شتەکان و هەستەکان دەکات.

وەک دیارە بایەخدانی سۆمـەرییەکـان بەچاو شـتێکی ئاسـایی نەبووە، چونکە شوێنەوار ناسـەکـان لە گـردی بەڕاک زیاتر لە ٣٠٠ بووکـۆکـەیان دۆزیەوە بەشێکیـان لەشێـوەی دەمـامک و بەشێکی دیکە نیـوەی سـەرەوەی جەستەی مرۆڤ بووە و ئەم شوێنە ناسراوە بە (گۆڕستانی چاوەکان).

شوێنەوارناسان گفتوگۆو ڕاگۆڕینەوەیان سەبارەت ئەم دیاردە نـامـۆیە کـردبوو و گـەیشـتنە ئەو ڕایەی کـە ئەم چاوانە ڕەهەندێکی گرنگی لە ئایین و پەستندا هەیە.

دەشێ ئەم چاوانە پەیوەستێک بن لەنێوان هێزی چاو و حەسوودی.

(مـاکس مـالاوان) بڕوای وایە ئەم چاوانە هێـمـایە بۆ خـــواوەندێکی دیاریکراو، یان چەند خـــواوەندێک و پەیوەستە بە خواچەی دایک، یان دەشێ وێناندنی گشت ئەوانە بێت کـــە خـــواچەی دایک دەپەرستن و چاویـان کراوەیە و ڕێزو خواپەرستیـان پێوە دیارە، دەشێ بەدیدی سۆمـەرییـەکـان ئایین جۆرە هاوبەشیـەک بێت لەنێـوان خـواوەند و مـرۆڤ، بۆیە شێـوەی مـرۆڤیـان بەخـواوەند بەخشیوە، و چاوی خواوەندیان بە مرۆڤ داوە.

چاوی خواوەندە سۆمەرییەکان گەورە و زەق دیارن وەک ئاگرێکی داگیرساوە کە هەردەم گەش و دەرهاتوون و دوور دەڕوانن و ناسروشتین. و هەندێک شت دەردەبڕن کە زمان ناتوانێت دەریان بڕێت.

چاو لە میتۆلۆژیای میسرییەکاندا

لە ئایین و بیـروباوەڕی مـیـسـریدا چاو لەگـشت هێـمایەکانی دیکە باوو بڵاوترە و لە هەمـوویان غـەریب و سەیرترە، چاو کلیلی تێگەیشتنی ئایینی میـسرییەکـانە، ئەدەب و کـە لەپووری ئایینی میـسری لە هەمـوو چاخ و سەردەمەکاندا ئاماژەی بەچاوی پیرۆز کردووە.

چاوی پیـرۆز لای ئەوان بە جیاواز و نهـێنییـەک و بە ئاڵۆز جیا دەکرێتەوە، کە زەحمەتە بە ئاسانی پەیوەستی بکـەیـن بـەو بـاوەڕانەی لـە بـارەی چاو لـە شــــوێـن و ناوچەکانی دیکەی دنیادا هەیە.

لای مـیـسـرییـەکـان چاو هەمـیـشـە ڕەمـزێک بووە بۆ خــــواوەنـدی گـــەورە، جـــا لەژێر هەر ناوێک بێت، لە سەرەتای چاخی مێـژووییـدا هەڵۆ نیـشـانەی خـواوەندی بەرایی بووە کـە لە ئاوی ئەزەڵدا دەردەکـەوێت کـە چاوی ڕاستەی ڕۆژە، چاوی چەپەشی مانگە، لەبەر ئەوە کاتێک کە مـیـسـرییـەکان وێنەی چاوی خواوەندیان کـردووە ئەوا وێنەی چاوی هەڵۆیان کردووە نەک چاوی مرۆڤ.

لەبەرئەوەی مـیـسـر وڵاتێکە نزیکە لە هێـڵی یەکـسـان، گـوڕو تینی خـۆر وای لە مـیـسـرییـەکان کـردووە کـە دیدو بڕوایان بەهێز و سوڵتـانی چاوهەبێت وببێـتە سەرچاوەی ترس و تۆقین، بۆیە دوای ئەوەی چاو بووە هێـمـای هێـزی تێکدەرو سووتێنەر و ڕووناکییە بەهێزەکەی مرۆڤ کوێرە دەکات.

هەروەها بەو سـیـفـەتانە وەسف دەکـرێت وەک: ڕق و تووڕەیی.

مـیـسـرییـەکـان چاو و مـاری کـوێرا یان ئاوێتـەی یەک کردووە، چونکە بڕوایان وابووە کە سیفەتی هەردووکیـان وەک یەکن و لای ئەوان:

چاو= گڕ= خواوەندی تێکدەر= ماری کوێرا= تاج

چاوی خـــواوەند نوێنەری دیاردەیەکی ترســـێنەری خواوەندی گەورەی گەردوونییە، بۆیە چاو لەو جیهـانەدا هێـمـای خـاوەندارێتـیە کـە بە واتای هێـزێکی مـوجـەرەد دێت، نوێنەری خواوەندی خۆری گەرم و گوڕ و بەتینە.

لە دەقی ٣١٦ی دەقـەکـانی تابوتدا هاتووە خـواوەندی

بەرایی گەورە کە لە ئاوی ئاژەڵی هاتە دەرەوە، کە ئاماژە بە چاو لە ئۆقیانووسی ئەزەلدا خەڵق کراوە و لەو دەقەدا هاتووە: من چاوی حــۆرسم، هیچ شـــتێک لە من ناشاردرێتەوە. بینینی من دەتانترسێنێ.

دەقەکە ئاماژە بە ڕۆڵی چاو دەکات لە سزادانی مرۆڤدا کاتێک کە شێوەی تیشکێکی سووتێنەر بەرجەستە دەکات کە گەشاوە و داگیرساوە.

مانای وایە خواوەندی بەرایی ڕۆڵی چاوی دیار کردووە وەک چۆن ڕۆڵی کەسایەتییە گەردوونییەکانی دیارکردووە کە هێشتا لە حاڵەتی سەرەتاو بەراییدا بوون. دەقەکە ئەوەمان بۆ دەردەخات کە ئەمە هێزی لێدانی خواوەندی گەورەیە. ئەفسانە میسرییەکان باس لەوە دەکەن کە کاتێک ست لەگەڵ حورس شەڕی کردووە چاوی حورسی برد، لە ئەنجامدا ئاسمان تاریک بوو کە هێمایە بۆ مانگ گیران، لەسەرەتای شەڕ و ململانێیەکەدا حورس چاوەکەی لە دەستدا، بەڵام لە کۆتاییدا توانی بەسەر (ست)دا زاڵ بێت و چاوەکەی بگەڕێنێتەوە کە ئەوەش هێمایە بۆ سەرکەوتنی ڕۆحی پیرۆز.

لەبەر ئەوەی حــورس هێـز و توانایەکــەی لە چاو سەرچاوە دەگرێ و هێزی چاویش لە خواوەندی گەورەی بەرایی وەرگیراوە واتە چاوی پیرۆز بریتییە لە چاوی خواوەندی بەرزوبەرایی (ئیرت). لە هەمان کاتدا چاوی حۆرس کوری (ئیزیس)ە.

لەلایەکی دیکەوە چاو بەخواچەی دایک دادەنرێت کە هەموو مرۆڤەکان لە فرمێسکی ئەو خواوەندە ئافەریدە کراون، واتە چاو دایکی بەراییە و لە هەمان کاتدا دایکی شایە، وەک پێشتر گوتمان چاو یەکسانە بە ماری کۆبرا، بۆیە خواچەی دایک و کۆبراو تا چ یەک شتن.

هەندێک ئەفسانەی میسری ئاسمانی لە شێوەی مانگا وێنا کردووە کە مانگاش وێنایەکی دیکەی خواچەی دایکە (چاو)ە و میسرییەکان ئەفسانەکانی چاو یان دەربارەی خواچەی دایک هۆنیوەتەوە، بۆیە ئاستەمە لەو ئەفسانەیە بگەین ئەگەر لە هێمای چاو نەگەین.

ئەفسانەی میسری دان بەدوو چاودا دەنێت یەکێکیان لە ئاوی ئەزەلدایە، ئەوەی دیکە لە ئەفسانەی حورسدایە و بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە چاو کلیلی تێگەیشتنی ئەفسانە و ئایینی میسرییەکانە.

لە کۆتایی ئەم باسەدا دەڵێین گرفتەکە تەنیا لە پووچەڵ کردن، یان نەهێشتنی باوەڕ بە چاوەزار و چاوی (پیس، حەسوود) نییە، بەڵکو گرفتەکە بریتییە لەوەی کە ئەم باوەڕە جیهانێکی فیکری و دیدوبۆچوونی مرۆڤی میللی پێک هێناوە کە لە واقیعی ژیاندا دانەبڕاوە و ڕەنگدانەوەی لەسەر ڕەفتارمان هەیە و ڕەفتاری تاکەکەسی و پێوەندییەکانی لەگەڵ ئەوانی دیکە زەبت و ڕێک و پێک دەکات ئەوەش مانای وایە دژیەکی هەیە لەنێوان واقیعی ژیانمان و واقیعی سەردەم کە تەنیا جەستەمان تێیدا دەژیت؟

سەرچاوەو پەراوێزەکان:

١- علم الفلكلور- الكسندر هجرتي كراب، ترجمة رشدي صالح، قاهرة- ١٩٦٧، ل٣٣٧

٢- الرمز و الاسطورة في مصر القديمة، رندل كلارك، ترجمة، أحمد صليمة، مصر، ١٩٩٩، ل٢١٥، ٢١٦، ٢١٧، ٢١٩، ٢٢٣، ٢٢٧

٣- سومر. فنونها وحضارتها- اندري بارو، بغداد، ١٩٧٩، ل١٥٦

٤- مجلة (التراث الشعبي) عدد، ٤، ١٩٧٧، ل١٢٧

٥- مجلة (الكويت) عدد (١٢٢، ١٩٩٤، ل٦٩

٦- جريدة الفنون- الكويت- عدد، ١٥، سنة ٢٠٠٥- ل٣٠

٧- هندەک کەڤنە باوەڕێت خەلکی ل بەهدینان، حجی جعفر، بغداد، ١٩٩٣، ل١٦، ٢٠، ٢٣، ٢٨، ٤٠

کوردەکانی دەوری چیای تەفتان

غوڵام ڕەزاگولی زەوارە
لە فارسییەوە: ئەحمەد شەریفی
(مەهاباد)

سەرەتا

لە سەدەکانی ڕابردوودا، کاتێ پادشاکان و فەرمانڕەوایانی ئێران، دەبەرامبەر هێرشی گەلانی دەرەکی و بێگانەدا، هەستیان بە مەترسی دەکرد، یان دەیانویست پەلاماری وڵاتێکی تر بدەن، لە هێزە جەنگاوەر و کارامە و نەبەزی وڵاتیان کەڵک وەردەگرت و ئەوانیان بەرەو سنوورگەلێ دەشاند کە دەگونجا بکەوێتە بەر پەلاماری هێزی بێگانە، کوردەیل گەلێک بوون کە، دە درێژایی مێژوودا پێشەنگی ئەوان بارودۆخان بوون و هەروا، بە دەست و باسکی پڕ هێز و نەبەردیان، قەڵا و دژگەلێکی زۆر گیراوە و خزمەتێکی گەورە و بەرچاویان بەم ئاو و خاکە (ئێران) کردووە، شاگەلی سەفەوییە، بۆ بەرگری لە هێرش و پەلاماری تورکمانەکان و ئوزبەگەکان، کوردێکی زۆریان لە زێدی خۆ هەڵکەند و ڕاگوێزی باکووری خوراسانیان کردووە.

کوردەیلی دەوری تەفتان (سیستان) پاشماوەی ئەو ڕاگوێزکارییەن و ئەوکات خێوی هێزو دەسەڵاتێکی بەرفرەبوون. لەم وتارەدا، دەکۆشین تایبەتمەندییەکانی سروشتی، جوغرافیایی، مرۆڤی و شێوەی ژیانی ناوچە گەلێ، لە دەوروبەری تەفتان شی کەینەوە کە ئێستا کوردی ڕاگوێز و سەرگۆنی تێدا دەژی.

ئەلف- بارودۆخی سروشتی هەرێمەکە:

زنجیرە چیای تەفتان لە باکووری ڕۆژئاوا- باشوری ڕۆژهەڵات و لە ٢٨/٠٥ هەتا ٢٨/٣٠ دەرەجە درێژیی باکووری و ٦٠/٥ هەتا ٦١/١٥ دەرەجە پانتایی ڕۆژهەڵات لە نیولنەهاری گرینوویچ، لە باکووری ئوستان و پارێزگەی سیستان و بلووچستان- دایە.

چیای تەفتان کە لە هەرێمەکە بەکێوی (چەل تەنان) مەشهوور و ناودارە یەکێکە لەبەرزترین چیاکانی ئەو هەرێمە و لە باشووری ڕۆژهەڵاتی کێوی پیرۆزی

(زیارەت)دا هەڵکەوتووە.
هەرێمەکە چۆم و ڕووبارێکی ئەوتۆی لێ نییە کە بۆ کشتوکاڵ کەڵکی لێ وەرگیرێ و هەر بەم هۆیەشەوە، کوردەکانی وێندەرێ، بۆ کشتوکاڵ ناچارن دەستەوداوێنی کانیاوەکانی بن و مووچە و مەزرای پێ ئاوبدەن و ئاژەڵ و پاتاڵی پێ تێر ئاو بکەن.

ب- تایبەتمەندی شنی و جەمعیەت و کوردەیلی وێندەرێ

گوند و ئاوایییە گرینگەکانی دەوروبەری چیای تەفتان کە کوردیان لێ دەژین بریتین لە:
١- گوندی خاش، لە باشووری دۆڵ و دەرەی وەشت دا هەڵکەوتووە و چەندین خێڵ و عێلی نیوە کۆچەری کوردی وەک خێڵی ڕیگی ئیسماعیل زایی لێ دەژی. ئەم کوردانە پاشماوەی سەرگۆن و ڕاگوێزی دەورەی سەفەوییەن بۆ پاراستنی سنوورەکانی ڕۆژهەڵاتی ئێران و ئەگەرچی ئەوکات خێوی شکۆ و مەزنایەتی بوون بە فەقیری و هەژاری و ڕەش و ڕووتی دەژین. بەشێک لە تیرەو تایفەکانی ئەم خێڵە لەبەرەوە زمانی کوردیشیان لە دەست داوە و ئێستا بە بلووچی دەئاخڤن و حەنەفی مەزهەبن.
ئەم کوردانە لەساڵی ١٣١١ (دەوروبەری ساڵی ١٩٣٢) سەد بنەماڵە بوون بەڵام ئێستا هەزار بنەماڵەن.
ناودارترین بنەماڵەکانی ئەم خێڵە بریتین لە:
سۆهراب زایی، میرابلووچ زایی، مستەفا زایی، گەدانەسایی، شەکەرەم زایی، ئەڵڵا ڕەسان زایی، جەماڵ زایی، کەماڵ خان زایی، سالار زایی، عەلی خان زایی، میر یەحیا زایی، عەلەم خان زایی، دورەزادە، غوڵام ڕەسان زایی، شەهیدازایی، سەید خان زایی، ناگزی زایی، عەلی بەگ زایی، سەکال زایی، مەدەدخان زایی، ساهیجان زایی، ئومیسەخان زایی، موراد زایی، گوڵ مەحموود زایی، ڕوودباهیی، شەهمراد زایی، کنگەدا زایی، بۆڵگاک زایی، مەتیم زایی، عەجەب زایی، کەرەم زایی و نارۆزایی.
ئەم خێڵ و بنەماڵانە، ئەگەرچی بە ڕووکار نیشتەجێ بوون و چەندین گوند و ئاوایییان هەیە بەڵام لە ڕاستیدا هەر گەرمێن و کوێستان دەکەن و وەشوێن وشتر دەکەون و زستانی هەرە سەرد دەگوندی خراو و وێراندا دەژین.

ج- دێهستان و قەزاکانی کوردەیل:

ئەم قەزا و دێهستانانەی کە لەبەرەوە باسیان دەکەین، کوردی تێدا دەژین، بەڵام لە ڕاستیدا ڕوون نییە چەند دەرسەدی خەڵکی ئەوان قەزایانە کوردن یان بلووچ، چونکە وا تێکەڵ بوون کە لێک جیاکردنەوەیان زۆر حاستەمە.
١- قەزای کۆشە. ئەم دێهستانە، یەکێکە لە ١٢ قەزای شارستانی خاش کە نزیکەی ٥٠٠٠ کەسی تێدا دەژی و گرنگترین گوندەکانی بریتین لە: ترشاو، چابی، کۆشەوکوتە.
٢- قەزای سەمین. لەم قەزایەدا ٦٠٠ بنەماڵە دەژین کە نزیکەی ٣٠٠٠ کەس دەبن و سەر بەشارستانی زاهیدانە و گەورەترین گوندیشی ئاوایی هەنجرانە.
٣- قەزای سەنگان. ئەم قەزایە گرنگترین ناوچەی کوردنشینی ئوستانی سیستان و بلووچستانە. جەمعیەتی ئەم قەزایە ٤٠٠٠ هەزار کەس ٣٥٠ بنەماڵەیە.
٤- قەزای زابول گەورەترین و پڕ جەمعیەتترین ناوەندی کوردی سیستان و بلووچستانە و سەر بەشارستانی سەراوانە. لەم قەزایەدا نزیکەی ١٠٠٠٠ کورد دەژین جگە لەوانەش لە قەزای پەش کۆش دا چەندین ئاوایی کوردنشین هەیە وەک سێوی سۆران، شاشەکی، گۆران، کونەمەگار، قادراوا، بەهراوا میرئاوا و نۆک ئاوا.

د- بارودۆخی ژیانی کوردەکانی تەفتان

گرنگترین مەکۆی ژیانی ئەوان کوردەیلی دوورکەوتە لە زێدی باب و باپیران، ئاژەڵدارییە، ئەگەرچی بەشێکیان نیشتەجێ بوون و لە گوند و ئاوایی دەژین و خەریکی کشتوکاڵن، بەڵام سەرەڕای ئەوەش، خەریکی ئاژەڵدارین و ئاژەڵ بەشێکی گرینگی داهاتی ئابووری ئەوان دابین دەکا.
کوردەکانی قەزای سەنگان هاوینان دەچنە سەر سنووری پاکستان و خورما بۆ خاوەن نەخلەکان لێدەکەنەوە.
هەر گوندو ئاوایییەکی کوردان، خێوی چەند شوانە، کە مەڕو ماڵاتیان بۆ بەخێو دەکەن و گەرمێن و کوێستانیان پێ دەکەن.

ج- وەرزێری کوردەیل:

کشتوکاڵ، زۆرتر لەناو کوردەکانی قەزای سەنگان- دا باوە. لە ڕاستیدا، کوردی ئەو قەزایە، پتر لە کوردەکانی تری دەوری چیای تەفتان جێوار بوون و گوند و ئاوایی گەورەیان پێک هێناوە. هەر بەم هۆیەشەوە، کشتوکاڵی گەنم، گوڵە پێغەمبەرە و پەمۆ و لۆکە لەناویاندا باوە. لە هێندێ گوندیشدا، جۆش دەچێنن و لە ناوچە و قەزای کۆشەشدا، لە قەراغ چۆم و ڕووباری مێهران سێوک (پەتاتە)ش دەچێنندرێ و ئەم هەرێمە، ڕەنگە تەنیا ناوچەیەک بێ، لە ناوچە گەلی کوردنشینی دەوروبەری چیای تەفتان، کە کوردان، لەوێندەرێ بوونە خاوەن باغ و باغستان. چونکە لە هەرێمەکانی تر ئاو کەمە و کوردەیل ناکارن باغ و باغداری بکەن.
بەڵام لە قەزای کۆشە، بەهۆی ڕووباری پڕئاوی مێهرانەوە، کورد بوونە خاوەن باغ و مەشهورترین میوەشیان، چەشنە سێوێکی هەرێمانەی زۆر خۆشە.

سەرچاوە: گۆڤاری فارسی (فصلنامە عشایری/ وەرزنامەی خێلات) ژمارە ١٨، بەهاری ١٣٧١/ ١٩٩٢

ڕیژیسیۆر و کردەی جەستەیی

د. فازیل جاف
(سوید)

گـرنگتـرین ئەرکی سـەرشـانی ڕیژیسـیـۆر لەوەدایە کردارەکـانی ناو شـانۆنامـەکـە لەسـەر شـانۆ بەرجـەسـتـە بکات، ئەگەر ئەم ئەرکەی پێ جێبەجێ نەکرێ، ئیدی هیچ ڕوونادات و دراماش نایەتە ئەنجام.

دۆزینەوە و دەستنیشـانکردنی کردە جەستەییەکانی ناو شانۆنامەکەت ئەرکێکی گەلێ گرنگە، ڕیژیسیۆر و ئەکتەر دەبێ لە بەجێهێنانی ئەم ئەرکەدا هاوکار بن.

کـردەی جەسـتـەیی بەگـشـتی لای زۆربەی ڕیژیسـیـۆران برەوی زۆرە، ڕیژیسـیـۆر تابۆی بکرێ پێی خـۆشـە دەقی شـانۆنامـەکـە بە کـردەی جـەسـتـەیی بەرجـەسـتـە بکات. هەڵـبـەتە تێگەیشـتنی هۆکـاری ئەم مـەیل و ئارەزووەی ڕیژیسیۆر بۆ کردەی جەستەیی کارێکی سەخت نییە، هەر ئەوەندە بەسە بڵێین زۆرینەمـان کردار و جووڵە لە هەمـوو شتێـک پتر کارمـان تێدەکات، هۆکاری ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە دراما لە کرداردا ڕوونتر دەبینرێ و زووتریش هەسـتی پێـدەکرێ، هەروەها لە کـرداردا ڕیتم و تێـمـپـۆ (خێـرایی) بە جـۆشـتـرە و ئاسـانتـر ڕادەگـیـرێ، هەر بۆیە سـتـانیـسـلاڤـسکی دەیگـوت قـسـە مـەکـە کـردار بنوێنە، مـیـیـرهۆڵد دەیگـوت جـووڵە... جـووڵە... جـووڵە، برێختیش دەیگوت قسە مەکە پیشانمان بدە، واتە ئەوەی دەتەوێ بە کردار بینوێنە.

کرداری درامی گەورەترین سیمای شانۆیە و هەر کردارە کـە شـانـۆ لە هەمـوو هونەرەکـانی دیکەی نمایش جـودا دەکـاتەوە، ئەمـانە هەمـوو ڕاستن، بەڵام ئەم بۆچوونەش هەروا ڕەها نییەو فەراهەمکردنی هەر بەدەم ئاسانە.

ڕیژیسـیـۆر لە هەڵپەی خۆڵقاندنی کرداری جەستـەیی و بایەخ پێدان بە جووڵە و ئاماژەکانی جەستەدا، نابێ باری شعور و هەست و ژیانی ڕۆحی کەسایەتییـەکە فەرامۆش

تۆڤستۆنۆگ

بکا. دەنا کردار و هەموو کردەیەکی جەستەیی ڕووکەش و بێ ناواخن خۆیان دەنوێنن. کردار و کردەی جەستەیی دەبێ لە ناخی کارەکتەرەوە سەرهەڵبدەن و پاکانە و هۆکار و پاڵپێوەنەری کردەکانی لە کەسایەتی ڕۆڵەوە چەکەرە بکا و لەگەڵ زمانی شانۆنامەکە و هێزی وشەکاندا بگونجێ.

کردەی جەستەیی کاتێ ئەرکی خۆی دەبینێ، کە کرداری سەرەکی شانۆنامەکە بەرەو پێشەوە بەرێ و هەروا بەبێ هۆ و لە خۆڕاییی ئەنجام نەدرێ. لەمە بترازێ، واتە ئەگەر کردەی سەرەکی شانۆنامەکە بەرەو پێشەوە نەچێ هەر کردارێک، هەر جووڵەیەکی زیاد و بێ مەبەست بە زەرەر دەشکێتەوە، ئەمەش هەروەکو ئەوە وایە کەسێ قسەی پووچ و بێ مانا بکا یان بێ مەبەست هەر بۆ خۆی قسە بکا. کردەی جەستەیی دەبێ لەگەڵ مانای دەقدا بگونجێ، وەکو شەکسپیر لە هاملێتدا دەڵێ: وشە لەگەڵ کرداردا بگونجێنە، کرداریش لەگەڵ وشە.

هەموو کاتێ لە دەستنیشانکردنی کرداری شانۆییدا نیشان ناپێکین، لێرەدا بەقووڵی تێگەیشتن لە دەق و ئەرکی سەرەکی شانۆنامەکە دەبێ ڕێنماییکەر و ڕێپیشاندەرمان بێ. هیچ پێوەرێکی دیکە لە دەرەوەی مادەی ئەدەبی دەقەکەدا، مەکە بە ئیلهام بەخش بۆ خوڵقاندنی کرداری ناو شانۆنامەکەت.

گەر کردارێکت لە دیمەنەکانی سەرەتادا بە هەڵە هەڵبژارد، هەوڵ بدە بە وردی دوای کردارەکانی دیکەی شانۆنامەکە بکەوە، پاشتر ڕاستییەکەیت بۆ دەردەکەوێ، کە ئەو کردارە ئەرکی دەقەکە جێبەجێ ناکات و بەشێک نییە لە هێڵی گێڕانەوەی چیرۆکەکە. سەرجەمی کردارەکانی ناو شانۆنامەیەکی مەحکەم و داڕێژراو و پتەو، وەکو ئامێرێکی پیانۆ وایە کە ئەگەر کلیلێکی تێک چوو، هاوکات لە لایەکی دیکەوە کلیلێکی دیکەیش تێکدەچێ.

کەی کردەی جەستەیی پێویستە؟

نەکەی کردەی جەستەیی وەکو کارتێکردنێکی درامی یان لەبەر جوانی و سەرنجڕاکێشان بەکاربهێنی. کام کردار یان کردەی جەستەیی دراماکەت دەباتە پێشێ؟ وەڵامی ئەم پرسیارە دەبێ تاکە پێوەرت بێ، دەنا پەنابردنە بەر کردەی جەستەیی لە خۆڕایی و بێ بەڵگەی گونجاو و بێ هۆکاری ڕاستەقینە، وەکو تێکستی زیاد وایە، کە دەبێ لاببرێ یان بقرتێنرێ، ئەم دیاردەیەش بە زۆر لەو نمایشانەدا دەبینرێ کە لەسەر تیۆری جەستە بنیات نراون، بێ پشت بەستن بە بناخەیەکی تیۆری پتەو، ئەم تەرزە بەتایبەتی لەکاری ئەو ڕێژیسێرانە بەدی دەکرێ کە کەم ئەزموونانە شێوازی شانۆی پیرۆز یان شانۆی سرووتئامێز بەکار دێنن و بەو ناوەی گوایە شێوازی ئارتۆ یان گرۆتۆڤسکی، کە بۆخۆیان چەمکێکی تایبەتیان سەبارەت بە کردەی جەستەیی و تێکست هەیە، جێبەجێ دەکەن.

چاک لەو دیمەنە بکۆڵەوە کە کارت لەسەر کردووە و کردەی جەستەی تێدا زەق و بەهێزە، ئەگەر هاتوو لای بەی هیچ لە کرداری سەرەکی شانۆگەرییەکە دەگۆڕێ؟ ئەم پرسیارە لە خۆت بکە، وەڵامدانەوەی ئەم پرسیار هەروا ئاسان نییە و گەلێ ڕێژیسێری خاوەن ئەزموون چەواشە دەبن و لە ئاستیدا دۆش دادەمێنن و دەکەونە هەڵەوە، چونکە ناسینەوەی کردەی پێویست و کردەی بێ بنەما لەسەر شانۆدا هەروا ئاسان نییە، تەنیا پێوەریش ئەوەیە کە تۆ ئەو کردەیە چۆن دەکەیتە بەشێکی ئۆرگانیک و زیندوو لە جەستەی شانۆگەرییەکتداو چۆن پاکانەی تەواوی بۆ دەدۆزیتەوە. ئەگەر هەموو ئەم مەرجانەت هێنایەدی، ئەوە کردارەکە کردارێکی درامی

ڕاستەقینەیە.
ستانیسلاڤسکی بۆ تێگەیشتن لە کرداری ئەکتەر و هۆکارەکانی ساڵانێکی زۆر لە نزیکەوە بە وردی سەرنجی کاری ئەکتەرانی داهێنەر و بە ئەزموونی و خاوەن شێوازی دەدا، تاکو لە کۆتایی تەمەنیدا توانی لە میتۆدە بەناوبانگەکەیدا (زنجیرەی کردەی جەستەیی) بنەمای تیۆری هاوسەنگی نێوان کردەی جەستەیی و ژیانی ڕۆحی ڕۆڵ دابڕێژێ. تاکو ئێستاش میتۆدی زنجیرەی کردەی جەستەیی ستانیسلاڤسکی یەکێکە لە پتەوترین میتۆدەکانی هونەری نواندن، کە لە زۆربەی قوتابخانەکانی جیهاندا جێبەجێ دەکرێ.
زۆربەی ڕێژیسێران لەسەر شانۆدا ئارەزووی کردەی جەستەی دەکەن، چونکە هەر نەبێ لە هەموو ڕەگەزەکانی دیکەی شانۆ درامیتر و سەرنج ڕاکێشترە.

کردەی جەستەیی و جووڵە... دوو میتۆد

ستانیسلاڤسکی لە دوا قۆناخی ژیانیدا، داوای لە ئەکتەرانی دەکرد بەبێ دەق پرۆڤە بکەن و بەر لە هەموو شتێک، واتە بەر لە قووڵبوونەوە بە ناو جیهانی دەقدا، زنجیرەی کردارە جەستەییەکان بخەنە ڕوو، ئەوەندەی کار لەسەر بکەن تاکو تەواو ساغیان دەکەنەوە. ستانیسلاڤسکی دەیویست ئەکتەران بەر لە ئاشنابوون بە دەقەکە وچوونە ناو جیهانی شانۆنامەکەوە، جارێ کردارە سەرەکییەکانی ناو دەقەکە دەستنیشان بکەن. بۆ ئەو مەبەستەش چیرۆکەکەی بۆ دەگێڕانەوە و بێ ئەوەی لێگەڕێ دەقەکە بخوێننەوە.
با ئەکتەرەکانت حیکایەت و بەسەرهات و ڕووداوەکانی ناو شانۆنامەکە، ڕووداو دوای ڕووداو، بەسەرهات دوای بەسەرهات بگێڕنەوە، هەنگاوی یەکەم وەکو ستانیسلاڤسکی دەیویست، گێڕانەوەی چیرۆکەکەیە، ئەمەش لە پێناوی ناسینی کردارە سەرەکییەکانی ناو هێڵی چیرۆکەکەیە، پاشان خوێندنەوەی قووڵی دەق پتر یارمەتیمان دەدات لە دۆزینەوەی زنجیرەی کردارە وردەکانی ناو شانۆنامەکە.
بۆ دەستنیشانکردنی زنجیرەی کردارەکان یارمەتی ئەکتەرەکان بدە تا تەواو لە بارودۆخی دەوروبەری خۆیان بگەن، با ئەم بارودۆخە لە کەشفکردنی کردار یان کردارە ڕاستەقینەکاندا سەرچاوەی ئیلهامیان بێ. لە میتۆدی ستانیسلاڤسکیدا ئەکتەر بۆ بەرجەستەکردنی ژیانی ڕابردوو، هەروەها ژیانی ئایندەی کەسایەتییەکەی پەنا دەباتە بەر خەیاڵ، ئەمەش میتۆدێکی کاریگەری ستانیسلاڤسکییە بۆ دۆزینەوەی زنجیرەی کردارە یەک لە دوای یەکەکاندا.
بەر لەوەی بکەویتە سۆراخی کردەی جەستەیی، ئەرکی سەرووی ئەرکی سەرەکی شانۆنامەکە بۆ ئەکتەرەکانت دەستنیشان بکە، چونکە هەموو کردەیەکی و هەموو جووڵەیەک پەیوەستە بە ئەرکی سەرەکی شانۆنامەکە و ئەرکی سەرووی ئەرکی سەرەکی کە دەکاتە مەبەست لە نمایشکردنی ئەو شانۆنامەیە لە ئەمڕۆ و لەم جێگایە و لەم کاتەدا.
داوا لە ئەکتەرەکانت بکە کە کردارەکانی کەسایەتییەکە دیمەن بە دیمەن بگێڕنەوە، واتە با ڕۆڵەکانیان لەسەر بناخەی کردار بگێڕنەوە و تاوتوویان بکەن.
شانۆنامەکەت بەسەر کردارە سەرەکییەکانی ناو ڕووداو و بەسەرهاتەکە دابەش بکە با لەناو هەناوی کردارە سەرەکییەکاندا کردارە وردەکان کەشف بکەن، پاشان بەشێوەیەکی مەنتیقی بەیەکەوەیان ببەستنەوە. ئەکتەرەکانت فێر بکە بە زمانی من قسە بکەن، نەک بە زمانی ئەو.
پاشان دەست بکە بە کارکردن لەسەر کردارەکان و ساغکردنەوەیان بە شێوەیەکی خۆرسکانە و سادە، لێگەڕێ ئەکتەرەکانت خۆیان ئەوەندە پرۆڤە و مەشقی لەسەر بکەن، بە ڕادەیەکی ئەوتۆ کە لە هەست و نەستیاندا بچەسپێ و تەواو باوەڕیان بەو کردارە دەبێ، ئەمجا لەسەر دەق وجیهانی ناو شانۆ نامەکە دەستبەکار بە لەکاتی کارکردن لەسەر خودی دەقەکە، لێگەڕێ ئەکتەرەکانت هەموو بارودۆخی جیهانی ناو شانۆکە، واتە (جەو- ئەتمۆسفیر) بکەنە بنەما بۆ کردارەکان و بەڵگە و پاکانەی تەواویان بۆ دۆزینەوە. ئەمەی کە باسم کرد، بنەماکانی سیستەمی کردەی جەستەییە لای ستانیسلاڤسکی.
جێگای داخە کە زۆر کەس لەبەر بێ ئاگایی خۆیان پێیان وایە میتۆدی ستانیسلاڤسکی بایەخ بە کردەی جەستەیی نادات و تەنیا جەخت لەسەر جیهانی ناوەوەی ئەکتەر و ناوەوەی ڕۆڵەکەی دەکات، یان تەنیا کار لە سەرباری دەروونی دەکات و باری جەستەیی پشتگوێ دەخات. لە ڕاستیدا ئەم بۆچوونە هەر تەواو لە ڕاستییەوە دوورە، دوا کۆڵەکەی بینای تیۆری میتۆدی ستانیسلاڤسکی زنجیرەی کردەی جەستەییە، دیارە ئەم قۆناخە درەنگ بۆ ستانیسلاڤسکی هاتە ئەنجام، بەڵام دەساڵی کۆتایی ژیانی هەر لە ساڵی ١٩٢٩ تا ساڵی مردنی لە ١٩٣٩دا بێوچان کاری لەسەر ئەم میتۆدە

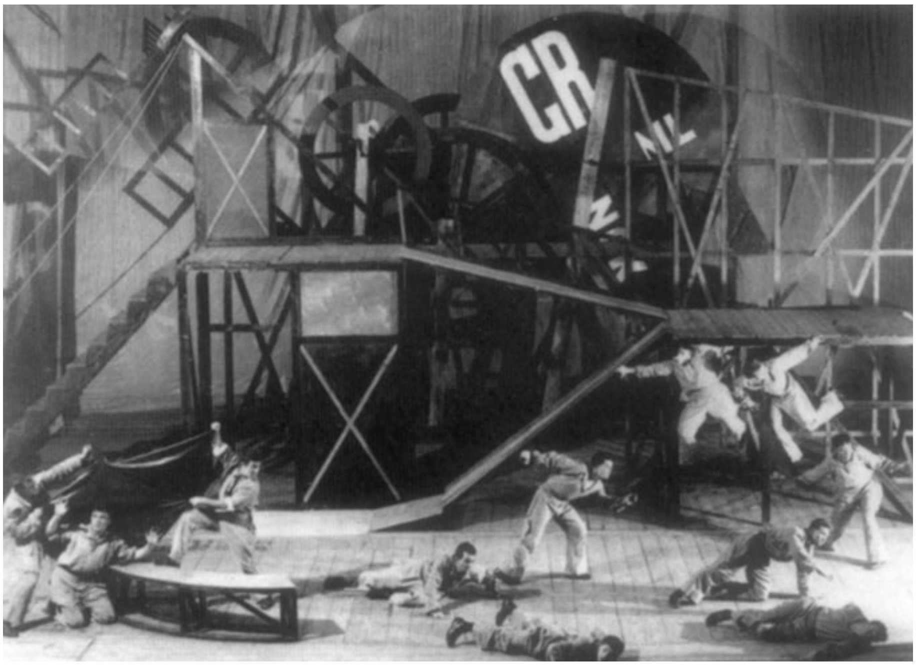

شانۆنامەی «دڵ گەورەی شاخدار»، دەرهێنانی مییرهۆڵد- ١٩٢٢

دەکرد.

لە ڕاستیدا دوو هۆکاری بنەڕەتی پتر کارەکەی ستانیسلاڤسکی-یان دەوڵەمەند کرد، یەکەمیان ئەوەیە کە لەسییەکانی سەدەی ڕابردوودا ستانیسلاڤسکی لە ڕووی تیۆرییەوە گەیشتبووە لووتکەی گەشەکردن و دەوڵەمەندی، هەر بۆیەش هەستی دەکرد میتۆدەکەی پێویستی بەتین و تەوژم و دینامیکیەت هەیە.

پرۆڤەکانی ستانیسلاڤسکی لە تەرتووفدا شایەتی ئەم بۆچوونەن، لە پرۆڤەکانی تەرتووفدا کە لەلایەن ئەکتەر و ڕیژیسیۆری ڕووسی ڤاسیلی تۆپۆرکۆڤەوە تۆمار کراوە، ستانیسلاڤسکی میتۆدەکەی خۆی دەربارەی جەستە و کردار و زنجیرەی کردارەکان تەواو دەخەملێنێ. ئەم کتێبە درۆ نییە گەر بڵێم لە هەموو کتێبەکانی دیکەی نایابتر و بە چێژترە، یان هەر نەبێ باشترین نموونەی پراکتیکی بۆچوونەکانیەتی.

ڕاستە ستانیسلاڤسکی بەتایبەت لە قۆناخی یەکەمی داڕشتنی میتۆدەکەیدا، داوا لە ئەکتەر دەکات کار لەسەرباری دەروونی خۆی و ڕۆڵەکەی بکات، بەڵام هەمیشە داوای ئەوەی دەکرد کە باری دەروونی و هەست و نەست و هەڵچوون و داچوون بە کردار جێبەجێ بکرێ، کردار هێزی بزوێنەرە و تەنیا لە ڕێگای کردارەوە لە کەسایەتی سەر شانۆ و باری دەروونیی تێدەگەین. وابزانم ئامۆژگارییەکانی ستانیسلاڤسکی بۆ ئەکتەرەکانی لە شانۆگەریی ئۆتێلۆدا گەواهی ئەم بۆچوونەن، لەوەی زیاتر چی کاتێ بە ئەکتەرێک دەڵێ: بۆ خاتری خوا ئەوەندە بیر لە سایکۆلۆجیا و هەست و هەڵچوونەکانت مەکەوە، کار لەسەر کردار بکە، کە گرفتێکی مادییە، کەسێ نەزانێ ڕەنگە پێی وابێ ئەم فەرمایشتە پتر لە قسەی مییرهۆڵد دەچێ، نەک لە قسەی ستانیسلاڤسکی.

هۆکاری دووەم، گەشەکردنی میتۆدی بیۆمیکانیکی مییرهۆڵد ئەو دینامیکییەتەی کە لە نمایشدا هێنابووە کایەوە، سەرەڕای چارەسەرکردنی گەلێ لە کێشە سەرەکییەکانی ناو چەمکی جەستەو جووڵە لەلایەن مییرهۆڵدەوە. هەر بۆیە ستانیسلاڤسکی دوای دابڕانێکی دوور و درێژ دیسانەوە مییرهۆڵدی بانگهێشت کرد، تا وەکو ۆرک شۆپێکی بیۆمیکانیک بۆ ئەکتەرەکانتی ساز بکا.

گەر تۆش وەکو من بە پلەی یەکەم میتۆدی مییرهۆڵد جێبەجێ بکەی، دەبێ بایەخ بە جووڵە بدەی. واتە دەبێ ئەکتەرەکانت وا ڕابهێنی کە ئەرکی سەر شانیانە جووڵەی لەبار و گونجاو بە مەبەستی گوزارشت کردن لە فیکریان هزر بدۆزنەوە. مییرهۆڵد دەڵێ: وشە نەخشی سەر خامی جووڵەیە، واتە گەر جووڵەکان تەواو و ڕێک و پێک نەبن، وشەکان بایەخیان نییە.

هەر خۆی دەڵێ: جووڵە بەهێزترین ئامرازی دەربڕینە. ڕۆڵی جووڵە گەلێ گرنگترە لە هەموو کەرەستەیەکی شانۆیی دیکە. شانۆ بێبەش بکە لە دیالۆگ، جلوبەرگ،

ڕووناکی، کالوس و هۆڵ، تەنیا با ئەکتەر و وەستایەتی ئەکتەر لە جووڵەدا بمێنێ، شانۆ هەر بە شانۆ دەمێنێتەوە.

ئنجا هەر ئەمە لەگەڵ فەرمایشتێکی ستانیسلاڤسکیدا دەربارەی کرداری بەراورد بکە کە دەڵێ: کردار بڕبڕەی پشتی نمایشە. جووڵە لای مییرهۆڵد دەبێ پەیامی خۆی بگەیەنێ هەروا لە خۆڕا ئەنجام نەدرێ، ڕاست و ڕەوان و پێرفێکت بێ و پڕاوپڕ ئەنجام بدرێ و لە فۆرمێکی هونەریدا بەرجەستە بکرێ. لە پێکهاتەکانی جەستەدا و لە دروستکردنی میزانسیندا پلاستیکای جەستەی ئەکتەر ڕۆڵی سەرەکی دەدرێ و دەبێ پەیام و وەزیفەی هەبێ و گوزارشت لە مانا بکات. هەوڵ بدە تەنانەت لە ڕاهێنان و پرۆڤەکانتدا ئەمە بۆ ئەکتەرەکانت دووپات بکەوە، مییرهۆڵد دەڵێ:

ڕاهێنان... ڕاهێنان... ڕاهێنان! بەڵام ئەگەر ئەو جۆرە ڕاهێنانە بێ، کە تەنیا جەستە دەگرێتەوە نەک مێشک، نەخێر! سوپاستان دەکەم، من پێویستم بە ئەکتەرێ نییە کە بزانێ چۆن دەجووڵێتەوە بەڵام نەتوانێ بیر بکاتەوە.

ئەوەشت لەبیر نەچێ کە ئیتودەکان (مەشقەکان)ی بیۆمیکانیک بۆ تێگەیشتن لە سەبکی جووڵەو هەریکەلیەتی میزانیسیندا گەلێ گرنگن. ئەگەر لای ستانیسلاڤسکی سایکۆلۆجیا ڕێگایەک بێ بۆ گەیشتنە کردار، لای مییرهۆڵد جووڵە و گوزارشتی جەستە ڕێگایەکن بۆ هەستکردنی ڕاستەقینە و پیشاندانی باری دەروونی.

من لە کارەکانمدا هەوڵم داوە کار لەسەر هەردوو میتۆد بکەم، بەڵام وەکو ڕێژیسێر سەر بە قوتابخانەی مییرهۆڵدم. هەوڵ داوە شانۆگەریی هەزار و یەک شەو بە میتۆدی بیۆمیکانیک دەربهێنم، لە تەکنیکی گێڕانەوەشدا سوودم لە برێخت وەرگرتووە. من زیاتر سوودم لە پێوەندی نێوان ئەکتەر وەک چیرۆکبێژ و ئەکتەر، وەک ڕۆڵ و پاشان ئەکتەر، وەک خودی خۆی بینیوە.

لە شانۆنامەی تەرتووفیشدا کە لە لەندەن کارم لەسەر کرد، میتۆدی مییرهۆڵدم جێبەجێ کرد. لە زۆربەی زۆری کارەکانمدا پەنام بردۆتە بەر قوتابخانەی مییرهۆڵد لە دەرهێناندا، بەڵام لە شانۆنامەی گەمە بە ئاگر کە لە ڕووسیا کارم لەسەر کرد، هەوڵ دا جۆرە موتوربەکردنێک لەنێوان شوازگەری مییرهۆڵد و زنجیرەی کرداری جەستەیی ستانیسلاڤسکیدا دروست بکەم. واتە نمایشەکە لەسەر بناخەی کرداری جەستەیی و بە دیقەت بەکارهێنانی پلاستیکا دروست کرابوو، ئەمە بۆ ئەکتەرەکان ئاسان نەبوو، چونکە ئەوانە پەروەردەی سیستەمی ستانیسلاڤسکی-ن و بەرامبەر بەو میتۆدە گەلێ بە وەفا و بە ئەمەکن، بۆیە گەر بتەوێ لە بارودۆخێکی ئاوادا ئەزموونێک یان هزرێکی تازە تاقی بکەیتەوە، دەبێ ئەکتەرەکانت لە مەبەست و ئامانجەکانت تێبگەیەنی و تەواو قەناعەتیان پێ بێنی، ئنجا دەست بەکار بی.

من لە شیکردنەوەی تێکست و قووڵبوونەوە لە ناخی کەسەیاتییەکان و بە قەولی ستانیسلاڤسکی ژیانی ڕۆحی ڕۆڵ، خۆم بە قەرزاری قوتابخانەی ستانیسلاڤسکی دەزانم، چونکە زۆر سوودم لێ بینیوە. وە نەبێ سوودم لە چەمکە جۆراوجۆرەکانی دیکەی ستانیسلاڤسکی نەدیتبێ، سەرەڕی هەموو جیاوازییەکی لەگەڵ ئەو قوتابخانەیە.

ڕەنگە لەناو کارەکانمدا شانۆنامەی مەرگ و کچی تیپی شانۆی ئارارات لە هەموو کارێکم زیاتر شەقڵی ستانیسلاڤسکی لە مەڕ زنجیرەی کرداری جەستەیی پێوە دیار بێ، بەڵام لە میزانسین و پێکهاتەکاندا دیسانەوە میتۆدی مییرهۆڵد خۆی بەسەرمدا سەپاندووە. مەبەستم لەم ئاماژانە بەکارەکانم ئەوەیە کە ڕێژیسێر دەتوانێ سوود لە میتۆد و تەکنیکی جیاواز جیاواز ببینێ و باوەڕی بەوە هەبێ کە هەر میتۆدە و هزرێکی لەبن نەهاتووی تێدایە، ئەگەرچی سەد لەسەد پەنای بۆ نەبەی.

کردار و کردەی جەستەیی و هزر و ئەرکی سەرەکی شانۆنامەکەت

گەر بتەوێ لە دەستنیشان کردنی کرداری سەرەکی شانۆنامەکەتدا بەهەڵەدا نەچی، دەبێ هەموو سۆراخ و پشکنینێکت لە هزری سەرەکی یان ئەرکی سەرەکی و سەرووی ئەرکی سەرەکییەوە دەست پێ بکا، ئەمەش خۆی لە خۆیدا کارێکی ئاسان نییە و پێوەندییەکی پتەوی بە شارەزایی و ڕۆشنفیکری و دید و ئەزموونی ڕێژیسێرەوە هەیە. هەر نەبێ هزری سەرەکی دەکرێ بەپێی بۆچوونی جیاواز دەستنیشان بکرێ و لە ڕێژیسێرێکەوە بۆ ڕێژیسێرێکی دیکە بگۆڕێ.

لە هەموو شانۆنامەیەکدا کردارێکی سەرەکی هەیە، هەندێ جار دوو یان سێ کرداری سەرەکی هەیە، بەتایبەت لە شانۆنامەکانی شەکسپیردا دەتوانێ پتر لەیەک کرداری سەرەکی دەستنیشان بکەی، بەڵام تەنانەت لەم حاڵەتەشدا باشتر وایە جەخت لەسەر یەکێکیان بکەی. زۆر جار ڕێژیسێران بەکرداری سەرەکی

دەڵێین کرداری کلیل.

گۆردن گرەیک هزری سەرەکی هاملێتی لەگەڕان بە دوای حەقیقەتدا چڕ دەکردەوە، هەموو کردارەکانی ناو نمایشەکەیشی لە خزمەتی ئەم لێکدانەوەیە بوون و ئەم ڕاستییەیان دەسەلماند، نەک هەر ئەوەندە هەموو لایەنەکانی بەرهەمەکە و ڕەهەندە هونەری و تەکنیکییەکانیشی لەم پێناوەدا بوون.

ئەگەر تۆش بتەوێ جەخت لەسەر ئەم هزرە بکەیت، دەبێ ئەکتەرەکانت وا ڕابێنی کە بڵێ: من سۆراخی حەقیقەت دەکەم و بەدوای ڕاستیدا وێڵم.

دەشێ لە شانۆنامەیەکدا دەیان کردار هەبێ، دەشێ هەر دیمەنەو کرداری خۆی هەبێ و چەندین کرداری ورد وردی لێ ببێتەوە، بەڵام بۆ دەستنیشانکردنی کلیلی هەموو ئەم کردارانە ئەم پرسیارە لە خۆت بکە: کام کردار دەکەوێتە بەردی بناخەی ڕووداوەکانی دراماکە؟ کام کردار دەبێت بە هۆی ڕوودانی کردارەکانی دیکە؟ ئەو کردارە چییە کە هەموو کردارەکانی ناو دراماکەت بە یەکدی و پێکەوە دەبەستییەوە؟ کامەیە ئەو کردارەی کە ستانیسلاڤسکی ناوی لێ ناوە بڕبڕەی پشتی دراماکەت؟

وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە کاری سەرەکی تۆی ڕیژیسیۆرە لە پرۆسەی داهێناندا. بۆ وەڵامدانەوەیان پێویستیت بە لێکۆڵینەوە و قووڵبوونەوەیە بە ناو جیهانی تێکستەکەدا، چونکە ئەگەر لە دەستنیشانکردنی کرداری سەرەکیدا بەهەڵەدا بچێ، ئەگەر وەکو ڕیژیسیۆر کرداری سەرەکی و کرداری لاوەکی لە یەکدی جوودا نەکەیتەوە، ئیدی هەموو پرۆسەی دەرهێنانەکەت بە ڕێگایەکی هەڵەدا دەڕوات.

پاش دەستنیشانکردنی کرداری کلیل، هەوڵ بدە تا بۆت دەکرێ ئەو کردارە زەق و تووند و تۆڵ و ڕوونتر پیشان بدەو هەمیشە لە سەنتەری دراماکەدا بێ. ئەمە ئەرکێکی سەرەکی تۆی ڕیژیسیۆرە.

ئەکتەر و زنجیرەی کردەی جەستەیی و جووڵە

هەروەکو پێشتریش ئاماژەم پێکرد، ئەکتەرەکانت وا ڕابێنە بە زمانی من بدوێن، تاکو بتوانن کردارە بچووکەکان بدۆزنەوە. ئەو ئەکتەرەی کە ڕۆڵی ڕۆمیۆ دەبینێ دەبێ بڵێ: من جولیێتم خۆش دەوێ، لەبری ئەوەی بڵێ: من نوقمی خۆشەویستیم یان لە خۆشەویستیدا دەژیم، یان هەست بە خۆشەویستی دەکەم.

واتە دەستنیشانکردنی هزری سەرەکی شانۆنامەکە و ئەرکی سەرەکی نمایشەکەت، هەیکەلی کرداری سەرەکی و

شانۆگەری «ژنە باخۆسییەکانی یورپیدس»
دەرهێنانی: ئینگمار بێرگمان

پاشتریش زنجیرەی کردارەکانی ناو شانۆنامەکە و جووڵەو ئاماژەکانت بۆ ساغ دەکەنەوە. هەر ئەم هزرە یان ئەم ئەرکە دەبێ لە مێشک و هەست و نەستی ئەکتەراندا بچەسپێ و لە هەموو هەنگاوێکیدا پەنای بۆ ببات تاکو ببێ بە هۆکار و پاساو بۆ کردار و جووڵەکانی بدۆزێتەوە.

گرفتێکی گەورە کە دەبێتە ڕێگر لە پێش دەستنیشانکردنی کرداردا، ئەوەیە ئەکتەرەکانت هۆکار و پاساوی ڕاستەقینەی کردارەکانیان نەدۆزنەوە. لەو حاڵەتەدا بەربەست و ڕێگرەکانیش نادۆزنەوە، واتە ململانێ و کێشەش نییە، یان بەهەڵە لێی تێدەگەن، لە ئاکامدا دراما نایەتە ئەنجام.

بەر لەوەی کار لەسەر هەردیمەنێک بکەم، لە ئەکتەرەکانم دەپرسم: دەتەوێ چی بکەیت؟ ئنجا کە وەڵامی ئەوم زانی، لێی دەپرسم چی دەکەی بۆ ئەوەی ئەم خواستەت بهێنیتە ئەنجام، پاش وەڵامی ئەوە دەپرسم ئەی

بەرست و ڕێگر لە پێشتدا چییە؟

تەماشاکە ئەم میتۆدە چەند ئاسانە، بەڵام زۆریش قسە و بۆچوونی جیاجیا هەڵدەگرێ. چۆن دافیعەکانی ئەو کەسایەتییە دەستنیشان دەکەین کە مەبەستمانە. هەوڵدەدەم شان بەشان لەگەڵ ئەکتەردا کرداری ڕاستەقینە بدۆزمەوە هاریکاریت لەگەڵ ئەکتەردا گەلێ گرنگە لە دەستنیشانکردنی کرداردا.

کرداری سەرەکی و کرداری بچووک

وەکو باسم کرد لە هەموو شانۆنامەیەکدا کرداری سەرەکی و کرداری بچووک بچووک هەن کە پاڵپشتی کرداری سەرەکین، بەڵام لە هەموو شانۆگەرییەکیشدا زەق و ئاشکرانین، بۆیە لە هەندێ شانۆنامەدا بە ئاسانی خۆیان نادەنە دەستەوە. لە شانۆی مۆدێرندا، بە پێچەوانەی شانۆی کلاسیک، کردارەکان هەندە زەق و ڕوون نین، ئەمە بەتایبەتی لەو شانۆنامانەدا بەدی دەکرێ کە مۆرکی سایکۆلۆجیایان پێوە دیارە. ئەگەر بە هەڵدا نەچووبم، چیخۆڤ پێشەنگی ئەم تەرزە درامایەیە کە کردارەکانی بۆ ڕێژیسێری درشت بین بە ئاسانی نابینرێن. ئەم بۆچوونە تا ڕادەیەک لە شانۆنامەکانی ئۆنێل-یشدا وایە، بەڵام لای پینتەر ئەوە کردارەکان هەر تەواو شاراوەن.

دە ساڵ لەمەوبەر ۆرک شۆپێکم بۆ دوو ئەکتەری ئینگلیز لە لەندەن لە شانۆنامەی بەدەم چاوەڕوانی گۆدۆوە سازکرد. سەبارەت بە دەستنیشانکردنی کرداری سەرەکی یەکێ لە ئەکتەرەکان هەڵیدایە: لەم شانۆنامەیەدا کردار سەرەکی نییە، ئەی ئەوە نییە کەسایەتییەکان بە زمانی خۆیان دەڵێن هیچ ڕوونادات. گوتم ڕاستە هیچ ڕوو نادات، بەڵام خۆ ئەوان هەر چاوەڕوانن، واتە چاوەڕێ دەکەن. کرداری سەرەکی لێرەدا ئەوەیە کە تۆ چاوەڕێ دەکەی. ئنجا بەدەم چاوەڕوانییەوە زنجیرەیەک کرداری بچووک بچووک ئەنجام دەدەی، تا ئەوەندەی ئیستراگۆن و ڤلادیمێر چاوەڕێ دەکەن، دراماکە بەردەوامە، دەیانەوێ بڕۆن بەڵام ناتوانن، پاشان بە هاتنی پۆز و لاکی کردارەکانی شانۆنامەکە کۆنکریتتر خۆیان دەنوێنن.

داوام لە ئەکتەرەکان کرد دەقەکەیان بەلاوە بخەن و بە ڕستەی: چاوەڕێ دەکەم- بکەونە پشکنین و سۆراخ. جگە لە کردارەکانی ناو شانۆنامەکە کە بێکێت خۆی دەستنیشانی کردوون وەکو پێڵاو داکەندن و لە پێکردنیان و شەبقە لەسەرکردن و گێزەرخواردن و ئێسقان کراندنەوە تاد، کۆمەڵێ کرداری دیکەیان کەشف کرد کە کرداری چاوەڕوانی سەرچاوەی ئیلهام بوو بۆیان.

بەشێوەیەکی گشتی کردار پێوەندییەکی پتەوی بەسروشتی دەقی شانۆنامەکەوە هەیە و بەشێوازی نووسەر دەگۆڕێ، کردارەکانی ناو شانۆنامەکە لای هەموو نووسەرێک بەهەمان پلە و ئاست ڕوون و ئاشکرا نین. لای چیخۆڤ بۆ نموونە نەک هەر زنجیرەی کردارە بچووکەکان، بگرە کرداری سەرەکیش پێوەندییەکی ڕاستەوخۆی بەژێر دێڕەوە هەیە و بە ئاستەم دەدۆزرێنەوە. کە ستانیسلاڤسکی چەند کردارێکی ورد وردی لە شانۆنامەی نەوەرس-دا خوڵقاند، ئەم کارە بوو بەهۆی نیگەرانی چیخۆڤ و وا بزانم کێشەو دەمەقاڵێ هەردووکیان لەسەر ئەم بابەتە شتێکی شاراوە نییە.

لای چیخۆڤ دەبێ لە ناخی تێکستەکەدا، لە بنی بنەوەی دێڕەکاندا بۆ کردارەکان بگەڕێی، ئەگەر ڕاستگۆ نەبی و یەک تۆزقاڵ ساختەی تێدا بکەی، یان کردار و جووڵە و ئاماژەی دەستکرد و درۆزنانە بخوڵقێنی، ئیدی حیسابت تەواوە. هەر تەواو بە پێچەوانەی بۆ نموونە شانۆنامەیەکی کلاسیک یان سیمبولیستانە یان بابەتێکی شێوازگەریانە کە بواری کردار و جووڵە تێیاندا ڕەهاتر و ڕێژیسێر تێیدا سەرفرازترە.

کردار و جووڵە مۆتۆری نمایشەکەتن

گەر بتەوێ نمایشەکەت دینامیک و زیندوو و بە جۆش بێ، باشترین ڕێگا ئەوەیە کە مەسەلەی کرداری سەرەکی و زنجیرەی کردارەکانی دیکەی شانۆنامەکە، هەروەها جووڵە و کردەی جەستەیی لە ڕێگای میتۆدەوە چارەسەر بکە.

میتۆدەکانی ڕێبەرانی شانۆ لەم بوارەدا هەمەلایەنە و دەتوانێ وەڵامی گەلێ پرسیارت بدەنەوە، کە ئەوان ساڵانێکی دوور و درێژی تەمەنی خۆیان بۆ تەرخان کردووە. لەم ڕووەوە گەلێ بۆچوونی تیۆری بەکەڵک هەیە، لە سەرووی هەموویانەوە میتۆدی ستانیسلاڤسکی و مێیرهۆڵد کە من لێرەدا ئاماژەیان پێ دەکەم، تۆش وەکو ڕێژیسێر خۆتی بۆ تەرخان بکە و هەوڵ بدە چاک لێیان تێبگە، ئەم کارە ڕێگایەکی دوورت بۆ کورت دەکاتەوە.

کردار و جووڵە دینامۆ و مۆتۆری شانۆنامەکەتن، خۆ ئەگەر ئەم بابەتە چارەسەر نەکەی دینامۆی یان مۆتوری شانۆنامەکەت قەت ناکەوێتە کار.

ئەو ڕێژیسێرانەی کە سەریان لە مەسەلەی کردار و جووڵە دەرناچێ، بە زەحمەت دەتوانن جیاوازیی لەنێوان

کردەی جەستەیی پێویست و کردەی جەستەیی دوور لە مەبەست بکەن، ئەمەش زیاتر لە کاری ئەو ڕێژیسێرانەدا ەردەکەوێ کە بە چاک و خراپ کردار و جووڵەی زۆر و بۆر بەکاردێنن، بێ ئەوەی بزانن بەمە کارەکەیان شەقڵێکی ڕووکەشانە وەردەگرێت و تەنیا گوزارت لە بۆشایی دەکا.

جیاوازی نێوان کرداری درامی و جووڵە گەلێ گرنگ، ئەگەر ئەم دووانە لێک جوودا نەکەیتەوە دینامۆی شانۆنامەکەت دەوەستێ و کارناکات. جووڵە هەموو کاتێ کردار ناگەیەنێ، واتە هەموو جووڵەیەک یان چالاکییەکی فیزیکی کردار نییە، کرداریش خۆی لە خۆیدا مەرج نییە چالاکییەکی فیزیکی بێت، بۆ نموونە کە دەڵێین هاملێت بە دوای ڕاستیدا دەگەڕێ ئەمە خۆی لە خۆیدا چالاکییەکی فیزیکی نییە، بەڵام کردارێکی درامییە. لە ناو ڕێژیسێراندا کەسانی وا هەن ئەم جیاوازییە نازانن، یان دەیزانن و فەرامۆشی دەکەن، بۆیە زۆرجار دەبینین ڕێژیسێر پێی وایە بە چەند جووڵەیەکی دروستکراو کرداری شانۆیی خوڵقاندووە، ئەمە زیانێکی زۆر لە شانۆنامەکە و کارەکتەرەکانیش دەدات.

کردەی جەستەیی وەکو وشە، دەبێ گوزارشت لە مانا بکاو ئەکتەر نابێ زنجیرە کردارک بە ئەنجام بگەیەنێ و هەر لە خۆڕایی بجووڵێتەوە و بزانێ بینەر مانایەک بۆ کرادەر و جووڵەکانی دەدۆزێتەوە.

ڕێژیسێرێک کە میتۆدی سوزوکی جاپانی لە شانۆنامەی سێ خوشکەکەی چیخۆڤدا بەکار دەهێنا، داوای لە ئەکتەرک دەکرد کە لە شێوەی سەمادا یان بەدەم ساماکردنەوە شانۆ بەجێ بهێڵێ، گوایە ئەمە جۆرێکە لە کردەی جەستەیی. ئەم نموونەیە خراپترین شێوەی تێگەیشتنە لە کرداری جەستەیی، هەر چەندە ڕێژیسێرەکەی ڕێژیسێرێکی بەناوبانگیشە. کردەی جەستەیی لەم حاڵەتەدا تەنیا کرداری چوونە دەرەوەیە، چونکە دەرەوە وەکو کردار خۆی لە خۆیدا بەسە، ئەوی دی شێوازگەرییە، کە دەبێ لەگەڵ سەرجەمی شانۆگەرییەکەدا هاوئاهەنگ و لە هارمۆنیادا بێ. ئەم جۆرە کردار و جووڵانە، کە دەکەونە خانەی کریۆگرافیاوە (سەما) و شان بەشانی شێوازی شانۆی سرووتئامێز یان تەقسی دەڕۆن، پێوەندییان نەک تەنیا بە ستیلی نمایشەوە هەیە، بگرە بە پلەی یەکەم پێوەندییان بەشێواز و خانەی ئەدەبی شانۆنامەکەوە هەیە، کە دەبێ بەر لە هەموو شتێک لەگەڵ ئەو ستیلەدا بگونجێ. بەداخەوە شانۆنامەی سێ خوشکەکە ئەم ستیلەی پێ نامۆ بوو، پێم وایە ئەگەر ئەو ڕێژیسێرە ئەوەندە مەست و شەیدای ئەو ستیلەیە، دەبوایە شانۆنامەیەکی دیکەی بۆ هەڵبژاردبا و ئەو گەمەیەی لەگەڵ چیخۆڤدا نەکردبایە.

نموونەیەکی کردەی جەستەیی

ڕێژیسێرێک لە ڕێژیسێری ڕووسی تۆڤستۆنۆگۆڤ دەپرسێ: ئەگەر لێگەڕێم یەکێ لە دوو ئەکتەرەکانی دیمەنێکدا، بەدەم قسەکردنەوە جگەرە بکێشێ، دەکرێ بەمە بڵێم کرداری جەستەیی؟

تۆڤستۆنۆگۆڤ دەڵێ: نەخێر، چونکە جگەرە کێشانەکەیان بە هیچ جۆرێک کار ناکاتە سەر کرداری سەرەکی دیمەنەکە. ئەو جگەرە کێشانە لە کاتێکدا دەبێ بە کرداری جەستەیی، کە کرداری دیمەنەکە بەرەو پێشەوە ببات.

ئەنجا تۆڤستۆنۆگۆڤ بۆ هەمان پێشنیار نموونەیەکی دیکە دێنێتەوەو. دەڵێ جگەرەکێشانەکە دەکرێ ببێ بەکرداری جەستەیی، ئەگەر هەردوو ئەکتەر پێکەوە لە جگەرەکێشاندا بکەونە پێشبڕکێ و هەردووکیان لەیەک کاتدا جگەرە بکێشن و هەریەکەیان هەوڵی ئەوە بدا پێش ئەوی دیکە جگەرەکەی تەواو بکات،لەم حاڵەتەدا جگەرە کێشانەکەیان بۆ مەبەستێکە، دیمەنەکە دوور لەم مەبەستە هیچ ئەرکێکی دیکەی نییە.

ڕێژیسێری پۆڵۆنی زیگمۆنت هوبنێر لە کتێبەکەیدا ئێستێتیکای دەرهێنان دەگێڕێتەوە کە دۆستێکی لە دەرەوەی وڵات ئامادەی پرۆڤەی شانۆگەرییەک دەبێ کە بە زمانێکی نامۆ نمایش دەکرا، لە دیمەنێکدا دوو ژن بەشەڕ دەهاتن و لە یەکدیان دەدا، ئەمە لە کاتی پرۆڤەدا، بەڵام کە لەکاتی نمایشدا جەمهوور شانۆگەرییەکەی بینی، هەمان دیمەنی بەشێوەیەکی دیکە بینی، هەردوو ژنەکە لەسەر دوو نوێنی نووسیتێ دوور لەیەکدی لەلای ڕاست و چەپی شانۆکەدا، هەریەکە و لەسەر نوێنەکەی خۆی پاڵکەوتبوو، هەردووکیان بە جۆرێک قسەیان بەیەکدی دەگوت، کە هەستت دەکرد گوتەکانیان زەهری لێ دەتکا. ڕێژیسێری شانۆنامەکە دوای ئەوەی کردەی جەستەی توندو زەق و دراماتیکایانەی تاقی کردەوە، ئنجا ئەم شێوە گوزارشتەی بەلاوە پەسندتر بوو، لێرەدا ڕۆڵی زمان شانۆنامەکە جوانتر و ئاسانتر و کاریگەرتر دەگەیەنێتە بینەر.

ئەم نموونەیە ئەوە دەردەخات کە چۆن دیمەنێک، کە کرداری جەستەیی تێدا زۆر زەق و ئاشکرا نییە، چاکتر گوزارشت لە کردارێکی جەستەیی توند و تیژ دەکا. لەم

حاڵەتەدا زمان خۆی لە خۆیدا زمانێکی جۆشدراو رۆڵێکی کاریگەر دەبینێ، ریتم و تۆنەکانی دەنگ و کەمیی ئاماژە و پلاستیکای بە دیقەت دارێژراو، زۆر بە جوانی گوزارشت لە کردارەکان دەکەن.

ۆرک شۆپ لەسەر کردار و پێکهاتی جەستەیی

ئەگەر بتەوێ رێگایەکی دوور بۆ خۆت و ئەکتەرەکانت کورت بکەیتەوە، هەوڵ بدە ۆرک شۆپێک لەسەر دۆزینەوە و دەستنیشانکردنی کرداری سەرەکی و زنجیرەی کردار و پێکهاتی جەستەیی بکەی. با ئەم کارەت لە دەرەوەی پرۆڤەکانت بێ. ئەمە کارێکی گەلێ بەسوودە، بەتایبەت ئەگەر لە تیپێکدا کاربکەی یان خاوەن گرووپی خۆت بی. ئەگەر دەزانی میتۆد یان شێوازی تایبەتی خۆت هەیە، زمانێکی شانۆیی تایبەت بەخۆت هەیە، چاکتر وایە ئەکتەرانت لەسەر کردار و زنجیرەی کرداری سەرەکی و جووڵە رابهێنی، دەنا کار و پیشەت لەکاتی پرۆڤەدا هەر ئەوە دەبێ کە بە ئەکتەرانت بڵێی وا بکە و وا مەکە، وەکو من بکە، ئەوانیش سووک و ئاسان دەبێ لاساییت بکەنەوە.

ناوونیشانی دیمەنەکان

لە ۆرک شۆپەکانی مەشقکردن لەسەر کردار و جووڵەدا، داوا لە بەشداران دەکەم کە بۆ هەر کەرتێکی یان دیمەنێکی شانۆنامەکە ناوونیشانێکی تایبەت هەڵبژێرن، بە مەرجێ ئەو ناوونیشانە دەبێ گوزارشت لە کرداری ئەو کەرتە یان ئەو دیمەنە بکا، ئەم تەکنیکەم لە ڤەختانگۆڤەوە وەرگرتووە و هەندێ گۆڕانکاریم تێدا کردووە. لە بری ئەوەی بڵێین دیمەنی یەک، دوو، سێ تاد دەڵێین: یەکترناسین، خۆشەویستی، دابڕان، ناسۆر.... تاد. هەنگاوی دووەم کارکردنە لەسەرداهێنانی رەها (ارتجال) کە میتۆدێکی گەلێ بەکارە بۆ دۆزینەوەی زنجیرەی کردارەکان.

پاش کەشفکردنی کردارەکان ریژیسۆر یان راهێنەری ئەم جۆرە ۆرک شۆپە دەبێ زۆر بە ئاگا بێ و وەڵامی ئەم پرسیارانە ساغ بکاتەوە: کردارەکە لە روانگەو بۆچوونی کەسایەتییەکەوە چۆن بەرجەستە دەکرێ؟ لە جەوی دیاریکراوی شانۆنامەکەدا چۆن ئەنجام دەدرێ؟ پایەو جێگای کردارەکە لە ناو زنجیرەی کردارەکانی دیکەدا کامەیە؟

ئەکتەران نابێ زمانی شانۆنامەکە لە یاد بکەن، کردار دەبێ لەگەڵ وشەدا بگونجێ و هەردوو هاوئاهەنگ بن. کاری تۆ وەکو راهێنەر لە ۆرک شۆپێکی ئاوهادا، یان وەکو ریژیسێری شانۆنامەکە، دەبێ هەمیشە وەکو چاوێکی هونەریی رەفتار بکەی. چونکە زۆر جار وا روو دەدات کە سیحری کردار و جووڵە بە جۆرێ ئەکتەر رادەکێشێ کە باکی بە وشە و ناوەرۆک نامێنێ و ئەمەش جۆرە نەشازێک دەخوڵقێنێ. لە کۆتاییدا تۆ خۆت دەبێ بریار لەسەر کردارەکان بدەی، دەنا ئەوەی کە پێی دەگوترێ هێڵی بەردەوامی کردارەکان دەترازێ و لێکدەپچڕێن.

با ئەکتەرانت ژیانی جەستەیی رۆڵەکە بخوڵقێنن، ئەمەش هەر چەمکی ستانسلاڤسکی-یە، ئەو تەنیا باسی لە ژیانی رۆحی رۆڵ نەکردووە، بگرە بایەخێکی زۆری بە ژیانی فیزیکی رۆڵیش داوە. وەکو چۆن دانەری مۆسیقا ئاوازەکەی بە نۆتە دادەنێ و دەینووسێتەوە، ئاواش ریژیسۆر دەبێ ژیانی فیزیکی رۆڵ بچەسپێنێ. ژیانی فزیکی رۆڵ بریتییە لە زنجیرەی کردارەکان لە ناو هێڵی دراماکەدا. ستانیسلاڤسکی دەڵێ:

ئەگەر لە رۆڵەکەتدا راستگۆیانە باوەڕت بەهەموو کردارێکی جەستەیی هەبێ، ئەوەندە نابا ئەو شتە دەخوڵقێنی کە پێی دەگوترێ نۆتەکانی رۆڵ، ژیانی جەستەیی رۆڵەکەت. بەردەوام دوای ئەم هێڵە بکەوی، دەتوانی ئەم تەکنیکە تەنانەت لە دەرهێنانیشدا بەکاربێنی. گەلێ لە ریژیسیۆرانی دنیا وادەکەن و منیش هەمان رێچکەم گرتووە. واتە سەرانسەری شانۆنامەکە بەپێی کردار دابەش دەکەم و هەر بەشە و ناوی کردارێکی لێ دەنێم، کە کرداری سەرەکی ناو بەشەکەیە. تۆ کە کرداری سەرەکیت لە ناخ و دەروونی ئەکتەردا چەسپاند ئیدی زەحمەتە کردار و جووڵەی بێ ئەنجام و بێ مەبەست ئەنجام بدەیت.

لەوە خراپتر نییە وەکو ریژیسێر کردار و جووڵەی پێش وەخت ئامادەکراو بەسەر ئەکتەرانتدا بچەسپێنی. لێگەڕێ با ئەکتەرەکانت خۆیان کردار و زنجیرەی کردار و جووڵەکانیان بدۆزنەوە.

وەکو ریژیسێر دەبێ هانیان بدەی و هاریکاری و رێنماییان بکەی، بەوەی کە خەیاڵیان بورووژێنی، دەبێ وایان رابێنی بەدەستی خۆیان مۆتۆری شانۆنامەکە بخەنە گەڕ.

مۆسیقا و پێشینەکەی لە کوردستاندا

حەبیبوڵڵا تابانی
لە فارسییەوە: مەریوان جەبار عەبدوڵڵا
(سلێمانی)

مۆسیقا لە کوردستاندا پێشینەیەکی کۆنی هەیە. هەندێک ئاوازی تایبەتی وەکو «حەیران» لە کوردستاندا کە شێوەیەک لە مەقام و ئاوازە و بە کۆنترین شێوازی مۆسیقا دەژمێرن. بارودۆخی جوگرافی و سروشتی ئەم سەرزەوییە بە جۆرێک کە لە هەستی خەڵکی ئەم ناوچەیە ڕەوانبێژی و ناسکی دەنگ دروست دەکات و بە هۆی ئەم بارودۆخەوە هونەرمەندانی ئاوازی ئەم سەرزەوییە بەردەوام لە هونەرمەندانی بە ناوبانگی سەردەمی خۆیان بوونە و ئێستاش هەن، تەنانەت کە ئیمڕۆش هونەرمەندانی کورد لە ڕیزی گەورەترین هونەرمەندانی گۆرانی تورکیا و عیراق و ئێرانن.

بەو شێوەیەی باسمان کرد، ئەم هونەرە زیاتر لە چۆنیەتی بارودۆخی جوگرافی هەڵقوڵاوە. ئەگەر لە وڵاتانی تری ناوچەکە لە هەر سەد کەس یەک کەس دەنگی خۆش بێ. بە بوێرییەوە دەتوانین بڵێین کە لە کوردستاندا لە هەر چل کەس یەک کەس لەم نیعمەتە خوداییە بەهرەمەندە. ئەم دەنگخۆشییە پێشینەیەکی کۆنی هەیە و جگە لە سەردەمەکانی پێش ئیسلام بەو شێوە کە نووسیویانە لە دوای ئیسلام کەسایەتی زۆر گەورەی لەم هونەرەدا بە جیهانی و جیهانییەکان ناساندووە کە لەوانەدا دەتوانین ئاماژە بە ئیبراهیم موسڵی بکەین کە گەورەترین کەسایەتی لە بواری مۆسیقا و ئاوازدا لە کۆشکی هاڕوونە ڕەشید بووە دەگێڕنەوە کە هاڕوونە ڕەشید بۆ ئەوەی ئیبراهیم موسڵی ڕازی بکات کە بۆ کۆشکەکەی بێت بڕە پارەیەک لە ۱۵۰۰۰۰درهەم کە

بەرامبەر ٧٥٠٠٠٠ دۆلاری ئیمرۆ بووە پێی دەبەخشی و مانگانەش ١٠٠٠٠ درهەمی دیاریکراوی بۆ دابین کرد، هەروەها دەڵێن جارێکیان هارِوونە ڕەشید بە هۆی چرِینی گۆرانییەک کە ئیبراهیم موسڵی بۆی چرِیبوو ئەویش زۆر خۆشی لێهاتبوو یەک هەزار درهەم پارەی پێ بەخشیبوو.

لە کۆشکی پاشادا قسە تەنیا قسەی ئیبراهیم موسڵی بوو، چونکە هارِوونە ڕەشید هیچ کاتێک داواکاری ئەوی بێ وەڵام نەدەهێشتەوە بۆ نموونە والی خوراسان کە لە کۆشکی هارِوونە ڕەشید جێگایەکی باشی هەبوو لە کۆشکی هارِووندا کەسانێکی زۆر لە دەوروبەری هەبوو، هارِوونە ڕەشید بە توندی لێی تورِە دەبێ و دەوروبەرەکەی هەرچی لە توانایاندا بوو بۆ لێخۆشبوونی والی بەکاری دەهێنن، کاریگەری نەبووە، لە کۆتاییدا لە بەرامبەر هۆیەکی بە نرخ و داواکاری دەوروپشتەکانی ئیبراهیم موسڵی ئەم ئیشەی لە کاتێکی باشدا بە ئاسانی ئەنجام دەدا.

باوکی ئیبراهیم کەوش دوورێکی سادە بە ناوی ماهان موسڵی بوو کە ماوەیەک لە کووفەدا ژیانی بەسەربردووە لەو کاتەدا کە ئیبراهیم گەیشتە تەمەنی هەرزەکاری. جارێکی تر گەرِانەوە بۆ موسڵ. بە ئیبراهیم هاونشینی موسڵیش دەڵێن مۆسیقا لە مامۆستا ئێرانییەکانەوە فێر دەبێ و ئیبراهیم لە ئاواز وعوودا مامۆستایەکی بەناوبانگ بوو لە کۆشکی مەهدی و هادی عەباسیدا پێگەیەکی گرنگی هەبووە و بۆ ماوەیەک لە دوای هادی لە کۆشکی پاشایەتی خۆی کێشایەوە، بەڵام بەو شێوەیە کە دەیگێرِنەوە کە هارِوونە ڕەشید بە پارەیەکی زۆر رازی کرد تا بگەرِێتەوە بۆ کۆشکی پاشایەتی، ساڵی کۆچی ئیبراهیم موسڵی ١٨٨ کۆچی و لە بەغدا بوو.

هەروەها ئیسحاق موسڵی کورِی ئیبراهیمیش لە مۆسیقا مامۆستا بووە لە ئاوازدا بێ وێنە بووە، ئەویش لە کۆشکی هارِوونە ڕەشید و مەئموون و موعتەسەمدا. هەروەها لە ساڵی ٢٣٥ کۆچی لە بەغدا کۆچی دوایی کردووە.

«مخارق» کە شاگردی ئیبراهیم موسڵی بوو، یەکێک لە مۆسیقاژەنە گەورەکانی سەردەمی خۆی بوو، لە تەمەنی منداڵییەوە لە خزمەتی مامۆستاکەیدا بووە، لە کۆشکی هارِوونە ڕەشیدیش جێگای هەبووە.

لە سەردەمی نوێشدا هونەرمەندانی گۆرانی کوردی ناوبانگی جیهانیان هەبووە. تا ڕادەیەک کە لەم ماوەدا یەکێک لە هونەرمەندانی گەورەی گۆرانی ئێران لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ یەکێک لە ڕادیۆکان «سەید عەلی ئەسغەری کوردستانی» بە بەهێزترین دەنگ لە ئاوازی ئێرانیدا ناو دەبات و وتی تەنیا یەک کەس دەناسم کە دەنگی لە دەنگی من بەرزتر بێ کە بە داخەوە نەمدیوە ئەویش «سەید عەلی ئەسغەری کوردستانی» بووە. سەبارەت بەم کەسایەتییە سەید عەلی ئەسغەری کوردستانی بابەتێک جێگای سەرنج و ئاماژە پێکردنە ئەویش ئەوەیە کە ئەم کەسایەتییە بیناسازێکی زۆر بە توانا بووە بە شێوەیەک کە کاتێک ڕەزاشاپەهلەوی کۆشکی مەرمەرِی لە تاران دروست دەکرد، سەید عەلی ئەسغەری کوردستانی یەکێک لەو کەسانە بووە کە بەشدار بووە لە دروستکردنی کۆشکەکەدا ئەم هونەرمەندە وای باس دەکات کە ئەگەر لەگەڵ ئیشکردندا گۆرانیم نەچرِیبایە، نەمدەتوانی ئیش بکەم، چونکە ڕەزاشا هەموو ڕۆژێک بۆ چاودێری بینایەکە دەهات. بینی کە ئیشی کەمم کردووە، کاتێک بە تورِەیی هۆی ئەم کەمم کارییەی پرسی، بە ترسێکی تەواو هۆکاری ئەمەم بۆ باس کرد، ڕەزاشا زەردەخەنەیەکی کرد کە مۆڵەتی گۆرانی چرِینی من بوو، هێشتا چەند هەنگاوێک زیاتری نەهاوێشتبوو و لەوێ دوور نەکەوتبووەوە کە من هۆنراوەیەکم خوێندەوە، کە ڕەزاشا زۆری پێ خۆش بوو، هەر لەوێدا فەرمانی دا تا بۆ پرکردنەوەی پەرِەی «گرامافۆن» کە ئامێرێکە بۆ دیاریکردنی شەپۆلەکانی دەنگ کە لە سەر پەرِەیەکی تایبەت تۆماری دەکەن ئەم ئامێرە لەلایەن ئەدیسۆنەوە دروست کراوە تا بۆ هندستان بنێرێ.

لەو نووسراوانەی کە لەبەر دەستدایە، دیاردەکەوێ کە هەندێ لە ئەمیر و دەسەڵاتداران بەلایەنی زانست و هونەرەوە، زیاتر لە ئاستی دیاریکراودا سەرقاڵ بوون هەندێک جار بۆ هێنانی زاناکان، یان هونەرمەندەکان بۆ کۆشکی خۆیان پارەیەکی زۆریان خەرج دەکرد، لەم ماوەیەدا ڕووداوی سەیر سەیر ڕوودەدات. هەروەک دەزانین عیمادەدین زەنگی، کە لە وەزیرانی خۆشەویستی مەلیک شای سەلجووقی بووە کەسایەتییەکی کورد بووە هەروەها دامەزرێنەری بنەماڵەی ئەتابەکانی زەنگی بووە وەک دەزانین لە دوای سەربەخۆیی میزۆپۆتامیا، لەگەڵ

خاچپەرستەکاندا شەڕی قورسی کردووە کوڕەکەی «نوورەدین محەمەد» کە دەسەڵاتی لە ٥٤١ تا ٥٦٩ کۆچی بەرامبەر بە ساڵی (١١٤٦-١١٧٣) بوو وڵاتی شامی فەتح کرد و شاری «دیمەشق»ی بە پایتەختی خۆی هەڵبژارد و لە سنووری دەسەڵاتیدا بە عەدالەت و زیرەکی حوکمی دەکرد. هەر ئەو بوو کە میسری لە ژێر دەسەڵاتی خەلیفە بێ هێزەکانی فاطمی دەرهێناوە، ئەم ئیشەی لە ڕێگای دوو سەرکردەی بوێر و بە توانایی خۆی بەناوەکانی «شێرکۆ، نەجمەدین ئەیوب» کە ئەمانە کورد و برای یەکتر بوون، ئەنجامی داوە ئەم ئیشە لە ڕێگای سەرکردەی دەسەڵاتدار و سەرکەوتوو سەلاحەدینی ئەیووبی بن نەحمەدین ئەیووبی ئەنجام درا کە دامەزرێنەری بنەماڵەی ئەیووبی بوو و ئەم سەرکردە دەسەڵاتدارە کوردە توانی یەکێک لە گەورەترین ئیمپراتۆریەکانی جیهان کە لە تونس و لیبیا تاکو سنوورەکانی ئیمڕۆی ئێران و عیراق و لە دەریای ڕەش تاکو دەریای سوور و زەریای هند و سەرانسەری نیمچە دوورگەی لەخۆدەگرت دابمەزرێنێ، لەگەڵ ئەوەشدا سەلاحەدینی ئەیووبی، ڕزگارکردنی ئیسلام و بە گەورەترین سەرداری جیهانی ئیسلامی دەزانن و زۆربەی بەناوبانگی ئەم سەردارە بۆ سەرکەوتنە گەورە و بێ وێنەکانی لە شەڕی خاچ پەرستەکان دەگەڕێننەوە کە چەندین جار لە بەرامبەر پاشا و سەرکردە گەورەکانی ئەورووپی و خاچ پەرستەکان، لەوانە ڕیچارد شێردڵ، ئیمپراتۆری بریتانیا سەرکەوت و قودسی پیرۆزی بۆ هەمیشە لە چەنگاڵی خاچ پەرستەکان دەرهێناوە و لەسەر زەوییەکانی ئیسلام دووریانی خستەوە.

لە هەمان کاتدا نورەدین محەمەد زەنگی خۆی یەکێک لە لایەنگرانی گەورەی زانایان و هونەرمەندان و ئەدیبەکان بوو و لەم ڕێگایەدا زۆر زیادەڕەوی دەکرد بە شێوەیەک کە عەبدوللەتیف بەغدادی دەنووسێت، نورەدین تا ئەو ڕادەیە بە پێشکەوتنی زانست و شارستانیەت، بە تایبەتی کیمیا مەیلی پیشان دەدا و خاوەن زانست و هونەرەکانی یارمەتی دەدا کە هەندێ کات تووشی کێشە و گرفت دەبوو، بەو شێوە کە کاتێک یەکێک لە لایەنگرانی زانستی کیمیا هاتە لای وتی کە دەتوانم کۆمەڵێکی گەورە لە زانایانی بواری کیمیا لە کۆشکدا کۆ بکەمەوە و بۆ ئەم مەبەستە پارەیەکی زۆری لێ وەرگرت و دواتر ڕای کرد. یەکێک لە زانایان کە لەم دەنگ و باسە بە خەبەر بوو، لیستێکی لە ناوی خراپەکاران و نەزانەکانی پێک هێنا کە ناوی سوڵتان نورەدین محەمەد لە سەرووی ئەم لیستەدا بوو و تیایدا ئاماژەی کردبوو کە ئەگەر ئەو کەسە کە ڕای کردووە، بگەڕێتەوە ناوی ئەو لە جێگای ناوی نورەدین محەمەددا دەنووسم. مەگەر کابرا شێت بوو بێت کە جارێکی تر بۆ کۆشکی سوڵتان نورەدین محەمەد بگەڕێتەوە. سەیر ئەوەیە کاتێک نورەدین محەمەد لە وتەکانی ئەم کەسایەتییە ئاگادار بوو. هیچ ئازارێکی نەدا و وتی: مافی خۆیەتی کە ئەم قسانەی کردووە.

هەر ئەم سوڵتانە، نورەدین محەمەدی زەنگی، لە ساڵی ٥٥٦ کۆچی بەرامبەر ١١٦٠ز. لە بەغدا نەخۆشخانەیەکی دروست کرد کە لەلایەن کەرستەی خزمەتگوزارییەوە لە باشترین نەخۆشخانەکانی سەردەمی خۆی بوو، بۆ ماوەی سێ سەدە نەخۆشەکانی بە خۆڕایی چارەسەر دەکرد و دەرمانی هەر بە خۆڕایی پێ دەدان. بە پێی وتەی مێژوونووسان، چێشتخانەکەی ئەم نەخۆشخانەیە ماوەی ٦٥ساڵ بەردەوام کراوە بووە و دانەخراوە. ئیبن جەبیر کە لە ساڵی ٥٨٠ی کۆچی بەرامبەر ١١٦٠ی زاینی بۆ بەغدا ڕۆیشتبوو، بەبینینی نەخۆشخانەی گەورەی شار کە وەکو کۆشکەکانی فەرمانڕەوایی لەسەر کەنارەکانی دیجلە سەری بەرزکردبۆوە و بە نەخۆشەکان چێشت و دەرمانی بە خۆڕا دەبەخشی، تووشی سەرسوڕمان دەبێ.

سەرچاوە:

وحدت قومی کرد و ماد-حبیب الله تابانی

سایکۆلۆژیای نیگارکێشان و تایبەتمەندیی کەسێتی

قاسم حوسێن سالّح
و. ئا: تەها ئەحمەد ڕەسووڵ
(سلێمانی)

(پاش خەونەکان.. هونەر تەنیا ڕێگەیەکی ئەوتۆیە بۆ گەیشتن بە قووڵایی دەروون، هونەر کە مەڵبەندێکی سەرەکیی شارستانییەتی نوێی مرۆڤایەتییە و هزر ڕۆڵی کاریگەری تێدا دەبینێ، دەبێتە بۆتەیەک و مرۆڤ لەژێر دەسەڵاتی ئارەزووی نائاگایی و نەستەکانیدا بەرهەمێک دێنێتە گۆڕێ کە تێرکردنی خولیاو مەرامە تایبەتییەکانی لێ وەدەست دێنێت).

«سیگمۆند فرۆید»

ژمارەیەک لە دانایان و لێکۆڵەرەوانی بواری دەروونناسی وای دەبینن کە ئەو ڕێگەیەی خود دەیگرێتە بەر لەمیانی خەملاندن و بەجێهێنانی کارێکی هونەریدا، پەرچەکردارێکی تایبەتی خۆی لەو پرۆسەیەدا بەرامبەر بە ژیانی کۆمەڵایەتی دەخاتە ڕوو و گوزارشتی لێوە دەکات.. لەبەر ئەمەش ئەو شێوازەی کە پەیڕەوی دەکات سوودمەندە بۆ دیاریکردنی ڕەهەندی هێز و توانستەکانی و چۆنێتی مامەڵەکردنی لەگەڵ لایەنەکانی ژیانیدا.

ناوەڕۆک و واتا و گوتاری وێنەکانی کەسێتیش دەبێتەوە یاریدەدەرێک بۆ دەروونناس و دەتوانێت لەڕێیەوە کێشەو ململانێکانی نێو دەروون دیاری بکات.. چونکە لەمیانی کێشەی «ئاگایی»دا سنوورەکانی نائاگایی بەربڵاوی لەخۆ دەگرن و لە پرۆسەی دەربڕین و بە ئەنجام گەیاندنی پەیام و گوتاردا دەڕژێنە نێو هەڵوێستەوە و ئاشکرا دەبن.. کاتێکیش لایەنەکانی نەست ڕۆشن دەبنەوە و تاوتوێ دەکرێن، ئیدی زۆرینەی کێشەکان کۆتاییان پێدێ و باری دەروونی کەسێتی ئارام دەبێتەوە.

لەپێناوی ئەم ئاکام و بەخششەدا، پێویستە لە کاتی لێکدانەوە و شیتەڵکردنەوەی وێنەکاندا بە ئاگاداری و

چاودێرییەوە دەروونناس ئەو کارەی ئەنجام بدات.. چونکە دەشێت لە یەک وێنەدا لایەنێکی دیاریکراوی کەسێتی دەستنیشان بکرێت، بەڵام هێم و بەڵگەی بنەڕەتی ئەو نیگارە لەگەڵ وێنە و بەڵگەکانی تردا یەکانگیر دەبێتەوە و سەرجەم ئاکامەکان بەدەستەوە دەدەن، لەبەرئەوە، پێویستە لەسەر پزیشکی دەروونناس و لێکۆڵەرەوەی هونەریی کاتێک بیەوێت باری کەسەکە، یان نەخۆشەکە بەیان بکات، دەبێت تێڕامانێکی وردی هەبێت لە لێکدانی سەرجەم تاقیکردنەوەو بەڵگەکاندا بۆ گەیشتن بە ئاستی دیاریکردنی سایکۆلۆژیای کەسێتی.. یەکەم خاڵی بەرچاویش لە بینینی وێنەکاندا پێویستە ئەو پرۆسەیەی ببێتە پێوانە و ڕێی یاریدەدەر بۆ تێگەیشتنی کەسێتی زیاتر لەوەی کە ببێتە باری سەرنج و ئاکامی کۆتایی بۆ قاڵبوون لە جیهانی کەسێتییەکە.

چۆنیەتی تێگەیشتنی وێنەکان

هونەری وێنە و شێوەکانی نیگارکێشان گوزارشتێکی داهێنەرانەو سەربەخۆن، ئەوانەی دەکەونە شیتەڵکردنەوەیان پێویستە شارەزاییان لەبارەی هەبێ و لە لێکدانەوەدا سەلیقەی قووڵ بەکاربهێنن، بەو پێیەی بەکارهێنانی بەڵگەو هێماکان ببنە بنکەیەکی سەرەکی و لەوێوە بڕژێنە دۆزینەوەی تایبەتمەندییەکانی خاوەن نیگارەکە.. کەرەسەی بنەڕەتیش کە پزیشکی دەروونی شارەزا دەیکاتە پێوەرێک ناتەبایی و گونجاندن و کەموکورتی وردەکاری و گوتارو واتای نیگارەکەیە.. بۆ بەدەستهێنانی واتاو گوزارشتی کارەکەش کە لە لێکدانەوەکەیدا ڕەچاوی دەکات پێویستە:

١- هەموو لایەنەکانی نیگارەکە- کە دەیگرێتە خۆی- یەکالا بکاتەوە.

٢- تۆژینەوەی نیگارەکە لەگەڵ بەڵگەکانیدا بگونجێت.

٣- دژایەتی و نەگونجانی لایەنەکانی نیگارەکە هەڵسەنگێنێت.

٤- سەرنج و تێبینییەکانی لەبارەی کەسێتیی نیگارکێش و بەشێک لە ژیانییەوە بە زانیاری ترەوە گرێ بدات.

سەرباری قاڵبوونی بەم خاڵانەشەوە، پێویستە لەکاتی شیکردنەوەی وێنەکاندا پشت بە بەڵگەی تر ببەستێت:

چۆنیەتی تێڕامانی لە وێنەکە سەرەتا گشتگیر بێت و لەسەر وردەکارییەکان نەوەستێتەوە، چونکە وەک بەهایەک پێویستە لە پرۆسەی هەستکردندا هەموو ڕواڵەتەکان پێکەوە ببینێ و چ هەست و سەرنجێکی پێ دەبەخشێت بەو چەشنە بڕوانێتە گشتگیری تابلۆکە.

لە هەنگاوی دووەمدا، پاش وەرگرتنی کارەکە وەک گشتێکی تەواو، ئینجا بکەوێتە پشکنینی وردەکاری بەشەکان، بینگە هەستیەکانی بگۆڕێتە سەر تێڕوانینێکی ئەقڵی و لۆژیکی.. لەم جۆرە تێڕوانینەشدا گۆشەنیگاکانی پەیوەست دەبێتەوە لەگەڵ دیدی هونەرمەندێکدا کە دەڕوانێتە تابلۆیەک، بۆ نموونە: دەبینێت (چارەسەرێکی نائاسایی کەسێکی دیاریکراوی تابلۆکەی تێدا کردووە، نەگونجاندن و سەقامگیرنەبوونی شێوازی بەئەنجام گەیاندنی وێنەکە، چەند جارێک کوژاندنەوە لە تابلۆکەدا کراوەو دانانی کەسێتییەک لە جێگەیەکی وێنەکەدا کە ئاسایی نییە) لێرەشەوە دەگاتە ئەو واتاو گوتارەی کە وێنەکە دەریدەبڕێت.

* لێکدانەوەی هەردوو خاڵەکەی پێشوو کە زانیارییەکانی لێ وەرگرتووە، پاشان وەرگرتنی زانیاری لەبارەی ژیانی نیگارکێشەکەوە لەگەڵ چەند تاقیکردنەوەیەکی دەروونیدا کە لەگەڵیدا بەئەنجامی دەگەیەنێت.

*   *   *

وەرگرتنی ڕواڵەت و شتە ڕاستەقینەکان سەبارەت بە خود لە پەرچەکرداردا بەشێوەی جۆراوجۆر خۆیان بەدەردەخەنەوە، ئەم مەسەلەیەش زۆر گرنگەو ئەوانەی بەم ئەرکە هەڵدەستن پێویستە بەئاگادارییەوە ڕەچاوی ئەم خاڵە بکەن.. تێگەیشتن لە وێنەکان هەروا سانا نییەو لەژێر ڕۆشنایی تاقیکردنەوەکانی تردا بەدەردەکەوێت، هەروەها ژیانی تایبەتی خود دەیگەیەنێتە گەیشتن بەدەرەنجامی لێکدانەوەی ئەو واتایانەوە کە وێنەکە لەخۆی دەگرێت.

مەسەلەیەکی گرنگتریش هەیە، ئەویش لە چوارچێوەی ئەو تیۆرەوەیە کە دەروونناس پابەندی دەبێ و دەکەوێتە شیکردنەوەی کارە هونەرییەکە.. بۆ نموونە ئەوەی پشت بە میتۆدێکی فرۆیدی یان شیکردنەوەیەکی دەروونی دەبەستێت وا دەڕوانێتە وێنەکە کە هەڵگری واتای ئەو کێشمەکێش و ململانێیەیە کە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی منداڵی هونەرمەندو خاوەن نیگارەکە.. لەکاتێکدا دەروونناسێکی تر گەر گرنگی بە سایکۆلۆژیای خێزانی بدات بەو چەشنە تابلۆکە دەخوێنێتەوە کە گوزارشت لە هەڵوێستەکانی خود سەبارەت بە ئەندامانی خێزانەکەی دەکات.. یان یەکێکی تر لە تێڕوانینێکی ئەپستمۆلۆژییەوە سەرنج دەدا بەوەی واتای تابلۆکە

پێوەندی خود بەو جیهانەوە دەدات بەدەستەوە کە تێیدا دەژی، هەموو ئەم تۆژینەوانەش ڕەنگە ڕاست بن و چەند لایەنێکی جیاواز لە ژیانی ئەو کەسە بخەنە ڕوو.
هەندێک لە وێنەکان ڕوون و ئاشکران لە چوارچێوەو سەرچاوەی تیۆرییانەوە، بەڵام هەندێکی تریان دەروونناس ناچار دەکات لەکاتی شیکردنەوەیدا چەند تاقیکردنەوەیەکی دیاریکراو بەکاربهێنێت.. لەم کاتەشدا ڕەنگە نیگارکێش وێنەیەکی خێزانی یان دیمەنی خانوویەک یاخود درەخت و کەسێک بەکاربهێنێ بۆ دەربڕینی هەست و لێ خوردبوونەوەکانی بەرامبەر ئەندامانی خێزانەکەی، لە ساتی تاقیکردنەوەشدا لێی دەخوازرێت کە بە پێنووسی ڕەش (خامە) وێنەی درەخت یان کەسێک بکێشێت، پاشان پرسیاری ئاراستە دەکرێت سەبارەت بەو شتانەو داوای لێدەکرێت بە ڕەنگ وێنەکە بکێشێ و لە ڕووی چەندی و چۆنیەتییەوە شی دەکرێتەوە. ئەگەر لایەنە ڕەگەزی و سێکسیەکانی بخرێتە ڕوو ڕەنگە لە تاقیکردنەوەدا داوای لێ بکرێت وێنەی کەسێک بکێشێت، تەنیا یەک کەس و پاشان وێنەی ڕەگەزی بەرامبەری بنەخشێنێ، بەواتای ئەگەر نێر بوو ئەوا پێویستە فیگەری مێیەک بکێشێ و لە کۆتاییدا ڕستێک پرسیاری هەمە چەشنی ئاراستە دەکرێت.

وێنەی دروستیی دەروونی

زۆرینەی دەروونناسان لە شیکردنەوەیاندا پەنا وەبەر دەستنیشانکردنی لایەنە نادروستی و شێواوەکان دەبەن.. زۆربەی زۆری تاقیکردنەوە دەروونییەکانیش ئەم ڕێڕەوەیان گرتووە و لێکدانەوەی هەڵسوکەوت و ڕەفتاری کەسەکە دەبێتە بنەڕەتی بەدەرخستنی هەڵەو ڕاستییەکانی کەسێتی.. لەبەرئەوە، ئەو بەڵگەو ئاماژانەی پێوەندییان بە نیگارکێشانەوە هەیە چەند هێماو دەلالەتێکی ئاشکران لە پێکهێنانی وێنەیەکی ساغ و دروستی دەروونیدا، لە کاتێکدا وردەکاری و بەدەرخستنی لایەنە بچووکەکان دەبێتە گەیشتن بۆ دینامیکیەتی نائاگایی و لایەنە شپرزەکانی دەروونی خود.
سەرباری جیاوازیش لە ئایدیۆلۆژیا و بیرکردنەوەی دەروونناسەکانیشدا، چەند خاسییەتێکی هاوبەش هەن بۆ دروستییەکی دەروونی و لە هەموو تیۆرەکاندا بوونی هەیە، ئەو کەسانەی کە ژیانێکی سوودمەند دەژین بۆ خۆیان و کەسانی تر، دەتوانن پێداویستیەکانیان دیاری بکەن و تا ڕادەی قایل بوون بەدەستی بێنن، لەو کارەشدا

هەست بە باشی خۆیان دەکەن و لە گوزارشت و بیرکردنەوەیاندا بەرامبەر کەسانی تر ناترسن، هەروەها خۆیان بە ڕاست دێتە پێش چاو و هەست بە هێزو دەسەڵات دەکەن بەسەر ژیانی خۆیاندا، ئەم خاڵە هاوبەشانە دەبنە بەڵگە بۆ دروستییەکی دەروونی و دەکرێت لە تابلۆی ئەو کەسانەدا ببینرێت کە دەروونێکی ساغیان هەیە.. لەگەڵ ئەم بۆچوونەشدا دەکرێت پشت بەم بەڵگانەش ببەستین کە بەرهەمی زیاتر لە سی و پێنج ساڵی هەوڵی ئەم بوارەیە لە شیکردنەوەی وێنەکاندا، ئەوانیش ئەمانەن:

ڕێزگرتنی خود:

کاتێک نیگارەکە وێنەی کەسێک لەخۆ دەگرێت، شێوەی ئەو کەسە لە هەموو ڕوویەکەوە تەواوەو هەموو وردەکارییەکانی تێدا دەستنیشان کراوە، وەک خاسیەتەکانی ڕوخسار و قۆڵ و دەست و قاچ، وێنەی کەسەکەش بە شێوەیەکی گونجاو و شیاو لەگەڵ شتەکانی تری نیگارەکەدا کێشراوە، وێنەی کەسەکە هێندە گەورە نییە تا زێدەڕۆیی تێدا کرابێت یاخود زۆر بچووک و ناتەبا، ئەمەش سەبارەت بە نیگارکێشەکانەوە کە نێرینەن، خاسیەتی هێڵیش لەم جۆرەدا چەسپاو و دیاریکراوە، سیمای کەسێتییەکەش بەهێزو ڕوون و کراوەیە.

هەستکردن بە دڵنیایی و باوەڕبەخۆبوون:

د. لاکن ١٩٥٦گەیشتە ئەوەی کە شێوەکانی دەربڕینی هەستکردن بە دڵنیایی و باوەڕبەخۆکردن بە سەقامگیری ببینێتەوە کاتێک وێنەکان هەڵگری زەمینە بن، هەروەها پانتاییەکی لە نێوەندی تابلۆکەدا داگیرکردووەو لە لێوارەکان نزیک نابێتەوە، یۆربن ١٩٦٣ خاسیەتێکی تری دەستنیشان کرد ئەویش هێڵەکان بوو کە تێیدا زۆر چەسپاوو بەهێزن دمارانت ١٩٨٤ گەیشتە ئەوەی کەسێتیی نیگارەکان وا ببینێتەوە کە هەردەم لە باری جووڵەدان و دەتوانن حاڵەتی بزاوتن دروست بکەن، هەروەها کەسەکان قۆڵ و باسک و قاچیان پتەوەو دەتوانن بە ئازادی بیانجووڵێننەوە.

پێوەندیی کەسێتی:

کەسەکان لە وێنەکاندا نزیکن لە یەکترەوە.. شێوەیەک لە کاردانەوەی دینامیکی دەخەنە ڕوو یاخود پێوەندییان پێکەوە باشە، ئەم شێوانەش ئامرازەکان و هۆیەکانی پێکگەیشتنیان تێدا دەبینرێ.. قۆڵ و دەست و گوێچکەو چاو و دەم و لێوەکان کراوەن.

کرانەوە:

کەسەکان تێیدا لە وەستانێکی کراوەدان و لەگەڵ دەوروبەردا هەڵدەکەن، هەروەها دەرگاو پەنجەرەکانیش کراوەن لەسەر دیمەنەکان.

سەقامگیربوون و رێکخستن:

وێنەکە هەموو لاکانی یەکتری تەواو دەکەن، هەموو شێوەیەکیش تێیدا رەگەزەکانی خۆی پاراستووەو بەچەند شێوەیەکی ترەوە پەیوەست دەبن بۆئەوەی وێنەیەکی هاو سیستەمی دروست بکەن.

دیاریکردنی پێناسی رەگەز:

شێوەکان بەڕوونی و ئاشکرایی کێشراون تا پێناسی رەگەزی خۆیان بخەنە ڕوو، نێر بێ یا مێ.. یەکەم شێوەی نەخشێنراویش لە وێنەکەدا لەهەمان رەگەزی هونەرمەندەکەیە، هەموو شێوە نێر و مێیەکانیش وردەکاری شێوەی خۆیان هەیە و بەقەبارەی چونیەک و هاوتا لەگەڵ وێنەکەدا کێشراون.

* * *

ئەمانە زۆربەی ئەو بەڵگەو نیشانانە بوون کە لە وێنەی دروستیی دەروونیدا پشتی پێدەبەسترێت، ئاشکراشە ئەو وێنانەی پێچەوانەی ئەم چەشنانە بن شێوەیەک لە نادروستی و تێکچوونێکی دەروونی لەخۆ دەگرن، سەرباری بەڵگەکانیش ئەم نیشانانەش دەبنەوە سەرچاوە:

بەڵگەکانی لێکدانەوەی گشتی

بە درێژایی زیاتر لە سی و پێنج ساڵ (١٩٤٨ - ١٩٨٤) دەروونناسان و پزیشک و چارەسەرخوازانی ئەم بوارە، بەپێی شارەزایی و ئەزموونیان لە شیکردنەوەی سەربری «کلینیکی» و تاقیکردنەوەی بەردەوامدا گەیشتنە شیکردنەوەی وێنەکان و ڕژانە نێو جیهانی دەروونەوە.. وەک پێشتر ئاماژەمان پێدا، هەنگاوی یەکەمی پرۆسەی خوێندنەوەی وێنەکان ئەوەیە تێڕوانینێکی گشتگیر بەکاربهێنرێ، پاشان لە وردەکارییەکانیدا هەڵبسەنگێنرێ، ئەویش لەم خاسییەتانەدا:

تایبەتمەندیی هێڵ:

پاڵەپەستۆی جۆراوجۆر و گۆڕاو لە هێڵدا ئاماژە بە کەسێتییەکی چەسپاو و خۆ گونجێنەر لەگەڵ دەوروبەردا دەکات، بەڵام پاڵەپەستۆیەکی توندی نائاسایی نیشانەی دوودڵی و ڕاڕایی دەگەیەنێت یاخود لە ئاستێکی باڵای وزەدا، هێڵێکی کاڵ و شاراوەو لاواز گوزارشت لە خودێک دەکات کە هەست بە دڵەڕاوکێ و نائارامی بکات، یاخود بوونەوەرێکی دڵ هەڵکەنراو، ئەم جۆرە کەسەش هەست بە کەمی و باوەڕبەخۆنەبوونی هەیە و ناتوانێت بوونی خۆی بسەلمێنێت، ئەگەر لە وێنەی منداڵاندا بێت ئەوا شێوەیەکە لە لاوازی و کەمی وزە.. بەکارهێنانی سێبەرو تۆنەکانی ڕەشکردنەوە زیاد لەپێویست ڕاڕایی کەسەکە بەدەستەوە دەدات بەتایبەتی لە نیگاری گەورەکاندا، ئەمەش زۆرتر لە نیگاری منداڵانی ئاساییدا دەبینرێت.

قەبارە:

پێویستە تێڕوانینی قەبارەی شێوەکان بەپێی قەبارەی کاغەز و تابلۆکە بپێورێت کە لەسەری دەکێشرێت.. وێنەو فیگەری قەبارە گەورە نائاساییەکان گوزارشت لە دژایەتی و شت بەگەورە وەرگرتن و زێدەڕۆیی دەکات کە شێوەیەک لە دەبەنگی لەخۆدەگرێت.. ئەوانەی هەست بە کەمی دەکەن پەنا دەبەنە بەر گەورەکردنی قەبارەی کەسەکان وەک کاردانەوەیەک، ئەمەش گوزارشت دەکاتەوە لە کێشەو نادڵنیایی.

وێنەو قەبارە بچووکەکانیش بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ پەردە لەڕووی هەستکردن بە کەمی و نەبوونی ئارامیی و چالاکی هەڵدەماڵن، دروستکردنی قەبارەکان بە بچووکی دوودڵی و گۆشەگیری و بەشێک لە خەمۆکی دەروونی بەدەستەوە دەدەن.

شوێن:

شوێن و جێگەی کەسێتیی نەخشێنراو لەسەر کاغەزو تابلۆکە ئەگەر بکەوێتە چەقەوە هەستکردن بە ئارامیی و ڕاشکان دەگەیەنێت، بەتایبەتی ئەگەر بێتو لە وێنەکەدا چەند کەسێکی تێدابێت و لەگەڵ فیگەرەکاندا هاوسەنگ و چونیەک بێت، ئەگەر شوێنی کەسێتی بکەوێتە لای ڕاستەوە ئەوا نیشانەی ئەو ئارەزووانەیە کە گوزارشت لە ناوەڕۆکی ئەقڵی و هۆشمەندی دەکات، هەندێ جاریش گوزارشت لە شتە قەدەغەکراو و حەرامکراوەکان دەکات، لای ڕاست ڕەفتارێک بەدەستەوە دەدات کە کەسێتیی نیگارکێش پشت بە بونیادە واقیعییەکان دەبەستێت، یاخود نیازو مەرامێکی دروستی بەرامبەر بە ژیان هەیە.

شوێن لەلای چەپەوە تێرکردنی سۆزو میهرو هەڵچوون دەردەبڕێت کە کەسەکە دەیەوێت شتەکانی دەستگیر ببێت.. هەروەها شێوەیەک لە ڕابردوو یاخود کۆتایی قۆناغێکی دیاریکراوی ژیان دەخەملێنێ.. ئەگەر شوێنی کەسەکە یان بوونەوەرەکە بکەوێتە سەرووی نیگارەکەوە گوزارشت لە ئاستێکی باڵای هیواو ئاواتەکان دەکات، یان ژیانێکی خەیاڵی چالاک، هەروەها گەشبینی

بەرامبـــەر دەوروبەر، ئەم چەشنەش لە وێنەی منداڵاندا لەمیانی خوێندندا پێودانگی ئاستی بەرز دەخاتە ڕوو.. ئەگـەر شـوێن و جـێگەی فـیگەرەکـە بکەوێتـە بەشی خـوارەوەی وێنەکـەوە ئەوا هەسـتکردنە بە نادڵنیـایی و کـەمـوکـورتی خـود، یان مـەیلی خـەمـۆکی و دۆڕاندن.. بەکـارهێنانـی لێـواری خـوارەوەی نیگارەکـەش وەک بنکەیەکی زەمـــینەیی ئامـــاژە بە پێـــداویســـتی و باوەڕبەخۆنەکردن دەکات.

دانان و ڕێکخستن:

لە هەمـــوو وێنەکـــاندا بەشـــێک لە گـــونجـــاندن و ڕێکخستنی تێدایە، ئەوانەی هەستێکی باشیـان هەیە شێوەکان چونیەک و هاوسەنگ دەکێشن، ئەوانەی هەست بەدڵتەنگی و خەمۆکی و ئاستێکی نزمی ژیریـیان هەیە کـەسی جـۆراوجـۆرو قـەبارەی جیـاواز بەکـاردەهێنن کـە پێوەندی و چالاکی لەنێویاندا کەم و لاوازە، ئەوانەی کە تووشی شپرزەیی دەروونی توندو جۆرێک لە شیزۆفرینیا بوون، بە ڕێگەیەکی سەیروسەمەرە شێوەکان دەکێشن کە هیچ سیسـتـەمـێک لەخۆیان ناگرێت، کـەسـەکـان لە نیگارەکاندا وەک خۆیان نین و شێواون، لێکتر دابڕاون و بەش بەش دەکـەونە ناو چوارگـۆشـەی سـەربەخـۆوە وەک ئەوەی هەریەکـەو لە ژوورێکدا بن.. ئەوانەی ئەم ڕێیـەش دەگـرنە بەر لە چۆنێـتی زاڵبـوونیـان بەسـەر ژیانیـاندا ڕووبەڕووی سـاتێکی سـەخت دەبنەوە و پشت بەهێـزی دەرەکی دەبەستن، هەربۆیە ئەم جـۆرە کـەسـانە ڕاڕان و توانستیان نییە بەبێ پاڵپشتێکی دەرەکی ئامانجەکانیان بەدەست بێنن، هەر کـاتێکیش ڕەگەزێکی ناو نیگارەکە شێـوەیەک لە پێـچرانەوەو داپۆشینی تێـدا بکرێت ئەو کەسە ئارەزووی هەیە کێشەکانی وەلا بنێ و دیوارێک لە چواردەوری خـۆی دروست بکات تا هیچ مـامـەڵەیەکی لەگەڵدا نەکاتەوە.

تێڕوانین:

زێدەڕۆیی تێـڕوانین بۆ لاکـانی نیگارەکـە وێنەیەکی وشک و مـــەیـیـــو دەبەخـــشێ و ئامـــاژە بەو پاڵنەر و هەڵچوونانە دەکـات کە دوچاری خەفـەکردن و چەپاندن دەبنەوە، ئەم جـۆرە کـەسـانەش زۆربەی کـات سـاردن و دوودڵـی و دوورکــەوتنەوەیان هەیەو دەیانەوێت بگەنە ئاســتی کــامڵ و تەواو.. بەڵام تێکچــوونی ئاشکرای تێڕوانین ناهاوسەنگی و نائارامی خود دەبەخشێت.

کوژاندنەوە:

کـرداری کـوژاندنەوەی زۆر لە وێنەدا باوەڕنەکـردن و دوودڵـی و مـــاندوویی دەردەخـــات، هەندێ جـــاریش ئەم جـۆرە کـەسـانە لە خـۆیان ڕازی نین و بە ئەزمـوونێکی ڕاڕایی گەورەدا تێپەڕیون.. ئەگەر کوژاندنەوەو سڕینەوە زیاد لە پێـویست بن جۆرێک لە دابڕان و شـیـزۆفـرینیـاو شەرم بەدەسـتـەوە دەدەن، (مـارانت) ئاماژە بەوە دەکـات دەگمەنە پرۆسەی کوژاندنەوەی زۆر لای منداڵاندا هەبێت کە دووچاری شیزۆفرینیا بوون.. کرداری کـوژاندنەوەی بوارە تایبـەتی و ڕەگەزە ئاشکراکـان بەرامبـەر ئەو بوارو ڕەگەزانە کێشەو دوودڵی دەگەیەنێ، کەم کـوژاندنەوەش ئەگـەر بۆ باری چاک کـردنی نیگارەکـە بێت ئاساییـە.. ئەگەر بەم چەشنە بوو ئەوا کەسەکە گوزارشت لە ئاستێکی نەرم دەکـاو خـۆی دەگـونجـێنێ، هەروەها گـوزارشت لە خـەبات و چالاکی مـرۆ دەکـات بۆ گـەیشتن بە باشـتـرو بەئەنجام گەیاندنیان.

وردەکاری:

کـەمی وردەکاری بەشێک لە نەخـۆشی جەسـتـەیی – دەروونی «ســایکـۆســـومــاتیک» دەخــاتە ڕوو، یان هەستکردن بە خەمۆکی و گۆشەگیری، وردەکاری زۆریش زیاد لە پێـویست ئامـاژەیەکـە بۆ ڕاڕایی و کـەسـانی لەم چەشنە بزاوتنێکی زۆریان هەیەو داهێنەرن، لەکـاتێکدا وردەکاری ناوازە و شێـواو گوزارشت لە نەخۆشییـەکانی دەروونی دەکەن.

ڕوونی و ئاشکرایی:

وەختێک نیگاری جەستەیەک کێشرابێت تا ئەندامەکانی نـاوەوەی ئاشکرا بـکات، بـوونی خــــەیـاڵ و وەهمی جەستەیی و شێوەیەک لە شیزۆفرینیا دەخاتە ڕوو لەگەڵ نەخۆشی سـەراسیـمـەدا، کـاتێک گـەورەکـان جلوبەرگی تەنک و ڕوون دەکێـشن ئەوا گـوزارشت لە ئارەزوویەکی خۆدەرخـەرو دزەڕوانین دەکـەن، یان شێـوەیەک دەبێت لە بەدەرخستنی کێشەکانی ڕەگەز و سێکس، ئەمەش بەپێی سروشتی تابلۆکە لێکدەدرێتەوە.

شێواندن و کەمتەرخەمی:

ئەگـەر وێنەکـە بەشێـوەیەکی ئاشکرا شێـواو بێت ئەوا زانیـاری کـەسـەکـە بەرامـبـەر جیـهـانەکـەی تاڕادەیەک شێواوە، ئەمەش ئاماژەیەکە بۆ حاڵەتی نەخۆشی دەروونی و شیزۆفرینیا، کەمتەرخەمی لە وردەکاری بنەڕەتیدا وەک بەشـێکی شێـواوی وێنەکـە و نەگـەیشتن بەتەواوبوونی نیگارەکە ئاماژە بە بوارێکی بەهێزی کێشەکـان دەکات لەگەڵ بەکـارهێنانی نکووڵـیدا وەک ئـامـرازێکی بەرگـری لەخۆکردن.

بینگە:

ئەگـەر وێنەکـە وابێت کـە لە گـۆشـەی ژێرەوە بڕوانرێت

ئەوا هەستکردن بە کەمی و ڕەتکردنەوەو نابەختیاری دەبەخشێت، ئەم جۆرە گۆشەنیگایەش ڕەنگە بەدەرخستنی دوورکەوتنەوەو پێوەندی سنووردار لەگەڵ کەسانی تر بگەیەنێت.. ئەوانەی کە لە گۆشەنیگای سەرەوەش دەبینرێن، هەستکردن بە سەرکەوتن و کاردانەوەیەکی لێکدانەوەکان دەخاتە ڕوو یاخود چەند حاڵەتێکی کێشەی نێو دەروون، ئەو وێنانەی واپێدەچن کە دوور بن سەختی ڕووبەڕووبوونەوە و سەختی گەیشتن و ئارەزووی گەڕانەوە بەدیار دەخەن، یاخود هەڵوێستێکی دەرەکی بەسەریدا زاڵەو ناتوانێت چارەسەری بکات، بەواتای کەسەکە ئەو بوارە لە ژیانیدا ڕەت دەکاتەوە.. بەدەرکەوتنی شتەکانیش لە نزیکەوە هەستکردن بە گەرمی و ئاسانی گەیشتنیان بۆ کەسەکە دەخەنە ڕوو.

سێبەر:

بەشێوەیەکی گشتی دەکرێت بڵێین سێبەر لە وێنەدا ئاماژە بە دوودڵی دەکات، بەشی سێبەرکراوی نیگارەکەش دەبێتە بەدەرخستنی لایەنێکی دیاریکراوی ژیانی کەبەهۆی ڕاڕایی و کێشەوە، کاتێک سێبەری وێنەکەش تەواو ڕەش دەبێتەوە دوودڵییەکە ڕەنگە زۆرتر بێ و تەنیا لایەن و بوارێکی شپرزەیی بەدیارنەخات، سێبەر بەشێوەیەکی مامناوەندی پێوانەیەکی هونەرییەو بەشێوەیەکی ئاسایی وەردەگیرێت هەروەک زۆرینەی سێبەر لە نیگاری هەمووواندا.

هێڵ لە ژێرەوەی وێنەدا:

بەکارهێنانی هێڵ لەژێرەوەی وێنەدا هەندێک جار دەسەپێت بەسەر ئەو کەسانەی هەست بە نیشتەجێبوون ناکەن و هەوڵ دەدەن لە ڕێی بنەڕەتێکی بەتینەوە دڵنیایی و ئاسایش بەدەست بێنن، چەندیش سێبەری هێڵەکە چڕترو ئەستوورتر بوو شپرزەییەکی ئەوتۆی کەسەکە دەخاتە ڕوو.

ڕەنگ

هەندێک لە دەروونناسان وا دەڕواننە ڕەنگەکان کە بەشێک لە هەڵسوکەوت و ڕەفتاری مرۆ دەگرێتە خۆی، ڕەفتاری مرۆڤیش لە سێ ڕەهەندا دیاری دەکرێت: دەوروبەر و جیهانی دەرەکی و کۆمەڵ، جیهانی فسیۆلۆژی ناوەوە، لەگەڵ جیهانی سایکۆلۆژی ناوەوەدا کە هەموو چالاکی و هەڵچوونە دەروونییەکان لەخۆ دەگرێت. ڕەنگیش لەگەڵ هەستەکاندا یەکانگیر دەبێتەوە، هەروەها دەبێتە هێماو سیمبوڵی هەستە جۆربەجۆرەکان و بەشێک لە بوارەکان دەخاتە ڕوو، لەبەرئەوە وا پێویست دەکات ڕەنگەکان بەو پێوەرە لێک بدرێنەوە کە نەبنە تەنیا بنەڕەتێکی شیکردنەوەی وێنەکان، بەڵکو لەپێناوی بەدەرخستنی هێمای شتەکان و پێوەندییەکاندا یاریدەی شیکردنەوە بدەن، تۆژینەوەو تاقیکردنەوەکانیش لەم بوارەدا چەند بەڵگەو نیشانەیەکیان چنگ کەوتووە کە دەکرێت لە لێکدانەوەی ڕەنگەکاندا پشتی پێ ببەسترێت.

ڕەنگی سوور:

جێبەجێکردنی بابەتێکی تایبەتی ژیان دەخاتە ڕوو کە گرنگی هەیە، گرفت یان دژوارییەکی دیاریکراو، تووڕەیی و کاردانەوەیەکی توند، گوزارشت لە پێداویستی بۆ گەرمی و خۆشەویستی و دڵنەوایی دەکات.

ڕەنگی پرتەقاڵی:

گوزارشتە لە سادەیی و سۆزداری، کاردانەوەو وەڵامێکە بۆ جیهانی دەرەکی یان هەڵوێستێک کە سەرسامی دەورووژێنێ، یاخود کێشەیەک لەنێوان ژیان و مەرگدا.. هەندێ جار دژایەتییەکی ویژدان بەدیار دەخات لە چۆنێتی خۆشەویستی و ڕکدا لەهەمان کاتدا.

ڕەنگی زەرد:

گوزارشت لە خۆشی و شادی دەکات، گرنگیدان بە ئەقڵ و هۆشمەندی، ئارەزووی دروستیی و خۆ بەزلزانین، هەروەها گوزارشت لە ڕاڕایی دەروونی دەکات، دەکرێت لێرەدا ئاماژە بە نیگارەکانی ڤان کوخ و گۆگان بکرێت.

ڕەنگی سەوز:

گوزارشتێکە بۆ دانان و ڕێکخستن، نەک چەپاندنی ئارەزوو و مەیلە کارتێکەرەکان، هەروەها گوزارشت لە هاوسەنگی کەسێتیی دەکات، لە خودێکی دەروون ساغ و ژیانەوەو نوێبوونەوەی ژیان، هەروەها ئاشتی و هێمنی.

ڕەنگی شین:

هەموو هەڵچوونە وەستاو و هێمنەکان دەخاتە ڕوو کە دەستیان بەسەردا گیراوە، شینی تەڵخی سارد ئاماژە بۆ گەڕانەوەو خەفەبوون دەکات لەگەڵ دووری مەودادا.

ڕەنگی وەنەوشەیی:

گوزارشت لە یەکبوونی کەسێتیی دەکات لەگەڵ شێوەی نەخشێنراودا بەم ڕەنگە، هەروەها وروژاندنێکی هەڵچوونی بەهێزی ناوەوە کە لەگەڵ ڕاڕایی و شپرزەییدا گرێدراوە، خاوەنەکەی لەوەدەچێت چاونەترس بێ و پێویستی بە دەسەڵات و موڵکداری بکات.

ڕەنگی قاوەیی و تۆخ:

هەستکردنە بەدڵنیایی و ڕاگیربوون، ئارەزوویەکی دیاریکراو وەک ئارەزووی سێکسی، هەروەها توندوتیژی

دەگــەیەنێت، هەســتکردن بە گــوناه و خــۆلکاندن بە سروشــتــەوە، خەباتکردن لەپێناوی تێپــەڕاندنی هێــزە وێرانکارییەکان و گەڕانەوە بۆ باری دروستی و ئاسایی.

ڕەنگی سپی:

ئامــاژە بە بۆشــایی و نێگەتیڤ دەکــات، هەروەها داماڵینی کەسێتی و لەکیسچوونی پێوەندی بە ژیانەوە، ئارەزوویەکە بۆ دەربڕینی هەست و دەرکردنیان.

ڕەنگی خۆڵەمێشی:

گوزارشت ناکات لە نقومبــوون و سەرقاڵی، بەڵکو دەربڕینێکە بۆ چەپاندن و نکوولی کـــردن، هەروەها هاوسەنگی هەڵچوونەکان.

ڕەنگی ڕەش:

خەمــۆکی و تەواوبوون و وەلانان دەگــەیەنێت، لەگــەڵ کەڵەکەبوونی هەستەکاندا و هەستکردن بە نەگونجاندن و گــەمــارۆدران، هێــمــایەکــە بۆ شــتــێکی ون و ئەگــەر لە سێبەردا بەکار بهێنرێت ئەوا ترس و بیرۆکەی ڕەشبینی لەخۆ دەگرێت.

بەڵگەی لێکدانەوەی شێوە مرۆییەکان

دەروونناسان تاقیکردنەوەو ڕێگای دیاریکراو پەیڕەو دەکــەن بۆ پشکنینی چۆنیــەتی دەرک پێکردنی مــرۆ لە ڕوانگەی خودی کەسەکەوە، ئەوەش لەوێوە سەرهەڵدەدات کــە کــەســێک وێنەی مــرۆڤــێک بکێشــێت، شــێــوازی بەکارهێنراویش ئەوەیە کــاغــەزێکی سپی بدرێتــە دەست کەسەکەو داوای لێبکرێت وێنەی کەسێتییــەک بکێشێت، پاشــان وێنەی ڕەگــەزێکی بەرامبــەر (بۆ نموونە مــێــینە) بکێــشێ و لە دواجــاردا وێنەی خــۆی.. دیمەنی ئەو کەسانەی کە دەیکێشێ لایەنەکانی لە خۆی دەچن و لە نیگاری ڕەگــەزی دژ بە ئەودا هەســتــەکــانی یەکــالا دەبێتــەوە.. لەو توێژینەوەو تاقیکردنەوانەشدا گەیشتنە ئەوەی چەند نیشانەیەکی ئاشکرا پۆلێن بکەن و بەجیا لێی بکۆڵنەوە.

سەر:

کــەللەســەر جێگەی هیــوا ئاواتەکــان و چالاکــیــە ئەقڵیــیەکانە و بە بەشێکی جەستەیی هاوتا و نموونەی کــەسەکــە دادەنرێت، بەڵکو ئەو بەشەیە کــە مرۆڤی پێ دەناسرێ و زیاتر لە بەشــەکــانی تری دەبێــتــە مــایەی سەرنجدان و تێڕامانی.. لە کاتی پشکنیندا پێویستە قەبارەی سەر لەگەڵ جەستەکەدا وەربگیرێ، سەری گەورە بەواتای مــەیلی گــەورەیی و زێدەڕۆیی و دەبەنگی دێت، یاخود هیــوای خۆزگەی فیکری و گیرۆدەبوون بە ئەندێشەو فــانتــازیاوە.. ســەری بچووکی نائاسایی نەگــونجــاندن و کەمی هۆشمەندی کۆمەڵایەتی و ڕەگەزیی دەخاتە ڕوو، ئەگــەر کــەللەســەر لە مل جــوێ بووبێــتــەوەو بڕابێت ئەوە نیشانەی ترسە لە سزادان، ئەگەر وەک دوا بەشی جەستە بکێشــرێت ئامــاژەیە بۆ شــپــرزەیی توندی دەروون، ئەو سەرانەی بەشێوەیەکی شێواو و سەیر کێشراون لەنێو ئەو نەخۆشــانەدا بەربڵاوە کــە کــرداری مــێشکیــان ســـتــەو نائاســاییــە.. بەڵام زۆرینەی ئەو منداڵانەی تەمــەنیــان لە حەوت ساڵ کەمــترە هەمــیشە وێنەی سەرەکان گەورەتر دەکەن و ئەوەش بە بارێکی ئاسایی لە قەڵەم دەدرێت.

قژ (پرچ):

جەختکردن لەسەر قژ گوزارشت لە هەوڵە پیاوانەکان دەکــات کــە تەواو ڕژاونەتە ناو بواری ســێکســەوە یان هاوسەنگییــەکە بۆ لاوازی ڕەگەزەکان، دروستکردنی قژ بەشێوەیەکی جوان و سەرسوڕهێنەرو نائاسایی هێمایەکە بۆ نەخۆشییە جەستەیی - دەروونییەکان و خۆویستنێکی زیاد لە پێویست.

بەشەکانی ڕوخسار:

جێهــێشتنی بەشەکانی ڕوخســارو تایبەتمەندییــەکانی گــوزارشت لە کــەســێکی خــۆحــەشــاردەرو زێدەڕۆیی لە پێوەندی کەسێتیی دەکات، یاخود دڵڕەق کە زۆر ئاگادارە لە دەوروبەری، ئەگەر بێتو بەشەکان بەشێوەیەکی کاڵ و شــاراوە نەخــشــێنران یاخــود تاریک، گــوزارشت لە حاڵەتەکانی لاوازی و ترسنۆکی دەکات، هەروەها شەرم لە پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا، ئەگەر زۆر بەهێزو تیژ وێنە کران ئەوا دیسانەوە لاوازی و نەگونجاندن و دوژمنایەتی بەدیاردەخات.

چاو:

ئەوانەی حـــەز بە ڕوانین و چالاکی و بزاوتن دەکــەن پەنادەبەنە بەر وێنەکــردنی چاو بەشــێــوەیەکی گــەورەو فراوان، ئەگەر ڕوخسارەکە چاوەکانی فەرامۆش کرد ئەوا ئاستێکی ناچالاک و ئارەزوویەکی بەتین لەخۆپاراستن لە ڕوانینی دەوروبەر بەدەســتــەوە دەدات، ئەگــەر چاڵەکــانی چاو (کالانە) گەورەو چاوەکــانیش بچووک نەخشێنران ئارەزوومــەندی بەهێــزی خۆدەرخستن و لەخۆبایی بوون دەگــەیەنێت، هەروەها هەســتکردن بە گــوناه و تاوان، دروستکردنی گلێنەو بازنەی بچووکی چاو نیشــانەیە بۆ هەستکردن بە کەمی و نغرۆبوون لە بیرکردنەوەو کاروباری خودی گەلاڵە دەکات.

گوێ:

بەرجــەســتــەکــردن و گــرنگیــدان بە وێنەکــێشــانی

بەشێوەیەکی نائاسایی گوزارشتە لە نەخۆشییەکی دەروونی، دەروونناسان لەو باوەڕەدان وێنەکێشان و زێدەڕۆیی نائاسایی بۆ هەر ئەندامێک جەختکردن و بەدیارخستنی گرفتێکە پێوەندی بەو ئەندامەوە هەیە.. وێنەکردنی گوێچکە بەشێوەیەکی زۆر زەق گومان و دڵەڕاوکێ و وڕێنە دەگەیەنێت.

لووت:

واپێدەچێت لووت لە زۆربەی نیگارەکاندا هێمایەکی سێکسی بەدەربخات، یان ئەو گرفتانەی پێوەندییان بە سێکسەوە هەیەو هەستکردن بە ترس و کەمی ئاستی خود.

دەم و لێو:

دڵنیاکردنەوەی وێنەکێشان لەسەر دروستکردنی دەم و لێو پێوەندی بە کێشەی دەمەوە هەیە وەک گرفتی خواردن و قسەکردن.. ئەگەر وێنەی مرۆڤێک دەمی نەبوو هەستکردن بە تاوان و دڵڕەقی و قسەنەکردن لەگەڵ کەسانی تر دەگەیەنێت، بەدەرخستنی ددان بەتایبەتی لە نیگاری گەورەکاندا دوژمنایەتی منداڵانەو تووڕەیی بەرجەستە دەکات، وێنەکێشانی دەم بەیەک هێڵ شپرزەیی و مەیلێکی دوژمنکاری ڕادەگەیەنێت.

مل:

ئەگەر دڵنیایی لە بەدەرخستنیدا کرا ئەوا بەڵگەیە بۆ پێویستی ئەو کەسە بۆ زاڵبوون بەسەر پاڵنەرە ترسناکەکانیدا، مل و قوڕگی کورتی ئەستوور ئارەزووی کەللەڕەقی و وشکی بەیان دەکات، لەکاتێکدا ملی درێژ کەسێکی توندو تیژ دەگەیەنێت، بەڵام ئەگەر بێتو وەلانرا لە وێنەکەدا ئەوا پێوەندی بە پێنەگەیشتنی کەسەکەوە هەیەو گرفتێکی هەیە کە ناتوانێت بەشێوەیەکی ئەقڵی چارەسەری بکات.

قۆڵ و باسک:

قۆڵی نەرم و درێژبۆوە لە نیگاری کەسە ئاساییەکاندا زیاتر هەیە، بەڵام کەسە وشک و بەدبەختەکان پەنا دەبەنە بەر دروستکردنی قۆڵ بەشێوەیەکی تەختەیی و ڕەق کە لە جەستەوە نزیکن.. قۆڵ و باسکی پتەو واتای هێزو گەڕان بەدوای دەسەڵات دەگەیەنێ، ئەگەر شانەکانیش لەگەڵیدا پان و تۆکمە بوون ئەوا ئارەزووی دوژمنایەتی و شاڵاوبردن دەردەبڕێ، قۆڵی قەدکراو نکوڵی و ڕەتکردنەوەیە هەروەها دوژمنکاری و گومان، ئەگەر قۆڵ بڕابۆوەو نەبوو ئەوا هەستی تاوان و خەمۆکی توندو گۆشەگیری ئەو کەسەی داگیرکردووە.

دەست:

دەست و لەپ واتای قۆڵ بەدیاردەخا، بەشێوەیەکی نارێک و کومکورت کەمی باوەڕ دەخەملێنێ، ئەگەر سێبەر کاری زۆری تێدا کرابوو ئەوە دوودڵی و چالاکییەکی دوژمنکاری دەردەخات.

قاچ:

نەخشاندنی بەشێوەیەکی نائاسایی هەستکردنە بەنائارامی و باوەڕ بەخۆنەکردن و نەگونجاندن.. ئەگەر شێوەی پێیەکان پان و بەرین بوون ڕک و دوژمنایەتی بەدیاردەخات بەتایبەتی ئەگەر لەنێوەندی تابلۆکەدا کێشرابوو، ئەگەر قاچەکان سەقامگیر نەبوون لەسەر زەوی ئەوە باوەڕی بەخۆی نییەو هەست بە دڵنیایی ناکات.

پێ:

پێیەکان پێوەندییان بە جووڵەو هاتوچۆوە هەیەو پێویستە پێوەندییان بە زەوییەوە زیاتر لێک بدرێتەوە، هەریەک لە (هامەرو ماکوڤەر) ئاماژە بەوە دەکەن کە پێیەکان گوزارشت لە گرفتە سێکسیەکان و گوناهباری دەکەن، ئەگەر پێیەکان لاوازو باریک بوون خەمۆکی و نەگونجاندن دەخەنە ڕوو، ئەگەر مرۆڤێک پێی نەبوو کەمی هەستەکانە بە خودو لاوازییەوە.

ناوقەد (کەمەر):

زۆرجار ناوقەد بەشێوەیەکی ئاسان دەکرێت، ناشکرێ کەمتەرخەمی تێدا بکرێ و وەلابنرێ جگە لە وێنەی منداڵاندا.. ئەگەر ڕوویدا ئەوا گرفتێکی ئەندامیی و ڕاڕایی لە تەندروستی دەخاتە ڕوو، ئەگەر جوان کێشرابوو و سێبەری زۆری هەبوو پێوەندی بە کێشەی سێکسی و ڕاڕایی جەستەییەوە هەیە، کەمتریش وێنەی ئەندامی سێکسی دەکێشرێ و ئەگەر پەیڕەوکرا ئەوا شێوەیەکە لە ڕەفتاری سەرەتایی و جۆرێک لە شیزۆفرینیا.

شێوەی پڕوپووچ و هیچ

ئەو کەسەی شێوەی پڕوپووچ دەکێشێت ڕەنگە ئارەزوو بکات لە دزەڕوانین و هەستکردن بە نادڵنیایی، یان گرفتی پێوەندییەکان، زۆربەی ئەو گەورانەی هەستدەکەن لە نیگارکێشاندا لاوازن ئەم شێوانە بەرهەم دەهێنن.

شێوەی کۆمیدی – کاریکاتێر –

هەندێک وێنەی کەسەکان بەتەرزی کارتۆن دەکێشن و جلوبەرگی سەیریان بەبەردا دەکەن ئەوانەش بەرگری لە خۆیان دەکەن و نایانەوێت پێناسی خودیان بەدیار بخەن.. بەپێی شێوازی کارەکەش ڕەنگە گاڵتەجاڕی بکەنە ڕێیەک بۆ پاراستنی خۆیان و شاردنەوەی لایەنەکانیان

سەبارەت بە کەسانی تر، ئەم لێکدانەوانەش ئەو کەسانە ناگرێتەوە کە کاری کاریکاتێر دەکەنە پیشە، بەڵکو لە هەندێک بواردا دەبێتە جێگەی سەرنجڕاکێشان و تۆژینەوە.

فۆرمە نێر و مێیەکان

هەستەکانی خود سەبارەت بە نێرو مێ ئاشکران کاتێک نیگاری کەسێک دەبینین لە وێنەکردنی هەردوو شێوەکەدا.. (لیڤی) ئاماژە بەوە دەکات کە ٨٧٪ی هەموو کەسە ئاساییەکان سەرەتا شێوەی هاوڕەگەزی خۆیان دەکێشن، بەواتای نێر وێنەی کوڕ یان پیاو دەکێشێ و مێینە وێنەی کچ و ژن.. ئەگەر بە پێچەوانەوە بوو نیشانەیەکە بۆ گرفتێکی ئەوتۆ کە پێوەندی بە خۆخواردنەوەو خەمۆکییەوە هەیە.. یان کێشەیەکی سێکسی، ئەمەش زیاتر لە تاقیکردنەوەکاندا دەکرێت نەک لە نیگارە سەربەستەکاندا، شێواندن و بەدیارنەخستنی سیفەتە سێکسیەکانیش ئاماژە بە نەگونجاندنێکی سێکسی دەکات، ئەگەر کەسێکی نێر هاوڕەگەزی خۆی بکێشێ بەشێوەی تەنیشت و لەسەر لا (پروفیل) و ڕەگەزی بەرامبەری لە پێشەوەو بەردەم بکێشێ، پێویستی بە خۆپاراستن هەیەو لەهەمان کاتیشدا دەیەوێت جیهانی مێینە بپشکنێت.

ڕک و دوژمنایەتی

لەم هێماو نیشانانەدا ڕک و کینەی دوژمنایەتی دەردەکەوێت، کە هەریەک لە (سارنی و ئازارا، ساڵی ١٩٥٥) ئاماژەی پێدەکەن:

- پاشماوەی برین و سووتان.
- ناڕێکی لە ئەندامەکانداو بەشێوەیەکی دزێو.
- دوو چاوی ناشیرین.
- شێوەی گەورەو زەبەلاح.
- قۆڵی درێژ کە لەگەڵ جەستەدا نەگونجێت.
- دەستی گەورە بەشێوەیەکی نەشیاو لەگەڵ جەستەدا.
- نەبوونی قۆڵ و باسکەکان.

ڕاڕایی دەروونی

هەروەها هەردوو دەروونناس لیستێکیشیان بۆ ئەو کەسانەی هەست بە دڵنیایی ناکەن و ڕک و کینەیان هەیە، ئەویش لەم نیشانانەدا: لادانی شێوەکە بە ڕێژەی پانزە پلە.. نەبوونی جیاوازی و جیاکردنەوە بە هێڵ و سێبەر لەنێوان ڕوخسارو ملدا.. قۆڵی کورت کە نەگونجێت لەگەڵ جەستەدا، یاخود بلکێن بە لاکانی جەستەوە.. نەبوونی دەستەکان، پەنجە، چاو، دەم، قاچ، پێ، مل.. یاخود ئەگەر شێوەکان زۆر بچووک بن.

* * *

ئەم ئاکامانە لە تاقیکردنەوەو پراکتیکەکاندا هاتوونەتە بەرهەم کە لە وێنەی کەسەکاندا دەستنیشان کراون، ئەگەر ئەنجامەکانیش بەلای پزیشک و دەروونناسەکانەوە گرنگ بن ئەوا لە بواری هونەری شێوەکاریشدا سوودمەندن و دەبنە بنەڕەت و سەرچاوەیەک بۆ ڕەخنەی سایکۆلۆژی هونەریی.. هەروەکو چۆن وشە و نووسراوەکان دەبنەوە بەڵگەی سروشتی ناوەوەی خود، بەهەمان چەشن هێماو گوزارشتە سیمبۆلییەکان، دەربڕینە هونەرییەکانیش دەبنە زمانحاڵی بەدەرخستنی کەسێتی و هەستەکانی بەرامبەر بە خۆی و دەوروبەر و ئەو جیهانەی تێیدا دەژی.

سەرچاوە:

گۆڤاری (آفاق عربیة) ژمارە ١١، تشرینی دووەمی ١٩٨٦.

چ کامیرایەک هەڵبژێرم بۆ وێنەگرتن؟

ئێستا جیهانی وێنەگریی هێندە فراوان و بەربڵاوبووە، مرۆڤ کاتێک دەچێتە بازاڕی کامیراکان و پێداویستییەکانی وێنەگری دۆش دادەمێنێ لەو هەموو جۆرە کامیرایانە تووشی سەرسوڕمان دەبێت، چونکە کامیرا بە هەردوو شێوازەکەیەوە (ئەنەلۆگ و دیجیتاڵ)، تا دەگاتە جۆرەکانی فیلم و لنینرەکان، هەریەکەیان جۆرە نرخێک و خەسڵەتێکی دیاریکراوی هەیە. زۆرجار مرۆڤ بەهۆی بینینی وێنەی جوانی وێنەگرە پرۆفیشناڵەکان، بیر لەوە دەکاتەوە و لە دڵی خۆیدا دەڵێ نهێنیی جوانی وێنەکە لەوەدایە کامیرای گرانبەها بەکارهاتووە و هەر شتێکی گرانبەها بکڕێت، ئەوە ئەمیش دەتوانێ هەمان شت ئەنجام بدات! تا ڕادەیەک ئەمە ڕاستە، بەڵام لەمە ڕاستتر ئەوەیە، ئەم پرسیارە ئاراستەی خۆت بکە: من دەمەوێ چ جۆرە وێنەیەک بگرم؟ ئەو وێنەیەی دەیگرم دەمەوێ بە چ قەبارەیەک گەورەی بکەم؟ یا بۆ چ مەبەستێک وێنەکان بەکاربهێنم؟ لە وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانەدا جۆری کامیراکەت بۆ دەردەکەوێ، کە چ کامیرایەک بکڕی باشە؟ نابێ ئەوەش لە یاد بکرێ کە توانامان چەند هەیە پارە سەرف بکەین لە کڕینی کامیراکە، چونکە کامیرا هەیە نرخی لە (١٠$) دۆلارەوە دەست پێدەکات تا دەگاتە (٨٠٠٠٠$) دۆلار، کەواتە پارەی گیرفانیشت ڕۆڵێکی سەرەکی لە دەست نیشان کردنی جۆری کامیراکە دەبینێت.

زۆر لە خاوەن خێزانەکان دەچن کامیرای گرانبەها دەکڕن کە هیچ باکگراوندێکیان لەسەر زانیارییە سەرەکییەکانی

فارس سەعدی

جۆرەکانی کامیرا و بەشە سەرەکییەکانی نییە، بۆیە لێیان تێک دەچێت کە چۆن ئەو هەموو دوگمە و پرۆگرامانەی کامیراکە بەکاربهێنن، هەندێ جار هەر لە خۆیانەوە پرۆگرامێک هەڵدەبژێرن کە کۆک نییە لەگەڵ ئەو بابەتەی دەیەوێ وێنەی بگرێت، بۆیە وێنەکانی دەستی دەکەون جوان نین و ناشیرینن، لەبەر ئەوە بە پەلە دەچێتەوە لای خاوەن کامیراکە و گلەیی لێ دەکات لەوەی کامیراکەی بە چاکی ئیش ناکات. هەندێ جار تووشی گێرە و بێنە و بەردەش دەبێت، بۆیە ڕێنمایی ئەوکەسانە دەکەم کە تازە دەست دەدەنە کامیرا و بەکاری دەهێنن، با لە سەرەتادا کامیرایەکی ساکار و سادەی کۆمپاکت بەکاربهێنرێ کە وێنەی مام ناوەندییان پێ دەبەخشێ، تا دەستی لێ ڕادێت و هەندێ زانیاری سەرەتایی لەسەر پەیدا دەکات و لێی تێک ناچێت، ئینجا دەتوانێ ئەم کامیرایە بەنیوە قیمەت بفرۆشێتەوە و پارەی تری لەسەر دابنێ و کامیرایەکی پێشکەوتووتر بکڕێت، بەڵام زۆر ئاڵۆز نەبێت.

سەرەتای دەستپێکردنی زۆربەی هەرە زۆری وێنەگرانی ئارەزوومەند و پرۆفیشناڵەکان بە لینزی (٥٠) ملیمی ستاندەرد دەستیان پێکردووە، ئینجا دوای ماوەیەک لە بەکارهێنانی هەندێ گرفتیان هاتۆتە ڕێگا، بۆیە بیریان لەوە کردۆتەوە چۆن چارەسەری بکەن، لەوانە لە شوێنی تەسک و تەنگدا نەیانتوانیوە وێنەی بە کۆمەڵ، یان ڕووبەرێکی فراوان بگرن، لێرەدا لێنزی (هاوێنە)ی واید ئەنگڵ چارەسەری گرفتەکەیان دەکات. یان زۆرجار ڕووبارێک یان دەریاچەیەک یان دۆڵێک بەربەست بووە لەوەی وێنەی دیمەنێکی جوان لە نزیکەوە بگرێت، کاتێک گرتوویەتی وێنەکە هێندە بچووک دەرکەوتووە کە جوانی دیمەنەکەی لە دەست داوە، بۆیە بیری لەوە کردۆتەوە لینزەکەی بگۆڕێ، ئەم حاڵەتەش بە لینزی تەلی فۆتۆ چارەسەر دەکرێ، تا دەگاتە جۆرەکانی تری وێنەگری وەک وێنەی زیندەوەری بچووک و گوڵ و شتی بچووک.

زۆر کەس هەن لەبەر هەرزانی دەچن کامیرای کۆمپاکتی چینی دەکڕن کە نرخەکانیان (١٥٠٠٠-٣٠٠٠٠) دینارە، ئەم کامیرایانە بە زۆری بۆ وێنەگرتنی بابەتی دەرەوە گونجاون، واتە دیمەنی بەر هەتاو، کەچی وا ڕێدەکەوێ کەسەکە بەفلاش وێنەی ئاهەنگ و جەژنی لە دایک بوونی منداڵەکانیانی پێ دەگرن، لە ئاکامدا وێنەکانیان زۆر تاریک و ناشیرین دەرچوون، لەوانەیە گلەییەکە بخەنە ئەستۆی خاوەن تاقیگەکانی چاپی وێنە، گوایە فیلمەکانیان بە جوانی بۆ نەشۆراوەتەوە، یان بە جوانی وێنەکانیان چاپ نەکردووە. لە ڕاستیدا ئەگەرچی ئەم کامیرایانە فلاشیشیان بەسەرەوەیە، بەڵام لەبەر ئەوەی فلاشەکانیان زۆر بچووکە و ڕووناکییەکی کەم فڕێ دەدەن، بۆیە تەنیا بۆ وێنەگرتنی یەک کەس یان دوو کەس تا دووری (١,٥-٢)م دەتوانێ بە جوانی ڕووناکیان بکاتەوە، لەوە دوورتر تاریک دەبێت.

لەبەر ئەوە ئەگەر ئەم جۆرە وێنانە بە زۆری بگیرێن، دەبێ بیر لەوە بکەیتەوە کامیرایەک بکڕی فلاشی سەربەخۆی لەگەڵدا بێ و لەسەر کامیراکەی چەسپی بکەی، هەروەک چۆن وێنەگرە پرۆفیشناڵەکان، یان وێنەگرە گەڕۆکەکان ئەمە ئەنجام دەدەن.

ئەگەر کامیرای دیجیتاڵی بکڕی، دەبێ بزانێ دەتەوێ وێنەکانت چەند گەورە چاپ بکەیت، ئەگەر بە زۆری بە قەبارەی پۆسکارت بێت، یان بە ئی مێڵ ڕەوانەی دەرەوەی بکەیت، پێویستیت بە کامیرایەکی سادە دەبێت کە دیقەتی ڕەسمەکانی زۆر نەبێت وەک (٢-٣) میگا پێکسڵ بێت، بەڵام ئەگەر حەزت لەوە بێت وێنەکانت گەورە بکەیت بە قەبارەی (A4) و (A3) لەم حاڵەتانەدا دەبێ کامیرایەک بکڕی دیقەتی وێنەکانی (٥-١٠) میگا پێکسڵ بێت.

بۆ زانیاری زیاتر کتێب و گۆڤاری تایبەت بە وێنەگرتن و وێنەگەری بخوێنەرەوە، هەروەها پێوەندیش بە کۆمەڵەکانی وێنەگرانەوە بکە بۆ فێربوون بە ئاسانی و بەشداری کردن لەو خولە فێرکارییانەی دەیکەنەوە بۆ ئارەزومەندان و پرۆفیشناڵەکان، چونکە ئاستی زانیاری هەریەکێکیان جیایە لەوەی تر.

جەمهووریەتی کوردستان

لێدوانی: ئارام عەلی سەعید
(هەڵەبجەی شەهید)

لە دوای یەکەم ئەزموونی حکومەتی کوردستان لە بیستەکانی سەدەی ڕابردوودا لەلایەن مەلیک مەحموود بەرزنجی-ەوە کە دامەزرا بۆ جاری دووەم لە مێژووی هاوچەرخی کورددا و لە نیوەی چلەکاندا لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان کۆمارێکی چەند مانگی دروست بوو لەسەر دەستی قازی محەممەدی وڵاتی موکریان، زۆر وتراوە و نووسراوە لەسەر مێژووی چۆنیەتی پێکهێنانی ئەم کۆمارە چ لەلایەن نووسەران و مێژوونووسانی کوردەوە، چ لەلایەن غەیری کوردەکان خۆیانەوە، بەڵام داخەکەم هەروەکو د. کەمال مەزهەر دەڵێ: «تا ئێستا مێژوو لای ئێمە بەر لە هەموو شت پیاهەڵدان و دەربڕینی هەستی ڕووتە». لای ئێمەی کورد ئەوەی تا ئێستا جێگای وردبوونەوەیە نووسینەوە و گێڕانەوەی مێژووی ڕابردووی خۆمان هێشتا نەچووەتە قاڵب و میتۆدێکی زانستییەوە و بەو فۆرمە بێ لایەنە ڕاقە بکرێت کە لە چوارچێوەی لێکۆڵینەوەی مێژووییدا حیسابی بۆ بکرێ.

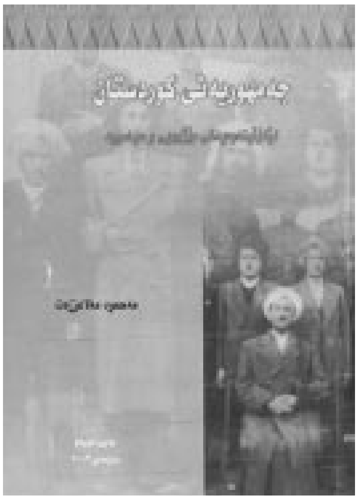

لەبەر ئەوە کتێبی «جەمهووریەتی کوردستان»ی مەحموودی مەلا عزەت دەتوانین لە نێو کتێبخانەی کوردیدا دەربهێنین و لێی وردبینەوە کە ڕێبازی لێکۆڵینەوەی مێژوویی تێدا بەرجەستە کردووە، ئەویش بەو ماوە زۆر و پشوودرێژیەی کە بۆ نووسین و کۆکردنەوە و لێکدانەوەی سەرچاوە و بەڵگەنامە و نووسراوەکانی ئەو سەردەمە تەرخانی کردووە، ئەوەتا دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد لە دوای ئەوەی ئەو هەوڵەی دەبینێت و لە ١٩٧٩/٦/١٠ دا نامەیەکی بۆ دەنووسێت و دەڵێ: "بێگومان خۆت هیلاک کردووە و دڵسۆزانە ویستووتە بەرهەمێکی پڕ کەڵک بخەیتە بەردەمی خوێندەواری کورد، ڕێبازی زانستی لە نووسینەکەتدا ئاشکرا خۆی نیشان داوە» ل١٦.

هەنووکە شەست ساڵ بەسەر لە دایکبوونی یەکەمین کۆماری کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا تێدەپەڕێت لەو بیرەوەریەدا هەوڵ دەدەم لە بری ئەوەی بە شان و گەورەیی ئەو کۆمارەردا هەڵبدەم و کلاسیکییانە باس لە بونیاد و پەیدابوونی بکەم، لە ژێر ڕووناکی کتێبەکەی (جەمهووریەتی کوردستان)ی مەحموودی مەلا عزەت کە لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی و سیاسییە، تایبەت بە ڕۆڵی نەیاران و کاریگەری زلهێزان و هەروەها هەندێ گرفتی نێو خۆی کوردەکان لەو دەمەدا لەمەڕ کۆمارەکەی قازی بەدیدێکی ڕەخنەییانەوە بنووسم بۆ خوێنەری کورد.

نووسەریش لە سەرەتاوە کە باس دێتە سەر نووسینی مێژووی

(جەمهووریەتی کوردستان) دەڵێ: «پێویستە لەسەر مێژوونووس کە لایەنە هەمە جۆرەکانی ڕووداو لە دوای ڕووداو بەسەر بکاتەوە و لەگەڵیدا ڕاست و دروست لە هەڵە و چەوتی و کەموکورتی و نادروست لە دژەکانیان بەرپرسیارییەکان جیا بکرێتەوە و ڕووناکی بخرێتە سەر یەک بە یەکیان» ل٢٣.

لێرەدا بایەخی نووسەر بۆ گرنگی بابەتەکە و دەستنیشانکردن و تیۆریزەکردنی تێکڕای لایەنە باش و خراپەکانی ڕووداوەکان و هەموو ئەم پێشهاتانە دەکات کە لە نامەی نووسینەکەیدا پەیڕەوی دەکات، ئەویش لەوەدا خۆی دەبینێتەوە کە دوای زیاتر لە سی ساڵ لە ئەزموونی نووسین و لێکۆڵینەوەی لەسەر جەمهووریەتی کوردستان و بڵاوکردنەوەی ئەو بەرهەمانەی کە کەلێنێکی گەورەیان لە بواری کۆمارناسی و لە ئەرشیف و کتێبخانەی کوردیدا پڕ کردۆتەوە.

ئەو کات کوردستان مەیدانی دەسەڵاتخوازی وڵاتانی گەورە هێز و بڵاوبوونەوەیان بوو کە بە بیانووی ئارادابوونی جەنگی دووەمی جیهانی زۆرێک لە نێوچەکانی کوردستانی ڕۆژهەڵاتیان کۆنترۆڵ کردبوو، نووسەریش جەختگیری لەسەر ئەوە دەکاتەوە بۆ دەروازەی تۆماری کتێبەکەی دەڵێ: «دەبێت لە گۆڕانە هەمە لایەنەکانی موکریان و کوردستان و ئێران بگەین، لە ڕەوتی کاروانی سیاسی و ئابووری گوزەرانی خەڵک بکەین، لە کێشەی سیاسی کورد وەک میللەت، لە سەرتاسەری ئێراندا بکۆڵینەوە و بزانین ڕووداوەکانی ناوخۆ و ناو ئێران و ئەو هەرێمە کە کاریان لەسەر یەک کردووە، چونکە بەرژەوەندییە ناکۆکەکانی نێودەوڵەتان بوونە هۆی داگیرکردنی زۆر لە ناوچەکانی ئێران، لەلایەن هێزەکانی یەکێتی سۆڤیەت و ئیمپراتۆریەتی بەریتانیا و لە دواییشدا هێزەکانی ئەمریکا، چونکە بەرژەوەندییەکانیان ڕووبەڕوو بوون و مانۆڕە سیاسییەکان گوشارە سەربازییەکان ڕۆڵیان بینی..».

گەر ئاوڕێک لە مێژووی ئەورووپا و ڕۆژئاوا بدەینەوە هەر لە پاش بەرپابوونی شۆڕشی پیشەسازی و گەڕانیان بە دوای بازاڕدا بۆ ساغکردنەوەی کەلوپەلەکانیان و دواتر پەلهاویشتنیان بۆ دەرەوەی وڵاتانی خۆیان ئیدی لە ناو بازنەی دەسکەوتەکانیاندا پێڕەوی سیاسەتێکی دوژمنانەیان کردووە.. پاشان لەم ڕوانگەیەشەوە بەرژەوەندییەکانی خۆیان مەبەست بووە بەرامبەر بە کوردیش سیاسەتی ڕەگەزپەرستانەیان پێڕەو کردووە بۆ سڕینەوەی شوێنەوار و ڕوخساری کورد و کولتوور و زمان و مێژووەکەی تا کوردستان ببێتە پارچەیەکی ئەزەلی وڵاتی نەتەوەی باڵادەست و داگیرکەر و تا شوێنەواری کوردیش لەسەری نەهێڵرێت کە دەنگی ناڕەزایی و داوای مافەکانی بەرز بێتەوە ئەگەر لە سادە و ساکارترین شێوەشدا بووبێت.

نووسەر دەگەڕێتەوە بۆ دژایەتی و خەمساردی وڵاتە خاوەن هێزەکان لە پێشتردا بەڵێن و پاشگەزبوونەوە و هەڵوێستە سیاسییەکانی وڵاتانی سەردەست پەیوەست بە نەتەوەی کورد دەڵێت: «کورد یەکەم نەتەوە بوو کە دەوڵەتی خۆی دامەزراند و ئینگلیزەکان بە ڕەسمی دانیان پیا نا، بەڵام ململانێیەکی دوور و درێژ لە نێوان کورد و ئینگلیزدا دەستی پێکرد، ویلایەتی مووسڵ بوو بە کێشەیەکی ڕوودا و وەرچەرخێنەر لە نێوان کورد و ئینگلیز، ئینگلیز و تورک، تورک و عەرەب، کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس کرا بە مەیدانێکی ئەو ململانێیە.. پەیمانی سیڤەر لە بەرژەوەندی کورد و دواتر پەیمانی لۆزان لە دژی کورد مۆرکرا..» ل٤٧.

بناغە و بنچینەی پێمهاتەی سیاسی حزبی دیموکراتی کوردستان کە دروست بوو بریتی بوو لە ئەندامە چالاکەکانی کۆمەڵەی (ژ.ک) و سەرەتای بونیادی سیاسی و سەربازی و گشت جووڵانەوەکانیان بڕیارە چارەنووسسازەکانیش ڕێبەرانی (ژ.ک) دەیاندا و سەرەتا ئومێدێکی زۆر گەورەشیان بە زلهێزە ڕۆژئاواییەکان بوو تا مافە نەتەوەییەکان لە ڕێگای ئەوانەوە مسۆگەر بکەن هەر بۆیە ئەو کاتانە کاتێک دەیانویست پێوەندییەکانیان لەگەڵ سۆڤیەت باش و توندوتۆڵ بکەن و پەیتا پەیتا کۆبوونەوەیان دەکرد.. هاوتەریب لەگەڵ ئەوە ئومێدیان بە ڕۆژئاوا هەبوو، بۆیە وا پێدەچێت لە کۆششیشدا بووین کە لەگەڵ ئینگلیزەکانی پێوەندی بگرن.

مەحموودی مەلا عزەت دەڵێ: «پێموایە ڕابەرانی (ژ.ک) لە ڕۆڵی خراپی ئەو دەوڵەتانە بێئاگا نەبووین لە ڕووخانی حوکمداری و مەلیکایەتییەکەی شێخ مەحموود و داگیرکردنی باشووری کوردستان و لکاندنی بە میسۆپۆتامیا و بە ڕادەیەکی زۆر دژایەتی جووڵانەوە و بزاوتە سیاسییەکانی کوردیان دەکرد بە فۆرمێک کە زۆر زەق و دیار بوو.

هەتاوەکو ئەو ئاستە کاتێک گۆڤاری (نیشتمان) کە زمانحاڵی (ژ.ک) بووە و بڵاو دەکرایەوە دەڵێ ئینگلیزەکان ئەو بڵاوکراوەیان لە عیراقدا قەدەغە کردووە.. ئیدی هەڵوێستی وڵاتانی بڕیار بە دەستی ڕۆژئاوا و تەنانەت سۆڤیەتیش بە جۆرێک بووە کە دەیانویست کار لەسەر ئەوە بکەن ئەو ستراتیجیەتەی کورد کاری بۆ دەکات و بە ئاقاری سەربەخۆ بووندا دەڕوات لاوازی بکەن».

لەم کتێبەدا زۆر بە ڕوونی ئاماژە بەوە کراوە کە «دەستەیەک لە ڕووناکبیران و ئەندامانی (ژ.ک) هاتنە سەر ئەو بڕوایە کە جێبەجێکردنی بەرنامەی کۆمەڵە لە هەلومەرجی ئێستای جیهان و کوردستاندا ئیمکان کەمە بۆیە بەرنامەیەکی کورت و نوێیان کە لەگەڵ هەلومەرجی ئەو سەردەمەدا دەگونجا گەڵاڵە کرد..» ل(١٠٣).

لێرەوە کۆمەڵەی (ژ.ک) هەڵوەشێنرایەوە لە ژێر باری کۆمەڵێک فاکتەری نێو خۆ و نێودەوڵەتیدا ئاراستەی چالاکییەکانیان گۆڕی، بەڵام پێچەوانەی ئەمانە زۆربەی ئەوانەی کە باسیان لە گۆڕانکاری لە ناو و ناوەڕۆکی (ژ.ک) کردووە، بە تەرەفدارییەکی سۆزداری و لایەنگرانە گۆڕان و لابردنی نێوی (ژ،ک) بۆ پێشکەوتن و هەنگاوی زێتری براقی ڕزگاریخوازی کوردەکانی ئێران لەو دەمەدا دەگەڕێنەوە کە جێبەجێیان کردووە، ئەوەتا نووسەریش لە ئەنجامی کنە و پشکنینی سەرچاوە ڕاستییەکان ئەوە دەدرکێنێت و دەبێژێ: «هەڵوەشاندنەوەی (ژ.ک) پاشەکشەیەک بوو لە ئامانجە ستراتیجیە نەتەوەییەکەی کورد کە ڕاستەوخۆ وەک دروشم کاری بۆ دەکرا و هۆشیاری سیاسی و نەتەوەیی پێ بەرز دەکرایەوە..» ل(١٠٩).

دیارە کوردەکانیش هەر خۆیان لەوە گەیشتبوون، چونکە هەتاوەکو مامەڵەی ڕووسەکان لەگەڵ کورد لە سنووری مامەڵەی پێوەندی بەسەرۆک عەشیرەتەکانەوە بوو تا هەم لە بەڵای بە گژاچوونەوە دووریان بخەنەوە و هەم سوودیشیان لێوەربگرن.. (نووسەر)

لە کاتێکدا پێڕەو و پرۆگرامی حزبی دیموکرات دانرا لە ڕووی هەڵسەنگاندنی دۆخی سیاسی و چۆنیەتی مامەڵەیان لەگەڵ کوردەکاندا، ئەوانیش سیاسەتەکانی خۆیان لە ژێر ڕۆشنایی ئەمانە دادەڕشت، بۆیە لە فەسڵی دووەمی پەیڕەو و پرۆگرامی حزبی دیموکراتی کوردستان خاڵی چوارەم هاتووە و دەڵێ: «ئامانجی گەورەی حزب لە قۆناغی ئێستادا پارێزگاریکردنی مافەکانی خەڵکی کوردە و لە سنووری دەوڵەتی ئێراندا مسۆگەرکردن و بەدەستهێنانی دەبێت لە هەموو ئەو ناوچانەدا کە بەدرێژای مێژوو تیایدا ژیاوە و زەحمەتی کێشاوە خودموختاری خۆی هەبێت» ل١١٧.

گۆڕانکارییەکان زۆر ئاشکرایە بە بەراوورد لەگەڵ خواستەکانی کورد لەو سەردەمەدا، چونکە پێکەوە ژیان بووە خاڵێکی زۆر سەخت، بەڵام گوشارە سیاسی و دبلۆماسییەکانی زلهێزان و جۆری پێوەندییەکانیان هێڵی یەکلاکەرەوەی خواست و ئامانجەکانی کورد بوو.

لەو سەرەتایانەشدا تاکە شتێک کە بۆ کورد کرابێت لەلایەن یەکێتی سۆڤیەتەوە ئەوە بوو کە «پاش چەند مانگێ لە بوونی لەشکری سوور لەو ناوچانە لە ئەیلولی ١٩٤١ دا ئاگاداری سەرۆک و ناودارانی خێڵ و هۆزەکانی ناوچەی موکریان کرا کە وەفدێک پێک بهێنن بۆ سەردانی یەکێتی سۆڤیەت..» ل١٣٠. دیارە وەفدەکەش تەنها و تەنها بۆ پێدانی کۆمەڵێک کەرەستە و پێداویستی ژیانیان بوو نەک بۆ چارەسەری کێشەی سیاسی، نووسەریش لێرەدا هێمای بۆ دەکات و دەڵێ: «کوردەکان بەبێ ئەوەی کارێکیان بۆ کورد کردبێت و بەبێ ئەوەی بەڵێنێکی وایان بدرێتێ هەروا گەڕابوونەوە..» ل١٣٠.

دوای ئەوەش دروستبوونی کۆمارەکە کۆمەڵێک هۆکاری ململانێی نێودەوڵەتی بوون شوێنی ستراتیجی و هەڕەشەی سیاسی هێنایە کایەوە کە ئەو کات لەسەر خاکی ئێران هەبوو، هەر چەندە دروستکردنی کۆمارەکەش لە ناوچەی موکریان تەنها ڕێژەی ٣٠٪ خاکی کوردستانی ئێرانی گرتبووەوە و ناوچەکانی تر دابڕابوون لەوێ و لە ژێر کۆنترۆڵی دەسەڵاتی تاراندا بوون، ئەمەش هەرگیز نەدەگونجا بۆ ئەو قۆناغە لە ناوچەیەکی بەرتەسکدا کە قەڵەمڕەوێکی بچووکی هەبێت، بیر لە خواستی سەربەخۆیی بکرێتەوە، کاتێک یەکێ لە ڕۆژنامەکانی تاران پرسیاری ئەوە لە قازی محەممەد دەکەن کە ئایا بە ڕابەری ئەو جیابوونەوە و ئیستیقلالی کوردستانیان دەوێ، ئایا ڕاستە؟ قازی لە وەڵامدا دەڵێ: «نەخێر ڕاست نییە لەبەر ئەوەی کە

ئێمە لە دەوڵەتی ئێران ئیجرای قانوونی ئەساسیمان دەوێ دەمانەوێ بە خودموختاری لە ژێر بەیداغی ئێراندا بژین». ل٢١٥

دیاربوو «هەلومەرج و خەسڵەتی تایبەتی سەرکردایەتی و کۆمار و سروشتەکانی کۆمەڵگای کوردەواری ڕێگری گۆڕانی بنەڕەتی بوو نەدەتوانرا بەرنامەیەکی وا دابنرێ جێبەجێ بکرێ کە کۆمەڵگای کوردەواری شانبەشانی گۆڕانە سیاسییەکە و لایەنە ئابووری و کۆمەڵایەتی و فیکرییەکانیش پێشکەوتنی چاوێنیان تێدا ڕووبدەن..» ل٢٥٥.

کۆماری کوردستان تەمەنی نەگەیشتە ساڵێک لە ڕووی بەردەوامی سیاسی و گرەوی پێکهاتەی حکومەت و کۆمارەوە کۆمەڵێک فاکتەری هەستیار و چارەنووسساز نەیانهێشت کارایی و ڕۆڵی لەگەشەدا بێت.

هەروەکو لەسەرەتاوە خستمەڕوو بە هۆی دووەم جەنگی گێتییەوە و بوونی لەشکری سووری سۆڤیەتی و هێزی ئینگلیز و ئەمریکا لە ناوچەکەدا جڵەوی کوێخایەتی و فراوانکردنی بوارەکە بۆ کورد لە دەستی ئەوانەدا بوو، بەڵام تەنها یەکلایەنە لە نێوبردن و تەمەن کورتکردنی کۆماری نێودەوڵەتی نەبوو. بەڵکو نێوخۆ و لاوازی کوردەکان خۆشیان دەوری کەم وێنەیان گێڕا، لە کۆنگرەی سێیەمی حزبی دیموکرات-دا هاتووە و دەڵێ: «کزی سەرکردایەتی حزب و نەبوونی ڕێکخراوێکی ڕێکوپێک و دیسپلینی حزبی، نزمبوونی تێگەیشتن و بێ ئەزموونی زۆربەی بەڕێوەبەران و کادرەکانی حزب لە کارەساتی پاشەکشەی جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد، بە تەواوی دەرکەوت حزبی شۆڕشگێڕ ئەو حزبەیە کە لە وەختی شکستدا بتوانێ بە ڕێک و پێکی پاشەکشە بکات، خۆی نەدۆڕێنی» . ل٣٤٠.

ئیدی لاوازی هەستی نەتەوایەتی و جێگیرنەبوونی خەباتی یەکگرتووی گەلانی ئێران و نەبوونی بەرنامەیەکی هاوبەش، پاشان ناکۆکی و ناتەبایی ناو ڕیزەکانی گەل و باش نەناسینی دوژمن و نەمان و هەرەسیان زیاتر قووڵ کردووە.

دەستبەرداربوونی نێودەوڵەتی و هوروژمی دەسەڵاتی نێوچەیی، نا تۆکمەیی و سستی جوجموڵی نێوخۆ بە تەواوی بوونە نیشانەکانی ڕووخانی کۆمارەکە و بە ئاشکرا لە جەستەیدا دەرکەوتن، تا بەوە گەیشت تەنانەت قازی و دوو لە هاوڕێیانی لە سێدارە بدرێن، گۆڤاری ڕۆژگاری نوێ ژمارە (١٥)ی نیسانی ١٩٤٧ چاپی مۆسکۆ نووسیویەتی «جاسووسەکانی کوردستان و ئینگلیز و ئەمریکا لەگەڵ قازی محەممەد گەلێکیان هەوڵ دا، بەڵام کاتێ کە دیتیان ناتوانن قازی بۆ لای خۆیان ڕابکێشن و بیکەنە خائینی نەتەوەی کورد فەرمانی کوشتنیان دا..» ل٣٤٧.

تەنانەت لە سێدارەدانی قازی و سەیفی و سەدریش ئەو کات وڵاتان دەیانتوانی ڕۆڵ بگێڕن لە مەجرای گۆڕینی حوکمی سێدارە ڕەشەکوژیەکانی مەهابادا و ویست و بەرژەوەندییەکانی کە بە کامڵ بوون نەگەیشتوون، مافی کوردیان ژێر پێدەنا و لە بۆتەی سیاسیی خۆیاندا دەیانتواندەوە، لەم بارەیەوە ڕۆژنامەی (ئێزڤیستیای) سۆڤیەتی ژ ٢٠ی ١٩٤٧ بە بۆنەی خنکاندنی پێشەوا و هاوەڵەکانی نووسیویەتی «ڕابەری هەرە بەڕێز و بە نفوزی کورد قازی محەممەد، سەیفی قازی، سەدری قازی بۆیە کوژران، چونکە ئامادە نەبوون کە نەخشەی ئیستیعماری ئەمریکا و ئینگلیز لە بارەی کوردستان قەبووڵ بکەن». ل٣٤٧

بەم شێوەیە دۆخی سیاسی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە گەرمەی هەڵایسان ڕوودانی دووەم جەنگی گێتیدا لە نێو گێژاو و پرسی ئیمپریالیزمیانە و بێدەرەتانی توانستی نێوخۆ لەسەر و بەندی کۆمارێکی یازدە مانگیدا دووچاری داکشانی سیاسی و کەم توانایی ڕەوتی سەربەخۆیی بوو.

پرسی سیاسی کورد ئەو قۆناغ و لە نێو چوارچێوەی خاکی ئێراندا بەبێ داوای ڕەوشی جوداخوازی و بە لەبەرچاو گرتنی مافی دیموکراسیانە و نەتەوەییانەی کورد لە ڕێگەکەی خۆی دوور خرایەوە، کەسایەتی کۆمەڵایەتی قازی و ئاراستەی بەرژەوەندییەکانی یەکێتی سۆڤییەت و دڵسۆزی و بە توانای بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لێهاتوویی سەرکردەکانی و هاوکاری کوردەکانی باشووری کوردستان پرسی شەقامی کوردیان نەگۆڕی، لەسەر ئەو بنەمایەی کە کۆمەڵەی (ژ.ک)ی لەسەر دروست بوو بە لە سێدارەدان و قەتیسکردنی ڕەوتی ئازادیخوازانەی نەتەوەیەک کە بنەمای ڕاستەقینەی خۆی هەبێت بە جارێک کوانووی خەباتی کوژێنرایەوە.

دیاری بۆ منداڵانی کوردستان

لێدوانی: مەغدید حاجی

زۆرنین ئەو شاعیرانەی خاوەن هەست و ئاستێکی هزری و داهێنانی بەرزن لە بواری هۆنینەوەی شیعری ناسک و پەروەردەیی و هەست بزوێن بۆ منداڵان، ئەو شیعرانەی کە دەکرێنە سروود و نەوەی نوێی پێ گۆش دەکرێت.

شاعیری نیشتمانپەروەر (مەدحەت بێخەو) یەکێکە لەو شاعیرە خاوەن پەیامانەی کە زوو هەر لە پەنجاکانەوە، دواتر لە قۆناخی سەختی شەستەکاندا، لەوکاتەی پێشمەرگەی کوردستان بە تفەنگی برنۆ مێژووی بۆ کورد تۆماردەکرد، شاعیرمان خۆشی لە خۆی حەرام کردووەو بە دڵ و بەهزرو بە هەڵوێست و بەکردەوە لەگەڵ شۆڕشی گەلەکەیدا ژیاوە، بە نووسینی شیعرو سروودیش بۆ منداڵان بەشداری لە شۆڕش و گۆڕان بەرەو پێشەوەی کردووە بەتایبەتی لە ڕوانگەی بایەخدان بە خوێندەواری.

شاعیر دەرکی بەوە کردووە کە نەخوێندەواری کۆسپە لە ڕێی شۆڕش، لە ڕێی پێشکەوتنی گەلەکەی بۆیە بە هۆنینەوەی سروود بۆ قوتابییان هەر لە شەستەکانەوە سروودی (خوێندەواری) هۆنیوەتەوە، بە شیعری (قوتابخانەکەم) ویستوویەتی گرنگی خوێندن و زانست باس بکات و قوتابخانە لای زارۆکان خۆشەویست بکات.

شاعیر هەڵگری پەیامێکی نیشتمانی بووە بۆیە (ئەی وڵاتم) و (کوردستان) و (سروودی پێشمەرگەی) نووسیوە و بە سروودەکانی بە هۆنراوەکانی ڕۆڵی کاریگەری لە ڕەوتی بزاڤی نیشتمانی گەلەکەیدا بینیوە و سروودی پێشمەرگە لە تەک ئەی ڕەقیبدا بووەتە مارشی شۆڕشی ئەیلوول و ڕادیۆی شۆڕشی کوردستان لە شەستەکاندا کە بە دەنگی هونەرمەندی نەمر (فوئاد ئەحمەد) وتراوە.

شاعیر جگە لە (سروودی قوتابییان)، لە (دیاری بۆ منداڵانی کوردستان)دا کە بێگومان دیارییەکی گەلێک سەنگینە، (ئۆپەرێتی قوتابییان) و (شیعری منداڵان) و

(چیرۆکە شیعری پەند ئامێز) و (بۆ منداڵان و مێرمنداڵان)ی نووسیوەو کە هەر بابەتێک لەم بابەتە ئەدەبییانە شایانی لەسەر نووسین و بەرز نرخاندنە، بەڵام ئێمە لەم بەدواداچوونەدا تەنیا هەڵوەستە لەبەرامبەر (سروودی قوتابییان)دا دەکەین و تیشک دەخەینە سەر گرنگی ئەم هۆنراوە و سروودانە بەتایبەتی بۆ قۆناخی شەستەکان کە قۆناخێکی هەرە گرنگە لە بزاوتی نیشتمانی و نەتەوایەتی گەلەکەماندا.

(سروودی قوتابییان) بۆ قۆناخێکی سەخت و هەستیار

بەر لەوەی باس لە هۆنراوەو سروودەکانی شاعیر بکەم دەمەوێ ئاماژە بۆ ئەوە بکەم کە سەرەڕای ئەوەی شاعیر لە قوتابخانەیەکی سەرەتاییدا مامۆستا نەبووە، بەڵام بە هزرو هەستی ناسک و بوونی لەناو قوتابخانەی نیشتمانپەروەریدا و باوەڕی پتەوی بە نەوەی ئایندە بایەخی بە نووسینی هۆنراوە بۆ منداڵان داوە و توانیویەتی دابەزێتە ئاست و پێویستی منداڵانی کوردستان و چەندین هۆنراوەی وایان بۆ دابڕێژێت کە زوو لەلایەن مامۆستایانی سروودو گۆرانی قوتابخانەکاندا نۆتەو ئاوازیان بۆ دابنرێت و لەساتە هەستیارەکانی شەستەکاندا بکرێت بە سروودی قوتابخانەو نەوە دوای نەوەیان پێکۆش بکرێت.

شاعیر لە پێشەکی دیارییە بەنرخەکەیدا دەڵێ: «لە دانانیان ڕەچاوی ئاستی بیری منداڵان و کێشی کورت و پڕ مۆسیقام کردووە، هەروەها هەوڵم داوە کە ناوەڕۆکی بابەتەکان پەروەردەیی و نیشتمانی بن، هەر بۆیە ئەم سروودو ئۆپەرتانەم هەمویان لەلایەن مامۆستایانی هونەرمەند لە چالاکی قوتابخانەکانی هەولێر ئاوازیان بۆ دانراو بە نۆتەوە پێشکەش بە قوتابییان کراون و لە سەرەتای شەستەکانەوە دەگوترێنەوە».

پەیامی هاندانی خوێندن و خوێندەواری لای شاعیر

ئەگەر (مەلای گەورە)ی کۆیە وەکو بیرمەند و شاعیرێکی نیشتمانپەروەری ڕووناکبیر لە بیستەکان و سییەکانی سەدەی بیستەمدا بەشێک لە هۆنراوەکانی بۆ هاندانی خوێندن و گرنگی خوێندەواری تەرخان کردبێت و ئەم کارەی بە پەیامێک زانیبێ لە پێناوی ڕزگاربوونی میللەتەکەی، کە زۆرباش لای ڕوون بووە نەخوێندەواری و نەزانین کۆسپی گەورەن لە ڕێگەی پێشکەوتندا، ئەوە (مەدحەت بێخەو)ی شاعیر ئەمیش لە ڕوانگەی هەستکردنی بە بەرپرسیارێتی بەرامبەر بە میللەتەکەی درکی بە مەترسییەکانی نەخوێندەواری و نەزانینی کردووە بۆیە لە قۆناغی ڕابوون و شۆڕشدا لە پەنجاکان و شەستەکانی سەدەی بیستەمدا لەوکاتانەی گۆرانییە مەزنەکەی (تایەرتۆفیق) دەنگی دەدایەوە (کوردە بخوێنە سەدەی بیستەمە، جیهان ڕووناکە و کوردستان تەمە) ئا لەوکاتەدا شاعیر بەرایی هۆنراوەکانی دەربارەی خوێندەواری بۆ منداڵانی کوردستان نووسیوە و دەڵێ:

خوێندەواری چرای ژینە
سەرچاوەی بیرو زانینە
ڕێگەی ئاواتی شیرینە
هۆشیارییەو ڕاپەڕینە

شاعیر لە درێژەی هۆنراوەکەیدا کە دواتر کراوە بە سروود بۆ قوتابییان ڕوونی دەکاتەوە:

خوێندەواری ئازادییە
سەرفرازییەو شادییە
چارەی دەردی هەژارییە
لەناوبەری بێدادییە

ئەم هۆنراوەیە لەساڵی ١٩٦٤ نووسراوە، لە کاتی شۆڕشی ئەیلوول و تێکۆشانی گەلی کورد لە پێناوی ئازادی و سەرفرازی گەلی کوردستان، لە پێناوی هێنانەکایەی ژیانێکی شادو سەرفراز بۆ میللەت، لە پێناوی نەهێشتنی هەژاری و بێدادی.

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە شاعیر بەشێک بووە، یان توخمێکی کارابووە، لە شۆڕشی گەلەکەی، لەوکات پێشمەرگە بە تفەنگ، تێکۆشەری سیاسی بە هوشیارکردنەوەی گەل بە بیروباوەڕی پێشکەوتنخوازانە و کورد پەروەرانە، شاعیریش هەڵگری هەمان پەیام بە ڕێگەی هۆنینەوەی هۆنراوە بەتایبەتی بۆ نەوەی نوێ و لە بانگەشەکردنیش بۆ خوێندەواری دەستی پێکردووە و بەردەوام بووە، ئەوەتە لە ساڵی ١٩٦٥ هۆنراوەیەکی تری بەناوی

(خوێندن) نووسیووه و تیایدا دەچریکێنێ و دەڵێ:

خوێندن شەوقی ڕێگایە
بەرەو لووتکە هانایە
هۆی ئازادی و شادییە
مایەی بەرزی و ئالایە

هەر لە ساڵی ١٩٦٤دا شاعیر هۆنراوەی (ئێمە قوتابین)ی نووسیوە کە ئەمەشیان هەر لەساڵی ١٩٦٤ لە لایەن پەروەردەی هەولێر کراوە بە سروودی قوتابخانەکان و لەلایەن هونەرمەند (عەبدوڵلا دڵسۆز)یشەوە کراوە بە گۆرانی و تێیدا هاتووە:

ئێمە قوتابین هیوای وڵاتین
شەوق و ڕووناکی ڕێگەی ئاواتین
بۆ خوێندەواری بەبێ وچانین
گوڵ و نەمامی باخی ژیانین
هەموومان براین یەک بیروهێزین
لەگەڵ یەکتری ڕاست و بەڕێزین

سرووده نیشتمانییەکانی شاعیر بەشێکی گرنگی هۆنراوەکانی پێک دەهێنن، ئەم هۆنراوانە هەڵقوڵاوی ناخی شاعیرێکی نیشتمانپەروەری خاوەن هەڵوێستە، ئەو شاعیرە هەر لە ڕاپەڕینی جووتیارانی دەشتی هەولێر لە ساڵی ١٩٥٣ تاکو شۆڕشی چواردەی تەمموزی ١٩٥٨ و بە درێژایی شۆڕشی ئەیلوولی ڕزگاریخوازی کوردو تاکو ئێستا هەمیشە لەبەرەی گەل و نیشتمانپەروەران بووە، هەڵگر بیروباوەڕی مارکسی پێشکەوتنخواز بووە، وڵاتی لا پیرۆزە، شۆڕش پەیامە، پێشکەوتنی کورد لای ئامانجە، خۆی بەپێشمەرگە داناوە تاکو ماوە لە ژیان... بۆیە لە بەهاری ١٩٦٣ لەگەڵ کردنەوەی ئێستگەی ڕادیۆی شۆڕشی کوردستان ئەم سروودەی نووسیووە و بۆ ڕاگەیاندنی شۆڕشی ناردووە و بەدەنگی هونەرمەندی نەمر (فوئاد ئەحمەد) تۆمارکراو لە پاڵ (ئەی ڕەقیب) بوو بە مارشی شۆڕش:

ئێمە پێشمەرگەین هەتا ماوین لە ژین
نیشتمان ئازاد دەکەین لە خوێنمژین
ئێمە کوردین نابەزین..
جەنگاوەرین نابەزین..

بەر لە ساڵانی شەست لە ١٩٥٩دا هۆنراوەیەکی تری بۆ وڵات نووسیوە و دەڵێ:

ئەی وڵاتم ئەی وڵاتم
بیروئاییني منی
تۆ بەهەشتی سەرزەمینی
خاکی زێڕینی منی

لەم هۆنراوەیەدا بەهاو سوودو سامانەکانی وڵات بۆ منداڵانی کوردستان ڕوون دەکاتەوە، تاکو بزانن ئەم وڵاتە شیرین و پڕ لە بەهاو بایەخە، خاکی زێڕینی شایانی ئەوەیە بپارێزرێت و چۆن بەرگری لە بیروباوەڕ و ئایینی دەکەین دەبێ بەهەمان شێوەش داکۆکی لە خاکی وڵات بکەین و هەروەکو شاعیر لە دێڕێکی تری هۆنراوەکەدا دەڵێ:

شەرتە تا ماوم نەوەستم
من لە ڕێی ئازادی تۆ

زیاتر لەگەڵ شاعیر دەگەڕێینەوە، ساڵانی پەنجاکان و زۆر گرنگە کە لە ١٩٥٤دا شیعری بۆ (کوردستانی جوان) هۆنیوەتەوە و کراوە بە سروود و تاکو هەموو بەیانییان قوتابییانی کوردستان بە گوێی دەسەڵاتدا بچریکێنن و بڵێن:

گیانی شیرینم کوردستانی جوان
مەڵبەندی شێران خاکی باپیران
خاوەنی گەلی مەردو قارەمان
بنکەی خەبات و هەڵمەت و داستان

لە دوای شۆڕشی چواردەی تەمووز، جارێکی تر منداڵان بانگ دەکات و پێیان دەڵێ بەم جۆرە کوردستان پێناسە بکەن:

کوردستان جوانی وشەی گیانی
بووکی ڕازاوەی هەموو جیهانی
خاکی دێرینی باوک و باپیری
سەرچاوەی هەست و هەڵمەت و بیری

لە کۆتاییدا دەڵێم هەموو هۆنراوەکانی شاعیر کە لە پەنجاکان و شەستەکان بۆ منداڵان نووسراون و کراون بەسروود و چەندین نەوە بەم سروودانە گۆشکراون شایانی ئاوڕلێدانەوەن، هەروەها گۆڤاری (ئاسۆی پەروەردەیی) کارێکی پڕ لە سوودی ئەنجام داوە کە لەساڵی ٢٠٠٤دا (دیاری بۆ منداڵانی کوردستان)ی بە چاپ گەیاندووە.

نامەی منالان بۆ خوا

لێدوانی: ڕۆستەم باجەلان

ئەم نامیلکەیە لەلایەن «ستیوارت هامپڵ» و «ئیریک مارشاڵ»ەوە کۆکراوەتەوە و برای هێژامان «ئازاد بەرزنجی» لە فارسییەوە کردوویەتی بە کوردی. نامیلکەکە بریتییە لە کۆمەڵێک نامە، ئەو نامانە وەک وەرگێڕ لە پێشەکیی ئەم نامیلکەیەدا دەڵێ:

«زادەی ئەو هزر و خەیاڵە جلّەو نەکراوەی منداڵانێکن کە پەیڤ و ڕازی دڵی خۆیان ئاراستەی خودا دەکەن، یان پرسیارگەلێک ئەکەن مایەی تێڕامان و سەرسامین. هەندێ لە پرسیارەکان خۆیان سادە ئەنوێنن و هەندێکی تریشیان قووڵ و ئاڵۆز، بەڵام ئەوەی پێکەوە کۆیان ئەکاتەوە سەرسوڕمانە بەرامبەر ژیان و بوون و دیاردەکانی، کە زۆر جار دەبنەوە بە پرسیارەکانی زانست و فەلسەفە..»

دیارە هەر لەم نامیلکەیەشدا بەرهەمی منداڵە بەشداربووەکان کە ژمارەیان (٥٩) ناوی جۆراوجۆرە بەم شێوەیە پۆلێن کراون:

یەکەم:
- مەتەڵەکان
- هاودژەکان و شتە نەناسراوەکان.

دووەم:
- ئارەزووەکانی دڵ
- پێشنیاز و سکاڵا.

سێیەم:
- پەسەند کردن
- ڕازی دڵ و سوپاسکردن

زانیارییە مرۆڤایەتییەکان بە تایبەتیش دەروونزانیی منداڵ و دەروونزانیی پەروەردە و فێرکردن ئەوە دووپات دەکەنەوە کە جگەرگۆشەکان جیهانی سەربەخۆی خۆیان هەیە و بەهۆی جۆری بیرکردنەوە فرە لا و فرە دیوەکانەوە فۆرم و حاڵەتی ناوەوەی گۆی ژیان و گۆی زەوی دەخوێننەوە و ئێکسسواری فرە دیمەن و فرە وێنەیان لێ دەردێنن و دواتریش ئێکسسوارەکان یەکە یەکە شی دەکەنەوە و دەیاننرخێنن.. دیارە ئەم کردارەش پێوەندییەکی بەتینی بە پێکهاتەی «هەست»ەوە هەیە کە ئەویش بە دەوری خۆیەوە ئامێرێکی بەنرخ و سوودبەخشە بۆ هەڵمژینی ئاگاداری و زانیارییە جۆر جۆرەکانی ناو کۆمەڵگا و دەرەوەی ژینگەوە. دیارە ئاگاداری و زانیارییەکانیش فرە ڕوخسارن، ئەو منداڵەی لەژێر باڵی ئاگاداری و زانیارییە بەهەڕمێنەکان هەناسە وەردەگرێ، بێگومان لە ڕووی جۆری بیرکردنەوە و تێڕوانینەوە جیاوازی هەیە لەگەڵ ئەو منداڵەی لەناو کۆمەڵگایەکی دواکەوتوو، یان تازە پێگەیشتوو پەروەردە دەکرێ، ئەمەشیان بڕیارێکی نەگۆڕ نییە، چونکە جاری وا بووە منداڵێکی لێهاتوو لە وڵاتێکی دواکەوتوو، یان تازە پێگەیشتوو توانیویەتی دەستی داهێنان بۆ شتەکان درێژ بکا. من لەم ڕووەوە تاقیکردنەوەیەکی زانستیم هەیە، ئەو تاقیکردنەوەیە تەمەنی (١٦)ساڵێک دەبێ.

به کورتی: تا ئێستا (١٨) کۆڕم لە منداڵەوە بۆ منداڵ ئامادە کردووە

تــــــــــــا (١٩٨٩/٤/١٤) دواتـــــريــــــش (٢٠٠٥/٤/٨) گەیشتوومەتە ئەو باوەڕەوە لەناو کوردیشدا منداڵی وا هەیە بەرهەمە ئەدەبی و هونەری و ڕۆشنبیرییەکانی دەکەونە خانەی پرسیارەکانی زانست و فەلسەفەوە بەتایبەتی ئەو منداڵەی کە بە هونەری «مەتاتی» واتا هونەری فرە فۆرم و فرە ناوەڕۆک بەرهەمەکانی خۆی بەخوێنەر، یان بینەر دەناسێنێ، ئەم جۆرە منداڵە لێهاتووە هیچی لەو (٥٩) منداڵە کەمتر نییە کە بەرهەمیان لە نامیلکەی (نامەی منالان بۆ خوا)دا بڵاوکراوەتەوە، بە هەرحاڵ ئەمەیان بابەتێکی دیکەیە لە دەرفەتێکی دیکە باسی لێوە دەکەین.

ئێستاش نۆرەی ئەوە هاتووە بەپێی (پۆلین)ی بەرهەمی منداڵە بەشداربووەکان لە نامیلکەکە بدوێین:

یەکەم:

– مەتەڵەکان

– هاودژەکان و شتە نەناسراوەکان

ئەم بەشەیان (٢٣) نامەی منداڵانی بەخۆوە گرتووە، کە ئەمانەش ناوی خاوەنەکانیانە:

«جان، چارلی، ئالیسۆن، مارتی، لوسی، ئانیتا، نۆرما، جین، نان، نانسی، نیڵ، لویس، ئارنۆڵد، جنیڤەر، جوان، جین، دانی، چارلز، دارلا، تۆم، دێنیس، سۆزان، ڕۆبرت.)

نموونە (١)

تۆ چۆن زانیت کە خوایت؟

«چارلی» ل(١٠)

نموونە (٢)

خوایە گیان

لەجیاتی ئەوەی کە بهێڵیت خەڵک بمرن و ناچار بیت خەڵکی تازە دروست بکەیت، بۆچی ئەو خەڵکانە لە مردن ناپارێزیت کە ئێستا هەن.

«جین» ل(١٨)

نموونە (٣)

خوایە گیان

ئینجیلیشم خوێندۆتەوە دروستکردن (خەلق) یەعنی چی؟ کەس بە من ناڵێت.

«ئالیسۆن» ل(١٠)

– لە ڕووی زمانەوە:

هەرسێ نامەکە پێوەندییان بە فەرهەنگی جگەرگۆشەکانەوە هەیە و منداڵان بە ئاسانی تێیان دەگەن و بەجۆشەوە دەیانخوێننەوە.

– لە ڕووی هونەرییەوە:

نامەکان بەهونەری «مەتاتی» نووسراون و پێوەندییەکی ڕۆحیان بە دۆخی هەڵکشان و داکشانی ناوەوەی نووسەرەکانەوە هەیە.

– لە ڕووی تێڕوانینەوە:

نامەکان بوونەتە مایەی تێڕامان و سەرسامی بەرامبەر ژیان و بوون و مردن، دەکەونە خانەی پرسیارەکانی زانست و فەلسەفە.

بە کورتی: نموونە (١) بەشێوەی مەتەڵ و نموونەی (٢) بەشێوەی هاودژ و نموونەی (٣) بەشێوەی شتە نەناسراوەکان ناسنامەی خۆیان ئاشکرا دەکەن.

– لە ڕووی دەروونزانییەوە:

نامەکان لەگەڵ تەمەنی خوێنەر گەورە دەبن و دواتریش لە کەسێتی و دوارۆژی جگەرگۆشەکان ڕەنگ دەدەنەوە.

دووەم:

– ئارەزووەکانی دڵ

– پێشنیاز و سکاڵا

ئەم بەشەیان (١٦) نامەی منداڵانی بەخۆوە گرتووە، کە ئەمانەش ناوی خاوەنەکانیانە «جۆیس، جۆنی، جینی، بەڵام پێت ناڵێم من کێم، تۆم ئیل، بروس، جانیت، سی مۆر، دینیز، ڕافائیل، دانی، پیتەر، تیم ئێم، لاری، سام، مارک»

نموونەی (١)

خوایەگیان ئەگەر ئێمە جارێکی تر لە شێوەیەکی تردا هاتینەوە بۆ ئەم دنیایە تکایە مەهێڵە من ببم بە جنیڤەر مورتون چونکە من ڕقم لەو کچەیە.

دینیز ل(٥٣)

نموونەی (٢)

خوایە گیان پشوویەکی تر بخەرە بەینی پشووی جەژنی سەری ساڵ و جەژنی «پاک»ەوە شتێکی باش نییە کە هیچ پشوویەکی ترمان نییە.

«جینی» ل(٤٥)

نموونەی (٣)

خوایە گیان سوپاس کە برایەکی بچکۆلەت پێمان دا، بەڵام من دوعام کردبوو تووله سەگێکم هەبێت.

«جۆیس» ل(٤٣)

– لە ڕووی زمانەوە:

نامەکان بەزمانی لە منداڵەوە بۆ منداڵ نووسراون و پێوەندییەکی بەتینیان بە فەرهەنگی زمان و قۆناغی تەمەنی جگەرگۆشەکانەوە هەیە.

– لە ڕووی هونەرییەوە:

نامەکان بەفۆرم و ناوەڕۆکی «مەتاتی» ناسنامەی هونەریی خۆیان ئاشکرا کردووە و پێوەندییەکی ڕۆحیان بە دۆخی هەڵکشان و داکشانی ناوەوەی نووسەرەکانەوە هەیە بەمەش ڕەگەزەکان: «زەمەن» و کرداری ڕاستگۆیی و ڕەسەنایەتی دەبەنەوە.

– لە ڕووی تێڕوانینەوە:

نموونەی(١) بەشێوەی ئارەزووی دڵ و نموونەی(٢) بە شێوەی پێشنیاز و نموونەی (٣) بەشێوەی سکاڵا خۆیان دەنوێنن بەمەش نامەکان

هەمدیسان دەبنە مایەی تێڕامان و سەرسوڕمان.

– لە ڕووی دەروونزانییەوە:
وێنە جۆراو جۆرەکانی نامەکان لەگەڵ تەمەنی خوێنەر گەورە دەبن و لە دوا ڕۆژدا لە کەسێتیان ڕەنگ دەداتەوە.

سێیەم:
– پەسەند کردن
– ڕازی دڵ و سوپاسکردن

ئەم بەشەیان (٢٠) نامەی جگەر گۆشەکانی بەخۆوە گرتووە، کە ئەمانەش ناوی خاوەنەکانیانە: «دین، ڕۆت ئیم، سیمۆن، ئیلیۆت، نان، ڕۆب، مارشا، میکی دی، گلێن، کریس، نانسی، نۆرا، لۆنا، جۆناسان، دانیل، جیف، ئێدی، چارلز، ئانجل، فرانک»

نموونەی(١)
خوایە گیان
شتێکی زۆر سەرسوڕهێنەرە
کە تۆ هەمیشە
ئەستێرەکان
لە جێی خۆیاندا
دادەنێیت
«جیف» (٨٧)

نموونەی(٢)
خوایە گیان
لەناو ئەو کەسانەدا کە بۆ تۆ کار دەکەن پەترۆس و یوحەننام لە هەموویان زیاتر خۆشدەوێت
«ڕۆب» ل(٧٣)

نموونەی(٣)
خوایە گیان ئەمە شیعرێکە
خۆشم ئەوێیت
لەبەر ئەوەی هەموو ئەو شتانەت داوە پێم
کە بۆ ژیان پێویستن
بەڵام حەز ئەکەم
پێم بڵێیت
بۆچی وا منت دروست کردووە
کە هەر ئەبێ بمرم
«دانیل» ٨ ساڵان ل(٨٥)

– لە ڕووی زمانەوە:
نامەکان بەزمانی لە منداڵەوە بۆ منداڵ نووسراون و پێوەندییەکی بەتینیان بە فەرهەنگی زمان و قۆناغی تەمەن و ئاو و هەوای مەڵبەندی لە دایکبوونیانەوە هەیە.

– لە ڕووی هونەرییەوە:
نامەکان بەهونەری «مەتاتی» ناسنامەی خۆیان ئاشکرا کردووە، ئەو هونەرەی کە پێداویستیی سەردەم نەخشەی بوونی وێنە کێشاوە.

– لە ڕووی تێڕوانینەوە:
نامەکان وەکو نامەی سەرجەم منداڵە بەشداربووەکان دەبنە مایەی تێڕامان و سەرسووڕمان.

– لە ڕووی دەوونزانییەوە:
وێنەکانی نامەکان لەگەڵ تەمەنی خوێنەر گەورە دەبن، وێڕای ئەوەی دەبنە مایەی بەرفراوانبوونی زەمینەی جۆری بیرکردنەوە و تێڕوانینی جگەر گۆشەکان، ئەوا لە دوا ڕۆژدا لە کەسێتی و ئاستی ڕۆشنبیریشیان ڕەنگ دەداتەوە.

«نامەی منداڵان بۆ خوا» و کرداری وەرگێڕان

وەک لە نامیلکەکەدا هاتووە «ئازاد بەرزنجی» ئەم (٥٩) نامەیەی لە فارسییەوە کردووە بە کوردی نەک لە ئینگلیزییەوە، بۆیە دەبینین لە هەندێک جێگادا تووشی (غەفلەت)، یان ساتمەی هونەری وەرگێڕان بووە... بۆ نموونە:
دەقی ئینگلیزییەکە:

Dear God
of all the people
who work for
you I like
Peter and John
the best.
Rob

دەقی کوردییەکە لە فارسییەوە وەرگیراوە:
خوایە گیان
لەناو ئەو کەسانەدا کە بۆ تۆ کار دەکەن پەتروس و یوحەننام لە هەموویان زیاتر خۆشدەوێت.

* ئەگەر منداڵ بەراوردێک لە نێوان دەقە ئینگلیزی و دەقە فارسییەکە بکا کە کراوەتە کوردی، ئەوا هەر لەجێیەوە تووشی سەرسووڕمان دەبێ.. چونکە لە دەقە فارسییەکەدا (پیتەر) و (جۆن) کراون بە (پەتروس) و (یوحەننا) کە ئەم دوو ناوە لە دەقە ئینگلیزییەکەدا بە هیچ جۆرێک بوونیان نییە.

ئێستاش پرسیارێک لەبەر دەممان قووت دەبێتەوە ئەویش ئەوەیە:
– ئەم نامیلکەیە تا چ ڕادەیەک خزمەت بە ئاستی ڕۆشنبیریی منداڵی کورد دەکا؟
+ لە ڕاستیدا خزمەتێکی زۆر بە ئاستی ڕۆشنبیریی منداڵی کورد دەکا، چونکە نامەکان وێڕای ئەوەی بەهونەری «مەتاتی» نووسراون، ئەو هونەرەی کە پێداویستیی سەردەم ناسنامەی نوێبوونەوەی ئەوی ئاشکرا کردووە و دەبێتە مایەی بەرفراوانکردنی زەمینەی جۆری بیرکردنەوەی جگەر گۆشەکان، ئەوا زۆرجار دەبن بە پرسیارەکانی زانست و فەلسەفە.

ئەنجام

ئەم نامیلکەیە لە ڕووی فۆرم و ناوەڕۆکەوە پێوەندییەکی بەتینی بە ڕێبازی پەروەردەی نوێوە هەیە. دیارە وەرگێڕیش لە ڕووی هەڵبژاردنی بابەتەکە سەرکەوتووە.

ڕۆمانی شەڕی سێیەمی جیهانی

لێدوان و ئامادەکردن و وەرگێڕانی: ئیسماعیل تەنیا (ئەڵمانیا)

شەڕی سێیەمی جیهانی، ڕۆمانێکی خەیاڵ چنی نووسەری تورک «بۆراک توران»ە، باس لە پێشهاتەکانی پێوەندی نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا دەکات. ئەم ڕۆمانە لە کاتێکدا بڵاوکراوەتەوە، کە هێزەکانی ئەمەریکا و بەشێک لە وڵاتانی ڕۆژئاوا، لە ئەفغانستان ئیماراتی تالیبان، لە عێراقیش ڕژێمی «سەدام حوسێن» یان لەناو برد، بە بەردەوامیش پشتگیری لە دەوڵەتی ئیسرائیل دەکەن، هەوڵی زێتر دەدەن بۆ گۆڕینی سیستەمی دکتاتۆر و تۆتالیتارەکانی ڕۆژهەڵات... بەم شێوەیە شەقامی تورکی و جیهانی ئیسلامی و عەرەبی «بە باڵە ئیسلامی و نەتەوە پەرستەکانیانەوەش»، لە کوڵانێکی بەردەوام دان، هەربۆیەش، ئەم ڕۆمانە، لە تورکیا و جیهانی عەرەبیشدا، دەنگدانەوەیەکی گەورە و فراوانی هەبووە.

لە ناونیشانی ڕۆمانەکەوە بگرە، تا دەگاتە تەواوی ناوەرۆکەکەی، ڕووداو گەلێکی تراژیدیا ئامێزی لەخۆ گرتووە. نووسەر لەم کاتەدا، توانیویەتی لە تەلی عاتیفەی هاووڵاتیانی تورک و ئیسلامی بدات، کاتێکی لە باریشی قۆستۆتەوە، بۆ بڵاوکردنەوەی لە ڕووداوەکانی ناو دەقەکەدا هاتووە، کە لە ساڵی (٢٠١٠)دا، بەهۆی هاتنە سەرکاری حوکمی نازی لە ئەڵمانیاو فەرەنسادا، شەڕی سێیەم هەڵدەگیرسێ،سیستەمە دیموکراتییەکانی ئەورووپا، یەک لە دوای یەک هەرەس دێنن، نازییەت باڵ بەسەر هزری تاکەکانی ئەورووپادا، دەکێشێ. ڕەوەندی موسڵمانەکانیش لە ئەورووپادا، تووشی ڕاوەدوونان و تەنگ پێهەڵچنین و قڕکردن دێن لەسەر دەستی گرووپە تیرۆریست و نازییەکان، کە لەلایەن دەوڵەتەکانیانەوە، پشتگیرییان لێدەکرێت..... ئەو ڕووداوانە، هەموویان لەوکاتەدا دەقەومێن، کە یەکێتی ئەورووپا بە ڕاشکاوانە داواکەی تورکیا بۆچوونە ناو ئەو یەکێتییە ڕەفز دەکات، بە تەواوی ئەو دەرگایە دادەخات.

هەموو ڕووداوەکان، لەسەر یەک بڵانس دەڕۆن و بوونەتە مایەی سەرنج و تێڕامانی خوێنەری تورک، کە بەشەوقەوە ئەو ڕۆمانە دەخوێننەوە، بە گوێرەی نوچە و هەواڵی ئاژانس و میدیاکانەوە زێتر لە سەد هەزار دانەی لێ فرۆشراوە.

ڕۆماننووس، لە درێژەی گێڕانەوەی پێشهاتەکاندا، دەڵێت؛ لە دەیەی یەکەمی ئەم سەدەیەدا (سەدەی بیست و یەک)، تورکەکان زۆر نیگەران دەبن لە چارەنووسی کەس و کارەکانیان، کە لە ئەورووپادا دەژین، هەر بۆیە حکومەتی تورکیا هاوپەیمانییەتیەک لەگەڵ ڕووسیا «ورچی سپی» دەبەستێت، چونکە ڕووسیاش هاوشێوەی تورکیا، لە فراوانبوونی یەکێتی ئەورووپا دەترسێ، هاووڵاتیانی ئەویش لە ئەورووپاو کۆمارەکانی بەلتیکەوە دەکەونە بەر هێرشی نازییە

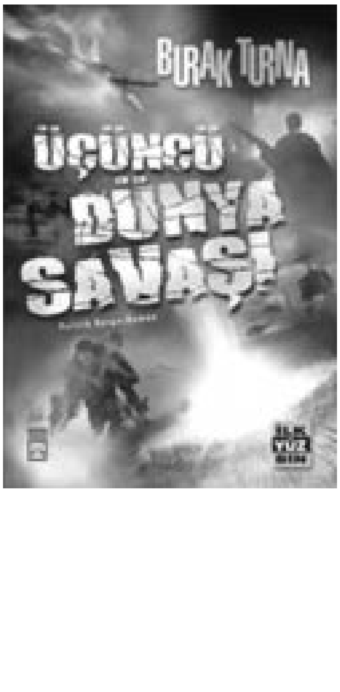

ئەوروپییەکانەوە.

ڕۆماننووس پێیوایە، تورک و ڕووسەکان، لە هاوپەیمانییەتێکی بەهێزدا دەتوانن یەکێتی ئەوروپا تێک بشکێنن، بۆ ئەوەی مەنتیقیەکیش بە ڕووداوەکان بدات، لە واقیع نزیکتریان بکاتەوە، ئەمەریکا و چینیش بەگژ یەکتریەوە دەکات... لەو حاڵەتەشدا، ئەمەریکا ناتوانێت بە هاواری ئەوروپییەکانەوە بێت، بپرژێتە سەر یارمەتی دانیان.

بەرەنجامی هێرشە یەک لە دوا یەکەکانی تورک و ڕووسەکان، یەکێتی ئەوروپا وردو خاش دەبێت، هێزەکانی تورک بەرلین داگیردەکەن، کۆتایی بە دەسەڵاتی ئەو یەکێتییە لە (برۆکسل) دێنن.

دیالۆگی نێوان پاڵەوانەکانیش، مایەی ڕەشبینی و بەگژیەکدا چوونی هاوپەیمانەکانی ئەورۆ (تورکیا و ڕووسیا)یە... ئەوەتا ئەفسەرێکی تورک، هیچ حسێبێک بۆ ڕووسەکان ناکات و بەهاورێ ڕووسەکەی دەڵێت. ئەستەنبوڵ (ئەو شارەی کە لە قووڵایی ڕۆژهەڵاتە)، دەکەینە بنکەی سەرەکی یەکێتی ئەوروپاو، ئەوکاتە ڕۆژئاواییەکان، بە چاوی خۆیان دەبینن، سەرەڕای ناکۆکییە مێژووییەکان و بۆچوونە جیاوازەکان، چۆن جیهانی ئیسلامی (کە تورکیا نوێنەرایەتیان دەکات)، کریستیانە ئەرسۆدۆکسەکان لە هاوپەیمانیەتێکی بەهێزو تۆکمەدان.

ئەو پێشبینیە خەیاڵ پلاوەی (توران)، هەمان پێشبینی (سمۆئێل هانتنگتۆن)ی لێکۆڵەری سیاسی ئەمەریکییە کە لە کتێبە بەناوبانگەکەی (ململانێی شارستانیەتیەکان)دا، باسی کردووە.

لێرەدا پرسیارێک ڕووبەڕوومان دەبێتەوە، یان هانتنگتۆن ئەو بیرۆکەی لە (توران) وەرگرتووە کە تەمەنەکەی لە (٣٠) بەهارێک تێپەڕ ناکات، یان بە پێچەوانەوە.

لە ڕۆمانەکەدا، هەموو ڕووداوەکان ترسناک و کارەکتەرەکانیش شەڕانگێزین. نووسەر دەڵێت. بەگوێرەی ئەو سەرچاوە مێژووییانەی خوێندوومەتەوە، هیچ کاتێک یەکێتی ئەوروپا ئامادە نەبووە تورکیا لەخۆی بگرێت و بە چاوێکی یەکسانییەوە، سەیری بکات. هەروەها دەڵێت. ئەوروپاییەکان، مێژوویەکی دووردرێژ و پڕ لە شەرمەزارییان هەیە، کە خۆی لە سۆسیالیستی نەتەوەیی (نازیست)دا، دەبینێتەوە... هەر بۆیەش، لە دوا وێستگەدا، دەبێت ئەو باجە بدەن. ئەگەر ئەوروپاییەکانیش نەتوانن ڕێگا چارەیەکی گونجاو بۆ شێوەکانی کۆچکردنی موسڵمانەکان بگرنە بەر، بەردەوام پشێوی و ئاڵۆزی لێدەکەوێتەوە، کە سەرەنجام تورکیا وەک ئەندامێک قبووڵ ناکەن، ئەو کاتەش، شارستانیەکانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا، دەکەونە ململانێی شەڕێکی دژوارەوە.

(توران)، لە کاتێکدا ئەو ڕۆمانەی بڵاوکردۆتەوە کە ڕەشبینیەکی تۆخ باڵی بەسەر شەقامی تورکیدا کێشاوە، تەواو بێئومێد بووینە لە وەرگرتنیان.

هەروەها توانیویەتی لە تەلی هەستیار بدات، بەتایبەتیش نێوەندە ئیسلامی و میللییەتچیەکان، کە دژایەتییەکی تەواوی ئەوە دەکەن، تورکیا بچێتە ناو ئەو یەکێتییە، چونکە ئەوان پێیان وایە لەناو ئەو یەکێتییەدا، دەتوێنەوە، دەبێت دەستبەرداری زۆر ڕێوڕەسم و کولتووری چەسپاو بن، کە ناسنامەی نەتەوەی تورکە.

ڕۆماننووس لەسەر هەمان ڕێڕەو، ڕۆمانێکی تری بەناوونیشانی (ڕەشەبای ئاسن) لە دێسێمبەری ساڵی (٢٠٠٤)دا بڵاوکردۆتەوە، کە تەوەری سەرەکی ئەو ڕۆمانەشی، گێڕانەوەی دەسەڵات و هەیبەتی تورکە، سەرتاپای شەڕ و دژایەتیکردنی جیهانی ڕۆژئاوایە...

لە (ڕەشەبای ئاسن)یشدا، فراوانترین خوێنەری بۆ خۆی پەیدا کردووە.

تەوەری سەرەکی ڕۆمانی ناوبراو، ئەمەریکییەکان، بەناوی بەرقەرار کردنی مافەکانی مرۆڤ و پاراستنی کەمە نەتەوەییەکان، دەست دەخەنە کاروباری ناوخۆی تورکیا، لە بەرژەوەندی کوردا، هێرش دەکەنە سەری و شارەکانی داگیر دەکەن.... لەوکاتەدا، بەکرێگیراوێکی تورک، لەناوجەرگەی «واشنتۆن»دا، بۆمبێکی ئەتۆمی دەتەقێنێتەوە، ئەو پایتەختە وێران دەکات.

لە هەردوو ڕۆمانەکەدا، نووسەر دەیەوێت (ئەگەر بە خەون و خەیاڵ)یش بێت، تورکەکان بگێڕێتەوە ئەو سەردەمانەی کە عوسمانییەکان، ماوەی زێتر لە چوارسەد ساڵ، حوکمڕانی بەشێکی جیهانیان دەکرد، دەسەڵاتەکەیان گەیشتبووە قووڵایی ئەوروپاوە...

(توران) دەربڕی خەون و خەیاڵێکی لە مێژینەی تورکە، کە ئەمڕۆ بۆتە ئەمری واقیع لە هزری تاکەکانی ئەو کۆمەڵگایەدا... سەرەڕای بچووکبوونەوەی بازنەکانی دەسەڵاتیشیان هەر بە (ڕبە)ی جاران دەپێون، بەهەر شێوەیەک بێت دەیانەوێت، بەو هەوایە بژین کە هەشتاو هەشت ساڵ لەمەوبەر هەڵیانمژیوەو پێی ژیاون.

*** سەرنج:**

خۆم ئەو ڕۆمانەم بینیوە، سەرەڕای ئەوەش، سوودێکی زۆرم لە نووسینێکی (جۆزێف کرواترۆ) وەرگرتووە، کە (یوسف مجازی) وەریگێڕاوەتە سەر عەرەبی و لە ماڵپەڕی «قەنتەرە»ی بەشی عەرەبی:

(www. Qantara. de)،

ڕۆژی ١١/ ١/ ٢٠٠٦ دا، بڵاوی کردۆتەوە.

زەوتی ئاوەز.. تێکشکانی عەقڵ

(الأستلاب.. تحطيم العقل)

لێدوانی: عەبدوڵڵا مەحموود زەنگنە
(کەرکووک)

کەمترین ڕۆشنبیر، نووسەری ئێمە واقیعیانە، بابەتیانە لە بارەی کولتوورەکانەوە نووسیویانە و خوێندوویەتیانەوە، مەگەر ئەوانەی لە دەرەوەی چوارچێوەی کتێب و بابەتە نووسراوەکان بە زمانی کوردی شتیان خوێندبێتەوە، بۆیە دەبینین لە نووسین و توێژینەوە و لێکۆڵینەوەکاندا نەتوانراوە خۆ لە دیاردەی لایەنگیری و بە ئایدۆلۆژی نووسین لابدەین و ئەوەش کاریگەری زۆری کردۆتە سەر ئەوەی، نووسەران و ڕۆشنبیرانی دەرەوەی خۆمان نەتوانن و نەزانن کێ و نووسینی کێ بکەنە سەرچاوە، یان وەریبگێڕنە سەر زمانەکانیان، بەو جۆرەش ئەم حاڵەتە یەکێکە لە هۆکارە سەرەکییەکانی وەرگێڕانی کەمترین کتێب و سەرچاوەی کوردی بۆ سەر زمانە جیهانییەکان.. چونکە هێشتا کورد نەگەیشتۆتە بارێکی سەقامگیری و زۆربەی چەمک و حاڵەتەکان لای ئێمە بێ پێوەر و پێناسەن و هەر پەنا بۆ سەرچاوە دەرەکییەکان براوە. لەنێو خۆشماندا تەواوی نووسین و لێکۆڵینەوەکان، بە تێزەکانی «ماستەرنامە و دکتۆراشەوە» هەمیشە مایە بە مشتومڕی بێ سەرەنجام بوون.. هەر کەس بە وردی سەرنج بداتە ڕۆژنامە و گۆڤار و بڵاوکراوەکان ڕاشکاوانە ئەم ململانێ و شەڕە ئایدۆلۆژیایە بەدی دەکات.. بۆیە شتێکی سەیر نییە کە بڵێم: ئێمە ڕەنگە نەتوانین لەسەرچاوەکانی خۆمانەوە تەواو لە خۆمان و وردەکاریەکانی بواری مێژوو، سیاسەت، فیکرمان تێبگەین.. ئەمە هەر ئێمە ناگرێتەوە، بەڵکو «هاشم ساڵح»ی بیرمەندی عەرەبیش سەبارەت بە کولتووری عەرەبی و ئیسلامی دەڵێت: «بەوپەڕی ڕاشکاوی و بێ هیچ پێچ و پەنایەک دەڵێم: گەر دەرفەتی ئەوەم بۆ هەڵنەکەوتایە کە بەر لە چارەکە سەدەیەک زیاتر لە ئێستا بچمە ئەورووپا، ئەوا دەژیام و دەشمردم بەبێ ئەوەی هیچ شتێک تێبگەم..» (١) هەرچەندە من خوێندنەوەکەم بۆ کتێبی «الاستلاب- تحطيم العقل»ی نووسەر «عەلی عوسمان»ە، بەڵام لەبەر ئەوەی پێوەندییەکی ڕیشەییان لەنێواندایە، ناچار بووم لەوێوە دەست پێبکەم.. دەشێت بپرسین، وێڕای دەوڵەمەندی کولتووری عەرەبی لە زۆرینەی بوارەکاندا، بەو دەیان هەزار کتێبە وەرگێڕدراوانەشەوە، بۆچی هاشم ساڵح وادەڵێت؟ هەر لەو کتێبەدا ئەم بیرمەندە خۆی وەڵاممان دەداتەو و دەڵێت: «ئەزموونی ئەورووپا یەکلاکەرەوە بوو، ئەویش لەبەر چەند هۆکارێک...» (٢)

هاشم ساڵح گرنگیی ئەو ئەزموونە بۆ چەند خاڵێک و چەند خاڵێکی لای ئێمە بە هەند وەرنەگیراو دەگێڕێتەوە:

یەکەم: لە ئەورووپا دەتوانین لە دوورەوە بڕوانیتە ڕابردووی خۆت و سەیری بنج و بناوانی خۆت بکەیت، واتە بواری ئەوەت بۆ دەڕەخسێنێ کێشەکانت لەگەڵ خۆتا یەکلایی

بکەیتەوە و بەمجۆرەش باری شانت سووک بکەیت.

دووەم: بوارت دەبێ زمانێکی ئەوروپی مۆدێرن فێربێت. زمانێک کە پڕبەتی لە سەرچاوەی هەمەجۆر. تەنانەت نەمدەتوانی بەشێوەیەکی مێژوویی لە مێژووی عەرەب و ئیسلام تێبگەم گەر هەندێک کتێبی سەرەکیم بە زمانی فەرەنسی نەخوێندبایەوە.

سێیەم: دوورکەوتنەوە لە خود وات لێدەکات چاکتر خۆت بناسیت.

چوارەم: لە هەموویان گرنگتر بواری ئازادی بیرکردنەوە و ڕادەربڕینە. دەکرێت بڵێین شکۆمەندی و شارستانییەت و باڵادەستی ئەوروپی بەرهەمی ئەو ئازادییە(٣)

لێرەوە تێدەگەین کە ئێمە بۆ تا ئەم ساتەش لە خۆمان و دەوروبەرمان تێنەگەیشتووین و تا چەندیش، ناڕاستەوخۆش بێت، بووینەتە داردەستی شەڕێکی ئایدۆلۆژی و نووسین و مشتومڕە نابەتییەکانمان.

لێرەشەوە دەکرێت ئەوە بڵێم کە زۆربەی ئێمە لە ڕووی عەقڵی و بیرکردنەوە زەوتکراوین و عەقڵمان تێکشکێنراوە.. ئەمەش ناوەڕۆکی کتێبی «الاستلاب- تخطيم العقل»ی نووسەر و بیرمەندی عەرەب «عەلی عوسمان»ە.

ئەم کتێبە لە حەوت بەش پێکهاتووە... بەڵام وەک بابەتێکی یەکانگیر تەنیا سێ بەشیان پەیوەستن بە ناوەڕۆکی کتێبەکەوە.. بەشەکانیش بریتین لە:

بەشی یەکەم: تێکشکانی عەقڵ بە ئایین.

بەشی دووەم: تێکشکانی عەقڵ بە ئابووری و کۆمەڵایەتی.

بەشی سێیەم: تێکشکانی عەقڵ بە سیاسەت.

نووسەر لە پێشەکیەکەدا ئاماژە بەوە دەکات کە زەوتکردنی ئاوەز دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی، ئابووری، سیاسی، ڕۆشنبیریە.. هەروەها پێی وایە تەواوی مانای ئەم چەمکە لەوەدا خۆی دەبینێتەوە کە تاک، یان کۆمەڵە خەڵکێک لە دەرەوەی ویستی خۆیاندا بیربکەنەوە.. یان لە هێزێکی لەخۆی باڵاترەوە فەرمانی بەسەردا بکرێت، ئەوکاتەی لە ئازادی و ویست و بەرهەمی کارەکەی دادەماڵرێت. هاوکات دەشبێتە هۆکاری سەرەکی بۆ سەرلێشێوان و نامۆبوون، نامۆبوون لەخود و کۆمەڵ و خودی ژیان..

لەوێدا «عەلی عوسمان» ئاماژە بە بۆچوونێکی «مارکس» دەدات کە پێی وایە: تێکشکانی عەقڵ بریتییە لە: داماڵینی مرۆڤایەتی لە مرۆڤ. هەروەها «شیلەر»یش دەڵێت، دیاردەی نامۆبوون بریتییە لە: جیاوازی نێوان هەلومەرجی کردەیی مرۆڤ و سروشتی ڕاستەقینە و جەوهەری.

هەر لە پێشەکیی کتێبەکەدا نووسەر دەپرسێت، چ شتێکە دەبێتە ڕێگر لەوەی نامۆبوو دەرک بە نامۆبوون و تێکشکانی عەقلی بکات.. ئاخۆ ئەوە نەریتە، یان کۆنترۆڵ و هەژموونەکانی ئایدۆلۆژیای جەبری؟

لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا ئەو ماوەیە بە مرۆڤ نەدراوە کە دەرک بە خۆی و دەوروبەر بکات، هۆشی بکاتەوە بەسەر مەعریفەکاندا، چونکە واقیعەکەی بەشێوەیەک، جۆرێک دیاریکراو نەخشەکێشراوە.. لەو بارەیەشەوە نووسەر دەڵێت: «ڕاهاتنی مرۆڤ لەسەر شێوەیەکی ژیان و بیرکردنەوە وادەکات بەو واقیعە ڕابێت و ئیدی گومان نەکات و پرسیاری لەلا نەخولقێت.. ئەو ڕاهاتنە دەبێتە ڕێگر لە مەعریفە، چونکە دەرککردن مەوداو بوارێک دەخوازێت کە مرۆڤ تێیدا لە خودی خۆی و دەوروبەری تێبگات.. نەریت و ڕاهاتن ئەو بوار و مەودایە دەسڕێتەوە نووسەر ئاماژە دەکات کە لە بواری ئاییندا ئایدۆلۆژیایەکی جەبری بە درێژایی مێژوو وای کردووە بەشێکی زۆری مرۆڤەکان بەشێوەیەکی ناهاوسەنگ بیربکەنەوە و مامەڵەی ڕۆژانەش ئەنجام بدەن.. خاڵی سەرەکی لەوەدایە کە ئەم ئایدۆلۆژیا جەبری و لاهووتیە مرۆڤ ئاراستە دەکات بۆ وەبەرگرتنی قیامەت و پشتکردن لە دنیا و بێبایەخ تەماشا کردنی.. ئەوەش وادەکات مرۆڤ لەنێوان شەپۆلانی گۆڕانکاریە مەعریفیەکاندا سەراسیمە بێت و دواتر ببێتە کەسێکی بەرخۆر «مستهلك» و ڕێگر لە هەر هەوڵێک بۆ گۆڕانکاری.

نووسەر لەسەر هەمان شێوە بە وردی باس لە نامۆبوون و تێکشکانی عەقڵ دەکات بە شێوازە جۆراوجۆرەکانی ئابووری و باری کۆمەڵایەتی و سیاسەت- دواجار لە بەرگی دواوەی کتێبەکەدا هاتووە کە: «لە بێدەنگیەوە بۆ غەریزەی بە مێگەل بوون جیهان بۆتە گرتووخانەیەک کە تێیدا ئەو شتە قەدەغە کراوانە زیاتر دەبن کە نووری عەقڵ خامۆش دەکەن. هەندێک بۆچوون لە بارەی پێوەندی مرۆڤ بە خواوە وادەکات مرۆڤ نامۆ بێت بە جیهانەکەی و دواجار دەبێتە زەوتکردنی ئاوەز و تێکشکانی عەقلی.. ئەوەتا دەڵێت: (لەگەڵ سەر شۆڕیدا ماوەیەک بژی، دەبێتە بەشێک لە پیتاکی ژیان).

پەراوێز:

١- کتێبی «فیکری خۆرئاوا» نووسینی هاشم ساڵح وەرگێڕانی شوان ئەحمەد.

٢- هەمان سەرچاوە.

٣- هەمان سەرچاوە.

کتێبی «الاستلاب- تحطيم العقل»، نووسینی علی عثمان، لە بڵاوکراوەکانی «دارالتكوين».

یەکەم نامەی «لۆرکا» لە نیویۆرکەوە بۆ کەسوکاری لە غرناتە

لە عەرەبییەوە: ڕەمزی میرەکانی

(٦٨) ساڵ بەسەر مردنی شاعیری ئیسپانی «فدریکۆ گارسیالۆرکا (١٨٩٨- ١٩٣٦) تێپەڕیوە و بەم دواییە لێتوژەر «کریستۆفەر ماوریو» چەند نامەیەکی ئاراستەکراوی لۆرکای لە نیویۆرکەوە بۆ دایک و باوکی لە غرناتە دۆزیەوە. کە ئەمە وەرگێڕدراوی یەکەم نامەیە کە لۆرکا لە نیویۆرکەوە ناردبووی. تێیدا وەسفی گەشتەکەی دەکات لە دەریاوە و سەرسامی بەشاری نیویۆرک- کە دواتر ڕای لە سەری گۆڕی و سووربوونی بۆ خوێندن و مامۆستاکانی و برادەرەکانی و سۆزی بۆ کەسوکاری ئەمە وا دەکات ئەم نامەیە بەڵگەنامەیێکی گرنگ بێت کە تیشک دەخاتە سەر قۆناغێک لە قۆناغەکانی گەشەسەندنی خۆر لە لای لۆرکا.

نیویۆرک، هەینی ٢٨/ حوزەیران/ ١٩٢٩ز
دایک و باوک و برا ئازیزەکانم

ئا ئێوە ئێستاکە لە نیویۆرک دەمبیننەوە دوای گەشتێکی خۆش و ئاسان بەهۆی فرناندۆ (واتا فرناندۆوە لوس ریس مامۆستا لە زانکۆی کۆلۆمبیا) کە بەشێوازێک مامەڵەی دەکردم کە وای کرد هەموو وا گومان ببەن کەوا باوکمە، لەسەرتانە کەوا سوپاسگوزاری پێشکەش بکەن بەهۆی بەخشینم لە سۆزو چاودێری.. من زۆر بەختەوەرم. خۆشیم لێ دەوەرێت، هیچ نییە سەرقاڵم بکات تەنیا گوێگرتنی هەواڵتان نەبێت لە نزیکترین کاتدا.

پاریس بۆچوونێکی سەرسوڕهێنەری پێدام. لەندەن زۆر لەوە زیاتر، ئێستاکە نیویۆرک، کە هەڵچوونم زیاد

دەکات.

گەشتەکەی دەریا لە ئەتلەسیەوە خۆش بوو، بە کەشتییەک بارەکەی (٤٦,٥٦٧) تەن بوو، دەریا بۆ ماوەی شەش ڕۆژان هێمن بوو، شەش ڕۆژ وەکو ئەوەی لە نەخۆشخانە بێت. وای لێکردم وەکو ئەوەی ئاواتەخوازی بووم، ڕەش وەکو ڕەشی ئەنگۆلی، چەندە خۆشە گەشتی دەریا!.. گەشتیارەکان هەموو لەنێوان خۆیاندا وا مامەڵەیان دەکرد وەکو ئەوەی یەک خێزان بن وابوو. تێیدا هاوڕێیەکم لە هەنگاریا ناسی، منداڵێکی جوان تەمەنی پێنج ساڵانە، یەکەم جارە دەڕوات بۆ بینینی باوکی کە پێش لە دایکبوونی چۆتە ئەمریکا. یاری لەگەڵ کردم و منی خۆشویست بە ڕادەیەک گریانێکی تاڵ گریا ئەوکاتەی لێی جیابوومەوە، پێویست ناکات پێتان بڵێم کەوا هەستم وەکو هەستی ئەوبوو، ئەمە بابەتی یەکەم قەسیدەم بوو (ئەم قەسیدەیە نەدۆزراوەتەوە ئەگەر هاتوو لۆرکا بەڕاستی تەواوی کردبێت). ئەم منداڵە ئەوەی هەرگیز نایبینم لەمەودوا، ئەم گوڵە هەنگارییە، دەچێتە ناو ورگی نیویۆرک بۆ گەڕان بەدوای دواڕۆژێ کە لەوانەیە جیڕ بێت، یان لەوانەیە ئاسان بێت، ئەوکات من سەبارەت بەو دیمە بیرەوەرییێکی زۆر دوور گرێدراو بە ڕیتمی کەشتی و زەریای گەورە.

ئەم شارە ئەوەی بیگاتێ پێی سەرسام دەبێت، بەڵام نایترسێنێ (نایڕاچڵەکێنێ)، سەبارەت بەمن. ئەوا هانیدام بۆ بینینی چۆن کەوا مرۆڤ بە دابینکردنی زانست و تەکنەلۆجیا دەتوانێ بگاتە ئەنجامی باش وەکو ئەوەی سروشت بەرهەمی دێنێ.

بەندەرەکە ترسناکە، هەور کونکەری درەوشاوە و تێکەڵ لەگەڵ ئەستێرەکان، هەزارەها گڵۆپ، دەریا لە داهێنراوەکان، هەموویان دیمەنێکی نایاب لەسەر گۆی زەوی نمایش دەکەن.

پاریس، لەندەن، هەردووکیان گوندن ئەگەر هاتوو لەگەڵ ئەم شارە بەراوردکران کە لە «بابل»ی درەوشاوە دەچێت کە مێشک سەرسام دەکات.

کاتی گەیشتنی کەشتییەکە، کۆمەڵێک لە ئیسپانییەکان لە چاوەڕوانیماندابوون. ئنجل ول ریۆ. مامۆستای زانکۆی فدریکۆئونیس، شاعیر لیۆن فلیپە و ژمارەیەک لە ڕۆژنامەنووسان و سەرنووسەری ڕۆژنامەی لاپرانسا، خۆسیە کامبرۆبی (برای هاوسەری شاعیری ئیسپانی خوان دامون خیمینس) و ماروتۆ (گابریل گارسیا ماروتۆ یەکەم دیوانی لۆرکای بڵاوکردەوە) کە دڵخۆش بوو بە بینینم و لە باوەشی گرتم و ماچی کردم، کە تازە لە مەکسیک گەیشتبوو دوای ئەوەی سەرکەوتنی بەدەست هێنابوو لە کۆکردنەوەی سامانێکی گەورە لە میانی کارەکانیدا، کە نیگارکێش و نەخشەکێشی چاپکراوەکانە، زۆریان پێشوازی لێکردم و بەمجۆرە لەگەڵ هەموو ئیسپانیەکاندا، لێرەدا هەستێک دام دەگرێت بەوەی کەوا باشترە بۆ مرۆڤ پیاوێکی بەناوبانگ بێت. ئەوکاتەی ناسراو دەبێ، هەموو دەرگاکانی بۆ دەکرێتەوە، هەموو کەس بە بایەخەوە ئاوڕت لێدەدەنەوە.

فدریکۆ ئونیس بەخۆی و هاوسەرەکەی بەشێوەیەکی خۆشەویستی مامەڵەم لەگەڵدا دەکەن و سەرسامن بەمن، هەتا دەڵێن ئەوان لە شوێنکەوتەکانی لۆرکان، ئەو بەو ئیعتیبارەی مامۆستایە لە زانکۆی کۆلۆمبیا، توانی یارمەتیم بدات لە چاککردنی بارودۆخم.

من ئێستاکە قوتابیم لە زانکۆی کۆلۆمبیا و لێرە دەژیم لە بەشێک کە پڕە لە قوتابی لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، لەبەر ئەوەی فدریکۆ ئونیس حەزی نەکرد لەوەی بچم بۆ شوێنی مانەوەی قوتابیە بیانییەکان، لەبەر ئەوەی وەکو وتی: لەوێ قوتابیەکان هەموویان بیانین و ژمارەیەکی زۆری لە وڵاتی ئەمریکای باشووریان تێدایە. ئەوکات بەردەوام ئیسپانی دەبێت، هەروەها وتی: «دەبێ شاعیر لە شوێنێک بێت بەوانەی بە ئینگلیزی قسە دەکەن دەورەدرابێت» بۆ ئەوەی «تاوەکو هیچ کەلێن نەدۆزێتەوە بۆ ئەوەی هەموو هەوڵەکانت بخەیتە گەڕ».

گومانی تێدا نییە کەوا ئاستەمە کورسیەک بەدەستبێنی لەم زانکۆیەدا، بەڵام بەهۆی ئەوەی مامۆستا فرناندۆ کاری لێدەکات، هەروەها ئونیسیش، کەوا زۆرتر بە ناوبانگە و مامۆستای (کرسی)یش لە هەمان زانکۆیە، توانیم قبوولی تێدا بە دەست بێنم.

ئەم زانکۆیە لە پای شتێکی سەرسوڕهێنەرە، لە ڕۆخ ڕووباری «هدسن»ە لە سەنتەری شاردا، لە دورگەی مانهاتن لە نزیک شەقامە سەرەکیەکان، لەگەڵ ئەو هەموو شتەشدا، ئەوا زۆر خۆشە لە هێمنیدا، ژوورەکەم دەکەوێتە نهۆمی نۆیەم و دەڕوانێتە سەرگۆڕەپانێکی گەورەی یاریکردنی سەوزداپۆشراو بە چیمەن لەگەڵ هەندێک پەیکەر. لەلایەکەی تری ژوورەکەدا پەنجەرەیەکە دەڕوانێتە سەرشەقامی برودوای کە هەموو نیویۆرک

دەبڕێت و لەوانەیە ساویلکە بم ئەگەر هەوڵ بدەم زەبەلاحی هەور کونکەرەکان ڕوون بکەمەوە... هاتووچۆ..، لە سێ نهۆمی ئەم هەور کونکەرەدا دەکرێ (٣٠,٠٠٠) هەزار کەس لە دانیشتوانی- غرناتە بەتەواوەتی نیشتەجێ بکرێت.

ئا ئەوە من بۆچوونی خۆمتان بۆ دەنووسم، تاوەکو بزانن کەوا ژوورەکەم هەرزانە و زۆر جوانە و دیمەنی جوانی تێدایە. ناوی خۆم لەوانەی ئینگلیزی و ئەدەبی ئینگلیزیدا تۆمارکردووە و ئارەزووم گەورەیە لە خوێندندا، لە لایەن خۆمەوە ئەوا سوپاسگوزاری خۆمتان پێشکەش دەکەم بەو چاکە گەورەیەی کەوا پێشکەشتان کردم، بەڵام بەکارو هەوڵم وەڵامی ئەوەتان دەدەمەوە کە دەبێتە مایەی شانازی و بەختەوەری بۆ ئێوە.

بەڕاستی من بەچانسم لەگەڵ خەڵکی چونکە ئێستاکە وەکو ئەوەی هەموو ژیانم لێرە بەسەر بردبێت وایە. لەبەر ئەوەی هیچ ئاستەمم نەدیت لەم «بابل»ە فراوانەدا.

لەوەش زیاتر، بەسەربردنی ماوەیەکی کەم لێرە و دوای تەواوبوونی سەرسامبوونی یەکەمم، ئەوا ئەم شارە زۆر ئاسانە، زۆر ئاسانترە لە پاریس، هەروەها زۆر ئاسانتریشە لە لەندەن، لەبەر ئەوەی لێرە شەقامەکان هەموو ژمارەی بۆ دانراوە و هەموو شارێک بەهێڵکاریەکی ئەندازەیی هێڵکاری کراوە و دابەش کراوە بەچوارگۆشە و ئەمە تاکە ڕێگایە بۆ لەناوبردنی شپرزەیی.

بەمجۆرە دەمبینن کەوا ئاسوودەم لێرەو ڕاهاتووم لەم کەش و هەوایە و نیویۆرک دڵگیرو سەرسوڕهێنەرە، خەڵکی لێرە جیا لەوەی سەربەستن، ئەوا باشیشن. هەست بە ئاسوودەیی باشتر دەکەم لە پاریس، کە دەیبینم. بۆگەنی و کۆنە، وەکو پێم وتن هەموو ئەو شتانەی پێیدا تێپەڕیم، باش بوو.

شەوی ڕابردوو لەگەڵ لیۆن فیلیپە و ماروتۆ و بەڕێز فلۆرس کە سەرنووسەری گۆڤارێکە، کە بە ئینگلیزی دەردەچێت لە بارەی کاروباری ئیسپانی (کە وەرگێڕی «زەوی وێرانکراو»ی شاعیری ئینگلیزی ت.س. ئیلیەت-ە بۆ ئیسپانی) پیاسەم کرد لە شەقامی برودوای گەورەدا، دیمەنی ئەم شەقامە لە شەودا سەرسامی کردم، هەور کونکەرەکان لە سەرەوەی تا خوارەوەی پڕن لە ڕووناکی ڕێکلامە ڕەنگاوڕەنگەکان کە دەگۆڕێت و دووبارە وەکو خۆی لێدێتەوە بەشێوازێکی سەرسوڕهێنەر و جوان. کۆمەڵێک لە ڕووناکی، شین، سەوز، زەرد، سوور دەگۆڕێت و بازدەدات بۆ ئاسمان تاوەکو بەرزببێتەوە بۆ ئەو شوێنەی بەرزترە لە مانگ! ڕووناکی پێدەبێت و دەکوژێتەوە تاوەکو ناوی بانکەکان ڕابگەیێنێ. هوتێلەکان، ئوتۆمبێلەکان، سینەماکان، کەچی کۆمەڵێک ڕەنگی بەسەریەکەوە دەبینی لە کراسە سووف و ڕەنگاوڕەنگەکان و دەسەسڕە جوانەکاندا، سەردەکەوێ و دادەبەزێ- لە پێنج، یان شەش ڕووباری جۆراوجۆردا، دەنگی ئوتۆمبێلەکان کە تێکەڵاو دەبێت لەگەڵ دەنگی هاوارکردندا، لە مۆسیقای ڕادیۆ، فرۆکە بریقەدارەکان کە ڕەت دەبن و ڕێکلام دەکەن بۆ شەپقەکان، قاتەکان، خومەرەی ددان، ئینجا ڕێگای دەگۆڕێت بەهاویشتنی دەنگی بۆق و زەنگی بەرز، دیمەنێکی جوانی ئەم شارە کە زیاتر سەرسوڕهێنەر و پێشکەوتووە لە جیهاندا.

ئەوکاتەی بە بەختەوەری لە پەنجەرەی یەکێ لە خواردنگە گەورەکان دەمڕوانی، گوێم لە دەنگێک بوو دەیوت: فدریکۆ، فدریکۆ، گەنجێکم بەکراسێکی سووفی سوور بینی، بە بازدانێکی خێرا لە شەقام دەپەڕیەوە کە خەریک بوو قاچەکانی بشکێت، بەرەو ڕووم دێت و باوەشم پێدا دەکات، کە ئینگلیزی کۆلین هوکفۆرس (کە لۆرکا لە یەکێ لە قەسیدەکانی پێیدا هەڵداوە لە دیوانی گۆرانیەکاندا) بوو، هاوڕێم بوو لە غرناتە، کە هاوڕێیەکی زۆر ئازیز بوو لەلام، بەڕاستی بەختەوەر بوو، لەبەر ئەوەی دەبێ بزانن کەوا چاوپێکەوتن لە نیویۆرک کەم ڕوودەدات و شتێکی نائاساییە، ئەو نامۆییە وەکو چاوپێکەوتنی دوو ماسی لە دەریای قووڵدا، هەتاوەکو ماروتۆش سەرسام بوو و پێی وتم: «کە کۆمەڵەکانت بەردەوام بۆت دەگەڕێنەوە، ئەمە بۆ هیچ کەسێک ڕوونادات تەنیا بۆ تۆ نەبێت».

چانسم هەبوو، چونکە کۆلین نووسەرێکی باشەو دواتر دەبێتە مامۆستام لە زمانی ئینگلیزیدا، دوای کاتژمێر شەش ئەوکاتەی کارەکانم تەواو دەکەم، ئەویش کارەکانی تەواو دەکات، دێتە لام لە زانکۆ تاوەکو هەندێک دەق وەرگێڕین.

لە شەوی ڕابردوودا ڕاهێنانەکانی زمانی ئینگلیزیم تەواوکرد، ئینجا ژمارەیەکی زۆری وشەی فێرکردم. بەمجۆرە من ئێستاکە دەچمە لای دووان، لەنێوان ئەو و ئونیسدا کە هەندێ ناسیاوم لە ئەمریکا پێ دەناسێنێ، بەمەش خۆم دەبینمەوە بە پێشکەوتوویی لە زماندا،

ئەمــەو جگە لەوەی کــەوا کــۆلین بۆم بەدوای کــەسـێکی فــەرەنسـیـدا دەگــەڕێت، تاوەکــو ڕاهێنانی قــســەکـردن لەگەڵیدا بکەم.

شـتـێکی سـەیری تر هەیە، ئایا دێتـەوە یادتان باسی گـەنجـێکی شاعـیـرم بۆ کردن لە ئەمریکای باکوور کە قەسیدەیەکم بۆ نووسی لە کۆمەڵەی قوتابییاندا، ئینجا دوای ئەوەی گوێی لێگرتم، دەستی کرد بە ژەنین لەسەر ئامێری پیانۆ؟.. (مەبەستی فیلیپ کمنکس)ە ئەوەی لە شــەمــەندەفــەری مــەدرید- پاریس تووشی بووم و بانگهێشتی کردم بۆ بەسەربردنی مانگی ئاب کە مانگی هاوینە لێرە. بانگهـێشـتی کـردم بۆ سـەردانیکردنی لە کەنەدا و باوکی یەکێ لە پلیت برەکانی شەمەندەفەرە، بۆیە هەندێ پلیتی بەخۆڕایی پێدام، مامۆستا ئالدۆن فرناندۆ پێی وتم لەسەرمە ئەم هەلە لە دەست نەدەم کە خستیە پێشم، ئەوەش تاوەکو بچم بۆ شوێنە جوانەکان لە باکووری ئەمریکا، چونکە ئەرکە بینینی تاڤگەکانی نیاگارا. ئەم گەنجە نایابە لە کۆلۆمبیا خوێندوویەتی، هەربۆیە مامۆستا ئونیس دەیناسێ و پار ساڵ دوو قەسیدەی لە قەسیدەکانی (الرومانثات الغجرية) منی هەڵبژارد و وەری گێڕا بۆ زمانی ئینگلیزی لەوانەی زمانی ئیسپانیدا، لێرەدا کاتێک بانگهێشتی کردم بۆ سەردانی لە کەنەدا تەنیا ئەوەبوو پێشتر منی دەناسی و بانگهێشتەکەم قبووڵ کردو خوا یار بێت دەچم ئەگەر هاتوو ئاستەم نەبێت لە مانگی ئاب بۆ کەنەدا ئەم نەریتانە وەکو نەریتەکانی ئیسپانیا نییە بەجۆرێک ئەوان بانگهێشتی میوانداری دەکەن لە ساتی خۆیدا.

پێش ئەوەی لە یاد بکەم ناونیشانم لێرە دەنووسم:

Mister Fedrico G. Loyca
Furnald Hall
Columbia University
New york City
(Sic) G. S. A

تکایە زۆرم بۆ بنووسن، هەروەها منیش زۆرتان بۆ دەنووسم، وەکو دەبینن نامەکەم درێژۆپانە، بەڵام تاکو ئێستا سەبارەت بە ئارەزووم کەمە بۆ باسکردنی هەموو ئەو شتانەی هەستی پێدەکەم، لە بارەی یادگارییەکانم لەگەڵ ئێوەدا.

باکیتۆ (برای لۆرکا کە خۆی ئامادە دەکرد بۆ چوونە نێو تاقیکردنەوە بۆ ڕێگای دیبلۆماسی) بۆ ساتێکیش لە یادم ناچێ. تکایە بفەرموون بەناردنی بروسکەیەک بە ئەنجامی تاقیکردنەوەی، بە هەرحاڵ دڵتەنگ مەبن لە ئەنجامەکەی ئەگەر هاتوو ئەمساڵ سەرنەکەوت. ئەوا لە ساڵی داهاتوودا بەسەرکەوتوویی دەردەچێت.

من تەندروستیم بە تەواوی باشە، چونکە سیستەمی خواردن باشە، هەروەها من بە برادەران دەورە دراوم کە بایەخم پێدەدەن، منیش ڕووگەشم لەگەڵیان، تکایە دایکم واز نەهێنێ لە چوون بۆ شاری لانخارۆن هەروەها باوکیشم، چونکە ئەوە دڵخۆشتان دەکات.

زۆر غەمبار بووم بۆ کارەساتی فرانکۆ (ئەو ڕامون فرانکۆیە کە ڕاگەیاندرا لە ڕووداوی فڕۆکەدا کوژراوە. دواتر دەرکەوت کەوا زیندووە) ئەم شتانە زۆر هەستی پێدەکەین کە ئێمە لە دەرەوەین گەنجێکی بەهێز بوو، بەڵام کۆتاییەکەی کارەسات بوو ئەویش بەهەرحاڵ پڕیەتی لە مەزنایەتی و پاڵەوانیەتی.

ئەمڕۆ ڕۆژێکی خۆشە. کەش و هەوا دەستی کرد بە باران بارین، لەگەڵ شنەبایەکی سارد کە لقی دارەکان و کراسی گەنجەکان، یاریزانانی تێنس دەجوولێنێ.

لەوانەیە ئێوە ئێستاکە لەنێو باخچەدابن و گوێتان لە زەنگی قوتابخانە بێت، زەنگە دوورەکانی کاتدرائیە، کەچی من گوێم لە فیقەفیق و جەنجاڵی نیویۆرکە، سڵاوم بۆ هەموو خێزان، بێ جیاوازی بۆ پوورم ئیزابێل، پوورم ماتیلدە (کچی پووری کە لەگەڵ خێزانەکەی دەژیا) سڵاوم بۆ هەمووان، بۆ کچەکان، بۆ برادەران، ئێوەش خۆشەویستی گەورە قبووڵ بکەن لە کوڕتان و براتان.

سەرچاوە:

گۆڤاری «الفیصل»، ژمارە «١٢٤»، حوزەیران، (١٩٨٥)، ل«٨٨ - ٩٠».

زمان، باڵاپۆشی هزر

عەبدولخالق یەعقووبی
(بۆکان)

لەو سەردەمەوەی مرۆڤ بەو ڕاستییەی زانی کە وجوودی مرۆڤانەی خۆی شایانی ئەوەیە ببێتە بابەتی تێڕامانی فەلسەفی و تەنانەت لێکۆڵینەوەی زانستی، ئەم هەقیقەتەشی بۆ ڕوون بۆوە کە بۆ تێڕامانێکی لەم چەشنە و لێکۆڵینەوەیەکی لەم دەستە پێویستی بە کەرەسەیەکی گرینگ هەیە بە ناوی زمان. زمان ئامرازی لەخۆ گەیشتنی مرۆڤ و تەنانەت بەخۆ گەیشتنی مرۆڤە. دوابەدوای دۆزینەوەی ئەم ڕاستییە ئاسایی، بەڵام گەلێ گرینگە و شانبەشانی پێشکەوتی هزر و برشتی داهێنەرانەی مرۆڤ، ئەم هەقیقەتە تازەیەش هاتە ئاراوە کە زمان نەک هەر کەرەسەیەکی گرینگە بۆ دەربڕینی هزری مرۆڤ، بەڵکو خۆیشی بابەتێکە بۆ تێفکرین و تێڕامان و پێویستە یاسا و ڕێسای کایەکانی هزر و مەعریفە لەسەر ئەم بابەتە نوێیەش دابەزێندرێن، لێرەوە بوو کە بۆ نموونە لە مێژووی هزرڤانی ڕۆژاوادا فەیلەسووفێکی ناوداری لە چەشنی ڤیتگشتاین لە کتێبی «نامیلکەی مەنتقی- فەلسەفی»دا هەوڵ دەدات ئەم ڕاستییەمان بۆ ڕوون بکاتەوە کە ئێمە لەسەر چ چتەیلێک بۆمان هەیە بەشێوازێکی مانادار قسان بکەین. ئەو هەوڵە ئەم پرسیارە گرینگ و مێژووییەی لێکەوتەوە: «زمان چییە؟»

«زمان چییە؟» خاڵی وەرچەرخانی مێژووی تێڕوانینی مرۆڤە نەک هەر بۆ پرسی زمان خۆی، بەڵکو بۆ پێوەندی نێوان مرۆڤ و زمانیش. مرۆڤ تا بەر لە ساتەوەختی ئەم پرسیارە لە دەرەوەی جیهانی زماندا دەژیاو تەنیا زمانی بەکاردەهێنا، بەڵام هەنووکە ئەم مرۆڤە بەبێ زمان بوونی نییە و زمان بۆی بۆتە دەسمایەی خۆ دەربڕین و خۆسەلماندن و خۆ بووژانەوە. وشیاری مرۆڤی مۆدێرنی ئەم سەردەمە ئەو کاتە دەستەبەر دەبێ کە بە زمانی خۆی ڕابگا و کەڵکەڵەی پاراستن و نۆژەنکردنەوەی زمانەکەی هەبێت.

ئێمەی گەلی کورد، چەوساوەی دەستی زۆر و زێردارانی مێژوو، ناشێ لە تەقالا و تێکۆشان بۆ ڕزگاری نەتەوەیی خۆماندا پرسی زمان بە کەم بزانین و لەهەمبەریدا کەمتەرخەم بین. ئەگەر لەسەدەی بیستەمەدا کورد بە شەڕی چەکی کوردایەتی خۆی پاراست، لەم سەدەی بیست و یەکەمدا پێویستە بە شەڕی زمانی کوردی خۆی ببووژێنێتەوە.